

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA KIZILBAŞ AYAKLANMALARI

Doktora Tezi

Ümit ERKAN

Danışman
Doç. Dr. Harun YILDIZ

SAMSUN, 2014

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA KIZILBAŞ AYAKLANMALARI

Doktora Tezi

Ümit ERKAN

Danışman
Doç. Dr. Harun YILDIZ

SAMSUN, 2014

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Doktora tezinin, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

__/__/__

Ümit ERKAN

TEZ KABUL VE ONAYI

Ümit ERKAN tarafından hazırlanan *16. Yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları* başlıklı bu çalışma, .../.../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

İmza

Başkan: _____

Üye: _____

Üye: _____

Üye: _____

Üye: _____

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

__/__/__

Enstitü Müdürü

ÖZET

16. YÜZYILDA OSMANLI'DA KIZILBAŞ AYAKLANMALARI

Ümit ERKAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Mezhepleri Tarihi
Anabilim Dalı, Doktora, Haziran/2014

Danışman: Doç. Dr. Harun YILDIZ

Bu çalışmada 16. Yüzyılda Osmanlı döneminde ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları ele alınmıştır. Çalışma, toplam iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde kızılbaş kavramının tarihsel süreci, kızılbaşların yaşadıkları yerler ve kızılbaşlara yönelik Osmanlı politikaları ilk elden örneklerle ele alınmıştır.

İkinci bölümde II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemlerinde ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları üzerinde durulmuştur. Bu amaçla arşiv belgeleri ve çağdaş tarihçilerden istifade edilerek ayaklanmaların hazırlayıcı faktörlerine, ortaya çıkış sebeplerine, lider kadrosuna, oluşum sürecine değinerek ayaklanmanın ideolojik zemini, zaman ve mekânı, taraftar kitlesi hakkında arka plan tahlilleri yapılmıştır. Neticede bu ayaklanmaların Safevî propagandalarının yanısıra siyasî ve sosyo-ekonomik sebepler nedeniyle ortaya çıktığı sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Alevîlik, Alevîlik Tarihi, Kızılbaş, Kızılbaş Ayaklanmaları,
Osmanlı-Safevî İlişkileri.

ABSTRACT

QIZILBASH REBELLIONS IN THE 16TH CENTURY OTTOMAN EMPIRE

Ümit ERKAN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences Department of History
of Islamic Sects, Ph.D., June/2014

Supervisor: Associate Professor Harun YILDIZ

In this study, it was dealt qizilbash rebellions in the 16th century Ottoman period. The study consisted of a total of two sections. In the first chapter, historical process of qizilbash concept, the regions of where qizilbashes live, Ottoman policies towards of qizilbashes in the light of primary sources.

In the second chapter, it was focused on qizilbash rebellions in the period of II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman and III. Murad. For this purpose, have benefited from archival documents and contemporary historians, has been referred to predisposing factors for the rebellions, emergence reasons, staff of leader and process of formation. It has been performed on the background assays about of the ideological basis of the rebellion, time and space and the fan groups. Consequently, it was determined that these qizilbash rebellions have occurred as a result of Safavid propagandas as well as political and socio-economic factors.

Key Words: Alawism, History of Alawism, Qizilbash, Qizilbash Rebellions, Ottoman-Safavid Relations.

ÖNSÖZ

16. yüzyılda Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak ortaya çıkan kızılbaş Türkmen ayaklanmaları, Alevîlik tarihi açısından ve günümüzle olan bağlantıyı belirleme açısından önemli bir malzeme içermektedir. Bu yüzden 16. yüzyılda Safevî Devleti'nin kurulmasıyla başlayan bu süreçte hem Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen çevrelerin içinde bulunduğu siyasî ve sosyo-ekonomik yapı, hem de Osmanlı siyasal iktidarlarının bu tür zümrelere bakışı objektif ve bilimsel kriterlerle değerlendirilmelidir.

16. yüzyılda Osmanlı'da Kızılbaş Ayaklanmaları adını taşıyan tezimizde “kızılbaşlık” kavramının tarihsel süreçteki kazanmış olduğu siyasî ve dinî anlam ortaya konulduktan sonra onların Anadolu'da yaşamış oldukları yerler, Osmanlı siyasal iktidarlarının kızılbaş Türkmen zümreye yönelik politikaları ortaya konulmuş ve bu yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları incelenmiştir. Bu bağlamda tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmuştur. Girişte, bu tür çalışmalarda objektiflik ve birincil kaynaklara erişilemeden yapılan çalışmalar üzerinde durulmuş, araştırmanın amacı, önemi, kapsamı, yöntemi, ilgili araştırmalar ve araştırmada kullanılan kaynaklara yer verilmiştir.

Birinci bölümde X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan konargöçer Türkmen boylarının giyisilerinden ötürü kızılbaş diye anılmasından başlayarak bu kavramın tarihsel süreçte kazanmış olduğu anlamlar üzerinde durulmuş ve günümüzdeki kullanım şekline yer verilmiştir. Bununla birlikte birincil kaynaklar ve çağdaş tarihçilerinin söylemlerinden yararlanarak kızılbaş Türkmen kesimlerin yaşamış oldukları yerlerin bir nevi haritası çıkarılmıştır. Osmanlı resmi düşünce yapısının kızılbaş Türkmen topluluklara yönelik politikaları belirlemede ne denli etkili olduğu arşiv kayıtları ve birincil kaynaklarla ortaya konulmuştur.

İkinci bölümde ise II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad dönemi şeklinde dörde ayırdığımız bu dönemlerde ortaya çıkan kızılbaş Türkmen ayaklanmaları orijinal kaynaklar kullanılarak ve İslâm Mezhepleri Tarihi metodolojisi çerçevesinde yapılan tahlillerle ele alınmıştır.

Bu çalışma, şüphesiz görüş, eleştiri ve katkılarla olgunlaşmıştır. Bu noktada, öncelikle araştırmayı seçmem ve yapmam konusunda görüş ve eleştirileriyle beni teşvik

eden ve çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Harun YILDIZ'a; destek ve önerileriyle bana ufuk açıcı katkılar sağlayan değerli hocalarım Prof. Dr. İsa DOĞAN ve Prof. Dr. İsrail BALCI'ya müteşekkir olduğumu ifade etmekten onur duyarım. Bunun dışında arşiv kayıtlarına ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kütüphanesi çalışanlarına; arşiv belgelerinin okunmasında yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ'e; kaynak eserlerinden ve önerilerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Ahmet İshak DEMİR'e; ismini zikredemediğim diğer hoca, meslektaş ve arkadaşlarıma; özellikle desteklerini esirgemeyen değerli eşime, çocuklarım Miraç ve Rabia'ya en derin minnet duygularıyla teşekkürlerimi sunuyorum.

Ümit ERKAN, Rize 2014

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT	IV
ÖNSÖZ.....	V
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR	IX
GİRİŞ	1
1. Problem Durumu	1
2. Araştırmanın Amacı	3
3. Araştırmanın Önemi.....	6
4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları	7
5. Araştırmanın Yöntemi	7
6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar	9

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

1.1 Kızılbaşlık Kavramı.....	23
1.2 Kızılbaşların Yaşadığı Belli Başlı Yerler	36
1.3 Kızılbaşlara Yönelik Osmanlı Politikaları.....	52
1.3.1 Suçlamalar	57
1.3.2 Takipler	65
1.3.3 Cezalar.....	69

İKİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYILDA ORTAYA ÇIKAN KIZILBAŞ AYAKLANMALARI

2.1 II. Bayezid Dönemi	78
------------------------------	----

2.1.1 Karamanoğlu Mustafa Ayaklanması	82
2.1.2 Şahkulu Ayaklanması	102
2.1.3 Nur Ali Halife Ayaklanması	144
2.2 Yavuz Sultan Selim D6nemi.....	165
2.2.1 Bozoklu Şeyh Cel6l Ayaklanması	179
2.3 Kanuni Sultan S6leyman D6nemi	204
2.3.1 S6kl6n ve Baba Z6nnun Ayaklanması	209
2.3.2 Donuzoğlan ve Beyce Ayaklanması	228
2.3.3 Mustafa Oğlu Veli Halife Ayaklanması	237
2.3.4 Z6nnun Oğlu Halil Ayaklanması	242
2.3.5 Şah Kalender Ayaklanması	251
2.3.6 Seydi Bey ve İnciryemez Ayaklanması	274
2.4. III. Murad D6nemi	282
2.4.1 D6zmece Şah İsmail Ayaklanması	286
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	299
KAYNAKÇA	308
ÖZGEÇMİŞ	330

KISALTMALAR

AD	: Ahkam Defteri
AÜDTCF	: Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
E	: Evrak Numarası
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan
İA	: Milli Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi
İÜFTED	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi
İÜFTD	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi
Kol.	: Koleksiyon
Ktp.	: Kütüphane
M.	: Miladî
MD	: Mühimme Defteri
No	: Numara
Nşr.	: Neşreden
S.	: Sayfa
Ss.	: Sayfadan sayfaya
Sad.	: Sadeleştiren
Tahk.	: Tahkik eden
TD	: Tahrir Defteri
TSMA	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
Tsz.	: Tarihsiz
Vd.	: Ve devamı
Vrk.	: Varak

GİRİŞ

1. Problem Durumu

Günümüzde Kızılbaşlık/Alevîlik pek çok ülkede tarihsel süreçteki yeri ve de toplumsal-siyasal yansması bakımından ciddi bir şekilde tartışılmakta; bu tartışmalar, gün geçtikçe daha karmaşık bir hâl almaktadır. Bu tartışmaların ortaya çıkmasının arka planında tarihsel köklere bağlı olan sorunlar yatmaktadır. Bu sebeple özellikle geçmişten bize intikal eden sorunların köklerinin tespit edilmesi gelecekteki çözüm arayışları için bizi zorunlu kılmaktadır. İşte tarihsel bir olgu olarak Türkler'in İslâm'a girişiyle birlikte yaklaşık X. Yüzyıldan itibaren başlayıp günümüze kadar gelen Alevîlik meselesi acılar üzerine inşa edilen bir sorundur. Bu sorunun devam etmesinin arka planında, tarihsel bir olgu oluşunun yanında yüzyıllar içerisinde çeşitli siyasî, sosyo-ekonomik, dinî ve kültürel farklılıklar içerisinde süzülerek gelmesi yatmaktadır. Dolayısıyla tarihsel köklerin bilinmemesi ister istemez çok yönlü bir Alevîlik tarihi perspektifinin oluşmasını sağlamaktadır. Ancak söz konusu mesele ile ilgili yapılması gereken objektiflikten uzaklaşmak yerine meselenin tarihsel arka planının ve bugüne olan etkisinin araştırılması ve bilimsel araştırmaların yapılıp mevcut bilgi kirliliğinin bir an evvel giderilmesi gerekmektedir.

Günümüzde Alevîlik tarihi açısından önemli bir konumu teşkil eden XVI. Yüzyılda ortaya çıkmış kızılbaş ayaklanmaları ile ilgili bilimsel araştırmaların azlığı ciddi bir bilgi boşluğu oluşturmakta ya da benimsenen dünya görüşünün etkisinde kalınarak yapılan çalışmalarda objektiflik ilkelerine riayet edilmemektedir. Bu bağlamda pek çok yazar ve araştırmacının bu konuyu inceledikleri bilinmekte ancak yapılan çalışmalara baktığımızda konunun ya ayrıntılarına girilmediği görülmekte ya da belli başlı ayaklanmalara ağırlık verilerek bu yüzyılda ortaya çıkmış diğer ayaklanmalarla olan ilişkiler göz ardı edilmektedir. Diğer taraftan bilimsel formasyon eksikliği, ideolojik tercihler, metod eksiklikleri ve ilk elden kaynakların kullanılmaması konunun farklı açılardan taraflı bir şekilde ele alınmasını sağlamakta, bu durum, konu ile ilgili yeni sorunların ortaya çıkmasına yol açmaktadır.

Müslüman devletler içerisinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı Devleti, altı asırdan daha fazla bir süre varlığını sürdürmüştür. Selçuklular tarafından Bizans sınırlarında uç beyliği olarak yerleştirildikten kısa bir süre sonra güçlü bir devlet, hatta imparatorluk haline gelen Osmanlılar, kendinden önce kurulan Türk-İslâm devletlerinden tevârüs ettiği siyasî, dinî ve sosyal alandaki bazı yönlerini devam

ettirmiştir. Her siyasî topluluk gibi Osmanlılar da Selçuklular aracılığı ile eski Türkler, Sasaniler ve Abbasilerden devraldıkları siyasî ve kültürel kimliklerini başta Bizans olmak üzere fethettikleri ülkelerin örf ve uygulamalarıyla güçlendirerek çağına göre çok ileri bir siyasî kurumlaşma gerçekleştirmişlerdir.

Osmanlı Devleti gerek kuruluş devrinde, gerekse imparatorluk döneminde doğusunda ve güneyinde verdiği mücadelelerle yeni topraklarla beraber çok sayıda Müslüman halkları kendi hâkimiyeti altına almıştır. Böylece devletin genişlemesiyle birlikte Ehl-i Sünnet dışında kalan mezhepler ve akımlar da Osmanlı Devleti sınırları içerisinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren, merkezi yönetim, Müslüman tebaa içindeki bu dinî ve mezhebî yapıyı hep göz önünde tutup her fırkanın kendi hayatına genel düzeni sarsmamak kaydıyla izin vermiş, kendisi ise dinî politikasını Hanefîliğe dayandırmıştır. Bu minvalde komşusu olan Safevî Devleti de Şia mezhebini tercih etmekle kalmamış, bu itikadî mezhebi yayma ve bütün Anadolu'yu Şiîleştirme politikası izlemiştir. İşte bu devreden sonra Safevî propagandalarının Anadolu'daki insan gücünü teşkil eden kızılbaş Türkmen gruplarla Osmanlı Devleti arasında bir mücadele başlamış ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde XVI. yüzyıl içerisinde birçok kızılbaş ayaklanması ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Alevîlik tarihi açısından önemli bir dönemi teşkil eden bu yüzyılda çıkan Kızılbaş ayaklanmaları, akademik ve popüler düzeyde araştırılmaya çalışılmıştır.

Kızılbaş ayaklanmaları ile ilgili olarak üretilen bilimsel çalışmaları üç kategoride değerlendirmek mümkündür. Birinci kategoride, temel olarak Alevîlik tarihi veya Osmanlı-Safevî ilişkilerini inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalar daha çok ayaklanmalar konusunda ayrıntıya girmeden ya da tüm ayaklanmaları dikkate almadan ortaya çıkmış genel bir tarih perspektifi sunmakta ve tarih bilimi çatısı altında ortaya çıkmaktadır.

İkinci kategoride ise genel bir perspektiften ziyade spesifik birkaç ayaklanma ile ilgili derinlemesine yapılmış çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmalarda ise söz konusu ayaklanmalar tarih bilimi disiplini ele alınarak tahlil ve değerlendirmeler yapılmadan sadece betimleyici bir metot kullanılmakta ve tarihsel bir olgu olarak verilmektedir.

Üçüncü kategoride ise söz konusu bu ayaklanmalar Sosyal Tarih açısından ziyade İslâm Mezhepleri Tarihi formasyonu içerisinde incelenmektedir. Nitekim

kızılbaş ayaklanmaları ya ana kaynaklara inmeden irdelenmiş ya da genel bir kızılbaşlık tarihi çerçevesinin içine alınarak kısaca geçilmiştir. Bu çalışmaların temel bakış açısını Şîî Safevî Devleti'nin XVI. yüzyılda kurulması ile birlikte ortaya çıkan siyasal farklılaşmanın dinî ve kültürel cephesi oluşturmaktadır.

Üç kategori altında değerlendirdiğimiz bu çalışmalar, kızılbaş ayaklanmaları ile ilgili önemli katkılar sağlamaktadır. Bu çalışmalar sayesinde bugün pek çok araştırmacı, önünü daha iyi görmekte ve meselenin farklı branşlarda ve daha derinlikli araştırılması için özgüven kazanmaktadır. Zira şu ana kadar ortaya konan kızılbaş ayaklanmaları ile ilgili bilimsel yayınlar hem tarihsel gelişime hem de mevcut durumun genel niteliklerinin öğrenilmesine ciddi katkılar sunmuştur. Ancak konunun genelde tarih disiplini perspektifinden ele alınmış olması, İslâm Mezhepleri Tarihi disiplini çerçevesinde derinlemesine araştırılmasını engellemiştir. Tarihsel bir olgu olmakla birlikte günümüzde siyasî ve dinî bir manada ilahiyatçıların ilgilenmesi gereken bir konunun derinlemesine değerlendirmelere tabi tutulmamasının en önemli sebeplerinden biri de söz konusu ayaklanmaların geçtiği döneme ait kaynakların kullanımında yetersiz kalınmasıdır. Bu bağlamda çalışmanın temel problemi XVI. Yüzyılda ortaya çıkmış kızılbaş ayaklanmalarının mahiyetinden bahseden kaynaklarla ilgilidir. Şüphesiz bu ayaklanmaların ortaya çıkmasının arka planında yatan tarihsel hazırlayıcı faktörler ele alınırken ilk elden kaynaklar kullanılarak bu ayaklanmaların ortaya çıkış sebepleri ve lider kadro incelenmeye değerdir. Diğer taraftan bu inceleme yapılırken ayaklanmaların birbirlerinden etkilenip etkilenmediği, hareketleri ortaya çıkaran ve Osmanlı Devleti'ne karşı çıkabilecek bir seviyeye getiren motivasyon unsurlarının belirlenmesi gerekir. Bununla birlikte ayaklanmaların çıktığı bölgelerin tarihsel süreçteki konumu ve ayaklanmalara etkisi, ayaklanmanın çıktığı zamanlamanın Osmanlı-Safevî ilişkilerine yansımalarının olup olmadığı, ayaklanmaya katılan unsurların sadece kızılbaşlardan oluşup oluşmadığı, eğer katılan kesim kızılbaş Türkmen zümreden değilse neden bu tür bir harekete destek verdiği gibi konular araştırılması gereken önemli problemler olarak değerlendirilmektedir.

2. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı Alevîlik tarihi açısından önemli olan Kızılbaş kavramına yüklenen anlamı, tarihsel süreçteki uğradığı farklılıklara vurgu yaparak bu yüzyılda onların yaşadığı yerleri arşiv kayıtları ve döneme ait çağdaş tarih

kaynaklarını esas alarak belirlemek ve Osmanlı Devleti'nin kızılbaşlara yönelik uygulamış olduğu politikaları örnekleriyle birlikte ortaya koymaktır. Öte yandan araştırmamızın ana konusunu teşkil eden ve Osmanlı-Safevî mücadelesinin Anadolu'daki yansımaları olan kızılbaş ayaklanmalarının tarihsel arka planını dikkate alarak hazırlayıcı faktörlere değinmek; ayaklanmaların ortaya çıkış sebeplerini, ayaklanmanın liderinin ya da lider kadrosunun kimliğini ve hadisenin oluşum sürecini sebep-hadise yöntemi ile tüm ayrıntılarıyla döneme ait ilk elden kaynaklar eşliğinde ortaya çıkarmaktır. Diğer taraftan araştırma verileri ortaya konduktan sonra yapılan tahlil ve değerlendirmelerle ayaklanmaların ideolojik zeminini ortaya çıkarmak, bölge ve zaman bazında nedenselliği ortaya koymak ve katılan zümrelerin katılma sebeplerini tarihsel veriler çerçevesinde değerlendirmektir.

Kızılbaş ayaklanmalarını araştırırken bu genel amaçlara ulaşabilmek için aşağıdaki sorulardan hareket edilecektir. Her sorunun cevabı, bu araştırmanın özel amaçları arasında yer almaktadır.

1. Osmanlı-Safevî mücadelesinin Kızılbaş kavramına yüklenen anlamı ortaya koymada nasıl bir etkisi vardır?

2. Bu etki tarihsel süreçte Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen gruplara nasıl yansımıştır?

3. Anadolu'da kızılbaş Türkmen zümreler hangi bölgelerde yaşamışlardır?

4. Yaşadıkları bu bölgeleri belirlemede ne gibi unsurlardan yararlanılmıştır?

5. Osmanlı resmi düşünce yapısının kızılbaşlara uygulanan politikalarda etkisi var mıdır?

6. Osmanlı merkezileşme sürecinin kızılbaşlara yönelik yansımaları neler olmuştur?

7. Osmanlı ulemasının kızılbaşlara yönelik politikalar izlemede etkisi olmuş mudur?

8. Osmanlı siyasal iktidarı ne tür ithamlarla kızılbaş Türkmen kesimleri suçlamıştır?

9. Yapılan bu suçlamaların gerçeği yansıtıp yansıtmadığı ne derece mümkündür?

10. Safevî propagandalarına yönelik Osmanlı Devleti ne tür tedbirler almıştır?
11. Yapılan takibatların kızılbaş Türkmen topluluklar üzerinde ne tür etkisi olmuştur?
12. Safevî Devleti'nin propagandasını yapan kızılbaş Türkmen çevrelere ne tür cezalar verilmiştir?
13. Safevî Devleti'nin kuruluşunun Anadolu'da ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmalarında etkisi var mıdır?
14. II. Bayezid, döneminde ortaya çıkan Safevî propagandalarına karşı etkili çözümler üretebilmiş midir?
15. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad döneminde ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmalarının ortaya çıkış sebepleri nelerdir?
16. II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman ve III. Murad döneminde ortaya çıkan bu ayaklanmaların döneme ait çağdaş kaynaklara ve arşiv belgelerine yansımaları nasıl olmuştur?
17. Yavuz Sultan Selim'in iktidara geldiğinde Doğu Seferini yapmasının sebebi nedir?
18. Yavuz Sultan Selim kırkbin kızılbaş Türkmeni katletmiş midir?
19. İdris-i Bidlisî'nin kırkbin kızılbaş katledildi hadisesini nasıl okumak gerekir?
20. Yavuz Sultan Selim döneminde kızılbaş Türkmen çevrelere yönelik verilen fetvalar etkili olmuş mudur?
21. Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin Safevî Devleti üzerinde ne tür bir etkisi olmuştur?
22. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevîlere yönelik politikalarda neden yumuşama olmuştur?
23. Kanuni Sultan Süleyman döneminde ekonomik kriz yaşanmış mıdır?
24. Kanuni Sultan Süleyman döneminde sosyo-ekonomik unsurların kızılbaş Türkmen çevreler üzerinde ne gibi etkisi olmuştur?

25. III. Murad döneminde Safevî propagandalarına karşı ne gibi önlemler alınmıştır?

26. Ayaklanmaların ortaya çıkışı ne tür bir ideolojik temele dayanmaktadır, bu ideolojinin kaynakları, özellikleri ve ifade ediliş şekli var mıdır?

27. Bölgenin tarihsel süreçte içinde bulunduğu durumun ayaklanmalar özelinde ne gibi etkisi olmuştur?

28. Kızılbaş Türkmen grupların ortaya çıkardığı ayaklanmalara Sünnî kesimden insanların katılmasının sebepleri nelerdir?

Bunlara ve benzer sorulara verilecek cevapların kızılbaş ayaklanmalarının mahiyetinin ortaya konmasına önemli oranda yardımcı olması umulmaktadır.

3. Araştırmanın Önemi

Osmanlı Tarihinde onu oluşturan çeşitli etnik ve dinî kökenli farklı kültürlere mensup insanların oluşturmuş olduğu yapıyı, bu yapının zaman içindeki değişimini, değişimin yansımaları, bunların ortaya çıkardığı toplumsal hareketleri anlayabilmek önemli olduğu kadar zor bir iştir. Geniş bir tarihî perspektife sahip olan Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı hakkında şu ana kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır ve yapılmaya da çok ihtiyaç vardır. İşte bu amaçla Osmanlı toplumunun önemli bir kesimini teşkil eden kızılbaş Türkmen çevrelerin siyasal iktidarlarla ilişkilerinden doğan problemleri ortaya koymaya çalışmak Alevîlik tarihi açısından önemli olduğu kadar günümüzde toplumun Alevîler'e olan bakış açısını, Alevîler'in de Osmanlı siyasal iktidarlarına olan tavrını etkileyecektir. Diğer taraftan söz konusu ayaklanmaların toplumun başka kesimlerinden ziyade bizzat Osmanlı siyasal iktidarına karşı meydana gelmesi ve belli ideolojilerle mevcut merkezî iktidarlara çatışması merkeze karşı ciddi bir muhalefet olgusuyla karşı karşıya kalındığını göstermektedir. Bu problemi ortaya koyarken mevcut siyasî düzene karşı çıkan bu yapıların arkasındaki ideolojinin tespit edilmesi kızılbaş Türkmen kesimlerin hangi saiklerle harekete geçtiğini anlamamız açısından önemlidir.

Osmanlı Tarihi araştırmalarına bakıldığında Osmanlı-Safevî mücadelesi hariç bu tür muhalif hareketlerle ilgili çok az sayıda çalışmanın bulunduğu ayrıca, toplumları harekete geçiren unsurların arka planında ne gibi etkenlerin olduğu, bu hareketlerin birbiri ile olan bağlantılarının dikkate alınmadığı, merkezî yönetimin oldukça geniş bir tabana ulaşan bu tür hadiselere bakış açısının objektiflikten uzak

bir şekilde değerlendirildiği görülmektedir. Araştırmamız, Alevîlik tarihi açısından ortaya çıkan bu bilgi ve değerlendirme boşluklarını objektif bir şekilde ilk elden kaynakları kullanarak ortaya koymayı hedeflemesi açısından son derece önem arz etmektedir.

4. Araştırmanın Kapsam ve Sınırlılıkları

Bu araştırma XVI. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkmış Kızılbaş Türkmen grupların ayaklanmalarını incelemektedir. Zaman sınırlaması olarak bu yüzyılı seçmemizin sebebi, Osmanlı-Safevî mücadelesinin bu dönemde başlayıp gittikçe şiddetini artırmasına mukabil kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının sayısal olarak çokluğudur. Diğer taraftan bu mücadele, araştırmamızın kapsamını günümüzde Anadolu sınırları içerisinde dahil olan bölgelerle sınırlandırmaktadır. Bu sebeple araştırmamızda Kızılbaşlık kavramının tarihsel ve zihinsel değişimi, kavramın ilk ortaya çıktığı dönemden günümüzdeki kullanımına kadar ortaya konulmuş, Anadolu sınırları içerisinde yaşayan kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşamış oldukları bölgeler tarihsel süreç dikkate alınarak örneklerle ifade edilmiş ve II. Bayezid'den başlayıp III. Murad'a kadar devam eden süreçte Osmanlı siyasal iktidarlarının Kızılbaş Türkmen topluluklara bakışı ve izlemiş olduğu politika genel hatlarıyla, arşiv kayıtları ve döneme ait eserler çerçevesinde incelenmiştir. Bu yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları ise II. Bayezid dönemindeki Karamanoğlu Mustafa ayaklanması ile başlatılıp III. Murad döneminde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail ayaklanması ile sonlandırılmış toplamda 11 ayaklanmaya yer verilmiştir. Dolayısıyla XVI. yüzyıl haricinde ve Anadolu sınırları dışında ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları bu araştırmanın inceleme konusu dışındadır.

5. Araştırmanın Yöntemi

İslâm'ın siyasî, itikadî ve amelî sahadaki düşünce ekolleri diyebileceğimiz mezheplerin beşerî oluşumlar olduğu belli fikirler ya da şahıslar etrafına zümreleştiği ve farklılaştığını dikkate alırsak bu tür oluşumların tarihsel süreçte kazanmış oldukları anlam ve doğdukları ortam önem kazanmaktadır. Bu nedenle kızılbaş ayaklanmalarını inceleyen bu çalışmada öncelikle günümüzde Alevîlik olarak tanınan bu kavramın doğuş süreci tarihsel veriler ve örnekler ışığında ortaya konulmuştur. Bununla birlikte İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmalarında ortaya konan

metod betimleyici bir tarzda olması gerektiğinden araştırmamız objektif bir bakış açısıyla desteklenmiştir.¹

Diğerk taraftan bu araştırma döneme ait literatür taramasına ve belge incelemesine dayalı bir araştırmadır. Bu nedenle araştırma yürütülürken daha çok doküman incelemesi yolu tercih edilmiştir. Bu bağlamda döneme ait Osmanlı tarihçilerinin yazmış olduğu ilk elden yazma eserler, fermanlar, fetvalar, arşiv belgeleri, tahrir kayıtları, mektuplar ve döneme ait diğerk kaynaklar taranmıştır. Araştırmada toplanan kaynaklar betimsel bir analiz yaklaşımı kullanılarak ozmlenmiř; bunların kızılbăș ayaklanmalarını ortaya çıkaracak katkıları tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda kızılbăș ayaklanmaları incelenirken ortaya çıkmış olduğu döneme göre sınıflandırılarak *fikir-hadise irtibatı* erevesinde metodolojik bir usl tercih edilmiştir.² Ayrıca her ayaklanma incelenirken ayaklanmayı çıkaran şahıs ya da şahısların kimliği irdelenmiř³ döneme ait kaynaklar çerçevesinde ayaklanmaları doğuran ideolojik zemin, ayaklanmanın ortaya çıktığı dönem ve blėe, ayaklanma liderinin karizmatik şahsiyeti ve ayaklanmaya katılan zümreler yer yer mukayese ve tahlillerle hadiseler anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Bu şekilde İslām Mezhepleri Tarihi'nin tanımında⁴ yer alan, geçmişte ve günümüzde siyasī ve itikadī gayelerle vücut bulmuş İslām Düřünce Ekolleri diyebileceğimiz beřerī ve toplumsal oluşumların; doğdukları ortam, doğuş sebepleri, teşekkül süreçleri, fikirleri, mensupları, yayıldığı bölgeler temel kaynaklardan hareketle zaman ve mekān bağlamında ve fikir-hadise irtibatı çerçevesinde betimleyici, tarafsız bir gözle ve anlayıcı-yorumlayıcı bir metotla incelemeye çalışılmıştır.

¹ Hasan Onat, "Türkiye'de İslam Mezhepleri Tarihi'nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fiğlalı'nın Yeri" *Ethem Ruhi Fiğlalı'ya Armağan*, Ankara 2002, s. 236; Hasan Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü", *I.Kur'an Sempozyumu 1-3 Nisan*, Ankara 1994, s. 415; Sönmez Kutlu, "İslām Mezhepleri Tarihinde Usl Sorunu", *İslāmī İlimlerde Metodoloji/Usl Mes'elesi 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 391-400; Mehmet Ali Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslām Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslāmī İlimlerde Metodoloji/Usl Mes'elesi 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 445-457; Sıddık Korkmaz, "İslām Mezhepleri Tarihinde Metodoloji Problemi Toplantısı zerine" , *Dinī Araştırmalar*, VI/18, 2004, ss. 285-292.

² Hasan Onat, *Emeviler Dönemi řiī Hareketleri ve Günümüz şiiliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, s. 2.

³ Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, s. 26.

⁴ Sönmez Kutlu, *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008, ss. 10-11.

6. Araştırmada Kullanılan Kaynaklar

İslâm Mezhepleri Tarihi araştırmalarında karşılaşılan problemlerin ilki ve en önemlisinin kaynaklar meselesi olduğuna dikkat çeken Ethem Ruhi Fığlalı, günümüz araştırmacılarının bunu göz önünde bulundurarak, mezhep isimleri ve kavramlar üzerinde durmaktan daha çok imkanlar ölçüsünde, şahıslar ve görüşler üzerinde yoğunlaşmaya işaret etmektedir.⁵

Makâlat ve Fırak geleneği kendine özgü metodu ve yaklaşım tarzı ile İslam düşünce sisteminde belirleyici bir konumdayken zamanla değeri görmezden gelinmektedir. Bu minvalde, erken dönemden başlamak üzere günümüze kadar yapılan çalışmalara baktığımızda özellikle Osmanlı döneminde ortaya çıkan siyasî ve itikadî gayelerle vücut bulmuş düşünce yapılarının ve bunları harekete geçiren saiklerin ortaya konulmadığı görülmektedir. Bu durum İslam düşünce sisteminde Haricîlik mezhebi ile başlayıp Mürcie, Mu'tezile ve Şîa gibi mezheplerin ortaya çıkmasıyla devam eden farklılaşmanın Osmanlı dinî düşünce geleneğindeki etkisini, Osmanlı siyasal iktidarlarının politik reflekslerini ve o dönemde vücut bulmuş mezhebî söylemlerin arka planındaki ideolojiyi anlamamızı zorlaştırmaktadır. Örneğin, Osmanlı siyaset felsefesinin yararlandığı Nâsıruddin Tusî (672/1273)'nin Şîî İmâmiyyenin düşüncesinin savunuculuğunu yapması⁶ Osmanlı düşünce geleneğinin Selçuklu'dan kalan mirası izlemesi nedeniyle Eş'arî düşünce sisteminin etkisinde kalması ve buna bağlı olarak medreselerinde bu geleneğe ait eserlerin okutulması, Osmanlı âlimlerinden Kemalpaşazâde ve Ebu's-Suud Efendi gibi Maturidî ekolden olmalarına rağmen Kelam ile felsefeyi mezc etme niteliği ile bilinen ve Felsefî Kelâm döneminin başlatıcısı olan Fahreddin er-Razî'den etkilenip⁷ yazdıkları risale ve fetvalarıyla kızılbaş Türkmen zümreleri ehl-i sünnet dışı fırkalar olarak görmeleri sahip oldukları mezhebî yapıdan etkilendiklerini göstermektedir.

⁵ E. Ruhi Fığlalı, "İslam Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Karşılaşılan Bazı Problemler", *DEÜ, Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu, 16-18 Eylül, İzmir 1985*, ss. 369, 377.

⁶ Mazlum Uyar, *İmâmiyye Şîâsî'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000, s. 105.

⁷ Eş'arî geleneğin Osmanlı düşünce sisteminde en etkili olan modeli Fahreddin er-Razî'nin İtikâdâtı fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn adlı eseridir. Bu eserde 73 fırka hadisi kesretten kinaye olarak düşünülmüş buna göre mezhepler tasnif edilmiştir. Bu düşünce yapısının Kemalpaşazâde ve Ebu's-Suud gibi alimleri etkilediği yazmış oldukları risalelerden anlaşılmaktadır. Bkz., Fahreddin er-Razî, *İtikâdâtı fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Muhammed el-Mutesim Billah el-Bağdadî, Beyrut, 1986, s. 101.

Bu nedenle XVI. yüzyılda ortaya çıkmış kızılbaş ayaklanmalarının doğuşuna ve yayılmasına neden olan siyasî ve itikadî düşünce yapılarının bilinmesi kitleleri harekete geçiren saiklerin ortaya konması açısından önemlidir. Bu da döneme ait hadiseler hakkında bilgi veren arşiv kayıtları ve Osmanlı Tarihi kaynakları dışında İslam düşünce geleneğini şekillendirmiş Makâlat ve Fırak geleneği dediğimiz İslam Mezhepleri Tarihi kaynaklarının da doğru irdelenmesiyle ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan kızılbaş Türkmen gruplar için kullanılan kavramların tarihsel süreçte almış oldukları anlamları ortaya koymak önemlidir. Bununla birlikte Osmanlı siyasal iktidarlarının kızılbaşlara yönelik düşünce yapısının arka planını doğru tespit edebilmek bu yapıyı anlayabilmek adına önemli bir görevdir. Bu amaçla araştırmamızda makalât ve fırak geleneğine ait eserler ve klasik kaynaklar olarak; el-Eş'arî'nin (324/935) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve ihtilâfu'l-musallîn*'i⁸, el-Bağdâdî'nin (429/1037) *el-Fark beyne'l-fırak*⁹ adlı eseri, el-İsferâyînî'nin (471/1078) *Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzi'l-firkati'n nâciye an firâki'l-hâlikîn*¹⁰ isimli eseri, eş-Şehristânî'nin (548/1153) *el-Milel v'n-nihâl* adlı eseri, er-Razî'nin (606/1209) *İtikâdâtü fırakü'l-müslimîn ve'l-müşrikîn*'i¹¹, et-Teftâzânî'nin (793/1335) *Şerhu akâidi Nesefti*¹² adlı eseri, Mehdilik düşüncesinin kızılbaş Türkmen zümreler arasında var oluşunun kaynağı olarak gördüğümüz Şîî düşünceye ait en-Nevbahtî'nin (300/912) *Fıraku'ş-Şîa'sı*¹³ ile el-Kummî'nin (301/913) *Kitâbu'l-makâlât ve'l-Fırak*¹⁴ adlı eseri istifade ettiğimiz kaynaklar arasında yer almıştır.

Bununla birlikte XVI. yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları hakkında yapılan çalışmalara bakıldığında ya ilk elden kaynaklar kullanılmadan yapıldığı ya da belli başlı ayaklanmaların makale düzeyinde incelendiği görülmektedir. Konuyla

⁸ Eş'arî; *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'htilâfu'l-musallîn*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1950.

⁹ Abdulkahir el-Bağdâdî, *el-Fark beyne'l-fırak ve beyânü'l-firkati'n-nâciyeti minhüm*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995; Ayrıca bkz., Abdulkahir el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Ethem Ruhi Fıçlalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

¹⁰ İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-dîn ve temyîzü'l-firkati'n-nâciyeti ani'l-firaki'l-hâlikîn*, tahk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983.

¹¹ Fahreddin er-Razî, *İtikâdâtü fırakü'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Muhammed el-Mutesim Billah el-Bağdâdî, Beyrut, 1986.

¹² Teftâzânî, *Kelam İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, Haz., Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982.

¹³ Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şîa*, thk., el-Allame es-Seyyid Muhammed Sâdık Al-i Bahr el-Ulûm, Necef 1936.

¹⁴ Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'ârî el-Kummî, *Kitâbu'l-makâlât ve'l-Fırak*, thk., Muhammed Cevad Meşkur, Tahran 1963.

ilgili yapılan çalışmalardan birisi *Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Belli Başlı Kızılbaş İsyamları* adlı tezdır.¹⁵ Bu çalışmada araştırmacı bu yüzyılda ortaya çıkan tüm ayaklanmalar yerine II. Bayezid Dönemi ile Kanuni Sultan Süleyman dönemi arasında ortaya çıkan on ayaklanmaya yer vermiştir. Değerlendirme ve tahlillerden uzak tarihsel ve betimleyici bir metotla ele alınan bu çalışmada basılı eserler kaynak olarak kullanılmıştır.

Kızılbaş ayaklanmalarını inceleyen diğer bir çalışma ise *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*¹⁶ adlı eserdir. Bilimsel bir usluptan ziyade popüler bir tarih kitabı olarak değerlendirebileceğimiz ve ayrıntılara inilmeden hazırlanmış bu eser Alevî bakış açısıyla yazılmıştır. Yazar'a göre ortaya çıkan bu ayaklanmalar, Alevî toplumun tarih boyunca insanlık, hak ve özgürlükleri için verdiği savaşımaların sonucudur.

Ahmed Refik'in "*Anadolu'da Dinî Kıyamlar Karabıyıköğlü, Nur Ali, Celâlî*" adlı makalesinde¹⁷ II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkan Şahkulu, Nur Ali Halife ve Bozoklu Celâl ayaklanmaları genel hatlarıyla incelenmiş döneme ait çağdaş tarihçilerin söylemlerinden yararlanarak çalışmaya orjinallik katılmıştır. Ancak bu araştırmada verilen bilgilere yönelik her hangi bir kaynak zikredilmemiştir.

Diğer bir çalışma ise Şahabettin Tekindağ tarafından hazırlanan *Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı* adlı makaledir.¹⁸ Belirli arşiv kayıtları ve döneme ait Osmanlı tarihçilerinden istifade eden yazar, Şahkulu ayaklanmasının oluşum süreci ile ilgili kronolojik bir usul izlemiş, orijinal bir çalışma ortaya koymuştur.

Öte yandan Jean-Louis Bacque-Grammont tarafından hazırlanmış *Etudes Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl* adlı Fransızca makalesi¹⁹ Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanması hakkındadır. Bu makalede arşiv belgelerinden istifade edilerek

¹⁵ Elif Gül Akman, *Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Belli Başlı Kızılbaş İsyamları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

¹⁶ Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul: Ant Yayınları, 1992.

¹⁷ Ahmed Refik, "Anadolu'da Dinî Kıyamlar Karabıyıköğlü, Nur Ali, Celâlî", *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, 2011, ss. 137-140.

¹⁸ Şahabettin Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, Aralık 1967, ss. 34-39; Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, Ocak 1968, ss. 54-59.

¹⁹ Jean-Louis Bacque-Grammont, "Etudes Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl", *Archivum Ottomanicum*, VII, Wiesbaden 1982, ss. 5-69.

ayaklanmanın tarihsel süreci ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuştur. Ancak ayaklanmanın arka planındaki düşünce yapısına, çıktığı bölgenin ve zamanın ayaklanma üzerindeki etkisine değinilmemiştir. Yine aynı yazarlara ait *1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor* adlı makale²⁰ de bir belgeden yola çıkarak Şah Kalender'in ayaklanmada izlemiş olduğu rotaya değinmiştir.

Yine Ahmet Yaşar Ocak'a ait bir bildiri²¹ Anadolu'da ortaya çıkmış kızılbaş ayaklanmalarının ortaya çıkış şekline değinmeden bu ayaklanmaları hazırlayan tarihsel faktörlere, ideolojik zemine, lider kadrolarına, katılan zümrelere zaman ve mekân bağlamından bakarak genel bir değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Genelde mehdilik anlayışının yansıması olarak değerlendirilen ve bu merkezde yapılan yorumlarla Osmanlı Anadolu'sunun sosyo-ekonomik yapısının ayaklanmalar üzerinde etkili olduğu sonucuna varılmıştır.

Mevcut çalışmalarda görülmektedir ki XVI. Yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmaları ya genel hatlarıyla basılı eserler kaynak olarak kullanılarak ortaya konulmuş ya da belli başlı birkaç ayaklanma üzerinden döneme ait tarihsel betimlemeler yapılmıştır. Bu bağlamda Alevîlik tarihi açısından bakıldığında döneme ait ilk elden kaynaklar kullanılarak Osmanlı siyasal iktidarına karşı ortaya çıkmış ve önemli sonuçlar doğurmuş tüm ayaklanmaların, tarihsel süreçteki etkilerini ve birbirleriyle olan bağlantılarını da dikkate alarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

XVI. yüzyılın başından sonlarına doğru Osmanlı Devleti'ni büyük sarsıntılara maruz bırakan ve önemli sosyal ve dinî çalkantılara sebebiyet veren kızılbaş ayaklanmaları hakkında öncelikli olarak döneme ait tarih eserleri değerli bilgiler vermesi açısından önemlidir. Bu eserler sayesinde döneme ait ayaklanmaların arka planındaki hazırlayıcı faktörler ve hadiselerin ortaya çıkış sebepleri aydınlanmakta ve verilen bilgiler arasında yapılan karşılaştırma ve tahlillerle gerçeğe ulaşılmaktadır. İşte bu noktada hadiselere çağdaş olsun olmasın, doğrudan doğruya ayaklanmalardan bahseden birinci ve ikinci elden yazılmış Osmanlı Tarihleri araştırmamızın temel kaynaklarını oluşturmaktadır. Araştırmamızda kullandığımız belli başlı Osmanlı Tarihleri şunlardır:

²⁰ Jean-Louis Bacque-Grammont, "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *Bulleten*, LI/199, Ankara: TTK Basımevi, 1987, ss. 107-117.

²¹ Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler 21-25 Ağustos 1989*, Ankara 1990, ss. 817-825.

Tevârih-i Âl-i Osmân: Aşıkpaşazâde (889/1484)'nin bu eseri kaybolmuş birçok kaynağa dayanmakla birlikte kendi gözlemlerini de içeren bir muhtevaya sahiptir. Kuruluşundan Fatih Sultan Mehmed dönemi sonuna kadar Osmanlı Devleti tarihi için önemli bir kaynak değeri taşıyan bu eser birçok menkıbevî tarihi bilgiyi aktarması ve aktardığı döneme ait birçok şeyh ve dervişten bahsetmesi açısından da değerli bir kaynaktır. Çalışmamızda 1332/1913 tarihli İstanbul Matbaa-i Âmire baskısı kullanılmıştır.²²

Selîmşahnâme: İdris-i Bidlisî (926/1520) tarafından yazılmış bu eser, Yavuz Sultan Selim'in doğumundan başlayıp saltanat mücadelesi ile birlikte ölümüne kadar geçen olaylardan bahsetmektedir. İdris-i Bidlisî'nin müsvedde olarak yazdığı bu eser, kendisinin vefatı ile birlikte oğlu Ebu'l-Fazl tarafından temize çekilmiştir. Eserde kullanılan malzemeye bakıldığında bir tarih eseri olmasının yanında nesir ve nazım şeklinde yazılması açısından edebî bir özelliği vardır. Kendinden sonraki birçok tarihçiye kaynaklık etmesi açısından da önemli bir eserdir. İlgili eser Kültür Bakanlığı tarafından Türkçeye çevrilmiş olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Koleksiyonu'nda 348 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.²³

Selîmnâme: Keşfî Mehmed Çelebi (935/1525) tarafından yazılan bu eser Arapça ve Farsça manzumelerle karışık bir muhtevaya sahiptir. Eserde Yavuz Sultan Selim'in divan katibi olması sebebiyle dönemindeki Suriye, Mısır ve İran seferleri kronolojik bir şekilde aktarılmıştır. Araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2147 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.²⁴

Tevârih-i Âl-i Osmân: Hadîdî (937/1530)'nin yazmış olduğu bu eser, Osmanlı Devleti'nin başlangıcından 1523 yılına kadar olan olayları ihtiva etmekte, 6645 beyitten oluşmaktadır. İlgili eser Necdet Öztürk tarafından yayına kazandırılmış olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2081 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.²⁵

Tevârih-i Âl-i Osmân: Kemalpaşazâde (940/1534)'nin bu eseri, II. Bayezid'in emri ile yazılmaya başlanmıştır. Daha sonraki dönemlerde Kanuni Sultan

²² Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Aşıkpaşazâde", *DİA*, C. IV, İstanbul 1991, ss. 6-7.

²³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hicabi Kırlangıç, *İdris-i Bidlisî Selim Şah-nâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, ss. 1-32.

²⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Uğur, "Selîmnâme", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, ss. 440-441.

²⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hadîdî, *Tevârih - i Âl-i Osmân (1299-1523)*, Haz., Necdet Öztürk, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991, ss. I-XXX.

Süleyman'ın isteği üzerine hem kendi hem de Yavuz Sultan Selim dönemi eklenerek eser genişletilmiştir. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başlayıp Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi ile son bulan bu eser toplam on defterden oluşmaktadır. Araştırmamızda Türk Tarih Kurumu tarafından basılan II, VII, VIII ve X. defterler kullanılmıştır.

Selimnâme: Şükrî (?) tarafından kaleme alınan bu eser, Yavuz Sultan Selim'in 1490 yılında Trabzon Sancağı'na çıkmasıyla başlayan ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde bastırılan Canberdi Gazali isyanına kadar geçen tarihi olayları aktarmaktadır. Eser, Şükrî'nin Yavuz Sultan Selim'i iyi tanması, onunla birlikte sefere katılması ve Yavuz Sultan Selim'in seferlerini bizzat Şükrî'ye naklederek yazdırması açısından önemli bir kaynaktır. Eser Türkçeye çevrilmiş olup araştırmamızda kullandığımız nüsha Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2148 no ile kayıtlıdır.²⁶

Selimnâme: İshak Çelebi (944/1538) tarafından yazılan bu eser, II. Bayezid döneminde 1509 yılında meydana gelen zelzelenin anlatımıyla başlayıp bu döneme ait olaylar aktarıldıktan sonra Yavuz Sultan Selim'in tahta çıkışı ve kardeşi Şehzâde Ahmed'in ona karşı ayaklanmasıyla sona ermektedir. Araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Reisulküttab Koleksiyonu'nda 655 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.²⁷

Tevârih-i Âl-i Osmân: Lütfi Paşa (971/1564)'nın yazmış olduğu bu eserde II. Bayezid döneminin sonuna kadar geçen olaylara kadar kendinden önceki tarihçiler kaynak olarak kullanılmıştır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde bizzat savaflara katılması ve padişahların yanında önemli mevkilerde yer alması sebebiyle bu dönemlere ait bilgiler bizzat şahit olunarak yazılmıştır. Eser Kayhan Atik tarafından yayına hazırlanmış olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu'nda 4269 nolu nüsha kullanılmıştır.²⁸

Selimnâme: Celâlzâde Mustafa Çelebî (975/1567)'nin bu eseri ağıdalı bir üslupla yazılmıştır. Divanda Reisu'l-Küttâb ve Nişancı olarak çalışması nedeniyle diğer yazarların bilmediği birçok bilgiyi eserine almıştır. 23 bölüme ayrılan bu eserin

²⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şükrî-i Bitlîsî, *Selîm-nâme*, Haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İstanbul: İsis Yayınları, 1995, ss. VII-XIV.

²⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hamdi Savaş, "İshak Çelebi, Kılıççızâde", *DİA*, İstanbul 2000, ss. 528-529.

²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Kayhan Atik, *Lütfî Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, ss. V-X.

giriş bölümünde yazar kendi hayatından bahsetmektedir. Yavuz Sultan Selim'in hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren bu eser kronolojik zaman esaslı dikkate alınarak yazılmıştır. Eser, Ahmet Uğur ve Mustafa Çuhadar tarafından Türkçeye çevrilmiş olup araştırmamızda Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Koleksiyonu'nda 1274 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.²⁹

Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik: Celâlzâde Mustafa Çelebi tarafından yazılmış bu eser Yavuz Sultan Selim'in son günlerinde meydana gelen hadiselerle başlayıp özellikle Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait değerli bilgileri kronolojik olarak vermektedir. Eser, Ayhan Atik tarafından yayın hayatına kazandırılmış olup araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu'nda 4423 nolu nüsha kullanılmıştır.³⁰

Süleymannâme: Bostan Çelebi (977/1570)'nin bu eseri, toplum düzeni hakkında yazarın görüşleri ile başlamakta ve Kanuni Sultan Süleyman'a övgülerle devam ederek onun tahta çıkışından 1536 yılına kadar geçen olayları kronolojik bir şekilde aktarmaktadır. Edebî bir üslupla kaleme alınan bu eser çağdaş tarihçilerin verdikleri bilgileri tamamlar niteliktedir. Farklı nüshaları olan bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nda yer alan 3317 no ile kayıtlı nüshası kullanılmıştır.³¹

Târîh-i Nişancı: Nişancı Mehmed Paşa (979/1572) tarafından yazılan bu eser Kanuni Sultan Süleyman'ın talebi üzerine yazılmıştır. Kısa bir dünya tarihinden sonra Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan başlayıp Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar geçen olayları ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Tarihi bilgilerin yanı sıra evliyalara, ulema ve şairler hakkında kısa bilgileri de ihtiva etmektedir. Çalışmamızda Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötüken Koleksiyonu'nda 997 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.³²

²⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Celâlzâde Mustafa, *Selim-nâme*, Haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990, ss. IX-XI.

³⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Celâlzâde Mustafa Çelebi, Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ, Kanunî Sultan Süleyman Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik, Haz., Ayhan Yılmaz, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2011, ss. 7-13; M. Tayyib Gökbilgin, "Celâl-Zâde", *İA*, III, İstanbul 1997, ss. 61-64.

³¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hüseyin Gazi Yurdaydın, "Bostan'ın Süleymannâmesi" (Ferdî'ye Atfedilen Eser), *Belleten*, XIX/74, Ankara: TTK Basımevi, 1955, ss. 137-202.

³² Ayrıntılı bilgi için bkz., Abdülkadir Özcan, "Mehmed Çelebi, Ramazan-zâde", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, ss. 449-450.

Ahsenu't-Tevârih: Kızılbaş Rumlu boyundan olup çağının ünlü kültür adamı ve tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu (985/1578) tarafından yazılmış bu eser, sade ve yer yer şiirlerle süslenmiş oniki ciltten oluşan bir Safevî Tarihidir. Ancak son iki cildi günümüze ulaşmış olup Türkçeye de çevrilmiştir. Araştırmamızda kullandığımız eser ise Safevî Devleti'nin kuruluşunu ve Şah İsmail ile Yavuz Sultan Selim arasındaki mücadeleyi aktaran, Şah Tahmasb ve II. Şah İsmail dönemlerini de kapsayan, 1494-1578 yılları arasındaki olayları içeren Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2157 no ile kayıtlı nüshadır.³³

Tâcü't-Tevârih: Hoca Sadeddin (1008/1599)'in en önemli çalışmalarından biri olan bu eser hiçbir padişahın emriyle yazılmamış olması sebebiyle önemli bir başvuru kaynağıdır. On farklı kaynaktan mütalaa edilerek yazılan bu eser XVI. yüzyıl saray edebiyatında da önemli bir yeri vardır. Osman Gazi'den Yavuz Sultan Selim'in saltanatının son yıllarına kadar ki bir devreyi süslü ve ağdalı bir üslupla anlatmıştır. II. Selim'in padişah olduğu dönemde yazılmaya başlanmış III. Murad döneminde bitirilmiştir. Eser, İsmet Parmaksızoğlu tarafından yayına kazandırılmış olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Koleksiyonu'nda 3041 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.³⁴

Selânikî Tarihi: Selânikî (1008/1599) adıyla meşhur Selânikli Mustafa Efendi tarafından yazılan bu eser Kanuni Sultan Süleyman'ın son beş yılından başlayıp III. Mehmed'in ilk beş yılını içine alacak şekilde 1563-1599 yılları arası geçen olayları aktarmaktadır. Yaşadığı dönem için önemli bir kaynak olan bu eser gördüklerini doğru bir şekilde aktarması ve sayısal verilere yer vermesi açısından önemli bir yeri doldurmaktadır. Eser, Mehmet İpşirli tarafından yayına hazırlanmış olup araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2259 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.³⁵

Kühü't-Ahbâr: Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi (1008/1599) tarafından yazılmış bu eser geniş çaplı bir dünya tarihi olma özelliği taşımaktadır. Eser dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölüm dünyanın yaratılışından, Peygamber

³³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Basımevi, 2006, ss. 1-23; Rumlu Hasan, (*Ahsenu't Tevârih*) *Şah İsmail Tarihi*, Çev., Cevat Cevan, Ankara: Ardıç Yayınları, 2004, ss. I-VI.

³⁴ Hoca Sadeddin, *Tacü't-Tevarih*, Haz., İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.

³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, Haz., Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Basımevi, 1999, ss. XIII-XXXII.

menkıbelerinden; İkinci bölüm, Arap tarihinden, Hz Muhammed ve üç halife sülalesinden; üçüncü bölüm, Türkler'den ve daha çok küçük beyliklerden; dördüncü ve son bölüm ise Osmanlı tarihinden bahsetmektedir. Son bölümde Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan 1596 yılındaki Eğridir Seferi'ne kadar geçen olaylar anlatılmaktadır. Bu bölümde verilen bilgilerin birçok kaynağının günümüze ulaşmamış olması da bu eseri önemli bir kaynak yapmaktadır. Eserin Türk Tarih Kurumu tarafından tıpkı basımı yapılmış olup³⁶ araştırmamız da ise Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Koleksiyonu'nda 3406 no ile kayıtlı dördüncü bölümü ihtiva eden nüsha kullanılmıştır.³⁷

Şerefnâme: Şerefhan Bidlisî (1012/1604) tarafından Farsça yazılan bu eser, Kürtlerin tarihini içermektedir. İkinci cildi denilebilecek ve bizim de istifade ettiğimiz bölümü ise Osmanlı Devleti sultanlarını ve onlarla çağdaş olan İran ve Turan sultanlarının tarihini kronolojik tarih esasına göre ele almaktadır. Bu ciltte Osmanlı'ların Anadolu'ya gelişlerinden 1597 yılına kadar geçen süre içinde hüküm süren İslâm hanedanları zikredilmekte, eserin son kısımlarında ise Osmanlı ve Safevî sultanları arasındaki önemli olaylar aktarılmaktadır. Araştırmamızda bu eseri Farsça'dan Türkçe'ye çeviren Osman Aslanoğlu'nun Nubihar Yayınları arasında çıkan çevirisi kullanılmıştır.³⁸

Tarih-i Şâhî: Ahmed b. Hemdem Süheylî (1043/1634)'nin yazmış olduğu bu eserde Hz. Adem'den itibaren bütün peygamberlere yer verilmiş, Hz. Muhammed'e geniş bir yer ayrılmıştır. Bunun dışında eserde dört halife ve oniki imam hakkında bilgi verildikten sonra Anadolu'da kurulan beyliklere, Türk Devletleri'ne ve kuruluşundan 1632 yılına kadar ki Osmanlı Devleti tarihine yer verilmiştir. Araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu'nda 4356 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.³⁹

Tarih-i Peçevî: Peçevî İbrahim Efendi (1060/1650)'nin bu eseri 1520-1640 yılları arasında geçen olayları kapsamaktadır. İçerik bakımından askerî ve siyasî olayların yanısıra sosyal ve kültürel konulara yer vermesi ve Macar tarihçilerin

³⁶ Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr*, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi C. I Tıpkıbasım, Ankara: TTK Basımevi, 2009.

³⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz., Jan Schmidt, "Künhü'l-Ahbâr", *DİA*, XVI, Ankara 2002, ss. 555-556.

³⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şerefhan Bitlisi, *Şerefnâme (2. Cilt) Osmanlı-İran Tarihi*, Çev., Osman Aslanoğlu, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2011, ss. 7-8.

³⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Şerife Yalçınkaya, "Süheylî, Ahmed", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, ss. 32-33.

eserlerinden istifade etmesi ile diğer tarihçilerden farklı bir yöne sahiptir. Diğer taraftan Peçevî, eserinde kendinden önceki zamanlarda meydana gelen olayları aktarırken almış olduğu kaynağı mutlaka belirtmiştir. Eser, Bekir Sıtkı Baykal tarafından yayına kazandırılmış olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu'nda 2094 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.⁴⁰

Solakzâde Tarihi: Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi (1068/1657)'nin bu eseri IV. Mehmed döneminde (1648-1687) yazılmıştır. Asıl adı *Fihrist-i Şâhân* olan bu eser Osmanlı'nın kuruluş devrinden 1657 yılına kadar geçen olayları aktarmaktadır. Eser iki bölümde ele alınmıştır. Birinci bölüm kuruluştan 1622 yılına kadar geçen olayları kendinden önceki tarihçilerden istifade ederek aktarmaktadır. İkinci bölüm ise kendi yaşadığı döneme ait bilgileri ihtiva etmektedir. Bu bölümde, yazar vermiş olduğu bilgilere bizzat şahit olmuştur. Eser, Vahid Çabuk tarafından günümüz Türkçesine aktarılmış olup çalışmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Koleksiyonu'nda 2259 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.⁴¹

Kıtab-ı Süleymannâme: Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi (1068/1658) tarafından yazılan bu eser, süslü ve ağdalı bir üslupla Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkışından ölümüne kadar geçen fetihleri, olayları ve zamanında yetişen ulema hakkındaki bilgileri ihtiva etmektedir. Araştırmamızda Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu'nda 4823 no ile kayıtlı nüsha kullanılmıştır.⁴²

Sahaifu'l-Ahbâr: Müneccimbaşı (1113/1702)'nin arapça *Câmiu'd-Düvel* adıyla yazmış olduğu bu eser en iyi Osmanlı tarihlerinden kabul edilmektedir. Yaratılıştan 1672 yılına kadar geçen olayları aktarması ve kaybolmuş birçok eseri kullanması açısından önemli bir kaynaktır. III. Ahmed zamanında(1673-1736) şair Ahmed Nedim'in başında bulunduğu bir heyet tarafından Sahaifu'l-Ahbâr fi Vekaayii'l-Âsâr adıyla türkçeye çevrilmiştir. Günümüzde farklı yayınları yapılmış bu eserin Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Koleksiyonu'nda yer alan 4046 nolu Türkçe çevirisi kullanılmıştır.⁴³

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz., Peçevî İbrahim Efendi, *Peçevi Tarihi I-II*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, ss. XIX-XXVII.

⁴¹ Ayrıntılı bilgi için bkz., Solak-zâde Mehmed Hemdemî Çelebî, *Solak-zâde Tarihi*, Haz., Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989, ss. 1-2.

⁴² Ayrıntılı bilgi için bkz., Nevzat Kaya, "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, ss. 381-383.

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Müneccimbaşı Ahmed Dede, *Müneccimbaşı Tarihi I-II*, Çev., İsmail Erünsal, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, tsz., ss. 9-18.

Haniwaldanus Anonimi: Yazarı bilinmeyen bu eser XVI. yüzyılda Latinceye çevrilmiş olup Avusturyalı tarihçi Richard F. Kreutel tarafından da Almanca'ya çevrilmiştir. II. Bayezid dönemine ait çağdaş tarihlerden farklı olarak dönemin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumu, idarî ve malî bozuklukları, saltanat kavgaları gibi konularda farklı bilgiler vermektedir. Araştırmamızda bu eseri Türkçe'ye çeviren Necdet Öztürk'ün, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından basılan çevirisinden istifade ettik.⁴⁴

Osmanlı İmparatorluğu Tarihi: 1803-1863 yılları arasında yaşayan Alman tarihçi Johann Wilhelm Zinkeisen tarafından *Geschichte des Osmanischen Reiches* isimli yedi ciltten oluşan ve Osmanlı İmparatorluğu Tarihi diye Türkçemize kazandırılan bu eser, Zinkeisen'in Avrupa arşivlerini 20 yıl boyunca didik didik etmesi ile ortaya çıkmış bir çalışmadır. Bu eseri değerli kılan, Batı arşiv kaynakları kullanılarak Osmanlı İmparatorluğu tarihinin yazılması ve bu eser yazılırken padişahların hükümdarlık dönemlerinden ziyade Batı devletleriyle olan siyasî ilişkilerine göre tasnif edilmesidir. Çalışmamızda, Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak Şah İsmail'in Venedik ile ilişkilerinin belirlenmesi için bu çalışmanın, Yeditepe Yayınlarından Osmanlı İmparatorluğu Tarihi adıyla çıkan Türkçe çevirisinden istifade edilmiştir.

Çoğunluğu birinci el yazılmış Osmanlı Tarihleri dışında Feridun Ahmed Bey (991/1583)'in hükümdarlar arası mektupları içeren *Münşeatü's-Selatin* adlı eseri, Sarı Abdullah Efendi (1071/1661)'nin *Münşeatü's-Selatin*'in devamı niteliğinde olan *Münşeat-i Farisî'si*, Şikârî (992/1584)'nin *Karaman Tarihi*, Abdizâde Hüseyin Hüsameddin (1939)'in birçok tarih eserinde olmayan bilgileri içeren *Amasya Tarihi* isimli eserler de, araştırmamız kaynakları arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin, en önemli idarî teşkilâtı olan Vezîriâzam, vezirler, defterdar, nişancı, reisülküttâb gibi üst düzey devlet adamlarından oluşan Divân-ı Hümâyun, siyasî, iktisadî, askerî, sosyal ve hukukî her türlü konunun görüşülüp padişah adına kararların alındığı devletin işleyişinin ana unsuru olan bir kurumdur. Bu sebeple Divân-ı Hümâyun'dan çıkan kararların takibi ve kontrolünün yapılması için sağlam bir divan bürokrasisi oluşturulmuş ve divandan çıkan kararlar konularına göre farklı defterlerde kayıt altına alınmıştır. Kayıt altına alınan bu defterler:

⁴⁴ Richard F. Kreutel, *Haniwaldanus Anonimi'ne göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997, ss. VII-XVIII.

Mühimme Defterleri, Nâme Defterleri, Ahkâm Defterleri, Ruznamçe Defterleri, Mevâcib Defterleri ve Yoklama Defterleri olarak adlandırılmıştır.⁴⁵ İşte araştırmamızda önemli bir yer tutan ve bu sahaya orijinal bir katkı sağlayan *mühimme defterlerinden* ve İlhan Şahin-Feridun Emecen'in hazırlamış olduğu II. Bayezid Dönemine ait 906/1501 Tarihli *Ahkâm Defteri*'nden oldukça istifade edilmiştir. Özellikle Kızılbaş kavramının tarihsel sürecini belirlemede, Osmanlı siyasal iktidarlarının kızılbaş kesimlere bakışını ortaya koymada, kızılbaşların yaşadığı yerleri ve ortaya çıkarmış oldukları ayaklanmaları ayrıntılarıyla belirlemede bu kayıtlar birinci derecede bilgiler vermektedir. Bu kayıtlar dışında *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi*'nde yer alan *arşiv belgeleri* Osmanlı-Safevî bürokrasisini ortaya koyması ve bu yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş ayaklanmalarına ayrıntılı bir şekilde değinmesiyle yararlandığımız en önemli kaynaklar arasındadır.

Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sisteminin uygulandığı yerlerde nüfus ve vergi kaynaklarını tespit etmek için yapılan sayımlar diyebileceğimiz Tahrir Defterleri de Osmanlı Tarihi açısından önemli veriler içermektedir. Bu itibarla, Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan yeni bir tahrirden sonra ortaya çıkan kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının, arka planındaki sosyo-ekonomik sıkıntıları belirlemede çok istifade ettiğimiz Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde yer alan *450 No'lu Tahrir Defteri*⁴⁶, araştırmamızda kullandığımız önemli kaynaklar arasındadır.

Bunların dışında Cemaleddin Mahmud Efendi Hulvi'nin *Lemezât* adlı eseri, Aziz Mahmud Hüdaî'nin *Tezâkîr-i Hüdaî*⁴⁷ adlı eseri, Kemalpaşazâde'nin *Risâle fi beyân-ı firâk-ı dâlle*⁴⁸ risalesi ile *Fetevây-ı kemalpaşazâde der hakkı kızılbaş*⁴⁹ adlı fetvası, Nureddin Hamza Saru Görez (928/1522)'in Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan fetvaları⁵⁰, Ebu's-Suud Efendi'nin *Fetevây-i der hakkı kızılbaş*⁵¹ adlı fetvası, Küçük Kasım Nahcıvani'nin *Risâle fi tekfir-i kızılbaş*⁵² adlı risalesi,

⁴⁵ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul: Enderun Kitapevi, 1992, s. 104.

⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri, No: 450.

⁴⁷ Aziz Mahmud Hüdaî, *Tezâkîr-i Hüdaî*, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 2572.

⁴⁸ Kemalpaşazâde, *Risâle fi beyân-ı firâk-ı dâlle*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Kol., No: 1028.

⁴⁹ Kemalpaşazâde, *Fetevây-ı kemalpaşazâde der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3548.

⁵⁰ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak No: 12077; TSMA, E 6401; TSMA, E 5960.

⁵¹ Ebu's-Suud Efendi, *Fetevây-i der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Özel Kol., No: 626.

⁵² Küçük Kasım Nahcıvani, *Risâle fi tekfir-i kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Kol., No: 1829.

Yenişehirli Abdullah Efendi'nin *Risâle fi'l-fark beyne ehli's-sünne ve'l-kızılbaş*⁵³ adlı risalesi, Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvani'nin *Risâle fi tekfiri fırkatı kızılbaş ve beyanı dalaletihim*⁵⁴ adlı risalesi, Yahya Bey'in *Risâle fi beyanı mezheb taife-i kızılbaşiye*⁵⁵ ve *Kaside-i der hakk-ı Kızılbaş u evbaş*⁵⁶ adlı risaleleri, El-Hac Hasan b. Ömer Sunkurî'nin *Elsine-i Nasda Kızılbaş Dimekle Maruf Taife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyen bir Risale-i Mustakiledir*⁵⁷ adlı risalesi, yazarı belli olmayan *Fetevây-i Kızılbaş*⁵⁸ isimli risale yazma olarak Süleymaniye Kütüphanesi'nden temin edilip araştırmamızda birinci el kaynak olarak kullanılarak kızılbaşlık kavramının tarihsel süreci ve Kızılbaşlara yönelik fetvalar bu belgelere dayandırılmıştır.

Arşiv belgeleri ve yazma eserler dışında Mehmed Fuad Köprülü'nün, Kızılbaş kavramının tarihsel süreçteki anlamını belirlemede kullandığımız *Anadolu'da İslâmiyet, Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserleri, 906/1500 tarihinde Karaman bölgesinde yapılan yeni bir tahrir konusunda istifade ettiğimiz Ömer Lütfi Barkan'ın *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları* adlı eseri, Faruk Sümer'in Osmanlı-Safevî mücadelesi sonucunda Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen zümrelerin kökenleri ve Safevî Devleti'nin kuruluşuna katkısı ile ilgili *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü ve Oğuzlar* adlı eserleri, Bekir Kütükoğlu'nun araştırmamız çerçevesinde II. Şah İsmail ve Şah Tahmasb dönemindeki Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevrelerin yapmış oldukları Safevî propagandalarından bahseden *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)* adlı eseri, Walter Hinz'in Safevîyye tarikatı ve Kızılbaş kavramının tarihsel süreçteki farklılaşmasını görebildiğimiz *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi* adlı eseri, Ömer Faruk Teber'in Kızılbaşlık kavramının tarihsel süreçteki değişimi ve dinî bir boyut kazanımı konusunda istifade

⁵³ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Risâle fi'l-fark beyne ehli's-sünne ve'l-kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar Kol., No: 114.

⁵⁴ Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvani, *Risâle fi tekfiri fırkatı kızılbaş ve beyanı dalaletihim*, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab Kol., No: 1206.

⁵⁵ Yahya Bey, *Risâle fi beyanı mezheb taife-i kızılbaşiye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3720.

⁵⁶ Yahya Bey, *Kaside-i der hakk-ı Kızılba u evbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3436.

⁵⁷ El-Hac Hasan b. Ömer Sunkurî, *Elsine-i Nasda Kızılbaş Dimekle Maruf Taife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyen bir Risale-i Mustakiledir*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kol., No: 261.

⁵⁸ *Fetevây-i Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Ahmed Paşa Kol., No: 362.

ettiğimiz *XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması* isimli doktora çalışması müracaat kaynaklarımız arasında yer almaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ANADOLU'DAKİ KIZILBAŞLARIN GENEL YAPISI

1.1 Kızılbaşlık Kavramı

Kızılbaş kavramı X. yüzyıldan itibaren İslâmiyet'i kabul etmeye başlayan konargöçer Türkmen boylarının farklı zaman ve mekânlarda kullanmış oldukları isimlerden biridir. Bu isim eski Türklerde bir çeşit baş giysisi ile ilgili olup belli bir zümreyi ifade etmek için kullanılmıştır.¹ Bu noktada siyah başlık giyen bir Türkmen grubun Karapapak veya Karakalpak diye anılması, yine Kıpçakların onbir boyundan birine Karabörklü denilmesi ayrıca Kazak ordusunun içinde Kızılbörk ve Konurbörk isminde grupların oluşu bunu doğrulamaktadır.²

Öte yandan Kırgızların içkilik oymaklarından birine Kızılbaş denilmekle birlikte³ Afganistan'da yaşayan Şîî halk Kızılbaş şeklinde ifade edilmiştir.⁴ Ayrıca Altaylı Şamanlar'ın dinî ayinlerinde başlarına taktıkları kırmızı külah Alevî dedelerinin ve Bektâşî babalarının giydikleri kıyafetlere benzemektedir.⁵

Bunların ötesinde Kızılbaş ismi İslâm'ın ilk dönemlerinde meydana gelen olaylarla irtibatlandırmaya çalışılmıştır. Örneğin, Uhud savaşında Hz. Muhammed'i oklara karşı kendisini siper eden Ebû Dücâne'nin kafasına sardığı sarığın kana boyanmasından kendisine kızılbaş denilmiştir. Hayber kalesinin fethinde Hz. Ali başına kırmızı sarık takmış ve kızılbaş adıyla anılmıştır. Siffin savaşında her iki taraf müslüman olduğu için Hz. Ali, askerlerine Muaviye'nin askerlerinden ayırt edebilmek

¹ Enver Behnan Şapolyo, *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964, s. 255; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Basımevi, 1995, ss. 1-13, 204-207; Mircea Eliade, *Şamanizm*, Çev. İsmet Berkan, Ankara: İmge Kitabevi, 1999, s. 16, 21, 23, 25; İlyas Üzüm, "Kızılbaş", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 546.

² Pavel Petrovich İvanov, "Karakalpakların Tarihine dair Materyaller", Çev. H. Ortekin, *Ülkü Mecmuası*, XI/65, Temmuz 1938, s. 423; ayrıca, Faruk Sümer, Anadolu'daki Türkmenlerin Selçuklular döneminden itibaren Kızıl Börk giydiklerini, Osmanlı döneminde ise devşirme zümresine mensup askerlerin Ak Börk giyebildiğini, devlet hizmetinde bulunan askerlerin ise Kızıl Börk giydiklerini ifade etmektedir. Bkz., Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999, s. 235.

³ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Basımevi, 1968, s. 45.

⁴ Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş", *Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960, s. 124.

⁵ Üzüm, "Kızılbaş", s. 546.

için kızıl sarık sardırarak onların Kızılbaş diye anılmasına sebep olmuştur. Ancak kızılbaş ismi ile ilgili tarihsel bir doğrulanma imkânı olmayan bu rivayetler, kelimeyi kutsallaştırma çabasının bir sonucu olarak görülmektedir.⁶

Bütün bunlar dikkate alındığında Kızılbaş isminin başa giyilen kırmızı bir giysi olarak kullanıldığı görülmektedir. Nitekim Orhan Gazi'nin padişah olduğu dönemde de farklı bir grubu temsil etmesi için bir giysi olarak kullanılmaya başlandığı Aşıkpaşazâde(889/1484)'nin ifadelerinden anlaşılmaktadır.⁷

Kızılbaş isminin bir giysi türü ve belirli bir zümreyi temsil etmesi XV. yüzyılının son çeyreğinden itibaren farklılık kazanmaya başlayarak belirli bir dinî ve sosyal grubu nitelemek için kullanılmaya başlamıştır. Özellikle Safevîye tarikatı ve bu tarikatın devletleşme sürecinde⁸ ortaya çıkan Osmanlı-Safevî mücadelesi sürecinde kızılbaş ismine yönelik farklı anlamlar yüklenmiştir. Bu süreçte Kızılbaş isminin Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar zamanında ilk defa kullanıldığı görülmektedir. Şeyh Haydar, müritlerini diğer Türkmenlerden ayırmak için gördüğü bir rüyanın tesiriyle ve kendi taraftarlarını ayırt edebilmek için aynı tarikatın Sünnî kolunca kabul edilen siyah giysiye karşılık yeni bir giysi hazırlatmıştır. Artık bu müritler bundan sonra sırtlarına derviş entarisi giymiş, başlarına da *Tâc-ı Haydarî* denilen on iki dilimli kızıl bir taç takmışlardır.⁹ Öte yandan Hacı Bayram Veli tarafından kurulan Bayramiyye tarikatında

⁶ Ethem Ruhi Fıçlalı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, İzmir: Selçuk Yayınları, 1990, ss. 11-12; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, İstanbul: Otağ Yayınevi, 1977, ss. 87-88.

⁷ "Elhamdulillah ki seni padişah gördüm. İmdi senin leşkerin yevmen feyevmen ziyade olsa gerekdir. İmdi seninle leşkerine bir nişan koyalım gayri leşkerde olmasun dedi, Orhan Gazi der: Kardeş her ne kim ider sen ben anı kabul iderin dedi. Ol itti imdi etraftaki beglerin borkü kızıldır senin ak olsun. Orhan Gazi emretti Bilecik'te bork işlediler. Gaziler ve cemi-i tevabi-i ak bork giydiler ". Bkz., Aşıkpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332, s. 264.

⁸ Safevîye tarikatının oluşum süreci için bkz., Mustafa Ekinci, *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010, ss. 55-125; Mehmet Çelenk, *16-17. Yüzyıllarda İran'da Şiiliğin Seyri*, Bursa: Emin Yayınları, 2013, ss. 21-90.

⁹ Cemaleddin Mahmud Efendi Hulvi, *Lemezât*, Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Kol., No: 291, vrk. 129a; Müneccimbaşı, *Sahâifu'l- Ahbâr fi Vekayii'l-Asar*, Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi Kol., No: 4046, vrk. 180b-182a; Solakzâde Mehmed Hemdemi Çelebi, *Solakzâde Tarihi*, Süleymaniye Ktp., Zühdü Bey Kol., No: 315, vrk. 316a; ayrıca bkz., Walter Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev. Tevfik Bıykoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 1992, s. 65; Ahmet Uğur, *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989, s. 46; Gölpınarlı, "Kızılbaş", s. 789; Cl. Huart, "Haydar", *İA*, V/I, s. 387; Üzüm, "Kızılbaş", s. 546; R. M. Savory, "Kizilbâsh", *Encyclopedia of Islam*, I/V, Leiden: E.J.Brill, 1979, s. 243; Richard F. Kreutel, eserinde "Şah İsmail Akkoyunlu Devleti'ni yendikten sonra almış olduğu galibiyet ve şöhretle ülkesindeki bütün Hıristiyan ve Müslüman tebaaya kırmızı çuhadan taçlar giymeyi emretmiştir. Şah İsmail'in askerlerinin Kızılbaş olarak anılması bundan sonra olmuştur." demektedir. Bkz. Kreutel, s. 39. Safevî geleneğinde önemli

da kullanılan bu on iki dilimli kızıl taç, Safevîlere benzememe adına terk edilerek yerini altı dilimli ak çuhaya bırakmıştır.¹⁰ Öyle görülüyor ki on iki dilimli kızıl taç Safevîlerle oldukça özdeşleşmiştir.

Şeyh Haydar'ın ve müritlerinin başlarına taktıkları on iki dilimli taç Şia mezhebinin temel inançlarından olan oniki imamı temsil etmektedir. Safevîye tarikatı mensupları parmak kalınlığındaki dilimlerden oluşan ve her bir dilimin üzerinde bir imamın isminin işlendiği bu tacı takmalarından ötürü Kızılbaş olarak anılmışlardır.¹¹

Başlangıçta belirli bir zümreyi adlandırmada kullanılan ve siyasî bir isim olan Kızılbaşlık kavramı, Safevîlerin dinî propagandaları sonucu oniki imam inancına bağlı kalmakla birlikte tecelli ve tenasüh inançları ile ayrıca Allah'ın beşer suretinde görülmesi olan Hz. Ali'nin Şah İsmail'in bedenine tecessüm etmesi ile birleşerek aşırı Şîî nitelikleri üzerinde barındıran Türkmen Şîîliği biçimine dönüşmüştür.¹²

Kızılbaş ismi başlangıçta Şeyh Haydar'ın taraftarlarını içine alan bir tabanı oluştururken oğlu Şah İsmail'in faaliyetleri ve propagandaları sonucu çok geniş bir alanı kapsar hale gelmiştir. Geniş bir tabanı kapsayan bu topluluk Kızılbaş ismini iftiharla benimserken, kurmuş oldukları devlete, *devlet-i kızılbaş*, şahlarına *padişah-ı kızılbaş*, ülkelerine *ülke-i kızılbaş*, asker ve emirlerine *ümerâ-i kızılbaş*, *leşker-i kızılbaş*, *sipâh-i kızılbaş* ve *gaziyan-ı kızılbaş* gibi isimler vererek bu şekilde anılmışlardır.¹³ Nitekim Şah İsmail öldükten sonra yerine geçen Şah Tahmasb'ın yazmış olduğu Tezkire isimli eserde bile Kızılbaşlık kavramı Safevî askerleri manasında kullanılmıştır.¹⁴

yeri olan başa Taç giyme ritüeli ve buna göre isimlendirilmeleri, Safevî Tarihi'nin en önemli ve etkili dönemlerinden biri olarak kabul edilen Sasanî İmparatorluğu (224-651) döneminden kalma bir uygulama olarak gözükmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., İsrail Balcı, "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, Samsun 2008, s. 61.

¹⁰ Abdülbaki Gölpınarlı, *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963, s. 85; Fuat Bayramoğlu ve Nihat Azamat, "Bayramiyye", *DİA*, V, s. 270.

¹¹ Hinz, s. 65.

¹² Irene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, 3. Basım, İstanbul: Demos Yayınları, 2006, s. 52.

¹³ Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1990, s. 150; Sümer, *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999, s. 175; Kızılbaşların kendileriyle övünmeleriyle ilgili bkz., Hasan Onat, Kerbelâ'yı Doğru Okumak, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 2/1, 2007, ss. 1-9.

¹⁴ Şah Tahmasb-ı Safevî, *Tezkire*, Çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 25, 30, 44, 55.

Verilen bilgilere göre tarihi sürece baktığımızda Kızılbaş isminin ve oniki dilimli kızıl tacın ortaya çıkışının kaynağının Şeyh Haydar ve Şah İsmail olduğu, Safevî Devleti'nin kurulmasıyla birlikte devleti kuran Türkmenlerin Kızılbaş olarak anıldığı görülmektedir.

Kızılbaş ismi X. yüzyıldan itibaren kullanılmasına rağmen Osmanlı-Safevî mücadelesinin ilk başladığı dönemlerde bu ismin yerine *Sufî* isminin kullanıldığı görülmektedir. Aşıkpaşazâde II. Bayezid döneminde Anadolu'daki Safevî tarikatı mensupları için Şeyh Safiyuddin'in müridlerinden olan sufiler şeklinde bahsederek devamla II. Bayezid'in onları Rumeli'ne sürmesinden bahsetmesi devletin kızılbaş kavramını henüz siyasî bir gaye ile kullanmadığını göstermektedir.¹⁵ Öte yandan belgelere de yansıyan bu kavramın Safevîlerle mücadelenin ilk dönemlerinde kullanılması Safevî tarikatı mensuplarına yönelik Kızılbaş kavramına potansiyel bir tehdit gözüyle henüz bakılmadığını göstermekle birlikte Anadolu ile Erdebil Ocağı arasındaki yoğun hareketliliğin takip edildiğini ortaya koymaktadır. Zira Osmanlı hükümetinin durumun çok ciddi boyutlara ulaşabileceğini fark etmiş olduğu bu belgelerden anlaşılmaktadır. Ayrıca bu belgelerde kullanılan terminolojiye baktığımızda Safevî tarikatı mensupları için *sufî*, *sufî taifesi*, *Erdebil Sufileri* tabirleri kullanılmakla birlikte Şah İsmail *Erdebiloğlu* olarak zikredilmiştir. Safevî toprakları için ise *sufî canibi*, *yukarı taraf*, *öte taraf* gibi kavramlar kullanılmıştır.¹⁶ İlimli bir şekilde başlayıp sufi takibatına dönüşen hatta birçok Erdebilli sufinin sürgüne maruz kalmasına vesile olan Osmanlı-Safevî mücadelesi şiddetini artırdıkça sufi tabiri yerine belirli bir zümre ve dinî bir grubu temsil eden siyasî bir kavrama dönüşen Kızılbaş isminin kullanılmasını sağlamıştır.

¹⁵ Bkz. Aşıkpaşazâde, s. 264; ayrıca, Hadîdî Tevârîh-i Âl-i Osmân adlı eserinde kızılbaşlarla ilgili olarak "Kızıl tacı başında sufi adı, Müslüman şekildi kâfirihadi" diyerek, kızılbaşlara sufi isminin de verildiğini doğrulamaktadır. Bkz., Çelebi Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2081, vrk. 228a.

¹⁶ *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, Haz. İlhan Şahin ve Feridun Emecen, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994, Hüküm No: 27 "...Erdebil sufilerinden Erdebiloğluna giderken dutulan sufilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı ..."; BOA, AD, No: 71 "...Erdebiloğluna varup ol tarafta şekavet idüp ol zümre-i tugat ve taife-i eşkiyanın enva-i şenaatleri zahir olup..."; BOA, AD, No: 111 "...Erdebil sufilerünün ve Şirvan tarafının ahvalin ilam itmişsiz imdi gerekdir ki bu kaziyenün aslı ve hakikati nice ise yarar ve mutemed kimesnelere gönderüp..."; BOA, AD, No: 281 "...Erdebiloğluna varup gelen fitne ve fesada sebep olan sufilerden yolda ve izde varışda ve gelişde dutulan sufinun soygunı dutanın olup kendüsi siyaseten salb oluna..."; BOA, AD, No: 453 "...Sufi taifesi Kür suyının öte kenarında oturup Şirvan vilayetinin ekin yörür ovalarında taun hastalığı vaki olup..."; BOA, AD, No: 454 "...Yukarı tarafa varan Erdebil sufilerinden varışda ve gelişde bulunanun siyaset idesiz...".

II. Bayezid döneminde Kızılbaş isminin ilk defa kullanımı Şah İsmail ile Akkoyunlu hükümdarı Sultan Elvend arasında meydana gelen Şarur savaşından önce II. Bayezid'in göndermiş olduğu mektuplarda rastlanılmaktadır. İlk mektup Akkoyunlu Elvend'e ikincisi de Kürt Emir Hacı Rüsteme gönderilmiştir. Mektuplarda, Şah İsmail ve ordusu için *Cemaat-i dâl ve mudîl-i evbaş u kızılbaş hazelehumullah ve kaherum*, *Taife-i bağıyye-i kızılbaşîye hazelehumullah ve Cemaat-i Kızılbaş* gibi tabirler kullanılarak Şah İsmail ve Safevî taraftarlığı kastedilmiştir.¹⁷

Belirli bir dinî grubu temsil eden ve siyasî bir mana kazanan Kızılbaş kavramı Osmanlı-Safevî çekişmesinin artmasının bir sonucu olarak zamanla siyasî anlamını aşır devlet muhalif, ayaklanmacı, dinden çıkmış, doğru yoldan sapmış vb. anlamlara gelen farklı kavramları da içine alacak bir şekle bürünmüştür.¹⁸ Osmanlı tarihçisi Hadîdî, *Tevârîh-i Âl-i Osmân* adlı manzum eserinin Kızılbaşları tavsif eden bölümünde kızılbaşlarla ilgili bilgi verirken kızılbaş isminin tarihi süreç içerisinde almış olduğu farklı anlamlara vurgu yapmakta ve onların özellikleri hakkında şu bilgileri vermektedir:

*Diyar-ı şarkda bir kavm-i zahir
Olup tutdı cihanı evvel ahir
Kızıl tacı başında sūfî adı
Müslüman şekliydi kafir nihadı
Harami cümlesi kalaşu evbaş
O kavmedir cihan halkı kızılbaş
Kızılbaşu şeh idi İsmail şah
Mudil u Râfîzî bi din u güm rah
Kapusî mülhîdî mürtedde me'men
Adu peygambere Allah'a düşman
Harab etmiş nice minber mesacid
Hem ihrak etmişdi çok merakid
Bu malum olmuşdu her diyara
Ederdi sebb-i ashabu aşikare
Aduvvisiydi ashab-ı kibarın
Ali'den gayrisinin çar-ı yarun
Mesacid yıkdı men' etti namazı*

¹⁷ Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-selâtin*, İstanbul: Dârü't-tibâati'l-âmire, C. I, 1858, ss. 352-354.

¹⁸ Kızılbaşları ifade etmek için olumsuz manada kullanılan kavramlara şunları örnek verebiliriz; Kızılbaş-ı evbaş, "...Ali Paşa ile Kızılbaş-ı evbaşın savaşı ne vechle suret bulur...", bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân VIII. Dester*, Haz. Ahmet Uğur, Ankara: TTK Basımevi, 1997, s. 210; Taife-i evbaş, "...ol taife-i evbaş kaskına Kıravçan yolundan ilgar edüb...", bkz., TSMA, E 6316; Evbaş-ı delalet maaş, "...müfsidele baş olup evbaş-ı delalet maaş cem' eyledi...", bkz., Celâlîzâde Mustafa, *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 4423, vrk. 164b-165a; Melain-i gümrâh, "...melain-i gümrâh tu'me-i şimşir-i gaziyan-ı din penah olub...", bkz., TSMA, E 6316; Gümrâh-ı ru-siyah, "...Gözler yaş ü bağrıları baş tolub ol gümrâh-ı ru-siyahlar kızılbaşu gitdiler...", bkz., Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 160b; Bî-din ulaş, "...serdarları olan lain Nur Ali-i bi din ulaş ve yaraş hayli ceng edüb...", bkz., TSMA, E 6316; Leşker, "...bin tedbir sad leşker şikesti mezmuni ile amel ederiz...", bkz., Solakzâde, vrk. 465b; Gürûh-i mekruh, "...Ol gümrâh-ı mekruha zafer ne yüzden müyesser olur...", bkz., Solakzâde, vrk. 465b.

*Bana eblek dedi ancak niyazı
Nikah-ı şer'i men' etti o batıl
Değüldi Kelamullaha kabil
Âmi şeyhiydi amma kendü şeytan
Ki sevmezdi onu kafir Müslüman.*¹⁹

Venedik elçilerinin İstanbul'a gelen Özbek elçisi dolayısıyla kaleme aldıkları raporlarından anlaşıldığına göre II. Bayezid döneminde Kızılbaş isminin siyasî bir kavram olarak kullanılmasının dışında toplumları isimlendirmek için başlarına giydikleri giyisilerin renklerine göre anıldıkları görülmektedir. Örneğin, Osmanlılar *Akbaş*, Safevîler *Kızılbaş*, Özbekler *Yeşilbaş*, Gürcüler ise *Akbaş* olarak anılmışlardır.²⁰

Kızılbaş kavramının tarihsel süreç içerisinde almış olduğu anlamlardan bir diğeri de Kızılbaşların yaşamış olduğu Safevî topraklarını ifade etmek için kullanılması olmuştur. Bunun örneklerini arşiv belgelerinde çokca bulmak mümkündür. Örneğin, 29 Muharrem 967 tarihli belgede “Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki haliya kızılbaş ve gürcü taraflarının ahvali malum olmak lazım olmağın buyurdum ki vusul buldukta bu babda daima mukayyed olup kızılbaş canibinin evza' u etvarı ve fikrû firasetleri ve gürcü taraflarının evza'u etvarı ve hareket ve sükunları ahvali her ne yüzden ise her canibinin vakıf olduğun ahbarın mufassal yazub mezbur ile südde-i saadetime bildirüp...”²¹ Ayrıca, 19 Zilkade 967 tarihli bir belgede “Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki haliya mektup gönderüp Amasya ve Tokat ve Çorum levendlerinden yirmi nefer kimesne Kızılbaş vilayetine kaçup giderler iken serhadde tutulup Kale-i Erzurum'da haps olundukları...” şeklinde geçen ifadeler Kızılbaş isminin belirli bir yeri tanımlamak için kullanıldığını göstermektedir.²²

X. yüzyılda İslâmiyeti kabul etmeye başlayan Türkmen gruplar tarafından bir baş giyisi olarak kullanılmaya başlayan Kızılbaş kavramı, Şeyh Haydar zamanında Safevîye tarikatı içerisindeki farklı grupları temsil eder hale gelmiştir. Safevîye

¹⁹ Hadîdî, vrk. 228a.

²⁰ M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas Elleri Fethi (1451-1590)*, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s. 113.

²¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 3, Sıra No: 477.

²² BOA, MD, 3-1422; ayrıca bkz., BOA, MD, 3-1143 “...Mektub gönderüp vilayet-i mezbure serhaddine karib Kızılbaş tabi' Durak nam memleketün hakimi olan Mirza Ali...”; BOA, MD, 6-247 “...Kızılbaş tarafına ademleri ve pişkeşleri varup ittihaddan hali olmayup...”; BOA, MD, 6-424 “...Kızılbaş serhaddinde Kefer-gergin nam mevzi...”; BOA, MD, 12-833 “...Kızılbaş tarafından getirilüp Erciş Karhanesi'nde mal olan kara kükürden...”BOA, MD, 32-443 “...Kızılbaş tarafından dahi ne makule ahbara vakıf oldın...”; BOA, MD, 32-596 “...Kızılbaş vilayetinin feth ü teshirine sa'y olunmak ferman olunursa Diyarbekir ve Basra ümerasından ve kulından ve ahar yerden asker tedarük ve irsal olunmasını bildirmisin...”.

tarikatinin devletleşme süreci ile birlikte Şah İsmail ile Osmanlı mücadelesinin bir sonucu olarak bu kavram daha çok siyasî ve dinî belirli grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Özellikle bu kavramın dinî olarak belirli bir grubu temsil eder hale gelmesi Osmanlı'nın Safevîlere yönelik politikalarının alt yapısını teşkil etmede önemli bir yeri vardır. Müslüman olan bir türk devleti ile mücadeleye girmeden önce hem ulemadan destek alınıp mücadeleyi haklı kılmak hem de halka bunun doğruluğunu ispatlamak için bu dönemde önemli ölçüde risaleler yazılmış ve fetvalar verilmiştir. Bu risale ve fetvaların kızılbaş kavramının tarihsel süreçte almış olduğu anlamlarda oldukça büyük katkısı olmuştur.

Örneğin, Kemalpaşazâde'nin *Risale fi Beyan-ı Fırak-ı Dalle* adlı risalesinde dalalette olan fırkalar arasında Râfızîler'i²³ zikrettikten sonra bunları da alt gruplara ayırmıştır. Alt gruplar arasında ise Kızılbaşlık'ı da ekleyerek bu fırkayı ehl-i sünnet dışı sapık/dalalette olan fırkalar arasına sokmuştur.²⁴ Kemalpaşazâde'nin yapmış olduğu bu tasnife göre Râfızîlik ile Kızılbaşlık terimlerinin farklı anlamlarda kullanıldığı

²³ Arapça'da terketmek, bırakmak, ayrılmak anlamlarına gelen *Râfıza* kavramı, Şîî fırkalarıyla ilgili terim olarak ilk kullanılışı, Muhammed el-Bakır'ın 114/733 yılında ölümünden sonra kardeşi Zeyd b. Ali'nin Emevîler'e karşı isyanı esnasında ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Zeyd b. Ali, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'i meşru halife kabul ettiği için kendisini terk edenlere yönelik olarak bu nitelemeyi yapmıştır. Daha sonra ise bu kavram, Sünnî müellifler tarafından Şîî grupların tamamını ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı döneminde ise Râfızîlik, Acem düşmanlığı ile birlikte düşünüldüğü için yayılmasına hiçbir zaman izin verilmeyen, Osmanlı siyasî ve sosyo-ekonomik yapısına muhalif gruplar için kullanılmış bir kavramdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., İbn-i Manzur, *Lisanu'l-Arab el Muhit*, I, Beyrut, tsz., ss. 1196-1197; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I, Mısır, 1972, s. 360; Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve 'htilâfî'l-musallîn*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1950, C. I, ss. 87-88; Abdulkahir el-Bağdadî, *el-Fark beyne'l-firâk ve beyânü'l-fırakati'n-nâciyeti minhüm*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995, s. 21; İsferyânî, *et-Tebîr fi'd-dîn ve temyizü'l-fırakati'n-nâciyeti ani'l-fırak-i'l-hêlikîn*, tahk.: Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983, ss. 27-30; Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, tahk.: Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, C. I, s. 155-159; Abdülkahir el-Bağdadî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Ethem Ruhi Fıglalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, ss. 26-52; Ahmet İshak Demir, *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmâmiyye Şî'ası Örneği)*, Rize: STS Yayınları, 2011, ss. 30-31; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983, ss. 2-5; Mustafa Öz, *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012, ss. 448-449; İsa Doğan, *İmam Zeyd b. Ali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, ss. 95-97; Ahmed Refik, "Osmanlı Devrinde Râfızîlik ve Bektâşîlik", *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, IX/2, Nisan 1932, s. 1; Ahmet Yaşar Ocak, "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfızî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler", *İÜFTED*, 12, ss. 514-516; Etan Kohlberg, "İmâmiyye Şiası Geleneğinde "Râfızî" Terimi", Çev., Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 2004, ss. 117-124, (www.kelam.org/kader); Yusuf Benli, "Rafıza Adlandırılmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, 1/1, 2008, ss. 31-69; Kıyasettin Koçoğlu, "Matüridiyyenin Temel Kaynaklarında Rafıza ve Rafizi Fırkalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 2012, ss. 215-248.

²⁴ Kemalpaşazâde, *Risâle fi beyân-ı firâk-ı dâlle*, Süleymaniye Ktp., Kılıç Ali Paşa Kol., No: 1028, vrk. 297b-298a.

görülmektedir. Aynı döneme ait Nahcıvani'nin risalesinde, Kızılbaşların durumunu belirtmek için onları üç fasıla ayırmış, birinci fasılda Kızılbaşların, Şah İsmail'i ilah kabul ettiklerini²⁵, Peygamberin ve ashabının kabirlerini yakmak istediklerini, Mekkeyi yıkıp Erdebil'i kible yapacaklarından bahsetmektedir. Ayrıca bu bölümde Kızılbaşlar iki fırkaya ayrılmıştır. Birinci fırkayı muvahhidun denilen Şah İsmail'i ilah kabul edenler oluşturmaktadır. Diğer fırkayı ise birden çok ilahın olduğunu kabul eden ve bunların ise halifelerden oluştuğunu söyleyenler teşkil etmektedir. İkinci fasılda Kızılbaşların namaz kılmadıklarını, diğer ibadetleri yerine getirmediklerinden bahseder, üçüncü fasılda ise kızılbaşların Kuran-ı Kerim'e, peygamberlere, sahabelere ve halifelere lanet ettiklerinden bahsederek Kuran-ı Kerim'in Allah'ın kelamı olmadığını ve onun bazısının esâtîru'l-evvelîn olduğunu söylediklerinden bahsetmektedir.²⁶ Bu dönemde Kızılbaşlarla ilgili yazılmış risaleleri artırmak oldukça mümkündür. Son bir örnek olarak Yenişehirli Abdullah Efendi'nin yazmış olduğu risale kızılbaşlar ile ehl-i sünnet mensupları arasındaki farkı beyan etmektedir. Bu risalede Râfızî olarak nitelenen Kızılbaş diyarlarına yapılan seferlerde ele geçirilen kadınların mürted hükmünde olduğundan ancak ehl-i sünnet mezhebine geçmeleri şartı ile evlenilebileceğinden bahsetmektedir. Ayrıca ehl-i sünnet mezhebinin hak olduğu diğer yetmiş iki fırkanın batıl olduğunu söyleyerek kızılbaşları batıl fırkalar arasında zikretmektedir²⁷

Kızılbaş Türkmenlere yönelik bu düşünce yapısının klasik dönem İslam Mezhepleri Tarihçiliğinin en temel özelliklerinden olan kendi mezhebî yapısını doğru görüp diğer düşünce yapılarını dışlama tavrı Maturidî geleneğin esas aldığı Neseî'nin *Kitabu'r-red ale'l-ehvâ ve'l-bida*²⁸, adlı eserinde ve onun yöntemini takip eden sonraki döneme ait eserlerden kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla Kemalpaşazâde'nin ve diğer

²⁵ İnsanın ilahlaştırılması ile ilgili bkz., Sayın Dalkıran, *Aklın Büyük Yanılgısı Tanrılaştırma*, İstanbul: Yedirenk Yayınları, 2004, ss. 1-240; Seyyid Hüseyin İbn seyid Gaybî, *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Haz. M. Saffet Sarıkaya, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004, ss.107-109.

²⁶ Küçük Kasım Nahcıvani, *Risâle fi tekfir-i kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Murad Molla Kol., No: 1829, vrk. 54a-56a.

²⁷ Yenişehirli Abdullah Efendi, *Risâle fi'l-fark beyne ehli's-sünne ve'l-kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmalar Kol., No: 114, vrk. 50a-53a; ayrıca bkz., Hüseyin b. Abdullah eş-Şirvani, *Risâle fi tekfiri fırkatî kızılbaş ve beyani dalaletihim*, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab Kol., No: 1206, vrk. 105b-158b; Yahya Bey, *Risâle fi beyani mezheb taife-i kızılbaşiye*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3720, vrk. 99a-104a; Yahya Bey, *Kaside-i der hakk-ı Kızılba u evbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3436, vrk. 88a-88b; *Fetevây-i Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Ahmed Paşa Kol., No: 362, vrk. 69a-70a.

²⁸ Bkz., Ebû Mutî' Mekhûl b. Fazl en Neseî, *Kitabu'r-red ale'l-ehvâ ve'l-bida*, thk., Marie Bernard, Annales İslâmlogies, 1980.

fetva veren alimlerin risale ve fetvalarında kızılbaş Türkmen topluluklara yönelik dışlayıcı ve reddedici tavrı kendinden önceki geleneğin temsilcisi oluşundan kaynaklanmaktadır.²⁹ Neseî'nin eserinde kurtulaşa eren fırkayı belirtmek için kullanılan “ehlü'l-cemaat el-mürciûn” ismi zaman içerisinde Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat şekline dönüşerek Mürcie³⁰ kavramının ana bünyeden ayrılmış ve Neseî ekolünün takipçileri tarafından bidat mezhep olarak takdim edilmiştir.³¹

Öte yandan kızılbaşlar için kullanılan kavramlar arasında *Râfîzî*, *kalender*, *ışık* gibi tabirler de öne çıkmaktadır. Râfîzî tabiri her ne kadar İslâm Mezhepleri Tarihi kaynaklarında Emevilerin Kufe-Basra valisi Yusuf b. Ömer es-Sakafî'ye karşı ayaklanması sırasında Hz. Ali'ye haksızlık eden Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer hakkındaki görüşlerinden dolayı İmamiyye'nin dördüncü imamı Zeynelabidin'in oğlu Zeyd'den ayrılanlar anlamına gelse de özellikle XVI. asrın başlarında Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesi ile birlikte bir takım baskıcı politikalarla yerleşik hayata alışamama bununla birlikte vergi ödeyememe gibi bir takım nedenlerle Safevî propagandalarına maruz kalıp Şîilikten etkilenen Kızılbaş gruplar için kullanılmaktadır. Bunların örneklerini döneme ait arşiv belgelerinde görmek mümkündür.³² Önceki yüzyıllarda

²⁹ Osman Aydın, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008, s. 103.

³⁰ Mürcie, İslâm'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan, ılımlı ve uzlaşmacı fikirleriyle tanınan özellikle Büyük günah işleyen kişinin durumu konusunda yorum yapmak istemeyen itikadî ve siyâsî bir fırka olup Maturîdîliğin teşekkülünde önemli rol oynayan mezheplerden biridir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Sönmez Kutlu, *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000; Sönmez Kutlu, *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2012; Sönmez Kutlu, “İlk Mürci Metinler: İrca Kasidesi(I) ve İrca Kasidesi(II)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, 1999, ss. 239-252; Sönmez Kutlu, “Salim b. Zekvan'ın Sire Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, 1996, ss. 467-475; Sönmez Kutlu, “İlk Mürcii Metinler Ve Kitabü'l-İrca”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, 1997, ss. 317-331.

³¹ Aydın, s. 119.

³² BOA, MD, 3-413, “Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip mükeddema varid olan emr-i şerif mucebince Kızılbaş namına olanların haklarından gelinürse külli telef-i nefis olmak lazım gelür deyu ilam eylediğin ecilden buyurdum ki vusul buldukta anun gibi Sünnî mezhep olmayub mülhid ve Râfîzî olan Kızılbaşları evleri ve barklarıyla alakaların kat' edip hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife namına olanların haklarından geldiresiz Müşarünileyhin kethüdası Kaya'ya verildi...”; BOA, MD, 36-393, “...Bozok beğine ve Budaközü ve Artukabad ve Tokat kadılarına hüküm ki sen ki Artukabad kadısının südde-i saadetime mektub gönderip Kara Yakub nam kimesne kaza-i mezburda Sulusaray nam karyeden Kabil oğlu Şeydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nam kimesneler için Yukaru Canib ile muamele edip Râfîzîlerdir deyu ilam olunmağın hüsnü tedbir ile ele getirülüb ahvallerin mutemedü'n-aleyh kimesnelerden tafahhus olunmak emrim olduğu...”; BOA, MD, 7-2073, “...Etmekcioğlu dimekle maruf Mehmed nam hatib rafz ile maruf ve meşhur mezhebi İslâmdan hariç çiharıyarı kibarı münkir zındık ve mülhid kimesne olub haşa Kuran-ı azim hakkında

ehl-i sünnet anlayışını uhdesinde bulunduran mevcut kurulu düzene karşı batınî inanç sahibi ve düzen karşıtları için kullanılan bu kavram XVI. asırda Safevî propagandalarına maruz kalan ve faaliyetlerini bu çerçevede sürdüren Kızılbaşlar için kullanılmış üst bir kavram olarak da görülmektedir.³³ Aynı döneme ait el-Hac Hasan b. Ömer Sunkurî adlı bir kişinin yazmış olduğu risalede Râfızîlik'in Abbasiler döneminde ortaya çıkmış bir oluşum olduğu kastedilerek Kızılbaş kavramı yerine kullanılan Râfızî tabirinin muhalif grupların mezhebini nitelemekten ziyade Osmanlı Devleti'ne olan karşı duruşlarını ifade etmek için kullanılmıştır.³⁴

Aynı döneme ait bilgiler ihtiva eden Osmanlı tarih kaynaklarına baktığımızda II. Bölüm'de ayrıntılı bir şekilde aktaracağımız Kızılbaş ayaklanmaları ile ilgili olarak birçok tarihçi de Râfızî ya da aynı kökten gelen bu kavramı Kızılbaş grupları tanımlamak için kullanmıştır.³⁵

dahi bazı nameşru kelimat idüb..."; BOA, MD, 6-1312, "...Kastamonu beğine ve Taşköprü kadısına hüküm ki mektup gönderip sabikan şer'le rafz ve ilhadı sabit ve sicil olan Güzku İsmail nam kimesne emr-i şerifimle tutulup teftiş olundukta..."; BOA, MD, 5-1401, "...Kızılbaş teftiş olunur imiş deyu şayi olmaktan ihtiyat edüp anın gibi yukarı canib ile alaka iden kimesneleri birer bahane ile hafiyeten ele getirip dahi ahvallerin şer'le teftiş edip rafz ve ilhadı sabit ve zahir olanları haps edip..."; BOA, MD, 6-897, "...taht-ı kazana tabi Hacıbölük nam karyeden rafz ve sebb-i şer'le sabit İsmail için ulema ve süleha ve sair müslimin mezkur rafz ve sebble meşhur olduğundan gayri ehl-i sünnet ve cemaatten nice haliü'z-zihin Müslümanların delaletine sebep olup tarik-i rafz ve ilhada tahrik eder men olunmaz ise amme-i müslimini idlal edip mezhepi ehl-i sünnet ve cemaatten ihracı mukarrerdir..."; BOA, MD, 27-957, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki Ulus kadısı Dergah-ı Muallama suret-i sicil gönderip kaza-i mezburede Hasan taifesinden Marsi Fakih ve Piri fakih ve Pasin Kazası'ndan Hub Mehmed nam kimesnede rafza müteallik bazı kitablar olmağın ahvalleri tefahhus olundukta..."; BOA, MD, 35-473, "...rafz ve ilhadları ve nezir gönderdikleri şer'le sabit olursa sicil etdirdükden sonra siyaset etdirüb dahi emrim yerine varduğın yazub bildiresin...".

³³ Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII yüzyıllar)*, Ankara: TTK Basımevi, 1999, ss. 125-126.

³⁴ El-Hac Hasan b. Ömer Sunkurî, *Elsine-i Nasda Kızılbaş Dimekle Maruf Taiife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyen bir Risale-i Mustakiledir*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi Kol., No: 261, s. 89, "...Yüz dört sene evailinde devlet-i abbasiyede Râfızî dimekle maruf bir taife-i habise zuhura gelüp kizb-i zahir ve tevil-i faside mebni bazı kelimat-ı faside ve itikadat-ı kaside ihdas eyledikleri...kızılbaşların...bilad-ı acemden kesret-i kıtal ve vefret-i fitne ve dalal sebebiyle ol diyarda olan ehl-i sünnet ve cemaat inkıraz bulup ol diyar ahalisinin dil-i fasidleri fitne ve fesada mail olmağın erazil-i nasdan bir nice ehl-i fesad Erdebil şeyhi Şeyh Haydar oğlu İsmail'i serdar idüp ümmet-i din üzerine bağı ve huruc eylediler...".

³⁵ İdris-i Bidlisi, Şahkulu ve Bozoklu ayaklanmasından bahsederken ayaklanmayı çıkaran kızılbaşlar için İsmailî Râfızî olarak bahsetmektedir. Bkz. İdris-i Bidlisi, *Selimsahnâme*, Süleymaniye Ktp., Lala İsmail Kol., No: 348, vrk. 49b, 153a; Hoca Sadeddin, Bozok bölgesinde çıkan Bozoklu Celâl'in çıkarmış olduğu kızılbaş ayaklanması ile ilgili olarak "...Celâl nam bir mülhid-i bed fiâl ki ser defter-i ehl-i dalâl idi mecanin-i abdal kisvetine girüp vatani ve eşkiya encümeni olan Bozoktan Tokad semtine firar ve Turhal kal'ası havalisinde bir gârda karar itmiş idi ol diyar ahalisi bi't-tab rafza mail olmağın..." diyerek kızılbaş kavramı yerine Rafz kavramını kullanmaktadır. Bkz. Hoca Sadeddin Efendi, *Tâcü't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Kol., No: 3041, vrk. 502a.

Örneklerden anlaşıldığı üzere Râfızî kavramı aşırılık ifade eden Şîf kimseler için kullanılmış olsa da, Kızılbaşlık yerine kullanılışı onların Osmanlı'ya muhalefeti ve hangi mezhebi geleneğe ait olduklarını göstermek içindir.

Kalender ve Işık tabirlerinin bazen Kızılbaş olan kişileri işaret etmek için kullanıldığı ortaya çıkmakla beraber³⁶ bu iki kavramın Kızılbaş ismiyle eş anlamlı olmadığı belgelere yansımaktadır.³⁷ Genelde Kalenderî ve Işık tabiri Kızılbaşlık propagandalarına eğilimli olan sufi çevreler için kullanılmıştır.³⁸ Nitekim belgelerde Işık tabiri kullanılırken bir tekke ya da dergâhın isminin geçmesi bunu doğrulamaktadır.³⁹ XVI. yüzyılda yaşamış olan Aziz Mahmud Hüdâyî'nin Tezâkîr-i Hüdâyî adlı eserinde Işık taifesi için "*Işık taifesi ve anların habaseti vasolunmaz her daim Kızılbaşın zuhur ve intişarın temennî iderler idi* " demesi Kızılbaşlık ve Işık terimleri arasında farklı bir kullanım olduğunu göstermektedir.⁴⁰ Kanuni dönemi Kızılbaş ayaklanmalarından olan Kalender Çelebi ayaklanmasından bahseden Peçevî,

³⁶ BOA, MD, 3-1644, "Varna kadısına hüküm ki haliya zaim Mehmed ile mektup gönderüp Varna kazasına tabi Sabur nam mevzide Akyazılı Baba Tekyesinde sakin olan ışıkların adları emri şerif mucibince teftiş olunduk da zikr olunan tekyeye karib olan kura ahalisinden nice Müslümanlar tekye-i mezbureye serhad beğleri hizmet için vafir kullar gönderip zikr olunan kullar tekyenin etrafında bağlar diküp ve üzüm sıkup hamr idüp fisk-u fucurdan hali olmadıklarından gayri gelen levendana hamr deyüp satup külli fesada sebep olur deyu haber verdiklerinden maada tekye-i mezburede ehl-i sünnet ve cemaat vaz'ı üzere olan dervişler dahi vech-i meşruh üzere haber verip ale'l husus içlerinden Hacı Ali nam ışık haramzade olup cemi zamandan fesaddan hali olmayup ehl-i fesad olmaktan tedip olunup birkaç günden sonra pervane ve ışık ile tekyenin Sünnî kul taifesinden olmak gerek ve birkaç kullar ile ittifak idüp ahali-i tekye-i mezbure emr-i riyaseti mezbura bırakup külli fesada bais olmuştur deyu arz olunduğu ecilden buyurdum ki mezburları yarar adamlara koşup südde-i saadetime gönderesiz mezbur Mehmed Çelebi'ye virildi".

³⁷ Kızılbaş olmadığı açıkça belli olan Işık taifesinden birine yapılacak yardımın soruşturulması hakkındaki belge, BOA, MD, 27-398, "Akdağ kadısına hüküm ki Hacı Bektâş kuddise sırruhu dervişlerinden Şah Veli Benlubaş nam derbende bir tekye vaz edip ol mahalde bir çiftlik olub ayende ve ravendeye ve bi'l-cümle ebna-i sebile zarar ve ziyan olmamak şartıyla muaf ve müsellemler olub ve aşardan dahi muaf olmak reca itmeğin buyurdum ki göresiz fi'l-vaki tekye vaz olunan mahal-i mahuf ve muhatara derbend midir ve zikr olunan çiftlik dahi anda mıdır ve hıfz ve hırsaset lazım iden olmağa mahal midir nicedir ehl-i vukufdan tafahhus edip dahi vukuu üzere yazub arz idesiz ki sonra emr-i şerifim ne vecihle sadır olur ise mucibi ile amel oluna Şah Veli nam ışıkta verildi".

³⁸ Bkz., Mehmed Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Haz., Metin Ergun, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005, ss. 44-45; Ocak, *Kalenderiler*, ss. 101-132.

³⁹ BOA, MD, 3-473, "...Varna kadısına ve zeamet tasarruf eden Nazır-ı Emval olan Mehmed'e hüküm ki canib-i taht-ı kazanda olan tekyelerde bazı ehl-i bidat ışıklar cemiyet üzere olup..."; BOA, MD, 3-418, "...Varna kadısına hüküm ki Kasab-i Balçık naibinin imzasıyla südde-i saadetime sureti sicil sonulub tahtı kazana tabi Kelgra nam hisarda vaki olan Sarı Saltuk zaviyesinde ışık taifesinden Mehmed..."; BOA, MD, 3-1644, "...Varna kadısına hüküm ki haliya zaim Mehmed ile mektup gönderüp Varna kazasına tabi Sabur nam mevzide Akyazılı Baba Tekyesinde sakin olan ışıkların adları emri şerif mucibince teftiş olunduk da..." BOA, MD, 7-312, "...Anadolu beglerbeğisine ve Denizlü kadısına haliya dergah-ı ruallama rık'a sunub Denizlü kazasında Saru Baba zaviyesinde müctemi olan ışıklar..."

⁴⁰ Aziz Mahmud Hüdâî, *Tezâkîr-i Hüdâî*, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 2572, vrk. 89a.

Kalender'in etrafına toplananlar için “*ne kadar ışık ve abdal namına akidesi nâ-pâk bed mezheb var ise yanına cem olmağla yiğirmi otuz bin eşkiya idüğü tahkika irmişdir*” demesi, Kızılbaş ve Işık tabirleri arasındaki farklılığa vurgu yapması açısından önemlidir.⁴¹ Arşiv belgeleri ve Osmanlı tarihçilerinin kayıtlarında rastlamış olduğumuz Kızılbaşlara yönelik tabirler toplumdaki ayrımcılığın ve kutuplaşmanın boyutlarını göstermesi açısından önemli bir durum ortaya koymaktadır.

Özellikle Osmanlı-Safevî mücadelesinin şiddetlendiği Yavuz Sultan Selim döneminde Kızılbaşlarla olan mücadelenin meşruiyetini halka ve idarecilere aktarmada fetvalar önemli ölçüde kullanılmıştır. Yavuz'un şah İsmail'e savaş aabilmesinin temelini oluşturan fetvalar kızılbaşlık kavramına yüklenen anlamın nasıl dinî bir boyut kazanarak toplumdaki kızılbaş gruplara yönelik ötekileştirme hareketinin başlatıldığını göstermektedir. Kavramın dinî bir boyut kazanmasının hem Kızılbaşlar hem de Osmanlı tarafından sürekli ön planda tutulması Kızılbaşlığın Erdebil Ocağı ile bağlantısının olduğu kadar Osmanlı idarecilerinin istekleri üzerine ulemanın vermiş olduğu fetvalarla da ilgilidir. Ayrıca bu mücadelede dinî argümanların kullanılmasının siyasi gayeleri olduğu kadar Anadolu'da yetişmiş Safevî Devleti'ni oluşturan Kızılbaş Tkmenlerin Safevilere ciddi bir kaynaklık teşkil etmesi önemli bir etkidir. Bu dönemde Osmanlı-Safevî mücadelesini meşru bir zemine oturtma gayesi ile dönemin önemli âlimlerinden *Nureddin Hamza Saru Grez* (928/1522)'in vermiş olduğu fetva Kızılbaşlık kavramına yüklenen anlam açısından önemlidir.

Nureddin Hamza Saru Grez fetvasında Kızılbaşları, Kuran-ı Kerim'i ve Hz. Muhammed'in şeriatını ve sünnetini hafife aldıkları, Allah'ın haram kıldıklarını helal saydıkları, Kuran-ı Kerim'i ayaklar altına aldıkları, âlimlere ihanet edip, reisleri olan şah İsmail'e secde ettikleri, Hz. Ebubekir'e ve Hz. Ömer'e sövdükleri ve Hz. Muhammed'in eşi Hz. Ayşe'ye iftira edip sövdükleri için kafir olarak nitелеmekte, onları öldürmenin müslümanlara vacip ve farz olduğunu ifade etmektedir.⁴² öte yandan, bu dönemde Hamza Saru Grez dışında Kızılbaşlık kavramının farklılaşmasında önemli

⁴¹ Peçevî, *Tarih-i Peçevî*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2094, vrk. 47a-47b.

⁴² TSMA, E 12077, “Huve'l-muin Bismillahirrahmanirrahim Elhamdulillah nasır-ı evliyaihi ve kahir-i a'daihi ve's-salatu ala seyyidi enbiyaihi muhammedin ve alihi ve ashabihi Müslümanlar bilün ve agah olun şol taife-i kızılbaş ki reisleri Erdebilğlu İsmaildr peygamberimizin aleyhi's-salatu ve's-selam şeriatını ve sünnetini ve din-i İslâmı ve ilm-i dini ve Kuran-ı mbini istihfaf itdükleri ve dahi Allahu Teala harm kıldığı günahlara helaldr dedikleri...”; ayrıca bu fetvanın farklı nüshaları için bkz. TSMA, E 6401, TSMA, E 5960.

bir yeri olan Kemalpaşazâde'nin fetvalarını içeren bir risalesinde, Kızılbaşların Şia'dan olduklarını iddia ettikleri halde 72 bidat fırkanın içinde olmadıkları bu sapık fırkalardan kendi hevalarına göre istediklerini alıp küfre girmiş farklı bir grup olduklarını ifade etmektedir. Ayrıca onların İslâmı hafife aldığı, Kuran-ı Kerim'i ayaklar altına alarak ona hakaret ettiği, din âlimlerine saygısızlık yaptıklarını söyleyerek onların öldürülmesinin helal olduğunu zikretmektedir.⁴³ Genelde bu dönemde kızılbaşlarla ilgili fetvalara baktığımızda içerik olarak birbirlerine çok yakın oldukları göze çarpmaktadır. Bu noktada Şeyhülislâm Ebu's-Suud Efendi'nin kızılbaşlarla ilgili vermiş olduğu fetvanın içeriği Kemalpaşazâde'nin fetvası ile paralellik arz etmektedir. Ebu's-Suud Efendi fetvasında, kızılbaşların, İslâm'ı hafife aldıkları, haramı helal saydıkları için ehl-i sünnet dışı sapık fırkalardan biri olarak zikredilerek öldürülmelerini helal saymıştır.⁴⁴ Döneme ait Osmanlı tarihi kaynakları da kızılbaşlara yönelik fetvaları doğrular niteliktedir.⁴⁵ Ancak, Osmanlı-Safevî mücadelesini meşrulaştırmak için verilen bu

⁴³ Kemalpaşazâde, *Fetevây-ı kemalpaşazâde der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3548, vrk. 45b-46b.

⁴⁴ Ebu's-Suud Efendi, *Fetevây-ı der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Özel Kol., No: 626, vrk. 1a-10a “...Taufe-i Kızılbaşın şer'an kıtali helal olub asker-i İslâmdan anları katl eden gazi ve onlar elinde maktul olanlar şehid olur mu beyan buyurup mesab olalar el-cevap Allahu alem olur gaza-i ekber ve şehadet-i azimdir kıtalleri helal olduğu takdirce mahzen sultan-ı ehl-i İslâm hazretine bağı ve adavet üzere olup asker-i İslâma kılıç çektiği için mü olur yahut gayri sebebi var mıdır el-cevap hem bağilerdir ve hem vücuh-ı kesireden kafirlerdir taife-i mezbure şıadan olmak dava ederler La ilahe illallah Muhammedun Resulullah derlerken bu mertebeye icab halleri nedir tafsil-i meşru üzere cevap buyrula el-cevap şıadan olmak değil yetmiş iki fırka ki içlerinden ehl-i sünnet ve'l-cemaat fırkasından gayri nardadır deyu Hazreti Resul-ü sallallahü aleyhi vesellem tasrih buyurmuşlardır bu taife fırka-i dallinin halis birinden degildirler her birinden birer miktar şer ve fesad olub kendülerin hevalarınca ihtiyar etdikleri küfr ü bidatleri ilhak idüb bir meritebe-i küfr ü dalalet ihtira eylemişlerdir dahi durup gündün güne artırmak üzerinedirler mufassal hükmü budur ki ol zalimler Kuran-ı azimi ve şeriat-ı şerifi ve din-i İslâmı istihfaf eylemekle ve kütüb-ü şer'iyye-i tahkir idüb oda yakmakla ulema-i dini amelleri için ihanet idüb ve reisleri olan faciri mabud yerine koyub ona secde eylemekle ve her husus-i katiyye ile sabit olan muharremat-ı diniye-i istihlal eylemekle ve Hazret-i Ebubekir ile Hazret-i Ömer radiya'l-lahü anhümaya haşa la'n eylemekle kâfi olduklarından sonra Hazret-i Aişe-i Sıddika'nın radiya'l-lahü teala anha ber'ati ve nezaheti hakkında bir nice ayat-ı azime nazil olmuşken anlara itale-i lisan eylemekle ve Kuran-ı Kerim'i tekzip idüb kâfi olduklarından gayri hazreti risaletin sallallahü aleyhi vese'l-lem cenab-ı azizlerine şe'n getirmekle sebebini eylemiş olup cumhur-ı ulama-i asar ve emsar icmaları ile kıtalleri helal olub...”.

⁴⁵ Örnek olarak Celâlzâde Mustafa, kızılbaşlarla ilgili fetvalara yönelik şunları ifade etmektedir. “...madam ki ol tayifenin bu sebile sülukleri olub, tarik-ı dalaletden tevbe ve inabetleri olmiya, her vechile küffâr-ı haksardan eşedd ve eşerr, min cemii'l-vucuh fücvar-ı nar-karardan edall ve ebterlerdir deyu tafsil-i kelim idicek samiine mecal kalmayub cümlesi ol canibe azimet makul ve makbuldur didiler bazı erbab-ı savab bu râyı mustahsen görüb işaretleri ana müncer oldı ki, bu husus a'lemu'l-lemadan sual müfti-i din-i mubinden fetva olına ana binaen bu suret-i ahval tesdid olunub ol tarihte müfti'l-muslimin olan alimden istifta itdiler”. Bkz., Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Kol., No: 1274, vrk. 107b; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 442a; Gelibolulu Mustafa Âlî Efendi, *Kühû'l-Ahbâr*, Süleymaniye Ktp., Nuruosmaniye Kol., No: 3406, vrk. 230a-230b; Münecimbaşı, vrk. 450a; Solakzâde, vrk. 316a; İbn-i Kemâl ve Ebüssûd Efendi'nin risale ve fetvaların teolojik temelleri üzerinde yapılmış değerlendirmeler için bkz. İsmail

fetvaların farklı inançlara mensup insanlar arasında bir kutuplaşma ve çatışma çıkarmaktan ziyade devletlerarası ilişkilerde belirleyici etkileri olmuştur. Pratik hayata yansımayan ve Osmanlı Devleti'nin Safevî topraklarına savaş açmasının ana alt yapısını oluşturan bu etkiye ikinci bölümdeki ayaklanmalar kısmında değinilecektir.⁴⁶

Sonuç olarak Osmanlı-Safevî ilişkileri çerçevesinde olumsuz bir mana verilen Kızılbaş ismi bu süreçte meydana gelen Kızılbaş ayaklanmalarının ortaya çıkardığı olumsuz hava ile birlikte siyasi anlamının üzerine çıkıp daha da büyüyerek dini çağrışımları olan bir kavrama dönüşmüştür. 16. yüzyılda II. Bayezid döneminden başlamak üzere Kızılbaşlar ve Kızılbaşlık kavramı Osmanlı ile mücadelede yenik düşmüştür. Özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde büyük yenilgilere maruz kalan Kızılbaşlar, kavrama yüklenen olumsuzluklardan kurtulamamışlardır. 16. yüzyılda genelde tahkir ve aşağılama amaçlı kullanılan bu kavram 19. Yüzyılın sonlarından itibaren özellikle İttihat ve Terakki'nin politikaları doğrultusunda bu kavrama yüklenen pejoratif anlamlardan kurtulmak için yerini Alevî ismine bırakmıştır.⁴⁷

1.2 Kızılbaşların Yaşadığı Belli Başlı Yerler

XVI. yüzyılda Osmanlı-Safevî mücadelesinin ortaya çıkmasında önemli sorunlardan birini teşkil eden Kızılbaşlar, hem Anadolu'da hem de Anadolu toprakları dışında önemli bir yekün oluşturmaktadır. Osmanlı tarihçilerinden ve arşiv belgelerinden elde edilen bilgilere göre Anadolu'nun çeşitli yerlerinde yaşayan

Safa Üstün, *Heresy and Legitimacy in the Otoman Empire in the Sixteenth Century*, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), University of Manchester, 1991, ss. 77-99.

⁴⁶ Osmanlı-Safevî mücadelesinde Ulemanın rolü için bkz., Halil İbrahim Bulut, "Osmanlı-Safevî mücadelesinde Ulemanın rolü: Kemalpaşazâde Örneği", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7/21, 2005, ss. 179-195.

⁴⁷ Kızılbaşlık kavramı ile ilgili bkz. Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, ss. 9-12; Melikoff, ss. 25-26, 33-34, 51-70; Mehmet Saffet Sarıkaya, *Anadolu Aleviliğinin Tarihî Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003, ss. 33-35; İlyas Üzüm, *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevilik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007, ss. 39-41; Hasan Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", *İslâmiyat*, VI/3, Ankara 2003, ss. 111-126; Üzüm, "Kızılbaş", ss. 546-557; Gölpınarlı, "Kızılbaş", ss. 789-790; Savory, "Kizilbâsh", ss. 243-244; Mehmet Saffet Sarıkaya, "Anadolu Aleviliğinin Oluşumu", *EKEV Akademi Dergisi*, 1/1, Ankara 1997, ss. 81-96; Ömer Faruk Teber, XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005, ss. 18-41; İslam Mezhepler Tarihi'nde kavramların önemi ile ilgili ayrıca bkz., A. Bülent Ünal, "Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2007, ss. 1-18; Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Dinî Araştırmalar*, X/28, 2007, ss. 19-38; Ömer Faruk Teber, "Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar", *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 2010, ss. 69-80.

kızılbaşlar, Osmanlı'nın o bölgelere uygulamış olduğu siyasetin temelinde yer almaktadırlar. Öte yandan Osmanlı'nın sınırlarının oluşmasında ve 16. yüzyılda II. Bayezid döneminden başlamak üzere III. Murad dönemine kadar geçen süre içerisindeki Safevîlerle olan mücadele, Anadolu'daki kızılbaşların yaşadıkları yerleri belirleme noktasında önemli bilgiler vermektedir.

Özellikle Safevî Devleti'nin kurulmasına vesile olan ve onu ayakta tutan unsurların Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen gruplardan oluşması onların yaşadıkları bölgeyi belirleme açısından önemlidir. Faruk Sümer'in ifadesine göre Safevî Devleti'ni oluşturan Kızılbaş Türkmen zümreyi Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik halkı ile Teke, Dulkadir, Karaman Bölgesi ve Tarsus bölgesinde yaşayan kızılbaş Türkmen gruplar oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere bu kızılbaş Türkmen kesimlerin çoğunluğu Orta ve Güney Anadolu bölgelerindedirler.⁴⁸ Öte yandan Safevî Devleti'nin kurulmasının önünü açan Şah İsmail'in Nahçıvan'da Akkoyunlu hükümdarı Elvend Mirza ile yapmış olduğu Şerur savaşında Şah İsmail'in ordusunda bulunan emirleri arasında Dulkadirli Dede Abdal Bey'in, Tekelü Saru Ali Bey'in, Rumlu Ali Bey'in, Tekelü Helvacıoğlu İlyas Bey'in, Dulkadirli Keçel Bey'in ve Karamanlu Bayram Bey'in olması, Anadolu'da yaşayan Kızılbaşların yaşamış oldukları yerler hakkında bize fikir vermektedir.⁴⁹ Bu durum aynı zamanda bu yüzyılda ortaya çıkmış kızılbaş ayaklanmalarının cereyan ettiği yerleri anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Nitekim II. Bayezid döneminde ortaya çıkan Karamanoğlu Mustafa, Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarına baktığımızda bu ayaklanmaların İçel ve Larende bölgelerinden başlamak üzere Antalya ve Amasya bölgelerinde yoğunlaştıkları görülmektedir.⁵⁰ Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının Sivas'tan başlayarak Tokat bölgesine yayılması bu bölgelerdeki kızılbaş yerleşiminin en büyük delillerindedir.⁵¹ Bununla birlikte Bozoklu Şeyh

⁴⁸ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 3, 18.

⁴⁹ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 23.

⁵⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Münecimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311a.

⁵¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 22b; Hoca Sadeddin, vrk. 502a; Solakzâde, vrk. 413b; Münecimbaşı, vrk. 470b.

Celâl'in halifelerini Malatya, Adana, Canik ve Samsun'a göndermesi bu bölgelerdeki kızılbaş yoğunluğunu bir kez daha ortaya koymaktadır.⁵²

Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan Süklün Koca ve Baba Zünnun, Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnunoğlu Halil, Şah Kalender, Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmalarının Osmanlı idari teşkilatında önemli bir yeri olan Dulkadir eyaletine bağlı Bozok Sancağında başlayıp Adana ve Tarsus Sancaklarına kadar yayılması bölgedeki kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşadıkları yerler arasında yer almalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte Şah Kalender ayaklanmasının ortaya çıktığı ve yayıldığı sahaya baktığımızda Tokat, Amasya, Sivas, Bozok, Divriği, Canik, Çorum bölgelerinden oluşan Eyâlet-i Rûm dediğimiz bölgede ortaya çıktığı görülmekte ancak Tokat ve Sivas bölgelerinde oldukça etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın yayılmış olduğu bu saha aynı zamanda kızılbaş Türkmen yerleşiminin sınırlarını da görmemize imkân tanımaktadır.⁵³

III. Murad döneminde ortaya çıkan ve bu yüzyıldaki son kızılbaş Türkmen ayaklanması özelliğini taşıyan Düzmece Şah İsmail ayaklanmasının Maraş ve Bozok bölgesinde ortaya çıkması, yine bu bölgelerdeki kızılbaş Türkmen grupların yaşadıkları yerleri göstermektedir.

Nitekim kızılbaş Türkmen kesimlerin yaşadıkları yerleri tespit etme noktasında 16. yüzyılda ortaya çıkan ayaklanmalar, başta çağdaş Osmanlı tarihleri olmak üzere

⁵² TSMA, E 2044. "Kazıyye oldur ki Zile kazasında Eymir nam köyinden Derviş Zaifeye örf olundukda cevab verdi ki Ali Beg oğlu Veys Beg sancağında Sızir nam kariyede Şah Veli babası Şeyh Celâlün tekkesi var Şeyh Celâl oğlu Şah Veli Şeyh olmuş idi eyle olsa devletlü hüdavendigar hazretleri Mısırda iken Şah Veli bugün Tekeden çıkup Şah İsmaille varmış idi varup kendü Şah İsmail ile buluşacak anda nakir kıtmir mesalihatı göricek gene Tekeye gelüp birkaç gün oturdu andan sonra bazı evkatte birkaç mürid ile Erzincana ve Kara Keçiliye ve Ruma ve Malatyaya ve gayrı yerlere varurdi ve'l-hasil ne söylemek gerek Şah İsmaille ittifak edüp Koca nam Babayı Şah İsmaille gönderüp haberleşürdi bundan evvel altı ay mikdarı var Koca Babayı Şah İsmail ile göndermiş idi bir ay var Koca Baba gelüp cevap verdi ki Şah İsmail size selam etdi ayıttı ti sen ki Celâl oğlu Şah Velisin imdi göreyin seni Safer ayun on beşinde onda olan halifeleriyle müridleriyle pür yarağ olup çıkasız o memleketi birbirine karıştırup biz dahi bundan asker çeküp ol tarafa varavuz Şah Veli bu haberi işidecek babayı gene Şah İsmaille gönderdi işde biz dahi çıkduk diyecek dört tarafa zikr halifelere adem gönderdi anlar gelicek kendü dahi Tekeden huruc eyledi ol gün gök oğlu Veliyi Şah İsmaille gönderdi ve şimdi Celâl oğlu Şah Veli bu fesadı karışduruyordur dört tarafa halifelere adem gönderüb adem cem' etmekdedur Malatyada Selmanlı bir boy var anlara haber gönderdi ve Misis önünde Kurise bir boy var anlara dahi haber gönderdi Canike dahi haber gönderdi bazı kimesnelere var anlar gelsun ve Osmancıkta Arkud suyi yüzinde bazı kimesnelere dahi haber gönderdi ve İskilibe doğru bir yirmak üzerine olanlara haber gönderdi ki gelsunler dedi bundan gayri nesne dimedi".

⁵³ Eyâlet-i Rum bölgeleri hakkında bkz., Tayyip Gökbilgin, "15 ve 16. Yüzyıllarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, Sayı 6, İstanbul, 1965, ss. 51-52; Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyliği", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5, 1989, ss. 289-293.

birçok Osmanlı arşiv vesikasında ve döneme ait tahrir defterlerinde belirtilmiştir. Örneğin, Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının Larende'den başlayıp Tarsus üzerinden geçerek Halep'te noktalandığı Osmanlı tarihleriyle birlikte döneme ait ahkâm defterlerinde zikredilmektedir.⁵⁴ Öte yandan bu ayaklanmaya önemli destekleri olan Tarsus bölgesindeki kızılbaş Türkmen oymaklarından olan Varsaklar'ın Safevî Devleti'nin kuruluşunda önemli yer almaları bölgenin Safevî yanlısı oluşunda önemli bir etkidir.⁵⁵

Bununla birlikte Varsaklar Safevî Devleti'nin kuruluşunda rol oynadıkları gibi kendi saraylarında ve kızılbaş beyleri arasında söylemiş oldukları türkülerin “Varsağı” şeklinde ifade edilmesi onlara gösterilen önem açısından önemlidir.⁵⁶

Diğer taraftan Hoca Sadeddin, “*ol diyarda yaşayan Türklerin varlıkları doğuştan yaramaz olup, yaratılışlarından dik başlı olduklarından başka huysuzluk da onların aşâğılık yapılarında ikinci bir huy gibiydi. Ol insanlıktan eksik kişilerin nifakla dolu yüreklerinde bin bir türlü fesat gömülü olup her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvana benzer kişiler*” diyerek Şahkulu ayaklanmasının ortaya çıktığı Tekeili bölgesi ile ilgili olarak orada yaşayan insanların doğuştan yaramaz olup, yaratılışlarında dik başlılık ve huysuzluk olduğunu belirterek bölgedeki kızılbaş Türkmen varlığına dikkat çekmektedir.⁵⁷ Nitekim Celâlzâde Mustafa (975/1567) da Şahkulu'nu tanıtırken Tekeili bölgesi ile ilgili “*bir kuhsar-ı mezelletmedarda mutavattın hizane-i fesad-a malik*” diyerek bölgenin alçaklık merkezi olduğunu ifade ederek Hoca Sadeddin ile aynı görüşü paylaşmaktadır.⁵⁸ Zira bu bölgelerdeki kızılbaş yoğunluğunun bu yüzyıldan önceki bir döneme ait olduğu bilinmektedir. Şeyh Safiyüddin'in torunu Hoca Ali zamanında (1392-1429) Anadolu'da özellikle Tekeili başta olmak üzere Hamid ili(Isparta) gibi

⁵⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Müneccimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311a; Kemalpaşazâde, VIII, s. 210-211; Âlî, vrk. 192b; BOA, AD, No: 240, “Karamanoğlu adına olan müfsid Taşili'nden çıkup Tarsus canibine gidüp”.

⁵⁵ Faruk Sümer, “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın Yarısına Kadar)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara 1963, s. 86.

⁵⁶ Köprülü, “Âzeri”, *İA*, II, s. 143.

⁵⁷ Hoca Sadeddin, vrk. 405b-406a.

⁵⁸ Celâlzâde Mustafa, *Selimnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Revan Kol., No: 1274, vrk. 48b-49a.

güney bölgelerde pek çok müridinin olduğu dolayısıyla bu bölgelerin Safevî topraklarına sempati duyduğu görülmektedir.⁵⁹

Nur Ali Halife ayaklanmasının ortaya çıktığı Amasya ve çevresi ile ilgili olarak Hoca Sadeddin'in “*yaşamı çirkin Kızılbaş katından halife sıfatıyla gelip Rum diyarında oturan, Türkmenlerden ölüm pahasına yandaşlar derleyen Nur Ali Halife adındaki sapkın aşağılık, bu taht mücadelesini ve bölünmeyi fırsat bilip başkaldırma yoluna girdi*”⁶⁰ şeklinde aktarması ve Müneccimbaşı'nın bu bölgede yaşayan insanların kızılbaşlığa meyilli olduklarını söyleyip Nur Ali Halife'ye katıldıklarını söylemesi bölgedeki kızılbaş Türkmen toplulukların yaşadıkları yerleri göstermesi açısından önemlidir.⁶¹

Bununla birlikte Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu'nun Nur Ali Halife ayaklanmasına Çorum, Sivas, Yozgat ve Tokat bölgesindeki kızılbaş Türkmen kesimlerin aileleri ile birlikte katıldıklarını aktarması, yine bahsi geçen yerlerdeki kızılbaş Türkmen varlığını ortaya koymaktadır.⁶² Nitekim arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre Nur Ali Halife'nin halifelerini Amasya dışında Çorum'a göndererek kendine taraftar toplama çabasına girişmesi Hasan-ı Rumlu'nun sözlerini doğrulamaktadır.⁶³ Bu durum aynı zamanda Şah İsmail'in desteğiyle Amasya'ya gönderilen Nur Ali Halife'nin bölgedeki kızılbaş Türkmen yoğunluğunu dikkate alarak

⁵⁹ Hinz, s. 8.

⁶⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

⁶¹ Müneccimbaşı, vrk. 440a-440b.

⁶² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenu't-Tevârih*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2157, vrk. 57b.

⁶³ TSMA, E 6522, “...“Haliyen bu diyarda sofular baş kaldırup huruc ettiler Kara İskender nam şahsın idlalıyla Sultan Murad taç giyüb sürhseri kendüya asker etti onbinden ziyade oldular yevmen fe yevmen sofı İsa Halife oğlu nam mülhidin üzerine cem olurlar ve seydi Ali Halife dahi kenduya nuger olup Geldigelene yığıldılar ki fesad-ı azim edeler nice köyler talan ettiler ve nice ademleri katledüp atların ve esbabların yağmaladılar bu diyarda emn kalmadı Alaüdevleye varuruz derler Sultan Murad her tarafa ademler gönderüp her halifeyi tenbihleyüp asker cem eder Sultan Ahmed dahi Süleyman Beyi Sinan Paşa ile Karamana davet etti anlar anda dura kendu Sultan Korkud üzerine gider derler bir havadis dahi budur ki Çorumda İsa Halife oğlunu Sultan Murad hapsden çıkarır her gün sana bir sofı cem eder ulufesiz haraçsız her ne muradın var ise idesiz ol dahi hamr-i sohbet dedikleri gibi edüb mezkuru habisten çıkarup kenduya nuger edüb etrafı cevanibe sofular gönderüb her halifeye macerayı ilam edüb anlar dahi eski mezheplerin izhar dal ve mudil olub sebb-i sahabe ve katl-i nefis ve nehb-i emval ettiler. Amasya'da yirmibin sofı cem'olub nice müslümanları ehl-i ilimden ve halveti olan kimesnelerden katletdiler Sultan Murad'ı alub Geldigelene'e götürdüler anda dahi fesad-ı azim etdiler hocaların ve paşaların kaçırub şehre girdiler kal'a kapasun yaptılar Çorum Kadısı Nuşirevan'ı katlettiler ve İskilib'i Kara İskender'e verdi il ve şehir ürküb kimi dağa ve kimi kalaya girdiler Sultan Ahmed'e ulaklar gitti feryad ettiler ol dahi on bin ademle Davud Paşa oğluyla ve Kızıl Ahmed oğluyla asker gönderdi yolda gelür derler Nebi Halife bu vechile haber götürdü ve Sofı askeri şimdi yıka yıka Sivas'a çıkub Şah'a elçi gönderdiler bu diyarın ahvali bir dürlü dahi oldu ehl-i İslâm muhatarada ve tehlikede kaldı baki ziyade ve's-salam bad”.

böyle bir işe kalkıştığını göstermektedir. Amasya bölgesindeki Kızılbaşların bağlı olduğu Beğ Dili oymağının Safevî Devleti'nin kurulmasına yardımcı olması ve önemli memuriyetlere getirilmelerinin bunda önemli bir etken olduğu aşîkârdır.⁶⁴

Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının Sivas'tan başlayarak Tokat bölgesine yayılması ve halifelerini Malatya, Adana, Canik ve Samsun bölgelerine göndermesi kızılbaş Türkmen çevrelerin geniş yelpazede bir coğrafi dağılıma sahip olduklarını göstermektedir.⁶⁵

Celâlzâde Mustafa, Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanması ile ilgili olarak Selimnâme adlı eserinde “*ol vilayet maden-i eşkiya ve müfsidin idi*” diyerek Vilayet-i Türkmen de denilen ayaklanmanın ortaya çıktığı Sivas'ı da kapsayan bu bölgedeki kızılbaş Türkmen topluluklara dikkat çekmektedir.⁶⁶

Nitekim Kemalpaşazâde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları ile Zünnunoğlu Halil ayaklanmasının çıktığı bölge ile ilgili “*...Bozoklu didikleri cemaat-i Türkmen ki kefil-i maişetleri hüsam ü sinan vekil-i maslahatları tîr ü kemandur divan-ı kitabete hazır u nazır olub yoklanur tururiken ol fasid seriret-i bed siretler sayir behayim gibi bayirede vü sayirede sayim ü sayir gezeyürürken başları yulara geçüb boyunları boyundırığa girmek raiyet-i tımar gidüb kalan raiyetler gibi hizmetkâr olub çift harcın u bağ haracın virmek ağır geldi*

⁶⁴ Sümer, *Oğuzlar*, s. 303-307.

⁶⁵ TSMA, E 2044. “Kazıyye oldur ki Zile kazasında Eymir nam köyinden Derviş Zaifeye örf olundukda cevab verdi ki Ali Beg oğlu Veys Beg sancağında Sızir nam kariyede Şah Veli babası Şeyh Celâlün tekkesi var Şeyh Celâl oğlu Şah Veli Şeyh olmuş idi eyle olsa devletlü hüdavendigâr hazretleri Mısırda iken Şah Veli bugün Tekeden çıkup Şah İsmâile varmış idi varup kendü Şah İsmail ile buluşacak anda nakir kıtmir mesalihatı göricek gene Tekeye gelüp birkaç gün oturdu andan sonra bazı evkatte birkaç mürid ile Erzincana ve Kara Keçiliye ve Ruma ve Malatyaya ve gayrı yerlere varurdi ve'l-hasıl ne söylemek gerek Şah İsmâile ittifak edüp Koca nam Babayı Şah İsmâile gönderüp haberleşürdi bundan evvel altı ay mikdarı var Koca Babayı Şah İsmail ile göndermiş idi bir ay var Koca Baba gelüp cevap verdi ki Şah İsmail size selam etdi ayıttı ti sen ki Celâl oğlu Şah Velisin imdi göreyin seni Safer ayun on beşinde onda olan halifeleriyle müridleriyle pür yarağ olup çıkasız o memleketi birbirine karıştırup biz dahi bundan asker çeküp ol tarafa varavuz Şah Veli bu haberi işidecek babayı gene Şah İsmâile gönderdi işde biz dahi çıkduk diyecek dört tarafa zıkr halifelere adem gönderdi anlar gelicek kendü dahi Tekeden huruc eyledi ol gün gök oğlu Veliyi Şah İsmâile gönderdi ve şimdi Celâl oğlu Şah Veli bu fesadı karışduruyordur dört tarafa halifelere adem gönderüp adem cem' etmekdedur Malatyada Selmanlı bir boy var anlara haber gönderdi ve Misis önünde Kurise bir boy var anlara dahi haber gönderdi Canike dahi haber gönderdi bazı kimesnelere var anlar gelsun ve Osmançıkta Arkud suyi yüzinde bazı kimesnelere dahi haber gönderdi ve İskilibe doğru bir yirmak üzerine olanlara haber gönderdi ki gelsunler dedi bundan gayri nesne dimedi”.

⁶⁶ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 197a.

...”⁶⁷ diyerek Bozok bölgesindeki kızılbaş Türkmen varlığına dikkat çekmektedir. Öte yandan Celâlzâde'nin “...*memalik-i Türkmenden Bozok vilayeti menba-i eşirra-i gücrahi ve maden-i eşkıya mefasid-i cehalet bîşelerdir ki*”⁶⁸ şeklindeki ifadesi Kemalpaşazâde'nin söylemini doğrulamaktadır. Bu bölgedeki kızılbaş yoğunluğunun arka planında bölgenin sahip olduğu konumun büyük bir ilgisi vardır. Bölgenin Safevî topraklarıyla sınır oluşu Şah İsmail'in ve Anadolu'ya gönderdiği halifelerinin propagandalarının burada kolaylıkla yapılmasını sağlamıştır. Nitekim Safevî Devleti'nin kurulmasında Bozok Sancağı'ndan önemli bir topluluğun Safevî topraklarına geçmesi bu propagandaların sonucunda olmuştur.⁶⁹

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Adana ve Tarsus sancaklarında ortaya çıkan Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife ile Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmalarından yola çıkarak bu bölgedeki kızılbaş Türkmen nüfus yoğunluğuna rastlamak mümkündür. Örneğin, Celâlzâde “...*bu esnada Adana Sancağı'nda Berendi nahiyesinde Donuzoğlan demekle maruf bir belid-i şekavetle mevsuf...*” ve “...*Tarsus Sancağı'nda Ulaş nahiyesinde Bekce Bey demekle meşhur bir şerîr-i ukûr...*” diyerek⁷⁰ bunu ortaya koymaktadır. Nitekim Peçevî, de “...*liva-i Adana'ya tabi Karaisalu cemaatinden rafz ile ilhad ile meşhur mezkur Veli Halife Şah-ı Surhseran canibinden halife namına olmağla bir nice na halef yanına cem' olup...*” diyerek bu bölgedeki kızılbaşların başı olduğu anlaşılan Veli Halife'nin Şah Tahmasb'ın halifesi olması sebebiyle etrafına birçok kişiyi topladığından bahsederek kızılbaş Türkmen zümrelerin yaşadığı yerler konusunda bize fikir vermektedir.⁷¹

Öte yandan 1526 tarihinde yapılan tahrir kayıtlarına baktığımızda özellikle Adana ve Tarsus Sancakları'nda kızılbaş Türkmen nüfusu olmakla birlikte kızılbaşlığa meyilli kişilerin de olduğu anlaşılmakta ve birçok kızılbaş Türkmen topluluğun köylerini terk ederek Safevî topraklarına geçtikleri görülmektedir.⁷²

⁶⁷ Kemalpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân X. Defter*, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara: TTK Basımevi, 1996, ss. 342-343.

⁶⁸ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 159a-159b.

⁶⁹ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 19, 48, 71.

⁷⁰ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b.

⁷¹ Peçevî, vrk. 47a.

⁷² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri, No: 450, ss. 222-223, 236-239.

Şah Kalender ayaklanmasında ise Âlî'nin “...vilayet-i Türkman feth-i padişah-ı cihanla saadet nişan oldukça çok kimesnenin tımarları alınmışdı ve dirlikleri gidüp iflasta kalmışlardı ve ol makule evbaşlar ittifak-ı pür nifakla Kalender yanına varmışlardı Şah Kalender yoluna elbette kellemizi feda ederiz deyu hizmetinde kalmışlardı...”⁷³ diyerek ayaklanmanın Vilayet-i Türkmen denilen Bozok bölgesinde yaşayan kızılbaş Türkmen çevrelerin etkisiyle büyüdüğünü söylemesi bölgenin durumunu göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca elimizdeki arşiv kayıtlarından anlaşıldığına göre ayaklanmanın Tokat ve Sivas bölgelerinde etkili olması bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen toplulukların çoğunluğu ile ilgili gözükmektedir.⁷⁴

Diğer taraftan III. Murad döneminde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail ayaklanmasına baktığımızda ayaklanmanın Maraş ve Bozok bölgelerinde ortaya çıktığı mühimme defterlerinden anlaşılmaktadır. Nitekim bir belgede Şah İsmail diye Arabistan tarafından gelen bu kişinin Elbistan'a geldiği belirtilmektedir.⁷⁵ Diğer taraftan Bozok Beyi'ne yazılan bir hükümde bölgedeki kızılbaşların bir araya gelişine dikkat çekilmektedir. Bu bilgiler bahsi geçen bölgelerde kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşadıklarını göstermektedir.⁷⁶

Görüldüğü üzere ayaklanmaların geçtiği ve yayıldığı sahaları dikkate alarak bu yüzyılda kızılbaş Türkmen grupların yaşadıkları yerleri ortaya koymak mümkün

⁷³ Âlî, vrk. 286b.

⁷⁴ TSMA, E 6369, “...Kızılbaş Kaz Gölü(Tokat'a bağlı) nam mahalden kalkub Artukabad (Tokat'a bağlı Artova) canibine müteveccih olduğu haber arz olunub şimdiki halde beglerbegi hazretleri canibinde olan ademlerümüzden Veys nam ademümüz Artukabad ayağında Silis Özi (Tokat'a bağlı) nam mahalden gelüb şöyle haber verdi ki Kızılbaş-ı lain Artukabada kondugi haber istima olub nefsi Sivası ihrak etmek niyyetin istima edicek Rum beglerbegisi hazretleri dahi ılgayub Sivası kondukda Kızılbaş-ı mahzul dahi Artukabaddan Yılduza dönüb Sivas ile Tokat arasından geçüb Yılduza konub andan Gökçe Belden aşub kara kurayı bıragub ağzını çithane eyleyüb diyar-ı şarka gitmege müteveccih oldukda beglerbegi hazretleri dahi mahurse-i Sivasdan kalkup Sivasun Tahta Köpri nâm köpriye konup andan Koçhisara varmak tedarik oldukda...”.

⁷⁵ BOA, MD, 32-392, “Türkmân sancığı begi Şâh Murâd dâme izzühuya hüküm ki Elbistân kadısı Mahmûd mektûb gönderüp nefsi Elbistân a'yân-ı meclis-i şer'a gelüb Şâm Bayâd nâm Türkmân tâ'ifesinin içinden bir kimesne ben Şâh İsmâîlim deyu Arabistan cânibinden bu vilâyete gelüb Sultân Korusı câniblerinde sa'ab yerlerde otuz mikdârı ev peydâ idüp iki yüz mikdârı atlu gice cem'iyet idüp gündüz nâ-bedîd olup etrâfında yollar kesüp âdemler soyup nice müfsidler dahi cem' itmek üzere varup”.

⁷⁶ BOA, MD, 35-528, “Bozok Beği Çerkeş Beğe hüküm ki Yeniil kadısı müfettiş Abdulmuhyi ile Yeniil hasları zabiti olan Kasım mektub gönderip Şâm Bayadı Cemaatinden Yunus Halife ve Cemaat-i Pehlüvanludan Cevşidoğulları nam mühlidler kendülere muvafık bir nice melahide ile cümle kırk mikdarı evinde cem' olub havas-ı hümayun dahilinde Mescidlü Akdere nam mevzide onbeş onaltı mikdarı evleri olub mahall-i mezburaya gelince yüz mikdarı ehl-i fesad cem' olub etraftan muttasıl dahi cem' olmak üzere”.

olmaktadır. Fakat kızılbaş Türkmen kesimlerin yaşadıkları yerlerle ilgili verilen bu bilgiler sadece o bölgede ortaya çıkan ayaklanmalar nedeniyle elde edilmiş bilgilerden ibaret değildir. Nitekim ayaklanma sonrası tarihlere ait aşağıda örneklerini vereceğimiz mühimme defterlerine baktığımızda elde ettiğimiz sonuçları doğrulayan birçok belgeye rastlamak mümkün olmaktadır.

Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukabad, Hüseyinabad, Güleş, Ortapare, Eynepazarı, Mecidözü, Kazabad, Katar, Karahisar-ı Demirlü ve Havza kadılarına yazılan bir hükümde bahsi geçen kasaba ve köylerde kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşadıkları belirtilmektedir.⁷⁷ Diğer taraftan 984/1576 tarihli Rum Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde Sivas'a yakın yerlerden Kangallı ve Alıpınarı ile Amasya, Çorum, Hüseyinabad ve Merzifon'da halkın çoğunluğunun kızılbaş olduğu ve Safevî Devleti'ne karşı bir muhabbet içerisinde olduklarından bahsedilmektedir.⁷⁸ Bu iki belge Anadolu'daki kızılbaş yoğunluğunun nerelerde olduğu ile ilgili özet bir bilgi vermektedir. Bunun dışında elimizdeki müstakil bazı belgeler bahsi geçen yerlerde kızılbaş Türkmen grupların yaşadığı yerleri doğrular niteliktedir. Örneğin, 976/1568 tarihli Amasya Bey'i İlyas Bey'e yazılan bir hükümde bölgedeki kızılbaşların nezir ve sadaka topladıkları⁷⁹, yine aynı tarihlerde Amasya Bey'ine yazılan bir hükümde Amasya'nın Budaközü kazasında Süleyman Fakih adlı bir kızılbaş halifesinin bölgedeki kızılbaşlarla ittifak içerisinde olduğu⁸⁰, 977/1567 tarihli Rum Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde Amasya Sancağı'nda Safevî Devleti'ne sempati duyan bazı kızılbaşların

⁷⁷ BOA, MD, 42-420, "Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve Osmancık ve Artukabad ve Hüseyinabad ve Güleş ve Ortapare ve Eynepazarı ve Mecidözü ve Kazabad ve Katar ve Karahisar-ı Demirlü ve Havsa kadılarına hüküm ki zikr olunan kasabat ve kurada bazı mülhid ve Kızılbaş taifesi olub...".

⁷⁸ BOA, MD, 29-491, "Rum beğlerbeğine hüküm ki hâlâ Yukaru Canibden casus gelüb Vilayet-i Rum'a müteallık Sivas'a karib yerlerde Kangallı ve Alıpınarı ve ol etrafın ahalisi ve sınırının berü canibi Amasya ve Çorum ve Hüseyinabad ve Merzifon Ovası ve sair ol havalide olan halkın ekseri rafz ve ilhad ile meşhur olub Yukaru Canibe meyl ve muhabbetleri...".

⁷⁹ BOA, MD, 7-1835, "Amasya Beğ'i İlyas Beğ'e hüküm ki bundan akdem yukarı canipten asitane-i saadetime gelen elçiye icazet-i hümayunum verilip ol caniplere teveccüh eyleyüp vardıklarında bazı melahide nuzur ve sadakat cem' edip...".

⁸⁰ BOA, MD, 7-2067, "Amasya beğine hüküm ki haliya Budaközü Kazası'nda Süleyman Fakih dimekle maruf kimesne Yukaru Canib'in hulefasından olub halife namına olan bazı melahid ve müfsidin ile ittifak...".

hüccetlerinin gönderilmesinin istenmesi⁸¹ Amasya'da kızılbaş Türkmen varlığını göstermektedir.

Rum ve Artukabad Beylerbeyi'ne yazılan 984/ 1576 tarihli bir hükümde Efkitas adlı bir köyde Hamza Halife adlı birinin bölgedeki kızılbaşları toplaması⁸², Rum Beylerbeyi'ne yazılan başka bir hükümde Sivas vilayetinde Veled-i Babai ve Pir Civan adlı kişilerin kızılbaş oluşlarıyla meşhur olmaları⁸³, Sivas ve Divriği kadılarına yazılan bir hükümde Divriği sakinlerinden kızılbaş Çini Mehmed'in Safevî Devleti ile bir bağlantısının olup olmadığının teftiş edilmesi⁸⁴ Sivas'ın, kızılbaş Türkmen kesimlerin yaşadıkları yerler arasında olduğunu ortaya koymaktadır.

Görüldüğü üzere 16. Yüzyılda kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının geçtiği Amasya ve Sivas bölgelerinde sonraki tarihlere ait arşiv kayıtlardan elde ettiğimiz bilgilere göre kızılbaş Türkmen yoğunluğunun olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Ayaklanmaların

⁸¹ BOA, MD, 9-102, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip Amasya Sancağı'nda Yukarı Kızılbaş'a mail ve muhib olan melahidenin hüccetleri gönderilüp haklarından gelinmesi...". Ayrıca bkz., BOA, MD, 12-619, "Amasya beğine ve Merzifon kadısına hüküm ki mektub gönderip sicil gönderip hükm-i şerif varid olub Kızılbaş namına bazı melahide teftişi ferman olunmağın nefsi-i Merzifon'da mazanne olan Vehab Dede ve Mehmed ve Veli nam kimesnelerin ahvali şer'le teftiş olunub görüldükde fi'l-vaki şer'-i şerife muhalif efal-i kabiha ve evza-i faziha irtikap edip Kızılbaş oldukları..."; BOA, MD, 14-709, "Amasya kadısına hüküm ki bundan akdem Rum beğlerbeğisi bazı melahide ele getirüb nameşru fiilde olub ve yukarı canible ittihad üzere oldukları sabit olanların şerle haklarından gelinüb..."; BOA, MD, 7-2624, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip melahide hususu için gönderilen emr-i şerif mucebince Merzifon Ovasına bizzat varub ferman olunan defter mucebince ol kimesnelerin tedric ile haklarından gelüb..."; BOA, MD, 58-683, "...Amasya ahali adam gönderüb kaza-i mezbure tabi Bolnu nam karyede sakin Şeyh Haydar nice zamandır gaybet idüb etraf ve eknafda kızılbaş olan karyelerde cemiyet idüb...".

⁸² BOA, MD, 29-49, "Rum beğlerbeğisine ve Artukabad kadısına hüküm ki sabıkan Rum beğlerbeğisi Behram mektub gönderip bundan akdem kaza-i mezbura tabi Efkitas nam karyede Hamza Halife nam kimesne için bir öküüz boğazlayub etrafda bazı Kızılbaşlar cem edip".

⁸³ BOA, MD, 31-32, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki Vilayet-i Sivas'dan Veled-i Babai dimekle maruf kimesne ve sulbi oğlu Pir Civan nam kimesneler rafz ve ilhadlarıyla meşhur olub...".

⁸⁴ BOA, MD, 43-70, "...Sivas kadısına hüküm ki Sivas kadısı naibi Abdurrahman ve Divriği kadısı Mustafa Dergah-ı Muallama mektub gönderip Divriği sakinlerinden Kızılbaş namıyla meşhur olub Yukarı Canib ile muamelesi olan Çini Mehmed'in teftişine emr-i şerif virilmişken...". Ayrıca bkz., BOA, MD, 71-239, "Rum beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki mektub gönderip bu diyarın ekseri halkı Kızılbaş olub vaki olan nezirlerin Kızılbaş'a gönderip öte Canib'den dahi hilafetnameler gelüb yer yer halifeler tayin olunmağla..."; BOA, MD, 10-279, "Koyluhisar kadısına hüküm ki sen ki kadısın südde-i saadetime mektub gönderip bindokuzyüz akçe timar ile Cafer nam karye sipahisi olan Bayram bin Pirzade ve karye-i mezbureden bazı kimesneler için Kızılbaşlardır...deyu..."; BOA, MD, 36-393, "Artukabad kadısının südde-i saadetime mektub gönderip Kara Yakub nam kimesne kaza-i mezburda Sulusaray nam karyeden Kabil oğlu Şeydi ve Aygud ve Canvirdi ve Mustafa nam kimesneler için Yukarı Canib ile muamele edip râfizilerdir deyu..."; BOA, MD, 36-734, "Rum beğlerbeğine Artukabad kadısına hüküm ki Kaza-i Artukabad'dan Süleyman ve biraderi ve Aygud ve Kara Yaşmakçı ve Hızır Halife ve Oruç ve Kara İbrahim nam kimesneler Yukarı Canible muamele üzere olub Kızılbaş idikleri zahir olub...".

geçtiği Adana, Tokat, Samsun, Maraş, Bozok, Çorum ve Karaman bölgeleriyle ilgili sonraki tarihlere ait arşiv belgelerine baktığımızda da bunu görmek mümkündür.

Örneğin, Adana Beyi'ne yazılan bir hükümde Adana'ya bağlı Fason kazasında Kör Tatar adlı bir kişinin kızılbaş olduğunun bildirilmesi⁸⁵, Tokat Niksar kadısına gönderilen 980/1572 tarihli bir hükümde bu bölgede yer alan Matayı zaviyesinde şeyh olan Erdivan, Çırak ve Ali adlı kişilerin kızılbaş olmaları⁸⁶, Samsun Havza kadısına gönderilen 988/1580 tarihli bir hükümde Havza kazasına tabi Muammer Ağa adlı bir köyde Şaban ve Ramazan adlı kişilerin kızılbaş olmaları⁸⁷, 984/ 1576 tarihli Zülkadir (Maraş) Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde bölgede Safevî Devlet'ne yardım gönderen kızılbaş Türkmen grupların olması⁸⁸, Bozok kadısına yazılan bir hükümde bölgede yer alan Yarar adlı bir köyde Seyyid Bestamoğlu Seyfi adlı bir kızılbaş Türkmenin tekke inşa etmesi⁸⁹, 985/1577 tarihli Mecidözü (Çorum'da) ve Çorum kadılarına yazılan bir hükümde Mecidözü'ne bağlı Mersi köyünden Habil Halife ve Mehmed'in, Orunca köyünden Mahmud Baba ve Tilsî Kasım'ın ve Virancık köyünden

⁸⁵ BOA, MD, 31-459, "Adana Beğine hüküm ki, haliya Kason kadısı mektup gönderüb kaza-i mezbura tabi Cemaat-ı Dokuzdan Kör Tatar dimekle maruf kimesne abha an cedd Râfîzî olub...". Ayrıca bkz., BOA, MD, 33-452, "Tarsus Beğine Fason kadısına hüküm ki sen ki kadısın suret-i sicil gönderüb kaza-i mezbure tabi cemaat-i dokuzdan Nur Baba nam kimesne Kızılbaş olub ayin bi'l ilhad üzere hafıyyeten cemiyet üzere iken izhar eylemek oldıgını...".

⁸⁶ BOA, MD, 19-330, "Niksar kadısına hüküm ki mektub gönderiib mevlana Seyyid Mustafa yedinden hüküm varid olub kaza-i mezburda Matayı zaviyesinde şeyh olan Erdivan ve Çırak ve Ali ve gayriler kızılbaş ve râfîziler olduğın bildirmeğın..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 69-115, "Niksar kadısına hüküm ki Niksar Kazası'ndan bazı kimesneler südde-i saadetime gelüb nefsi-i Niksar'da Ali Kulu Abdal ve kaza-i mezburenden Katurcı Deli İbrahim ve Emin Koca nam kimesneler el-ıyazü bi'llah bizim tanrımız Ali'dir ve namaz ve oruç Yezid'e gelmişdir ve namazımız kılınmışdır ve orucumuz tutulmuşdur ve bizim kabemiz İmam Hüseyin'in merkadidir deyu bu makule nameşru kelimat edip...".

⁸⁷ BOA, MD, 24-478, "Amasya beğine ve Ladik ve Havsa kadılarına hükümki Koyluhisar kazasında sakın olan meşayih-i halvetiyandan darende kudvetü'l-ulema mevlana Muslihüddin adem gönderüb Havsa kazasında tabi Muammer ağa nam kariyyeden Şaban ve Ramazan nam kimesneler kızılbaşlığı meşhur olub badehu kızılbaşlar teftiş..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 35-390, "Amasya beğine ve kadısına ve Ladik kadısına hüküm ki Havza Kazası ahalişi rika sunub bi'l fiil Havza kadısı olan Hızır Şah ve Rum beğlerbeğisi sübaşlarından Mehmed nam kimesne gelüb bunların üzerine şer'le nesne sabit olmadan mücerred celb ve ahz için kimine suhte yatağı ve hırsuz harami şeriki ve kimine kızılbaş ve mülhidsiz deyu ahz edip...".

⁸⁸ BOA, MD, 29-488, "Zülkadir beğlerbeğine hüküm ki hâlâ vilayet-i mezburede Yukaru Canibe nuzur ve sadakat gönderip muamele ider bazı melahide olduğu südde-i saadetime ilam olunmağın...".

⁸⁹ BOA, MD, 28-772, "Bozok ve Akdağ ve Hüseyinabad kadılarına hüküm ki bundan akdem Bozok Kazası'nda Yarar nam kariyeden huruc iden Celal Beğ evleri yerine Seyyid Bestamoğlu Seyfi nam kimesne bir tekye bina edip bazı kimesneler gelüb gedip mezbur Seyfi Râfîzî mezheb olub...". Ayrıca bkz., BOA, MD, 29-490, "Bozok beği Çerkeş Beğ'e hüküm ki sancağına tabi olan yerlerde Yukaru Canib ile ittifak ve ittifakı ve rafz ve ilhadları mukarrer bazı kimesneler olduğu ilam olundu buyurdum ki..."; BOA, MD, 30-488, "Bozok beği Çerkeş Beğ'e hüküm ki bundan akdem hükmi şerifim gönderilip bazı müfsidler Kızılbaş ayini üzere olub...".

Hasan'ın kızılbaş olub Sünnîler gibi göründüklerinden bahsedilmesi⁹⁰ Karaman Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde bölgede yaşayan Aksak Seyfeddin ve akrabasının Safevî Devleti ile bağlantı içerisinde olduğu ve yöredeki diğer kızılbaşlarla ilişkisinin olduğunun bildirilmesi⁹¹ bahsi geçen yerlerdeki kızılbaş Türkmen nüfusun varlığının en önemli delillerindedir.

Kızılbaşların yaşadıkları yerleri hem 16. Yüzyılda ortaya çıkan ayaklanmalara ait kayıtlardan hem de daha sonraki tarihlerde onların o bölgelerdeki varlığına işaret eden mühimme kayıtlarından elde etmek mümkün görülmektedir. Ancak yukarıda bahsi geçen bölgeler dışında kızılbaş Türkmen toplulukların daha geniş bir coğrafyada yaşadıklarını belirtmemiz gerekir. Anadolu'nun doğusundan batısına, kuzeyinden güneyine kadar neredeyse tamamına yakın bölgelerinde kızılbaş Türkmen varlığına ait elimizde birçok arşiv kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre kızılbaş Türkmen kesimlerin Afyon, Ankara, Aydın, Bursa, Çankırı, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Erzurum, Eskişehir, Giresun-Ordu, Gümüşhane, Isparta, Kastamonu, Kayseri, Konya, Manisa, Mersin, Trabzon, Van ve Zonguldak gibi yerlerde yaşadıkları görülmektedir.

Örneğin, 975/1567 tarihli Bursa Sancağı Beyi'ne gönderilen bir hükümde Baba ve Müslim adlı kişilerin kızılbaş olduklarının anlaşılması üzerine Söğüt Derbendine gönderilmemesi gerektiği bildirilmektedir.⁹² 966/1558 tarihli Edirne kadısına gönderilen bir hükümde bölgede yaşayan Işık taifesinin Aşure ayında sancaklar kaldırarak davullu

⁹⁰ BOA, MD, 30-319, "Rum beğlerbeğisine Mecidözü ve Çorum kadılarına hüküm ki sen ki Mecidözü kadısının mektub gönderip Mecidözü'ne tabi Mersi nam karyeden Habil Halife ve Mehmed ve Orunca nam karyeden Mahmud Baba ve Tilsî Kasım ve Karye-i Virancık'dan Hasan nam kimesneler zahiren Sünnîler suretinde gezüb amma Kızılbaşlar olub...". Ayrıca bkz., BOA MD 35-931; Çorum Kazası'ndan Beşir bin Rüstem ve Hasan bin Ali ve Nur Ali bin İlyas ve Salbaş Hızır nam kimesneler rafz ve ilhad üzere daima fesaddan hali olmayub..."; BOA, MD, 36-779, "Çorum Sancağında vaki olan kadılara ve dizdarlara hüküm ki zikir olunan sancaklarda Softa ve Kızılbaş namına bazı ehl-i fesad ve haramzade ve hırsuz zuhur edip..."; BOA, MD, 49-423, "Rum Beğlerbeğisine hüküm ki sabık İskilib kadısı mektub gönderip kaza-i mezbura tabi İbik nam karye ahalisi girü zikir olunan karyeden Pir Nazar nam kimesnei meclis-i şer'e ihzar edip mezbur için Kızılbaş olub daima melahide taifesi buna halife deyu gelüb müşavere eyledüklerinden...".

⁹¹ BOA, MD, 29-500, "Karaman beğlerbeğisine hüküm ki Yukarı Canibden casus gelüb Vilayet-i Karaman'da mukaddema Yukarı Canibe giden Aksak Seyfeddin akrabası Yukarı Canibden çerlerin eksük eylemeyüb ve bunların Vilayet-i Karaman'da bazı melahidenin dahi muameleleri olduğun...". Ayrıca bkz., BOA, MD, 28-859, "Karaman beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip Kara Beğ demekle maruf kimesnenin ilhadı hususunu bildirmişsiz...".

⁹² BOA, MD, 7-578, "Bursa Sancağı Beğine hüküm ki haliya dergah-ı muallama mektup gönderüp liva-i mezbure tabi Söğüt Derbendi nam muhavvif ve muhatara mahallin hıfzı lazımdır deyu arz olundukta lazım ise Baba ve Müslimden gayri derbendci yazılmamış deyu....Baba ve Müslim râfizî olduğu derbende gönderilmiyesi deyu arz eylemişsin...".

zurnalı şehirde gezdiklerinden bahsedilmektedir.⁹³ Görüldüğü üzere günümüzde Marmara bölgesinde yer alan bu bölgelerde kızılbaşların varlığına rastlamak mümkün olmaktadır.

Diğer taraftan 975/1567 tarihli Denizli kadısına gönderilen bir hükümde bölgede yer alan Sarı Baba zaviyesinde toplanan Işıklar'ın bidat ve dalalet içerisinde olduklarından bahsedilmektedir.⁹⁴ 991/1583 tarihli Karahisar (Afyon) müftüsüne gönderilen bir hükümde bölgede yaşayan Emir ve Aşık adlı kişilerin kızılbaş oldukları belirtilmektedir.⁹⁵ Bununla birlikte o dönemlerde Karahisar'a (Afyon) bağlı günümüzde Manisa sınırları içerisinde bulunan Kula bölgesi ile ilgili 973/1566 tarihli Karahisar Beyi'ne gönderilen bir hükümde Kula beldesinde oturan Efendi Beyoğlu Hasan ve yanındaki Işıklar'dan bahsedilmektedir.⁹⁶ 977/1570 tarihli Aydın Bey'i Memduh'a gönderilen bir hükümde yörede fitne ve fesad içerisinde olup kızılbaş oldukları anlaşılan kişilerin yakalanmaları istenmektedir.⁹⁷ Verilen bu örnekler günümüzde Ege bölgesi sınırları içerisinde yer alan bahsi geçen yerlerde kızılbaşların yaşadığını doğrulamaktadır.

Bununla birlikte ayaklanmaların geçtiği Orta Anadolu sınırları içerisindeki farklı bölgelerde de kızılbaşların yaşadığı görülmektedir. Örneğin, 975/1567 tarihli Ankara Beyi'ne yazılan bir hükümde Haymana bölgesinde Şeyh Hüsam adlı bir kızılbaşın ortaya çıktığından ve Mahmud ve Kızıl Ali adlı halifelerinden bahsedilmesi,⁹⁸ 992/1584

⁹³ BOA, MD, 3-239, "Edirne kadısına hüküm ki haliya eyyamı saltanatı hümayununda icrayı şeraylı ahmedi aksayı muradım ve inkiyadı ahkamı Mustafavi müntehayi meramım olmagin memaliki mahsusei vesiatül eknafimda vülat ve hükkam nasb olmakdan dahi maksudu şerifim şer'i şerife mugayir olan evza' ve etvar men'ü def olmakdır öyle olsa bundan akdem memaliki mahrusemde alan a'yadda bazı kimesneler hilafı şer' lubu lehve meşgul olub ol ecilden niçe fisku fücür olmagin anın gibi a'yadda hilafı şer' iş etmiyeler deyu emir olunub ol makule ef'ali şenia men'ü def olunub tenbih ve te'kid olmuş idi haliya tahtı kazanda idi sabıkada bazı fesaka şer'i şerife muhalif ve emre mugayir üslubu sabık üzre tablü nakkare ve surnalar çalub nice melaib ve nevahiye irtikab olunub andan gayri bidatı merfuadan eyyamı aşurada ışık tazifesi dahi sancaklar kaldurub kusü nakkare ve defü düblek ile alaniyen şehirde gezüb...".

⁹⁴ BOA, MD, 7-312, "Anadolu beglerbeğisine ve Denizli kadısına haliya dergah-ı rnuallama rık'a sunub Denizli kazasında Saru Baba zaviyesinde müctemi olan ışıklar bid'at ve dalalet ehli olub...".

⁹⁵ BOA, MD, 52-217, "Anadolu beğlerbeğine ve Karahisar müftisine ve Karahisar ve Bolvadin kadılarına hüküm ki Karahisar'da mütemekkin...Emir ve Aşık kızılbaş olub şer-i şerife muhalif efali kabayih üzere olub...".

⁹⁶ BOA, MD, 5-1070, "Karahisar beğine hüküm ki mektup gönderüp Kula beldesinde sakin Efendi Beyoğlu Hasan ve yanında bulunan ışıklar...ele getirülüb...".

⁹⁷ BOA, MD, 9-129, "Aydın Beği Memduha hüküm ki mektup gönderüp bundan akdem bazı kimesneler rafz ve ilhadlarıyla meşhur olub fitne ve fesaddan hali olunmağla ele getirülmeleriçün...".

⁹⁸ BOA, MD, 7-1345, "Ankara beğine kadısına hüküm ki sen ki sancakbeğisin südde-i saadetime mektub gönderüb Haymana taifesinden zuhur iden Şeyh Hüsam nam mülhidin ahvalin ve bulunan

tarihli Çankırı, Kalacık ve Kurşunlu (Çankırı'da) Beyi'ne yazılan bir hükümde Kurşunlu'ya bağlı Gencelü adlı köyde yaşayan Derviş oğlu Şaban adlı bir kızılbaştan bahsedilmesi,⁹⁹ 966/1558 tarihli Eskişehir kadısına gönderilen bir hükümde Eskişehir ve Seydi Gazi kazalarındaki bazı Işık taifesinin fesad çıkardığına değinilmesi¹⁰⁰, 991/1583 tarihli Kayseri kadısına yazılan bir hükümde Kayseriye'ye bağlı Hacı Kılıç denilen bir yerde Kasım adlı birinin kızılbaş olup fesad çıkardığının söylenmesi,¹⁰¹ Beyşehir Beyi'ne (Konya) ve Seydişehir (Konya) kadılarına gönderilen bir hükümde bölgede yaşayan Hüseyin adlı bir kişinin kızılbaş olduğunu itiraf etmesinden bahsedilmesi¹⁰² bunu doğrulamaktadır.

Öte yandan kızılbaş ayaklanmalarının geçtiği Orta Anadolu'nun güneyinde yer alan günümüzde Akdeniz bölgesi sınırları içerisinde bulunan Teke (Antalya) yöresi dışında, Isparta ve Mersin bölgelerinde de kızılbaşların yaşadığı görülmektedir. 976/1568 tarihli İçil Sancağı (Mersin) Beyi Mehmed Bey'e gönderilen bir hükümde İçil Sancağı'nda kızılbaş olan bazı kişilerin eşkıyalık yaptıklarından dolayı yakalanmalarının istenmesi¹⁰³ ve 990/1582 tarihli Isparta Beyi'ne ve Eğridir kadısına gönderilen bir hükümde Şeyh Mustafa adlı bir kızılbaşın Suret Baba adlı bir zaviyenin Dede'si olduğundan bahsedilmesine¹⁰⁴ dair kayıtlar bunun en güzel örneklerindedir.

esbabı ve kürkleri ve kaliçeleri tertibin ve esbabının bazı etrafda olan ahibbasına perakende itdüğinden gayri medfun hayli üsküf ve para ve yerak ve otağı olub baş halifesi olan Mahmud ve Kızıl Ali nam kimesnelerin malumu olduğun bildirmişsin...”

⁹⁹ BOA, MD, 52-607, “Kengri Beğine ve Kalacık ve Kurşunlu kadılarına hüküm ki kadılarınız mektub gönderüb ve mahzar gönderüb Kurşunlu kazasına tabi Gencelü nam karye sakinlerinden Derviş oğlu Şaban nam kimesne Kızılbaş bed maaş olub...” Ayrıca bkz., BOA, MD, 53-753, “Kengri ve Kalacık ve Kurşunlu medresesinden ayrılmış Abdi'ye hüküm ki Karye-i Kalacık ahali arz-ı hal gönderüb Kalacık kazasından Maraza nam karye sakinlerinden Pirden ve Mehmed nam kimesneler kızılbaş olub Şaha nezir getürüb andan tac ve kisve getürüb...”

¹⁰⁰ BOA, MD, 3-73, “Eskişehir kadısına hüküm ki haliya mektub gönderüb hükmü şerif varid olub mazmunu hümayununda Eskişehir ile Seydi Gazi kazalarında sakin olan Seydi Gazi ışıklarının bazı ehli fesad olub...”

¹⁰¹ BOA, MD, 48-1050, “...Kayseriye kadısına hüküm ki nefis-i Kayseriye'de Hacı Kılıç memlahasında sakin Kasım nam kimesne Kızılbaş olmağla hâlâ fend-ü fesadından hali olmayub...”

¹⁰² BOA, MD, 42-78, “Beğşehir beğine Seydişehir kadısına hüküm ki kaza-i mezbureden Hüseyin nam kimesne kendü avretin istihlalen namahremden kaçurmayub ve kendü dahi namahrem avretler ile hilaf-ı şer'-i şerif bir yerde cem' olub gice ve gündüz sohbet edip niçin hilaf-ı şer' vaz' idersiz didiklerinde bu makule vaz' üzerine olub Kıbrıs'a ferman olunan Muharrem için şeyhimizdir ana biat eyledik bizim tarikimiz böyledir deyu alaniyen söyleyüb Kızılbaş olduğu ilam olunmağın...”

¹⁰³ BOA, MD, 7-1687, “İçil Sancağı Beği Mehmed Bege hüküm ki...İçil Sancağında kızılbaş adına dahi bazı kimesneler var imiş ol asıl kimesneleri dahi harami adına ele getürüb kızılbaşlıkları sabit olduktan sonra habs ü arz eyleyüb...”

¹⁰⁴ BOA, MD, 47-116, “Hamid (Isparta) beğine ve Eğridir kadısına hüküm ki Şeyh Mustafa nam kimesne dergah-ı muallama gelüb Eğridir kazasında Suret Baba zaviyesinin dedesi olub...”

XVI. yüzyılda ayaklanmaların ortaya çıktığı veya yayıldığı Amasya, Çorum, Tokat ve Samsun gibi Karadeniz bölgesi sınırları içerisinde yer alan bölgelerden farklı olarak Trabzon, Giresun, Ordu, Gümüşhane, Kastamonu ve Zonguldak'ta da kızılbaş yerleşim yerleri bulunmaktadır. Örneğin, Trabzon Beyi Süleyman Bey'e gönderilen bir hükümde o dönemde Trabzon'a bağlı günümüzde Gümüşhane sınırları içerisinde bulunan Kürtün kazasının köylülerinin Çepni olup kızılbaş sevdalısı oldukları ve Safevî Devleti'ne yardım ettikleri belirtilmektedir.¹⁰⁵ 976/1568 tarihli bir hükümde Giresun kadısının o bölgede yer alan Uğur adlı bir köyde yaşayan Hacı bin Abbas, Recep bin Ramazan gibi bazı kızılbaşlardan bahsettiği görülmektedir.¹⁰⁶ 985/1577 tarihli Karahisar-ı Şarki (Şebinkarahisar) Beyi'ne ve kadısına ayrıca Hapsamana (Ordu-Gölköy) kadılarına yazılan bir hükümde Leske Hapsamana'ya bağlı Mudi köyünde Ahmet, Ali ve Nürük adlarında kızılbaşların yaşadıklarından bahsedilmektedir.¹⁰⁷ 979/1571 tarihli Kastamonu Beyi'ne yazılan bir hükümde Taşköprü kazasına bağlı Hacıyülük, Karacakaya ve Kızılcaviran adlı köylerdeki kızılbaşların varlığına işaret edilmektedir.¹⁰⁸ 1001/1592 tarihli Devrek (Zonguldak) kadısına yazılan bir hükümde bölgede yer alan Vakun adlı köyde İsa Bali, Alican, Ferad ve Dede Bali adlı kişiler ile

¹⁰⁵ BOA, MD, 5-1401, "Trabzon Beği Süleyman Beğ'e hüküm ki mektup gönderüp sancağında olan Kürtün kazasının reayası Çepni olup Kızılbaş ehlibası olmağla bu defa sulthan sonra otuz nefer kimesne kat'-ı alaka idüp öte canibe gidip ve onlardan gayri dahi bazı kimesneler yukarı canibe muttasıl nuzur cem' idip varup gelüp haklarından gelinmezse cümlesi göçüp gitmeleri mukarrerdir deyu bildirmişsin imdi melahidin taifesinin haklarından gelinmek ehemmi mühimmattandır buyurdum ki hük-i şerifim vardıkta bu babda tamam basiret üzere olup bu hususu kimesneye ifşa etmeyüp ve Kızılbaş teftiş olunur imiş deyu şayi olmaktan ihtiyat edüp anın gibi yukarı canib ile alaka iden kimesneleri birer bahane ile hafiyeten ele getirip dahi ahvalerin şer'le teftiş edip rafz ve ilhadı sabit ve zahir olanları haps edip yarar adamlarla südde-i saadete gönderesin yazıp bildiresin amma bu bahane ile kendi hallerinde olan Sünnilere mücerred celb ve ahz ile dahl taarruz olmaktan sakınasız..."

¹⁰⁶ BOA, MD, 7-2131, "Arz-ı Rum beglerbegine hüküm ki Giresun kadısı mektup gönderüp ayan-ı vilayeden hatib ve imam ve müezzin ve sair sipah ve gayri kimesneler meclis-i şer'a gelüb Uğur nam karyeden Hacı bin Abbas ve Receb bin Ramazan ve Yusuf bin Ramazan ve Mustafa bin Hasan ve Bayram bin Pîr Ali ve Mehmed bin Torlak ve Mehmed bin Musa nam kimesneler râfiziyu'l-mezheb olub..."

¹⁰⁷ BOA, MD, 47-78, "Karahisar-ı Şarki Beğine ve kadısına ve Hapsamana kadılarına hüküm ki Leske Hapsamana kadıları mektub gönderüb kaza-i mezbure sipahileri ve gayrileri mahkemeye gelüb kaza-i mezbure tabi Mudi nam karye sakinlerinden olan Ahmed ve karındaşı Ali ve Nürük nam kimesneler için eşirradan olub kiminin malını sirkat şekavet ittiklerin gayri kızılbaş olub..."

¹⁰⁸ BOA, MD, 12-816, "Kastamonu beğine ve Küre ve Taşköprü kadılarına hüküm ki haliya Kaza-i Taşköprü'ye tabi Hamidbüki nam karye halkı tarafından İlyas nam kimesne dergah-ı muallama gelüb karye-i mezbure kurbünde Hacıyülük ve Karacakaya ve Kızılcaviran nam karyelerde Kızılbaş namına nice kimesneler vardır..."

Uzdan adlı köydeki Şamanin, Pir Bende, İmam Kulu, Nizami, Turdihan, Alican ve Aydın adlı kişilerin cemaatleriyle birlikte kızılbaş oldukları ifade edilmektedir.¹⁰⁹

Diğer taraftan günümüzde Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu sınırları içerisinde yer alan bazı yörelerimizde de kızılbaş Türkmen topluluklarının varlığına rastlanmaktadır. 985/1577 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Hınıs Kalesi içinde Çepni ve Kızılbaşların olduğunun söylenmesi,¹¹⁰ 973/1565 tarihli Van Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Van'da dirlik sahibi bazı kişilerin kızılbaş olduğunun bildirilmesi,¹¹¹ 982/1571 tarihli Diyarbakır Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde bölgedeki Baba Hoşoğlu Şahverdi adlı kişinin kızılbaş olup ve Safevî Devleti ile ilişki içerisinde olduğundan bahsedilmesi ve bu kişinin babasının Şah İsmail'in halifesi olduğunun ifade edilmesi,¹¹² bu bölgelerde kızılbaş Türkmen zümrelerin yaşadığını doğrular niteliktedir.

Abdülbaki Gölpınarlı'nın kızılbaşların Edirne ve Kırklareli kırlarında, Eskişehir ovasında, İzmir Narlıdere havzasında, Sivas, Çorum, Mecidözü, Sungurlu, İskilip, Malatya, Erzincan, Erzurum havalasında Balıkesir ovasında, Antalya ve Hatay taraflarında yaşadıklarını ifade etmesi¹¹³ vermiş olduğumuz örnekleri de dikkate aldığımızda doğrulanmakta bunun ötesinde farklı coğrafyaları da içerisine alan geniş bir bölgede yaşadıkları görülmektedir. Elimizdeki bu veriler kızılbaş Türkmen kesimlerin sadece kızılbaş ayaklanmalarının çıktığı bölgelerde yaşamadığını ortaya koyduğu gibi her kızılbaş Türkmen vatandaşın da isyankâr olmadığını anlamamıza imkân tanımıştır. Kızılbaş Türkmen çevrelerin çoğunlukta yaşadığı yerlere baktığımızda Osmanlı-Safevî mücadelesinin yaşandığı yerler olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu oluşumun arka planında bahsi geçen yerlerdeki yarı göçebe kızılbaş Türkmen psikolojisinin merkezietçi bir

¹⁰⁹ BOA, MD, 69-185, "Devrek Mengen ve Yılanca kadılarına hüküm ki sen ki Devrek kadısının mektub gönderüb kaza-i mezbura tabi Vakun nam karyeden İsa Bali ve Alican ve diğer Alican ve Ferad ve Dede Bali nam kimesneler cemaati ile Uzdan nam karyeden Şamanin ve Pir Bende ve İmam Kulu, ve Nizami ve Turdihan ve Alican ve Aydın nam kimesneler cemaatleriyle kızılbaş namıyla meşhur...".

¹¹⁰ BOA, MD, 30-514, "Erzurum beğlerbeğisine hüküm ki hâlâ Hınıs kalası ağası olan Maksud mektup gönderüb kala-i mezbure mustahfizlarının gariplerinin aralarında yirmi neferi Çepni ve şarktan gelmiş taifeden olup her biri hâlâ kızılbaş ammisi ve dayısı olup...".

¹¹¹ BOA, MD, 5-1142, "Van beğlerbeğisine hüküm ki Van'da dirlik tasarruf edenlerden bazı kimesneler Kızılbaş olup yukarı canible ittihad üzere oldukları ilam olunmağın esamileri defter olunup sana irsal olundu...".

¹¹² BOA, MD, 26-422, "Diyarbakır beğlerbegi ve Remama kadısına hüküm ki sen ki kadısın südde-i saadetime mektub gönderüb Baba Hoşoğlu Şahverdi ve Hoş nam oğlu bed mezheb ve yukarı canible muamelesi olub...".

¹¹³ Abdülbaki Gölpınarlı, "Kızılbaş", *İA*, VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, s. 795.

yapıya alışık olmaması ve Osmanlı'nın onlara karşı uygulamış olduğu vergi ve iskân siyasetinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumda Osmanlı'nın uygulamış olduğu bu siyasete karşılık sınır ve komşu ülke olan Safevî toprakları her zaman ilgi çekici bir yer olmuş ve Şah İsmail'in propagandalarının etkili olmasında önemli bir yer tutmuştur. Nitekim Safevî Devleti'nin Anadolu'daki kızılbaş Türkmen boyları tarafından kurulan ve gücünün çoğunu Anadolu'daki nüfusundan alan bir devlet olduğu görülmektedir.¹¹⁴

1.3 Kızılbaşlara Yönelik Osmanlı Politikaları

Osmanlı siyasal iktidarı bizzat gücü elinde bulunduran bir merkez olduğu için Osmanlı resmi düşünce yapısının pratiğe yansması sonucunda bu düşüncüyü benimsemeyen kesimlerde bir takım sorunlar çıkmıştır. Bunun sonucu olarak siyasal iktidar bunu kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak görüp bazen bu sorunları gidermek için baskı yöntemleri uygulamaya yönelmiştir. İşte bu baskıyı doğuran en önemli resmi düşünce kavramı arasında *nizam-ı âlem* prensibi önemli bir yer tutmaktadır. Nizam-ı âlemin kapsamı ise imparatorluk sınırları çerçevesinde değerlendirilmiştir. Devletin bekası ancak bu prensiple mümkün olmakta bu itibarla nizam-ı âlemin bozulduğu veya bozulmak üzere olduğu durumlarda hangi taraftan gelirse gelsin, hangi dine veya mezhebe mensup olursa olsun merkezi otoriteye rakip olacak, onu bozacak her türlü eğilimi ve faaliyeti şiddetle bastırmak ve onu ortadan kaldırmak en temel gaye olmuştur.¹¹⁵ İşte kızılbaş Türkmen grupların yaptıkları her türlü faaliyette ve kızılbaş Türkmen ayaklanmalarında Râfizîlik, zındıklık¹¹⁶ ve mülhidlik¹¹⁷ vs. gibi ithamların

¹¹⁴ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, ss. 18-19.

¹¹⁵ Bkz., Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 97; Fahri Unan, *İdeal Cemiyet İdeal Hükümdar İdeal Devlet*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2004, s. 50; Osman Turan, "Cihan Hakimiyetinin İlahî Menşei", *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, II, İstanbul 1969, ss. 88-106; Tahsin Görgün, "Osmanlı'da Nizâm-ı Âlem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Gözlemler", *İslâmî Araştırmalar*, XIII/2, Ankara 2000, s. 187.

¹¹⁶ Zındık kavramı, esas olarak âlemin kadim olduğunu ileri süren, Allah'ı veya Allah'ın birliği ile ahireti inkâr ettiği halde inkâr etmiyormuş gibi görünen kişi veya grupları ifade eden bir terimdir. Aslı Pehlevîce "Zendik" olan bu kavram ilk olarak M. 3. yüzyılın sonlarından itibaren Sasanîlerin Maniheiztlerle mücadeleleri sırasında Maniheiztlerle beraber Budist ve Brahmanist gibi değişik muhalif dini grupları ifade etmek için kullanılmıştır. İslâmiyetin doğu ülkelerine yayılması neticesinde Arapçaya geçen bu kelime, önceleri yine Maniheiztleri ifade etmek için kullanılmıştır. Ardından âlemin kidedimini savunan gruplarla beraber nur ve zulmet inançlarını benimseyip Allah'a ve ahiret gününe inanmayan kimseleri de içine alan bir anlam kazanmıştır. Osmanlı döneminde ise daha çok siyasî iktidara muhalif kızılbaş, kalenderî ve ışık olarak adlandırılan grupları ifade etmek için resmî bürokrat ve tarihçiler tarafından kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz., Cevad Meşkûr, *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Çev. M. Mahfuz Söylemez vd., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011, ss. 575-577; Cürçüs Dâvud Dâvud, *ez-Zendeka ve 'z-Zenadika fi'l-Edebi'l-Arabî mine'l Cahiliyye ve hatte'l-*

ortaya atılmasının arka planında bu anlayış bulunmaktadır. Bu ithamlar, Osmanlı siyasal iktidarının bir nevi kendini koruma aracı olarak değerlendirilebilir. Bu noktada Osmanlı'nın katı tutumu her durumda kendini göstermektedir. Fatih Kanunnamesindeki kardeş katli meselesini de işte bu nizam-ı âlem çerçevesinde değerlendirmek gerekir. Bu kanunname, devletin düzenini bozması durumunda hanedan üyelerinin bile gözden çıkarılması gibi bir kararlılığı ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in, Memluk Devleti'ni ortadan kaldırması ile birlikte hem hilafet makamına varis olmaları hem de bundan sonra Osmanlı padişahlarının artık hadimu'l-harameyni's-şerifeyn ünvanıyla anılmaları, halife-sultan olarak daha fazla kutsallık kazanmalarına, buna paralel olarak büyük bir saygınlık kazandıran fakat daha fazla sorumluluk getiren bir konuma yükselmelerini beraberinde getirmiştir. Artık İslâm'ın hamisi olan Osmanlı padişahı, Osmanlı resmi düşüncesinin temsilcisinden ziyade İslâm dünyasında nizam-ı âlemin efendisi olmuştur. Bu itibarla kendisine yöneltilen her türlü tehdit İslâm dünyasına yöneltilmiş gibi algılanarak bu çerçevede değerlendirilmiştir.¹¹⁸

Ayrıca Osmanlı resmi düşüncesinde yer alan tebaa olmak kavramı Müslümanlığı kabul edip kendi dinî, mezhebi, kültürel kimliğinden vazgeçmek değildir. Aksine bütün bu özelliklerini koruyarak devlete vergi vererek onun hâkimiyetini kabullenmek,

Karnî'l-Hicriyyi, Beyrut: el-Müessesetü'l-Camiyye li'd-Diraseti ve'n-Neşri ve't-Tevzî, 1425/2004, ss. 43-88; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, ss. 6-15; Melhem Chokr, *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, Çev., Ayşe Meral, İstanbul: Anka Yayınları, 2002, ss. 25-40; Mustafa Öz, "Zındık", *DİA*, XLIV, ss. 390-391.

¹¹⁷ Gerçekten sapmak, emredileni yerine getirmemek, kuşku duymak gibi anlamlara gelen *İlhad* kavramı kelâm terimi olarak "Allah'ın varlığı veya birliğini, dinin temel hükümlerini inkâr etmek, bunlar hakkında kuşku beslemek veya uyandırmak, dinî kuralları hafife almak" mânasında kullanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de de "Allah'ın isimlerini tahrif ve tağyir ederek O'nu inkâra kalkışmak, Kuran'ın Allah tarafından gönderildiğine inanmamak ve onu başka birine nisbet etmek, haktan sapmak, âyetleri yalanlamak, sapıkça te'vil ve tahrif etmek" gibi manalarda kullanılmakta, bu yolda olan kişiye ise Mülhid denmektedir. İslâm dünyasında zaman ve mekân içerisinde farklı anlamlar kazanan Mülhid kavramı, önceleri yalnız Maniheiztleri nitelerken Zerdüşterli ve Mazdekîleri de içerisine alacak bir şekilde Müslümanlık adı altında asıl dinlerini muhafaza edenleri, her türlü sapkın inanca sahip olanları, Allah'a inandırmayanları kapsayan bir terime dönüşmüştür. XVI. Yüzyılda ise Osmanlı siyasal iktidarı tarafından sık sık kullanılan bu kavram genelde Sünnilik dışı mezhepleri ifade etmekle birlikte devlete ve toplum düzenine karşı tehlikeli olduğuna inanılan her türlü fikrî ve dinî eğilimi niteleyen bir kavram haline gelmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Mustafa Sinanoğlu, İlhan Kutluer ve Kenan Gürsoy, "İlhad", *DİA*, XXII, ss. 90-98; Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler*, ss. 7-16.

¹¹⁸ Halil İnalıcık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, s. 981.

istenilen hizmeti eksiksiz yerine getirmek ve devlet gerekli gördüğünde müdahalesine boyun eğerek varlığını sürdürmek demektir. İşte Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar boyunca varlığını devam ettirebilmesinin arka planında bunlar yatmaktadır.¹¹⁹ Dolayısıyla tebaa olmanın gereklerini yerine getirmeyen her kim olursa olsun karşılaşacağı durumdan da sorumlu olmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin siyasal ve toplumsal gelişmesine paralel olarak İslâm, siyasî bir yapıya bürünmüştür. Osmanlı İslâm'ı dediğimiz bu İslâm, bir yandan devlet kavramına kutsallık bahşederek onun meşruiyetini güçlendirmeye çalışmış diğer yandan da siyaset etme aracı olarak ikinci bir fonksiyonu icra etmiştir. Osmanlı İslâm'ının ikili bir fonksiyon taşıyor hale gelmesi özellikle Fatih Sultan Mehmed döneminde merkezileşme sürecine bağlı olarak devletin İslâm anlayışının medrese eğitime bağlı fıkıh ve kelam temelli kitabî İslâm'a dönüşmesiyle gerçekleşmiştir. Bu süreçte Sahn-ı Seman medresesi başta olmak üzere medreseler Osmanlı resmi düşüncesini Sünnî hüviyete bağlı ideolojik bir karaktere büründürmüştür. Bununla birlikte fetva kurumunun ve ilmiye sınıfının başı olan Şeyhülislâm'ın bütün kurumlarıyla birlikte Osmanlı siyasal iktidar sisteminin içine alınması merkezi yönetimin bir aracı olarak kullanılmasına ve bu kurumun devletin kontrolü altına girmesine sebep olmuştur. Bu durum İslâm'ın devlete hakim bir konumdan ziyade devletin kontrolünde olduğu, Şeyhülislâm'ın ise bir papa veya patrik gibi ruhanî bir otoriteden ziyade padişaha bağlı dinî bürokrasinin en üst kademesindeki bir memur olmaktan öteye gidemediğini göstermektedir.¹²⁰ Halifelik makamı da bu durumu değiştirmekten ziyade iktidarın temsilcisi olan padişahın otoritesini daha da kutsallaştırarak daha üst bir konuma yükseltmiştir. İşte bu yapılanma başta Osmanlı padişahı olmak üzere Osmanlı siyasal iktidarının ileride ortaya çıkacak birçok fiil ve hareketlerinin meşrulaştırılmasını kolaylaştırmıştır. Merkezileşme süreci ile birlikte Hanefilik tarafından temsil edilen Sünnî İslâm'ın devletin resmi mezhebi haline gelmesiyle, 16. Yüzyılın başından itibaren Safevîler'le olan mücadele farklı bir boyut kazanmış ve Safevîlerin Şîî idelojisine karşılık Sünnîliğin imparatorluk topraklarının her yerine yayılması için özellikle II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinin belli

¹¹⁹ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 105.

¹²⁰ Halil İnalcık, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume One 1300-1600*, London: Cambridge University Press, 1994, s. 172; ayrıca bkz., Ahmet Yaşar Ocak, "Din", *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, IRCICA: İstanbul 1998, s. 141 vd.

zamanlarında baskıcı bir metot uygulanmıştır. Bunun örneklerini arşiv belgelerinde çokça görmek mümkündür.

Emevilerden bu yana hiçbir İslâm devletinde Osmanlı Devleti kadar merkeziyetçi bir devlet yapısı görülmemiştir. Bu merkeziyetçi yapı Yıldırım Bayezid döneminde başlamış Fatih Sultan Mehmed döneminde ise tam karakterini kazanmıştır. Bunun en iyi göstergelerinden birisi farklı din mensupları veya etnik unsurları bünyesinde barındırmasına rağmen hiçbir zaman onları sindirme politikası izlemeyiştir. Bu itibarla Osmanlı kendisini sadece Müslüman tebaanın temsilcisi olmaktan öte bütün dinî farklılıkların temsilcisi olarak görmüştür. Bu anlayışın sonucunda Osmanlı Devleti kendini Devlet-i İslâmiye değil *Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye* şeklinde tanımlamıştır.¹²¹ Bu özelliği dolayısıyla devletin bekası her şeyden önce gelerek Osmanlı hanedanından da üstün tutulmuştur. Devletin bekasının üstün kılındığı gerektiğinde hanedan üyelerinin feda edildiği bu yapıda, devlete muhalif ayaklanan gruplara nasıl bir siyaset uygulanacağı aşikârdır. Bu itibarla devlete her ne niyetle olursa olsun ayaklananlar en ağır şekilde cezalandırılmış, hapse atılmış ya da sürgün edilmişlerdir.

Bu itibarla Safevî Devleti Sünnî Osmanlı Devleti için en büyük siyasal rakip olarak görülmüştür. Silah gücüyle bu işi yapamayacağını anlayan Safevî Devleti, Osmanlı'yı içerden zayıflatma yoluna giderek Anadolu'da zaten problemleri olan yarı göçebe kızılbaş Türkmen kesimler arasında yoğun bir propaganda faaliyeti başlatmıştır. Ancak iki devlet arasında yapılan bu mücadele Sünnîlik-Şîilik mücadelesi olmaktan ziyade iki devletin de Sünnîlik ve Şîiliği siyasal bir araç olarak kullandığını ortaya çıkarmaktadır. Bunun sonucunda ise Osmanlı siyasal iktidarı Şîî Safevî Devleti'ni İslâm'dan sapmış, küfre girmiş *Râfîzî* terimiyle nitelendirmiş bununla da kalmayıp daha da ileri giderek bu ülkeyi *kâfir* ilan ederek gayri müslim ülkelerle aynı konuma sokmuştur. Artık Osmanlı merkezi yönetimi bu yöntemle yalnız Anadolu'da yaşayan halka değil aynı zamanda Müslüman dünyaya da Râfîzî veya Sünnî şeklinde bakarak dış siyasetini belirlemiştir.

Osmanlı itikadî düşünce sisteminde Ehl-i Sünnet düşüncesinin hakim bir anlayışa sahip olmasıyla Eşarî ve Mâturîdî düşünce sistemi Ehl-i Sünnet itikadının

¹²¹ Bkz., Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 121.

temel iki inanç çizgisini oluşturmuştur. Bu durum aynı zamanda Osmanlı alimlerinin makâlât ve fırak geleneğini kelim kitapları ve fırka risalalarında yer aldığı ölçüde gerçekleşmesine imkan tanımıştır. Bununla birlikte Mâtürîdîliğin Eş'arîliğe göre geri planda kalması Osmanlı alimlerinden Teftâzânî'nin Eş'arîlikle Mâtürîdîliği uzlaştırma çabasından kaynaklanmıştır. Mâtürîdî'nin Eş'arîlikle uyuşan görüşlerini Eş'arîlikle birleştirmemiş, Mutezile'ye uyan görüşlerini de Mutezile diyerek görmezden gelmiştir.¹²² Bu anlayışın sonucu olarak Râfîzîlik adı altında Kızılbaşlara karşı yürütülen mücadelenin teorik temelini eskiden beri Osmanlı medreselerinde okutulan Neseî'nin Akaîd'inin şerhi olan Sadeddin Teftâzânî'nin (1395) Şerhu'l-Akaîd isimli akaîd ve kelim kitabı oluşturmuştur.¹²³ Eserin aslı Mâtürîdî söyleme sahip olmasına karşın şerhi Eş'arî usulle yazılmıştır. Sünnîlik dışı İslam Mezhepleri katı bir şekilde yargılanarak devleti Sünnî olmayan toplum üzerinde bir baskı aracı haline getirmiş ve Osmanlı Sünnî bakış açısının kızılbaşlara bakışını oldukça olumsuz etkilemiştir.

Öte yandan ulema sınıfının Osmanlı Devleti'nin resmi düşüncesinin oluşturulmasında, teşkilatlanmasında, kültürel ve bilimsel faaliyetlerinde çok önemli katkıları olmuştur. Bu itibarla Osmanlı toplumunda önemli bir yere ve nüfuza ulaşmıştır. İslâmî ilimleri en iyi anlayan, kavrayan ve şahsında uygulayan bu kişiler halk nazarında nüfuz ve itibar kazanırken beraberinde de onlara büyük bir sorumluluk yüklemiştir. Sahip oldukları bu imaj sayesinde devlet tarafından halk ile aralarında iletişimi sağlayan bir aracı konumuna yükselmişlerdir. Bu da ulemanın devlet nezdinde itibar kazanarak belli bir statüye yükselmesine sebep olmuştur. Bunun sonucunda Osmanlı siyasal iktidarı, ulemayı halk ile aralarındaki bu iletişim yüzünden halkı kontrol etme ve devlete saygınlığını artırma gayesi ile kullanmıştır. Daha da ileri giderek ulemayı, devletin menfaatlerini, siyasi çıkarlarını ve otoritesini sağlamlaştırıp meşrulaştıran bir devlet memuru konumuna indirgemıştır. Nitekim ulemanın bu konuma

¹²² Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Mâtürîdîlik Mezhebi*, Ankara: Avrasya Yayınları, 2003, s. 52; Mâtürîdîlik ile ilgili ayrıca bkz., Ebu Nasr Taceddin İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübki, *Mâtürîdî'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, Çev., Saim Yeprem, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000, ss. 10-80; Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, Çev., Bekir Topaloğlu, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, ss. 20-314; Eş'arîlik ile Mâtürîdîlik arasındaki ilişki için bkz., Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eş'arîlik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013, ss. 11-384.

¹²³ Teftâzânî, *Kelim İlmi ve İslâm Akâidi Şerhu'l-Akâid*, Haz., Süleyman Uludağ, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1982, ss. 32-33.

inmesinin temelinde ise ulema mesleğinin eğitim süreleri içinde geçmiş oldukları yollar bulunmaktadır. Silk-i ilmiye denilen bu ulema mesleğinin yolu ve kapısı herkese açık olmakla beraber Osmanlı yönetim sisteminin bir parçası olan intisap sistemine yani bugünkü anlamıyla patronaj sistemine bağlıydı. Bu sistemle taşradaki bir medreseden başkentte bulunan bir medreseye gelmek uzun bir tahsili gerektiriyordu. Birçok aşamayı geçip icazetini alarak İstanbul'a gelebilme imkânı elde edebilen Anadolu insanı, burada devlet kurumlarında nüfuzlu birinin himayesine girerek bürokraside kendine yeni bir görev edinebilirdi.¹²⁴ İşte bu sistem ulema adaylarının bürokratik hiyerarşide geniş bir ilişkiler ağı kurmaları ihtiyacını doğurmuştur. Bu sağlıksız rekabet bilimsel açıdan bir kalitesizliği getirmekle beraber devletin menfaatleri uğruna nasıl siyasî gayelerle fetvalar verildiğini de ortaya koymaktadır. Bununla birlikte ulema, devletin bir memuru gözükmekle birlikte hukukî, adlî, dinî ve eğitim-öğretim gibi birçok idari yapının da kontrolünü elinde bulundurarak sosyal statü itibarıyla önemli bir konuma yükselmişlerdir. Aynı zamanda, sahip oldukları bu güçle Şîî Safevî propagandalarının oluşturmuş olduğu Ehl-i Sünnet dışı tüm dinî ve mezhebî eğilimlere karşı amansız bir mücadele başlatmışlardır. İşte bu mücadelenin örneklerini dönemin âlimlerinin yazmış olduğu eserlerde, fetvalarda ve arşiv belgelerinde sıkça görmek mümkündür.¹²⁵

1.3.1 Suçlamalar

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı tarihi ve belgelerinde Kızılbaşlar hakkında dinî emir ve yasaklara uymamak, ibadetleri yerine getirmemek gibi klasik ithamların yanında Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a sövmek, Hz. Muhammed'in sünnetini hafife almak, râfizî kitaplar bulundurmamak, halifelik yapmak, Safevî Devleti için yardım toplamak gibi yeni suçlamalar görülmeye başlanmıştır. Ancak bahsi geçen bu suçlamaların çoğunun bir iddiadan ibaret olduğu, hükümlerin sonunda yer alan eğer bu iddiaların doğruluğu var ise haklarından gelinmesi manasında kullanılan tabirden anlaşılmaktadır.

973/1565 tarihli Bozok Beyi'ne gönderilen bir hükümde Bozok kazasına bağlı Darende adlı bölgede Cuma adlı bir kişiye hırsızlık, zina ve kızılbaşlık yaptığı

¹²⁴ Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara: TTK Basımevi, 2003, ss. 235-237.

¹²⁵ Kızılbaş/Alevîlere yönelik Osmanlı'dan itibaren devam eden bu bakış açısının günümüze dek ortaya koyduğu sonuçları açısından bkz., Hasan Onat, *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003, ss. 52-62.

ithamında bulunulmuş ancak hısımlarının bu iddialara karşı çıkması üzerine durum araştırılmış ve bu kişinin böyle olmadığı ortaya çıkmıştır.¹²⁶ 979/1571 tarihli Çerkeş Beyi'ne gönderilen bir hükümde Şah Hüseyin, Mehmed, Pirkulu, Hasan, Hüseyin, Şahkulu adlı bazı kızılbaş Türkmenlerin daha önceden yakalanmaları emredildiği halde henüz ele geçirilemedikleri bununla birlikte Müslümanların mallarına ve ırzlarına kastettikleri iddia edilmektedir.¹²⁷

Kızılbaş Türkmen çevrelerin inançları ile ilgili bazı iddialara da döneme ait kayıtlarda rastlanmaktadır. Niksar kadısına gönderilen bir hükümde Niksar kazasında yaşayan Ali Kulu Abdal, Katurci Deli İbrahim ve Emin Koca adlı kişilerin *tanrımız Ali'dir, namaz ve oruç Yezid'e gelmiştir, namazımız kılınmış orucumuz ise tutulmuştur, kabemiz Hz. Hüseyin'in mezarıdır* dedikleri iddia edilmektedir. Durumun doğruluğu ortaya çıkmışsa gereğinin yapılması istenmektedir.¹²⁸ Diğer taraftan II. Bayezid

¹²⁶ BOA, MD, 5-103, "Bozok beğine hüküm ki Bozok kadısı mektup gönderüp Bozok beği ile Akdağ kadısına emr-i şerif varid olup mefhum-i şerifinde ol ki kadılsız mektup gönderüp kaza-i Bozok mehayifi teftiş olunduk da kaza-i mezbureden Darende Cuma nam Çeribaşı'nda bazı kimesneler hukuk-i şer'ie talep ettik de ibra ve iskat idüp mezbur Cuma töhmetler ve zina ve sirkat ve hırsız yatağı ve Kızılbaşlık isnad olunup ve hısımları dahi evsaf-ı mezbureden beridir deyu haber verdiği bildirmediğin hasbine bais ne olmuşdur arz idesiz deyu ferman olmağın ayan-ı vilayetten tafahhus olunduk da mehayif müfettişlerine hukuken nas sabit olan sipahileri haps idüp arz idesiz deyu emr olunmağın haps idüp vech-i meşruh üzere zikir olunan töhmetlerden beridir deyu cemaat-ı kesire cevap virdüklerin arz idüp ve sabıkan Amasya kadısı Mevlana Muzaffer ve sabıkan kadısı Mevlana Mehmed mezbur Cumanın tımarı ahara verilmiştir ve bazı kimesnelere edna behaya kavli alup ve bazının bir miktar akçesin virüp ve bazısın akçesin vermeyip zulm ittirmiş deyu sabit olup hukuken nas alınup haps olunmuştur deyu haber vermeğın buyurdum ki kazıyyesi müşarun ileyh kadılar arz ettikleri gibi olup fesaddan hali olmamak ihtimali baki ise hapsten olunmaya ve illa yarar kefillere verüp itlak eylesesiz...".

¹²⁷ BOA, MD, 12-880, "Çerkeş beğine Budaközü ve Yüzdepare ve Hüseyinabad kadılarına hüküm ki Şah Hüseyin ve oğlu Mehmed ve Pirkulu ve Hasan ve Hüseyin ve Şahkulu ve Şahid'ür-rahman ve Eryitti ve Veli ve Şah Ali ve Sevindik ve Şeyhi nam kimesneler Kızılbaş ve ehl-i fesad olub birkaç defa ahvalleri görülüb südde-i saadete fesad ve şena'atleri arz olunub haklarından gelinmesine ahkam virilmişken gerü ele gelmeyüb her daim müslümanları mal u menallerini garet edip ehl ü iyallerine tecavüzden hali olmadıkları südde-i saadetimde istima olunmağın buyurdum ki vardukda göresin mezburlar anun gibi fesad ve ilhad üzere oldukları sabit ve zahir olub vech-i meşruh üzere arz olunub haklarından gelinmesine ahkam-ı şerife varid olub girü zabta kabil olmadıkları vaki ise mezburları buldurması lazım olanlara buldurub ele getirüb dahi ne makule fesadları sabit olmuşdur ve ilhad üzere oldukları mukarrer midir ve ayan-ı vilayet haklarında ne dir mufassal ve meşruh yazub arz eylesesiz".

¹²⁸ BOA, MD, 69-115, "Niksar kadısına hüküm ki Niksar Kazası'ndan bazı kimesneler südde-i saadetime gelüb nefsi-i Niksar'da Ali Kulu Abdal ve kaza-i mezbureden Katurci Deli İbrahim ve Emin Koca nam kimesneler el-iyazü bi'llah bizim tanrımız Ali'dir ve namaz ve oruç Yezid'e gelmiştir ve namazımız kılınmıştır ve orucumuz tutulmuştur ve bizim kabemiz İmam Hüseyin'in merkadidir deyu bu makule nameşru kelimat edip bu itikadda olanlar katli müstehakdır deyu müfti-i zemandan fetvaları olduğun bildirdükleri ecilden ahvalleri şer'le teftiş olunub arz olunmasın emr edip buyurdum ki vardukda ahvallerin bigaraz ve müselleme ve mütedeyyin kimesneler mahzarında teftiş edip göresin kazıyye ilam olduğuna üzere olub mezkurların ol vechile nameşru kelimat eyledükleri şer'le sabit olursa ve ellerinde şer'i fetvaları var ise mucibince amel edip haklarında şer'le lazım

dönemine ait Nur Ali Halife ayaklanmasında Şehzâde Murad'ın Safevî Devleti tarafında yer almasının bir nişanesi olarak Şah İsmail'e secde edeceğinin iddia edilmesi¹²⁹ yukarıda bahsi geçen iddiaların pratik hayata yansımaları olarak düşünülebilir.

Kızılbaş Türkmen topluluklarının en çok itham edildiği suçlamalardan bir diğeri, Hz. Muhammed'in sünnetini hafife alma ve onun halifeleri Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a karşı yapmış oldukları tekfir ve sövme hareketleridir. Bu durumun arka planında Ehl-i Sünnet ile Şîlik arasındaki hilafet ve imamet anlayışındaki farklılığın beraberinde getirmiş olduğu Osmanlı ve Safevî rekabetinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kızılbaşlık Kavramı başlığında da bahsettiğimiz üzere Osmanlı tarihlerinde ve kızılbaşlara yönelik fetvalarda yapılan ithamlar bunu doğrulamaktadır.¹³⁰ Diğer taraftan 1590 yılında Osmanlı ile Safevî Devleti arasında yapılan sulh akdinin şartları arasında Hz. Peygamber'in ashâbı ve halifeleri hakkında yapılan lanetleme ve sövmenin kaldırılmasının olması, konunun bizzat iki devlet arasında yapılan antlaşmaya da yansımaları göstermektedir.¹³¹

Arşiv kayıtlarında da bu tür ithamlara rastlamamız mümkündür. Örneğin, Amasya Beyi'ne ve Amasya ve Ladik kadılarına gönderilen bir hükümde Safevî Devleti ile ilişki içerisinde olduğu düşünülen Taviloğlu Hasan'ın Hz. Peygamber'in sünnetini hafife aldığı ve uzun zamandan beri bu halde olduğu iddia edilmekte, durumun araştırılması istenmektedir.¹³² Çorum Sancağı Beyi ve kadısına yazılan başka bir

geleni icra eylesin ve kazıyye nice olduğun yazub arz eylesin amma hakk üzere olub garaz ve taassub ve ahz ve celb sebebiyle kimesneye himayet ve zulm olunmaktan ve hilaf-ı vaki kazıyye arz olunmaktan ihtiyat eylesin”.

¹²⁹ TSMA, E 7292, ...Sultan Murad dahi içlerine gelüp girmedi amma bugün yarın gelür taç örter şaha secde eder derler sürhserin bu asıl hareketini görüp cemiyetlerine nazar edicek...”.

¹³⁰ Bkz., Hadîdî, vrk. 228a; Küçük Kasım Nahcıvani, vrk. 54a-56a; TSMA, E 12077.

¹³¹ Feridun Bey, II, s. 251; ayrıca bkz., Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993, s. 197.

¹³² BOA, MD, 16-532, "Amasya beğine ve Amasya ve Ladik kadılarına hüküm ki haliya Amasya Sancağı'nda olan Yuvalak nam karyeden Soluk Himmet ve Piroğlu ve Kör Bali Kethüda ve Satioğlu dimekle maruf Sefer ve Kırımoğlu ve Çıkrıkçıoğlu Yusuf ve mezbur Sülün Himmet'in akrabasından olan Pir Sebe ve Ladik Kazası'nda Kamalak nam karyede Piç Receb nam kimesneler hırsuz yatağı ve kovan ve koyun sarıkları olub ve püzevenklik ile maruf ve müsecceldir ve bunlardan gayrı ve Taviloğlu Hasan dimekle maruf bir muhızır vardır Kızılbaş tarafından yaranledir cümle kadılıkta sakın olan kimesnelerin avretlerin ve kızların ve oğlanların serilip sohbetine ve kadı naibler sohbetlerine eylenüv ve cemii zamanda ehl-i İslâma tabi olmamışdır Sünnet-i Resulü tahfif edip nicedir bu hezeyan söyleyüb zulmünün nihayeti yokdur ve Kara Sinan dimekle maruf bir naib vardır mezbur Taviloğlu Hasan'ın şerikidir her karye ki varurlar her ne murad idiyorlarsa kimesne mani olmağa kadir değildir deyu arz olunmağın mezburlarm ahvallerin teftiş olunub şerle üzerlerine lazım gelen hukuk ashâbına red olunmak emr edip buyurdum ki vusul buldukta şöyle ki mezburlardan kimesne gelüb davayı hakk iderlerse bir defa şerle fasl olunmuş olmayub onbeş yıl geçmiş değil ise

hükümde Hızır Beğ adlı köyde yaşayan Ali ve Mehmed adlı iki kızılbaşın Hz. Peygamber'e ve Hulefa-i Raşidin'e küfrettikleri iddia edilmektedir.¹³³ Bununla birlikte Amasya, Çorum, Zile, Turhal, İskilip, Osmancık, Artukabad, Hüseyinabad, Güleş, Ortapare, Eynepazarı, Mecidözü, Kazabad, Katar, Karahisar-ı Demirlü ve Havza kadılarına yazılan bir hükümde, bahsi geçen yerlerde yaşayan kızılbaş Türkmen zümrelerin Hulefa-i Raşidin'e küfrettikleri, Yezid geldi diyerek yaygara çıkardıkları, kendi eş ve kızlarını tasarruf ettikleri, namaz ve oruç bilmedikleri, Ebubekir, Ömer ve Osman isimlerini kimseye vermedikleri iddia edilmekte bahsi geçen yerlere gidilerek bunun doğruluğunun araştırılması ve bizzat bunları yaptıklarına şahit olunması istenmektedir.¹³⁴ Mühimme kayıtları dışında II. Bayezid dönemine ait Nur Ali Halife ayaklanmasına dair bir belgede ise Nur Ali Halife'nin kendi halifelerinin sahabeye

ihzar-ı hasma kılub gaybet idenleri buldurması lazım olanlara buldurub getürdüb mukteza-ı şer'-i kavim üzere teftiş ve tefahhus edip göresiz üzerlerine şer'le zahir olan hukuku ashabına alıverdikden sonra ne mikdar kimesnelerün hakları alıvirilüb ve üzerlerine ne makule mevad sabit olduğunu mufassal ve meşruh yazub suret-i memhuriyle Dergah-ı Muallama gönderesin ki küreğe konula amma bile koşub gönderdüğün kimesnelere tenbih ve tekid eyleyesin ki gaflet ile gaybet itdirmekden hazer eyleyele".

¹³³ BOA, MD, 69-445, "Çorum Sancağı beğine ve kadısına hüküm ki sen ki kadısın mektub gönderip kaza-i mezbura tabi Hızır Beğ nam karyede sakin Ali nam kimesne ile Mehmed nam oğlu taife-i Revafızdan olub el-'ıyazü billah sebb-i Nebi ve sebb-i Çeharyar edip ve karındaşının hatununa fiil-i şeni' edip ve sikke kazdırub şahi kat' eyleyüb mukaddema Galata'da tutulub sicil olunub hakkından gelinmek üzere iken halas olub ve istedikleri kimesnenin kızın ve avretlerin çeküb daima fesad ve şenaatden hali değıllerdir deyu şer'le haklarından gelinmek babında emr-i hümayunum recasına arz eylediğün ecilden mezburlarun ahvalleri şer'le görölmesin emr edip buyurdum ki vusul buldukta mezburları ihzar edip gaybet iderler ise şer'le buldurması lazım olanlara buldurub getürdüb ahvallerin hakk üzere teftiş edip göresin fi'l-vaki arz olunduğu üzere ahvalleri Ehl-i Sünnet Cemaat olanlardan onat vechile dikkat ve ihtimamla teftiş edip hakk üzere göresin fi'l-vaki arz olunduğu üzere mezkurların ahval ve etvarın şer'-i şerife muhalif idüğü şer'le sabit ve zahir olursa habs edip ahvallerin sıhhat üzere yazub bildiresin amma hakk üzere olub mücerred ehl-i garaz sözü ile hilaf-ı vaki nesne bildirmekden hazer eyleyesin cadde-i hakdan udul itmeyesin Ba hatt-ı hümayun Mahmud nam kimesneye verildi".

¹³⁴ BOA, MD, 42-420, "Amasya kadısına ve Amasya beğine ve Çorum ve Zile ve Turhal ve İskilib ve Osmancık ve Artukabad ve Hüseyinabad ve Güleş ve Ortapare ve İnebazarı ve Mecidözü ve Kazabad ve Katar ve Karahisar Demürlü ve Havsa kadılarına hüküm ki zikr olunan kasabat ve kurada bazı mülhid ve Kızılbaş taifesi olub çaryar-ı güzün Rıdvanüllahi Teala aleyhim ecmaine sebb ve şetm edip müslümanlara alaniyen Yezid geldi deyu kelimat edip ve gece ile cemiyet edip avretlerin ve kızların meclislerine getürüb birbirlerinin avretlerin ve kızların tasarruf edip salat ve savm bilmeyüb ve oğullarına Ebubekir ve Ömer ve Osman isimleri itlak itmeyüb..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 52-607, "Kengri Beğine ve Kalacık ve Kurşunlu kadılarına hüküm ki kadılarınız mektub gönderüb ve mahzar gönderüb Kurşunlu kazasına tabi Gencelü nam karye sakinlerinden Derviş oğlu Şaban nam kimesne Kızılbaş bed maaş olub haşa sümme haşa sebb-i çehar yar-ı güzün idüb..."; BOA, MD, 69-185, "Devrek Mengen ve Yılanca kadılarına hüküm ki sen ki Devrek kadısısın mektub gönderüb kaza-i mezbura tabi Vakun nam karyeden İsa Bali ve Alican ve diğeri Alican ve Ferad ve Dede Bali nam kimesneler cemaatı ile Uzdan nam karyeden Şamanin ve Pir Bende ve İmam Kulu, ve Nizami ve Turdihan ve Alican ve Aydın nam kimesneler cemaatleriyle kızılbaş namiyle meşhur ve sebb-i çehar yar idüb...".

sövdüğünden bahsedilmesi bahsi geçen ithamların ve iddiaların doğruluğunu ortaya koymaktadır.¹³⁵

Kızılbaşlara yöneltilen en önemli ithamlardan biri de Safevî Devleti için yardım toplama girişimleri ve propaganda faaliyetleri olmuştur. Genellikle bu tür faaliyetler Safevî Devleti için Anadolu topraklarında yer alan halifeleri ya da sempatizanları aracılığıyla yapılmıştır. Bu sürecin başlangıcı Erdebil Tekkesi'nin kuruluş aşamasıyla bağlantılı olmakla birlikte halifelerin daha çok siyasi faaliyetler içerisine girmesi Şeyh Cüneyd ile birlikte olmuştur. Şeyh Haydar zamanında halifelik bu minval üzere devam edip Safevî Devleti'nin kurulması ile birlikte pek çok farklı alanda faaliyet gösterir olmuştur.¹³⁶ İşte bu noktada Osmanlı-Safevî çekişmesinin başlaması ile beraber Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen gruplar veya halifeler birçok ithamlarla karşılaşmışlardır. Örneğin, 976/1568 tarihli Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Safevî topraklarından gelen bir elçiye bölgedeki kızılbaş Türkmen çevrelerin nezir ve sadaka toplayarak yardımda bulunduğu iddia edilmekte bu durumun doğruluğunun araştırılması istenmektedir.¹³⁷ Rum Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya gönderilen diğer bir hükümde bu bölge halkının çoğunun kızılbaş olup Safevî topraklarına nezir adı altında yardım yaptıkları bildirilmektedir.¹³⁸ 987/1579 tarihli Ankara Beyi'ne yazılan bir hükümde bölgedeki bazı köylerin nezir ve hediye maksadıyla Safevî topraklarına hediye

¹³⁵ TSMA, E 6522, "...her halifeye macerayı ilam edüb anlar dahi eski mezheplerin izhar dal ve mudil olub sebb-i sahabe ve katl-i nefis ve nehb-i emval ettiler..."

¹³⁶ Bkz., Hinz, ss. 14-86; Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 1-42.

¹³⁷ BOA, MD, 7-1984, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki bundan akdem yukarı canipten asitane-i saadetime gelen elçiye icazet-i hümayunum verilip ol caniplere teveccüh eyleyip vardıkta bazı melahide nuzur ve sadakat cem' edip varıp müşarunileyhe teslim eyledikleri istima olmağın isimleri ve resimleri ile yazılıp defter olunup defterin sureti ihraç olunup aynı ile sana gönderildi buyurdum ki vüsul buldukta bu hususu kimesneye ifşa eylemeyip gönderilen defterde mestur olan müfsidler hafiyeten tettebbu eyleyip dahi tedarikle ele getirip kutta-i tarik ve hırsız namına gereği gibi haklarından gelip cezalarını veresiz bu babta Amasya Beği İlyas Beğ'e ve Bozok Beğ'i Çerkes Beğ'e dahi ahkam-ı şerife yazılıp gönderilmiştir hilafeti mezbur için sana gönderilen defterin bir suretini dahi müşarunileyhumaya gönderesiz ki onlar dahi defterde mestur olanlardan ele getirip ehl-i fesadın emrim üzere cezalarını vereler ve müşarunileyhuma beğlere tenbih eylesesiz ki bu hususu kimesneye ifşa etmeyip defterde mestur olan melahideyi şikayetçileri vardır yol basıp adam katl eyleyip hırsızlık ve haramilik eylemişsiz deyu hüsn-i tedarikle ele getirip haklarından geleler ki el 'ıyazu billah ifşa olup dahi gaflet ile defaten bir fitnenin hurucuna bais olmaktan ihtiyat edip kemal-i basiret ve intibah üzere olalar ve bu bahane ile bi günah olanlara dahl olup ahz ve celp olunmaktan ihtizar eylesesiz".

¹³⁸ BOA, MD, 71-239, "Rum beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki mektub gönderip bu diyarın ekseri halkı Kızılbaş olub vaki olan nezirlerin Kızılbaş'a gönderip öte Canib'den dahi hilafetnameler gelüb yer yer halifeler tayin olunmağla..".

gönderdiği iddia edilmekte bunun doğruluğunun araştırılması istenmektedir.¹³⁹ 985/1577 tarihli Çorum Beyi'ne yazılan bir hükümde Çorum Kazası'na bağlı Tula adlı bir köyde Beğ isimli birinin yardım toplaması nedeniyle kızılbaş halifelerinden biri olma ihtimalinin olduğu düşünülmektedir.¹⁴⁰

Kızılbaş halifelerin hem kendi hem de Safevî toprakları için yardım toplamalarının yanı sıra Anadolu topraklarında Safevî propagandaları adına her türlü faaliyeti yaptıkları görülmektedir. Örneğin bir belgede bu halifeler Safevî topraklarından Anadolu'ya gelerek kendi itikatları ile ilgili kitaplar dağıtarak bu kitapların halk tarafından okunması istenmektedir.¹⁴¹ Diğer bir belgede ise Safevî

¹³⁹ BOA, MD, 36-669, “Ankara beğine hüküm ki mektub gönderüb liva-i mezburda bir nice pare karyeler kadimden rafz u ilhad müttehem olmağla teftiş olunub hatta bu anda iki nefer kimesne cümle karye halkından nezir ve hedaya tarikiyle hayli nesne cem idüb defter olunub ziyaretnameleri ile irsal olundu deyu bildirildi gönderilen temessük mukaddema Şah İsmailindir buyurdum ki vardıkta tenbihten hali olmayub onun gibi rafz u ilhadiyla mutearefe olub bilffil dahi yukaru canib ile alakaları olanları tamam künhi ile malum olursa isimleriyle defter idilüb irsal eyleyesin”.

¹⁴⁰ BOA, MD, 31-517, “Çorum beğine Çorum ve Osmancık kadılarına hüküm ki sen ki sancak beğisin mektub gönderip Çorum Kazası'na tabi Tula nam karyeden Beğ nam kimesne üzerine karye-i mezburdan ve aher karyeden nice kimesneler cem olub Kızılbaş tavrı üzere avreti ve oğlanlarıyla şübh-i hamr ve muşeret edip ve nice yerden dahi mezbura nezir ve çerağ ve kurban cem olub bu minval üzere enva-i fiil-i şen' eylediğin karye-i mezbure sipahilerinden Emir ve Mehmed ve gayrılarını virmeğin kendü dileyüb keyfiyet-i ahvali ayan-ı vilayetden ve bi-garaz müslümanlardan sual olundukda vech-i meşruh üzere olduğun haber virdüklerin bildirdüğün ecilden buyurdum ki vardıkda tehir itmeyüb mezkuru ele götürüb dahi Meclis-i Şer'de ahvalin ayan-ı vilayetden ve bi-garaz kimesnelerden hakk üzere teftiş edip göresin hakkında ne vechile şehadet iderler ise sicil edip suret-i sicil ile arz eyleyesin eğer vech-i meşruh üzere mühlid olduğu şer'le sabit olur ise habs eyleyesin sonra emrim ne vechile sadır olursa mucibi ile amel eyleyesin”; ayrıca bkz., BOA, MD, 28-883, “Çorum beğine ve Ortapare kadısına hüküm ki Casus Kara Yakub bundan akdem Râfizî ahz olunan Baş Fakih nam kimesne tarafından arzuhal götürüb Ortapare Kazası'na tabi Haman Cemaatinden Veli Fakih nam kimesne Kızılbaşdan geldiği zamanda otuzdört aded mücellid Râfizî kitapları götürüb benim yanımda emanet koyub badehu fevt oludukda mezkur Kara Yakub beni tutub habs eyleyüb lakin zikr olunan kitablara şimdiki halde benim yanımda olmayub yine cemaat-i mezbureden Ekinözü nam kışlakda Selim Fakih nam kimesneye virüb ol dahi Yunus ve Gülabi'ye virüb haliya memleketi idlal itmek üzere oldukların haber virmeğin mezkurlar ve zikr olunan kitablara hafıyyeten ele getirilüb südde-i saadetime arz olunmasın emr edip buyurdum ki hükm-i şerifimle mezkur Casus Kara Yakub vardukda bu babda gereği gibi mukayyed olub mezkurları hüsn-i tedarikle hafıyyeten ele getirüb fi'l-vaki zikr olunan kitablara mezkur Baş Fakih mezburun Selim Fakih ve Yunus ve Gülabi'ye virdüğü sahih midir yoksa gayri vaki midir netice tamam gavrına irişüb zikr olunan kitablara her kangıda ise ele götürüb mezkurları habs edip vukuu üzere yazub arz idesiz amma bu babda tamam hakk üzere olub bu bahane ile kimesneye zulm ve teaddi ve ahz ve celb olunmaktan ve hilaf-ı vaki kazıyye arz olunmaktan ziyade ihtiraz üzere olasız mezkur Kara Yakub'a verildi”.

¹⁴¹ BOA, MD, 27-957, “Rum beğlerbeğisine hüküm ki Ulus kadısı Dergah-ı Muallama suret-i sicil gönderip kaza-i mezburede Hasan taifesinden Marsi Fakih ve Piri fakih ve Pasin Kazası'ndan Hub Mehmed nam kimesnede rafza müteallik bazı kitablara olmağın ahvalleri tefahhus olundukda mukaddema Veli Fakih nam râfizînin Sivas ve Ortapare kazalarında kırk cild kitabı olub dört cildini ben alub maadası mezbur Hub Mehmed'de emanettir deyu istima olunub teftiş olundukda fi'l-vaki zikr olunan kitablara bir yıl mikdarı bende emanet konulub lakin emanet koyan Veli Fakih fevt olub karındaşı oğlu Selim Fakih'e teslim etdim deyu cevap virdüğün bildirüb imdi zikr olunan kitablara merhum Selim Fakih'den talep olunub bulunub Dergah-ı Muallam'a gönderilmesini emr edip

topraklarından gelen halifelerin bu sene Osmanlı askeri küffar üzerine seferde olduğu için bölgede yeterince asker kalmadığını Şahı seven kişinin şimdi belli olacağını ifade ederek halkı isyana teşvik ettikleri anlatılmaktadır.¹⁴²

Kızılbaş halifelerin Safevî destekli propagandalarının yer aldığı faaliyetlerin en önemlileri de Anadolu'da çıkan ayaklanmalar üzerinde olmuştur. Bu faaliyetlerin örneklerini döneme ait Osmanlı tarihlerinde ve arşiv belgelerinde sıkça bulmak mümkündür. Örneğin, II. Bayezid dönemine ait Şahkulu ayaklanması ile ilgili olarak Solakzâde'nin Şahkulu için "*bana erenlerden işaret olmuştur, hâlâ ortaya çıkmış olan Şah İsmail'in halifesiyim*" diyerek etrafına binlerce insan topladığını aktarmakta ve yapılan bu propagandanın çok etkili olduğunu ifade etmektedir.¹⁴³ Bununla birlikte Şahkulu'nun yaptığı propagandaların etkili olabilmesi için kendi halifelerini Serez, Selanik, Filibe, Sofya gibi Balkan şehirlerine göndererek kendisine destekçi aradığı arşiv kayıtlarından anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

buyurdum ki vardukda bu hususu teftiş edip mukaddema aldugun dört pare kitabı kimden alub maadası dahi kimdedir merkur Selim Fakih'de midir mufassalan teftiş edip zikr olunan kitabları tahsil edip Dergah-ı Muallam'a gönderesiz amma kitablur her kimin elinde bulunursa kendülerini kayd u bend ile ve elinde bulunan kitablur bile gönderesiz bu babda kimesneye himayet itmeyüb din ve diyanetin muktezasınca say-ı ikdamda dakika fevt itmeyesiz".

¹⁴² BOA, MD, 71-239, "Rum beğlerbeğisi Mehmed Paşa'ya hüküm ki mektub gönderip bu diyarın ekseri halkı Kızılbaş olub vaki olan nezirlerin Kızılbaş'a gönderip öte Canib'den dahi hilafetnameler gelüb yer yer halifeler tayin olunmağla bu diyarlarda daima Celali huruc itmekden hali olmadukları haber alınub tettebbu olundukda ol makule bazı kimesnelur gelüb bu sene-i mübarekede asker-i İslâm küffar üzerine gazada olub vilayeti halidir Şahı seven şimdi malum olur deyu mektublur gelen adamlur iki bölük olub biri Çorum ve Kastamonu taraflarına gedip ve biri Sivas etrafında olmağın yarar adamlur gönderilip ilgar ile varduklarında Şahın bir paşmağını vaki dört halifelik mektubunu ve bazı mektublur ile bir kimesneyi tutub getürüb sual olundukda vech-i meşruh üzere bazı kimesnelur mektublur getürüb kimini virüb ve kimini dahi herbir yoldaşı dahi bazı yerlere mektublur ile varduğunu haber virmeğın mektublur virdüğü kimesnelur ele getürmek için Kızılbaş'dan gelen adam alikonulub Şahın paşmağını ve elinde bulunan mektublurı Asitane-i Saadetime gönderildüğü bildirmişsiz eyü tedarik eylemişsiz senden dahi memul olan bunun emsali evza'-i pesendide idi ki zuhura getürmişsiz berhudar olası imdi buyurdum ki vusul buldukta min ba'd dahi mukayyed olub ol makuleleri hüsn-i tedarikle ele getürüb ellerinde bulunan temessüklerini ve sair ifsad ve idlale müteallik ahvallerini mufassal ve meşruh yazub ilam eyleyesin ki haklarında emr-i şerifim ne vecihle zuhur iderse mucebiyle amel eyleyesiz amma bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahi ve tecavüz olunub ahz ve celb olunmakdan dahi ihtiyat üzere olası ve daima bunun gibi ahvali hafiyeten ve alaniyyeten tettebbu ve teccüs edip vukuu ve sıhhati üzere ilam itmekden hali olmayasız".

¹⁴³ Solakzâde, vrk. 329a; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 406; Âli, vrk. 198a.

¹⁴⁴ TSMA, E 6636, "... sen onda iken Şahkulu'nun yarar ademisi kimler idi deyecek biri Safer ve biri İmamoglu nam kimesnelurdir ve sen Şahkulu'nun yanından ne vakit gittin deyu sual olucak geçen yılın Safer ayında gittim kaç kişiydiniz deyu sual olucak dört kişiydik dedi her birimize yirmişer kağıd verdi ol kimesnelur adları nedir diyecek biri Safer ve biri İmamoglu ve biri Taceddin ve biri dahi mezkur Pir Ahmed ve bunlar nereye vardılar deyu diyecek Safer Sereze vardı ve İmamoglu Selanike vardı ve Taceddin Zağra Yenicesine vardı mezkur Pir Ahmed Filibede imaret mahallesinde Kara Habib nam halifeye kağıd verdim mezkur Kara Habib imaret-i mezkurde hem müsteiddir ve

Başka bir örnekte, çağdaş tarihçilerden Hoca Sadeddin aynı bu döneme ait Nur Ali Halife ayaklanması ile ilgili “*yaşamı çirkin Kızılbaş katından halife sıfatıyla gelip Rum diyarında oturan, Türkmenlerden ölüm pahasına yandaşlar derleyen Nur Ali Halife adındaki sapkın aşağılık, bu taht mücadelesini ve bölünmeyi fırsat bilip başkaldırma yoluna girdi*” diyerek Safevî topraklarından Anadolu’ya halife sıfatıyla gelen Nur Ali Halife’nin birçok taraftar toplayarak ayaklanma çıkardığına değinmektedir.¹⁴⁵ Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman dönemi kızılbaş ayaklanmalarından biri olan Mustafa oğlu Veli Halife ayaklanmasında da ayaklanmanın liderinin halife sıfatıyla Safevî topraklarından gelerek propaganda yaptığı anlaşılmaktadır. Bu konuda Peçevi “...*liva-i Adana’ya tabi Karaisalu cemaatinden rafz ile ilhad ile meşhur mezkur Veli Halife Şah-ı Surhseran canibinden halife namına olmağla bir nice na halef yanına cem’ olup...*” diyerek bunu ortaya koymaktadır.¹⁴⁶ Bu örnekler gösteriyor ki kızılbaş halifeler halk arasında kendi inanç ve ideolojilerini yaymada, halktan topladığı yardımları Safevî topraklarına ulaştırmada ve en önemlisi ise Anadolu’daki kızılbaş Türkmen toplulukları örgütleyerek ayaklanmaya teşvik etmede son derece etkili olmuşlardır. Bu etkinin sonucundan olsa gerek Anadolu’daki bir kısım kızılbaş Türkmen kesimin halifelik yaptıklarına dair ithamlar ve iddialar ortaya çıkmıştır. Ancak şu söylenebilir ki kızılbaş Türkmen çevrelere yapılan ithamların arka planında çeşitli menfaat çevrelerinin Osmanlı siyasal iktidarına şirin gözükme niyetiyle bu tür faaliyetlere girdiği düşünülebilir. Diğer taraftan toplumda gayr-i meşru hareketlerinden dolayı aranan eşkiya nitelikli insanların gizlenmek için kendilerine sığınacak bir liman olarak kızılbaş Türkmen grupları görmeleri ve kendilerini kızılbaş olarak ortaya koymalarından da kaynaklanabilir. Ancak bu durum yapılan tüm ithamların haksız olduğu manasına gelmemelidir. Nitekim kızılbaş Türkmen kesimlerin Osmanlı karşıtı ve Safevî yanlısı bir siyaset izleyip Anadolu’da birçok ayaklanma çıkardıkları bilinmektedir.¹⁴⁷

Sofyada Taceddin ve Şuca’ ve Şeyh Çelebi ve mezkurun imam Muhyiddin halifelere kağıdlar verdim ve Dobnice Ercanlı halifeye kağıd verdim ve esbabım ve bazı kağıdlarım Ercanlı halifede emanet kodum ve Dobnice nahiyesinde Resullu nam karyede Alay Beyi Yusuf bin Muhammed ve Edhemi Muhammed nam halifelere kağıdlar verdim ve Banacuk nam karyede Tımar eri İlyas halifeye kağıd verdim ve Beratlı nam karyenin İmam Muhyiddin nam halifeye kağıd verdim...”

¹⁴⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

¹⁴⁶ Peçevî, vrk. 47a.

¹⁴⁷ Bu yüzyılda ortaya çıkmış belli başlı kızılbaş ayaklanmaları hakkında genel bir bakış için bkz., Elif Gül Akman, Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Belli Başlı Kızılbaş İsyancıları, (Yayınlanmamış

1.3.2 Takipler

Şah İsmail'in Anadolu toprakları üzerindeki propagandaları Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenliğine karşı bir saldırı olarak görülmüş ve bu maksatla hem Anadolu'daki hem de Safevî topraklarından gelen kızılbaş Türkmen çevreler sıkı bir takibata maruz kalmıştır. Nitekim Şah İsmail'in Antalya Teke yöresindeki kızılbaş taraftarlarının Safevî topraklarına rahatça geçebilmeleri için II. Bayezid'e mektup göndererek izin istemesi izlenen bu takip politikasının sonucudur.¹⁴⁸ Bu noktada yine II. Bayezid dönemine ait ahkâm defterlerinden elde ettiğimiz bilgilere göre yapılan takibat neticesinde Anadolu'dan Safevî topraklarına geçerken birçok kızılbaş Türkmen'in yakalandığı ve bunların cezalandırılmaları gerektiği bildirilmiştir.¹⁴⁹ Bu dönemde yapılan takibattan II. Bayezid'in işi ciddi tuttuğu ve Safevîlerin Anadolu'daki faaliyetlerini bir savaş çıkmadan engelleme noktasında çaba harcadığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan izlenen bu politikanın Yavuz Sultan Selim döneminde de devam ettiği görülmektedir. Bu noktada Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümrelere yönelik yapılan ilk icraatlarından en önemlisi kızılbaşların takip edilerek tespit edilmesi ve onların defterlere kaydedilmesi olmuştur. Bu politikanın izlenmesinin arka planında II. Bayezid'in kızılbaş Türkmen kesimlere uygulamış olduğu siyasetin yeterince işe yaramayışı ile birlikte Şah İsmail üzerine yapılacak olan yeni bir seferde Anadolu'daki kızılbaş Türkmen gruplardan gelecek olan desteğin engellenmesi yatmaktadır. Nitekim İdris-i Bidlisî'nin "kızılbaş taifesinden kim varsa ve nerede bulunuyorsa yakalanıp defterlere kaydedildiğini" aktarması yapılan bu takibatı doğrulamaktadır.¹⁵⁰

Kanuni Sultan Süleyman döneminden sonra da kızılbaş Türkmen çevrelere yönelik takip girişimlerinden söz etmek mümkündür. Her ne kadar Kanuni Sultan

Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, ss. 32-69; Baki Öz, *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul: Ant Yayınları, 1992, ss. 166-202.

¹⁴⁸ Bkz., Feridun Bey, I, s. 345; Solakzâde, vrk. 316b.

¹⁴⁹ BOA, AD, No: 27 "...Erdebil sufilerinden Erdebiloğluna giderken dutulan sufilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı haliya Şehzâde tarafından kul gelüp anların gibi sufilerin siyaseti tazir bi'l-mal olmak vech görüldi ..."; BOA, AD, No: 454 "Sultan Şehinşah'a hüküm yazıla ki bundan evvel hükm-i hümayun gönderüb Yukaru tarafa varan Erdebil sufilerinden varışda ve gelişde bulunanun siyaset idesiz diyü buyurmuşdum ol babda haliya şöyle buyurdum ki ihtimam-ı tam üzere olub sabıka gönderilen hükm-i hümayunum mucibince amel idüb mezbur sufilerden ele girenün mecal virmeyüb siyaset itdüresiz...".

¹⁵⁰ İdris-i Bidlisî, vrk. 65a-66b; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 445b; Âlî, vrk. 230a-230b; Müneccimbaş, vrk. 450a; Solakzâde, vrk. 360a-360b.

Süleyman ile Şah Tahmasb arasında 23 yıl süren Amasya Barış Antlaşması (1555-1578) imzalanmış olsa da II. Selim döneminde (1566-1574) bu tür takibatların yapıldığı görülmektedir. 975/1567 tarihli Anadolu Beylerbeyi'ne ve Denizli kadısına gönderilen bir hükümde Denizli kazasındaki Saru Baba zaviyesindeki bazı Işıkların bid'at ve dalâlette oldukları, Hz. Ömer ve Hz. Osman'a hakaret ettikleri ve namaz kılmadıklarının iddiası üzerine gizli bir şekilde takip edilip olayın araştırılması, 980/1572 tarihinde Nıksar kadısına gönderilen başka bir hükümde Matayı zaviyesinde şeyh olan Erdivan, Çıracak ve Ali'nin kızılbaş olduklarının iddia edilmesi üzerine onların takip edilerek durumun açıklığa kavuşturulmasının istenmesi bunu doğrulamaktadır.¹⁵¹ Bununla birlikte III. Murad döneminde (1574-1595) de Safevî topraklarından Anadolu'ya gönderilen kızılbaş halifelerin Anadolu'daki kızılbaşlar arasında nezir ve sadaka adı altında toplayıp sınır ötesine çıkardıkları paraların önlenebilmesi için sorumluların gizli bir şekilde takip edilerek cezalandırılması şeklinde birçok tedbir alınmıştır. Örneğin, Rum Beylerbeyi'ne gönderilen bir hükümde Sivas bölgesinde yaşayan Veled-i Babai ve Pir Civan adlı kızılbaş Türkmenlerin Safevî topraklarına yardım gönderdiklerinin duyulması üzerine gizli bir şekilde takip edilmeleri istenmiştir.¹⁵² Diğer taraftan III.

¹⁵¹ BOA, MD, 7-312, "Anadolu beglerbeğisine ve Denizli kadısına haliya dergah-ı ruallama rık'a sunub Denizli kazasında Saru Baba zaviyesinde müctemi olan ışıklar bid'at ve dalalet ehli olub gece-ve gündüz saz ve söz ile fisk-u fücur idüb Ömer ve Osman nam ile varanlara bednamlardır deyu isimlerin tebdil etdirmeyince ziyarete ruhsat virmezler ve ziyarete varan kimesnelere evvela taşrada secde etdirirler andan ziyaret etdirirler ve kendüler dayimü'l-evkat tarikü's-salat olub niçün nemaz kılmazsız deyu sual olundukda bu veliye hizmet etdüğümüz kifayet ider ol diyarin eşirra ve eşkıyası ekseriya anlara mürid olub ehli sünnet olan cemaate muhkem bu'zu adavet etmişlerdir deyu arz ve takrir olunub ahvalleri görölmek lazım olmagin buyurdum ki hükmü şerifim vardukda kendü canibinden sıran ve hafıyyen mu'temedün aleyhim ademler gönderüb tebdil suret gidüb öyle mezbur ışıkların evza' ve etvarların tecessüs ve tafahhus etdirib göresin kendülerine isnad olunan bid'at ve dalaletin aslı var mıdır nicedir şöyle ki hakıykati üzre ahvallerin kadı marifetile şer'le teltiş idüb sabit olan mevadı yazub bildiresin şöyle ki bu asıl dal oldukları sabit olanları habs idesin Kapudana gönderildi..."; BOA MD 19-370, "Nıksar kadısına hüküm ki mektub gönderiib mevlana Seyyid Mustafa yedinden hüküm varid olub kaza-i mezburda Matayı zaviyesinde şeyh olan Erdivan ve Çıracak ve Ali ve gayriler kızılbaş ve râfiziler olduğın bildirmeğın teftiş idüb vaki ise zavidarlığı mezbura tevcih idesin deyu ferman olunmağın adem gönderilüb şer'i şerife davet olundukda itaat etmeyüb gaybet idüb şabıkan Erzman nam karındaşları sürhser defterinde bulunmagin beğlerbeği katl idüb bunlar gaybet eylediler deyu bigaraz Müslümanlar haber virdüklerin arz eyledüğün kadı askerim paye-i serir-i i'lam masirime arz eylemeğın mezburları lazım olanlara buldurub getürdüb dahi küreğe gönderilmesin emir idüb buyurdum ki mezburları her kande ise buldurması lazım olanlara buldurub getürdüb ahvallerin onat vechile hak üzre teftiş idüb göresin arz eyledüğün üzre bi hasebi's-şer'i şerif sabit ve zahir olur ise vaki olan sureti siciller ile yarar ademlere koşub südde-i saadetime gönderesin ki küreğe konula amma bile koşub gönderdüğün kimesnelere muhkem tenbih ve tekid eylesenki gaybet etdirmekden hazer ideler dahi teftiş tamam hak üzre olub ahiz ve celb olunmaktan ve hilafi şer'i kavim iş olmakdan hazer idesin".

¹⁵² BOA, MD, 31-32 "...Rum beğlerbeğisine hüküm ki Vilayet-i Sivas'dan Veled-i Babai dimekle maruf kimesne ve sulbi oğlu Pir Civan nam kimesneler rafz ve ilhadlarıyla meşhur olub ve Yukaru Canib'e

Murad döneminde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail ayaklanmasında Şam Bayadı Türkmenleri arasında ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail'in Arabistan tarafından Elbistan taraflarına gelerek etrafına iki yüz kadar taraftar topladığı Maraş'a bağlı Sultan Korusu bölgesinde geceleri bir araya gelerek yöre halkına çeşitli sıkıntılar çıkardığı, yolları keserek insanları soydukları, *Ashabu'l-Kehf'e* yönelerek orada kurban kestikleri ardından Bozok'da bulunan kızılbaş halifesine ve Hacı Bektâş'a giderek kurbanlar kesip büyük bir ayaklanma çıkarmaya niyetli oldukları, bölgede yer alan aşiret ve cemaatler içinde saklandıkları yapılan bu takibat neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁵³

Bununla birlikte bu yüzyılda yapılan takibatlar her zaman netice vermemiş olup birçok şekilde istismara uğradığı görülmektedir. Bir kısım Osmanlı idarecilerinin görevlerini kötüye kullanarak yapılan kızılbaş takibini gerçekleştirmedikleri bu sebeple rüşvet aldıkları ve halka zulm ettikleri anlaşılmıştır. 983/1575 tarihli Sivas kadısına

daima nuzur ve sadakat cem' edip alub gidip ve vakıf oldukları ahbarı muttasıl Yukaru Canib'e bildirirler deyu ilam olunmağın mezburların ahvallerin hafiyeten tefahhus olunmasını emr edip buyurdum ki vardukda mezburların ahvallerin hafiyeten ehl-i vukuf ve bi-garaz mutemedü'n-aleyh kimesnelerden onat vechile hakk üzere teftiş edip göresiz fi'l-vaki mezburlar Yukaru Canib'e varub gelüb nuzur ve sadakat cem' edip alub getürdükleri vaki midir nicedir tamam gavrina ve hakikate muttali olub dahi vukuu üzere yazub arz eyleyesiz sonradan emrim ne vecihle sadır olur ise mucebince amel eyleyesiz Kethüdası Kaya'ya verildi fi't-tarihi'l-mezbur"; ayrıca bkz., BOA, MD, 7-1984, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki bundan akdem yukarı canipten asitane-i saadetime gelen elçiye icazet-i hümayunum verilip ol caniplere teveccüh eyleyip vardıkta bazı melahide nuzur ve sadakat cem' edip varıp müşarunileyhe teslim eyledikleri istima olmağın isimleri ve resimleri ile yazılıp defter olunup defterin sureti ihraç olunup aynı ile sana gönderildi buyurdum ki vusul buldukta bu hususu kimesneye ifşa eylemeyip gönderilen defterde mestur olan müfsidleri hafiyeten tettebbu eyleyip..."

¹⁵³ BOA, MD, 32-392, "Türkmân sancığı begi Şâh Murâd dâme izzühuya hüküm ki Elbistân kadısı Mahmûd mektûb gönderüp nefsi Elbistân a'yân-ı meclîs-i şer'a gelüp Şâm Bayâd nâm Türkmân tâ'ifesinin içinden bir kimesne ben Şâh İsmâîlim deyu Arabistan cânibinden bu vilâyete gelüp Sultân Korusu câniblerinde sa'ab yerlerde otuz mikdârı ev peydâ idüp iki yüz mikdârı atlu gıce cem'iyet idüp gündüz nâ-bedîd olup etrâfında yollar kesüp âdemler soyup nice müfsidleri dahi cem' itmek üzere varup Ashâbü'l-Kehfde kurbân kesüp Bozokda bir halife varmış ana varup kurbân kesüp andan Hâcî Bektâşa varup anda dahi kurbân kesüp andan kalkup fitne u fesâda mübâşeret itmege niyet etdüklerini bildirüp..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 35-445, "Şah İsmail olduğunu iddia eden birisine dair Bozok beğine Yeniil ve Türkmen kadılarına hüküm ki sen ki Bozok beğisin mektub gönderip Türkmen taifesinden Şah İsmail namına zuhur iden müfsidin bazı tevabii olan eşkiya ile ele getürmen için irsal olunan hükm-i şerif mucebince Yeniil Kazasına tabi Boybeyli Yaylağında Köse Yunus nam bir mülhîd dahi yanlarına bazı eşirrayı cem' edip fitne ve fesad üzere huruc eylemek kasdında iken ilgar ile üzerine adam gönderirlerken haber alub cümlesi perişan olub vilayet emn-ü eman üzere olduğun bildirmişsiz imdi mezbur müfsid Vilayet-i Acemden Şah İsmail namına gelüb Yeniile tabi Kemerlü ve Pehlivanlu cemaatlerin içinde sakın olub Arabistandan yaylağa zikr olunan cemaatler ile bile geldiği ilam olunmağın mezkur cemaatlerin kethüdalarından ve cemaatbaşlarından ve sair yatak ve duraklarından bulunub zuhura getirülmek mühimmatdan olmağın buyurdum ki vusul buldukta tehir itmeyüb bizzat bu hususa mukayyed olub zikr olunan cemaatların kethüdaların ve cemaatbaşların ve sair yatak ve durakların izhar eyleyüb mezbur müfsidi ve sair tevabilerin taleb eyleyüb beherhal ala eyyi tarikin kan zuhura getürdüb anun gibi mezburlardan ele getirmek babında enva-i ikdam eyleyesiz Beğın kethüdası Ali'ye verildi".

yazılan bir hükümde önceden kızılbaş Türkmen kesimleri takip ve teftiş için görevlendirilen Rum nazırı Mümin'in haksız yere halktan para alıp Sünnî oldukları halde teftiş bahanesiyle halka kızılbaşlık iftirasında bulunması¹⁵⁴, Rum Beylerbeyi'ne yazılan başka bir hükümde Ahmet Çavuş adlı birinin kızılbaş takibi bahanesiyle kendi hallerinde olan Müslümanlara zulm etmesi¹⁵⁵ bunu doğrulamaktadır. Ayrıca, II. Bayezid dönemine ait bir hükümde kızılbaş takibi esnasında Anadolu'dan Safevî topraklarına geçerken yakalanan kızılbaş Türkmen zümrelerden dört yüz akçe, kızılbaş halifelerinden ise ikibin akçe rüşvet alınarak serbest bırakılmaları da bunu göstermektedir.¹⁵⁶ Diğer taraftan Rum Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde Bali bin Saruca, Mehmed bin Turak, Mirza bin Mustafa, Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed adlı kızılbaş Türkmenlerin Safevî topraklarına nezir adı altında altın götürürlerken yakalandıkları ve siyaset edildikleri anlaşılmakta, geri kalan ailesinin ise Budun'a sürülmesi emredilmekte fakat bu süreçte kimseye malları karşılığında himaye yapılmaması

¹⁵⁴ BOA, MD, 27-403, "Sivas kadısına hüküm ki südde-i saadetime arz-ı hal sunulub Rum nazırı olan Dergah-ı Muallam müteferrikalarından Mümin için sabıkan Kızılbaşlar teftişinde külli ahz ve celb edip ve bu defa dahi Kefe caniblerine tereke ile gemiler gönderilip buğdayı ziyade beha ile bila emr ahar vilayete satdı deyu ilam olunmağın teftiş olunmak emr edip buyurdum ki geldikte kalkub ol mahalle varub müşarünileyhi Kızılbaşlar teftişi bahanesiyle akçem aldı deyüb davayı hak idenler ile beraber edip bir defa şer'ile fasl olmuş olmayub ve onbeş yıl geçmiş değil ise onat veçhile teftiş ve tefahhus kulub göresin fi'l-vaki müşarünileyh teftiş bahanesiyle Kızılbaşlık ile meşhur ve mütearef olmayub Sünnî ve pak mezheb olanlara Kızılbaşsız deyu iftira edip ahz ve celb itdüğü sabit olursa mecal virmeyüb sübut bulan hakların bikusur aliverüb andan maada südde-i saadetinden ve Han ve Kefe beği iltimaslarıyla hükm-i şerifim alub Kefe'ye tereke alub gidenlerden maada fuzuli kendü bila emr miri buğdayından Kefe'ye buğday ve arpa gönderip ziyade beha ile satduğı dahi vaki ise bigaraz müslümanlardan tefahhus edip ğavrına erişüb kaç gemi olub ve ne mikdar buğday olduğı sıhhati ve vukuu üzere yazub arz eyleyesiz bu hususlarda hakk üzere olub hiçbir tarafa meyil ve mehaba itmeyüb şer'i kavim üzere göresiz hilaf-ı vaki kazıyye arz itmekden ve şühud-ı zordan ve nesne ve mufassal şey ile hilaf-ı şer'i iş olmakdan ihtiyat eyleyesiz".

¹⁵⁵ BOA, MD, 46-300, "Rum beğlerbeğine hüküm ki südde-i saadetim çavuşlarından Ahmed Çavuş bana Kızılbaş teftişi emr olunmuşdur deyu emr-i şerif ibraz edip bu bahane ile ol canibde kendü hallerinde olan müslümanlara dahi olunub ahz ve celb olmağla zulm ve teaddisi olduğı ilam olunmağın mezbur teftişden ref olunub o hükm ile kendüsü südde-i saadetime gelmek emr edip buyurdum ki vusul buldukta müşarünileyhe tenbih eyleyesiz ki elinde olan hükm-i şerifi südde-i saadete götürüb teslim eyleye ve şer'-i şerife ve emr-i şerife mugayir ahz ve celb itdüğü vaki ise vukuu üzere arz eyleyesiz Molla Halil Beğ hattıyla olan buyruldu sahib-i saadetden gelen Mahmud Çavuş ile gönderildi".

¹⁵⁶ BOA, AD, No: 27 "Şimdiki halde Dergah-ı muallama mektup ve adem gönderüp Bundan evvel hükm-i hümayun verilüp Erdebil sufilerinden Erdebiloğluna giderken dutulan sufilerin sotgunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı haliya Şehzâde tarafından kul gelüp anların gibi sufilerin siyaseti tazir bi'l-mal olmak vech görüldi sen ana dahl itmeyüp mezbur kulum sufilerden dörder yüz halifelerden ikişer bin akça alına diyü emr olunmuş, ihtiyat için arz olundu dimişsiz eyle olsa mezbur Erdebiloğlu'na varan sufiler hususunda olan yasağın kemakan mukarrerdür ol babda ihtimam üzere olup ademlerine ve sipahilerine tenbih ü tekid idüp ısmarlayasız ki sufiyun taifesinden şunlar ki Erdebiloğlu'na varalar yolda varışda ve gelişde her kangısı ele girerse mecal virmeyüp salb itdüresiz soygunı ve esbabı dutanın ola amma bu babda ademlerinden ve sipahilerinden ihtiyat ideler ki heman bir kisb ü kar murad idinüp dutulan siyaset olunmayup esbabı ve akçası alınmağla halas olmayalar..."

emredilmektedir.¹⁵⁷ III. Murat dönemine ait başka bir örnekte Çankırı, Kalacık ve Kurşunlu medresesinden ayrılmış Abdi'ye yazılan 993/1585 tarihli bir hükümde Kalacık kazasına bağlı Maraza adlı köyde yaşayan Pirden ve Mehmed adlı kızılbaş Türkmenin Safevî topraklarına nezir gönderdiği o taraftan da taç ve elbise getirdiğinin duyulması ve köydeki diğer kızılbaşlarla gizli toplantılar içinde olduğunun bildirilmesi üzerine bahsi geçen bu kişilerin İstanbul'a getirilmesi emredilmekte ve onlardan akçe alarak serbest bırakılmamaları tenbih edilmektedir.¹⁵⁸ Bu durum takip altında olan veya cezası belirlenmiş kişilerin belli bedeller karşılığında serbest bırakılma ihtimalinin olduğunu ortaya koymaktadır.

1.3.3 Cezalar

Osmanlı siyasi iktidarına karşı olan ve muhalif zümreyi temsil eden kızılbaş Türkmen zümrelere yönelik yapılan ithamlar ve takiplerle birlikte sürgün, hapis ve

¹⁵⁷ BOA, MD, 6-261, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektup ve suret-i sicil gönderip Bali bin Saruca ve Mehmed bin Turak ve Mirza bin Mustafa ve Halil bin Hamza ve Devletyar bin Mehmed nam beş nefer kimesneler reaya tafesinden nezir tarikiyle altun ve esbab alup yukarı canibe giderken ele girip ol vecihle mahalli olandan esbab ve altun alıp gittiklerin ikrar ettiklerin bildirmişsin imdi mezkur beş nefer kimesneler siyaset olunup evlad ve ensabı Budun'a sürülmesin emr edip buyurdum ki hüküm-i şerifim varıcak emrim mucebince tehir etmeyip mezkuranı siyaset edip emrim yerine vardığın yazıp bildiresin ve mezkurların evlad ve ensabının ol yerden alakasın kat' edip yarar adamlara koşup Budun beğlerbeğisine gönderip teslim ettiresin ve ne miktar kimesne sürülüp irsal olduğun ve Budun'a varıp teslim olduğun yazıp arz eylesin amma bu babta hakk-ı sariha tabii olup bu bahane ile kendi halinde olanlara dahl olmaktan ve kimesneye himayet olunup malları alınmağla halas olmaktan hazer edip emr-i şerifim edasında ikdam ve ihtimam üzere olasın"; ayrıca bkz., BOA, MD, 42-781, "Beğşehir beğine Seydişehir kadısına hüküm ki kaza-i mezbureden Hüseyin nam kimesne kendü avretin istihlalen namahremden kaçurmayub ve kendü dahi namahrem avretler ile hilaf-ı şer'-i şerif bir yerde cem' olub gice ve gündüz sohbet edip niçin hilaf-ı şer' vaz' idersiz didiklerinde bu makule vaz' üzerine olub Kıbrıs'a ferman olunan Muharrem için şeyhimizdir ana biat eyledik bizim tarikimiz böyledir deyu alaniyen söyleyüb Kızılbaş olduğu ilam olunmağın buyurdum ki vardukda bu babda gereği gibi mukayyed olub mezkuru hüsnü tedbir ile ele götürüb gaybet iderlerse şer'le buldurub lazım olanlara buldurdub getürdüb ahvalin dikkat ve ihtimam üzere şer'le teftiş eyleyüb göresiz fi'l-vaki mezkur vech-i meşruh üzere kendü avretin istihlalen namahremlerden kaçurmayub ve namahrem olan avretler ile kendüsü dahi bir yerde cem' olub sohbet eyleyüb hilaf-ı şer'-i şerif vaz' eyledüğü şer'le sabit olursa sicil edip bihasebi'ş-şer'i'ş-şerif iderse habs eyleyüb suret-i sicil ile vaki hali Asitane-i saadetime gönderesiz yine sonra emrim ne vechile sadır olursa mucibi ile amel idersiz amma hiyn-i teftişde hakk üzere olub tezvîr ve telbisden ve ahz ve celb sebebi ile ehl-i fesada himayet olunmaktan ve hilaf-ı şer' kazıyye arz olunmaktan hazer idersiz".

¹⁵⁸ BOA, MD, 53-753, "Kengri ve Kalacık ve Kurşunlu medresesinden ayrılmış Abdi'ye hüküm ki Karye-i Kalacık ahalisi arz-ı hal gönderüb Kalacık kazasından Maraza nam karye sakinlerinden Pirden ve Mehmed nam kimesneler kızılbaş olub Şaha nezir getürüb andan tac ve kisve getürüb aynı ile Yüreoğlu her iki eimde bulunub karye-i mezbureden Çapar Alii Pîr Cabi ve Kerim Cabi ve Kengri kazasına tabi Sofilar nam karyeden Yusuf ve... nam kimesne râfîzî olub bu cümlesinin halifesi olan Yusuf Sofilar nam karyede tevabi ocakları cemiyet idub çehar yar-ı güzine sebb itdüklerin ilam eylediler imdi buyurdum ki...cümlesin muhkem kayd u bend idub sübut bulan ahvallerini suret-i sicilleri ile mezkur çavuş ile südde-i saadetime gönderesin amma bu bahane ile bazı kimesneler celb u ahz olub dahl u taarruz olunmaktan ve ehl-i râfz olanlardan akçe alınmakla halas olmaktan hazer idub...".

kürek cezası gibi çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulandığı, bunlar dışında yer yer ölüm cezalarının da verildiği döneme ait eserlerde ve arşiv kayıtlarında karşımıza çıkmaktadır. Bu maksatla çağdaş Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadeddin ve Müneccimbaşı, II. Bayezid'in Anadolu Teke ve Hamid ilinde yaşayan kızılbaş Türkmenleri Safevî Devleti'ne nezr adı altında yapmış oldukları yardımı engellemek için Modon ve Koron'a sürgüne gönderdiğinden bahsetmektedir.¹⁵⁹ Diğer taraftan Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait 973/1566 tarihli Karahisar Beyi'ne yazılan bir hükümde Kula beldesinde yaşayan Efendi Beyoğlu Hasan ve yanındaki Işıklar'ın İstanbul'a gönderilmesinin istenmesi¹⁶⁰, 982/1575 tarihli Çankırı Beyi'ne yazılan bir hükümde Kurşunlu kazasına bağlı Kara adlı bir köyün sakinlerinden olan Pir Ahmed adlı bir kızılbaş Türkmenin Safevî Devleti'ne yardım gönderdiği ve dört halifeye sövdüğü gerekçesiyle Kıbrıs'a sürülmesi¹⁶¹, 984/1576 tarihli Dulkadir Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde Safevî topraklarıyla bağlantısı olan kızılbaş Türkmen çevrelerin yakalanıp Kıbrıs'a sürgün edilmesi¹⁶², Rum Beylerbeyi'ne yazılan başka bir hükümde bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen grupların hepsinin öldürülmesi yerine yalnızca

¹⁵⁹ Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 358a; Müneccimbaşı, vrk. 430a.

¹⁶⁰ BOA, MD, 5-1070, "Karahisar beğine hüküm ki mektup gönderüp Kula beldesinde sakin Efendi Beyoğlu Hasan ve yanında bulunan Işıklar Salim Çavuş yedinden varid olan emir mucib ele getirilüb mezbur çavuş ahar hizmet emr olunmagın alub gitmek müyesser olmayub kalada habs olındugin bildirmişsin mezkurlar südde-i saadetime göndereler emr idüb buyurdum ki yarar adamlar koşub südde-i saadetime gönderesin koşub gönderdiğin adamları tenbih ve tekid eyliyesin ki yolda gaybet ittirmekten hazer eyleyeler".

¹⁶¹ BOA, MD, 31-266, "Kengri beğine hüküm ki südde-i saadetime mektub gönderüb Kurşunlu kazasına tabi Kara nam karye sakinlerinden Pir Ahmed nam kimesne Yukarı canible muamele idub nezr çıkarub تنها gicelerde avret namahrem kimesnelere bir yerde cem idub ve çihar yar-ı güzin rıdvavullahi teala aleyhim hazeratuna haşa sebb ider deyu ahvali görülmüştür mukaddema kızılbaşlığı sabit olub kimesneler emr-i şerif irad idub mezburun ahvali görölüb vechi meşruh üzere kabahat itdüğü şuhud-i udulla sabit olmağın sabıkan kadim ferman olmuş kızılbaşlardandır gayret idub gönderilmemekle yine ol vecihle kabahattan hali olmadığın bildirmegin mezbur Kıbrıs'a sürgün idilmesini emr idub...".

¹⁶² BOA, MD, 29-488, "Zülkadir beğlerbeğine hüküm ki hâlâ vilayet-i mezburede Yukarı Canibe nuzur ve sadakat gönderip muamele ider bazı melahide olduğu südde-i saadetime ilam olunmağın ol asıl melahide birer töhmet ile ele getirilüb haklarından gelmeni emr edip buyurdum ki vusul buldukta bu babda mukayyed olub anun gibilerin ahvallerin hafiyeten tettebbu ve tecessüs edip göresin Yukarı Canib ile alaka edip nuzur sadakat gönderip haberin eksik itmeyen melahideden şunlar ki sahih adamları varub geldiği ve Yukarı Canib ile muameleleri olduğu sabit ve muhakkak ola birer bahane ile ele getirüb dahi asla mecal virmeyüb hakkından gelüb vücud-ı habaset-aludın sahife-i rüzgardan eyleyesiz amma sahih Yukarı Canib ile muamelesi olduğu sabit olmayub ancak vasi mezhep olmasıyla Yukarı Canibe mail olub rafz ve ilhad ile iştiharları olursa ol asılları dahi birer tarikle ele getirüb bir aher töhmet ile habs edip adların yanında sabit olduğu üzere südde-i saadetime mufassal yazub arz eyleyesiz ki ol yerlerden alakaları kat olunub ehl-ü iyalleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar husus-ı mezbur ziyade mühimdir kimesneye ifşa itmeyüb hafiyeten ahvallerini görüb tedarik eyleyesiz amma bu bahane ile kendü halinde olanlara tecavüz olunmaktan ihtiraz eyleyesiz".

kızılbaş halifelerin öldürülmesi geride kalanların ise yine Kıbrıs'a sürgüne gönderilmesinin istenmesi¹⁶³ yapılan bu sürgün cezalarının belli başlı örneklerindedir.

Bununla birlikte döneme ait birçok kayıta kızılbaş Türkmen toplulukları cezalandırma yöntemi olarak hapis cezasının da uygulandığını görmekteyiz. 966/1559 tarihli Eskişehir kadısına yazılan bir hükümde Eskişehir ile Seydi Gazi kazalarında yaşayan Seydi Gazi ışıklarının bazıları fesad çıkardığı gerekçesiyle Kütahya Kalesi'ne hapsedilmesi¹⁶⁴ buna bir örnektir. Ayrıca 976/1568 tarihli Erzurum Beylerbeyi'ne yazılan bir hükümde Giresun kadısının göndermiş olduğu mektuba göre Giresun'a bağlı Uğur adlı bir köyde yaşayan Hacı bin İsa, Receb bin Ramazan, Mustafa bin Hasan, Bayram bin Pir Ali, Himmet bin Turak ve Mehmed bin Musa adlı kişilerin kızılbaş olduğu, namaz kılmadıkları, Ramazan'da oruç tutmadıkları, Şarap içtikleri ve halifelere sövdükleri iddiasının araştırılıp incelenmesi eğer bahsi geçen iddialar doğru ise bu kişilerin hapsedilmesinin istenmesi¹⁶⁵ söylediklerimizi doğrular niteliktedir. Hapis

¹⁶³ BOA, MD, 33-413, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip makeddema varid olan emr-i şerif mucebince Kızılbaş namına olanların haklarından gelinürse külli telef-i nefis olmak lazım gelür deyu ilam eylediğin ecilden buyurdum ki vusul buldukta anun gibi Sünnî mezheb olmayub mülhîd ve râfîzî olan Kızılbaşları evleri ve barklarıyla alakaların kat' edip hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife namına olanların haklarından geldiresiz".

¹⁶⁴ BOA, MD, 3-73, "Eskişehir kadısına hüküm ki haliya mektub gönderüb hükmü şerif varid olub mazmunu hümayununda Eskişehir ile Seydi Gazi kazalarında sakin olan Seydi Gazi ışıklarının bazı ehli fesad olub anun gibilerin kayd u bend ile yarar ademlere koşub Kütahya kalasında haps idesin...".

¹⁶⁵ BOA, MD, 7-2131, "Arz-ı Rum beğlerbeğine hüküm ki Giresun kadısı mektub gönderüb ayan-ı vilayeden hatib ve imam ve müezzîn ve sair sipah ve gayri kimesneler meclis-i şer'a gelüb Uğur nam karyeden Hacı bin Abbas ve Receb bin Ramazan ve Yusuf bin Ramazan ve Mustafa bin Hasan ve Bayram bin Pîr Ali ve Mehmed bin Torlak ve Mehmed bin Musa nam kimesneler râfîziyü'l-mezheb olub birbirin avretlerin kaçurmayub namahremlerle mahlut olub halifeleri olmağla gice ile namahremlerle cem olub nameşru fiilden hali olmayub asla namaz kılmayubve ramazan-ı şerifi tutmadıklarından gayr-i şürb-i hamr idub ve çehar yar-ı güzine haşa sebb idub şekavet üzredir deyu bildürmegin buyurdum ki...rafz u ilhad üzre oldukları sabit ve zahir olanları muhkem haps idub..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 7-1345, "Ankara beğine kadısına hüküm ki sen ki sancakbeğisin südde-i saadetime mektub gönderüb Haymana taifesinden zuhur iden Şeyh Hüsam nam mülhîdin ahvalin ve bulunan esbabı ve kürkleri ve kaliçeleri tertibin ve esbabının bazı etrafta olan ahibbasına perakende itdüğünden gayri medfun hayli üsküf ve para ve yerak ve otağı olub baş halifesi olan Mahmud ve Kızıl Ali nam kimesnelerin malumu olduğun bildirmişsin imdi buyurdum ki vusul buldukta mülhîd-i mezburun zikrolunan halifelerin ele getirüb dahi medfun olan esbabın anlardan tafahhus eyleyüb zuhure getürneğe ikdam ve ihtimam eyleyüb ve ol etrafta olan ahibbasını hafiyeten tettebbu idüb hüsnü tedarik ile ele getirülüb sahih ahibbasından olub ehli fesad oldukları zahir olanları habs idüb ve esbabından eğer medfun bulunandır ve eğer gayri yerdedir emanet konulanlardır bilcümle her ne ise defter idüb südde-i saadetime ilam eyleyesiz amma bu bahane ile bigünah bulunanlara şer'i kavime muhalif dahlü tecavüz olunmayub ele getürmesi lazım olanı hüsnü tedarik ile ele getirüb arza muhtaç olanı yazub bildiresiz"; BOA, MD, 36-734, "Rum beğlerbeğine Artukabad kadısına hüküm ki Kaza-i Artukabad'dan Süleyman ve biraderi ve Aygud ve Kara Yaşmacı ve Hızır Halife ve Oruç ve Kara İbrahim nam kimesneler Yukaru Canible muamele üzere olub Kızılbaş idikleri zahir olub anda idikleri ilam olmağın buyurdum ki vusul buldukta Yukaru Canib ile alakaları olub Kızılbaş idikleri

cezası ile ilgili verilen bu örneklere bakıldığında bu uygulamanın işlenen suçlara yönelik bir cezalandırma yöntemi olarak ortaya çıktığı anlaşılırken farklı birkaç belgede daha önceden hükmü verilmiş ve başka bir cezaya çarptırılmış bir kişinin yakalanarak geçici bir şekilde hapsedilmesi istenmektedir. Örneğin, 976/1568 tarihli Kastamonu ve Küre kadısına yazılan bir hükümde Etmekçioğlu Mehmed adlı bir kızılbaş Türkmenin Halifeler ve Kuran-ı Kerim hakkındaki hoş olmayan sözlerinden dolayı arandığı bölgedeki alimler tarafından da katline fetva verilmiş biri olmasına karşın önce yakalanıp hapsedilmesi istenmekte sonra gereğinin yapılacağı bildirilmektedir.¹⁶⁶ 977/1570 tarihli Aydın Beyi Memduh Bey'e yazılan bir hükümde bölgedeki bazı kızılbaş Türkmenin fesad çıkardığı gerekçesi ile önce hapsedilip daha sonra İstanbul'a gönderilerek kürek cezasına çarptırılması istenmektedir.¹⁶⁷

Sürgün ve hapis cezaları dışında, döneme ait birçok belgede kızılbaş oldukları anlaşılan ve suç işleyen kişilere Kürek cezası verildiği görülmektedir. 976/1568 tarihli Dulkadir Beylerbeyi ve Elbistan kadısına yazılan bir hükümde Elbistan'da Çopur deresi

vaki ise haklarından gelüb ve tevabiinden her kimi haber alub Kızılbaşlıkları zahir olursa habs edip arz idesiz Hasan nam kimesneye verildi"; BOA, MD, 36-735,"Bozok beğine hüküm ki Rum beğlerbeğisi mektub gönderip Yukaru Canible alakaları olanlardan bazıları ele getirülüb kalada habs olunub mezburlardan Usta Divane Mahmud Halife ve Hüseyinabad Kazası'ndan İç Haydar ve Oruç nam kimesneler gaybet edip haklarında bigaraz müslümanlar eyü kimesneler değildir deyu haber virdiklerin bildirmeğin buyurdum ki vardukda mezburları kangı tarikle olursa ele götürüb ahvallerin muktezayı şerle teftiş edip göresiz mezburların Yukaru Canib ile alakaları olub ve Kızılbaş oldukları sabit olursa habs edip vukuu üzere yazub arz idesiz".

¹⁶⁶ BOA, MD, 7-2073, "Kastamonu beğine ve Küre kadısına hüküm ki bundan akdem Kastamonu beği ile Küre ve Dürekani kadıları dergah-ı muallama mektub gönderüb Etmekcioğlu dimekle maruf Mehmed nam hatib rafz ile maruf ve meşhur mezhebi İslâmdan hariç çehar yar-ı kibarı münkir zındık ve mülhid kimesne olub haşa Kuran-ı azim hakkında dahi bazı nameşru kelimat idüb kendüye tabi olan fesaka taifesin yanına cem idüb daima ulema ve sulehaya ihanet eyleyüb ve telbis arzlar ihdas idüb bazı kimesnelerin cüretlerin alduğundan gayri aleddevam tezvîr ve telbis ve şîrret ve şekavetden hali olmayub Küre kazasının ulema ve suleha ve eimme ve hutebası ve sayir reaya ve berayası mezkur için rafzu ilhad ile tamam şöhret bulub defaatle sicillata kayıd olunub ve katline müfti-i zeman dahi fetva virüb her vechile izalesi lazım olmuşdur deyu şekva etdüklerin arz eyledüğünüz ecilden mezkur süddei saadetimde hazır bulunmağın dergah-ı muallam çavuşlarından zide kadruhuya koşulub mahallinde teftiş olunmağı için irsal olunmuşdur buyurdum ki vusul buldukda bu hususda bizzat mukayyed olub çavuş marifeti ile ehli vukufdan ve memleket ahalisinden onat vechile hak üzre dikkat ve ihtimamla teftiş ve tefahhus eyleyüb göresin arz olunduğı gibi olub hatibi mezburun ol vechile nameşru kelimat eyleyüb ihanet etdüğü şer'le sabit ve zahir olursa kendüyi habs idüb ahvalini vukuu üzere sureti sicilleri ile yazub bildiresin sonra emrim ne vechile olursa mucibi ile amel eyliyesin".

¹⁶⁷ BOA, MD, 9-129, "Aydın Beği Memduh Beye hüküm ki mektub gönderüb bundan akdem bazı kimesneler râfz ve ilhad ile meşhurlar olub fitne ve fesaddan hali olunmağla ele getirülmeleriçün varid olan ferman-ı alışanım mucibince mukayyed olub hüsn-i tedarikle dokuz neferi ele getirülüb râfz ve ilhadları üzerine bi hasebi'ş-şer' sabit ve zahir olmağla habs olunub diğerleri dahi ele getürmek üzere oldığını bildirmişsin imdi bu hususu kadı tarafından paye-i serire arz olundukta ele getürülen dokuz nefer kimesneler küreğe konulmak için mukayyed ve mahbus südde-i saadetime gönderile...".

adlı bir bölgede Murad ve Veled adında Dulkadir eşkiyasından olan kızılbaş iki Türkmen, bölgedeki müslümanların mallarını yağmaladıkları ve insan öldürdükleri gerekçesi ile birçok kişinin onlardan korktukları için bölgeyi terk ettiği bu nedenle bahsi geçen kişilerin derhal yakalanıp küreğe konulmaları gerektiği ifade edilmektedir.¹⁶⁸ 991/1583 tarihli Anadolu Beylerbeyi, Karahisar müftüsü, Karahisar ve Bolvadin kadılarına yazılan bir hükümde Karahisar’da yaşayan Emir, Aşık ve Zati adlı kişilerin haksız yere müslümanların mallarını alıp kendi hallerinde olan müslümanları yöneticilere şikayet edip münafıklık yaptıkları gerekçesi ile kürek cezasına çarptırıldıkları ancak bu cezadan bir şekilde kurtuldukları, özellikle Emir ve Aşık’ın kızılbaş olup şeriata muhalif hareket ederek halka zulm ettiği bildirilmektedir.¹⁶⁹ Verilen örneklere baktığımızda uygulanan kürek cezalarının bahsi geçen kişilerin kızılbaş olmaları ile birlikte halka karşı eşkiyalık türünden faaliyetler içerisinde olmalarından dolayı verildiği anlaşılmaktadır.

II. Bayezid döneminden itibaren başlayan Osmanlı-Safevî mücadelesine baktığımızda Anadolu’da yaşayan kızılbaş Türkmen çevrelere yönelik takibat ve

¹⁶⁸ BOA, MD, 7-1590, “Zülkadırlı beğlerbeğisine ve Elbistan kadısına hükü ki haliya Darende kadısı mektub gönderüb kaza-i Elbistanda Çopur deresi nam mevzide Şerefbeğlü dimekle maruf kimesnelerden Murad ve Veled nam kimesneler Zülkadırlinün eşkiyasından olup kızılbaş mezhebinde olup haramiler olup Darende ve Elbistan mabeyninde Tabkır ve Osmanmeşhed ve Yarımca nam illerde haramilik idub katl-i nefis eyleyüb müslümanların malların garet idub onbeş yirmi nefer eşkiya ile Darende gelüb müslümanların avretlerin çeküb cebr ile atların ve katırların alub defaatle haklarında emr-i şerif gönderilub itaat-i şer’ itmeyüb müslümanların halleri digergam olub nice fukara zulmlerinden terk-i diyar itdükleri ecilden küreğe konılmaları için emr-i şerif inayet oluna...”

¹⁶⁹ BOA, MD, 52-217, “Anadolu beğlerbeğine ve Karahisar müftisine ve Karahisar ve Bolvadin kadılarına hüküm ki Karahisar’da mütemekkin Emir ve Aşık ve Zati nam kimesneler ziyade eşirradan olup medhali olmadıkları kazıyyelere karışub kendü hallerinde olan müslümanları ehl-i örfe gamz idub nahak yere akçelerin alub ve aldırub sabıka fesad ve şenaat üzere olduğu sabit olup küreğe konulacak geru bir tarikle halas olub bunlardan gayri mezkur Emir ve Aşık kızılbaş olup şer-i şerife muhalif efali kabayih üzere olub zulm ve teaddilerinden fukara rencidedir...”; ayrıca bkz., BOA, MD, 58-893, “Çorum beğine ve Çorum ve Osmanoçuk kadılarına hüküm ki sen ki Çorum kadısının Dergah-ı Muallama arz ve suret-i sicil gönderip kaza-i mezburu tabi Paşan nam karye sakinlerinden telbis ve tezvîr üzere olub şirret ve şekavet ile meşhur olan Bekir bin Cevher nam kimesne müslümanları nahak yere ehl-i örfe gammaz itmekle hilaf-ı şer’ rencide itdirmekden ve hilaf-ı vaki müslümanlara kazıyye isnad itmekden hali olmayub ve sair efal ve akval-i kabihası sicil-i mahfuzda mukayyed olub müslümanlar mezburun fesadından muztarib olub fisk u fücürdan ve gammazlıktan hali olmayub Râfızî ve Kızılbaş ve her vechile yaramazlığına mutemedün aleyh bigaraz kimesneler şehadet itmeğın küreğe konulmak için emr-i şerif virilmek recasına arz eylediğın ecilden küreğe konulmak emr edip buyurdum ki mezburi hüsn-i tedarikle ele götürüb ahvalin bigaraz müslümanlardan şer’le teftiş ve tefahhus edip göresin fi’l-vaki ol vechile fesadı ve rafz ve ilhadı şer’le sabit olur ise mukayyed ve mahbus yarar adamlara koşub üzerine sübut bulan mevaddın suret-i sicilleriyle südde-i saadetime gönderesin ki küreğe konula hilaf-ı vaki kazıyye arz eylemekden ve garaz ve nisbetden ziyade hazer eylesesiz Ba hatt-ı hümayun arz ve suret-i sicil getüren kimesneye verildi”.

ithamların sonucunda yakalanan kızılbaşlara hapis, sürgün ve kürek cezaları dışında yer yer ölüm cezası verildiği de görülmektedir. Kızılbaş Türkmen topluluklara yönelik takipler kısmında da belirttiğimiz üzere II. Bayezid'in Safevî propagandalarına yönelik aldığı önlemler neticesinde takibe uğrayan birçok kızılbaş Türkmen yakalanarak ölümle cezalandırılmıştır.¹⁷⁰ Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim döneminde yapılan kızılbaş takibatında tespit edilen birçok kızılbaş Türkmen İdris-i Bidlisî'nin söylemiyle Yavuz Sultan Selim, Çaldıran seferine çıkmadan önce Edirne'de hazırlık yaparken kızılbaşların kökünü kazıma hareketlerinin öne alınması için memleketteki idarecilere kızılbaş taifesinden her kim varsa nerede bulunuyorsa üç atasına dek *Râfızîlik ve İlhad* yoluna saptıkları için “*imanı inkârla değiştiren şüphesiz doğru yoldan sapmış olur*”¹⁷¹ ayeti gereğince köklerinin kazınması ve tebdil ile cezalandırılmalarını, bu taifenin yediden yetmişe bütün kızılbaşları kapsadığını ifade eden hükümler yollandığını belirtmişti. Uyulması gereken hükümlerin dayanakları tamamlanınca “*Onları bulduğunuz yerde öldürün*”¹⁷² ayeti gereğince amel edilip büyük bir topluluğun katledildiğini dile getirmiştir. Daha sonra bu olayları manzum olarak özetleyerek kızılbaşları kaydetmekle görevli yazıcıların yaşlı genç ayırmaksızın herkesi defterlere kaydedip kırkbin sayısına ulaşıldığını, keskin kılıcın bu sayılanlara yönelerek kırkbinden fazla kişinin öldürüldüğünü belirtmiştir.¹⁷³ Diğer taraftan yine bu dönemde kızılbaş Türkmen kesimlere yönelik İslâm dini ve Kuran ile alay ettiği ve Allah'ın haram kıldığı şeylere helal dediği gibi gerekçelerle verilen ölüm fetvaları, ortaya konan bu uygulamalara ayrıca ortaklık etmiştir.¹⁷⁴ Görüldüğü üzere verilen bu ölüm cezaları, şer'i hukukun kaynağı Kuran-ı Kerim'e ve fetvalara dayandırılarak hem idareciler hem de halk nazarında meşrulaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak şunu söylemek gerekir ki hukuksal

¹⁷⁰ BOA, AD, No: 27 “...Erdebil sufilerinden Erdebiloğluna giderken dutulan sufilerün soygunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı haliya Şehzâde tarafından kul gelüp anların gibi sufilerin siyaseti tazir bi'l-mal olmak vech görüldi ...”; BOA, AD, No: 454 “Sultan Şehinşah'a hüküm yazıla ki bundan evvel hükmi hümayun gönderüb Yukaru tarafa varan Erdebil sufilerinden varışda ve gelişde bulunanun siyaset idesiz diyü buyurmuşdum ol babda haliya şöyle buyurdum ki ihtimam-ı tam üzere olub sabıka gönderilen hükmi hümayunum mucibince amel idüb mezbur sufilerden ele girenün mecal vermeyüb siyaset itdüresiz...”.

¹⁷¹ Kuran, Bakara, 2/108.

¹⁷² Kuran, Bakara, 2/191.

¹⁷³ İdris-i Bidlisî, vrk. 65a-66b.

¹⁷⁴ Bkz., TSMA, E 12077, TSMA, E 6401, TSMA, E 5960, Kemalpaşazâde, *Fetevây-ı Kemalpaşazâde der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3548, vrk. 46a; Ebu's-Suud Efendi, *Fetevây-i der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Özel Kol., No: 626, vrk. 1a-10a. Verilen bu fetva örneklerine teziminin II. bölümünde değinilecektir.

zeminle birlikte ortaya çıkan bu hadisenin pratiğe yansıdığını gösterir herhangi bir belge elimizde mevcut değildir. Öte yandan Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmasında ayaklanmaya liderlik eden Seydi Bey'in canlı bir şekilde yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi ve ardından idam edilmesi¹⁷⁵ kızılbaşlara verilen ölüm cezalarına birer örnektir.

Bununla birlikte II. Selim dönemine ait 976/1568 tarihli Divriği Sancak Beyi Mehmed Bey'e yazılan bir hükümde kızılbaş halifelerinden olan Mustafa'nın bölgede yer alan demir madeninden Safevî topraklarına yardım götürdüğü için öldürülmesi¹⁷⁶, yine aynı tarihli Çorum Beyi Gülabi Bey'e yazılan bir hükümde Haydar isminde bir kızılbaş Türkmen'in Hz. Muhammed'e küfrettiği gerekçesiyle önce Çorum Kalesi'ne hapsedilip sonrasında ölüm cezasına çarptırılması¹⁷⁷, kızılbaşlara yönelik verilen cezalara örnektir. Öte yandan III. Murad döneminde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail ayaklanmasında kendisinin halifelerinden olan Cevşidoğlu Hüseyin'in sağ yakalanarak padişah tarafından ölüm cezasına çarptırılması,¹⁷⁸ yine aynı hadise ile ilgili olarak Malatya Beyi'ne gönderilen bir hükümde bölgedeki bazı cemaatlerin Düzmece Şah İsmail'e maddi destek olduklarının anlaşılması üzerine ismi geçen cemaatlerin bahsedildiği gibi Düzmece Şah İsmail'e yardım edip etmediğinin kızılbaşlıkla ilgilerinin

¹⁷⁵ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 172a; Âlî, vrk. 289a; Peçevî, vrk. 50a; Münecimbaşı, vrk. 484a.

¹⁷⁶ BOA, MD, 7-1988, "Divriği sancağı beği Mehmed Beğ'e hüküm ki südde-i saadetime mektup gönderip camii-i kebir hatibi Hacı Mehmed ile şerik-i sulehası sana gelip ol vilayetinizde demir madeni olmağla yukarı canibin na'l ve miha külli ihtiyaçları olduğu ecilden sabıkan üç kimesneye hilafet verip mukaddema İskender dame 'ızzuhu arz eyledikte siyasetlerine emr-i şerif gönderilmekten mezkurlardan Mustafa siyaset olunub...".

¹⁷⁷ BOA, MD, 7-2263, "Çorum beği Gülabi Beğ'e ve Osmançık kadısına hüküm ki haliya südde-i saadete mektub ve suret-i sicil gönderip Haydar nam sipahi için sebb-i Nebi itdüğü hususu için emr-i şerif varid olub teftiş olundukda mezbur Haydar'dan elfaz-ı küfür sadır olub sebb-i Nebi itdüğü mukarrer ve muhakkak olub meclis-i şer-i şerifde sicil olunub ve kendüsü Çorum Kalasında habs olunduğu bildirdüğünüz ecilden kadı askerlerim paye-i serire 'arz itmegin mezbur Haydar'a siyaset emr edip buyurdum ki göresiz kazıyye 'arz olunduğu gibi ise mezbura siyaset edip emrim yerine varduğın yazub arz eyleyesiz".

¹⁷⁸ BOA, MD, 35-433, "Bozok beğine hüküm ki mektub gönderip Şah İsmail namına zuhur eyleyen ehl-i fesadı ele götürmek için adamlar gönderildüğü Şah İsmail namına olan müfsidin halifesi adına olan Cevşidoğlu Hüseyin nam müfside rast gelüb muhkem cenk edip mezburu ele getirüb kayd-u bend ile sana getürdüğün bildirmişsiz ol babda her ne dimiş isen malum oldu imdi halife namına olub ele gelen Çevşidoğlu Hüseyine siyaset emr edip buyurdum ki vardukda mezkuru emrim üzere siyaset eyleyüb hakkından gelesiz ve emrim yerine varduğın yazub bildiresiz ve Şah İsmail namına olan müfsidi dahi ele getürmeğe sa'y idesiz Kethüdası Ali'ye verildi".

olup olmadığının araştırılması, suçları sabit olanların ise ölümle cezalandırılmalarının istenmesi, kızılbaş Türkmen çevrelere verilen ölüm cezalarını doğrulamaktadır.¹⁷⁹

Bu ölüm cezalarının tatbikinin arka planında şer’i hukuk ve fetvalar yer almakla birlikte, karşılaştığımız birkaç belgede kızılbaşlar hırsız ve haramilik gibi başka bahanelerle gizliden gizliye öldürülerek bu hukuksal zemin dikkate alınmamıştır. Örneğin, Basyan ve Pozyan Beyi’ne yazılan bir hükümde Safevî topraklarıyla bağlantısı olan Basri cemaatinden bazı kişilerin kızılbaşlıkla alakası oldukları bilinmekte ve başka bahanelerle yakalanıp öldürülmeleri istenmektedir.¹⁸⁰ 984/1576 tarihli Bozok Beyi Çerkes Bey’e yazılan bir hükümde Safevî topraklarıyla bağlantı içerisinde olan bazı kızılbaş Türkmenin başka bahanelerle yakalanıp öldürülmeleri, kızılbaş olduğu halde Safevî topraklarıyla bir bağı olmayanlara ise hapis cezası verilip daha sonra aileleri ile birlikte Kıbrıs’a sürgüne gönderilmesi gerektiği ifade edilmektedir.¹⁸¹ Konumuz

¹⁷⁹ BOA, MD, 35-473, “Malatya beğine hüküm ki liva-i mezbura tabi İzlü ve Rişvan ve İskanlu ve Solaklu ve Şeyh Hasanlu ve Soysalu ve Eğribüklü ve Adaklu ve Kalaçaklu ve Bezki ve Çakalu ve Mihran ve Karasaz ve Kömürlü nam cemaatler Şah İsmail namına zuhur iden şakiye nezir gönderip mütabaat iderler deyu içlerinden ele götürülüb Dergâh-ı Muallama gönderilen Mehmed tazir edip içlerinden nezir gönderenler kimlerdir ben bilürem dimeğin mezbur Mehmed kayd u bend ile ol canibe gönderilmişdir buyurdum ki vusul buldukta tehir itmeyüb zıkr olunan cemaatlerin içlerinden rafz ve ilhad ile maruf olub şaki-i mezbura sadakat ve nezir gönderenler her kimler ise tamam malumun olduktan sonra ele götürüb dahi ahvallerin toprak kadılarıyla hakk üzere teftiş edip göresin rafz ve ilhadları ve nezir gönderdikleri şer’le sabit olursa sicil itdirdükden sonra siyaset itdirüb dahi emrim yerine varduğun yazub bildüresin ve amma bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahi itdirmeyesin Müşarünileyhin kethüdası Pir Ali’ye verildi”.

¹⁸⁰ BOA, MD, 29-489, “Basyan ve Pozyan beği Behlül Beğ’e hüküm ki hâlâ senin sancağına tabi olan taifeden bazının Yukaru Canib ile ittihad ve ittifakı olduğu ilam olunub buyurdum ki vardıkda bu babda mukayyed olub sancağına tabi olan taifeyi hafiyeten teccessüs ve tettebbu eyleyüb göresiz anın gibi ol canib ile ittihad ve ittifakı olub adamları varub gelmekden hali olmayub veyahud rafz ve ilhadları mukarrer ve muhakkak olub Yukaru Canibe meyl iden kimesneleri eğer Cema’at-i Basridir ve eğer sair ayanidir hüsnü tedbir ve tedarikle ele götürüb asla mecal virmeyüb aher bahane ile her birinin muhkem haklarından gelesiz...”.

¹⁸¹ BOA, MD, 29-490, “Bozok beği Çerkes Beğ’e hüküm ki sancağına tabi olan yerlerde Yukaru Canib ile ittihad ve ittifakı ve rafz ve ilhadları mukarrer bazı kimesneler olduğu ilam olundu buyurdum ki varıcak bu hususu kimesneye ifşa itmeyüb sancağına tabi eğer köy kethüdaları ve eğer cemaat kethüdaları ve sair ehl-i karye ve cemaatden Yukaru Canib ile ittihad ve ittifakları olub adamları varub gelmekden hali olmayub müttefik oldukları mukarrer ve muhakkak olan kimesneleri ki yanında tamam malum ve zahir ola irişüb bir tarik ile ele götürüb dahi asla mecal virmeyüb aher bahane ile haklarından gelesiz amma Yukaru Canib ile ittihadı ve ittifakı olmayub lakin rafz ve ilhad ve Yukaru Canib’e meyilleri meşhur ve mütearif olanın gibileri dahi ele götürüb habs eyleyüb arz idesiz ki ehl-ü iyalleri ile Kıbrıs’a sürüle...”; ayrıca bkz., BOA, MD, 29-491, “Rum beğlerbeğine hüküm ki hâlâ Yukaru Canibden casus gelüb Vilayet-i Rum’a müteallık Sivas’a karib yerlerde Kangallı ve Alıpınarı ve ol etrafın ahali ve sınırının berü canibi Amasya ve Çorum ve Hüseyinabad ve Merzifon Ovası ve sair ol havalide olan halkın ekseri rafz ve ilhad ile meşhur olub Yukaru Canibe meyl ve muhabbetleri ve alakaları ve adamları muttasıl varub geldüğü ve nuzur sadakat götürdüklerin ilam eyledi imdi ol cevanibde olan melahideden gaflet caiz değildir buyurdum ki vusul buldukta bu babda bizzat mukayyed olub ol cevanibde olan melahidenin ahvalin hafiyeten tettebbu teccessüs edip göresiz anın gibi Yukaru Canib ile muameleleri ve adamları varub gelüb alakaları olduğu sabit olanları birer

açısından dikkat çeken diğer bir örnek, 976/1568 tarihli Amasya Beyi'ne yazılan bir hükümde Süleyman Fakih adlı bir kızılbaş Türkmenin Safevî halifesi olduğu ve bölgedeki diğer kızılbaşlarla ittifak içerisinde olduğundan dolayı gizli bir şekilde Kızılırmak'a atılarak boğdurulması ya da hırsızlık-haramilik yaptıkları bahanesiyle öldürülmeleri istenmektedir.¹⁸²

Netice olarak şunu söyleyebiliriz ki Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu resmi düşünce yapısı siyasal iktidarın dünyaya bakışını, kendi toplumunu ve dış dünyayla ilişkilerini düzenleyen bir kurallar bütününe dönüşmüştür. Osmanlı siyasal iktidarı, iç ve dış politikalarını bu değerler çerçevesinde geliştirerek, bu süreçte muhalif düşünce yapılarını değişik önlemler almak suretiyle etkisiz hale getirmiştir. Alınan bu önlemler genelde Osmanlı-Safevî mücadelesinin başlamasıyla birlikte hız kazanmış ve Safevî propagandalarının Anadolu toprakları üzerindeki etkisi azaltılmaya veya yok edilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Safevî Devleti'nin en önemli insan gücünü teşkil eden ve yapılan propagandaların en önemli aracı olan kızılbaş Türkmen zümreler çeşitli ithamlara ve takibata maruz kalmıştır. Yapılan bu takipler sonucunda Anadolu'da mevcut siyasî ve dinî düşünceye ters hareket ettiği anlaşılan ve Safevî topraklarıyla bağlantı içerisinde olan kızılbaş Türkmen çevreler çeşitli cezalara çarptırılmışlardır. Nitekim verilen bu cezalardan, kızılbaş Türkmen çevrelere yönelik genellemeci ve toptancı bir siyasî bakışın olmadığı, aşırıya gidenlerin şiddetle cezalandırıldığı, aşırıya kaçmayanların ise sürgün ya da hapis cezası gibi daha farklı cezalara çarptırıldığı görülmüştür.

tarikle ele götürüb dahi aher töhmet ile haklarından gelüb vücud-ı habaset olduğın sahife-i rüzgardan mahv nabud eylesesiz amma Yukaru Canib ile muameleleri ve adamları varub geldügi sabit olmayub ancak rafz ve ilhadlarıyla ve yukarı canibten meyl ile iştiharları olursa ol ahvalleri ahar bir bahane ile ele götürüb dahi başka töhmet ile habs eyleyüp...”

¹⁸² BOA, MD, 7-2067, “Amasya beğine hüküm ki haliya Budaközü Kazası'nda Süleyman Fakih dimekle maruf kimesne Yukaru Canib'in hulefasından olub halife namına olan bazı melahid ve müfsidin ile ittifak ve cemiyet üzere olub halkı idlal eylemekten hali olmadığı ilam olunmağın buyurdum ki vusul buldukta mezkur Süleyman'ı sair tevabi'i olan melahid ve müfsidin ile hafiyeten tettebbu edib mezbur sahih Yukaru Canib'in hulefasından olub na meşru evza' ve harekat ettikleri vaki' ise toprak kadısı marifeti ile mezkurları hüsn-i tedarikle ele götürüb dahi kimesneye ifşa eylemeden el altından Kızılıрмаğa atub iğrak eylesesiz veyahut ahar vech ve münasib görüldüğü üzere hırsızlık haramilik eylediler deyu iddia eyleyüb haklarından gelesiz”. Kızılbaş Türkmen çevrelere yönelik suçlamalar, takibat ve cezalandırma yöntemleri için ayrıca bkz., Saim Savaş, *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002, ss. 48-55, 68-73, 97-118.

İKİNCİ BÖLÜM

16. YÜZYILDA ORTAYA ÇIKAN KIZILBAŞ AYAKLANMALARI

2.1 II. Bayezid Dönemi

16. yüzyılda ortaya çıkan Anadolu'daki Kızılbaş ayaklanmalarına geçmeden önce, bu ayaklanmalara zemin hazırlayan *Osmanlı-Safevî ilişkilerine* kısaca değinmek gerekir. Safevî tarikatının Anadolu halkı ile olan ilişkileri tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin döneminde başlamasına rağmen Osmanlı Devleti ile Safevî ilişkilerinin Şeyh Hoca Ali (1392-1429) zamanında başladığı pek muhtemeldir. Çünkü Timur'un Ankara Savaşı'nda Osmanlılara karşı üstünlüğü neticesinde savaştaki Osmanlı esirleri Şeyh Hoca Ali'nin isteği üzerine serbest bırakılmıştır. Esirlikten kurtulan bu insanların bir kısmı Safevîlere bağlanmış diğer bir kısmı da Anadolu'ya dönmüştür.¹ Bu zamana kadar Sünnî çizgide oldukları bilinen Safevîler, Şiîleşme yönünde değişime uğramıştır.² Ayrıca Safevîyye tarikatının en faal şeyhlerinden biri olan Şeyh Cüneyd, Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ın baskılarından dolayı Anadolu'nun doğusuna gelip yerleşmiştir. Bir süre buradaki Türkmen boyları arasında kalan Şeyh Cüneyd daha sonra Osmanlı Padişahı II. Murad'a müritlerinden birini hediyelerle göndererek Kurtbeli'nin kendilerine verilmesini istemiştir.³ Cüneyd'den sonra tarikatın başına geçen Şeyh Haydar, komşuları için çok tehlikeli bir insan olmuştur. Nitekim Akkoyunlu sarayında bile Anadolu'daki Safevî tarikatı üyelerinin halifeleriyle olan bağlantılarının kesilmesi gerektiği düşünülmüştür.⁴ Şeyh Haydar zamanında yapılan Safevî propagandaları sürekli artış göstermiştir. Öyle ki Anadolu'daki Safevî tarikat mensuplarının sayıları oldukça artmış nezir ve hediyelerle Erdebil'deki şeyhlerini ziyaret etmeye başlamışlardır. Hatta Erdebil'e gidecekleri yerde Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini tavsiye eden komşularına, “ *biz ölüye değil diriye gideriz*” şeklinde cevaplar vermişlerdir.⁵ Tüm bunlardan daha Osmanlılar ile Safevîler arasındaki

¹ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 15; Hinz, ss. 9-15.

² Gölpınarlı, “Kızılbaş”, s. 789; Ayrıca bkz., M. Saffet Sarıkaya, “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *Türkler*, V, Ankara 2002, ss. 498-508.

³ Aşıkpaşazâde, s. 264.

⁴ Hinz, s. 70.

⁵ Aşıkpaşazâde, s. 268.

anlaşmazlıklar başlamadan bile Osmanlı topraklarında Safevîlerin ne derece etkili olduğu görülmektedir.

Şah İsmail'in ortaya çıkışıyla, Safevî taraftarları Osmanlı topraklarında tekrar harekete geçmiş ve her taraftan yeni şeyhlerine varabilmek için yeni kurulan bu devletin topraklarına göç etmeye başlamışlardır. Bu durumda II. Bayezid bir takım ciddi önlemler alarak hududdaki görevlilere Erdebil Şeyh'ine giden veya oradan gelen sufilerin hepsinin yakalanıp öldürülmeleri için hükümler göndermiştir.⁶ Ancak hükümlerden anlaşıldığına göre padişahın emriyle harekete geçilmeyip, yakalanan kızılbaş sufilerden 400'er, halifelerinden ise 2000'er akçe alınarak serbest bırakılmışlardır. II. Bayezid, sınır görevlilerinin bir nevi rüşvet karşılığı sufilerin geçişlerine izin vermesine kızarak hükmün yerine getirilmesini ve yakalanan sufilerin kesin olarak öldürülmelerini emretmiştir.

II. Bayezid sınırda aldığı önlemler dışında Şehzâde Selim ve Sivas Sancakbeyi'ne gönderdiği mektuplarda Erdebiloğlu ile Şirvahşah ve Akkoyunlular'ın durumları hakkında bilgi akışının devam etmesi gerektiğini bildirmişti.⁷ Alınan tüm önlemlere rağmen sınır ötesine göç önlenememiş Safevî şeyhlerinin ve kızılbaş Türkmen kesimlerinin arzuları doğrultusunda Safevî Devleti kurulmuştur. Askerlerine kırmızı çuhadan taç giydirerek yeni kurulan devletin başına geçen Şah İsmail yanında bulunan hükümdarların çoğunu öldürmüştür. Etrafında toplananların çoğunu Teke ve Hamid illerinden gelen taraftarları oluşturmaktadır. Bu sırada Modon ve Koron'un fethiyle uğraşan II. Bayezid Safevî Devleti'nin kurulmasını engellemekte geç kalmış,

⁶ BOA, AD, No: 27 “Şimdiki halde Dergah-ı muallama mektup ve adem gönderüp Bundan evvel hükm-i hümayun verilüp Erdebil sufilerinden Erdebiloğluna giderken dutulan sufilerin sotgunları dutan kimesnelere virilüp kendüleri siyaseten salb oluna diyü buyurulmuşdı haliya Şehzâde tarafından kul gelüp anların gibi sufilerin siyaseti tazir bi'l-mal olmak vech görüldi sen ana dahl itmeyüp mezbur kulum sufilerden dörder yüz halifelerden ikişer bin akça alına diyü emr olunmuş, ihtiyat için arz olundu dimişsiz eyle olsa mezbur Erdebiloğlu'na varan sufiler hususunda olan yasağım kemakan mukarrerdür ol babda ihtimam üzere olup ademlerine ve sipahilerine tenbih ü tekid idüp ismarlayasız ki sufîyun taifesinden şunlar ki Erdebiloğlu'na varalar yolda varışda ve gelişde her kangısı ele girerse mecal virmeyüp salb itdüresiz soygunı ve esbabı dutanın ola amma bu babda ademlerinden ve sipahilerinden ihtiyat ideler ki heman bir kisb ü kar murad idinüp dutulan siyaset olunmayup esbabı ve akçası alınmağla halas olmayalar...”; ayrıca bkz., BOA, AD, No: 71, 111, 281, 330, 453, 454.

⁷ BOA, AD, No: 330 “...dergah-ı muallama mektup gönderüp Şark canibine tecessüs idüp adem gönderüp Erdebiloğlu'nun ve Murad Han'un ve Ebulfeth Mirza'nun ve Şirvanşah Beyoğlu Gazi Bey'ün keyfiyeti ahvallerin bildirmişsiz malum oldı eyle olsa buyurdum ki bundan böyle dahi sahib-i vukuf kimesnelere gönderüp ol tarafun tamam haberi ne ise bilüp hakikat-i hali ile yazup dergah-ı muallama ilam idesiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad idesiz.”

aldığı önlemler de sınır valileri yüzünden yetersiz olmuştu.⁸ Aynı dönemde meydana gelen Safevî yanlısı ve Safevî Devleti'nin kurucu kızılbaş Türkmen güçlerinden Varsak ve Turgutlular'ın desteğini alıp ayaklanan Karamanoğlu Mustafa da Osmanlı-Safevî ilişkilerini olumsuz manada etkilemiştir.

Şah İsmail'in Tebriz ve civarının çoğunlukla Sünnî olduğundan dolayı, güçlü bir Safevî Devleti kurabilmek için askeri güce ihtiyacı vardı. Bu gücü de, zorunlu olarak Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevrelerden seçmesi gerekiyordu. Bu nedenle H. 908/1502'de Şah İsmail, II. Bayezid'e ubûdiyethâmeler göndererek babasının dostlarının Safevî Devleti'ne gitmelerine izin verilmesini rica etmişti. Fakat bu isteği Osmanlı yönetimi tarafından kabul edilmemiştir.⁹

Safevîlerin güçlenmesi karşısında endişe eden devletlerden birisi de Memlûklular Devleti'ydi. 1502 yılında Osmanlı ile Memlûklular arasında Kızılbaşlara karşı birlikte harekete geçilmesi için görüşmeler yapıldı. Nitekim Memlûkluların Halep emiri Hayr Bey, Osmanlılara gönderdiği bir mektupta, Kızılbaşlara karşı Osmanlılara yardım edilmesi gerektiğinden bahsetmişti.¹⁰ Bütün bunlara rağmen II. Bayezid, Safevî Devleti ile anlaşmazlığa düşmekten çekiniyordu. Nitekim Şah İsmail Bağdat'ı ele geçirip Diyarbakır taraflarını tehdit etmeye başladığı zaman kendisinden himaye isteyen Dulkadir Beyi Alaüddevle ile aralarında problem olmaması için pek ilgilenmemiştir.¹¹ II. Bayezid kızılbaşlarla olan ilişkilerde temkinli davranmasına rağmen Şehzâde Selim kızılbaşlara karşı çok acımasızdı. Bu yüzden 1505'te Safevî topraklarından bir elçi İstanbul'a gelerek Şah İsmail'in dostça davranmak istediğini, Selim'in hareketlerini ise tasvip etmediklerini söylemişti.¹² Bu durum, Osmanlı Devleti'nin Safevî Devleti'ni resmen tanıdığı anlamına gelmekte, yapılan yazışmalar da bunu doğrulamaktadır. Nitekim II. Bayezid'in bir elçiyle, Şah İsmail'e göndermiş olduğu mektupta Şah diye hitap etmesi, onu Devlet başkanı olarak kabul ettiği anlamına gelmektedir.¹³ Böylece iki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler de başlamıştır.

⁸ Âlî, vrk. 194b; Solakzâde, vrk. 316a.

⁹ Solakzâde, vrk. 316b.

¹⁰ TSMA, E 5483, “..bu kemine dahi hazır olup sizin işaret-i ba-beşaretünüze mevkuf dururuz ki ne yerde emrolunsa hizmette canu dil ile bulunavuz.”

¹¹ Selahattin Tansel, *Sultan II. Bayezid'in Siyasi Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966, s. 240.

¹² Şerefhan Bidlisî, *Şerefnâme*, Çev. Osman Aslanoglu, C. 2, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2011, s. 146.

¹³ Feridun Bey, I, ss. 338-340.

Bununla birlikte iki devlet görünürde de olsa iyi geçinerek birbirlerine elçiler ve hediyeler gönderdiler. Ama iki devlet arasındaki bu ilişkinin iyi bir şekilde devam etmesi düşünülemezdi. Sonunda, Şah İsmail 913/1507 yılı Ramazan ayının başlarında Dulkadiroğullarına saldırmak gayesi ile Osmanlı sınırlarını ihlal ederek Erzincan üzerinden Sivas'a kadar ulaşmıştır. Bazı Osmanlı kaynakları bu seferin nedenini Alaüddeve Bey'in kırmızı taç giymeyi reddetmesi¹⁴ ve kızını Şah İsmail'e vermemesi olarak kaydetmektedir.¹⁵ Fakat bu pek mümkün gözükmemektedir. Aslında bu seferin asıl nedeni Alaüddeve Bey'in Safevîler'e karşı Akkoyunlulara destek vermesi ve Alaüddeve'nin, ülkesindeki kızılbaşların Safevî Devleti'ne gitmelerine izin vermeyişi olabilir.¹⁶ Ayrıca Şah İsmail'in Erzincan üzerinden bu sefere çıkmış olması, Anadolu'daki kızılbaşlara güvenmesi ve belki de Anadolu'da bir harekâta çıkacağı anlamı taşıyabilir.¹⁷

Dulkadir olayından sonra Osmanlı-Safevî ilişkileri gün geçtikçe bozulmuştur. Zira Şah İsmail, daha da ileri giderek ileride II. Bayezid ile bir savaşa girdiği takdirde Venedik'ten top dökme tecrübesi olan ustaların gönderilmesini istemiş, hatta Venedik donanmasının Yunanistan ve Anadolu sahillerine yerleştirilerek Osmanlı'nın deniz savaşı ile meşgul edilmesini talep etmişti. Fakat Şah İsmail'in bu teklifi kabul edilmemiştir.¹⁸

Öte yandan 916/1510 tarihinde Şah İsmail'in üçbin taraftarıyla birlikte kardeşi İbrahim Mirza'yı ve bazı emirlerini Trabzon'u yağma etmek için göndermesi işlerin iyice büyümesine neden olmuştu. Fakat bu yağmalama hareketinde Şehzâde Selim Erzincan'ı ele geçirip, Şah İsmail'in kuvvetlerini etkisiz hale getirince, Şah İsmail, Şehzâde Selim'i şikâyet etmek üzere İstanbul'a elçi göndererek Osmanlılar'la barış içinde olmayı arzu ettiklerini bildirmiştir.¹⁹ Bunun üzerine II. Bayezid, Şehzâde

¹⁴ Kreutel, s. 40.

¹⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 400b; Âlî, vrk. 440a; Solakzâde, vrk. 319a.

¹⁶ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 29.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. II, Ankara: TTK Basımevi, 2011, s. 228.

¹⁸ Johann Wilhelm Zinkeisen, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, 2011, C. II, s. 396-397; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Şerif Baştav, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973, s. 179.

¹⁹ Âlî, vrk. 198a; Solakzâde, vrk. 323b.

Selim'in Safevî topraklarına izinsiz müdahalesine çok kızmış ve onlardan aldığı kalelerin geri verilmesini istemiştir.²⁰

Bütün bunlara rağmen Şah İsmail Anadolu üzerindeki siyasetinden vazgeçmemiş ve yaptığı propagandalarla Anadolu'da yaşayan kızılbaşları kullanarak siyasi faaliyetlerine devam etmiştir.²¹ Bu faaliyetler çerçevesinde II. Bayezid döneminde Anadolu'daki kızılbaşlar arasında Karamanoğlu Mustafa, Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmaları ortaya çıkmıştır.

2.1.1 Karamanoğlu Mustafa Ayaklanması

Bu ayaklanmayı kızılbaş ayaklanmalarına dâhil etmemizin en önemli sebeplerinden birisi ayaklanmanın Karamanoğullarından gelen bir kişinin önderliğinde oluşu ve de ayaklanmaya destek veren *Varsak ve Turgutlu Türkmenlerinin* Osmanlı karşısı ve Safevî yanlısı hareketleridir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine geçmeden önce bu ayaklanmaya tarihi zemin hazırlayan etkenlere değinmemiz gerekir. Bu etkenlerden birisi, Osmanlı ile sürekli mücadele eden Karamanoğullarının menşei meselesi; diğeri de, onlara her zaman destek olan *Varsak ve Turgutlular*'dır.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan en uzun ömürlü Türk beyliklerinden birisi olan Karamanoğullarının menşesine baktığımızda Babailer isyanının bunda çok önemli bir katkısı olmuştur. 13. Yüzyılın ortalarında Anadolu Selçuklu Devletini büyük bir sarsıntıya maruz bırakan bu isyan sırasında Baba İlyas'ın yakınlarından ve Babaî hareketi mensuplarından Nûre Sûfi'nin önderliğinde

²⁰ TSMA, E 5970 "...ve eğer vilayet-i şarktan kale ve il almağa devletlü hüdavendigârın emri ve rızası yok iken ber nice kale ve yerler alup zabt idüb ve sufîye vermede tereddüd eylemek bu davaya muhalefettür..."

²¹ Âlî'nin şu sözleri olayın ciddiyetini özetlemektedir: "...İsmail bin Haydar ol esnalarda zuhur idub nice padişahların mülk-i mevrusini cebrle elinden alub vilayetlerine ğaret ve hisaret ateşlerini saldı...yani silsile-i muhabbet-i tahrik suretinde simai 'udvan muhalefeti kasdın etti bu tarikle ruz be ruz askerini ziyade etmekte ve saat be saat memalik-i mamure halkının huzur ve asayışı zail olup gitmekte Hudavendigâr ise zaaf-ı kuvvasına binaen ızharı sekine ve vakar ile ser gerdan vuzera ve umera ol canibde teğallübe hayran reaya ise bu ortalıkta perişan-ı hal ser gerdan olub Şah İsmail'in sit u savleti bir dereceye vardı ki acaba vilayet-i Rum'a bugün mü gelür yahud teveccühi yarına mı kalur deyu havf ile tereddüd iderlerdi ve bu ra'b ve hirası sonı neye varsa gerekdir deyu birbirine söylerlerdi hatta vilayet-i Rum'a mahsus emtiadan bazı nesne ister oldu suret-i arz-ı muhabbette ademleri gelüp ahval-i vilayeti kendün olan havf u huşu'i tamamen fehmi eylediği muhakkak oldu...". Bkz., Âlî, vrk. 200b.

Selçuklular'a karşı çarpışan Karamanoğulları, bu olaydan yaklaşık otuz sene sonra Konya'yı alarak Karamanoğlu Beyliğinin temelini atmışlardır.²²

Karamanoğullarının atası olarak kabul edilen *Nûre Sûfi* hakkında çağdaş kaynaklarda herhangi bir bilgi olmamakla birlikte Osmanlı kaynakları, Baba İlyas'ın öldürülmesinden sonra oğlu Muhlis Paşa'nın Karamanoğulları ile Selçuklulara karşı başkaldırıp Konya'yı ele geçirerek tahta çıktığı, kırk gün ya da altı ay kadar hüküm sürüp babasının intikamını aldıktan sonra, tahtı onun halifelerinden Nûre Sûfi'nin oğlu Kerimüddin Karaman'a teslim ettiğinden bahsetmektedirler.²³ Selçuknâme yazarı İbn Bibi ise Babailer ve Nûre Sûfi'nin torunu Mehmed Bey'in isyanlarından bahsederken her ikisine de *Havaric* demesi, dikkat edilmesi gereken bir husus olup Nûre Sufi'nin de Baba İlyas'ın müridi ve aynı görüşlerin sahibi olduğu fikrini teyid eder.²⁴ Öyle anlaşılıyor ki Nûre Sûfi de Baba İlyas, Şeyh Safiyuddin Erdebili ve Şeyh Cüneyd karakterinde bir şahsiyet olup kazanmış olduğu dinî, ictimâî, siyasi ve askeri kuvvetten önce kendisi sonra oğlu Karaman istifade ederek Karamanoğlu Devleti'nin esaslarını ve temellerini atmıştır.

Osmanlı tarihçilerinden Kemalpaşazâde (940/1534) ise Karamanoğulları'nın menşei ve Nûre Sûfi'nin durumu hakkında bilgi verirken Nûre Sufi'nin Babai halifesi olduğunu ifade etmekle birlikte ayrıca şunları aktarmaktadır:

Alaeddin Keykubad bin Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatında, Memleket-i Rum'da kerameti gün gibi zahir olmuş bir şeyh vardı. Adı Baba İlyas idi. Cengiz, Havarizmşah üzerine huruc edirek Horasan vilayetinden çıkmış gitmişti. Rum'a inüb Amassiyeye nahiyesinde Çat dedikleri kasabada ikamet etmişti. Sultan Alaeddin ölüp oğlu Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev Memleketi Rum'a padişah olıcak selatin-i bed-ayin Moğol-ı gümrahın istilası sebebiyle za'af bulıcak Baba İlyas'dan, ol olduğu ucdan huruc ve evc-i asman-ı saltanata 'uruc ihtimalin verüb havf etmişti. Zira Babailerin kesreti ve şevketini işitmişti. Bir gün beglerine buyurdu. Leşkerin yararını seçüb Çat şehrinde Cuma günü halk namazda iken ol cemaatin üzerine urdular. Ekserin şemşir edüb telef etdiler. İçlerinden az kişi kaçub kurtulanların dahi her biri bir diyara gidüb cem'iyetleri dağıldı. Ol hanedana mensub olanlar muhtefti olub yürürlerdi, görelüm zamane ne suret gösterür deyü sinüb dururlardı. Çün Sultan Gıyaseddin Moğol elinde maktul oldu, biraz müddet Vilayet-i Yunan fitne ve aşub doldu. Zaman-ı fetretde fırsat el verüb Babailer baş kaldurub gene iktidar buldular. Aşık Paşa babası Muhlis Paşa ki ol zamanda mezkur taifenin muktedasıydı. Etba'ını cem etdi, Selçukilerin üzerine hücum edüb Babailerin

²² Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 44-46; Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 1996, s. 145.

²³ Şikârî, *Karaman Tarihi*, Nşr. Mesut Koman, Konya, 1946, s. 9, 10, 16; Müneccimbaşı, vrk. 24-25; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân II. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1983, ss. 66-67.

²⁴ İbn Bibî, *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010, s. 167, 243.

husumundan intikam aldı. Kırk gün mikdarı bazı rivayetde altı ay vilayet-i Yunan'a müstevli oldu. Ol zamanda mezbur Baba İlyas'ın halifelerinden Nureddin Sofi derler bir sahib-i ray ve sahib-i tedbir pir vardı. Mezkur şeyh ana İçil hilafetin vermişdi. Ol diyarda hem kadı hem halife idi. Babailerin içinde ihtiyaridi. Şol vakit ki Muhlis Paşa huruc etmişdi. Ol Nureddin Sofi dünyadan gitmişdi. Sonunda Karaman adlı beş yaşında bir oğlu kalmış idi. Muhlis Paşa ol oğlanı terbiyet edüb yanına almışdı. Anın terbiyetiyle olalub itibar bulmuşdu. Ol vilayetde ziyade şöhret tutub etbai ve eşyayı çoğalub kendü ulusunun ulusu olmuşdu. Biraz müddet bunun üzerine gitdi. Selçükilere gâh itaat gâh isyan etdi. Çün ol cemaat münkariz oldu. Vilayet-i Yunan'da ki şimdi ol diyarın il dilinde Karmanili unvanıyla iştiharı var, istiklal buldu.²⁵

Görüldüğü üzere Baba İlyas'ın ve Muhlis Paşa'nın geride bıraktığı ve dinî olarak onların itikadına yakın Nûre Sûfi gibi halifeler Anadolu Selçuklu Devleti'nin ortadan kalkmasına yardımcı olup Karamanoğlu Devleti'nin kurulmasına vesile olduğu gibi ileride göreceğimiz Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden Karamanoğulları ve ona destek veren gruplar arasında da dini ve mistik bir alt yapı oluşturulmasına sebep olmuştur.²⁶

Karamanoğulları, Osmanlılar daha devlet kurmadan önce Anadolu'daki en büyük beylik olmakla birlikte 14. Yüzyılın başlarında Anadolu'daki en güçlü devlet konumundaydı. Osmanlılar karşısında kendisini bir alternatif gören Karamanoğulları Beyliği, daha beylik dönemindeyken bile tanımadığı Osmanlı Devleti karşısında en büyük engel olmuştur. Öte yandan Osmanlı Devleti, büyümeye başladığı sırada, Anadolu Türk beyliklerinin en kuvvetlisi olan ve kendilerini Türkiye Selçuklu Devleti'nin vârisi sayan Karamanoğulları, Osmanlılar'ın günün birinde fazla büyüyebilir endişesiyle her fırsatta Osmanlılar'a karşı darbe vurmaya çalışmışlar. Hatta Osmanlılar'a karşı Hristiyan batı devletleri ve Papalık ile iş birliği yapmaktan dahi çekinmemişlerdir. Anadolu'da Türk birliğinin sağlanmasını, devletinin bekası açısından zaruri gören Fatih Sultan Mehmed, 1473'te Otlukbeli Savaşını kazanarak Uzun Hasan'ı bertaraf ederek kendisine sığınan Karaman Beyleri Pir Ahmed ve Kasım beyleri de hamisiz bırakmış, Gedik Ahmed Paşa'yı da Karaman ilini yeniden zapt etmek için

²⁵ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân II. Defter*, ss. 64-65.

²⁶ Baba İlyas'ın öncülük ettiği Babai hareketi için bkz., Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1981, ss. 205-209, 241; Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, ss. 44-46; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1959, 3. Basım, ss. 6-8; Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961, s. 46-47; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1971, ss. 421-424; Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 55-214; İsa Doğan, *Türklük ve Alevilik*, Samsun: Kardeş Ofset, 1998, ss. 167-181.

memur etmiştir. Paşa'nın 1474 yılında Niğde ve Develi yöresiyle İçel sahillerine yönelik seferi başarı ile sonuçlanmış ve Karaman Beyliği kontrol altına alınmıştır.²⁷

Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi Fatih Sultan Mehmet döneminde bitmiş gibi gözükse de hem Karaman bölgesinin hem de bu ailenin Osmanlılara bağlanamadıkları II. Bayezid döneminde gerçekleşen bazı olaylardan anlaşılmaktadır.

Nitekim 1481'de Fatih'in ölüp, yerine II. Bâyezid'in hükümdar olması esnasında II. Bâyezid ile Cem arasında meydana gelen taht kavgasında, Karamanoğlu Kasım Bey, tarihte Karamanoğulları ile birlikte hep var olan Varsaklar ve Turgutlular'ın desteğiyle Cem'in yanında yer almıştır. Cem'in Mısır'a gitmesinden sonra Kasım Bey, Konya'yı almak maksadı ile Karaman Beylerbeyi Hadım Ali Paşa'nın kuvvetlerini Pervane sahrasında mağlup etmiş fakat Gedik Ahmed Paşa'nın yetişmesiyle Silifke'ye çekilmiştir. Bunun üzerine tekrar Cem Sultan ile irtibata geçen Kasım Bey, onu Anadolu'ya davet etmiş, 1482'de Cem ile Kasım Bey, Konya'yı muhasara etmelerine rağmen, bir netice elde edememişlerdir.²⁸ Cem Sultan'ın Rodos'a ilticasından sonra herşeyi kaybettiğini anlayan Kasım Bey, kazancı padişaha sığınmakta bulmuş, padişaha bir elçi göndererek af dilemiş²⁹ ve İçil'in kendisine sadaka olarak verilmesini istemiştir. Padişah da onun ricasını kabul etmiştir. Böylece Osmanlıların himayesinde, 1483'te vefatına kadar İçil taraflarında hüküm sürmüştür.³⁰ Görüldüğü üzere Karamanoğullarının kuruluşundan itibaren Osmanlı ile Karamanoğulları arasında meydana gelen karşılıklı mücadeleler bundan sonraki dönemde Karaman bölgesinde ortaya çıkacak karışıklıkların çıkmasına ortam hazırlamıştır. Nitekim Karamanoğulları ile Osmanlı mücadelesi bir süre sessizliğini korumuş olsa da, Karamanoğullarından olduğunu iddia eden Mustafa isimli bir kişinin önderliğinde yeniden başlamıştır.

²⁷ Hoca Sadeddin, vrk. 214a; Müneccimbaşı, vrk. 286; Solakzâde, vrk. 235b.

²⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 152b; Müneccimbaşı, vrk. 406a-406b.

²⁹ Kasım Bey "asitan-ı Hakan-ı cihan sitana resul gönderub suçın diledi ol ru siyah günahından istiğfar eyledi. Sultan-ı hata pûş-u atabahsanun mücrim kulun gerek öldürsün gerek kovsun diyü lisan-ı ıztırarla i'tizar eyledi" Bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 40.

³⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 156b; Müneccimbaşı, vrk. 408a; Kemalpaşazâde, Kasım Bey'e İçil'in verilmesi ile ilgili olarak şunları söylemektedir. "serhadd-i kişver-i Karaman'da bir harabe yer tayin itdi. Bûm-ı şüm gibi vardı ol viraneye girdi", bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 40; Şikârî, Karamanoğulları'nın Safevî Devleti'nin kuruluşuna etki etmesi açısından Kasım Bey ile ilgili olarak söyledikleri dikkate şayandır; "Kasım Bey ölünce, Karamanoğlu dilaverlerine Pir Bayram ve Kökezoğlu serdarlık ettiler. Bunların cengâverliklerin duyan Şah İsmail, mektup gönderip Erdebil'e davet etti. Bin erle Kökezoğlu, altbin erle Pir Bayram Tebriz şahına gittiler. Name-i Şah İsmail'de yazıldığına göre Kökez ve Pir Bayram Horasan (Çaldıran) cenginde helak edildiler". Bkz., Şikârî, ss. 206-208.

Ayaklanmanın çıktığı zamana baktığımızda II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethiyle (905/1500) uğraştığı bir dönemde ortaya çıktığı görülür.³¹ Bu nedenle Hoca Sadeddin (1008/1599), Solakzâde (1067/1657) ve Kemalpaşazâde (940/1534) ayaklanmanın ortaya çıkış sebeplerinden biri olarak Varsak ve Turgutlular'ın desteği ile küçük yaşta Acem diyarına gidip orada yetişen Mustafa'nın, Padişah'ın Anadolu'da olmayışını fırsat bilerek, gerekli tedbirlerin alınmasının da uzak olduğunu düşünerek böyle bir şeye kalkıştıklarını ifade etmektedir.³² Münecimbaşı (1113/1702) ise aynı sebepleri bildirmekle birlikte ayaklanmanın amacının Karaman diyarını ele geçirmek olduğunu bildirmiştir.³³

Hoca Sadeddin ve Kemalpaşazâde ayaklanmanın elebaşısı Karamanoğlu Mustafa'ya destek veren Varsak ve Turgutlular'ı tanıtırken, fitne fundalıklarında yalancı kurtlar gibi dolaşan ve öteden beri nifak ve yaramazlıkları belli fasıklar olarak niteleyerek Osmanlı-Karamanlı mücadelesinde hep var olan Varsak ve Turgutlular'ın nedenli sorunlu olduklarını açıkça ortaya koymaktadır.³⁴

Aşıkpaşazâde, bu ayaklanmanın sebeplerini çok farklı bir şekilde değerlendirmektedir. Ona göre tımarların yazılması için gönderilen il yazıcısının her tımarı iki misli yazması ve akabinde bundan hoşnutsuzluk duyan sipahilerin Düzme Karamanoğlu olarak nitelendirdiği Karamanoğlu Mustafa önderliğinde ayaklanmasına bağlamaktadır.³⁵ Nitekim sipahilere dağıtılmış olan tımarların azalması ve böylece vergilerin artmış olması sipahilerin böyle bir ayaklanmaya katılmış olabileceklerini mümkün kılmaktadır.

Bu ayaklanmanın gelişim şekline geçmeden önce ayaklanmanın lideri olan Karamanoğlu Mustafa'nın kimliğini mümkün mertebe burada açıklığa kavuşturmamız gerekir. Ayaklanmadan bahseden Osmanlı tarihlerine ve arşiv belgelerine baktığımızda ayaklanmanın gelişim süreci ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilirken ayaklanmanın lideri hakkında verilen bilgiler bazı kelime değişiklikleriyle birbirinden aktarılan kısa

³¹ Modon ve Koron'un fetihleriyle ilgili bkz. Firdevsî-i Rumî, *Kutbnâme*, Haz. İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 2011, ss. 54-62.

³² Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Solakzâde, vrk. 311a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 210.

³³ Münecimbaşı, vrk. 428a.

³⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 210.

³⁵ Aşıkpaşazâde, ss. 260-261.

bilgiler olduğu görülmektedir. Genelde Osmanlı kaynakları, Karamanoğlu Mustafa hakkında, Karamanoğlu İbrahim Bey'in kardeşi Mirza Beyzâde Hacı Hamza'nın oğlu yani Karamanoğlu İbrahim Bey'in torunu olduğu konusunda hemfikirdirler. Öte yandan bu sayılan kaynaklar onun küçük yaşlarda Acem diyarına kaçmış ve orada yetişmiş olduğunu söyleyerek nasıl bir ortamdan geldiği konusunda bize bir fikir vermektedir.³⁶ Fakat Acem diyarından kastedilen coğrafyanın o günkü Safevî Devleti mi yoksa farklı bir bölge mi olduğu meselesi tam net değildir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde XV-XVII. yüzyıllarda coğrafi olarak Acem, Bilâd-ı Acem veya Vilayet-i Acem tabirlerinden Safevî toprakları ile birlikte Horasan ve Türkistan da kastedilmektedir.³⁷ Ancak Karamanoğulları'nın tarihi, Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer alan Varsak ve Turgutlular'ın Karamanoğlu Mustafa'ya destek olmaları ve ileride bahsedeceğimiz üzere Şah İsmail'in bu ayaklanmaya destek oluşuna bakılacak olursa, Acem diyarından kastedilen yerin Safevî toprakları olduğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktada çok farklı ve dikkat çekici bilgiyi bize Âlî vermektedir. Âlî, ayaklanma liderinin ismini diğer tarihçilerden farklı olarak *İbrahim* olarak verir ayrıca onun "*mechulu'n-neseb*" yani nesebi belirsiz bir kişi olduğunu söyledikten sonra onu Varsak ve Turgutlular'ın desteğini alan bir "*harici*" olarak nitelendirmektedir.³⁸ Kemalpaşazâde ise bu ayaklanmanın lideri ile ilgili olarak "*Mustafa nâm bir bed-fercam huruc itdi.*" diyerek, onun isminin Mustafa olduğunu belirtmekte fakat nasıl bir ortamdan geldiği konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.³⁹ Aşıkpaşazâde de Kemalpaşazâde gibi ayaklanma liderinin kim olduğu ile ilgili ayrıtıya girmeksizin onu *Düzme Karamanoğlu* olarak nitelemiştir.⁴⁰ İşte, Osmanlı tarihlerinde Karamanoğlu Mustafa hakkında bilinenler bu bilgilerden ibarettir. Osmanlı kaynaklarında kısa da olsa bulabildiğimiz bu bilgilerin dışında arşiv belgelerinde de değerli bilgiler bulunmaktadır. Fakat bu bilgiler daha çok Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının gelişim süreci ile alakalı olup, ayaklanma lideri

³⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Münecimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311a.

³⁷ Acem kelimesi ile ilgili bkz., Adnan Karaismailoğlu, "Acem", *DİA*, I, s. 321; I. Goldziher, "Acem", *İA*, I, s. 117; Ali Arslan, "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 1997, ss. 83-87.

³⁸ Âlî, ayaklanmanın liderini harici olarak nitelendirirken kelimenin literal manasından yola çıkarak isyancı anlamında kullanmıştır. Bkz., Âlî, vrk. 192b.

³⁹ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 210.

⁴⁰ Aşıkpaşazâde, s. 261.

hakkında edindiklerimiz onun vasfı ile alakalı yani onun bedbaht biri ya da Karamanoğulları adına ayaklanan bir bozguncu olduğu yönündeki bilgilerdir.⁴¹

Osmanlı Karamanoğlu mücadelesinin geçmişi olmakla birlikte II. Bayezid döneminde meydana gelen Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının *gelişim süreci* şu şekilde olmuştur; 905/1500 yılında II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethiyle uğraştığı bir dönemde Varsak ve Turgutlular'ın desteğini alan Karamanoğlu İbrahim Bey'in kardeşi Mirza Beyzâde Hacı Hamza'nın oğlu Mustafa, İçil halkından etrafına toplananlarla ayaklandılar.⁴² Padişah'ın uzaklarda oluşunu fırsat bilip Larend'e'yi yağmaladıktan sonra Larend'e kalesini ele geçirdiler. Modon'un fethiyle uğraşan II. Bayezid bu durumu haber alınca Amasya valisi Şehzâde Ahmed'i, Karaman valisi olan kardeşi Şehzâde Şehinşah ve Beyşehir valisi Şehzâde Mehmed Şah ile birleşip Karamanoğlu Mustafa'nın üzerine gönderdi.⁴³ Öte yandan Dulkadiroğlu Alaüddevle de oğlu Şahrüh kumandasındaki bin askeri II. Bayezid'e destek olması için Mustafa üzerine yolladı. Şehzâde Mehmed Şah, hassa askerleri ve kapıkulları ile Larend'e'ye en önce gelen birlikti. Fakat Karamanoğlu Mustafa ve taraftarları, Şehzâdenin geldiğini duyunca Taşili'ne⁴⁴ kaçtılar. Bu sırada kış yaklaşmış, yağın kar, yürüyüşü engellediğinden Şehzâdeler kendi bölgelerine dönerek Karamanoğlu Mustafa meselesini bir sonraki yıla bıraktılar.⁴⁵

Karamanoğlu Mustafa olayını kökünden halletmeyi kafasına koyan II. Bayezid, Modon ve Koron'un fethinden döner dönmez bu meseleyi çözmesi için Sadrazam Mesih Paşa'yı görevlendirmiştir. 6 Ramazan 906/1501 tarihinde yola çıkan Mesih Paşa'nın yanında Anadolu ve Karaman kuvvetlerinden başka Kapı kulları, Yeniçeri ve

⁴¹ Örnekler için bkz., BOA, AD, No: 113 "Karamanoğlu adına olan bedbahtun ve ol tarafda olan askerün ve ol tarafun ahvalin bildürmişsiz"; BOA, AD, No: 240, "Karamanoğlu adına olan müfsid Taşili'nden çıkup Tarsus canibine gidüp".

⁴² Hoca Sadeddin, vrk. 264a; Münecimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311a; Kemalpaşazâde, *Tevârihi Âl-i Osmân VIII. Defter*, ss. 210-211; Âlî, ayaklanmayı başlatan kişinin İbrahim isimli bir kişi olduğunu belirterek onun Haricî olduğunu ifade etmektedir. Bkz., Âlî, vrk. 192b; Aşıkpaşazâde, ayaklanmanın tarihini Hicri 907 olarak vermektedir. Bkz., Aşıkpaşazâde, s. 261.

⁴³ Sultan Şehinşah'a yazılan bir hükümde Karamanoğlu Mustafa ayaklanması ile ilgili bilgi istenmektedir. "Şimdiki halde Dergah-ı muallama mektub ve adem gönderüb Karamanoğlu adına olan bedbahtun ve ol tarafda olan askerün ve ol tarafun ahvalin bildürmişsiz malum oldı. Eyle olsa buyurdum ki bundan böyle dahi girü her ne haber olursa yazub Dergah-ı alem penahuma ilam idesiz söyle bilesiz alamet-i şerife itimada idesiz. Tahiren fi evahir-i Zilkade sene sitte ve tisa mie". Bkz., BOA, AD, No: 113.

⁴⁴ Solakzâde'de Taşili'ne bağlı Hocendi Beli olarak geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 311b.

⁴⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 264b; Münecimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311b; Âlî, vrk. 192b; Aşıkpaşazâde, s. 261.

Azeb taifesinden oluşan seçkin bir askeri güç vardı. Karaman sınırında Şehzâde Şehinşah'ın askerleriyle birleşen Mesih Paşa, Larend'e'ye geldikleri sırada Karamanoğlu Mustafa etrafında toplanan beylerden bir grup, Mustafa'dan ayrılarak Mesih Paşa'ya katıldılar.⁴⁶

Öte yandan Larend'e'den çıkıp Taşili'ne yönelen Osmanlı askerleri Memlük sınırına yakın stratejik önem taşıyan Evgadı denilen yerde bir kale inşa edip içine üçbin yeniçeri ve dörtbin azeb askeri ile araç-gereç koyarak tahkim etti.⁴⁷ Üç bölükten oluşan Osmanlı birlikleri her bölük bir yönden olmak üzere Mustafa ve taraftarlarının üzerine doğru yöneldi. Bu arada Karamanoğlu Mustafa ve taraftarlarını etkisiz hale getirmek isteyen Osmanlı askerleri Bolgar Dağı'na sığınan Varsaklardan büyük bir kısmını öldürdüler. Osmanlı'nın Karamanoğlu meselesini ne denli ciddiye aldığını gösteren bu faaliyetler Karamanoğlu ve taraftarlarını endişeye sevk etmiştir. Böylece Karamanoğlu Mustafa'ya destek veren Varsak ve Turgutlu'lar akıbetlerinin ne olacağını bildiklerinden olsa gerek ayaklanmayı başlatan Karamanoğlu Mustafa'yı memleketten çıkarma sözüyle, Mesih Paşa'ya suçlarının hoş görülmesi, özürlerinin kabul edilmesini beyan eden mektuplar gönderip Mesih Paşa'nın affına sığındılar.⁴⁸ Karamanoğlu

⁴⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 265a; Müneccimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311b; Aşıkpaşazâde, s. 261.

⁴⁷ Solakzâde'de Irgadiye diye geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 311b; Kemalpaşazâde bu yeri Evkad şeklinde aktarmaktadır. Bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 211; Sekbanbaşı Bâli'ye yazılan hükümde kale içine konulan asker sayıları Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerin aksine oldukça az olarak ifade edilmiştir “Bkz., BOA, AD, No: 114 “Şimdiki halde sadru'l vüzerai'l azam Mesih Paşa Dergah-ı muallama mektub ve adem gönderüp şimdi bina olunan Avgadı nam kal'anun ahmedeğine konulmak için altmış nefer yeniçeri taleb etmiş. Eyle olsa buyurdum ki muma ileyh Paşa-i azam ol kal'aya komak için ne denli hisar eri taleb ider ise ve ne keyfiyetle ihtiyar iderse anlarun istedikleri mucebince altmış yeniçeri tayin idesiz bir dürlü dahl itmeyesiz şöyle bilesiz. Tahiren fi evahir-i Zilkade sene sitte ve tisa mie”. Ayrıca, Evgadı kalesinden başka aynı bölgede stratejik önemi olan Lülüve ve Mara kalelerinin de tamiri yapılmış, muhafız konularak güçlendirilmiş ve hatta merkezden yeniçeri askerleri buralara gönderilmiştir. Bkz., BOA, AD, No: 72, “...dergah-ı muallama mektup gönderüp Lülüve kal'asının hazinesi ve nerdebanı ve anbarı meremmete muhtac olduğın ilam itmiş. Eyle olsa buyurdum ki bir sahib-i vukuf kimesne gönderüp onat vechile göndersiz ki mezbur kal'anun hazinesinde ve nerdebanında ve anbarlarında meremmete muhtac ne denli yerler var ise sen anda ne vechile tedarik idebilürsen idüp mümkün olduğ denli meremmet itdüresiz...”, BOA, AD, No: 332, “...Şimdiki halde dergah-ı muallama mektub ve adem gönderüp Avgadı Kal'asının binası üzerine beylerbeyleri ve sancakbeyleriikdam-ı tam idüp taş ve kirece yaya ve müsellemler ile her biri çalışup gice ve gündüz üzere durup sa'ylar idüp yayanun ve müsellemler kullığın ekser sipahi idüp içerüsü ve taş barusı tamam olup mezbur kal'a on güne kalmayup tamam olu ve Mara Kal'asının barusı dahi on beş güne dek tamam olur...”

⁴⁸ BOA, AD, No: 332, “...Taşili'nin benamca boy beylerinden bazı günahlarına muterif olup Şeytan iğvasıyla bir yüz karalığını idüp devletlü hüdevendigarun günahkar kullarıyuz varup devlet eşğine yüz sürüp yüzümüz karasın dileyelüm ol dahi lütf ü inayet idüp yüzümüz karasın afv eylemişdür yine ferman hüdevendigarundur diyü tazarru itdüklerin ilam itmişsiz. Eyle olsa ol babda mezbur boy beylerine tenbih idesiz ki kendüler rızalarıyla ve ihtiyarlariyle her kangısı gelmek dilerse gelüp şerf-i bisat busıyla müşerref olalar şunlar ki kendü rızalarıyla gelmek taleb itmeyeler anlara cebr

Mustafa kendisine destek veren Varsak ve Turgutlular'ın Mesih Paşa tarafına geçtiğini öğrenince kıyafet değiştirerek önce Tarsus'a oradan da kendisini destekleyen Kuştemüroğlu'nun desteğiyle deniz kenarından geçerek Halep'e kaçtı. Burada II. Bayezid'in fermanı üzerine Karamanoğlu Mustafa, Osmanlı ile barışı ve dostluğu bozmaktan çekinen Halep emiri tarafından hapsedildi ve kendisinden bir daha ses çıkmadı.⁴⁹

Görüldüğü üzere, Osmanlı ile Karamanoğulları arasındaki mücadele, II. Bayezid döneminde Varsak ve Turgutlular'ın desteğiyle 905/1500 yılında yeniden ortaya çıkmış Karamanoğlu Mustafa önderliğinde Karaman bölgesinde etrafına toplanan taraftarlarıyla ayaklanmaya dönüşmüştür. II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethi ile uğraşması sebebiyle bu ayaklanmayı bastırmak için Mesih Paşa görevlendirilmiş, 906/1501 Ramazan ayında bu ayaklanma bastırılmıştır. Ayaklanmanın elebaşısı Karamanoğlu Mustafa Halep'e kaçtıysa da orada Halep emiri tarafından yakalanarak hapsedilmiştir. Böylece kökleri, Osmanlı Devleti kurulmazdan önceye kadar giden Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesi, Karamanoğulların son varisi olan Mustafa meselesinin halledilmesi ile sonuçlanmıştır.

Ayaklanmanın ideolojik zemini ile ilgili olarak Osmanlı-Karamanoğlu mücadelesinin temelinde inanç çatışması varmış gibi gözükse de bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi Karamanoğulları'nın Selçuklular'dan kalan mirası sahiplenerek Anadolu'yu ele geçirme siyasetinin olduğu açıktır. Osmanlı'nın uygulamış olduğu siyaset, göçebelikten tam olarak kurtulamamış kent hayatına ayak uyduramayan Karamanoğullarına karşı önemli bir üstünlük sağlamıştır. Aşağı yukarı bu ayaklanma

olunmayup gelmek isterlerse geleler gelmek istemezler ise kendüler bilürler gelmeyeler şöyle bilesiz ve girü her ne olursa yazup bildüresiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad idesiz. Tahriren fi evasıt-ı Zilhicce sene sitte ve tisa mie". Ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 265a-265b; Müneccimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311b; Âlî, vrk. 193a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 211.

⁴⁹ BOA, AD, No: 240, "Mesih Paşaya hüküm yazıla ki, Şimdiki halde dergah-ı muallama mektub ve adem gönderüb Karamanoğlu adına olan müfsid Taşili'nden çıkup Tarsus canibine gidüp akabince Ankara sancağı beyin gönderüp mezbur Karamanoğlu adına olan mesfurı Kuştemüroğlu deniz kenarından geçürmiş Şam tarafına veyahud Şark canibine gidüp veyahud ol yirde pinhan olduğu malum olmadı diyü bildürmişsiz. Eyle olsa gerekdür ki bu babda kemal-i ihtimam ve hüsn-i ikdam zuhura getirüp ol müfsidün ne yire varup ve ne yire iltica itdüğün tamam tahkık idüp bilmeyince olmayasız ve hakikat-i hal tamam malum olduktan sonra yazup dergah-ı alem penahuma ilam idesiz şöyle bilesiz alamet-i şerife itimad idesiz. Tahriren fi evail-i Zilhicce sene sitte ve tisa mie". Ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 265a-265b; Müneccimbaşı, vrk. 428a; Solakzâde, vrk. 311b; Âlî, vrk. 193a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 211.

konusunda ayrıntılı bilgi veren tüm kaynaklar Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının dinî söylemlerden uzak siyasi bir amaç taşıdığı konusunda hemfikirdirler. Karamanoğlu Mustafa'nın İçil'den kalkıp Karaman bölgesini ele geçirme gayesiyle böyle bir harekete kalkışması onun siyasi maksadını ortaya çıkarması açısından dikkate değerdir.

Ayaklanmanın yayıldığı zaman ve mekâna baktığımızda II. Bayezid'in Modon ve Koron'un fethiyle uğraşmış olduğu 905/1500 yılının sonlarına yakın bir dönemde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü araya giren kış mevsimi nedeniyle yapılacak olan seferde zorluklar görülmüş ve bu sefer bir sonraki yıla yani 6 Ramazan 1501/26 Mart 1501 tarihine ertelenmiştir. Karamanoğlu Mustafa üzerine düzenlenen seferin tarihi seyrini bundan sonra arşiv belgelerinden takip edebiliyoruz. Nitekim Osmanlı kuvvetleri, Karamanoğlu Mustafa ve taraftarlarının güneyden yani Memlûk sınırına yakın yerden kaçabileceklerini düşünmüş olduklarından olsa gerek sınıra yakın yerlerde inşa ettirilmiş olan Evgadı, Lülüve ve Mara kalelerine 30 Zilkade 906/17 Haziran 1501 tarihinde asker konuşlandırılmıştır.⁵⁰ Bu bilgi ayaklanmanın seyrinin Haziran ayına kadar devam ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Ayaklanmanın Temmuz ayına sarktığını ve sonlandırıldığını 15 Zilhicce 906/2 Temmuz 1501 tarihli iki belgeden öğreniyoruz. Bu ilk belgeye göre bu tarihte Varsak ve Turgutlu'lar Karamanoğlu Mustafa'ya olan desteklerini bırakarak Osmanlı Devleti'nin affına sığınmışlardır.⁵¹ İkinci belgede, Mesih Paşa'ya yazılan hükme göre Karamanoğlu Mustafa, Tarsus üzerinden Halep'e geçerek Anadolu sınırlarının ötesine geçmiştir.⁵² Bu süreçten sonra ise Osmanlı tarihçilerinin kayıtlarından öğreniyoruz ki, Halep'e kaçan Karamanoğlu Mustafa Halep emiri tarafından hapsolünmüştür. Dolayısıyla 905/1500 yılı sonlarına yakın başlayan bu ayaklanma sekiz ya da dokuz ay sürerek 15 Zilhicce 906/2 Temmuz 1501 tarihinde sonuçlandırılmıştır. Ayaklanmanın ortaya çıktığı mekâna değinecek olursak, ayaklanmanın Larenden başlayıp Tarsus üzerinden geçip Halep'te noktalandığını görüyoruz. Karamanoğlu Mustafa'nın çizmiş olduğu bu rota ayaklanmanın bu şekilde planlanmış olmasından ziyade Larenden yağmalanması ve ele geçirilmesinin amaçlandığını başarılı olunamayacağını anlaşılmamasıyla ayaklanmanın sahasının farklı yönlere kaydığını göstermektedir. Nitekim Osmanlı

⁵⁰ Bkz., BOA, AD, No: 72, 114, 332.

⁵¹ Bkz., BOA, AD, No: 332.

⁵² Bkz., BOA, AD, No: 240.

kuvvetlerine direnemeyen Karamanoğlu Mustafa geri çekilme siyaseti izleyerek rotasını Tarsus üzerinden geçerek Halep'e kaçmakta görmüştür. Bu noktada ayaklanmanın Larende'de başlaması ve buranın ele geçirilme isteği, bu bölgenin önemini ortaya koymaktadır. Günümüzde Karaman ismiyle anılan bu şehir İç Anadolu Bölgesi'nin güneyinde, Konya-Mersin-Antalya illeri arasında bulunan önemli bir konumdadır. Kazanmış olduğu bu önemli konum Karamanoğulları döneminde edinilmiştir. Nitekim Larende, Karamanoğulları döneminde (1255-1474) sulanabilen tarım alanlarının fazla olması, meralarının genişliği ve önemli ticaret yolları üzerinde bulunması nedeniyle başkent olarak kullanılmıştır. Aynı dönemde birçok cami, medrese, hamam ve çeşme gibi anıtlar yapılarak nüfus oranı yüksek bir şehir yapısına bürünmüştür. Ancak bölgenin Osmanlı Devleti'nin eline geçmesi ve süreç içerisinde Karamanoğulları üzerine gönderilen Osmanlı kuvvetlerinin etkisiyle şehir birçok sebepten harap olmuş Larende ve çevresinin parlak devri sona ermiştir.⁵³ Karamanoğullarına başkentlik yapmış stratejik önemi olan bu yerin Karamanoğlu Mustafa önderliğinde ayaklanmanın başladığı yerlerden biri olarak seçilmesi herhalde sahip olduğu bu konumdan kaynaklanmaktadır.

Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasına destek olan Varsak ve Turgutlular'ı değerlendirmeden önce olayları daha iyi kavrayabilmemiz adına bu iki Türkmen grubun tarihine genel hatlarıyla bir bakmamız gerekir. Oğuzların Üçok koluna mensup olup ismini bir Türkmen beyinden alan *Varsaklar*'ın⁵⁴ tarihi kaynaklarda isimlerinin yer alması Karaman ve Ramazanoğulları münasebetiyle olmuştur. Nitekim 1360 yılında Tarsus ve Adana şehirlerinin Memlükler, Ramazanoğulları ve Varsak kuvvetleri tarafından fethedilmesi Ramazanoğulları ve Varsakların bu bölgede ağırlıklarının hissedilmesine vesile olmuş, böylece Çukurova'nın fethi Varsaklar'ın tarihini daha da belirginleştirmiştir. Bu fetihlerde Varsak ve Ramazanoğulları, Memlüklerin Halep naipliğine tabi olarak hareket ettiklerinden Memlük devleti için önemli bir yardımcı kuvvet konumundadırlar.⁵⁵ Fetihlerdeki üstün başarıları Varsaklar'dan birkaç ailenin Tarsus ve İçil bölgelerine yerleşmesine sebep olduğu gibi kendilerine daha sonra uç

⁵³ Larende şehri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz., Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: TTK Basımevi, 2001, ss. 39-47.

⁵⁴ Sümer, "Çukurova Tarihi", ss. 71-72.

⁵⁵ Şehabettin Tekindağ, "XIV. Asrın Sonunda Memlük Ordusu", *İÜFTD*, XI/15, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960, s. 91.

valiliği tesis edilerek onların ve onlara bağlı aşiretlerin kontrol altında tutulması sağlanmıştır.⁵⁶ Çukurova bölgesine yerleşen Varsaklar'ın bir kısmı bu bölgeden başka Karaman, Kırşehir, Kars-ı Zülkadriye ve Maraş taraflarına bir kısmı ise daha sonraki dönemlerde Safevî Topraklarına göç etmiştir.⁵⁷

Varsaklar'ın Safevî topraklarına göçmesinin en önemli sebebi ise Şeyh Cüneyd'in 1449'da Safevî topraklarından Anadolu'ya gelerek mürid toplama düşüncesi olmuştur. Şeyh Cüneyd o dönemde Karaman'a gelerek kendisini kabul eden Sünnî Şeyh Abdullatif'in yanında ikamet etmiştir. Şeyh Abdullatif, onun itikadının bozuk olduğunu fark edince aralarında bir münakaşa yaşanmıştır. Bu tartışmadan sonra Şeyh Cüneyd orayı terk ederek Toros dağlarında yaşayan Varsaklar arasında taraftar edinmeye çalışmış bunu duyan Karamanoğulları'nın lideri İbrahim Bey, Varsak aşiret reisine Şeyh Cüneyd'in yakalanarak hapsedilmesini istemiştir. Şeyh Cüneyd bunu öğrenince kendisine bağlı Varsakları alarak Suriye'ye kaçmıştır.⁵⁸ İşte bu Varsak, Turgutlu, Ustacalu, Şamlu, Rumlu, Tekelü, Dulkadirlü gibi Türkmenler, 906/1500-1501 yılında Anadolu'dan Safevî topraklarına geçerek Şah İsmail önderliğinde Safevî Devleti'nin kuruluşunda büyük rol oynamışlardır.⁵⁹

Asıl yurtları İçil oldukları anlaşılan *Turgutlular* ise Orta Asya'dan gelmiş bir Türkmen aşiretidir. Köken olarak Tatar ya da Kıpçak olduklarına dair farklı rivayetler olsa da⁶⁰ Şikârî (992/1584)'nin Karaman tarihi adlı eserinde birçok beyden Moğol olarak bahsederken bu Türkmen gruba ismini veren Turgut Bey hakkında Karamanoğullarının hizmetinde olan Oğuz veya Türkmen askerinin komutanı olarak bahsetmektedir. Bununla birlikte aynı eserde Turgutlular'ın tarihini Karamanoğulları'nın tarih sahnesine çıkmasıyla birlikte vererek Osmanlı-Karamanoğulları mücadelesinde ne denli rol oynadıklarını anlamamıza yardımcı

⁵⁶ Tekindağ, "II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi", *Belleten*, XXX/123, Ankara: TTK Basımevi, 1967, s. 372.

⁵⁷ Sümer, "Çukurova Tarihi", ss. 81-87.

⁵⁸ Aşıkpaşazâde bu olayı şu şekilde nakleder: "Şeyh Abdullatif, Karamanoğlu İbrahim Bey'e haber gönderdi ve mektup yazarak, bu şeyh Cüneyd'in muradı sofuluk değildir, şeriat bozup kendü emaret talep eder dedi. Karamanoğlu dahi Varsak beylerine Şeyh Cüneyd'i tutun diye haber gönderdi. Varsak'tan bir nice Varsak uydurup çıktı, kaçtı". Bkz., Aşıkpaşazâde, s. 266; ayrıca bkz., Hinz, ss. 17-18.

⁵⁹ Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 18, 19, 49.

⁶⁰ Turgutlular'ın kökeni hakkında bkz., Faruk Sümer, "Turgutlular", *İA*, XII/II, ss. 120-121.

olmaktadır.⁶¹ Dolayısıyla Turgutlular'ın Osmanlı Devleti'ne karşı ilk düşmanlığı Karamanoğulları'nın I. Murad döneminde Osmanlı ile girişmiş olduğu ilk mücadele ile başlamıştır. Bu süreçte Varsaklar ve Turgutlular Karamanoğulları'nın en büyük destekçisi olmuşlardır.

Karamanoğulları döneminde de durum bu çerçevede gelişmiştir. Karamanoğulları yayılma ve genişleme yolunda önlerine çıkan Osmanlı kuvvetlerine karşı Varsaklar ve Turgutlular'dan önemli ölçüde istifade etmişlerdir. Nitekim Varsak ve Turgutlular, 1387'de I. Murad döneminde Karamanoğulları'na karşı yapılan savaşta onlara destek olmuş ancak Osmanlı kuvvetleri karşısında mağlup olmuşlardır. 1397'de Yıldırım Bayezid döneminde Osmanlı-Karaman orduları tekrar karşılaşmış bu savaşta da Karamanoğulları'na destek olan Varsak ve Turgutlular büyük bir bozguna uğramış kurtuluşu yaşadıkları bölge olan Bolgar dağına kaçmakta görmüşlerdir.⁶²

Karamanlıların iktidar mücadelesi Pir Ahmed ve Kasım Beyler zamanında da devam etmiş bu çerçevede Varsak ve Turgutlular'ın ve diğer Türkmen cemaatlerinin desteğiyle Fatih Sultan Mehmed döneminde yeni bir boyut kazanmıştır. Bu dönemde Fatih, Karamanoğulları'nı ortadan kaldırmak istediği gibi Varsak ve Turgutlular'a karşı olan siyaseti onları itaatleri altına almak ve Osmanlı idaresine sokarak bir Türk birliği oluşturmaktı. Bu siyaseti gerçekleştirmek üzere 1466'da Mahmud Paşa'yı, 1469'da Rum Mehmed Paşa'yı ve 1470'de İshak Paşa'yı Varsak ve Turgutlular'ın üzerine göndermiştir. Gönderilen bu kuvvetleri haber alan Türkmenler her defasında Bolgar Dağı'na ve Tarsus taraflarına kaçarak Memlük sınırına geçmişlerdir.⁶³ Osmanlı kuvvetleri gerek Memlüklerle olan ilişkileri bozmamak adına gerekse de sahip oldukları ağır silahlarla yüksek dağlık bölgelere çıkamadıklarından Karamanoğlu meselesi tam manasıyla sonuçlanamamıştır.

⁶¹ Şikârî, Turgutoğulları ve Varsaklar ile Karamanoğullarının tarihini birlikte anmakla birlikte Turgutoğulları Beyleri'nin kırkbin kişilik Karamanoğulları ordusuna başkomutanlık yaptığını belirtmektedir. Bkz., Şikârî, s. 10, 23, 48; ayrıca Kemalpaşazâde, Turgutlular'ın Karamanoğulları ile irtibatını ifade ederken Karamanoğullarının sadık boy beylerinden Turgutoğlu için "Osmanlı'ya baş indirmeyen anud serkeşlerden biriydi, Turgutoğullarının emiri ve Karamanoğlu'nun sipehsalar-ı sahib-i tedbiriydi" demektedir. Bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter*, Ankara: TTK Basımevi, 1954, ss. 307-308.

⁶² Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. I, Ankara, 1982, ss. 247-248; Tekindağ, "Karamanlılar", *İA*, VI, ss. 316-330.

⁶³ Tekindağ, "Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar", *İÜFTD*, XIII/17-18, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1963, ss. 57-66.

Fatih Sultan Mehmed'in vefatından sonra da sürekli gündemde olan Varsak ve Turgutlular meselesi, II. Bayezid döneminde Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin bozulmasıyla birlikte sınır ötesi bir boyut kazanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Memlûk sınırlarını aşmama siyaseti bozulunca Varsak ve Turgutlular'ın önünde iki seçenek kalmıştı. Ya Osmanlı Devleti'ne ya da Memlûkler'e tabi olacaklardı. Bu süreçte bir kısım Varsak aşiretine mensup boy beyi Osmanlı yanında yer alırken bazı Varsak aşiretleri de tercihlerini Memlûkler'den yana kullanmışlardır. Osmanlı tarafına geçen Varsak aşiretleri, Karaman Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın önderliğinde, 1485'te Varsak ve Turgutlular'ın üzerine yürüyerek kendi boylarına mensup aşiretlerle mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele sonucunda Çukurova bölgesindeki birçok Varsak aşireti Osmanlı idaresine geçmiştir.⁶⁴

Bununla birlikte Memlûk tarafına geçen Varsaklar ve Turgutlular ise sürekli Osmanlı ile mücadele içerisinde olmuşlardır. Bu dönemde II. Bayezid, Varsak ve Turgutlular'ın saldırılarını önlemek için Anadolu Beylerbeyi Hersekoğlu Ahmed Paşa'yı görevlendirmiş ancak bu girişim başarısız olduğu gibi Ahmed Paşa esir edilmiştir.⁶⁵ Emir Özbek'in önderliğinde Memlûk ordusunun almış olduğu bu galibiyette Osmanlı ordusu Varsak ve Turgutlular'ı sorumlu tutmuştur. Aldıkları bu mağlubiyetin etkisiyle Osmanlı ordusu büyük bir hazırlık yaparak 1487'de Varsak ve Turgutlular'ın üzerine yürümüştür.⁶⁶ Bu süreçte Osmanlı ordularına karşı koyamayacaklarını anlayan Varsak ve Turgutlu boybeyleri Osmanlı kuvvetlerinin başında bulunan Davut Paşa'ya itaatlerini bildirerek Osmanlı tarafına geçmişlerdir.⁶⁷ Öte yandan, Davut Paşa, Varsaklar ve Turgutlular'ın Osmanlı'ya tam manasıyla bağlanmalarını çok istese de 1488'de Osmanlı ile Memlûk Devleti arasında meydana gelen *Ağa Çayırı Savaşı*'nda, Varsaklar ve Turgutlular'ın Memlûk tarafında yer almasıyla bu isteği sonuçsuz kalmıştır.⁶⁸ İki Müslüman devlet arasında süren bu husumetin sonlanması için 1491'de Osmanlı ile Memlûk Devleti arasında yapılan barış antlaşmasıyla Çukurova'da yaşayan Varsak ve Turgutlular Memlûk Devleti'ne,

⁶⁴ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 52-53, 87; Aşıkpaşazâde, s. 215; Müneccimbaşı, vrk. 411b.

⁶⁵ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 102; Aşıkpaşazâde, s. 217-218; Müneccimbaşı, vrk. 411b.

⁶⁶ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 104-105; Müneccimbaşı, vrk. 412a.

⁶⁷ Aşıkpaşazâde, s. 233; Müneccimbaşı, vrk. 412a.

⁶⁸ Müneccimbaşı, vrk. 412b-414a.

Toroslar bölgesi ile Orta Anadolu’da yaşayanlar ise Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.⁶⁹ Anadolu’da yaşayan Varsak ve Turgutlular, bu barışa rağmen 1500’de Osmanlı’ya karşı girişilen Karamanoğlu Mustafa önderliğindeki ayaklanmada Osmanlı’ya karşı tekrar mücadeleye girişmişlerdir.

İsmi Tarsus bölgesindeki Türkmen oymaklarından alan Varsak oymağının Safevîlerle olan ilişkisi Şeyh Cüneyd’e kadar dayanmakla birlikte bu ayaklanmaya destek veren Varsak ve Turgutlular’a baktığımızda iki oymağın da Safevî yanlısı bir karakter taşımasının sebebi Safevî Devleti’nin kuruluşunda yer almaları ve önemli mevkilere getirilmeleridir. Zira Safevî hizmetine giren Varsaklar’ın çoğu hassa askeri olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰ Bununla birlikte Varsaklar’ın Safevî Devleti’nin kuruluşunda rol oynadıkları gibi kendi saraylarında ve kızılbaş beyleri arasında söylemiş oldukları türkülerin “*Varsağı*” şeklinde ifade edilmesi onlara gösterilen önem açısından önemlidir.⁷¹ Öte yandan Yavuz Sultan Selim döneminde Safevî Devleti’nden ele geçirilen Kemah Kalesi’nin askerlerinin Varsaklardan oluştuğu, Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise Tarsus ve Adana bölgesinden birçok Varsak oymağının Kızılbaşlığı kabul ederek Safevî Devleti’ne gittikleri Osmanlı tahrir defterlerinde kaydedilmiştir.⁷²

Görüldüğü gibi Çukurova’nın fethinde önemli yeri olan Varsak ve Turgutlular’ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkilerini Karamanoğulları ile yapılan mücadeleler belirlemiştir. Bu mücadeleler genelde Osmanlı karşıtı olmakla beraber kimi zaman da Karamanoğulları’na karşı Osmanlı Devleti ile aynı safta yer alma şeklinde

⁶⁹ Münecimbaşı, vrk. 416a; ayrıca bkz., Tekindağ, “Memlük Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜFTD*, 25, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971, ss. 31-32; Yavuz Sultan Selim döneminde Turgutoğullarının Safevî yanlısı hareket etmelerine örnek olarak, Şah İsmail’in 918/1512 yılında Turgutoğullarından Musa Bey’e gönderdiği mektupta Karamanlı Ahmed Ağa’nın isteği üzerine harekete geçilmesini ve bölgede olanlardan haberdar edilmesini yazmaktadır. Bkz., TSMA, E 5460, “Bismillahirrahmanirrahim, Ebu’l Muzaffer İsmail Bahadır sözümüz, Emir-i azam-ı ekrem Turgutoğlu Musa inayet ve şefkatimize ümidvar olandan sonra şöyle bilesün kim iftiharü’l-eazim ve’l ayan Ahmed Ağa Karamanlu ol tarafa gönderdük ve ol her ne ki ihtiyarlığımı kendüye şefkat etmek gerek kim müşarun ileyh sözünden ve maslahatından çıkmasun ve mütabaat ve yardım ona kılasun kim inşallah-ı Teala her ne kim etmek muradı isteği olsa hasıldur günden güne ne iş vaki bolsa Ahmed Ağa ittifakı ile dergah-ı muallamıza bildirsinler kim her nevi buyruğumuz olsa amel etsin gönlünü hoş dutup merhametimize isdar olasun...”

⁷⁰ Sümer, “Çukurova Tarihi”, s. 86.

⁷¹ Köprülü, “Âzeri”, *İA*, II, s. 143.

⁷² BOA, TD, No: 450, ss. 222-223, 236-239; ayrıca bkz., Yılmaz Kurt, *Çukurova Tarihinin Kaynakları I 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara: TTK Basımevi, 2004, s. XXI; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 50; Selahattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969, ss. 74-76; Sümer, “Çukurova Tarihi”, s. 86.

gerçekleşmiştir. Osmanlı'nın bu tavrı fetih politikalarının gereği olarak birlikte hareket etme şeklinde algılanmalıdır. Osmanlı Devleti her ne kadar Varsak ve Turgutlular'a karşı mücadele içerisinde olsa da bu süreç onların destek olmuş olduğu Memlük Devleti ile olan ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuz süreç nihayetinde barış antlaşması ile sonuçlanmış fakat Varsak ve Turgutlular'ın Osmanlı Devleti ile mücadelesi Yavuz Sultan Selim dönemine kadar devam etmiştir. Bu mücadele, Memlükler'e karşı yapılmış olan Mercidabık (1516) ve Ridaniye Savaşları'nda (1517) Varsak ve Turgutlular'ın tam olarak Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girmesiyle son bulmuştur.⁷³

Ayrıca Şikâfî'nin Karamaoğulları'nın menşei ve daha sonraki dönemlerde Karamanoğulları'nın başına geçen Kasım Bey ve ölünce yerine geçen Pir Bayram ve Kökezoğlu ile ilgili söylemiş oldukları, Karamanoğulları ve ona destek veren Varsak ve Turgutlular'ın ne denli Osmanlı karşıtı ve Safevî yanlısı karakter taşıdıklarını göstermektedir. Osmanlı karşıtlığı ile başlayan bu süreç bize Varsak ve Turgutlular'ın Safevî Devleti'nin kurulması ile birlikte kızılbaşlığı kabul ettiklerini de göstermektedir.

Osmanlı-Karaman mücadelesinde Varsak ve Turgutlular'ın Osmanlı karşıtı bir hareket izlemesinin arka planında Karamanoğulları'nın yaşam tarzının kendilerine daha yakın olarak görülmesi olduğu gibi bir iktidar mücadelesinin olduğu da aşikârdır. Yerleşik hayat tarzına alışmamış yüksek dağlarda bağımsız yaşamayı tercih eden bu Türkmen grupların en önemli kaygıları Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu iskân siyasetinin gereği aşiretlerin başıboş hareket etmeden kontrol altına tutulması olmuştur.⁷⁴ Osmanlı Devleti tarafından bakacak olursak aynı siyaset gereği onlarla savaşmak yerine onların sahip olduğu gücü kullanarak birlik oluşturma düşüncesi tercih edilmiştir. Bu sayede onların devlete olan bağlılıkları artacağı gibi sahip oldukları siyasi ve askeri güç azaltılmaya çalışılmıştır. Nitekim savaşçı bir ruha sahip olan Varsak ve Turgutlular'ın Osmanlı idaresine girmesinden sonra vergi veren bir köylü haline

⁷³ Ali Sinan Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri: Sosyo-Ekonomik Tarih*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, ss. 313-340.

⁷⁴ Osmanlı'nın iskân siyaseti için bkz., Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, ss. IV-XI; Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1987, s. 13-39; Yusuf Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, ss. 5-15.

gelmeleri Osmanlı siyasal iktidarının ne derece etkin bir politika izlediğini göstermektedir.⁷⁵

İşte bu noktada Mehmed Fuad Köprülü, “o dönemde göçebe Türk boylarının taassuptan ve dinin dayattığı muğlaklıktan uzak, eski boy geleneklerini, görece Müslümanlık cilasına boyanmış basit biçimiyle sürdürdüklerini, bunun eski Türk şamanlarının haricen İslâmlaşmış bir devamından başka birşey olmadığını; müfrit Alevî ve heterodoks Türkmen babalarının manevi nüfuzu altında, siyah libaslı, kızıl böklü, ayakları çarıklı yaşadıklarını, Karamanoğlu'nun maiyetinde Konya'yı istila eden Türkmenlerin de aynı tipi temsil ettiklerini, ancak Türklüğün en temiz ve canlı bir unsuru olan bu toplulukların, devlet kavramına yabancı, boy töresi dışında bir düzen tanımayan, yönetimi zayıf gördükleri anlarda da ayaklanarak yağma ve tahribe yöneldiklerini” vurgulayarak⁷⁶ Varsak ve Turgutlular'ın neden Osmanlı Devleti'nin kontrolüne girmeyi istememelerini ve bu psikoloji ile Osmanlı'ya karşı neden mücadeleye giriştiklerini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Varsak ve Turgutlular'ın tarihi süreç içerisinde izlemiş oldukları siyasete baktığımızda Osmanlı ile giriştikleri mücadelede hep aynı yöntemi uygulamış olduklarını görürüz. Zira Osmanlı kuvvetleri karşısında tutunamayacaklarını anlayınca ya Bolgar Dağı'na kaçarak kendilerini kurtarmışlar ya da destek oldukları Karamanoğulları veya Memlük kuvvetlerine ihanet ederek kendi aşiret ve boy mensuplarına karşı Osmanlı Devleti ile ittifak kurmuşlardır. Bu Osmanlı Devleti'nin uygulamış olduğu siyasi manevra olarak düşünülebileceği gibi bu göçebe Türkmen grupların sahip oldukları psikolojinin gereği kendi menfaatleri uğruna her an taraf değiştirebileceklerini de göstermektedir. Nitekim Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasında da aynı durum söz konusu olmuştur. Varsak ve Turgutlular'ın desteğini alan Karamanoğlu Mustafa kendisinin yakalanıp teslim edilmesi şartıyla Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak ihanete uğramıştır. Osmanlı'nın Varsak ve Turgutlular'ı kazanma siyasetinin bir gereği olarak düşünebileceğimiz bu yöntemi daha sonra II. Bayezid, 1503 yılında Karaman, Taşili ve Bolgar Dağı'nda yaşayan bu Türkmen gruplara hediyeler gönderme ve kendilerine saygı gösterilmesini tavsiye etme şeklinde

⁷⁵ Varsak ve Turgutlular'ın yerleşik hayata geçişi ile ilgili bkz., Bilgili, *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri*, ss. 270-281, 356-359.

⁷⁶ Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1988, ss. 47-49.

uygulamıştır. Osmanlı'nın bu Türkmen grubu kazanma siyaseti izlediği aşikârdır. II. Bayezid'in izlemiş olduğu bu siyaset sonuç vermiş olsa gerek ki Yavuz Sultan Selim'in Memlûk Devleti üzerine yapılan seferde bu Türkmen gruplar tarafsız kalarak Osmanlı kuvvetleri karşısına çıkmamışlar Mercidabık ve Ridaniye Savaşları ile Memlûk Devleti'ne son verilince tamamen Osmanlı idaresine girmişlerdir.

Ayrıca şunu ifade edelim ki Varsak ve Turgutlular'ın desteğini alarak ortaya çıkan bu ayaklanmaya katılan zümrelerin sayısı tam olarak belirtilmemekle birlikte bu hareketin Osmanlı siyasal iktidarı tarafından ciddiye alınmış olması katılan zümrelerin sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Öte yandan geçmiş dönemlerde Osmanlı-Karamanoğlu mücadelesinin hangi boyutlara ulaşmış olduğunu bilmiş olmalarından olsa gerek, ayaklananlar üzerine üç şehrin valisi ile birlikte birçok asker gönderilmiştir. Bununla birlikte Memlûk sınırına yakın bir yerde kale inşa edip yaklaşık yedibin askerle bir o kadar da araç ve gereç de tahkim edilmiştir. Bu uygulamalar bu ayaklanmanın fiziksel boyutu hakkında bize bir fikir vermektedir. Öte yandan propaganda yöntemi olarak dinî veya mezhebi bir söyleme dayanmaması ve karizmatik bir lider önderliğinde ortaya çıkmamasına rağmen bu denli geniş bir toplumsal tabana dayanması oldukça dikkate değerdir. Bu noktada şunu da söyleyebiliriz ki, her ne kadar katılımı ciddiye alınan bir ayaklanma olsa da olaya Varsak ve Turgutlular'ın cephesinden bakıldığında, gönderilen Osmanlı kuvvetlerinden tedirgin olduklarından olsa gerek suçlarının bağışlanması karşılığında Karamanoğlu Mustafa'nın yakalanması konusunda Osmanlı kuvvetleri ile ittifak edip Karamanoğlu Mustafa'ya ihanet etmişlerdir. Bu ihanet bu ayaklanmanın iyi organize olmadığını gösterdiği gibi Karamanoğlu Mustafa'nın Varsak ve Turgutlular'a güvenmekte hata ettiğini, Varsak ve Turgutlular'ın tarihinden ders almadığını göstermektedir.

Ayaklanmaya katılan tımarlı sipahiler açısından olaya bakacak olursak, bu bağlamda Aşıkpaşazâde'nin ayaklanmanın çıkmasının sebepleri arasında tımar⁷⁷

⁷⁷ Tımar, yıllık yirmibin akçeden fazla geliri olanları ilgilendiren ve askerlik hizmeti karşılığında sipahilere verilen bir bedel olmakla birlikte genel ya da geniş anlamda mirî arazi rejimi çerçevesinde devlet-dirlik sahibi-reaya ilişkilerini düzenleyen sistem için de kullanılan bir terimdir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İA*, XII/I, ss. 286-333; ayrıca bkz., İlhan Şahin, "Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle", *İÜEFİTD*, 32, 1979, ss. 905; Mithat Sertoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri", *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Basımevi, 1967, ss. 281-291; Mustafa

sorununu gündeme getirmesi dikkate şayandır. Kaldı ki, 906/1500 tarihinde ayaklanma ile aynı döneme denk gelen tahrir kayıtlarının bölgede çıkabilecek rahatsızlıklara sebebiyet vermiş olması çok tabiidir. Bu noktanın daha iyi anlaşılması adına tahrir konusunda genel bir tablo çizecek olursak; *tahrirler*, Osmanlı İmparatorluğu'nda tımar sisteminin uygulandığı yerlerde nüfus ve vergi kaynaklarını tespit etmek için yapılan sayımlardır. Bu sayımı yapmanın amacı nüfus ve gelir kaynaklarını tespit etmenin dışında devlet görevlilerine, şahıslara ve vakıflara hizmetleri karşılığında maaş ya da gelir sağlamaktır. Gelirlerin bu şekilde dağıtımı Osmanlı Devleti için direk merkezi hazineden ödeme yapmaksızın topluma her türlü hizmetin götürülmesini kolaylaştırmıştır. Bu itibarla, bir bölgenin fethi, yeni bir padişahın tahta geçmesi veya savaş ve afet gibi gelir toplama düzeninde meydana gelen değişiklikler yeni bir tahririn yapılmasını gerekli kılmıştır. Fatih'in ölümünden sonra yerine geçen II. Bayezid da ülke genelinde tahrir yaptırmış ve 1483'te bu tahrir bitirilmiştir.⁷⁸ Bu tarihten sonra 906/1500 tarihinde Karaman bölgesinde Osmanlı şer'i ve örfî hukukuna aykırı görülen bidatların kaldırılması ve yeni bir tahrir yapması için Mevlana Vildan ismiyle meşhur Mevlana Muhiddin bölgeye gönderilmiştir. Bölgedeki tımarlı sipahileri denetleyerek halka zulüm edenleri merkeze bildirip ellerinden tımarlarının alınmasını sağlayarak yeni bir kanunname düzenlemiştir.⁷⁹ Aşıkpaşazâde'nin aktarmış olduğu olaylarla yeni tahririn yapıldığı tarihin aynı zamana denk gelmesi ayaklanmaya destek olan tımarlı sipahilerin tahrir yapılırken her tımarın vergisini iki misli yazmasından rahatsız olup Karamanoğlu Mustafa önderliğinde ayaklanmış olma ihtimallerini doğrular niteliktedir. Kaldı ki halka zulmedenlerin merkeze bildirilmesi gayesi ile de yapılan bu tahririn devlet görevlilerinin halka zulmettiği gerçeğini ortaya çıkarması açısından da önemlidir. Bununla birlikte Tımarlı sipahilerin bu ayaklanmaya destek olmaları ayaklanmanın dini söylemlerden uzak, siyasi ve sosyo-ekonomik nedenlerden kaynaklandığının da

Akdağ, "Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, 1955, s. 45.

⁷⁸ Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, Ankara: TTK Basımevi, 1988, ss. 1-65; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid*, Ankara: TTK Basımevi, 1987, s. XVIII; II. Bayezid dönemine ait tahrirler için bkz., Nicoara Beldiceanu, *Osmanlı Devleti'nde Tımar: XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985, ss. 103-106.

⁷⁹ Bkz., Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri*, İstanbul: Fey Vakfı, 1991, ss. 306-307; ayrıca bkz., Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943, ss. 39-47.

göstergesidir. Dolayısıyla dikkatle bakıldığında bu ayaklanma, hem Safevî yanlısı Varsak ve Turgutlular'ı hem de tımarlı sipahileri içerisinde barındıran ortak bir taban oluşturmuştur. Ortaya çıkan bu muhalif düşünce siyasal iktidara karşı bir tavır oluşturduğundan siyasal bir işlev görmüş olmakta Osmanlı siyasal iktidarına karşı bir muhalefet çevresinin oluştuğuna da işaret etmektedir.

II. Bayezid'in Venedikliler'in elinde bulunan Modon ve Koron'un fethiyle uğraşırken Anadolu'da Karamanoğullarından Mustafa'nın önderliğinde ayaklanma çıkması ve bu ayaklanmaya Safevî Devleti'nin kurucu kızılbaz Türkmen toplulukların da destek olması, yine bu noktada Ortadoğu'daki ekonomik çıkarları tehlike içinde olan Venediklilerin Osmanlıya karşı Karamanlı-Safevî ittifakı içerisinde olduklarını da göstermektedir. Adel Allouche'un, Sydney Nettleton Fisher'dan alıntılanarak verdiği bilgide Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının Şah İsmail'in tahrikiyle ortaya çıkmış olduğunu söylemesi, Osmanlı'ya karşı bölgede karşı bir ittifak içerisinde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu noktada Fisher'ın vermiş olduğu bilgiler Venedik kaynaklarından Marin Sanudo'nun ciltler dolusu yazmış olduğu günlüklere dayanmaktadır.⁸⁰ Ayrıca Allouche, Fisher'ın Sanudo'yu esas alarak vermiş olduğu bilgilerde Karamanoğlu Mustafa'nın Halep valisi tarafından tutuklanmasının ardından Şah İsmail'in Karamanoğlu Mustafa'nın serbest bırakılmasını istediğinde olumsuz bir yanıt almasından bahseder. Bu da Karamanoğlu Mustafa'nın Şah İsmail tarafından desteklendiğini göstermektedir. Ayrıca Allouche, Fisher'ın Memlûk kaynaklarına vurgu yaparak bu durumu doğruladığından bahsetmektedir. Bu kaynaklarda Şah İsmail'in Halep'e yönelik bir sefer hazırlığında olduğu Halep Sultanı'nın da bundan haberdar olup gerekli önlemleri aldığı ifadeleri yer almaktadır.⁸¹

Öte yandan Allouche, Şah İsmail'in bu ayaklanmaya destek olduğu yönündeki değerlendirmelerine Feridun Bey (991/1583)'in Münşeatü's-Selâtin adlı devletlerarası ve Osmanlı Sultanları arasındaki mektuplaşmaları içeren eserindeki mektupları da katarak olaya farklı bir boyut kazandırmaktadır. Allouche'a göre, Şah İsmail, II.

⁸⁰ Bahsi geçen günlüklere için bkz., Marin Sanudo, *Sah Isma'il I nei Diarii*, Testi I, Roma: Istituto per L'Oriente, ss. 9-10; ayrıca bkz., Sidney Nettleton Fisher, *The Foreign Relations of Turkey: 1481-1512*, Urbana: University of Illinois Press, 1948, ss. 91-92.

⁸¹ Adel Allouche, *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001, s. 92; Fisher, s. 92; ayrıca bkz., Muzaffer Tan, Ömer Faruk Teber, Mehmet Kalaycı, "A Short Treatise in the Context of Ottoman-Safavid Conflict", *The Islamic Quarterly*, 52/4, 2008, ss. 359-373.

Bayezid'e göndermiş olduğu mektupta Safevî tarikatının Anadolu'da taraftarlarının oldukça çoğalmasından dolayı Anadolu'da Safevî topraklarına yapılan ziyaretlerin engellenmesinden şikâyet ederek, gelecek olan bu kişilere izin verilmesini istemiştir. Alınan bu izinle Erzincan'da bekleyen Şah İsmail, gelecek olan taraftarlarının Anadolu topraklarını boşaltmasıyla Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasına katılmayı hedeflemiş ancak gelen taraftar sayısının yedibin kişi gibi hiç beklemediği oranda az olduğunu fark edince bu hareketinden vazgeçmiştir. Bu da Şah İsmail'in gizli niyetinin, Karamanoğlu Mustafa'nın ayaklanmasına katılmak üzere, Anadolu'ya Erzincan'dan girmek olduğunu göstermektedir.⁸² Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki mektuplarda Şah İsmail'in taraftarlarının Safevî topraklarına gelmesi için izin istemesi kadar normal bir durum olamaz. Fakat Şah İsmail'in gelen taraftarlarının eğer fazla olmuş olsaydı Erzincan'da karşılayıp onlarla birlikte Karamanoğlu ayaklanmasına bizzat katılacağı yönündeki bilgiler tahmini olmaktan öteye gidememektedir. Kaldı ki Allouche da bu durumun bir tez olduğunu söylemektedir. Ayrıca, bu ayaklanmadan on yıl sonra Şah İsmail'den habersiz ortaya çıkan Şahkulu ayaklanmasında, Şah İsmail'in ayaklanmanın bastırılmasının ardından Safevî Toprakları'na geri dönen Şahkulu taraftarlarına "*Babam Sultan Bayezıt Han hazretlerinin koruyucu gölgesinde bunca zamandan beri çoluk çocuğunuzla ferahlık içinde yaşarken neden boynunuzu bağıllık lâlesinden çıkarıp ayaklandınız?*" şeklinde soru sorması bu tarihten önce Şah İsmail'in Anadolu topraklarında ortaya çıkabilecek bir ayaklanmaya en azından bizzat destek verebileceğinin zor olduğunu gösterir. Ama şu söylenebilir ki, bu ayaklanma Osmanlı'nın kızılbaş Türkmen çevrelere olan şüphelerini daha da artırmıştır. Şah İsmail'in propagandaları ve II. Bayezid'in karşı önlemleri ile Osmanlı-Safevî mücadelesi farklı bir boyut kazanarak yeni bir döneme girmiştir.

2.1.2 Şahkulu Ayaklanması

Şah İsmail'in, Akkoyunlu Devleti'ni yıkıp Safevî Devleti'nin temellerini atmasından sonra, önceden olduğu gibi on iki imam Şiîliği taraftarları kısım kısım Safevî Devleti'ne hicretle, yeni kurulan Şiî devletinin gücünü artırmaya başlamışlardı.⁸³ Özellikle on iki dilimli kızıl taç veya tâc-ı Haydari'nin kabulünden sonra, Isparta-

⁸² Allouche, s. 93; Bahsi geçen mektup için bkz., Feridun Bey, I, s. 345.

⁸³ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 2

Burdur illeriyle Denizli ilinin Acıpayam yöresini içine alan Hâmid Sancağı, Tekeili,⁸⁴ Kırşehir, Tokat, Amasya, Yozgat ve Çorum çevresinde Safevîler'e taraftar olan Kızılbaşlar, Şah İsmail'e büyük bir bağlılık göstererek onu büyük bir kurtarıcı kabul etmişlerdir.⁸⁵ Tekeili'nde Şîliğin daha fazla yayılmasında ve taraftar bulmasında, Ankara Savaşından sonra Timur'un bütün Anadolu'yu yağmaladığı halde Timur'un sevgisini kazanmış Şeyh İsmail Safevî'nin üçüncü derecede dedesi olan Şeyh Sadreddin'in Timur'un yanında yer almasının ve Tekeili'nin bu yağmalardan uzak kalmasının neden olduğu söylenmektedir.⁸⁶ Bu yüzden Şah İsmail'in Osmanlı egemenliğine bağlı bu bölgelerdeki dinsel siyaseti Osmanlı İmparatorluğu için bir tehlike oluşturmuştur. Şah İsmail'e gösterilen bu bağlılık, Osmanlı Devleti tarafından her zaman takip edilmiş ve Safevî Devleti'nden gelen Kızılbaşlar ve onlara yardım eden Anadolu Kızılbaşları cezalandırılmıştır.⁸⁷

Şah İsmail, İran'ın karışık durumundan faydalanmak üzere ilk harekete geçtiği sıralarda Teke halkından bir grup yardım etmek üzere onun yanına gitmişti. Şah İsmail bunlara çok değer vermiş ve onları çeşitli devlet kademelerine getirmiştir. Bundan dolayı Tekeili'nde, Safevîlere taraftar olanlar, her şeylerini satıp savıp Şah İsmail'in yanına gitmek istemişlerdir. Şah İsmail bazı diplomatik teşebbüslerle taraftarlarının takipten kurtulup rahatça Safevî Devleti'ne gelmelerini sağlamak istemiş ve bu maksatla II. Bayezid'e müracaat etmiştir. Bayezid'e gönderdiği ilk mektubunda, Osmanlı devleti

⁸⁴ Bugünkü Antalya bölgesine eskiden Teke İli veya sadece Teke denirdi. Bu da Hamid oğulları'nın subaşı (komutan) larından birinin adından gelmektedir. Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 32; Hoca Sadeddin, Tekeili'nde yaşayanları "ol diyarda yaşayan Türklerin varlıkları doğuştan yaramaz olup, yaradılışlarından dik başlı olduklarından başka huysuzluk da onların aşâğılık yapılarında ikinci bir huy gibiydi. Ol insanlıktan eksik kişilerin nifakla dolu yüreklerinde bin bir türlü fesat gömülü olup her biri insan biçiminde laf anlamaz hayvana benzer kişiler" olarak tasvir ediyor. Bkz., vrk. Hoca Sadeddin, vrk. 405b-406a.

⁸⁵ Örnek olarak Çelebi Hadîdî, Şah İsmail ile ilgili şöyle demektedir: "Kızıl tacı başında Sufî adı, Müsliman şekliydi kâfirnihadı, Harami cümlesi kalaş u evbaş, O kavmedir cihan halkı Kızılbaş, Kızılbaş şeh idi İsmail şah", Bkz., Hadîdî, vrk. 228a; ayrıca Celâlzâde Mustafa'nın, "...Kurun-ı evvelinde vaki olan Kisra-yı Acemin gûn a gûn evza-i garibleri ki zuhur itmîşdir ol diyar-ı celilu'l-ıttibar daru'l-İslâm olalıdan yedi sekiz yüzyıl mikdarı Acemistan iklimlerinde ayin-i şer'i kavim-i nebevî etvar-ı kavanin-i gûzin-i Mustafavî mesluk ola gelüb medayin-i İslâmiyyede cevami u savamide hutbeler okunub çar yar-ı gûzin ridvanullahi aleyhim ecmain yad olunub merasim-i din-i mübin ma'mur u abad olmuşdı ekasire-i maziyyeden Akkoyunlu ve Bayındırlı zamanlarında zimam-ı mülk nadanlar eline düşüb merasim-i şer' u dinde tamam ihtilal görünüb ol diyarlar zulm u dalal ile mâl u mâl olıcak meşiyet-i hüdayı azze ve celle ile etraf u eknaf-ı Acemin silsile-i saltanatı üdmân-ı Erdebil'den Şeyh Haydaroğlu Şah İsmail ile müyesser ü mukadder olub ol..." ifadeleri bu konuda fikir vermektedir. Bkz., Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 106a-107b.

⁸⁶ Yazıcıoğlu Âlî, *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Ktp. Revan Köşkü Kol., No: 1391, vrk. 322.

⁸⁷ Refik, "Osmanlı Devrinde Râfizilik ve Bektâşîlik", s. 24.

topraklarından Safevî Devleti'ne geçmek isteyenlere izin verilmesini, bilgi ve irfan sahibi olarak dönen elçilerinin, dönüşleri esnasında yollarda rahatsız edilmemeleri için bazı tedbirler alınmasını istemişti.⁸⁸ Şah İsmail'in ricasını kabul eden Bayezid, müridlerinin rahatlıkla Erdebil'i ziyaret edebilmelerine izin vermiştir. Şah İsmail, bu ziyaret izninden gayet memnun olmuş, Bayezid'e medihkar bir ifade ile şükranlarını bildirmiştir.⁸⁹ Çoğunluğu sipahi olan Teke Türkmenleri'nin Erdebil'e gidip dönmemeleri yüzünden sipahi sınıfında azalmalar olmuştu. Ayrıca Anadolu'daki Kızılbaşlar Safevî Devleti'ne nezr adını verdikleri bir nevi vergi gönderiyorlardı. Bunun üzerine Bayezid yeni bir tedbir alarak sınır ötesine geçeceklerle, dönmek şartıyla izin verileceğini açıklamıştır.⁹⁰ Sınır beylerine “*min baad softi namına hiç kimesne Anadolu'ya geçmiyüb yollar zabtoluna*” şeklinde bir hüküm gönderilmiştir.⁹¹ Ayrıca Teke ve Hamid ilindeki sufilerin çoğu herhangi bir kargaşaya yol açmasınlar diye Modon ve Koron'a sürgüne gönderilerek orada iskân edilmişlerdir.⁹² Bu sürgün hareketleri günümüzde Bektâşîliğin Rumeli'ne yayılmasının en önemli etkenleri arasındadır.⁹³

Görüldüğü üzere Rumeli'ye yapılan sürgünler ve Erdebil tekkesine yapılan ziyaretlerin yasaklanması Tekeili'nde yaşayan kızılbaş Türkmen zümreyi derinden rahatsız etmiş ve bu durum, Şahkulu'nun da etkisi ile ayaklanmanın ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Bu ayaklanmaya zemin hazırlayan ortama baktığımızda; İdris-i Bidlisî (926/1520) ve Müneccimbaşı (1113/1702) gibi dönemin tarihçileri bu ayaklanmanın, Sultan Bayezid'in sağlığının yerinde olmayışı, devlet işlerini vezirlerine bırakıp yönetimden el etek çekmesi, vezirlerin ve devlet adamlarının halka karşı adaletsiz davranışları, bu çerçevede rüşvet almaları ve Şehzâdeler arasındaki taht kavgaları sebebiyle ortaya çıktığını söylemektedir.⁹⁴ Dolayısıyla bu durum Şah İsmail taraftarlarının rahatça organize olmasına ve propaganda yapmasına ortam hazırlamıştır. Bu süreçte Amasya bölgesinde Şehzâde Ahmed'in, Çorum çevresinde Şehzâde

⁸⁸ Feridun Bey, I, 345; Sarı Abdullah Efendi, *Münşeat-i Farisi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3333, vrk. 58a; Solakzâde, vrk. 316b.

⁸⁹ Feridun Bey, I, 346; Sarı Abdullah Efendi, vrk. 59a.

⁹⁰ Feridun Bey, I, 347.

⁹¹ Solakzâde, vrk. 316b.

⁹² Hoca Sadeddin, vrk. 358a; Müneccimbaşı, vrk. 430a.

⁹³ Zeki Arıkan, *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1988, s. 20.

⁹⁴ İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b; Müneccimbaşı, vrk. 436a.

Ahmed'in oğlu Şehzâde Murad'ın ve Antalya çevresinde ise Şahkulu'nun etrafında toplanan Kızılbaşlar açık ve gizli faaliyetlerine başlamışlardır. Osmanlı tarihçilerinden Âli (1008/1599), de iktidar mücadelesinin bu ayaklanmaya sebep olduğuna “*Şehzâde Sultan Korkud haffet akilla ibn-i vakit olanlar gibi harekât namahdud idüp hazreti hüdavendigarin Sultan Ahmed canibine meyl-i tâminü ve biraderi Sultan Selim'in Keefe sahilinden Rumeli'ne geçüp nasb-ı ilam ittügünü işitti haffet eyleyüp bir Antalya'dan göçdü Saruhan Sancağı'na varup sadr-ı hükümete geçdi etrafında olan fesad meyan-ı şebbde sefer etmesini bazı nâsezâ ahvale duyurdular*” ifadeleriyle eserinde yer vermiş, Şahkulu'nun bu fırsatı değerlendirdiğini ortaya koymuştur.⁹⁵ Solakzâde de birkaç kelime farklılığıyla Âli ile aynı görüşü paylaşmıştır.⁹⁶ Kemalpaşazâde ise “*Zaman-ı fetrette fırsat eline girüp iki üç yüz kişi ile baş kaldırıp*” diyerek bu olayın sebebini diğer tarihçiler gibi iktidar boşluğundan istifade etmesinde görmektedir.⁹⁷

Hoca Sadeddin ise bu bilgilere ilaveten, Sultan Bayezid'in vezirlere fazla güvenmesinden dolayı, çıkan olaylardan habersiz kaldığına değinmektedir. Bunun sonucu olarak, ülkeyi derleyip toparlama makamlarında bulunanlar halkın mallarına el uzatmışlar ve rüşvet ile iş görmeye başlamışlardır. Bu yüzden tımarlı sipahilerin tımarları ellerinden alınmış, işsiz kalmışlardır. Bunun sonucunda onlar da, geçimlerini temin etmek için farklı yollara sapsmışlar, bazısı yol kesen çetelere destek olmaya başlamış ve onların güçlenmesine sebep olmuştur.⁹⁸ İshak Çelebi (944/1538) de Selimnâme adlı eserinde Şahkulu ayaklanmasının genişleme sebeplerine değinirken, “*...Sipahi taifesi bu dertle bimar olup tımandan kalmışlardı, tevatür-i alam-ı rüzgârla bir nicesi can u cihandan bizar olup varup ol müfsidlere mülhak olmakla madde-i fesad hadden ziyade olmuşdi*” diyerek tımarsız kalan sipahilerin Şahkulu ayaklanmasına katıldıklarını kaydetmiştir.⁹⁹ Osmanlı tarihçilerinin söylemlerinden anlaşıldığına göre II. Bayezid'den sonra yerine geçecek oğulları arasındaki taht mücadelesi ve iktidar boşluğu böyle bir ayaklanmanın ortaya çıkmasında ana etken olmuştur. Ayaklanmanın çıktığı bölge olarak XVI. Yüzyılın ilk yarısı içinde Orta Anadolu gibi sosyo-ekonomik açıdan kolay etkilenen zayıf bir bölgede tekrarlandığı görülmektedir. Anadolu'da çiftçilikle

⁹⁵ Âli, vrk. 198b.

⁹⁶ Solakzâde, vrk. 329a.

⁹⁷ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 233.

⁹⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 406a.

⁹⁹ İshâk Çelebi, *Selimnâme*, Süleymaniye Ktp., Reisulküttab Kol., No: 655, vrk. 18a.

uğraşan reayanın, özellikle Orta Anadolu bölgesinde birden fazla ürün almaya müsait olmayan bir bölgede yaşamları geçim sıkıntısı çekmelerine neden olmaktadır. Bir de buna giderek artan nüfusu eklediğimizde ekilebilir alanların sayısının yetersiz hale geldiği görülecektir. Bu tür durumlar köylünün kendisinden istenen vergiyi düzenli olarak verememesine ve bu sisteme bağlı olan tımarlı sipahileri de etkilemesine yol açmıştır.

Hoca Sadeddin, bu bölgede yaşayan insanların yapısını da ayaklanmaya yol açan bir etken olarak görmektedir. Ona göre, Tekeili'nde yaşayan insanlar doğuştan yaramaz olup, yaratılışlarında dik başlılık ve huysuzluk vardır.¹⁰⁰ Özellikle göçebe ve yarı göçebe kesim için XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan Osmanlı'da ki merkezileşme hareketleri bu tarihe kadar belirli bir yerde oturmayan ve vergi kavramını ve disiplinli bir yerleşik hayatı tanımayan Türkmen zümrelerini derinden etkilemiştir. Yönetimin de bu grupları yerleşik hayata geçirmeye zorlayarak daha çok vergi tahsili yoluna gitmesi, bu amaçla tayin olunan mahalli yöneticilerin tavırları ve karşısındaki grupların inanç ve adetlerine karşı saygısız davranışları, onlarla devletin arasını açmaya yeterli gelmiştir. Tam da bu noktada, Şah İsmail'in Anadolu'daki kızılbaşlara değer vermesi, Anadolu'dan gelen ve orada hakir görülen taraftarlarını yüksek mevkilere getirmesi Anadolu'daki kızılbaşların Safevî propagandalarına destek olmalarına, Osmanlı'ya karşı tavır almalarına sebep olmuştur.

İlginç bir propaganda metodu ile ayaklanmaya başlandığı görülmektedir. Ayaklanma lideri halkı ayaklanmaya davet etmeden önce inzivaî bir hayat yaşamakta ve Allah ile temas kurduğunu söyleyip kendisinin mehdi olduğunu iddia ederek halkı ayaklanmaya davet etmektedir. Genelde arşiv vesikalarından öğrendiğimiz bu söylemler ayaklanmanın mehdilik düşüncesinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını göstermektedir.¹⁰¹ Öte yandan Osmanlı tarihçisi Şükrî¹⁰² ise, mehdilik dışında bir de bunlara sultanlık görevi eklemekte, ayaklanma ile ilgili "...Şahkulu nâm aslı nâ-

¹⁰⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 405b-406a.

¹⁰¹ TSMA, E 6187, "...memleket bizimdir deyu mühmelat söyler gah mehdilik davasın ider gah şah öldü onun velayeti bana değdi memleket benimdir deyu gah birkaç günlük ömrüm vardır memleket benimdir deyu birbirine muhalif kelimat ider..."; TSMA, E 2829, "...mezkur bedbaht Mehdilik davasın edüp bundan sonra memleket bizimdir deyu dava edüp...".

¹⁰² Şükrî'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemektedir. *Selimnâme* adlı eseri Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'a vali olarak atanması ve Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta çıkmasıyla son bulduğuna göre bu tarihten kısa bir süre sonra vefat etmiş olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Ahmet Uğur, "Selim-nâmeler", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1, 1978, ss. 376-377.

peydarını, Ni makâmı bellü nî hod meskeni, Rûm ilinden çıkdı ve Şah urdı dem, Başa tâc aldı vu kaldırdı alem, Yürüdi ceng itdi her gün Şah için, Şah anı def' itmedi Allah için...” diyerek, bu ayaklanmanın çıkışı sebebini, Şahkulu'nun sultanlık arzusu içinde oluşuna bağlamaktadır.¹⁰³

Haniwaldanus Anonimi'nde de Şahkulu'nun devlet kurup hükümdar olarak başına geçmek gibi bir arzusunun olduğu Şahkulu'nun kendi ağzından aktarılan ifadelerinden anlaşılmaktadır.

*Şimdiye kadar Allah'ın Osmanlılara bahsettiği saadetin şimdi artık süresi dolduğundan bunu, benim ağzımdan duyusunuz diye sizi böyle bir toplantıya davet etmeye karar verdim. Şimdi onların devleti hitam buldu ve bu yüzden bizi büyük değişiklikler beklemektedir. Sultan Bayezid nikris hastalığından yatıyor, bütün bedenini ve uzuvlarını kullanmaktan mahrumdur. Oğulları kardeş sevgisi geleneğine aykırı olarak birbirlerine karşı düşmanlık yapmaktadırlar. Bu arada devletin gücü nifak ve iç savaşlar yüzünden sarsıldı ve onların saltanatı daha uzun süre devam edemez. Allah dünyada yeni bir devlet kurmak için elime gökten bir kılıç verdi. Bu yüzden buraya gelin ve hükümdarınız olarak beni takip edin. Size büyük bir servet ve refah sağlayacak ve sizi mutlu edeceğim.*¹⁰⁴

Görüldüğü üzere II. Bayezid'in sağlığının elverişsiz oluşu ve ortaya çıkan taht kavgaları sonucu liyakatsiz kişilerin devlet kademelerine getirilmeleri, yine ortaya çıkan rüşvet ve yolsuzluklar, Osmanlı'nın XVI. Yüzyılın ilk yarısında içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumun da etkisiyle kızılbaş Türkmelerin Osmanlı'ya bakışını etkilemiş, kendilerini bu sıkıntılardan kurtaracak bir kurtarıcı bekler olmuşlardır. Şahkulu da bu psikolojik altyapıyı kullanarak bundan istifade etmiştir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine geçmeden önce Şahkulu'nun kimliği ile ilgili bilgi vermek gerekirse, Şahkulu, Karabıykoğlu diye bilinen ve Osmanlı tarihlerinde Şeytankulu adlarıyla da anılan Kızılbaş şeyhi *Hasan Halife*'nin oğludur. Babası, desturunu Şah İsmail'in babası Şeyh Haydar'dan almıştır. Uzun yıllar ona hizmette bulunduktan sonra Teke İli'nin Korkuteli ilçesine bağlı Yalınlu köy civarında bir mağarada inzivaya çekilerek gizemli bir hayat yaşamaya başlamıştır. Bu noktada Aşıkpaşazâde, Hasan Halife ve oğlu Şahkulu'nun kendi köylerinin yakınında bir mağarada ibadetle meşgul olarak oldukça ünlendiğinden ve bu durumun Sultan Bayezid'in kulağına kadar gitmiş olduğundan bahsetmektedir. Bu itibarla Sultan

¹⁰³ Şükrî, *Selimnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2148, vrk. 5b.

¹⁰⁴ Kreutel, s. 49.

Bayezid onların hayır dualarını almak için her sene onlara 6-7000 akçe göndermiştir.¹⁰⁵ Celâlzâde Mustafa (975/1567) ise, ayaklanmanın elebaşısı Şahkulu'nu tanıtırken, “ *Teke vilayetinden bir bedbaht-ı sernigün bir dalaletşiar müfsid-i fesadmeşhun var imiş ismine Şeytankulu dirlermiş bir mağarada sakin, tarik-i şerre salık, bir kuhsar-ı mezelletmedarda mutavattın hizane-i fesad-a malik*” olduğunu söyleyerek, onu kötü bahtlı, şansız, bozgunculuk çıkarıcı bir sapık olarak niteleyip onun bir mağarada kaldığını, kötülük yoluna gittiğini söylemektedir. Yaşadığı bölge ile ilgili olarak, alçaklık merkezi bir dağlıkta yerleştiğini söyleyerek, yöre halkınının tamamının da Şahkulu ile aynı zihniyette olduğunu ifade etmektedir.¹⁰⁶ Bu noktada Osmanlı tarihçilerinden Şükrî, Şahkulu'nun soyunun ve nerede yaşadığının belli olmadığını kaydetmektedir.¹⁰⁷ Öte yandan çağdaş diğer Osmanlı kaynakları da Şahkulu'nun kim olduğu ile ilgili birkaç kelime farklılığıyla aynı bilgileri verme noktasında hemfikirdirler. Örneğin, Şahkulu ayaklanması başlığıyla bu ayaklanmadan bahseden Hoca Sadeddin, Şahkulu'nu Şeytankulu da denilen bir eşkiya olarak nitelerken¹⁰⁸, Âli ise, “*Teke sancağında Elmalu nam karyede sakin serkeşler ve gümrahlar içinde Karabıykoğlu suret-i salahda şeyh namına mezkûr bedbaht ben sahibu'z-zuhur olan Şah İsmail bin Haydar'ın halifesiyim deyu devlet ve saltanat benimdir deyu söyledi*” diyerek Teke Sancağı'nda Elmalı adlı köyde sakin, gerçekte Şeyh olup Karabıykoğlu diye anıldığından ve Şah İsmail'in halifesi olduğundan bahsetmektedir.¹⁰⁹ Bu noktada İdris-i Bidlisî de Âli ile aynı görüşte olup Şahkulu ile ilgili ayrıntılı bilgi vermeden “*Şahkulu nam ez mevzi-i Kızılkaya der vilayet-i Tekeili bi iddia-i tebeiyyet-i Şah-ı gümrah-ı kızılbaş ve'l-fıraş*” diyerek, onun Tekeili'ne bağlı Kızılkaya denilen bir yerde ikamet ettiğini ve kızılbaşların şahı yani Şah İsmail'e bağlı olarak hareket ettiğinden bahsetmektedir.¹¹⁰ Öte yandan Solakzâde de Şahkulu için “*Teke sancağında Elmalu nam karyede sakin müfsidlerin eşkiyası ve gümrahlar içinde Karabıykoğlu deyu şöhret bulup suret-i salahda şeyh namı ile mezkûr Şeytankulu lakabı ile meşhur*” biri olduğunu söyleyerek Âli ve İdris-i Bidlisî'nin söylemlerine yakın bir ifade tarzı kullanmıştır.¹¹¹

¹⁰⁵ Aşıkpaşazâde, s. 264.

¹⁰⁶ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 48b-49a.

¹⁰⁷ Şükrî, vrk. 5b.

¹⁰⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 405b-406a.

¹⁰⁹ Âli, vrk. 198b.

¹¹⁰ İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b.

¹¹¹ Solakzâde, vrk. 329a.

Bununla birlikte çağdaş Osmanlı kaynaklarından Müneccimbaşı ise ayaklanma liderinin kim olduğu ile ilgili ayrıntıya girmeksizin onu sadece “*mülhid*” biri olarak tanıtarak onun nerede yaşadığı veya ne tür bir isimle anıldığından bahsetmemektedir.¹¹² Çelebi Hadîdî (937/1530) de Müneccimbaşı gibi ayrıntıya girmeden Şahkulu ile ilgili “*Teke İli’nden çıkan bir haramî*” şeklinde bahsederek Osmanlı tarihlerinden elde edeceğimiz biyografik bilgileri bu noktaya getirmektedir.¹¹³

Osmanlı tarihleri dışında aynı döneme arşiv belgeleri de Şahkulu’nun ayaklanma öncesi hayatı ile ilgili bilgileri doğrular niteliktedir. Birinci belgeden edindiğimiz bilgilere göre Osmanlı tarihlerinden farklı olarak Şahkulu Antalya yakınlarında Yalınlu adlı bir köyde doğmuş ve orada yaşamaktadır.¹¹⁴ Diğer belgede ise Erdebil halifelerinden Hasan Halife’nin oğlu olarak bildirilen Şahkulu’nun Antalya’ya bağlı Düdenbaşı’nda ikamet ettiği ve yöre halkının ona ev ve mutfak vererek itibar edildiğinden bahsedilmektedir.¹¹⁵ Şahkulu’nun biyografisi konusundaki bilgilerin çok sınırlı olmasına karşın onun karizmatik şahsiyetiyle ilgili bazı bilgilere sahip bulunmaktayız.¹¹⁶ Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilere bakılırsa Şahkulu Antalya yakınlarında yerleşmiş olduğu köyde münzevi bir hayat yaşamaktadır. Yaşamış olduğu bu hayat tarzının, çıkarmış olduğu ayaklanmanın gelişip yayılmasında önemli katkıları olmuştur. Nitekim Toroslar bölgesi Safevî Devleti ve Horasan’dan gelen göçebelerin yaşadığı yerlerden biri olmakla birlikte Bektâşî, Tahtacı ve Kızılbaş gibi bu göçebeler yaşam tarzlarına uygun birer tarikat içine girmişler, Hasan Halife ve oğlu Şahkulu da bu göçmen Türkmenleri kısa zamanda kendi safları arasına çekmeyi başarmıştır. Bu itibarla, İsmail Hamî Danişmend, Şahkulu'nun çocukluğunun ailesinin denetiminde, kendi köyündeki Erdebil müridleri içinde geçtiğini, çocukluğundan itibaren Kızılbaş kültürüyle büyümüş, o değerleri tamamen benimsemiş ve sürekli o havayı teneffüs

¹¹² Müneccimbaşı, vrk. 436a.

¹¹³ Çelebi Hadîdî, vrk. 219b.

¹¹⁴ TSMA, E 6636, “...Filibe Sancağı Beyi Sofî Şahkulu’nun casusu Pir Ahmed namın ettiği ikrarın beyanıdır ki zikr olunur ve Şahkulu Antalya kurbunda Yalınlu nam karyenin yanında bir mağarada olurdu ve mevludu dahi ol karyedeydi...”

¹¹⁵ TSMA, E 632, “...Şimdiki halde bu diyarda olan Erdebil halifelerinden Hasan Halife nam kimesnenin Şahkulu nam bir oğlu zuhur bulunup Antalyada Dudenbaşı nam mevzide temekkün edip ve bu diyarda olan halk ona etba edip emirane bir ali divanhane ve evler ve matbahunu verip ittifakla memlekete hükmetmeğe kask eyleyicek Subaşı Hasan bendenüz gönderilip...”

¹¹⁶ İslam Mezhepler Tarihi’nde Karizmatik Lider Anlayışı için bkz., Ahmet Şahinoğlu, “İslam Mezhepleri Tarihi’nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, VII/3, 2010, ss. 167-188.

etmiş olduğunu söyleyerek bunun sonucunda son derece faal, cesur ve oldukça zeki olduğunu, acayip bir cezbe kabiliyetine sahip olduğunu söylemektedir.¹¹⁷

İşte Şahkulu sahip olduğu bu karizmatik şahsiyetle ayaklanmayı başlatmıştır. Nitekim Şahkulu, taraftarları tarafından Baba diye hitap edilerek ayrı bir saygınlık kazanmış¹¹⁸ bunun da ötesinde bazen kendisinin mehdî, bazen de Şah İsmail'in öldüğünü söyleyerek velayetinin ona geçtiğini iddia ederek karizmatik şahsiyetini pekiştirmiştir.¹¹⁹ Öte yandan sahip olduğu bu gücü iyi kullanan Şahkulu, taraftarları tarafından Allah ve Peygamber olarak görülerek ilahi bir kurtarıcı şahsiyet olarak görülmüştür.¹²⁰ Bu noktada Âli, Şahkulu için “...oldu ashab-ı fesadâta imâm, dedi hep birdir helal ve haram, garet itdi her diyârı bihisâb, köyleri kıldı harâb ender harâb, dedi cahil kulundur fil-i nikâh, oldu her avret rızayla mübah...”¹²¹ diyerek Şahkulu'nun sahip olduğu gücü ve etkiyi göstermiştir. Âli'den sonraki bir dönemde yaşayan Solakzâde'nin tarihinde birkaç değişiklikte aynı beytin olduğu görülmektedir. Solakzâde bu beyti aktardıktan sonra, Şahkulu'nun karizmatik şahsiyetiyle ilgili olarak “bana erenlerden işaret olmuştur, hâlâ ortaya çıkmış olan Şah İsmail'in halifesiyim” diyen Şahkulu'nun etrafında bir anda binlerce insanın toplandığından bahsederek onun halk üzerinde ne denli etkisinin olduğunu göstermektedir.¹²² Görüldüğü üzere Şahkulu'nun ayaklanma öncesi hayatına ait bilinenler sınırlı olup genelde doğduğu ve yaşadığı yerle ilgilidir. Bu yüzden onun ne menşesine, ne yetişmesine ne de ailesine dair birkaç bilgi hariç hiçbir bilgiye sahip değiliz. Şahkulu'nun ayaklanma süreci ve sonrası hayatı ile ilgili bilinenler ise ileride görüleceği üzere ayaklanmanın oluşum sürecinde sahip olduğu karizmatik şahsiyetiyle ilgili görülmektedir. Bu noktadan sonra Şahkulu'nun şahsiyeti ve mehdilik söylemleri ile ilgili değerlendirmelerimiz konunun gidişatını bozmamak adına ayaklanmanın sonuçlandırılmasından sonra olacaktır.

¹¹⁷ İsmail Hamî Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi: m. 1258-1512: h. 656-918*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, I, 1971, s. 413.

¹¹⁸ Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a.

¹¹⁹ TSMA, E 6187, “...memleket bizimdir deyu mühmelat söyler gah mehdilik davasın ider gah şah öldü onun velayeti bana değdi memleket benimdir deyu gah birkaç günlük ömrüm vardır memleket benimdir deyu birbirine muhalif kelimat ider...”; TSMA, E 2829, “...mezkur bedbaht Mehdilik davasın edüp bundan sonra memleket bizimdir deyu dava edüp...”.

¹²⁰ TSMA, E 632, “... zikr olunan mahpuslardan Salih Fakih nam kimesne mezbur Şahkulu için halka telkin edip haşa Allah budur ve Peygamber budur ve sur-i hesap bunun önünde olsa gerektir buna itaat etmeyen imansız gider dediği bi hasebi'ş-şer' sabit olup salbolundu...”.

¹²¹ Âli, vrk. 198b.

¹²² Solakzâde, vrk. 329a.

Hasan Halife ölünce postuna oğlu Şahkulu oturmuştur. Toroslar bölgesi Safevî Devleti ve Horasan'dan gelen göçmenlerin yaşadığı yerlerden biri olmakla birlikte bu göçmenler yaşam tarzlarına uygun birer tarikat içine girmişlerdir. Bu yüzden aralarında Bektâşî, Tahtacı ve Kızılbaşlar çokça yer almaktadır. Hasan Halife ve oğlu Şahkulu bunları kısa zamanda kendi safları arasına çekmeyi başarmıştır. Ayrıca iktidardan memnun olmayan Tekeili tımarlı sipahileri Şahkulu ve babasının en sadık taraftarı olmuşlardır.¹²³ Nitekim Celâlzâde Mustafa, Anadolu sipahilerinin Şah İsmail tarafına meyledip mektup ve kağıtlar göndermek suretiyle fesada başlamalarını, İstanbul'da bulunan devlet kademesinin kul taifesine olan meyillerine bağlamaktadır. Ayrıca nesep sahibi kimselerin ve ocak erlerinin büyük imkânlardan mahrum kalıp onların yerine cahil ve rüşvet alan kişilerin önemli görevlere getirilmesinin de etkili olduğunu söylemektedir.¹²⁴ Özellikle Şehzâde Korkud'un eski sancağı olan Saruhan'a gidişinden faydalanan Şahkulu, Şah İsmail'in Bağdat, Türkistan ve Horasan'da aldığı zaferleri fırsat bilerek onun halifesi olduğunu belirtmiş, devlet ve saltanat bizimdir diyerek ayaklanma bayrağını açmıştır. Kızılkaya bölgesi eşkiyası da Şehzâde'nin olağan dışı yola çıkıp gidişini görerek, Sultan Bayezıd Han'ın vefat ettiğini, oğlunun da tahta geçmek için süratle gittiğini zannedip fitne çıkardılar. Bunlar, Şiîlerce kutsal sayılan 10 Muharrem 916 / 19 Nisan 1511 tarihinde Kızılbaş adetlerine göre toplanıp Şahkulu'na biat ederek ayaklanmayı başlattılar.¹²⁵ Hoca Sadeddin ayaklanmanın başlamasını nazım

¹²³ TSMA, E 6187, "...düşman günden güne ziyade olup fesadın artırmaktadır askerinin içinde sipahi taifesinden çok adam vardır ekser fesadları eden anlardır hisara üşüb hisara çok muzayika vermişlerdir hisar cenginde çağırıp söylerlermiş ki bir dahi tımar satarlar mı tımarımızı satın alı alı cemi rızkımız tükendi tımar almağa deve gerek at gerek mal gerekdir yoldaşa tımar yoktur kanda maldar etrak taifesi varsa bazargan varsa bazarganoğulları varsa kadioğulları mütevellioğulları varsa kadı kulları varsa ribahorlar varsa cümlesi ehli tımar oldular paşanın ne kadar açsısı seyisi mehteri ve sair hüddamı varsa cümlesi ehli tımar oldular yoldaşa dirlik kalmadı görsünler imdi tımarı na-mahalle verüp sipahi taifesine zulm itmegün ne fitneler ve ne fesadlar zahir oldu ve dahi neler zahir olsa gerektir deyu türlü türlü mühmelatlar söylemişlerdir ..."; TSMA, E 2829, "...vilayet-i Teke'nin ekseri Sipahiler bile onlara mütabaat edüp...".

¹²⁴ Celâlzâde, *Selîmnâme*, vrk. 39b-40a.

¹²⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 406; Âli, vrk. 198a; ayrıca Osmanlı tarihlerinde farklı tarihler de verilmektedir. Örnek olarak, kendinden sonraki Hadîdî, Hoca Sadeddin ve Celâlzâde gibi tarihçilere kaynaklık eden Bidlisî, Şahkulu ayaklanmasının başlangıç tarihini Hicri 918 (1512-1513) olarak vermektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b; Müneccimbaşı ve Solakzâde'de Hicri 917 Muharreminin Onuncu günü olarak geçmektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 436a; Solakzâde, vrk. 329a; Lütî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserinde, ayaklanmanın Hicri 917 (1511) yılında meydana geldiğini belirtir. Bkz., Lütî Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi Kol., No: 4269, vrk. 201a.

şeklinde şöyle dile getirmiştir: “Felek okudu adını anın Şeytankulu diye, İşi gücü fitne çıkarmaktır sonu da bu diye”.¹²⁶

Ardından bunlar, Şehzâde Korkud’un hazine ve mallarını götürenleri kovaladılar. Gecenin karanlığından istifade edip devlet mallarını toplamakla görevli kişilerle kanlı çarpışmalarda bulunarak hepsini öldürüp ellerinde ne varsa aldılar. Bu yüzden ayaklanma gittikçe genişledi ve bu bölgedeki eşkiya çoluk çocuğuyla, mallarıyla mülkleriyle ve bir sürü hayvanlarıyla birlikte kendilerine katılmasıyla sayıları günden güne çoğaldı. Köyleri zulümle harab olan tımar ehli de bunlara katıldı.¹²⁷ Hoca Sadeddin bu durumu şu şekilde aktarmaktadır: “Kızılbaş rengine boyandılar, Kavga çıkarmaya neden aradılar”.¹²⁸

Şahkulu'nun ordusunda tımarları ellerinden alınmış pek çok sipahi vardı. Onun taraftarlarının geri kalan kısmı ise Teke dağlarının yoksul köylülerinden oluşmakta ve taraftarları Şahkulu'na "Baba" diye hitap etmektedirler.¹²⁹

Şahkulu ayaklanmasının gelişim süreci itibariyle gelişigüzel tertiplenmiş bir hareket olmadığı görülmektedir. Zira Şahkulu harekete geçmeden evvel İmparatorluk dâhilindeki Serez, Selanik, Filibe, Sofya ve Dobnice’de bulunan Kızılbaş halifelere dört casusu vasıtasıyla yirmişer kâğıttan oluşan mektuplar göndermiş ve hazırlanmalarını emretmiştir.¹³⁰

Bu noktada casusun mektuptaki ifadeleri Şahkulu ayaklanmasının tertipli bir hareket olduğunu, Anadolu’yu Kızılbaş yapmak için iyi hazırlandıklarını göstermektedir. Bu süre zarfında Şahkulu’nun yanında Anadolu sipahileri yer aldığı

¹²⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 406a.

¹²⁷ İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b; İshâk Çelebi, vrk. 18a; Âli, vrk. 198b; Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 49a; Hoca Sadeddin, vrk. 406a-406b; Münecçimbaşı, vrk. 436a; Şükrî, vrk. 5b.

¹²⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 406a-406b.

¹²⁹ Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a.

¹³⁰ TSMA, E 6636, “... sen onda iken Şahkulu’nun yarar ademisi kimler idi deyicek biri Safer ve biri İmamoğlu nam kimesnelerdir ve sen Şahkulu’nun yanından ne vakit gittin deyu sual olucak geçen yılın Safer ayında gittim kaç kişiydiniz deyu sual olucak dört kişiydik dedi her birimize yirmişer kağıd verdi ol kimesnelerin adları nedir diyecek biri Safer ve biri İmamoğlu ve biri Taceddin ve biri dahi mezkur Pir Ahmed ve bunlar nereye vardılar deyu diyecek Safer Sereze vardı ve İmamoğlu Selanike vardı ve Taceddin Zağra Yenicesine vardı mezkur Pir Ahmed Filibede imaret mahallesinde Kara Habib nam halifeye kağıd verdim mezkur Kara Habib imaret-i mezkurde hem müsteiddir ve Sofyada Taceddin ve Şuca’ ve Şeyh Çelebi ve mezkurun imam Muhyiddin halifelere kağıdlar verdim ve Dobnice Ercanlı halifeye kağıd verdim ve esbabım ve bazı kağıdlarım Ercanlı halifede emanet kodum ve Dobnice nahiyesinde Resullu nam karyede Alay Beyi Yusuf bin Muhammed ve Edhemi Muhammed nam halifelere kağıdlar verdim ve Banacuk nam karyede Tımar eri İlyas halifeye kağıd verdim ve Beratlı nam karyenin İmam Muhyiddin nam halifeye kağıd verdim...”.

halde Rumeli sipahilerinin olmamasının sebepleri arasında casuslarının yakalanması ve birçoklarının Yavuz'un etrafında toplanmasında aramak gerekir. Şahkulu'nun Döşeme Derbendi'nde sık sık toplantılar yaptığı Şehzâde Korkud'un adamları tarafından bilinmekteydi.¹³¹ Bu süreçte Kızılbaşlar'a Subaşı Hasan Bey ani bir baskın yapmış ve 20 kişi yakalanmış¹³² fakat Şahkulu kaçmayı başarmıştır.¹³³

II. Bayezid ise bir köşeye çekilerek dünyadan elini eteğini çekmişti. Kendi yetkilerini vezirlerin ellerine teslim edip onların dürüstlüklerine fazlasıyla güvenerek gelişen olaylardan ve ülkenin düzenini bozan gelişmelerin kaynaklarından da haberi yoktu. Ülkeyi derleyip toplama odaklarına el koymuş bulunanların ellerini halkın mallarına uzatmaları, rüşvet kapılarını açmaları sonunda tımarlı sipahilerin çoğu tımarsızlıkla dermansız kalmış ve boş umutlarla kapı aşındırmadan canlarından bezmiş, yaşamlarından bıkmışlardı. Bunlar karınlarını doyurabilmek için türlü türlü düzenler kurmaya zorlanmışlardı. Bu nedenlerle nicesi yol kesen yaramaz çetelere yoldaş olup, onları güçlendirmişler, baş gösteren fesadın genişlemesine destek olmuşlardı.¹³⁴

Şahkulu birkaç gün gözden kaybolduktan sonra müritlerine ve sipahilere haber salıp yanına çağırırdı. Sipahilerin dışındaki her birinin dış görünüşleri çok kötüydü. Elbiseleri hor ve hakirdi.¹³⁵ Böylece işe başlayan Şahkulu, Antalya'dan¹³⁶ Sivas'a kadar önüne gelen kuvvetleri silip süpürdü, ortalığı yakıp yıktı. Çoluk çocuk demeden, on binden fazla insan katledildi. Koyun, sığır, kedi, tavuk demeden hayvanlar dahi telef

¹³¹ TSMA, E 5035, "...Sultan Korkud tale bakahudan gelen Sofinin kable'l ettiği ikrarın beyanıdır ki zikrolunur memleket halidir fırsat bizimdir gelin cemi memleketi zabt edelim yürüdüler Kapulukayada Döşeme Dervendinde cem' olup dört beş gün oturdular sonra etrafa dağılıp yerağa ve azığa mukayyed oldular sipahiden ibtida tanışıkda kimler varidi deyicek Çakır oğlanlarından üç nefer kimesne vardı bir dahi Kızıloğlu bir dahi Köleoğlu bir dahi Muhammed Bey derler yanında mukarribleri kimlerdir deyicek Dede Alisi ve Hızır nam kimesnelerdir ne kadar zamandır bunlar tanışık ederler deyicek dahi Sultan Korkud tale bakahu sancağında iken..."; ayrıca bkz., Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İÜFTD*, 6/9, 1954, s. 62.

¹³² TSMA, E 632, "...Şahkulu ele girmeyüp musahiplerinden yirmi nefer kimesne ele girüp tutulup hapsolundu...".

¹³³ TSMA, E 6187, "...amma bilmeyiz ki sihri mi vardur teshir-i cin mi bilir her ne defa da adam sıymış ise uğraş olmadan sinub kaçmışdır...".

¹³⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 406a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a.

¹³⁵ TSMA, E 6187, "...sipahi taifesinden gayri askeri gayet cimri şekildir üzerindeki hor ve hakirdir kiyacıkları hor ve hakirdir...".

¹³⁶ TSMA, E 632, "...Şimdiki halde bu diyarda olan Erdebil halifelerinden Hasan Halife nam kimesnenin Şahkulu nam bir oğlu zuhur bulunup Antalyada Dudenbaşı nam mevzide temekkün edip ve bu diyarda olan halk ona etba edip emirane bir ali divanhane ve evler ve matbahunu verip ittifakla memlekete hükmetmeğe kasd eyleyicek Subaşı Hasan bendenüz gönderilip...".

edildi.¹³⁷ Köylünün mahsulü toplanarak yakıldı.¹³⁸ Halk Kızılbaşlardan ziyade onlara katılan sipahilerin zulmünden perişan oldu.¹³⁹ Şahkulu kendisinin bazen mehdi bazen de Şah İsmail'in ölmesi nedeniyle velayetinin ona geçtiğini iddia ederek memleketin Kızılbaşlara ait olduğunu söylüyordu.¹⁴⁰ Öyle ki yakalanıp hapsedilen Şahkulu taraftarlarından biri, onun Allah ve Peygamber olduğunu, hesap gününün onun huzurunda olacağını iddia ediyordu.¹⁴¹

Şahkulu Şehzâde Korkud'un Antalya'dan ayrılmasından sonra 400-500 kişi ile birlikte Yenice Derbendi'ne geldi. O esnada Manisa'ya doğru giden Korkud'un adamlarına saldırdı. Çakırcıbaşı'nın kızını, Yazıcı Kemal'in iki oğlunu ve yirmi askeri çeşitli şekillerde eziyet ederek öldürdü.¹⁴² Şehzâde Korkud'un otağına saldırdı.¹⁴³ Antalya Subaşı Hasan Bey ve Korkud'un defterdarı halk arasından topladığı kuvvetlerle Şahkulu'nun bulunduğu yere gittiler. İki taraf arasında çok kanlı bir savaş

¹³⁷ TSMA, E 6187, "...ricalden ve avrattan ve etfalden onbinden ziyade nefis katl olunmuştur efvah-ı ricalden havf ziyade mübalağa ederler hasil-ı kelim bir gün o günden memleketin ahvaline tedarik gerekdir inayet gerekdir asıl Kızılbaş kendi gelse bu kadar afet olmazdı kenduden eşedir bu zalim uğradığı yerlerde ricalden ve avrattan ve etfalden her ne bulursa kırar hatta maslahatından ziyade koyun ve sığır olsa cümlesi kırar kediyi kırar tavuğu kırar ...Çavuş İskender bendeniz cümleye vakıftır mahfiyece teftiş oluna cengin evvelinden aharına cemi' ahvale vakıftır takrir eyleye çok namus eksikliği oldu ve memleket halkı hususen Kütahya şehirlisi rızıkların yağmalamışlardır kurtaramamışlardır Müslümanların halleri gayet mükedder olmuştur hayf olmuştur her ne zaman inayet olunursa bir gün o günden inayet oluna Çavuş İskender kulun makul kulunuzdur cemi' zarir ihfa buyurulmağa sıhhat oluna itimal oluna...".

¹³⁸ TSMA, E 6187, "...Kütahyada talan ettiği esbabı mahbube kalicalar vesair esbab her ne var ise cem' edip oda yakmış hasil şerh olunur zalim değildir ve bazı ahval ve bazı kelimat vardır yazmak edep olmadığı sebepten yazılmadı...".

¹³⁹ TSMA, E 6187, "...ekser fesadlara ikdamlar ettiren sipahilerdir ve Müslümanlar askerinden olan sipahilerden yoldaşlık gelmedi dahi artık dahi olsa fiilerinden yoldaşlık emin olunmağa sonradan malum olur şimdi onun vakti değildir hemen zalimin define inayet gerekdir meded gerekdir derman gerekdir..."; TSMA, E 77, "...sipahilerden bazı kimesneler de muavini oldular...".

¹⁴⁰ TSMA, E 6187, "...dergah-ı muallamadır cemi' alem halkına avaze yapmışlardır ki zerdalu vaktinde şah dahi gelse gerekdir memleket bizindir deyu mühmelat söyler gah mehdilik davasın ider gah şah öldü onun velayeti bana değdi memleket benimdir deyu gah birkaç günlük ömrüm vardır memleket benimdir deyu birbirine muhalif kelimat ider..."; ayrıca bkz., Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu ?", 6/9, s. 63-64.

¹⁴¹ TSMA, E 632, "... zikr olunan mahpuslardan Salih Fakih nam kimesne mezbur Şahkulu için halka telkin edip haşa Allah budur ve Peygamber budur ve sur-i hesap bunun önünde olsa gerektir buna itaat etmeyen imansız gider dediği bi hasebi'ş-şer' sabit olup salbolundu...".

¹⁴² TSMA, E 632, "...Şahkulu gaybet ettikten sonra Yenice derbendine varup kendinin etbaından dört beş yüz nefer kimesne cem' edip yola durup Çakırcıbaşı Nasuh bendenizin hatunu ve oğlancıkları ve halkınızdan ve şehirliden nice cem'i kesir göçüp gider iken zikrolunan Erdebil halkı mezkurları basup mezkur Çakırcıbaşının kızcağızını ve Yazıcı Kemal kulunuzun iki oğlancığın ve yirmi neferden ziyade müslimanları enva-i ezalarla katledüp malların alup Çakırcıbaşının hatununun ve Katib Kemal'in kızı ve bazı hatunları ve kızları alup dağa çıkarup esir etmişlerdir...".

¹⁴³ TSMA, E 632, "...Sultanım hazretlerinin otağı göçüp Evdekiyeye varıcak basup almak kasd edicek...".

meydana geldi.¹⁴⁴ Bu esnada Subaşı Hasan Bey yaralandı¹⁴⁵, defterdarın başını kestiler¹⁴⁶, iki taraftan 500'e yakın kişi öldü.¹⁴⁷ Antalya kuvvetleri bozguna uğratıldı. Hisarın kapılarını kapayarak şehri müdafaaya başladılar. Antalya kadısı, Şehzâde Korkud'tan acele yardım istemek durumunda kaldı. Yenice Derbendi'nde olan Şahkulu taraftarları ise günden güne sayılarını artırdı.¹⁴⁸

Şehzâde Korkud'un durumu merkeze haber vermesi üzerine Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa, Amasya Sancak Beyi Şehzâde Ahmed ve Niğde Sancak Beyi Sultan Mehmet bu mesele ile ilgilenmek için görevlendirildiler.¹⁴⁹

Şahkulu kuvvetleri ilerledikçe kuvvetleri artıyordu. Fakir köylüler, halifeler, tımar erleri ve sipahiler Şahkulu'nun saflarına katılıyorlardı. Şahkulu, mehdi olduğunu iddia ederek ele geçirdiği yerlere yanına gelenlerden beylerbeyi ve subaşı tayin ediyordu. Saflarına geçmeyenleri küçük büyük demeden kılıçtan geçiriyorlardı. Kadınlar, kızlar ve çocuklar öldürülüyor namuslarına tecavüz ediliyordu. Halkın mal ve eşyaları yağma ediliyor, taşınamayacak olanlar yakılıyordu. Anadolu'nun bu kesimi bu felaket karşısında ayaklanmış dağlara ve kuvvetli sur ve kaleleri olan şehirlere akın etmeye başlamıştı.¹⁵⁰

¹⁴⁴ Bu savaşı Şehzâde Korkud'un defterdarı Şehzâde 'ye yazdığı mektubunda şöyle dile getiriyor; TSMA, E 6321, "...sabıkda olan sofiler hadisesinden sonra yine galebeleri zuhura gelüp bu bendeniz subaşıyla şehirden vesair etraf ve nevahiden üçbinden ziyade âdem cem' edüp mukabele olundukta bize muavenet suretinde asker olan bazı sipahilerden ve gayrı kura halkından anlara tabi olup bizim askeri ortaya alup askerden beşyüz mikdarı kimesneyi şehid eylediler asker münhezim olup dönüp kaleye gelünüp hisar kapusun yaptırıldılar ve subaşı bendenizi bizden dönen ve cem' olan melunlar ortaya alup birkaç yerde yareleyüp üzerine kullarınız üşüp elf cehilde halas eylediler bilfiil hisarı yaptırıp taşra adem çıkmak ihtimali yoktur zira bizden karışanlarla ol melun ziyade kuvvet tutup cemî' çadırlarınızı ve esbabınızı alup ve bu bendenizin bazı hizmetkarlarını ve sultanımın hayli kullarını vesair askerden bunda kimesneyi şehid eylediler der-i devlete arz olunmağa tehir olunursa veya adam eğlenürse hisar elden gider bin ayak bir ayak üzere gelmişdir...".

¹⁴⁵ TSMA, E 77, "...Antalya subaşısı Hasan Bey nice yerde yareleyüp hisare düştü...".

¹⁴⁶ TSMA, E 77, "...Sultan Korkud tale bakahu hazretlerinin defterdarı ve subaşısı asker cem' eyledi Yenice nam mevzide cenk eylediler Defterdarın başın aldılar...".

¹⁴⁷ TSMA, E 77, "...iki defa cenk oldu beş yüz mikdarı adam düştü...".

¹⁴⁸ TSMA, E 632, "...Sünnî tayifesinden cem'i kesir ile mezkur Erdebil tayifesinden ve bunlardan nice kimesne maktul olup Erdebil halkından kesilmiş baş getirüp ve bir diri kimesne getürdüler salbolundu mezkur tayife Yenice'de durup yevmen fe yevmen mütezayiddir kasıdları memleketi bi'l külliye almaktır bunda nefir-i am olmuştur..."; TSMA, E 6321, "...zira bizden karışanlarla ol melun ziyade kuvvet tutup..."; TSMA, E 2829, "...ol taife yevmen fe yevmen mütezayid olup...".

¹⁴⁹ İdris-i Bidlisî, vrk. 49b; İshâk Çelebi, vrk. 18b; Âli, vrk. 198b; Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 49b; Hoca Sadeddin, vrk. 406a; Solakzâde, vrk. 329a; Müneccimbaşı, vrk. 436a.

¹⁵⁰ TSMA, E 2829, "...zaman-ı kalilde bir iki bin melain cem' olup mezkur bedbaht ki reisleri Şahkuludur amirane hareket edip kimin beylerbeyi edinip kimine yer yer subaşılık verüp bu üzere dimağları fesada varup sancak kaldırıp vilayet-i Teke'nin tabi' olmyan köylerin ve kendilerin garet edüp yakup ve yıkup malin ve menalin alup kendulere yarayan ehlin ve iyalin alup esir edip yaramıyanı heman kılıçtan geçirüp bu tarik ile havf u haşyet bırakup kimesne önüne durmayup kangı

*Oldı esbab-ı fesâdâta imam
Didi hep birdir helal ile haram
Garet itti her diyarı bî hesap
Köyleri kıldı hârab ender harâb
Didi cahil kulundur fi'li-i nikâh
Oldı her avret rızasıyla mübah.¹⁵¹*

Şahkulu, bu süreçte İstanos/Korkuteli'ne doğru ilerlemiş kendisini bekleyen iki bine yakın askerle orada savaşmış ve askerlerin çoğu öldürülmüştü. Sonra Elmalı'ya geçmişti. Müslümanların mallarını yağmalamış, mescit ve zaviyeleri yakmış, buldukları Kuran-ı Kerim ve kitapları ayaklar altına alarak tahrip etmişti. Mehdilik davasına devam edip Gölhisar üzerine yürümüş Gölhisar kadısını yakalatıp elli bin akçesine el koyduktan sonra onu öldürüp cesedini param parça etmişti. Bununla da yetinmemiş ortalığı yakıp yıktıktan sonra Burdur'a doğru ilerlemişti. Yolda Karagöz Paşanın Nokta kumandasında gönderdiği beş yüz civarı askerden oluşan kuvvetlerinin çoğunu Burdur civarında öldürdükten sonra şehre girmişti.¹⁵²

Şahkulu, Karagöz Paşa'nın gönderdiği iki bin kişilik kuvvetleri¹⁵³ yendikten sonra Kütahya'da bulunan Karagöz Paşa üzerine yürüdü. Keçiborlu, Sandıklı, Keçisiçanlı, Ulusiçanlı ve Altıntaş'ı yıkarak Kütahya'ya geldi.¹⁵⁴ Çelebi Hadîdî, bu

tarafa azmederse müslümanlar dağılıp kalan cibale perakende olup..."; ayrıca bkz., İshâk Çelebi, vrk. 18b; Hoca Sadeddin, vrk. 406a; Münecimbaşı, vrk. 436a.

¹⁵¹ Âli, vrk. 198b; Solakzâde, vrk. 329a; ayrıca bkz., Hacı Yekta Ahmed, *Vakay-i-Sultan Bayezid ve Selim Han*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., No 1416, vrk. 48a.

¹⁵² TSMA, E 2829, "...kasaba-i İstanos'u basup anı dahi hemçunan ihrak ve harap rızkın ve malın alup mübalağa müslimanları helak edüp Elmalu'ya azimet edüp anda dahi bir iki bin askerler cem' olub darurmuş buluşub anları dahi sıyub mübalağa taifesin şehid eyleyüb ve Elmalu'yu dahi kezalik vurub malın ve rızkın alub kendulara yaramıyanı kırub müslimanların ehl u iyallerine bir vechile hakaret etmiştir ki demek olmaz ve şehri dahi yer yer oda koyub mescidleri ve zaviyeleri bile yakmıştır ve haşa buldukları Kelamullahı ve kitapları oda vurub tabanlayup mahvederlermiş varup Teke'nin tamam kaydın gördükden sonra mezkur bedbaht Mehdilik davasın edüp bundan sonra memleket bizimdir deyu dava edüp andan göçüp Hamid Sancağına duhul edüp Gölhisar üzerine düşüp geldiği gibi fi'l-hal hisarı alup kadısın dutub elli bin akçesin aldıktan sonra enva'-i ceza ile katledüp meyyitin derpare eyleyüp dört köşede asup ve subaşısın bile öldürüp ekabirden ve ayandan mübalağa adem kılıçtan geçirüb kalede ve etrafında bulduğu kurada rızkı garet edüb ve köylerini yakub andan Burdur'a yürüyüb ol canibde dahi bir iki bin asker var imiş ve dört beş yüz sipahiyle beglerbegi lalamın Nokta nam ademi gelmiş imiş buluşub anları dahi sıyub mübaağa adem şehid edüb ve mezkur lalamın ademin yıkub alub azim hakaret etdükten sonra Burdur'u basup anı dahi bir vechile hakaret etmiştir kaabil-i vasıf değildir Ehl-i İslâm'ın ehl ü iyali ellerinde esir Burdur'dan öte Isparta ve Eğirdir deyu haber alınır..."; TSMA, E 5035, "...ol cengi nerede ettiler deyicek Kapulukayada Döşeme Dervendinde Antalya halkı Sultan Korkud tale bakahu defterdarıyla cenk ettiler andan kalktılar Elmalıya vardılar yakıp harap ettiler andan kalkup Gölhisar'a vardılar yakıp harap ettiler andan kalkup Burdur'a vardılar yakıp harap ettiler..."; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 406a; Münecimbaşı, vrk. 436a.

¹⁵³ Çelebi Hadîdî, vrk. 219b.

¹⁵⁴ TSMA, E 5881, "...şimdiki halde bu bendeniz işbu muharremu'l haramının yirmitüçüncü günü Banaz nam mahale gelüp ol gün Kütahyadan evamir geldi beglerbegi zidet mealiye hazretleri Kızılbaş denen melain ile mukabele olup beglerbegi hazretlerinin nice olduğu bilmezüz deyu haber verdiler ve

sırada Kütahya Beylerbeyi'nin rahat içerisinde olup işlerini yapmadığını, askerlerin ise beyler gibi olduğunu, idarecileri sevmeyen halkın ise Harici ve Râfîzî olarak belirttiği asilere karşı herhangi bir direnme göstermediğini kaydeder.¹⁵⁵

Şahkulu, Sandıklı önünde iki gün dinlendikten sonra 22 Nisan 1911'de Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmed Paşa ile karşı karşıya geldi. İki tarafın karşılaşmasında çok kanlı bir savaş meydana geldi. Bunun sonucunda Karagöz Paşa'nın ordusundan çok kişi hayatını kaybetti. Karagöz Paşa bu durum karşısında bin kadar Anadolu sipahisiyle göz karartıp onların üzerine yürüdü. Kütahya önünde iki ordu karşı karşıya geldi. O denli kan döküldü ki Hoca Sadeddin bu durumu "kan buharından gökyüzünde bulutlar gül gibi kızardı" şeklinde dile getirmektedir.¹⁵⁶

Şahkulu'nun çoğu taraftarı bu savaşta öldürüldü ve ordusu yağmalandı. Şahkulu taraftarlarıyla birlikte dağa kaçtı. Bundan faydalanmak isteyen Kütahyalılar, şehrin kapılarını açarak dışarı çıktılar ve Şahkulu'nun eşyasını yağmalamaya başladılar. Sipahiler Şahkulu'nun ordusunu yağma ile meşgulken Beylerbeyi Karagöz Paşa yalnız kaldı. Bu anı iyi değerlendiren Şahkulu, Beylerbeyi üzerine yürüdü. Kaçmaya çalışsa da başarılı olamadı. Bazı Tekeili sipahileriyle birlikte yakalanıp boynu vurulup kazığa geçirildi. Sonra üç kişiyi demire sarıp ocakta pişirdiler.¹⁵⁷ Karagöz Paşa'nın askerlerinin yanlarında bulunan at, katır, deve, gümüş, altın, nakkare, tuğ ve sancaklar

mezkur melain sabıkan Sandukluyu andan Kiçi Sıçanluyu andan Ulu Sıçanluyu ve Yahşi Beyin evlerini ve andan sonra Altuntaşı ihrak idüp badehu ma'rekeden sonra Kütahyayı Yakup haliya andan gidip Zığara nam köye gelüp kondular ve adem gönderip Kütahya canibine varup tefahhus olundu müşarunileyh beglerbegi hazretlerinin nice olduğu sahih haberi alınmadı bu bendeniz dahi düşmana karib mahalde geziyoruz ve ne mahale varacağımız bilmeyiz ve dergah-ı muallaya mahfi olmaya ki mezkur taifeyi hafif addetmek olmaz ve durmayub her gün yanlarına eşirradan adam cem oluyor ve vilayetin halkı inkılab üzerinde olub kimesneye itimad değildir elhasıl bu melunları sair e'daya kıyas etmelü değildir emindir ki bu babda dergah-ı mualladan ferman-ı ali ne vecihle sadır olursa buyurula ki ana göre amel olasuz ve illa? baki ferman dergah-ı muallamanındır ve'd-dua...".

¹⁵⁵ Çelebi Hadîdî, vrk. 219b; ayrıca bkz., TSMA, E 5881.

¹⁵⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 406b.

¹⁵⁷ TSMA, E 5035, "...ondan Keçiborluya vardılar Sofi olanı gelip tabi oldu Sofi olmayanı çıkıp kaçtı ondan Sanduklıya vardılar Sofi olan gelip tabi oldu Sofi olmayan çıkıp kaçtı Sanduklıdan alayın bağlayıp Kütahya'ya geldi iki gün oturak oldu iki günden sonra Beglerbegi geldi kuşluk vaktinde buluşup cenk eyledi ilk cenkte Beglerbegi Sofi sıyup dağıtıp yüzün dağa tutup kaçtı hayli Sofi toprağa düştü dağıldıktan sonra hisarın kapısı açıldı hayli adam çıkıp Sofinin ordusunu yağma ettiler cenkte olan sipahi dönüp yağmaya meşgul Beglerbegi yalnız kaldı Sofi gördü ki Beglerbegi yalnız kaldı Sofi dönüp geri beyleri üzerine yürüyüp Beglerbegi sardılar Beglerbegi kaçtı kovup ardından yitüp tuttular Sofiye getirdiler Sofi dahi odasını hali edip ol Teke Eli sipahileriyle tanışık edip boynun urup sonra kazığa urdılar sonra demire sarup üç kişiyi ocağa pişirdiler ol kişiler ne kişilerdir sorucak bilmezem dedi sonra şehri yaktılar ..."; ayrıca bkz., İshâk Çelebi, vrk. 19b; Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 50a; Hoca Sadeddin, vrk. 406b; Âli, vrk. 199a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a; İdris-i Bidlisî, Karagöz Paşa'nın asılarak katledildiğini kaydeder. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b.

yağmalandı.¹⁵⁸ Şahkulu ile taraftarları bu başarıdan aldıkları güçle kente yönelip Kütahya kalesini kuşattılar. Güçlerinin yetersiz olduklarının farkına varan Şahkulu taraftarları şehri barış yoluyla almaya yöneldiler. Kütahya halkı da onlara ağızlarını açıp bin bir küfürle karşılık verince, kenti yakıp yıktılar.¹⁵⁹

Bu haberin Edirne’de bulunan Padişah ve divan azaları üzerinde önemli tesiri oldu. II. Bayezid’in mizacı olayların getirdiği sıkıntıdan, hastalıkların üst üste bastırışından öyle bozulmuştu ki padişahlık yükümlülüklerinden bile vazgeçip ibadet köşesinde vaktini geçirmeyi yeğ tutar olmuştu. Yönetimde gerekli önlemleri almaktan tümünden el çekip gönlünde oluşan duygular öyle bir halkaya ulaşmıştı ki saltanat tahtında oturması sadece işin gereği gibi görünüyordu.¹⁶⁰

Bunun üzerine Sadrazam Ali Paşa, çeşitli askerlerden oluşan bir grupla Şahkulu üzerine serdar tayin olundu.¹⁶¹ Ali Paşa bu olaylarda Anadolu beylerbeyilerini kusurlu bularak şöyle söylemektedir: "Bütün bu olanlar, beylerbeyilerinin yüreksizliklerindedir. Bir kaç Teke Türkünün nice hakkından gelemezler. Yoksa başı kabak, ayağı çıplak haylazların neleri var ki boyunlarındaki bağlılık tokunu çıkartıp baş kaldıralar ve de bunca zarara cesaret ideler."¹⁶²

1511 yılında sanki imparatorluk yerinden oynamıştı. Padişah büyük zelzeleden¹⁶³ beri çoğunlukla Edirne’de oturuyordu. Şehzâde Korkud gibi Şehzâde Yavuz da sancağını terk etmiş, Kefe’ye gitmişti. Korkud’un izinsiz hareketine kızan ve Şahkulu’nun yakalanması için görevlendirilen Şehzâde Ahmed de sancağında değildi. Bu süreçte Şehzâde Ahmed’in Amasya’dan ayrılması ve Şahkulu’nun zaferler kazanarak ilerlemesi, Amasya ve çevresinde bulunan Kızılbaşları çok mutlu etmişti.

¹⁵⁸ Çelebi Hadîdî, vrk. 219b; İshâk Çelebi bu konu ile ilgili şunları söylemektedir; "...leşker münhezim olıcak şol sath-ı zeminin nutafında döküli ömri piyadelikle geçmiş ağaç ayaklu kızılbaş Türkleri elleri erdüğü bedevi atlara birer laabla şah deyüp süvar oldular...". Bkz., İshâk Çelebi, vrk. 19b; Celâlzâde, *Selîmnâme*, vrk. 50a.

¹⁵⁹ İshâk Çelebi, vrk. 19b; Hoca Sadeddin, vrk. 406b.

¹⁶⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 407a; Müneccimbaşı, vrk. 436b.

¹⁶¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 49b; Çelebi Hadîdî, vrk. 221a; Celâlzâde, *Selîmnâme*, vrk. 51a; Hasan-ı Rumlu, Sadrazam Ali Paşa’nın toplamış olduğu asker sayısını elli bin atlı olarak vermektedir. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a.

¹⁶² Hoca Sadeddin, vrk. 407a.

¹⁶³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Âlî, vrk. 184a.

Şehzâde Ahmed'in vekil bıraktığı oğlu Şehzâde Murad'ı da Kızılbaş yapmışlar ve onun etrafında toplanmaya başlamışlardı.¹⁶⁴

Sadrazam Ali Paşa Edirne'den hareket ederek Bursa üzerinden Kütahya'ya doğru ilerledi. Bu arada Şahkulu da boş durmayıp halifelerine, sipahi ve idarecilere haberler gönderiyordu. Aralarında Padişah'ın oğlu Şehzâde Murad ve Karaman Beylerbeyi Şehinşah'ın da olduğu idarecilerin bir kısmını kendi tarafına geçirmişti. Haydar Paşa Padişah'a bir arz göndererek mülhîd, müfsid ve şiddetli kâfir olan kızılbaşların Şehzâde'yi kendi taraflarına çektiğini ve Karaman'ın elden gittiğini derhal bu önemli meselenin çözülmesi gerektiğini Padişah'a bildirdi.¹⁶⁵

Şahkulu, Karagöz Paşa'yı yendikten sonra Saruhan Sancak Beyi Şehzâde Korkud üzerine yürüdü. Şehzâde Korkud, Hasan Ağayı serdar yapmıştı. Yardımına gelen diğer Sancak beyleriyle Şahkulu'nu Alaşehir ovasında karşıladı. Şahkulu ile diğer savaşlarda olduğu gibi büyük bir savaş meydana geldi. Hasan Ağa ve Sancak Beyi öldürüldü. Şehzâde Korkud kaçarak Manisa Kalesi'ne sığındı.¹⁶⁶ Bunun üzerine Şahkulu, Korkud'u takip etmedi.

Bursa kentini ele geçirmek hevesine düşüp, atlarını o yöne çevirdiklerinde, başbuğları Şahkulu acele etmeyi yerinde görmeyip, Padişahın sağlığını anlamaya öncelik verdi. Şahkulu Bursa yolunda Padişah'ın sağ olduğunu, hükümet kuvvetlerinin Edirne'den üzerine geldiğini duyunca korkuya kapıldı. Aldığı bilginin yayılması

¹⁶⁴ TSMA, E 5877, "...şimdiki halde Rum vilayetinin Kızılbaş macerası ve oğlu Sultan Murad'ın ahvali hususiyçün bu bendeniz Ruma gönderilmek üzere kasd olunacak nagah imtihan etmek manası var ola deyu tevehhüm olunmağın zikr olan hizmete gitmeğe rıza göstermemişim".

¹⁶⁵ TSMA, E 5590, "Sultanım hazretlerinin hak-u pay-i arz bende ki budur ki Fenayi ve Dellak İbrahim dimekle maruf mezhepsiz mülhîdler ve müfsidler ve kafrun-i eşedler Şehzâde hazretlerini bi'l külliye idlal edip tarikden tabiattan çıkardılar hatta bir derecedir ki an karibi'z-zaman mahzulin ve melunin Kızılbaş cemaatinin hazelehumu'llahu Teala ve şehzâde nin ittifakları bunun üzerine olmuşdur ki Şehzâde onlara yahud onlar Şehzâde ye mülakat olalar zamir-i münir-i cihan aranızda mestur olmayup bir türlü dahi mülâhaza buyurulmaya öyle olsa sultanım hazretlerine vacib ve lazımdır ki bu maslahatı sair mühim mesalihe kıyas etmeyüp cemi mesalihten akdem ve ehem bilüp ta'cil ale't-ta'cil devlet u saadette bu canibe gelüp her ne tarikle def' ve men' mümkün ise def' etmeğe ikdam oluna bi'l-lahi'l-azim memleketi Karaman heman elden çıkmıştır bir an ve bir lahza tevakkuf caiz değildir şöylece mülâhaza buyurula baki garaibin ve fesadın nihayeti yoktur inşallah onlar dahi hak-i pay-i şerifinize olmaya baki sultanım hazretlerinin hak-i pay-i şeriflerine ilam hacet değildir ömr-ü devlet baki b'ad abdukum el-muhlis Haydaru'l fakir".

¹⁶⁶ TSMA, E 5451, "... Haliyen Tekeili'nin bagileri Beylerbeyi inhizamından sonra göçüp Sultan Korkud üzerine varup anlar dahi Hasan Ağa'yı askerine reis edüp Alaşehir ovasında buluşup azım mukatele olup anları dahi sıyup kırub ve mezkur Hasan Ağayı katledüb bir kaç sancak beyleri dahi düşüp Sultan Korkud dahi kaçup Manisa Kalesi'ne varup bi'l-fil memleketi yıka yaka Bursa'ya geliyor iki güne değin Yeniçeriden ve gayriden mu'in ve zahir ve mededci erişmezse memleket bi't-tamam elden gitmiştir azim aduvdür beylerbeyinin vesayir sancak beylerinin hazinelerine ve cebecuşlarına ve silahlarına malik olmuşdur...".

tarafklararının dağılmasına yol açar diye bu haberi gizledi. Bursa zerine yürümekten vazgeişini Öyle açıkladı. “Henüz elimizde sığınacağımız bir kale yoktur. Darda kaldığımızda ona kapanırız. Bursa’ya varınca hemen eteği ele girmeyip ortada kalırız. Amaç edindiğimizi derlemek üzere iken ortaya düşeriz. En iyisi odur ki önce bir dayanak ve de sığınak tedarikinde oluruz”. Bu denli düşüncelerle dönüp destekçisi Őehzde Şehinşah’ın hkim olduğu Konya’yı almaya karar verdi.¹⁶⁷

Bu süreçte Serdar Veziriazam Hadım Ali Paşa, Bursa’dan hızlıca ilerleyerek Kütahya’da, Altıntaş’ta kendini bekleyen Őehzde Ahmed ile birleştı. Bu sırada Şahkulu Kızılkaya’ya yerleştı. Hadım Ali Paşa Altıntaş’tan kalkarak, 15 Haziran 1511’de Kızılkaya önüne geldi. Sözü edilen bölgenin bir yanı Karaman diyarına bitişik olmasından dolayı bölgenin korunma ve savunma işini Karaman lkesi beyi olan Őehzde Sultan Şehinşah’ın lalası Haydar Bey’e bıraktı. Haydar Bey de Kayseri beyi ve bir sancak beyinden oluşan iki bin sipahi ile birlikte bu yörenin korunmasını üstlendi. Diğer tarafı ise Ali Paşa merkez kuvvetleriyle çevirip elindeki birliklerle bir süre bu durumu korudu. Bu kuşatma otuz sekiz gün sürdü.¹⁶⁸ Bu süre içinde kızılbaşlara niçin hücum edilmediği sorusuna cevap vermek kolay değildir. Ancak Ali Paşa’nın kuşatılmış olanların teslim olmaktan başka çareleri olmadığını düşünerek beklediği ve bu suretle zaman kaybettiği, Őehzde Ahmed’in ise hükümdarlığını sağlama işinden başka bir Őeyle meşgul olmadığı söylenebilir.¹⁶⁹ Kuşatma esnasında Şahkulu ve kuvvetleri ise yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamış ve bu çaresizlikle bir gece kaçmaya kalkışmıştı. Bunlar çadırlarını, yorgun at ve develerini geride bırakıp gizlice orayı terk ettiler. Şahkulu, Sadrazamın peşinden geldiğini görünce Kızılkaya’dan kalkıp İncirli derbendini tutmaya gitti. Fakat sonradan bu fikirden vazgeçerek Döşeme Derbendi’nden

¹⁶⁷ Hoca Sadeddin, vrk. 407a; Müneccimbaşı, vrk. 436b; İşhk Çelebi, Şahkulu’nun içinde bulunduğu bu durumu şu Şekilde aktarmaktadır; “...kendülere reis olan Şahkulu didikleri pis-i pr telebbs, bunların bi-tevakkuf Bursa canibine gitmelerini tecviz etmeyüb Hazret-i Hdavendigarın keyfiyyet-i ahvaline vukuf kasd eyledi canib-i ehl-i İslmdan dil alup Padişah-ı din-i penahın sıhhat-ı vucudun bilicek kendüden geçüb la ya’kil oldu...”; Bkz., İşhk elebi, vrk. 20b.

¹⁶⁸ li, vrk. 199a; Solakzde, vrk. 335a.

¹⁶⁹ Hacı Yekta Ahmed, vrk. 53b “...canib-i aharı Paşay-i mezbur asakir-i mansur ile ihata idüp hasıl-ı kelim otuz sekiz gün ol makamda mukim oldular. Gya ki sürgün avı idi. Ol hanazir-i hilkat ve bahayim sıfat kavmin fırsatın gzettiler. Fe amma ihatalarına mağrur ve la-hdd Őikrımızdır deyu mesrur idiler. Sultan Ahmed ise askerde olan sipah ve yeniçeriden biat hasıl etmiye mcidd ve sai olup bila şüphe altanat bana mukarrer olmuştur, mukaddem biat ve tebeiiyet idenlere ihsanım efzundur, ne tereddüd mahallidir deyu ikdam ve ibram itmede asker ise ictinab idüp madam ki Padişah’ımız hayattadır, biz birinizden biat itmezz diyu cevap virmede. Gel gör ki muhasara olunan firka-i evbaş dik-ı maaşdan muztar olup ittifakla heman bir gice firar niyyetiyle Haydar Bey muhafaza itdği canibden rah-ı grize müteveccih oldular.”

geçti. Engel olmak isteyen Haydar Paşa'yı Karaman yolunda bir gedik bulup şehit eyledi. Sadrazamdan çekindiğinden Konya'yı kuşatmaktan vazgeçerek Beyşehir önünde konakladı.¹⁷⁰

Aslında Hadım Ali Paşa'nın bu sefere çıkmasının gerçek amacı Şehzâde Ahmed'le buluşarak onun saltanat tahtına oturmasıyla ilgili ilk hazırlıkları yapmak ve de yeni padişahı iş başına getirmektir.¹⁷¹ Böylece Şehzâde Ahmed'in hayalleri gerçekleşmiş, kolaylıkla imparatorluk tahtını ele geçirmiş olacaktı. Babasının vekil-i mutlakı ve Serdar'ı bunu ona garanti ediyordu. Bu olay Şehzâde'yi çıldırtmıştı. Bundan dolayı yeniçerilerin bu konu hakkındaki düşüncelerini öğrenmeye çalıştı. Ama Yeniçeriler, onun tekliflerine aldırış dahi etmedi. Zira onların gözünde Sultan olmaya layık kimse Selim Handı.¹⁷²

Kızılıkaya'dan düşmanın uzaklaştığı anlaşılınca Ali Paşa, Şehzâde Ahmed'i tehlikeye atmamak için yalnız gitmeye karar verdi.¹⁷³ Veziriazam Hadım Ali Paşa, son süratle Gelibolu'ya doğru yola çıkıp, dört bin sipahi ve dört bin yeniçeri ile Gelibolu'dan geçip, Anadolu beylerine sıkı buyruklar göndererek onları buluşma yerine çağırdı. Yanında bulunan askere ve sonradan gelip katılan beylere çeşitli bahşişler ve ikramlar verdi. Hoca Sadeddin bu durumu şöyle aktarmaktadır: "Kıskanç gönüller öyle doydular ki, Keremden yana akıllarında bir şey kalmadı".¹⁷⁴

Ayrıca Kızılıkaya'da, Şahkulu ile aralarındaki mesafenin fazla olması yüzünden civardan 500 kadar at toplattı. Bu atlara binen yeniçerilerle, orada bulunan atlı Rumeli, Anadolu Karaman askerleri ve Şehzâde Ahmed'in oğlu Ali ile birlikte Şahkulu'nun peşine takıldı. Diğer yaya kuvvetleri ise Şehzâde Ahmed'in yanında kaldı.¹⁷⁵ Bu süreçte

¹⁷⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 411a; Müneccimbaşı, vrk. 438a.

¹⁷¹ Hoca Sadeddin, vrk. 407a; Müneccimbaşı, vrk. 438a.

¹⁷² Çelebi Hadîdî, vrk. 224b; Müneccimbaşı, vrk. 440a.

¹⁷³ Kemalpaşazâde, *Selîmnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., Hazine Bölümü, No: 1424, vr. 270b, "...bir avuç terk-i bi-devletin ardına düşmek sizlere na revadır. Henüz ben yakın iken varayım haklarından geleyim dahi emr-i saltanat sizlere mukarrer kılınmıştır, hemen payitahta revane olalım bi mezahim ağyar verip taht-ı devlete süvar olun...".

¹⁷⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 407b; Müneccimbaşı'da dört bin sipahi ve bin yeniçeri olarak geçmektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 436b.

¹⁷⁵ TSMA, E 2667, "...iki üç merhale kalınca kasıdları mukabele ve mukatele idi hattâ Kızılıkaya ki düşman-ı din ü devletin makarr-ı şakaveti idi. Andan göçüp İncirli'ya gelüp derbendi almak tedbiri iken askerinin çokluğunu görerek kaçtığı dört beş bin miktar kefere-i fecereden eşed eşrar ehli iyalleriyle Kuhisarda sarblanup reis-i iblis gerdarları bir kaç bin piyade ve süvari ile Döşeme derbendinden geçtiği istima' olunub asâkir-i mansure ile işbu mübarek rebiülevvel ayının on sekizinde mezkûr Kızılıkaya önünde nüzul vaki' olub yeniçeri taifesini atlandırub düşman-ı mahzul ardınca ılgamak tedbirinde iken Karaman lalasından mektup gelüp ol müfsidun derbendden geçüp

Yeniçeri ile geride kalan Şehzâde Ahmed, zorluğu ile meşhur Hisardağı'na sığınan Şahkulu'nun üç bin kadar taraftarını kılıçtan geçirdi. Bu arada Ali Paşa'dan Karahisar'a gelmesine dair bir mektup gelince derhal oraya gitti.¹⁷⁶ Ali Paşa 14 günlük bir takipten sonra 917 yılı Rebiülahir'de Sivas yakınlarındaki Çubuk mevki Gökhan¹⁷⁷ civarında Şahkulu ile karşılaştı.¹⁷⁸ Şahkulu'nun ordusunun ön saflarında bin Habeşistanlı genç vardı.¹⁷⁹ Sipahiler ve gönüllüler ise daha savaş başlamadan kaçtılar.¹⁸⁰ Şahkulu ve kuvvetleri Paşa'nın az bir kuvvetle saldırıya geçtiğini görünce kaçacakları yerde direnmeye başladılar. Aralarında süren savaş neticesinde Hadım Ali Paşa göğsüne aldığı bir okla¹⁸¹ şehit düştü.¹⁸² Yeniçerilerden 170 kişi öldü, 500 tüfekçi yeniçeri ve kapı

Karaman deyu i'lam ettüğü sebebden ılgamaktan feragat olunup perakende olanları ele getürmek tedbiri alunub ertesi gün taraf be taraf fevc fevc adem gönderilüp ertesi ki mah-ı mezkur yirminci günüdür tekrar ulak gelüp ol bidin Beyşehir önünde oturur deyu haber getürdüğü sebebden ol mikdar mesafati yaya ile ılgamak mümkün olmamağın bu muhibhiniz ılgamağa ikdam edicek lalam hazretleri yaya ile oturup siz ılgamak kat'a caiz değildir başım gitmesini ihtiyar ederim siz teveccüh ettiğünüze rıza vermezem dedi yeniçeri dahi bunca mesafati yayak ılgamak müteazzirdir ve cümlemize eşer ve yarar atda bulmak mümkün değildir imdi biz gidemiyecek bu muhibleri için dahi gitmek olmaz elbette komazuz bizimle olmak gerek dedikleri sebebtten lalam hazretleri Ali tale bakahu ile kapu halkı ve Anadolu askeri yevm-i mezkurda ılgayup..."; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 411a.

¹⁷⁶ TSMA, E 3062, "...Badehu bu muhibleri Hisardağı demekle puhte ki suubetle meşhurdu ol bi-dinin bazı feceresi ana sığınmışlar imiş ve andan gayri bir nice puhtelerin fethine bir kaç gün tevakkuf edüp bi inayeti'l-lahi teala Hudavendigar devletinde feth olunup cümle puhteler ve perakende dağlarda tutulan üç bin miktarı kızılbaş melain kılıçtan geçtikten sonra merhumun mektubu gelüp sabıka varduğu yoldan avdet edüp Karahisara gelüp bizim halimiz düşmanla bertaraf olunca anda tevakkuf idi karşı birbirimiz ile mektublaşup ahvalden habir olasuz dedüğü sebebden Karahisar'a gelinüp ihtiyari tevakkuf olunup...".

¹⁷⁷ İdris-i Bidlisî ve Hoca Sadeddin'de Gökçay olarak geçmektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 49a-49b; Hoca Sadeddin, vrk. 411a; Solakzâde'de Gökhan diye geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 335a.

¹⁷⁸ TSMA, E 3062, "...işbu Rebiülahir ayının on altıncı gecesinde bazı yeniçeriler gelüp vakayı anlatırlar on dört gün ılgayup mah-ı mezkurun beşinde şenbe gün Sivas kurbunda Çubuk nam mevzide mülakat fırsatı vaki olup...".

¹⁷⁹ Hasan-ı Rumlu, vrk. 47a.

¹⁸⁰ TSMA, E 6352, "...Tarihsiz, imza yerinde mim yazan mektuptan: ...inha oldur ki bu hayinler zulümleriyle ibadullahı payimal ettikten sonra izzet-i saltanatı bi'l-küllüye ref' eylediler heman hasma mukabil oldukları gibi yirmi otuz adam düşmeden bular firar olmuş Kangırdan ve Engirüdan bir ahada yara yetişmemiştir tamam malum oldu ve rumdan bir kimesneye ok düşmemiş...".

¹⁸¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 50a; Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu'nun eserinde kesici bir kılıç darbesi ve mızrakla öldürüldüğünden bahsedilmektedir. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 47b.

¹⁸² TSMA, E 3062, "...takdir-i rabbani ile merhum Paşa lalam mertebe-i şehadet bulduğu malum oldu..."; TSMA, E 6352, "...heman Ali paşa merhum ol kadar cenk etmiş ki cenkte kimesne üzerine dönüp varmamış eğer Ali paşa üzerine beşyüz adam dönmüş olaydı hasmı aldıydı derler ve Sultan Alaaddin cengin acep söylerler üç gün melahide sancağını yakmış ve bunun atına seğırtmişler ve yine at çekmişler ahar görmüşler ki alurlar kaçmışlar melahide şehzâde idüğünü sonra bilmişler ardınca hayli kovmuşlar elhamduli'llah halas bulmuş şunları koyup kaçmak hüdavendigar koyup kaçmak değildir bu ne rüsvalıktır nedir gayret-i din ve gayret-i saltanat bi'l-küllüye yere depildi gitti yerler ve gökler inlediler ibadullahın duaları arşdan geçti bu melunlar neleri varsa vardılar ol melunlara verdiler geldiler halkın her nesin bulurlarsa alıyordular iş elden gitti dahi ne vakte değün uyurlar uyanası olmadı şu işleri eden türktür ve birkaç beglerbegi elinden diğerleri hun olmuş kimselerdir..."; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 411a.

halkının atlarının çoğu telef oldu. Şahkulu ile olan bu savaşlar sonucunda kabiliyetli Anadolu askerlerinin yerine müselleme ve yaya reaya ile kabiliyetsiz kişilerin askerlik yaptığı anlaşılmış oldu.¹⁸³ Bu olayı Hoca Sadeddin mısralarında şu şekilde dile getirmiştir:

*Kaçmayı bir anda kalmaya çevirdiler
Keskin kılıç kınını boşaltıverdiler
Hücuma geçtiler ol dem Müslümanlara
Savaş ateşi alevlendi bu arada
İki yandan da öyle bir girişildi ki
Yere serildi kızıl döşemeler sanki
Nice gazi düşerdi ol dem bu döşeğe
Kılıçlar ışık idi bunlar san pervane
Gerçi toprağa düştü ne de çok kızılbaş
Yaturdu yerde nice bin başsız kızılbaş
Ama pek fazla idi düşman bil sayıca
Paşa anuncün iremedi amacına
Vazgeçüp dünyada her türlü emelinden
Seçenek dizginlerin kaptırdı elinden
İki üç kez girdi o cenge tek başına
Ölüm haberin alı verdi okuyla
Pek çok çaba gösterüb sürdürdü savaşı
Kınında komadıydı eşsiz kılıcı
Ali örneği girdi uğraş alanına
İndi kara perde bulandı gökler toza
İdüb kılıcı düşmenin özünü çak
Nice pis mirdarı okuyla itti helak
Kadere çoktan Paşa virmişti başını
Böylece kucakladı kaderin okını
Can alıcı ok birden dokundu göğsüne
Karanu gice oldu gün baht gözüne
Yer yer Paşamız düşman ile idüb cengi
Gör şehit oldu en sonunda Ali gibi
Ali'nin dostlarıyız dirken ol lanetlikler
Ali'yi öldürmeye bunca çaba ettiler
Sevgiden dostluktan ururken bunca lafı
Ali'ye çektiler kanlı kızıl nacağı
Ali de küskün ol kötülük eyleyenden
Soylu olan kaçır hilekârın övgüsünden.*¹⁸⁴

Paşa yenildikten ve askerleri etrafa dağıldıktan sonra Şahkulu kuvvetleri Hafik kalesine geldiler. Hacı Mustafa adlı bir kişi kapı halkı ve çevreden topladığı kuvvetlerle düşmanı takip etti. Aralarında ok savaşı oldu. Fakat kuvvetleri az olduğu için bir şey

¹⁸³ TSMA, E 3062, "...Hudavendigâr sağ olsun mahfî olmayıki atlandırıp gönderilen beş yüz tüfekçi Yeniçeriden üç yüz otuz neferin atları kalup yüz yetmiş nefer merhum Paşa ile kalup ve bile giden Kapu halkının dahi ekserisinin atları kalmış sayır askerinin dahi ahvali bu minval üzere olup koşulan askerinin bazı Konya'da ve bazı perakende bazı yerlerde kalup imdi eğer ol Şeytan Kulu dedikleri lain düştüğü vaki ise huve'l-matlub-i ila cehennem ve bi'sel-mesir ve eğer düşmeyüb zir u inhizam azre şark tarafına çıkup gitti dahi gitmedüğü takdirce beher hal onun defî ne ile olur Anadolu askerinin hod hali ne derece muhtel olduğu malumları olmuştur zira ki Anadolunun kadimleri vesayir yararları gitti yerlerine müselleme ve yaya reaya ve gayrı bi-hamiyyet kimesneler nasbolunup Anadolu askeri askerlikten gitmiştir deyu istima olunurda içlerine girmekle hakikat ı halleri müşahede edildi..."

¹⁸⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 411a-411b.

yapamadı. Şahkulu'nun da bu savaşta öldüğü, ardından ona bağlı kuvvetlerin Erzincan'a, daha sonra ise Azerbaycan'a giderek Şah İsmail'e iltica ettiği söylenmektedir.¹⁸⁵

Şah İsmail o günlerde Irak'ta idi. Şahkulu taraftarlarının üstünlüklerini ve kalabalık bir şekilde ülkesine gelişlerini haber alarak, askerinin çoğu çeşitli yerlere dağılmış olduğundan, korku ve kuşkuya kapılıp, bir önlem olmak üzere Irak'tan Azerbaycan'a doğru ağır ağır yola çıktı ve onları karşıladı. Şahkulu taraftarları uğradıkları yerin altını üstüne getirip yağmalaya yağmalaya Tebriz'e vardılar. Yolda büyük bir kervanla karşılaşmış bin kadar kervancıyı öldürdükten sonra mallarını aldılar.¹⁸⁶ Hoca Sadeddin, Enbiyanâme yazarı olan Şeyh İbrahim-i Şebüsteri ile oğlunun o kervanda olduğunu hacca gitmek amacıyla böyle tehlikeli bir yolculuğu göze aldığını ve onun da öldüğünü belirtmektedir.¹⁸⁷

Şahkulu ayaklanmasından kurtulup geri dönenler, Şah İsmail ile buluştuklarında Şah bu kalabalığı dağıtmak için her bölüğü, beylerinden birine ağırlatmış, dağılsınlar diye emir vermişti. Böylece onların güçlerini dağıtıp parçaladı. Üçüncü gün meydanın ortasında büyük bir ateş yakarak üzerine iki büyük kazan kurdurup su ile doldurttu. Görenler aş pişirilmesi için hazırlanmış olduğunu sandı. Aslında birini ayaklanmadan kurtulanların başbuğları, diğerini de kışkırtıcı vezirleri için hazırlatmıştı.¹⁸⁸

Onları bin türlü itibar ve saygıyla meydandaki bahçeye getirtip orada kurulan gönül alan otağa ve süslü gölgeliğe indirterek görünüşte büyük ilgi gösterdi. Olan

¹⁸⁵ TSMA, E 6664, "...şimdiki halde Kızılbaş melahid bunda Sivas kurbünde. Hafik kalesine konup göçtükten sonra bu bendeniz halkımız ile ve şehirluden bir mikdar bulunan atlı ve katırlı ademler cem' edüp üç yüzden artuk adem olup ardlarına düşüp yukarıdan çıkınca kondukların göçtüklerin irakdan gözliyerek gittik hatta şol kadar oldu ki Sivas nahiyesinde Yenice nam kariyede aşıkari olup görünüp alay bağladık bir kaç ademlerimiz ileri varup anlardan dahi çıkup orada hayli ok savaşı dahi oldu bizi gördüğü vakit hayli vehmedüp karışup göçünü döndürüp alay bağladı ardından mübalağa asker yetiştü mülhaza etti gördü ki nesne yok çekildi gitti yürüyüverdi... bu yerlere zerrece ziyani dokunmadı Çithan'a değin ardınca gittik hazır helva idi elden çıktı gitti iş Allahındır ne diyelim amma aralarında reisleri olan Şahkulu Halife dedikleri mülhide cenkte tüfenk dokundu öldü deyu mesavi dahi var imiş..."; ayrıca Müneccimbaşı, Şahkulu'nun savaş sırasında kaybolduğunu, ölü veya diri olduğuna dair bir bilginin olmadığını kaydetmektedir. bkz., Müneccimbaşı, vrk. 438a; Süheylî de Şahkulu'nun akıbetinin ne olduğu konusunda kesin bir bilgi vermemekte ve eserinde şunları söylemektedir: " Hikmet-i Hüda ile ol cenkte Şeytan Kulu nabadid olub, mevt ve hayatından nişan belirmeyüb askeri olan otağdan dahi çok kimesne helak olmuştu" bkz., Ahmed b. Hemdem Süheylî, *Târih-i Şâhî*, Süleymaniye Ktp., Fatih Kol., No: 4356, vrk. 444b; Hasan-ı Rumlu ise bu savaşta Şahkulu'nun öldüğünü kaydetmektedir. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 47b; Kreutel, Şahkulu'nun ölmeyip Şah İsmail'e sığından bahsetmektedir. Bkz., Kreutel, s. 53.

¹⁸⁶ İdris-i Bidlisî, vrk. 50a; Müneccimbaşı, vrk. 438a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 47b; Şerefhan Bidlisî, s. 139.

¹⁸⁷ Hoca Sadeddin, vrk. 412a.

¹⁸⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 412a-412b; ayrıca bkz., Şerefhan Bidlisî, s. 139.

bitenler üzerine sohbete girişip Babam Sultan Bayezıt Han hazretlerinin koruyucusu gölgesinde bunca zamandan beri çoluk ve çocuğunuzla ferahlık içinde yaşarken neden boynunu bağıllık lâlesinden çıkarıp ayaklandınız? diye sorduğu zaman şu cevabı aldı:

Padişah yaşlandığından vücudunun rahatsızlığı ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan geri durdu. Vezirlerin yaptıklarıyla ortaya nice zulümler çıktı. Onların ettiklerine dayanamayıp bu yolu seçtik. Özellikle Şah hazretlerinin kapısına yüz sürmek ve güzel varlığını görmek de muradımız ve gönlümüzün tek dileği idi. Kapılarında kul olmayı hizmet sanıp kalkıp geldik.¹⁸⁹

Şah İsmail aldığı bu cevaplar karşısında kendini zor tutuyordu. Sorularına devam ederek, memleketini yakıp yıkmanın sebebini sordu. Ona da şöyle yanıt verdi ki, "çeke geldiğimiz bunca zulmün öcünü almak ve çevremize adam toplamayı kolaylamak için yağma ve talana cesaret olundu". Şah İsmail de bunun üzerine, yanıtının geçerli olmadığını, bizden yana sevgi duymana ve bizimle Sultan Bayezıt Han arasında baba oğul töresinin geçerli olduğunu bilmene rağmen, buna el uzatmanın bize dokunacağını neden aklına getirmedin? Özellikle bizim kervanımıza nasıl saldırıya kalkıştın? Tüccara saldırmak yol kesicilerin işidir, yaptığın özüne uymuyor ve de yalanını gerçek kılıyor diye söyleyince artık yanıt vermeye gücü kalmayıp suçunu kabul etti. Aldığı bu cevapla birlikte Şah İsmail, "Bu otağı başına padişahlardan kimin izniyle koydun?" diye sordu. O da bunun gaziler alameti olduğu cevabını verdi. Bunun üzerine Şah İsmail, Otağa takınmak padişahlar iznine bağlıdır. Hem sen ne zaman gazi oldun? Müslümanlar kanını haksız yere dökmek gaza mıdır? ve bu tutumunla gaza iddiasında bulunmak yerinde midir? diye azarladıktan sonra seçkin beylerinden Dev Sultan'a dönüp "bu otağdan hazzın var ise başından al başına sal" dedi. Dev Sultan da o anda otağını alıp başına takıp Şah İsmail'e secde eyledi. O anda katında hizmette olan dev kılıklı Kızılbaşlara işaret olundu. İkisini birlikte kaldırıp meydanda duran iki kazana attılar. Şah İsmail öteki beylerini de öldürtüp geride kalan askerlerini elden geçirdi. Beğendiğine görev verip ötekileri serbest bıraktı. Mal ve eşyalarını at ve takımlarını toy verenlere armağan edip salıverdi. Bunlar da kadın ve çocuklarıyla köşe bucak sokakları dolaşp, el açıp dilenerek dağıldılar. Yaptıkları kötülüklerin cezasını buldular.¹⁹⁰

¹⁸⁹ Hoca Sadeddin, vrk. 412b.

¹⁹⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 412b-413a; Solakzâde, vrk. 337a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 47b; Şahkulu ayaklanması ile ilgili ayrıca bkz., Ahmed Refik, "Anadolu'da Dinî Kıyâmlar Karabıykoğlu, Nur Ali, Celâlî", *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, ss. 137-140; Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, Aralık 1967, ss. 34-39; Tekindağ, "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, Ocak 1968, ss. 54-59.

Bu noktada İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Şah İsmail'in ticareti ve tüccarı korumayı önemsemesinden ötürü, Safevî Devleti'ne kaçan Kızılbaşların, Erzincan sınırında iken Tebriz'den Anadolu'ya gelmekte olan beş yüz kişilik bir tüccar kafilesine baskın yapıp onları katletmeleri nedeniyle Kızılbaşların ileri gelenlerini öldürdüğünü söylemektedir.¹⁹¹

II. Bayezid, bu ayaklanmadan sonra Teke ve Hamid-ili yöresinde bulunan kızılbaşları sürgüne tabi tutmuştur. Anadolu'da 50.000 kişinin ölümüne¹⁹² sebep olan bu ayaklanma ve birbiri ardına yapılan sürgünler yüzünden Tekeili'ndeki halkın azaldığı, belli başlı kaza ve nahiyelerin ise küçüldüğü anlaşılmaktadır.¹⁹³ Aynı durumu Hamid-ili sancağında da görmekteyiz. Burada da birçok köy boşalarak mezraya dönüşmüştür.¹⁹⁴ Bu durum, Hamid ve Teke sancaklarında yapılan sürgünlerin çok geniş kapsamlı olduğunu ya da kendi istekleriyle Safevî Devleti'ne giden halktan dolayı köylerin boşaldığını göstermektedir. Bu ayaklanmadan sonra Safevî Devleti'ne giden Tekeililer'innüfusunun 15.000 olması¹⁹⁵ ve bundan sonra da göç ve sürgünlerin devam etmesi nüfus bakımından bölgenin içine düştüğü durumu göstermektedir.

Bu noktada değerlendirmemiz gereken önemli bir husus var ki o da Şahkulu ayaklanmasında ölen kişi sayısıdır. Ayaklanmada hem Osmanlı kuvvetleri tarafında hem de Şahkulu tarafında birçok kişi öldürülmesine karşın bu sayının 50.000 gibi bir rakam olması pek mümkün gözükmemektedir. İdris-i Bidlisî'nin vermiş olduğu bu rakamın kendisinden sonraki birçok tarihçiye kaynaklık ettiği düşünülürse diğer tarihçiler tarafından kullanılmamış olması başka kaynaklarla teyit edilmesini imkânsız kılmaktadır. Kaldı ki Anadolu'da ellibine yakın çoğunluğunu kızılbaş ve Osmanlı karşıtı muhalif grupların oluşturduğu bu büyük rakamı Safevî tarihçilerinin de vermesi gerekirdi. Fakat Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu bile bu konuda her hangi bir rakam vermemiştir. Hadisenin gelişim seyrini takip ettiğimiz arşiv kayıtlarına ayrıntılı bakacak olursak her iki taraftan da ölen kişi sayısı yaklaşık 5-6000 gibi bir rakam çıkmaktadır ki bu İdris-i Bidlisî'nin vermiş olduğu rakama çok uzak bir değerdir. 50.000 rakamının mübalağalı bir rakam olduğu o dönemin nüfus ve vergi kayıtlarından

¹⁹¹ Uzunçarşılı, II, s. 231.

¹⁹² İdris-i Bidlisî, vrk. 50a.

¹⁹³ Tekindağ, "Teke-eli veya Teke-ili", *İA*, XII/I, s. 128.

¹⁹⁴ Arıkan, s. 21.

¹⁹⁵ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 33.

da anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın çıktığı ve her iki taraftan da birçok kişinin hayatını kaybettiği Tekeili'nin XVI. yüzyıldaki nüfus sayıları ile ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda bölgenin nüfusu yüzyılın ilk yarısında 3600 civarı iken ikinci yarısında artış göstererek 5000 civarına yaklaşmıştır.¹⁹⁶ Tahrir defterlerine dayalı olarak verilen bu demografik bilgiler XVI. yüzyıldaki Antalya'nın Anadolu'nun orta büyüklükte bir şehri olduğunu göstermektedir. Ayrıca XIX. Yüzyılda şehri ziyaret eden ünlü seyyahlardan Francis Beaufort'un yüzyılın başında şehrin nüfusunu 8000 olarak verdiği görülmektedir. Yüzyılın ortalarına doğru bu bölgeye gelen seyyahlardan Charles Texier ise nüfusu 15-18000 olarak vermiştir.¹⁹⁷ Nitekim döneme ait vergi kayıtlarıyla ilgili yapılan çalışmalara baktığımızda 1455 yılında elde edilen vergilerle 1530 yılında yapılan tahrir sonucu ortaya çıkan vergi miktarlarında oran olarak çok fazla azalma olmadığı görülmektedir. Ayaklanmanın yayılma sürecinde Hamid Sancağı'nda da birçok kişi hayatını kaybetmiştir. Bu noktada Hamid Sancağı'ndaki nüfus ve vergi oranlarına baktığımızda herhangi bir azalma görülmekten ziyade yükselme olmuştur.¹⁹⁸ 50.000 kişinin hayatını kaybettiği düşünülürse defterlere kaydedilmiş nüfus ve vergi oranlarında da oldukça fazla düşme olması gerekecektir. Ayaklanmanın yoğunlaştığı ve birçok kişinin öldüğü bu bölge düşünüldüğünde yapılan tahrirlerden elde edilen nüfus ve vergi oranları İdris-i Bidlisî'nin vermiş olduğu elli bin rakamının abartılı olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak verilen oranlara baktığımızda aynı yüzyılda Osmanlı Devleti'nde büyük nüfus ve vergi artışları olduğu halde bu bölgedeki oranların fazla olmaması ölümlerden ziyade yapılan göç ve sürgünlerden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.¹⁹⁹

II. Bayezid'in saltanatının özellikle son yılları, oğulları arasında yaşanan taht kavgaları ve otorite boşluğundan istifade eden grupların çıkardığı ayaklanmaların etkili olduğu son derece istikrarsız bir devreyi teşkil etmiştir. Bu durum Osmanlı entellektüelleri, alim ve devlet adamları arasında ciddi bir kötümser havaya yol açtığı

¹⁹⁶ Behset Karaca, *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta: Fakülte Kitapevi, 2002, ss. 102-104; ayrıca bkz., A. Latif Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağındaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma", *AÜDTCF*, 19/30, 1997, ss. 33-34.

¹⁹⁷ Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı", ss. 33-34; ayrıca bkz., Behset Karaca, s. 105.

¹⁹⁸ Serkan Sarı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri*, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, ss. 259-266.

¹⁹⁹ Ömer Lütfü Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, ss. 14-24.

gibi aynı halet-i ruhiye halka da yansımaya başlamıştı. Bu yüzden o dönemle ilgili yazılan kaynaklar bu menfi havayı ve manevi bakımdan yaşanan büyük moral çöküntüsünü dile getirir ve bir kurtarıcının beklenmeye başlandığını ifade ederler.

II. Bayezid'in oğulları arasında taht çekişmesi kendisini gösterdiğinde Anadolu'ya yönelik Safevî propagandaları hızlanmış, özellikle Şah İsmail'in şahsında kendi dinî düşüncelerine uygun bir lider bulduklarına inanan Osmanlı merkezi idaresinin sosyal ve ekonomik baskılarından memnun olmayan göçebe aşiretler, gözlerini Doğu'daki bu yeni kurtarıcıya dikmişlerdi. Bu sırada meydana gelen Şahkulu ayaklanması, II. Bayezid'in çaresizliğinin ve hükmünün geçersizliğini ortaya koymuş ve Yavuz Sultan Selim'e taht yolunu açacak gelişmelerden en önemlisini temin etmiştir.

Şahkulu ayaklanması aslında Şah İsmail'in tahrikiyle ortaya çıkmış bir ayaklanma olmaktan ziyade, 1509 depremi ardından yaşanan sıkıntı ortamı ve II. Bayezid'in öldüğü söylentilerinden etkilenen Şah İsmail hareketine de sempati duyan kesimlerin dinî-mezhebî yoğunluğu yüksek bir ayaklanma ile Osmanlı tahtını ele geçirme düşüncesinden kaynaklanmaktaydı. Bayezid'in öldüğü, oğullarının ise birbirine düştüğü, artık büyük kurtuluş zamanının geldiği, Osmanlıların ise süresinin dolduğu, kendisine bütün yeryüzü hâkimiyetinin verildiği, gökyüzünden kılıç indirildiği, bununla bütün milletleri hükmü altına alacağı söylemiyle harekete geçen Şahkulu liderliğinde Batı Anadolu kesimini ve Karaman bölgesini büyük bir karışıklığın içine iten bu ayaklanma sırasında hükümet kuvvetlerinin başarısızlığı, bunların Bursa dolaylarına kadar gelmeleri, o sıralarda Selim'in tahta geçme teşebbüsleriyle uğraşan merkezi idareyi zor durumda bırakmıştı. Ayaklanmanın başladığı yerde idarecilik yapan Şehzâde Korkud'un eşyalarının yağmalanması, onun bu ayaklanma ile ilgilenmek yerine saltanatı ele geçirebilme ümidiyle ansızın eski sancağı olan Manisa'ya dönmesi, burada iken de Şahkulu tarafından sıkıştırılması, ayrıca yine Şahkulu üzerine sevk edilen Anadolu Beylerbeyi Karagöz Paşa'nın, Karaman Beylerbeyi Haydar Paşa'nın ve ardından da Şehzâde Ahmed ile birlikte bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirilen Veziriazam Hadım Ali Paşa'nın bozguna uğrayıp öldürülmeleri, Şehzâde Ahmed'in ise Şahkulu'na karşı hiçbir şey yapamaması, merkezi idarenin ciddi bir itibar kaybına uğramasına yol açmıştı. Bu durumdan rahatsızlık duyan yeniçeriler de şimdi artık Rumeli'deki uç beyleri ile daha koyu bir bağ kurduğu anlaşılan Şehzâde Ahmed'ten tamamen soğumuştular.

Ancak, Şehzâde Ahmed'in padişahlık meselesi için Lalası Yularkısdı Sinan Bey'i İstanbul'a yollayıp çeşitli kesimlerden nabız yoklatması, Şehzâde Ahmed'e karşı tepkili olan yeniçerilerin ve Selim'e taraftar olanların elinden bir şey gelemeyeceğini göstermişti. Çünkü ikinci Vezir Mustafa Paşa, Müeyyedzâde Abdurrahman Efendi, Hasan Paşa, Nişancı Tacizâde Cafer Çelebi, koyu bir Şehzâde Ahmed taraftarıydılar. Yeniçeriler için "it ağzında kemik tutar, bunlara kemik atalım" diyerek onlara verilecek birkaç akçe ile muhalefetlerinin önüne geçileceği düşünülmekteydi. Fakat bu durum hiç de düşündükleri gibi olmadı. Bu gelişmelerden haberdar olan yeniçeriler bunlara yönelik tepkilerini her yerde bildirdiler.

Ancak bunlara önem verilmedi ve Ahmed'i padişah yapmak için hazırlıklara başlandı. Şehzâde Ahmed'in Üsküdar'a geldiği günün gecesini 21 Eylül 1511'de yeniçeriler bir toplantı yaparak Şehzâde Ahmed'in durumunu tartıştı. Toplantıda Şehzâde Ahmed'in Şahkulu ayaklanmasındaki beceriksizliğine atıf yapılarak, "...birkaç ayağı çarıklı Etrakten firar eden ne vechile saltanata sezâvâr olur..." dediler.²⁰⁰ Selim'in faziletlerini öne çıkardılar ve ondan başkasına tabi olmayacaklarını söyleyip sokağa döküldüler.

Görüldüğü üzere Şahkulu ayaklanması Şehzâde Ahmed'in beceriksizliğini ortaya koyarak onun için payitaht yolunun kapanmasına ve Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişine sebebiyet vermiştir.

Böylece anlaşılmaktadır ki, II. Bayezid dönemine kadar Osmanlı ile Safevî Devleti arasındaki ılımlı ilişkiler, Şahkulu ayaklanması ile bozulmuş; bu gelişme, Şah İsmail'in Anadolu'da kendi önderliğinde kurmayı düşündüğü devlet planlarını da bozmuştur. Bu şekilde Yavuz Sultan Selim'in iktidara gelişi ile Osmanlı'nın Batı siyasetinin doğuya doğru özellikle kızılbaşlara yönelmesine neden olmuştur.

Şahkulu ayaklanmasında hem Osmanlı hem de kızılbaşlar tarafından kullanılan dini argümanlara ve ayaklanmanın ortaya çıkışı ile ilgili olarak *mehdilik* konusuna özellikle vurgu yapıldığı görülmektedir. Mehdici/Mesiyanik anlayış ve hareketler,

²⁰⁰ Süheylî, vrk. 444b. Vakay-i Sultan Bayezit ve Selim Han yazarı Hacı Yekta Ahmed yeniçerilerin bu hususta varmış oldukları kararı aşağıdaki şekilde açıklıyor: "Şeytan Kulu uğraşında Sultan Ahmed Ali Paşa'ya imdada cüret idemeyüp havfından eyaletine çekilüp gide ve ırı saltanati kayırmak kaydında olmayup terk-i nâmus ide, ba-husus ol taife-i ehl-i fesad kendü sancağına karib bulunmuş iken min ba'd andan bir merdane hareket sadır ve dilrâne cünbüş zahir olmaya. Bu makule tenperver olan makam-ı hilafete nden istihkak bulur ve padişahlığa ne hüner isbatı ile layık olur. Serir-i saltanata sezâvâr Sultan Selim-i nâmdârdır biz andan gayrisini kabul itmezüz" diyerek ayaklandılar. Bkz., Hacı Yekta Ahmed, vrk. 56a-57a.

Zerdüşlük'ün, Maniheizm'in ve Mazdekizm'in eski hakimiyet alanları olan İran kültür coğrafyasında doğmuş ve zamanla Türk toplulukları arasında kabul görmüştür. Dolayısıyla bu ihtilalci mehdici hareketlerin Türkmen kesime yabancı olmadığı ortaya çıkmaktadır.²⁰¹ Yine Türkler daha İslâm'a girmezden önce Abbasi yönetimine karşı VIII. ve IX. yüzyıllarda İran'ın çeşitli bölgelerinde pek çok mehdici isyan hareketine katılmışlardır. O dönemdeki mesiyani inancın ve anlayışlar, Müslüman olduktan sonra bu defa mehdilik biçimine bürünmüştür. Bu da gerek Şîlikte, gerekse Sünnî anlayışta kendisini gösteren Mesih-Mehdi inancının daha çok Yahudilikten ve Hıristiyanlıktan etkilenecek şekilde şekillendiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan İlk Şî fikirlerin hicrî birinci asrın son çeyreğinde vasîlik, mehdilik ve recât gibi fikirlerden etkilenecek günümüzde Şîlik olarak karşımıza çıktığını düşünürsek bunun doğruluğu ortaya çıkmaktadır. Örneğin Şîi fırkalardan olan Sebeiyye'de Hz. Ali'ye aşırı fikirler ileri süren Abdullah ibn Sebe'nin Hz. Ali'nin ölümünden sonra onun dünyaya gelip düşmanlarından intikam alacağını söylemesi, aynı şekilde Muhtar b. Ebu Ubeyd es-Sakafi'ye tabi olan Muhtariyye fırkasının Muhammed b. Hanefiyye'nin ölmeyip beklenen mehdî olduğunu iddia etmeleri, Zeydiyye fırkası içindeki Carüdiyye kolunun mehdî beklentisi içerisine girmesi ve İmamiyye Şia'sının oniki imamdan önce birçok kişiye mehdî gözü ile bakılması mehdilik düşüncesi ile olan bağlantılarını göstermektedir.²⁰² XIII. Yüzyılda Anadolu'da gerçekleşen Babailer İsyanı'nda da bu motif kullanılmış ve daha sonra bu mesiyani karakter Türkler arasında Alevîlik gibi heterodoks bir İslâm anlayışını ortaya çıkarırken, onun ayrılmaz bir özelliği olarak yerini almış ve Osmanlı döneminde özellikle XVI. Yüzyılda da Şahkulu ve Bozoklu Şeyh Celâl gibi değişik ayaklanma hareketlerinde, merkezi yönetimlere karşı girişilen

²⁰¹ Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 141-145.

²⁰² Bağdadî, ss. 32-177; İsferyânî, ss. 16-71; Şehristânî, I, ss. 150-174; Eş'arî, ss. 15-68; Nevbahtî, ss. 21-27; Kummî, s. 18; Ayrıca bkz., Kummî/Nevbahtî, *Şîi Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şia*, Çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, ss. 50-318; Onat, *Emeviler Dönemi Şîi Hareketleri*, ss. 105-120; Ethem Ruhi Fırlalı, *İmamiyye Şiası: Caferiyye Mezhebi doğuşu gelişmesi ve görüşleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984, s. 10 vd.; İhsan İlahî Zahir, *Şia'nın Kuran İmamet ve Takiyye Anlayışı*, Çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984, s. 9 vd.; Ethem Ruhi Fırlalı, "Şîiliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şîilik Sempozyumu 13-15 Şubat 1993*, ss. 33-46; Hasan Onat, "Şîilik ve Günümüz Şîiliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine", *İslamî Araştırmalar Dergisi*, III/3, 1989, ss. 122-138; Hasan Onat, "Şîi İmamet Nazariyesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, Ankara 1992, ss. 89-110; Hasan Onat, "Şîiliğin Doğuşu Meselesi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 36, Ankara 1997, ss. 79-117; Fatih Topaloğlu, *Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, ss. 20-28.

bütün hareketlerin ana karakter ve temel motifini oluşturmuştur.²⁰³ Bu yüzden XVI. yüzyılın başında Safevî propagandalarının etkisiyle ortaya çıkmış bu ayaklanmada kullanılan mehdici söylemler yeni bir şey değildir.

Kızılbaş Türkmen çevreler arasındaki mehdici söylemlerin arkasında Şîliğin etkisi olmakla birlikte Hurûfliğin de tesirleri vardır. Fazlullah Astarâbâdî(796/1394) tarafından yayılmış bir tasavvufî öğreti olan *Hurûflik*, XV. Yüzyılda Tebriz ve Halep yoluyla Anadolu'ya gelerek inançlarını tasavvuf, vahdet-i vücud ve ilm-i esrâr-ı huruf gibi daha önce mevcut olan fikir ve inançlar içinde gizleyerek Bektâşîliğe girmeye başlamıştır. Zira Fazlullah'ın halifelerinden şair Nesimi(811/1408)'nin Hacı Bayram-ı Veli ile görüşmek üzere Ankara'ya gelip Anadolu'da çeşitli yerleri gezmesi, halifeler yetiştirmesi, Beşâretnâme adlı eserin yazarı Refî'nin onun önde gelen halifelerinden olması, Bektâşîlerin Nesimi'yi kendilerinden saymaları, Alevîlerin onu yedi ulu ozandan biri olarak tanımlamalarından yola çıkarak Hurûfliğin Anadolu'da yayılmasında ve Bektâşîliği etkilemesinde Mir Şeref ve Nesimi'nin rol oynamış olabileceği ileri sürülmektedir. Hurûflik öğretisi insanoğlunun yüzünde ve bedeninde tecelli eden "Elifba" harflerinin uluhiyeti üzerine temellendirilmiştir. Fazlullah'ın kutsal kitabı olan Cavidânnâme'de Fazlullah'ın ineyeceği beklenen ve zuhur edeceğine inanılan İsa ve Mehdi olduğu ifade edilmiştir. Öte yandan Hurûflik, Bektâşîliğe sızarken ayrı bir şekle bürünerek doğa tanrıçılığı ve insan biçimli tanrıçılık görünüşü altına girmiştir. XVI. yüzyılın başında Şîî Safevî destekli Kızılbaşlığın Bektâşîliğe sızmasıyla insan biçimli Tanrı anlayışı Tanrı'nın Ali adıyla insanoğlu biçiminde tecelli etmesi şekline bürünmüştür.²⁰⁴ Bu anlayışın örneklerini Bektâşî Erkânnamelerinde²⁰⁵, Alevîliğin temel

²⁰³ Ocak, *Babaîler İsyanı*, ss. 79-80; ayrıca bkz., Ocak, "Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdici(Mesiyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler", *Toplum ve Bilim Dergisi*, 83, Ankara 2000, ss. 48-56.

²⁰⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1981, ss. 112-113, 207-210, 327-336; Abdülbaki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1982, ss. 143-159; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 6. Baskı, 2002, ss. 270-274; ayrıca bkz., Dalkıran, s. 132; Hasan Hüseyin Ballı, *Hurûfliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfî*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013, s. 10 vd.; Gölpınarlı, *Hurûflik Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi, 1973, s. 18; İrene Melikoff, *Uyur İdik Uyardılar Alevilik-Bektâşilik Araştırmaları*, İstanbul: Demos Yayınları, 2006, ss. 38-41; Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Safî*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006, s. 56; Onat, "Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine", s. 116; Hüsamettin Aksu, "Hurûflik", *DİA*, XVIII, ss. 408-411; Ahmet Yaşar Ocak, "Bektâşîlik", *DİA*, V, ss. 373-379.

²⁰⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ömer Faruk Teber, *Bektâşî Erkânnamelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara: Aktif Yayıncılık, 2008, ss. 159-165; Doğan Kaplan, *Erkânnâme I*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı

kaynaklarından olan Buyruklarda²⁰⁶ ve özellikle Şah İsmail'in Hatâyî Divanı'nda görmek mümkündür;

*Allah Allah deyin Gaziler
Gaziler deyin Şah menem
Karşu gelin secde kılın
Gaziler deyin Şah menem
Uçmakta tuti kuşuyam
Ağır leşker er başıyam
Men sufiler yoldaşıyam
Gaziler deyin Şah menem
Mansur ile darda idim
Halil ile narda idim
Musa ile Turda idim
Gaziler deyin Şah menem
Kırmızı taçlı boz atlı
Ağır leşkere nisbetli
Yusuf Peygamber sıfatlı
Gaziler deyin Şah menem
Hatayiyem al atlıyam
Sözi şekerden tatlıyam
Murteza Ali zatlıyam
Gaziler deyin Şah menem.*²⁰⁷

Yukarıdaki dizelerde görüldüğü üzere Şah İsmail kendini Ali sanmakta, Ali de Allah'ın tecellisi konumundadır.

*Ali İsmail geldim
Alemi seyran eylerem
Zülfikar durmaz kınında
Günde yüzbin kan eylerem
Görürüm düşen düzeni
Kırarım yoldan aşanı
Yeni baştan bu düzeni
Bir kavim erkan eylerem.*²⁰⁸

Şah İsmail bu dizelerde de Ali olduğunu ifade etmektedir. Şah İsmail'in Anadoludaki halifelerinden olan Şahkulu'nun da söylemlerine bakılırsa aynı minvalde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim kendisini mehdi ilan etmesi veya Şah İsmail'in velayetinin kendine geçtiğini söylemesi bu inancın devamı niteliğindedir. Öte yandan mehdilik inancının da ötesinde yakalanan taraftarlarının Şahkulu'nun Allah ve

Yayımları, 2007, ss. 25-245; Sönmez Kutlu, "Alevîliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi", *İslâmiyât*, 6/3, 2003, s. 47.

²⁰⁶ Erkânname ve Buyruk gibi eserlerin amacı topluma dinî, ahlakî ve tarihî bilgi vererek insanları şuurlandırmaktır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Doğan Kaplan, *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevîlik*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, ss. 136-137; ayrıca bkz., Mehmet Atalan, "Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâtürîdîlik ve Hanefîlik ile İlgili Unsurlar", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2010, ss. 65-103, (www.emakalat.com)

²⁰⁷ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. 2, Ankara: TTK Basımevi, 1998, s. 169.

²⁰⁸ Özmen, 2, s. 126.

Peygamber olduğunu, hesap gününün onun huzurunda olacağını söylemesi Hurûflük'teki Tanrı'nın insan biçiminde tecelli etmesi inancı ile örtüşmektedir.

Kızılbaş Türkmen kesime yabancı olmayan bu mehdici düşüncüyü Şahkulu ve daha sonra aynı yüzyılda ortaya çıkan ayaklanmalarda diğer kızılbaş liderler çok iyi bir şekilde kullanmıştır. İşte bu noktada, kullanılan mehdici düşüncenin dinî mi yoksa siyasî bir gaye ile mi ortaya çıktığı meselesi devreye girmektedir. Şahkulu'nun mehdici söylemlerinin arka planına bakılırsa Emevi ve Abbasi dönemlerindeki gibi gerçekten dinin ihyası için ortaya çıkmış mehdici hareketler olmaktan ziyade toplulukları kolaylıkla harekete geçirebilmek için kullanılmış bir siyasî argüman olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim aşağı yukarı tüm Osmanlı tarihi kaynakları Şahkulu ayaklanmasının siyasî bir amaç taşıdığı konusunda aynı görüşe sahiptir. Bu nokta kaynaklarda değişik üsluplarla vurgulanmaktadır. Hatırlanacağı üzere Osmanlı tarihçilerinden Şükrî'nin, Şahkulu için "*Başa tâc aldı vu kaldırdı alem, Yürüdi ceng itdi her gün Şah için, Şah anı def' itmedi Allah için*" demesi bu hareketin siyasi bir gaye taşıdığını göstermektedir. Ayrıca, Haniwaldanus Anonimi'nde Şahkulu ağzından aktarılan ifadelerde "*Allah dünyada yeni bir devlet kurmak için elime gökten bir kılıç verdi. Bu yüzden buraya gelin ve hükümdarınız olarak beni takip edin*" şeklinde bir söylemin yer alması, Şahkulu'nun kendini bir hükümdar gibi görerek yeni bir devlet kurma gayesi ile böyle bir harekete kalkıştığını göstermesi açısından önemlidir. Ayaklanmanın tarihsel süreçte izlemiş olduğu yoldan bahseden neredeyse tüm Osmanlı tarihçileri, mehdilik vurgusundan ziyade Şehzâde Korkut'un eski sancağına gidişinden istifade ederek siyasi gayelerle yeni bir devlet kurma gayesiyle bu işe kalkıştığını birkaç kelime farklılığıyla bize anlatmaktadır. Öte yandan Şah İsmail'in kazanmış olduğu zaferlerin, bu gücü kendisinde görmesinde önemli bir etkendir. Nitekim bu hareketin siyasi bir mana taşıdığı, mehdilik vurgusunu taraftar toplamak için kullanmış olduğu Şahkulu'nun ayaklanmada izlemiş olduğu rotadan da belli olmaktadır. Öte yandan arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre Şahkulu'nun birçok şehri ele geçirip sayısız masum insanın ölümüne neden olması, memlekete hükmetmeyi kastetmesi ve bunları yaparken kendini bir devlet başkanı gibi görerek ele geçirmiş olduğu yerlere beylerbeyiler ve subaşılar ataması, yapmış olduğu bu hareketi dinî olmaktan çıkarıp ona siyasî bir hava katmaktadır. İşte ayaklanma öncesi padişahın maddi desteğini alarak saygı gören akabinde ayaklanma sürecinde mehdici söylemlerle harekete geçen

Şahkulu'nun hem dinî hem de dünyevî iki görevinin olması Osmanlı siyasal iktidarına neden böyle bir ayaklanma ile karşı koyduklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Şahkulu'nun yaptığı propagandaya bakılırsa kendisinin mehdi olduğuna samimi bir şekilde inandığı görülür. Ayrıca söylemiş oldukları onun kendisini hem maddi hem de manevi bir iktidara sahip olarak göstermektedir. Bu iktidar ona ve çevresindekilere göre ilahi bir temele dayanmaktadır. Bu durum, daha önce de ifade etmiş olduğumuz gibi mehdici bir hüviyetle hareket ettiğini göstermektedir. Bu özellik, İslâm'da Sünnîlikten ziyade Şîî inançlara yaraşan bir hüviyettir. Nitekim tarihe bakıldığında İslâm dünyasındaki mehdici hareketlerin çoğunlukla Şîî çevrelerden etkilenen yerlerde ortaya çıkması bunu doğrulamaktadır.²⁰⁹ Örneğin, 1240 yılında Selçuklular döneminde ortaya çıkan Babâiler İsyanı, Şîîliğin İsmailîyye koluna mensup propagandacıların faaliyetleri sonucu Baba İlyas ve onun adına isyanı başlatan Baba İshak önderliğinde ortaya çıkmıştır. Bir yandan Moğol istilasını diğer yandan taht kavgalarının hüküm sürdüğü bir ortamda kendisini hem maddi hem de manevi gücün sahibi gören Baba İlyas bu ayaklanmada mehdi kimliğiyle harekete geçmiştir.²¹⁰

Mehdici hareketlerin bütün dünya genelinde ortaya çıkma şekilleri genelde hep aynı gelişim süreci içerisinde oluşmuştur. Örneğin, her mehdici hareket mutlaka haksızlığa uğramış, memnuniyetsiz ezilmiş bir gruba dayanır. Bu gruplarda kendilerini memnuniyetsizlik ve ezilmişlikten kurtaracak bir ilahî görevlinin gelmesine dair inanç vardır. Bu ilahî görevlinin bu zümreleri hem bu dünyada hem de öteki dünyada huzura eristireceğine inanılır.²¹¹ İşte Şahkulu ve bu dönemdeki mehdici karaktere sahip diğer ayaklanmalar bütün safhaları ve liderlerinin özellikleri itibarıyla bu mehdici hareketlerin belirtilerini sergilemektedir. Şahkulu ayaklanması dışında bu yüzyılda ortaya çıkan

²⁰⁹ Mehdilik konusunda bkz., Montgomery Watt, *İslâmi Hareketler ve Modernlik*, Çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997, s. 197 vd; Onat, ss. 105-120; Avni İlhan, *Mehdilik*, İzmir: Akyay Kaynak Yayınları, 1976, ss. 37-60; Ekrem Sarıkçıoğlu, *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun: Sidre Yayınları, 1997, ss. 61-64; Ethem Ruhi Fırlalı, "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *AÜİFD*, XXV, 1981, ss. 179-214; Yusuf Şevki Yavuz, "Mehdi", *DİA*, XXVIII, s. 371 vd; Cemil Hakyemez, "Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/5, 2004, ss. 133-141; Fatih Topaloğlu, "Şîa'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2012, ss. 117-141, (www.emakalat.com).

²¹⁰ Bkz., Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 60-83.

²¹¹ Bkz., Ocak, *Babailer İsyanı*, ss. 144.

mehdici karakterli *Bozoklu Şeyh Celâl* ve *Şah Kalender* ayaklanmalarının liderlerine baktığımızda hepsi de dini kimlikleri olan birer şeyhtirler. Bu, onların kendilerine bağlı kalabalık bir mürid topluluğuna hitap ettikleri ve karizmaları sayesinde birçok taraftar grubu topladıkları anlamına gelir. Bu ayaklanmalardan bazılarının mehdici karakterli oluşu konusunda kaynakların hepsinde tam ve kesin bir bilgiye rastlanmıyorsa da bu türden farklı mezhebî ve etnik grupları bir araya getirebilen halk hareketlerinin genellikle mehdici karakterli olduğu bilinmektedir. Nitekim aynı yüzyılda ortaya çıkmış Yenice Bey, Donuzoğlan, Süklün, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnun oğlu Halil ve Seydi Bey ayaklanmalarının liderleri, karizmatik bir şahsiyete ve mehdici söylemlere dayanmadıklarından ötürü kalabalık bir topluluğa hitap edememişlerdir.

Ayrıca biz Şahkulu'nun II. Bayezid'in padişah olmaması halinde böyle bir ayaklanmaya kalkışacak olduğunu tahmin etmiyoruz. Onun düşüncesine göre siyasal düzen bu şekilde olmamalıdır. Öte yandan o muhtemelen mistik bir kişiliğe sahip olarak böyle bir ayaklanmayı sıradan bir ayaklanmacıdan ziyade kendisi gibi mehdi kimliğine sahip birinin ortaya çıkaracağında samimiydi. Onun durumunda olan birinin durumunu anlamak için o sıralarda Osmanlı Devleti'nde taht kavgalarının bütün şiddetiyle devam ettiği, toplumsal düzenin bozulduğu bir zamanı yaşadığını dikkate almak gerekir. Şüphesiz ki taht kavgaları sonrası ortaya çıkan iktidar boşluğu Şahkulu'nun dikkatini çekmiş, II. Bayezid'in yaşlılığından dolayı onun ve yerine getirmiş olduğu vezirlerin bu sorunları çözmedeki yetersizliklerini görmüş ve bunları düzeltmeyi düşünmüş olmalıdır. Bütün bunlardan çıkan sonuç ise, Şahkulu'nun Osmanlı siyasal iktidarına karşı ilahi bir kurtarıcı mehdi sıfatıyla ortaya çıktığı ve geniş bir propaganda faaliyeti yürüttüğüdür. Bu durum Şahkulu'nun ülkede hüküm süren sosyo-ekonomik düzensizliklerden haberdar olduğunu ve bunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya çalıştığını göstermektedir.

Eski çağlardan beri bütün mehdici karaktere sahip hareketlerin temel inançlarından biri de eşitlikçilik ve paylaşımcılıktır. Bu anlayışın Şahkulu ayaklanmasında kullanıldığını kesin olarak tespit edemesek de Haniwaldanus'un Şahkulu ağzından ifade ettiği "*hükümdarınız olarak beni takip edin. Size büyük bir servet ve refah sağlayacak ve sizi mutlu edeceğim*" gibi söylemler bu düşüncemizi doğrular niteliktedir. Ayrıca, katılan zümreler arasında toprakları ellerinden alınmış tımarlı sipahilerin de oluşu bu ayaklanmaya eski topraklarını alma gayesiyle katılmış

oldukları varsayımını da gündeme getirebilir. Bu belki eşitlikçi ve paylaşımcı bir anlayış olarak gözükme de Şahkulu'nun onlara, kendisine katıldıkları takdirde, zafer kazanır kazanmaz sahip oldukları eski topraklarını iade etmeyi vaat ettiğini ortaya koyabilir.

Şahkulu ayaklanmasında kullanılan mehdici söylemlere bakarak, Osmanlı Devleti'nin bağlı bulunmuş olduğu Sünnîliğe karşı çıkan ideolojik ve dinî bir ayaklanma olarak algılanmanın yanlış olduğu kanaatindeyiz. Bunun sebepleri arasında şunları söyleyebiliriz; Birincisi, Şahkulu ayaklanmasında İslâm'a veya Sünnîliğe karşı yöneltilmiş herhangi bir teolojik itirazın ortaya çıktığına dair en ufak bir belirti yoktur. Bu ayaklanmadan bahseden hiçbir kaynak gerek Şahkulu gerekse onun halifeleri ve taraftarları tarafından Sünnîliğe yöneltilmiş teolojik hücumdan bahsetmez. Aksine, yakalanan taraftarının sözleri, Osmanlı siyasal iktidarının dinî inançlarını değil politikasını ve sürdürdüğü düzeni vs. hedef alıyor. Ayrıca Osmanlı çevresinde de, bu ayaklanma ile ilgili olarak kızılbaşlığın eleştirisine yönelik fetva ve risaleler yazmalarına yönelik bir yayın faaliyetine rastlanmıyor. Bu da taraflar arasında teolojik bir çatışmanın olmadığını göstermektedir. İkincisi ise, hiçbir kaynakta Sünnî halk ile kızılbaş Türkmen gruplar arasında bir çatışmadan bahsedilmemiştir. Aksine, Sünnî halktan da zulme maruz kalanların bu ayaklanmaya katılarak Osmanlı siyasal iktidarıyla mücadeleye giriştiği görülmüştür.

Bu minvalde ayaklanmada kullanılan dinî-mezhebî propaganda yöntemini hesaba kattığımız takdirde Şahkulu'na tabi taraftarları arasında mehdilik inancının bulunmasını dolayısıyla Şahkulu'na sarsılmaz bir şekilde bağlanılmasını anlamamız kolaylaşır. Fakat bu Şahkulu ayaklanmasının tam manasıyla dinî ve mezhebi bir hareket olarak kabul etmek için kesinlikle yeterli bir gerekçe değildir. Eğer Şahkulu ayaklanması gerçekten dinî ve mezhebi bir ayaklanma olsaydı, daha güçlü mezhebi motifler taşıması gerekecek ve de kızılbaş Türkmen zümreler arasındaki propagandaya yansyacaktı. Kaldı ki ayaklanmaya katılan zümrelere baktığımızda aralarında Osmanlı siyasal iktidarıyla sorunları olan tımarlı sipahilerin varlığı ve bir kısım Sünnî köylünün de bu ayaklanmaya katılmış olması bunu doğrulamaktadır. Ayrıca Şahkulu'nun mezhepsel bir ayaklanmadan ziyade siyasi bir gayeyle bu ayaklanmayı sürdürmesi söylemlerinden ve fiillerinden anlaşılmaktadır.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı zamanla ilgili değerlendirme yapacak olursak, II. Bayezid'in yaşlılığından kaynaklanan ve yönetimden el çekip idareyi vezirlere bırakmış olduğu ve taht mücadelelerinin başladığı bir dönemde meydana gelmiş olması Şahkulu'nun bu ayaklanmayı gelişigüzel tertiplemediğini göstermesi açısından önemli bir etkidir. Ayaklanmanın seyrine ve büyüklüğüne bakılırsa Şahkulu idaredeki bu boşluk ve gevşeklikten kaynaklı sıkıntıların çıkabileceğini düşünmüş olmalıdır. Nitekim Osmanlı tarihi kaynaklarında farklı tarihler verilmiş olsa da Şiîlerce kutsal sayılan Muharrem ayında bu tür bir ayaklanmanın başlaması ayaklanmanın iyi organize olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Zira ayaklanmanın başlangıcını Nisan 1511 tarihi olarak alırsak Temmuz 1511 tarihinde sona ermiş olduğunu dolayısıyla dört ay gibi kısa bir sürede bu denli bir ayaklanmanın ortaya çıkması ve Anadolu'da birçok insanın ölümüne neden olması açısından önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlı Devleti de bu durumun farkına varmış olsa gerek ki ayaklanmanın bastırılması için binlerce asker görevlendirmiştir. Bu noktada öne çıkan bir durum var ki Osmanlı Devleti her ne kadar bu ayaklanmayı ciddiye alıp binlerce asker ve komutan görevlendirmiş olsa da Şahkulu ve taraftarları karşısında birçok yerde mağlup olmuşlardır. Birçok paşa hayatını kaybetmiştir. Bu durum Osmanlı kuvvetlerinin asker sayısının fazla olmasına karşın düzensiz bir ordu karşısında yetersiz olduğunu da göstermektedir. Propagandanın yapıldığı ve ayaklanmanın çıktığı bölgeye değinecek olursak bu sahaların gelişigüzel seçilmediği yarı göçebe Türkmen nüfusunun en yoğun olduğu bölgelerin dikkate alındığı ayrıca ekonomik ve dinî yönden hassas bölgelerin seçildiği görülmektedir. Nitekim XV. ve XVI. yüzyıllara ait Teke Sancağı Tapu Tahrir Defterleri'nde sınırları belirlenen bu bölgeye XIII. Yüzyıldan itibaren Oğuzların Üçok kolundan birçok Türkmen boyları yerleştirilmeye başlanmış, XVI. yüzyıla gelindiğinde sancaktaki yarı göçebe Türkmen sayısı oldukça çoğalmıştır. Nitekim XVI. yüzyıldaki Teke, İstanos, Elmalu gibi bölgelerden oluşan Teke Sancağı'ndaki yarı göçebe Türkmen nüfusunun tüm nüfusa oranına baktığımızda yaklaşık %40-50 civarında olduğu görülmektedir.²¹² Bu durum Şahkulu ve halifelerinin yarı göçebe Türkmen psikolojisini ve devletin onları başıboş bırakmama adına uygulamış olduğu iskân siyasetini iyi bildiğini, siyasî ve

²¹² Behset Karaca, ss. 14-33, 203; ayrıca bkz., Tekindağ, "Teke-eli veya Teke-ili", s. 125; Armağan, "XVI. Yüzyılda Teke Sancağı", ss. 6-7; Fahrettin Tızlak, "Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bakışı", *XIV, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, II/I. Kısım, 2005, ss. 481-482.

sosyo-ekonomik sıkıntılarının etkisiyle böyle bir ayaklanmayı rahatlıkla başlatıp birçok taraftar topladığını göstermektedir.

Ayaklanmanın başlangıcından sonuç aşamasına kadar edindiğimiz bilgilere göre Şahkulu'nu ayaklanmadaki karizmatik görevi konusunda bir tahlile tabi tutacak olursak, şu sonuçlara varmamız mümkün olacaktır; Bizce o kendini kızılbaş Türkmen gruplara, onları Osmanlı'nın adaletsiz uygulamalarından ve haksızlıklarından kurtaracak bir ilahî şahsiyet olarak kabul ettirmiştir. Öyle ki binlerce insan ilahi bir kurtarıcı diye gördüğü Şahkulu'nun uğrunda hayatlarını kaybetmeyi göze almıştır. Bütün bu davranışlar Şahkulu'nun insanlar üzerinde ne derece etkili olduğunu ve dini şahsiyetinin gücünü göstermesi açısından önemlidir. Şahkulu bu imajı kolay bir şekilde kazanmamıştır. Osmanlı tarihçilerinden edindiğimiz bilgilere göre ayaklanmadan önce babası ile bir mağarada ibadetle meşgul olup inzivai bir hayat yaşamaları ve devlet tarafından maddi yardım görmeleri kızılbaş Türkmen kesimler arasında büyük bir hürmete mazhar olduklarını göstermektedir. Kazanmış olduğu bu saygının temelinde ayaklanmada kullandığı mehdici söylemlerin önemli bir yeri vardır. Öte yandan Şahkulu'nun ayaklanmanın teşkilatlanması konusunda çeşitli bölgelere gönderdiği halifelerine yetkiler verdiği ve bu halifelerin ona kayıtsız şartsız itaat ettiği dikkate alınırsa bu ayaklanmayı önceden planlamış olduğu göze çarpmaktadır. Kanaatimizce Şahkulu'nun, halifelerini Serez, Selanik, Filibe, Sofya gibi Balkan şehirlerine göndermesinin arka planında o bölgeleri bildiği veya oralardan Anadolu topraklarına geldiği söylenebilir. Bunun da ötesinde o bölgelerdeki insanların, çıkarmış olduğu bu ayaklanmada kendine destek olacaklarını düşünmüş de olabilir. Nitekim 15. Yüzyılda ortaya çıkan Şeyh Bedreddin ayaklanmasında, Şeyh Bedreddin Dobruca'daki Sarı Saltık Tekkesine giderek orasını kendine üs olarak seçmiştir. Şeyh Bedreddin'in, 13. Yüzyılda Sarı Saltık tarafından kurulan 1260 tarihlerinde Babaî hareketine mensup Kalenderî dervişlerinin elinde bulunan bu tekkeyi seçmesinin sebebi kendine destek olacağını düşündüğü dervişlerin desteğini almaktır.²¹³ Bununla birlikte bu casus halifelerin bu bölgelere gidişi Osmanlı Devleti'ne karşı ne kadar geniş ve sistematik bir cephenin kurulmuş olduğunu da göstermesi açısından önemlidir. Her ne kadar iyi teşkilatlanmış olsalar da casus halifelerin yakalanmaları, ayaklanmanın başlamadan ne tür bir organizasyon içine

²¹³ Ocak, *Zındıklar*, s. 195.

girildiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu durum casus halifelerin Şahkulu'nun itimadına layık birileri olduğunu da ortaya koymakla birlikte Şahkulu'nun kazanmış olduğu karizmatik şahsiyeti anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ayaklanmaya dikkatle baktığımızda söz konusu mehdici söylemlerin, ortaya konuluş ve algılanış şekli itibariyle farklı biçimlerde görüntülenmiş olmasına rağmen farklı kesimleri de birleştiren ortak bir taban yarattığı gözden kaçmamaktadır. Bu ortak tabana dikkatle bakıldığında ilk planda göze çarpan en başta Şahkulu'nun kendi kızılbaş taraftarlarıdır. Asıl çekirdek taban bu kızılbaş kesim olmakla birlikte bu tabana eklenmiş kızılbaş olmayan köylüler ve tımarlı sipahiler de bulunmaktadır. Peki bu farklı zümreyi bir araya getiren ana etken nedir? Neden birçok farklı dinî ve mezhebî etnik unsur bir çatı altında toplanmıştır? Bu soruların cevabı, aynı zamanda ayaklanmanın dinî veya siyasî bir gaye ile ortaya çıkıp çıkmadığını anlamamızı kolaylaştıracaktır. Öncelikli olarak şunu söyleyebiliriz ki ayaklanmanın mezhebî ve ideolojik zemini ile Şahkulu'nun karizmatik şahsiyetiyle ilgili söylediklerimize baktığımızda kızılbaş taraftarların bu ayaklanmaya katılımını öncelikli kılmaktadır.

Bunun ötesinde ayaklanmanın ortaya çıkış sebeplerinden biri olarak zikrettiğimiz siyasi ve ekonomik sıkıntılar kızılbaş gruplar dışında farklı köylü ve tımarlı sipahilerin de bu sıkıntıları bahane ederek kızılbaşlarla birlikte ayaklandığı ve hak arayışına girdiği görülmektedir. Bu noktada dikkatimizi çeken en önemli unsur ayaklanmanın çıktığı bölgede yaşayan insanların yapısal karakterleridir. Osmanlı tarihçilerine baktığımızda ayaklanmanın ortaya çıktığı yer olan Tekeili bölgesinin insanların Osmanlı ile sorunları olan bir yapıya sahip olduğu görülmektedir. Nitekim konumuzun başında da söylediğimiz gibi Tekeili bölgesinde yaşayan insanlar Safevî Devleti kurulmazdan önce ve sonra bu devletin en kuvvetli savunucuları olmuşlardır. Şah İsmail'e gösterilen bu bağlılık bu bölgenin kızılbaş türkmen gruplara olan ilgisini artırdığı gibi Osmanlı Devleti tarafından sürekli takipte kalmalarına sebep olmuştur. Osmanlı tarihçilerinden Kemalpaşazâde, Şah İsmail'e olan bu bağlılığı "*Teke diyarunun dike burun bî bâk fettakları ser-i hayl-i Erdebil Şâh İsmail'in a'van-u ensarı onlar idiler...*" diyerek bu bölge insanının Şah İsmail'in yardımcı ve destekçisi olduğunu dile getirmiştir.²¹⁴ Kemalpaşazâde, Tekeili yöresinde yaşayan insanlar hakkındaki

²¹⁴ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 233.

kanaatlerini bitirmeyerek “*ol diyarın bed-girdar nâ-bekarları şîâr-ı isyan-u tuğyanla iştihar bulıcak*” diyerek bu bölgenin âsîlik ve serkeşlik merkezi olduğunu ifade etmiş, Şehzâde Korkut’un da bu sebeple âsîleri etkisizleştirmek için bu bölgeye gönderildiğinden bahsetmiştir.²¹⁵

Öte yandan Osmanlı karşıtlığı olan bu bağlılığın Tekeili bölgesinde yaşayan insanların yapısal karakteri ile ilgili oluşu sadece XVI. yüzyıla has olmayıp ilk defa Osmanlı Devleti öncesi beyliklerin ortadan kaldırılışı ile gündeme getirildiği görülmektedir. Bununla ilgili olarak Kemalpaşazâde, Tekeili bölgesinin Osmanlı hâkimiyetine girmesi gerektiğini söyleyerek bu bölgede yaşayan insanların “*yağiyî bağı*” ve “*gazilerin ayağı bağı*” olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca, Kemalpaşazâde eserinde Tekeili’ndeki beyliklerin Osmanlı’nın kâfirlerle olan uğraşını fırsat bilerek Osmanlı topraklarına saldırdıklarını bildirerek onlar için “*bağı ve adüvv idi daim işleri, hakka uymazdı bir cünbüşleri*” ifadelerini kullanmıştır.²¹⁶ Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti kurulmazdan önce bile bu bölge sürekli Osmanlı ile düşmanlık içerisinde bulunmuştur. Daha sonraki dönemlerde Tekeili ile ilgili bilgiler hep bu minval üzere olmuştur. Örneğin, Solakzâde’nin, II. Murad döneminde (1421-1451) Karamanoğlu’nun Tekeoğlu Osman Çelebi ile girmiş olduğu ittifak girişimini “*Teke vilayetinden bazı idraki az Türkler*” onların hizmetine girmeye can attılar şeklinde vermesi o dönemde bu bölgeye nasıl bakıldığını göstermesi açısından önemlidir.²¹⁷ Dikkat edilirse Tekeili bölgesinde yaşayan insanların yapısal karakterleri yüzünden hep olumsuz söylemlerle anılmaları devlete karşı ayaklanma veya karşı ittifak süreciyle gündeme gelmiştir. Tarihsel süreci de dikkate alırsak XVI. yüzyılda ortaya çıkan Şahkulu ayaklanmasında katılan zümreler arasında Tekeili bölgesinin insanlarını görmek daha rahat anlaşılabilir olacaktır.

Üzerinde durulması gereken bir diğer husus da bu bölgede yaşayan kızılbaş olmayan insanların Şahkulu ayaklanmasına neden destek olduklarıdır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki dönem olarak ortaya çıkmış olan sosyo-ekonomik sıkıntıların bu bölgede de etkisini göstermiş olduğu apaçık ortadadır. Nitekim çoğu sipahi olan Tekeili

²¹⁵ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, s. 234.

²¹⁶ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân I. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1970, s. 25.

²¹⁷ Solakzâde, vrk. 155a.

Türkmenlerinin ellerinden alınan tımarlar yüzünden işsiz kaldıkları ve geçimlerini temin etmek için farklı yollara saptıkları akabinde Şahkulu ayaklanmasına destek oldukları hem Osmanlı tarihçilerinin söylemlerinden hem de arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Nitekim 1455 tarihli tahrir defterine göre Tekeili bölgesinde bulunan 107 civarındaki Tımarlı sipahinin toplam geliri yaklaşık 340.000 akçedir.²¹⁸ Halil İnalıcık'a göre akçenin sahip olduğu değer gereği bu dönemdeki ortalama tımarlı sipahi geliri oldukça yüksek görülmektedir.²¹⁹ 1530 tarihli tahrir defterine göre ise bu bölgedeki tımarlı sipahilerin gelirlerinde oldukça büyük bir artış olmuş ve rakam yaklaşık 1.000.000 akçeye çıkmıştır.²²⁰ Osmanlı harp gücünün en önemli unsurlarından birini teşkil eden Tekeili tımarlı sipahileri kendilerine verilen tımarlardan bahsi geçen gelirleri elde etme karşılığında Teke Sancağı'nın denize yakın olup korsan saldırılarına açık olması nedeniyle birçok deniz savaşlarına katıldıkları görülmektedir. Asli görevleri arasında bulunan sefere katılma olayına bazen uymayan sipahilerin tımarları ellerinden alınmakta, başkasına verilmekte ve sefere gitmeyenler cezalandırılmaktadır.²²¹ Bu kadar gelir getiren bir görevde bulunmalarına rağmen tımarlı sipahilerin tımarlarının ellerinden alınmaları ya savaşlara katılmamalarından olabileceği gibi bazen de ortada bir sebep yokken devlet kademesinde ağırlığı olan, maddi gücü yüksek kişilerin haksızlıkları tımarlı sipahilerin tımarlarının ellerinden alınmasına neden olmuştur. Nitekim Şahkulu ayaklanmasındaki tımarlı sipahilerin tımarlarının ellerinden alınma sebebi savaşa katılmama olmayıp arşiv kaydının verdiği bilgiye göre yapılan haksızlıklardır. İlgili belgede tımarlı sipahiler; tüccarların, kadı oğullarının, kadı kullarının, tefecilerin, paşaların aşçı, seyis ve mehter gibi hizmetkârlarının haksızlık ve zulümle ellerindeki tımarları alarak tımar sahibi olduklarını böylece kendilerinin tımarsız kaldığını yeni tımar almak için yeterli güçlerinin olmadığını ifade etmişlerdir.²²² Dolayısıyla sahip oldukları tımarlardan elde ettikleri gelirlerde önemli

²¹⁸ Behset Karaca, s. 273.

²¹⁹ Halil İnalıcık, "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, s. 112.

²²⁰ Behset Karaca, s. 273.

²²¹ Behset Karaca, s. 277.

²²² TSMA, E 6187, "...düşman günden güne ziyade olup fesadın artırmaktadır askerin içinde sipahi taifesinden çok adam vardır ekser fesadları eden anlardır hisara üşüb hisara çok muzayika vermişlerdir hisar cenginde çağırıp söylerlermiş ki bir dahi tımar satarlar mı tımarımızı satun alı alı cemi rızkımız tükendi tımar almağa deve gerek at gerek mal gerekdir yoldaşa tımar yoktur kanda maldar etrak taifesi varsa bazargan varsa bazarganoğulları varsa kadioğulları mütevellioğulları varsa

ölçüde azalma olmuştur. Bu durum aynı zamanda tımarlı sipahilerin tımarlarının az olduğu anlamına da gelmektedir. Sonuçta tımarlı sipahiler yapılan haksızlıklara karşı çıkarak eski tımarlarının kendilerine verilmesi ümidiyle II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesini ve Şahkulu ayaklanmasını fırsat bilip onun taraftarları arasına katılmışlardır.

Öte yandan şunu söyleyebiliriz ki Şah İsmail'in Anadolu toprakları üzerindeki propagandalarının etkili olabilmesinin arkasında yatan önemli etkenlerden biri de ekonomik sıkıntılardır. Zira bu ekonomik bunalımlar halkı devletten soğutmada çok etkili olmuştur. Ahmed Refik, bu konuda Osmanlı Devleti'ni hatalı görerek, Fatih'in Anadolu'yu Osmanlı Ülkesi'ne katmasına rağmen halkın refah ve saadet nimetinden yoksun olduğunu, tekalif-i örfiye ve şakka ile muzdarip olan halkın Şah İsmail'i bir kurtarıcı gibi gördüklerini dile getirmektedir.²²³ Osmanlı tarihlerine de yansıyan bu durum o dönemde halkın ekonomik sıkıntılarla boğuştuğunu, toplumsal sıkıntıların baş gösterdiğini doğrulamaktadır. Örneğin, konunun başında bahsettiğimiz üzere birçok Osmanlı tarihçisi Bayezid'in memleketin idaresini vezirlere bırakmasının ardından vezirlerin rüşvet aldıklarını halka zulm ettiklerini dile getirmektedir. Bu durum yönetimde bir gevşekliğin akabinde kontrol edilemeyen devlet işlerinin ne denli bir hal aldığını göstermektedir. Ayrıca, ayaklanmanın oluşum sürecinde gördük ki idarecileri sevmeyen halk Haricî ve Râfizî olarak gördükleri kızılbaşlara herhangi bir direnme göstermemiştir. Bu durum, halkın idareye bakışını ortaya koyduğu gibi böyle bir ayaklanmaya bizzat katılmamış olsalar da manevi olarak destek olduklarını da göstermektedir.

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçtiği sırada Ali b. Abdulkerim Halife adlı bir âlimin padişaha sunmuş olduğu rapor, II. Bayezid döneminde Anadolu'daki ekonomik durumun ve bu toplumsal sıkıntıların neden ortaya çıkabileceğini konusunda oldukça derli toplu bilgiler vermektedir. Bu belgede Ali b. Abdulkerim Halife'ye göre II. Bayezid sadece İstanbul ve Edirne'deki müteseyyid ve müteşeyyih bilgin ve âlimlere birçok lutüflarda bulunmuş, Anadolu'nun diğer bölgelerinde yaşayan bu türden

kadı kulları varsa ribahorlar varsa cümlesi ehli tımar oldular paşanın ne kadar açısı seyisi mehteri ve sair hüddamı varsa cümlesi ehli tımar oldular yoldaşa dirlik kalmadı görsünler imdi tımarı na-mahalle verüp sipahi taifesine zulm itmegün ne fitneler ve ne fesadlar zahir oldu ve dahi neler zahir olsa gerektir deyu türlü türlü mühmelatlar söylemişlerdir ...”

²²³ Ahmed Refik, “Osmanlı Devrinde Râfizîlik ve Bektâşilik”, s. 7.

insanlara her hangi bir ihsanı olmamıştır. Ali b. Abdulkerim Halife bu durumu “uleması, sulehası ve fukarası ve gurabası kendünün değildi” şeklinde ifade etmiştir. II. Bayezid’in yapmış olduğu bu uygulamayı eleştiren Ali b. Abdulkerim Halife, II. Bayezid’in sadece İstanbul ve Edirne’nin padişahıymış gibi hareket ettiğini söylemektedir. Ona göre, gerçek inanan mümin insanlar kendi hallerinde bırakılmış, Padişah ve vezirler ise mal ve mülk işleriyle ilgilenir olmuşlardır. Bayezid döneminin de hep bu şekilde geçtiğini ifade ederek, adalet müessesinin doğru çalışmadığını, şikâyete gelen halkın ise rüşvet nedeniyle hakkını arayamadığını dile getirmiştir. Ayrıca halkın birçok ağır vergi ödediğinden bahseden Ali b. Abdulkerim Halife, bennak resmi denilen bir vergiden halkın bıktığını dile getirmektedir. Tımar sahibine ödenmesi gereken bu verginin toplanmasında birçok yolsuzluğun olduğunu bu sebeple vergilerde artış olduğunu söyleyerek II. Bayezid döneminde ortaya çıkan huzursukların temeline vurgu yapmıştır.²²⁴ Bu rapor II. Bayezid dönemi ekonomik hayatına değindiği gibi Anadolu’da rüşvet ve yolsuzluğun da arttığını bize kanıtlamaktadır. İşin garip olan tarafı ise rüşvet alan kişilerin devlet kademesinde görevli kadılar oluşudur. Üstelik bu dönemdeki ekonomik durumu göstermesi açısından ilginç olan bir durum da II. Bayezid’in oğulları olan Şehzâdeler bile aylıklarının azlığı nedeniyle geçim sıkıntısı çektiklerini söylemeleridir.²²⁵ Şehzâdelerin bile geçim sıkıntısı çektiği bir dönemde vergileri artan halkın nasıl bir ruh hali içerisinde olduğunu anlamak herhalde zor olmasa gerektir. Anadolu’nun içerisinde bulunduğu bu düzensizliğe bir de Şehzâdeler arasındaki taht kavgaları da eklenince halk iyice bunalmış Osmanlı Devleti’ne muhalif olan kızılbaş gruplara meylederek devlet aleyhindeki ayaklanmalara katılmışlardır. Bu durumun ayaklanmaya katılan zümrelerin bu şekilde tespitinin, bu hareketlerdeki dinî ideolojinin mahiyetini kavramamız açısından önemli bir katkı sağladığını düşünüyoruz.

Öte yandan Şahkulu’nun öldürülüp çok sayıda taraftarının Safevî topraklarına geçmeyi başarmasının ardından Şah İsmail, İran’a gelen Tekeili’lere niçin ayaklandıklarını sorduğunda, Şahkulu ayaklanmasına katılanların her hangi bir mezhebî gerekçe göstermeksizin “Padişah yaşlandığından vücudunun rahatsızlığı ülkenin kargaşasına yol açtı. Ülkeye düzen getirecek önlemleri almaktan geri durdu. Vezirlerin

²²⁴ TSMA, E 3192; ayrıca bkz., Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, ss. 21-29.

²²⁵ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara: Barış yayınları, 1999, s. 93.

yaptıklarıyla ortaya nice zulümler çıktı. Onların ettiklerine dayanamayıp bu yolu seçtik. Özellikle Şah hazretlerinin kapısına yüz sürmek ve güzel varlığını görmek de muradımız ve gönlümüzün tek dileği idi. Kapılarında kul olmayı hizmet sanıp kalkıp geldik”²²⁶ demeleri, yani tamamen II. Bayezid’in ülkeyi kötü yönetimi ve beraberindeki vezirlerin de halka kötü davranmalarını ayaklanmaya gerekçe göstermeleri de tespitlerimizi doğrulamaktadır. Dolayısıyla, bu ayaklanmanın gerçek anlamda bir mezhep mücadelesi olmaktan ziyade, Osmanlı’nın kendi politik ve sosyo-ekonomik yapısındaki bozulma ve çözümleri yeterince göremediği, bazı yöneticilerin baskı yoluna gittiği ve bunlara bağlı olarak önemli ölçüde tepkisel bir dil ve fırsatçı bir zihniyetle ayaklanmanın ortaya çıkmış olduğu kanaatine varabiliriz. Bununla birlikte farklı iki mezhebî unsura sahip bu zümreleri bir araya getiren ortak unsurların dinî olmaktan ziyade siyasî ve sosyo-ekonomik sıkıntılar olması ayaklanmaya dinî-mezhebî bir mahiyet koymamızı engellemektedir.

2.1.3 Nur Ali Halife Ayaklanması

Şehzâde Ahmed’in Şahkulu ayaklanmasını iyi yönetemeyişi, hem ayaklanmanın büyümesine hem de kızılbaşların Anadolu’da rahat hareket etmelerine neden olmuştur. Bir de bu olaylara Yavuz Sultan Selim’in Şehzâde Ahmed’in üzerine gelmesi eklenince iş iyice büyümüş, bunun üzerine Şehzâde Ahmed, babasına ve divan üyelerine mektuplar göndererek Selim’in hakkından gelmek için izin istemiştir. Fakat bu isteği kabul görmemiştir. Daha sonra Şehzâde Ahmed, Şehzâde Selim’e Rumeli’de sancak verildiğini duyunca hem kızmış sonra da çok üzülmüştür. Babasına mektuplar yazarak hayır dualarını almak ve elini öpmek için izin istemiştir.²²⁷ Osmanlı ordusunun askeri gücünü teşkil eden Yeniçerilerin Şehzâde Ahmed ile araları iyi değildi. Şehzâde Ahmed’in İstanbul’a gitmek için izin istediğini de duyunca, Yeniçeriler, kızmaya başladılar ve divan azalarına Şehzâde Ahmed’i istemediklerini, onun beceriksiz korkak biri olduğunu, yeni padişahın mutlaka Şehzâde Selim olması gerektiğini yazan

²²⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 412b.

²²⁷ TSMA, E 2667 “...Bu muhibbiniz varup devletlü Hüdavendigâr hazretlerinin mübarek elin öpüp hayır duaların aldıktan sonra karındaşım Selim’in fitne ve fesadını defetmeğe hüsn-i icazet iltimas olunmuşdu. El haletü hazihi mezkur bendeniz ile Çaşnigirbaşu Mirza hükm-ü hümayun varid olup eğer mezkur gelip mukabil ve münhezim olmayaydı onun tedibine gelib caiz görülmüşdü. Amma elhamdülillah sana lazım gelen hidmet ahsen vechile defoldu Şimdi sana düşen makarrına avdet etmektir deyu buyrulmuş mahfi olmya ki mezkur bendeleri avdet edüp geldik de bu muhibbiniz Yenişehir civarında olup benim aks-ı muradım ki varup hayır duaların almaktır.”

mektuplar gönderdiler.²²⁸ İstanbul'da bulunan Şehzâde Selim taraftarları da Yeniçerilerin Şehzâde Ahmed'i sevmemesinden faydalanarak onları da Şehzâde Selim tarafına yönlendirdiler. Özellikle yayalar, Şehzâde Selim'in gelmesini, üzerine yürümeyeceklerine söz verdiler.²²⁹ Yeniçeriler biraz daha ileri giderek bu tür hadiselerin II. Bayezid'in güçsüzlüğünden kaynaklandığını ileri sürerek ayaklandılar. II. Bayezid'i, Şehzâde Selim'i çağırıp kendilerine serdar tayin olması için zorladılar. Bu durum karşısında II. Bayezid'in Şehzâde Selim'i 27 Mart 1512'de serdar tayin ettiğini görüyoruz.²³⁰ Görüldüğü üzere iktidar boşluğundaki bu karışıklıklar Anadolu toprakları üzerinde kötü emelleri olanlar için bir zemin ortaya koymuştur. Bu fırsatı en iyi değerlendirenlerden birisi de Şah İsmail olmuştur. Nitekim Şah İsmail Şahkulu ayaklanmasından aldığı cesaretle halifelerinden Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya asker toplamak için göndermiş ve ayaklanmayı başlatmıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Osmanlı'nın, Şah İsmail'in Anadolu'nun geleceğini tehlikeye sokacak faaliyetlerde bulunmasının önüne geçecek önlemleri işe yaramamıştır. Sufi namına kimsenin sınırdan geçirilmemesi için şiddetli emirler veren Bayezid'in aldığı tedbirler Şîî tehlikesini yok edememiştir. Şahkulu ayaklanmasının ortaya çıkışına zemin hazırlayan sebepler, Nur Ali Halife için de ayaklanmanın başlatılması için kolaylaştırıcı bir rol oynamıştır.

16. yüzyıl Osmanlı tarihçilerinin yazdığı eserlere baktığımızda, bu ayaklanmanın ortaya çıkış sebebi ile ilgili birçok bilgi bulunmakla birlikte bunlar genellikle bazı ifade farklılıklarıyla birbirinden ayrılan benzer bilgilerdir. Genelde ayaklanmanın sebebi

²²⁸ TSMA, E 3197 "...Yeniçeriye dahi aziz yaran bu haberi nakledecek yine kağıdlar yazup der-i bisaadetlerine astılar. Kim şöyle istima olundu ki bize mültefit olmayub Sultan Ahmed'i getüresiz bizimçün it ağzında üstühan tutar diyesiz bilin kim biz kelp değil şîr-i neriz, bize gıda kelle gerekir vallahi'l-azim cümlelizün başın keserüz bilmiş olasız deyu her birine ahar ekabir bu mekatibe itimda etmeyüb ehıbbası mekatibidir deyu getürmeğe mukarrer edüp gemiler tezyin edicek cemaziylahirin yirmiyedinci gecesi cemi Yeniçeri Allah Allah Sultan Selim'in devletine düşmanlarının körlüğüne deyu gülbank avaziyle müsella olup..."

²²⁹ TSMA, E 6186 "...Yeniçeri vesari Kapuhalkı cemi cemi muhiblerün devletlü vücudundan ricaları bu ki devletle gelüp Silistre nahiyesinde temekkün edüp Hüdavendigara tenezzül tazarru tariki üzere elçi gönderüp sancak talep olunup ve erkâna her birine ba düstân telattüf ba düşman medar muktezasınca mürasele ve muamele oluna erkânda adem-i icabet olamaz dahi muannidinun kelle-yi devletlerini ol sahib devletün dü ayağına galtan ederüz derler tatar gelmesün denildikte bilünüz gelmiye itimadımız yoktur tazir edüp alel gafle üzerine asker çekesüz deyu sual edicek her birisi yemin edüp varmazuz da varayın deyene de mani de olup hakkından gelürüz derler..."

²³⁰ TSMA, E 6185, "...Karındaşım oğlum Ahmed'in men'i hususunda kapum halkı ve yeniçeri kullarımı san akoşam sen dahi teveccüh edüp gelesin deyu emr eyleyüp mefahiru'l emacid Yeniçerilerim kethüdası İlyas ile hükm-i şerif irsal etmişdim Öyle olsa bu esnada karındaşım oğlum Korkud bir gün fec'eten bunda İstanbul'a geldi ve geldüğü dahi semi şerifime erişüp senin dahi malumun olmuştur ola imdi evvel emrim ki sadır olup mezkur yeniçerilerüm kethüdası ile sana hükm-i şerif irsal olunmuştur ol emrim mukarrerdir..."

olarak iktidar boşluğu ve yönetim zaafiyetinden kaynaklanmış olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca ayaklanmanın çıktığı bölgede yaşayan kızılbaş grupların vasfı ile alakalı yapılan değerlendirmeler bölge insanın yapısının ayaklanmanın ortaya çıkışına da zemin hazırladığı yönündedir. Örneğin, İdris-i Bidlisî, II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesinin yaratmış olduğu boşluğun bu ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olduğunu söylemektedir. İdris-i Bidlisî, bu durumu eserinde “*fesatçı ve tuğyancılar yüzünden memleketde birçok fitne ortaya çıktı. Bir yandan kızılbaş ortaya çıktı, zulmünden halk derbeder oldu*” şeklinde ifade etmektedir.²³¹ Öte yandan Hoca Sadeddin de İdris-i Bidlisî ile aynı görüşte olup “*yaşamı çirkin Kızılbaş katından halife sıfatıyla gelip Rum diyarında oturan, Türkmenlerden ölüm pahasına yandaşlar derleyen Nur Ali Halife adındaki sapkın aşâğılık, bu taht mücadelesini ve bölünmeyi fırsat bilip başkaldırma yoluna girdi*” şeklinde aktarmaktadır.²³² Bununla birlikte Süheylî (1043/1634) de “*Kızılbaş bed maaş canibinden teftiş-i etrak ve merede-i idrak için gelen Nur Ali bu fetret ve ihtilali fırsat bilup ayaklandı*” diyerek kendinden önceki Osmanlı tarihçileri ile aynı görüşü paylaşmaktadır.²³³ Solakzâde ise Nur Ali Halife'nin “*fetret ve ihtilali müşahede edince*” ortaya çıktığını söyleyerek taht mücadelelerini fırsat bilerek bu durumu değerlendirdiğinden bahsetmektedir.²³⁴ Bu noktada Müneccimbaşı, iktidar boşluğundaki zaafiyete dikkat çekmeksizin, Nur Ali Halife'nin Şah İsmail tarafından Anadolu'ya asker toplaması için gönderildiğini, toplanan bu askerlerin birçok yeri yağmalayarak toplumsal huzuru bozduklarından bahsetmektedir. Bu bölgede yaşayan insanların da kızılbaşlığa eğilimli olduklarını ve bu askerlere katılarak ayaklanmanın giderek şiddetlenmesine sebep olduklarını dile getirmektedir.²³⁵ Öte yandan Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu (946/1539) ayaklanmanın çıkış sebebi olarak Şehzâde Ahmed ve Şehzâde Selim arasındaki anlaşmazlığı öğrenen Hâkan İskender Şân(Şah İsmail)'in²³⁶ Anadolu'daki kızılbaşları biraraya getirmek amacıyla Nur Ali Halife'yi o bölgeye gönderdiğinden, katılan kişi sayısının çokluğundan cesaret

²³¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 56a.

²³² Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

²³³ Süheylî, vrk. 445a.

²³⁴ Solakzâde, vrk. 341a.

²³⁵ Müneccimbaşı, vrk. 440a-440b.

²³⁶ Hâkan İskender Şân, Hâkan Süleyman Şân, Bahadır Hân, Zillullah, Git-i Sitani gibi isimler Safevî şahları için kullanılan ünvanlardır. Özellikle Târîh-i Âlem-Ârâ-i Abbasi'de ve Ahsenü't-Tevârîh'te Şah İsmail için daima “Hâkan İskender Şân” ünvanı kullanılır. Bkz., Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, I, s. 236.

²³⁶ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b; Süheylî, vrk. 445a.

alıp ayaklanmayı başlattığından bahsetmektedir.²³⁷ Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesini fırsat bilip iyi değerlendiren Şah İsmail, Anadolu'daki iktidar boşluğundan yararlanarak halifesi olan Nur Ali Halife'yi kızılbaşları derleyip toparlaması için Anadolu'ya göndermiştir. Nur Ali Halife etrafına toplanan kızılbaşların çokluğunu ve Şah İsmail'in arkasında oluşunu fırsat bilerek ayaklanmayı başlatmıştır. Nitekim 1512 yılında, II. Bayezid'in padişahlığının son dönemlerinde²³⁸, Şahkulu ayaklanmasından sonra meydana gelen Nur Ali Halife ayaklanması, Safevî devleti ile yakın bağlantılı olup Şah İsmail tarafından yönlendirilen ilk ayaklanma özelliği taşımaktadır.²³⁹

Ayaklanmanın gelişim sürecine geçmeden önce ayaklanmanın liderinin kimliğini mümkün olduğu kadar ortaya koymamız gerekir. Bu konuda çağdaş Osmanlı tarihleri ve arşiv belgelerinden elde ettiğimiz veriler ışığında bazı sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Nur Ali Halife ayaklanması hakkında Osmanlı kaynaklarında birçok bilgi olmasına rağmen ayaklanmanın liderinin kimliği konusundaki bilgiler oldukça yetersizdir. Ayaklanmanın lideri hakkında kaynakların vermiş olduğu bilgiler genelde onun ismi ile ilgilidir. Örneğin, Hoca Sadeddin, ayaklanmanın lideri ile ilgili olarak onun isminin Nur Ali Halife olduğunu Safevî topraklarından Anadolu'ya halife sıfatıyla geldiğini ifade etmekte bununla birlikte onun vasfı ile ilgili değerlendirmelerde bulunup onun aşâğılık ve sapkın birisi olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁰ Solakzâde ise onun kızılbaş halifesi olup olmadığına değinmeden sadece isminin Nur Ali olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹ Bununla birlikte Müneccimbaşı, ayaklanmanın liderini Şah İsmail'in halifesi Nureddin olarak vererek çağdaş diğer kaynaklarda yer almayan farklı bir bilgi vermektedir.²⁴² Öte yandan Nur Ali Halife'nin kökeni konusunda Osmanlı kaynaklarında herhangi bir ifadeye rastlanmazken Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu'nun, ayaklanmanın liderini Rumlu Nur Ali Halife olarak belirtmesi onun Anadolu'dan Safevî Topraklarına geçtiğini göstermesi açısından önemlidir.²⁴³ Çağdaş

²³⁷ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b.

²³⁸ Faruk Sümer'e göre bu ayaklanma Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten sonra olmuştur. Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 34.

²³⁹ Müneccimbaşı, vrk. 440a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b.

²⁴⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

²⁴¹ Solakzâde, vrk. 341a.

²⁴² Müneccimbaşı, vrk. 440a.

²⁴³ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b.

Osmanlı kaynaklarından olması ve kendinden sonraki birçok tarihçiye kaynaklık etmesi açısından önemli olan İdris-i Bidlisî ise “*Anadolu’da Haricî kızılbaş fitnelerinin başgöstermesi*” başlığı ile vermiş olduğu bu ayaklanma hakkında çok ayrıntıya girmemekle birlikte eserinde “*bir yandan kızılbaş ortaya çıktı*” şeklinde ifade ettiği ayaklanma lideri ile ilgili ne ismi ne de menşei hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.²⁴⁴ Celâlzâde Mustafa da ayaklanmanın liderinin kim olduğuna değinmeden “*memleket-i İslâmiyede bir tayife-i bîdîn-i mezheb gürûh-ı zâlimîn ve hâsîrîn ve bi-edeb huruc itdiler*” diyerek ayaklananların kim olduğundan ziyade onların vasıfları ile ilgili değerlendirme yapıp onların İslâm ülkesinde dinsiz, mezhepsiz, zalim ve edepsiz kişiler olduğunu belirtmektedir.²⁴⁵ Görüldüğü üzere ayaklanmadan bahseden kaynakların hiçbirinde Nur Ali Halife’nin Anadolu’ya göçmeden önceki hayatı hakkında herhangi bir bilgi olmamakla birlikte verilen bilgiler ya ismiyle ilgili ya da vasfı ile alakalıdır. Sadece Hasan-ı Rumlu onu Rumlu şeklinde vasıflandırarak menşei hakkında az da olsa bilgi vermektedir.

Osmanlı kaynakları dışında bu ayaklanma ile ilgili elimizde bulunan arşiv belgeleri de ayaklanma ile ilgili ayrıntılı bilgiler verirken ayaklanma lideri hakkında ise sınırlı bilgiler vermektedir. Özellikle ayaklanmayı başlatan kişinin ismi ve vasfı ile alakalı bilgiler içeren bu kayıtlar çağdaş Osmanlı tarihçilerinin vermiş olduğu bilgilerden öteye geçememektedir. Nitekim Nur Ali Halife’nin Şah İsmail tarafından Amasya ve çevresine gönderilerek ayaklanmanın bu bölgede yayılmasına ve Amasya valisi Şehzâde Ahmed, vezir Yularkısdı Sinan Paşa’yı üzerine göndermesi ile alakalı birinci belgede ayaklanmayı çıkaran kişinin ismi zikredilmekle yetinilmiştir.²⁴⁶ Öte yandan Çaldıran savaşı sonrasına ait ikinci belgede ise Nur Ali Halife *dinsiz* bir kişi olarak nitelendirilmiştir. Bu belge aynı zamanda Nur Ali Halife’nin ölümü ile ilgili bilgiler de vermektedir. Nitekim Nur Ali Halife’nin ölümü ile ilgili kaynaklarda farklı bilgiler mevcuttur. Çağdaş Osmanlı tarihçileri bu konuda sessiz kalırken Şükrî, Nur Ali Halife’nin Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran sonrası Kemah’ın fethi ile uğraştığı

²⁴⁴ İdris-i Bidlisî, vrk. 56a.

²⁴⁵ Celâlzâde, *Selinnâme*, vrk. 58b.

²⁴⁶ TSMA, E 2667, “...Şimdiki halde Sivas sancağı beyinden adem ve mektub gelüb tastir olan cenah budur ki bundan evvel Sultan Murad Nur Ali Halife ile Kızılbaş elçisiyle şark tarafına müteveccih olub...”.

dönemde Kadızâde Hoca Bey adlı bir gazi tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir.²⁴⁷ Diğer taraftan Lütfi Paşa, Tevârih-i Âl-i Osmân adlı eserinde Nur Ali Halife ayaklanmasına değinmezken, 921/1515 tarihinde Kemah'ın fethinden sonra yanındaki birçok kızılbaşla birlikte öldürüldüğünden bahsetmektedir. Ancak, Lütfi Paşa eserinde, yanlışlıkla olsa gerek Nur Ali Halife'yi Tur Ali olarak zikretmiştir.²⁴⁸ Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran ve Mısır seferlerinin günlüğü olan Haydar Çelebi'nin Ruznâmesi'nde ise Çaldıran'dan sonra 11 Cemaziyelevvel 921/ 23 Haziran 1515 tarihinde padişaha Nur Ali Halife'nin ölü bedeninin sunulduğu ifade edilmektedir.²⁴⁹ Bu bilgi, yukarıda bahsi geçen tarihten biraz önce öldürüldüğünü ortaya koymaktadır. Öte yandan Faruk Sümer'e göre, Çaldıran savaşından sonra Şah İsmail'in ordusunda savaşan Rumlu Nur Ali Halife, Kemah'ın alınmasından sonra Yavuz Sultan Selim tarafından Doğu Anadolu'nun fethine memur edilen Akkoyunlu Türkü olan Bıyıklı Mehmed Paşa tarafından bugün Tunceli'ye bağlı Ovacık yöresindeki Tekir Yaylağı'nda öldürülmüştür.²⁵⁰ Çağatay Uluçay ise, Nur Ali Halife'nin Çaldıran'dan önce öldüğünü sanarak 20 Cemaziyelevvel 918/20 Temmuz 1512 tarihinde öldürüldüğünü iddia etmiştir.²⁵¹ Safevî tarihçisi Hasan-ı Rumlu'nun verdiği bilgiler bu noktada yukarıda bahsi geçen ikinci arşiv belgesi ile örtüşmekte olup tercih ettiğimiz görüş de budur. Öyle ki, 5 Recep 921/19 Nisan 1515 tarihinde Çaldıran Savaşı sonrası Kemah'ın fethi sırasında Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Erzincan'a yönelmesi üzerine Nur Ali Halife ile Aykutoğlu Muhammed Bey onu Çemişgezek'te karşılaşmış ancak Kürd Rüstem Bey'in oğlu Hüseyin Bey tarafından yenilmişler, Nur Ali Halife hayatını kaybederken Aykutoğlu kaçmayı başarmıştır.²⁵² İşte Nur Ali Halife'nin ayaklanma öncesi ve sonrası hayatına dair bütün bilinenler bundan ibarettir.

²⁴⁷ Şükrî, vrk. 26b.

²⁴⁸ Lütfi Paşa, vrk. 241a.

²⁴⁹ Feridun Bey, I, s. 465.

²⁵⁰ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 39.

²⁵¹ Çağatay Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", *İÜFTD*, 7/10, 1954, s. 131.

²⁵² Hasan-ı Rumlu, vrk. 67a; TSMA, E 6316, "...Ordu-yı hümayun yümn-i ikballe Kemahdan müracaat ettikde ol memba-ı fitne ü fesad mecma-ı ehl-i tuğyan u ilhad ser defter-i mütemerridin Nur Ali Halife-i bi din bazı kendü emsali melain ile Ulaş ve Yaraş ve Aygutoğlu ve Yusuf Varsak ve Saru Şeyh lainin divan beyi ve bazı askeriyle ve yukarıdan gelmiş bir nice korucıyla Harput'dan gelüp Murad suyunu geçüp bin beş yüzden ziyade melahid-i melain ile gümrahlu Pir Hasan Beyin haberin alub anun kasdun ovacığa azmedüp fitne-i fesada bünyad ettüğü istima olıcak hazır bulunan dilir-i dilaverleri istimaletleyüp himem ve inayet-i şahaneyi ümidvar edüp mübarek şehri cemaziyelevvelin gurreni penesênbih günü tehir ve tevakkuf etmeyüp rum saraydan ol taife-i evbaş kasdına Kıroçan yolundan ılgar edüp akeblerin girizgahların alub düşenbih günü beyne's-salatin vaktinde Göksu

Ayaklanmanın gelişim süreci ise şu şekilde olmuştur; Osmanlı tahtına Selim'in geçeceğini haber alan Şah İsmail, halifelerinden Rumlu Nur Ali Halife'yi Amasya ve çevresine göndererek ona bu ülkedeki kızılbaşları toplamasını emretti.²⁵³ Koyulhisar'a gelen Nur Ali Halife'nin etrafına Çorum, Sivas, Yozgat ve Tokat bölgesindeki kızılbaş Türkmen kesimlerden aileleri de yanlarında olmak üzere üç dört bin kişi toplandı.²⁵⁴ Bu sırada Konya'yı kuşatıp alan Şehzâde Ahmed, babasının buyruklarına karşı gelmiş, kardeşinin oğlu Şehzâde Mehmed'in tasarrufunda bulunan Karaman'ı zorla almıştı. Bu haber İstanbul'da duyuldu. Yeniçerilerin de desteğini alan kardeşi Selim'in hükümdar olacağını anlayıp onunla mücadeleye hazırlanmaya başladı.²⁵⁵ Şehzâde Ahmed ile Şehzâde Selim arasındaki iktidar mücadelesi, en çok da Nur Ali Halife'nin de işine yarıyordu.

918/1512 tarihinde Nur Ali'nin emriyle harekete geçen Kara İskender ve İsa Halife Çorum ve Amasya'daki Kızılbaşları ayaklandırıp topladığı askerlere kırmızı taç giydirdi. Şehzâde Murad da kendisine bağlı onbin kişiyle kırmızı taç giyerek kızılbaş

kenarındaki şeşenbih günü ale's-sabah sudan geçüb yemin ve yesar ve kalb ve cenahı tertib edüb sağ kolda guraba ağası Hüseyin bendeniz ihtiyarlarıyla yoldaşlığa kalan halkın koşub üç yüz mikdarı erle tarh koyub sol kola dahi karındaşım Hızır bendenüzle Tur Ali Bey Orçuli Karahisar sancağının bazı güzide erlerin ve Yayaoğlu İskender bendenüz ki gelen Karamanluyu bazı ihtiyarlarıyla ve yoldaşlığa gelen subaşı ve erbab-ı tımar ve gönüllüyü yüz mikdar dilaverle tarh koyup Canik sancak beyi Baltaoğlu kalbde sağ tarafta Asitane-i saadetten himmet ve inayetler gelen ümera-i ekrad Kasım Bey ve Hüseyin Bey ve Pir Hasan Bey sancaklarıyla ve haliyen gelen Atak Beyi Ahmed ile Sultan Ahmed Beyi kalbde sol canibde ve bu bendeye mahsus yarar adem ve bendeleriniz kalbde sancak önünde tayin olunub tarh konuldu yemin ve yesar kılını...mucizati berekattan seadetlü hüdavendigâr eyyam-ı devlet-i hümayun zimmetinde serdarları olan lain Nur Ali-i bi din ulaş ve yaraş hayli ceng edüb ahar zahm-ı sehimmakle mecruh ve giriftar gelicek diri durmağa kaabil olmaduğu sebebden kelle-i bi devletleri alınub ve nice dahi korucu ve yararları dahi cengde düşüb baki binden ziyade melain-i gümrah tu'me-i şimşir-i gaziyan-ı din penah olub Aygutoğlu ile Yusuf Varsakin mikdar-ı ademle hal-i ne olacağın bilub cenk dahi olmadan firar-i ihtiyar edüb...".

²⁵³ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b; Müneccimbaşı, vrk. 440a.

²⁵⁴ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b.

²⁵⁵ TSMA, E 2667, "...Bundan evvel Konya'nın fethi haberi İstanbul'a vardıkda bazı müfsidlerin ilka ve idlaliyle Selim'e mail olan Yeniçeri taifesi ana haber gönderüb Sultan Ahmed Karamanı aldı Anadolu'nun da ekserin zabtedüb çok asker cemetti. Rumelinden dahi Mihallu ve Evranuslu ve Yahya Paşalu ve nice beyler on beş bin mikdarı ademle Beluniye'de oturub Mihaloğlu Mehmed Bey, Eflak Beyinin katledüp ol müfsidler Yeniçeri ile buluşub benden sadır olmamış kelimat ki Yeniçeri bana hakaret etdüğü sebebden cemisini kırsam gerek. Dahi bunun gibi na-makul kelimat etmişler, ol hainler dahi bekleyüp Dokuzci Bali katına sözlerin birikdirüp andan ağalarına varub kazıye bu vechile oldu. Sultan Ahmed bunca asker cem edüb memleketin ekseri anun olub bizi kırmak ister, bize dahi padişah gerek, Hünkar Selim'i bize baş versün, istediğünüz veziri ve beyleri Kapu halkı ile bile varalum...".

oldu ve Nur Ali Halife'ye katıldı. Sonradan kendilerine katılan Seydi Ali Halife ile birlikte Geldigelen'de toplanarak köyleri talan ederek birçok insanı öldürdüler.²⁵⁶

Celâlzâde Mustafa, Selimnâme adlı eserinde Şehzâde Ahmed'in oğlu Şehzâde Murad'ın kızılbaş olmasıyla ilgili olarak şunları kaydetmektedir:

O tarafta bulunan asker ve ordu zorunlu olarak padişahlarına uyar ve itaat ederler. Bu vilayetlerde kızılbaş topluluğu pek çoktur. Oğullarından birini kızılbaş yapalım. Hazır ordu ve asker olarak kullanılır. Onlarla Sultan Selim'e karşı koruz diye hazırlık yapıp buna göre değerli çocuklarından büyük oğlu Şehzâde Murad'ı bunun için kasıtlı olarak kızılbaş topluluğuna uyup, başına kızıl taç giyip, İslâmî geleneği bıraktırdılar. O topluluk sevinçli ve neşeli olup, önceden gizlice alet ve malzemeleri ve harp levazımı hazırdı. Hemen çıkıp Şehzâde Murad üzerine toplandılar. Birkaç gün içinde üzerine yirmi binden fazla zırhlı ve dev narahlı silahlı kızılbaş toplandı. Şehzâde Murad onların gönlünü edip; gelin atam Şehzâde Ahmed üzerine varalım ona yardım edelim deyince, o grubun halifeleri, öncüleri ve ileri gelenleri razı olmayıp; bizim şahımızın güzel izinleriyle çıkmadın. Sen şah tacını giyip o yolu seçtiğin için sana tabi olduk. Bir iştir oldu. Önüne düşelim Şah İsmail'in sarayına varalım, şahımız izin verirse emre uyalım diyerek Acem vilayetlerine gittiler.²⁵⁷

Şehzâde Murad'ın kızılbaş oluşu, Osmanlı-Safevî mücadelesinde dini boyutun dışında Sünnî bir kişinin, üstelik sıradan olmayan önemli bir ismin, kendi çıkarları için kolaylıkla kızılbaş olabileceğini göstermektedir. Kızılbaşlarla mücadele etmiş, birçok askerini şehid vermiş Şehzâde Ahmed'in bile Safevî topraklarına geçmeyi düşündüğü bir ortamda II. Bayezid'in durumunun ne kadar zor olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

²⁵⁶ TSMA, E 6522, "...“Haliyen bu diyarda sofular baş kaldırıp huruc ettiler Kara İskender nam şahsın idlalıyla Sultan Murad taç giyüb sürhseri kendüya asker etti onbinden ziyade oldular yevmen fe yevmen sofı İsa Halife oğlu nam mülhidin üzerine cem olurlar ve seydi Ali Halife dahi kenduya nuger olup Geldigelene yığıldılar ki fesad-ı azim edeler nice köyler talan ettiler ve nice ademleri katledüp atların ve esbabların yağmaladılar bu diyarda emn kalmadı Alaüddeveye varuruz derler Sultan Murad her tarafa ademler gönderüp her halifeyi tenbihleyüp asker cem eder Sultan Ahmed dahi Süleyman Beyi Sinan Paşa ile Karamana davet etti anlar anda dura kendu Sultan Korkud üzerine gider derler bir havadis dahi budur ki Çorumda İsa Halife oğlunu Sultan Murad hapsden çıkarır her gün sana bir sofı cem eder ulufesiz haraçsız her ne muradın var ise idesiz ol dahi hamr-i sohbet dedikleri gibi edüb mezkuru habisten çıkarup kenduya nuger edüb etrafu cevanibe sofular gönderüb her halifeye macerayı ilam edüb anlar dahi eski mezheplerin izhar dal ve mudil olub sebb-i sahabe ve katl-i nefis ve nehb-i emval ettiler. Amasya'da yirmibin sofı cem'olub nice müslümanları ehl-i ilimden ve halveti olan kimesnelerden katletdiler Sultan Murad'ı alub Geldigelen'e götürdüler anda dahi fesad-ı azim etdiler hocaların ve paşaların kaçırub şehre girdiler kal'a kapasun yaptılar Çorum Kadısı Nuşirevan'ı katlettiler ve İskilib'i Kara İskender'e verdi il ve şehir ürküb kimi dağa ve kimi kalaya girdiler Sultan Ahmed'e ulaklar gitti feryad ettiler ol dahi on bin ademle Davud Paşa oğluyla ve Kızıl Ahmed oğluyla asker gönderdi yolda gelür derler Nebi Halife bu vechile haber götürdü ve Sofı askeri şimdi yıka yıka Sivas'a çıkub Şah'a elçi gönderdiler bu diyarın ahvali bir dürlü dahi oldu ehl-i İslâm muhatarada ve tehlikede kaldı baki ziyade ve's-selam bad"; ayrıca bkz., Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", 7/10, s. 128-129.

²⁵⁷ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 81a.

Sümer de Celâlzâde ile aynı görüşü paylaşır ona göre de kızılbaşların kuvvetlerinden istifade etmek için Şehzâde Murad kızılbaş olmuştur.²⁵⁸ Şehzâde Murad'ın kızılbaş olması işe yararmış ve bu yüzden o çevrede ne kadar kızılbaş varsa 5-6 gün içinde Geldigelen ovasında toplanmıştı.²⁵⁹ Üzerlerine gönderilen Faik Paşa kumandasındaki üç-dört bin askeri yenen ayaklanmacılar, Şebinkarahisar ve Tokat Niksar üzerine yürümüşler²⁶⁰ ve Tokat ileri gelenlerinin onları iyi karşılamaları üzerine Tokat'ı alarak burada Hâkan İskender Şân (Şah İsmail) adına hutbe okutmuşlar, şehir ve halkına dokunmamışlardı.²⁶¹ Bu aşamada Kaz Çayırı²⁶² denilen yerde Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeili, Hamidelli²⁶³ kızılbaş Türkmen topluluklarından etraflarına toplananlarla sayıları yirmi bini bulmuştu.²⁶⁴ Bu insanlar hakkında Hoca

²⁵⁸ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 35.

²⁵⁹ TSMA, E 7292, "...Eğer bu diyarın ahvalinden istifsar buyurulursa şimdiki hâlde harabe müteveccih oldu. Sultan Murad etraf-ı âleme ulak salup kande kızılbaş var ise yanına cem eyledi. Muharrem ayının aharında haber olundu, beş altı güne değin Geldigelen ovasına on bin vardır, derler cem'oldu meğer ki İsa Halife oğlu derlerdi Çorumluda bir oğlan var idi Sultan Ahmed bu diyardan gittiği vakit Sultan Murad hapsetmişti onı koyuverdi başlarının biri ol ve biri dahi Davud Halife oğlu derler İskilib diyarında ne mikdar sofı varsa kimi gitti dahi gidiyor bir evde ne mikdar erkek adem var ise hepsi gitti Aslıhan ağasının da bir oğlu gitti ve kenduya dahi taç geldi bir oğluyla dahi kendu gitmek sadedindedir Askeri yirmi otuz binden fark etmez derler cem oldukları yerde olan köyleri soydular Çorum kadısı Amasyadan gelürmüş bir bölük sofuya uğramış dutup soymuşlar nesi var ise aldıktan sonra bir elin kesmişler Türkman beylerinden Zünnun Bey derler imiş üzerine adem seçmişler kendusu duyup kaçmış taallukatını kırıp rızkını ve esbabını almışlar Barak Bey oğlunun dahi evini yağmalamışlar deyu haber geldi Yağluca dahi etrafında olan köyleri yağmaladıkları mukarrer Sultan Murad dahi içlerine gelüp girmedi amma bugün yarın gelür taç örter şaha secde eder derler sürhserin bu asıl hareketini görüp cemiyetlerine nazar edicek ettiği sonra peşiman olmuştur derler meğer ki bu fikri bu tedbiri bir kendu ve bir Kara İskender derler ve biri dahi kendu çavuşlarından Mihmanoğlu derlermiş bu üçünün fikriyle ve tedbiriyle olmuş Paşaları havf edüp bugün yarın fırsat bulurlarsa kaçarlarsa ve hem sofunun kasdı var imiş ki paşalarını ve hocasını katletmeğe şimdiki halde dahi cem olunmak üzerinedir Tamam olduktan sonra Alaüddeve üzerine gider derler Hak teala kemal-i lütfundan bu zaleme-i def' edemezse ehl-i İslâmın hali bu diyarda gayet mükedderdir amma es-seyf ve amma el-küfr deyüp dururlar Ahmed Çelebi oğlu Amasyada ola geldi kendusu Amasya kadısına taç gönderdi örtün deyu ol dahi almış emr-i padişahidir örtelüm demiş bu babda şol ki beyan vakidir arz olundu baki emr hazretinize mufavvazdır veddua kema yelik."; ayrıca bkz., ayrıca bkz., Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", 7/10, ss. 129-130.

²⁶⁰ Bu noktada Roger M. Savory, Nur Ali Halife ile Osmanlı'ların ilk karşılaşmasının Malatya'da olduğunu bildirmektedir. Ancak bu çok mümkün gözükmemektedir. Ayaklanmanın büyük bir bölümü Tokat, Amasya ve Çorum bölgelerine odaklanmıştı. Bkz., Roger M. Savory, "The Consolidation of Safavid power in Persia", *Der Islam*, 41, 1965, s. 82.

²⁶¹ Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b; Süheylî, vrk. 445a.

²⁶² Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a.

²⁶³ Müneccimbaşı, vrk. 440b.

²⁶⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 421b; Solakzâde, vrk. 340a; Süheylî, vrk. 445a; Hasan-ı Rumlu'da on bin kişi oldukları belirtiliyor. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 57b; Müneccimbaşı bu rakamı otuz bin olarak vermektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 440b; kendinden sonraki birçok tarihçiye kaynaklık eden İdris-i Bidlisî, Nur Ali Halife'nin etrafına toplananların sayısını otuz-kırk bin olarak kaydetmektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 56a.

Sadeddin: "ol tarafın Türkü, kızılbaş tutkun idiler" demektedir.²⁶⁵ Solakzâde de "Yanına yirmi bin miktarı adam ve savaşçı ile savaş meydanının ölü yiğitleri olan soysuz Türkler toplandı" diyerek bu olayı "bu tarafın soysuz Türkmenleri, arsız ve akılsız insanları, geniş mezhepli olup, çoğunluğu kızılbaşdır. Memleketin reayasından pek çok dinsiz ve kötü düşüncelileri bir araya toplayarak, Osmanlı memleketlerini darmadağın ettiler" diye bahsetmektedir.²⁶⁶

Daha sonra Tokat halkının muhalefet etmesi sebebiyle ayaklanmacılar, şehri yağma ve talan edip yakarak Amasya²⁶⁷ üzerine yürümüşlerdi.²⁶⁸ Bu noktada Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine yürüme sebeplerinden biri olarak Nur Ali Halife'nin Tokat'ı yaktırmasını gösterir.²⁶⁹

Amasya valisi Şehzâde Ahmed, ayaklanmayı bastırmak için veziri olan Yularkısdı Sinan Paşa'yı ayaklanmacılar üzerine göndermişti. Sinan Paşa, Koyulhisar'da Nur Ali kuvvetleri ile karşılaşmış ama ayaklanmacılar karşısında mağlup olmuş, bu arada iki bin askeri öldürülmüştü.²⁷⁰ Sinan Paşa kaçmaya çalışsa da peşindeki askerler tarafından öldürülmüştü.²⁷¹ İdris-i Bidlisî, Şehzâde Ahmed'in ve Sinan Paşa'nın sevilmeyen kişiler olduklarından olsa gerek sahip olduğu meziyetlerden utandığını ve Şehzâde Ahmed'in ise bozuklukları gidermeye gücü yetmeyen, talihsiz bir

²⁶⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

²⁶⁶ Solakzâde, vrk. 341a.

²⁶⁷ Hasan-ı Rumlu, Nikşehir olduğunu söylüyor. Nikşehir'in Niksar olma olasılığı yüksektir, bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a.

²⁶⁸ Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 35.

²⁶⁹ Hasan-ı Rumlu, vrk. 62a.

²⁷⁰ TSMA, E 2667, "...Şimdiki halde Sivas sancağı beyinden adem ve mektub gelüb tastir olan cenah budur ki bundan evvel Sultan Murad Nur Ali Halife ile Kızılbaş elçisiyle şark tarafına müteveccih olub Sultan Ahmed Bey tarafından Sinan Paşa'ya bir nice adem koşulub gelüb Amasya'da al yerun atlasundan ve yayağından bir kaç bin adem cemedüb Sultan Musa üzerine hücum etmek kasedinde iken yine avdet edüb Nur Ali Halife zebundur deyub ardından ılgar edüb varub Koyulhisarda ardından yetüb ikinci vaktinde beraber olunub hayli ceng olub sağ koldan hain Karamanlu kaçub bu sebebden Sinan Paşa münhezim olub iki bin mikdarı piyade kılıçdan geçüb ardınca Sinan Paşa'nın yüz mikdar kızılbaş gönderüb Sivas'dan Yukarı Çithana gelicek Sivas beyinin anda bir mikdar askeri hazır bulunub yüz kızılbaş araya alup kırmişlar Nur Ali'ye bu haber varıcak Sivas'ı talan ve gasbetmeğe kasedüb bi'l-fiil Sivas üzerine gelmek üzredir ve dahi Sinan Paşa'yı münhezim eden Yapoğlu Şah Beydir ki evvel ahar hiyanetlik ile meşhurdur..."; Hasan-ı Rumlu'da 1500 asker öldürüldü şeklinde geçmektedir. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 421b; Solakzâde, vrk. 341a, Münecimbaşı, vrk. 440b;

²⁷¹ Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a; Çağatay Uluçay, Yularkısdı Sinan Paşa'nın ölüm haberinin doğru olmadığı kanaatindedir. Bkz., Uluçay, "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?", 7/10, s. 134.

kişi olarak zikretmektedir. Hiç iyiliği olmayan bir kişiye insanların nasıl umut bağladığını da merak etmektedir.²⁷²

Bu galibiyetten sonra Sivas'a yönelen ayaklanmacılar, burayı kuşattılar. Bu esnada Şehzâde Murad kendilerine tımar toprakları verileceği iddiasıyla Safevî Devleti'ndeki Şah İsmail'in yanına gitmiş, Nur Ali de Erzincan'a doğru yola çıkmıştı.²⁷³ Şehzâde Ahmed, Şah'a sığınan oğlu Şehzâde Murad'dan Şah İsmail'in kendisini kumandanlarından Rumlu Div Ali ve yirmi bin kişilik bir ordu ile gönderdiğini bildiren bir mektup aldı. Şehzâde Murad, aynı mektupta babasını Erzincan'a çağırıyor ve bu ordu ile Üsküdar'a kadar gidebileceğini yazıyordu. Şehzâde Ahmed, bu davet mektubunu yırtarak davetine icap etmemiştir.²⁷⁴

Şehzâde Ahmed'in bu olayda da beceriksizliği kendini göstermiş, bu yüzden askerinin nefretini kazanmıştı. Hepsisi de kırgın bir şekilde düşünce ve hissiyatlarını şöyle dile getirmekteydiler: Ülkenin durumu bozuluyor ve devlet temellerinden sarsılıyor. Nice kötü ve çirkin olaylar yayılıyor. Bir yandan dışarıdan gelen saldırılar, vezirlerin açgözlülükleri, diğer yandan Padişahın oğulları arasındaki anlaşmazlık düzenin bozulmasına neden olmuştur. Bu bozukluğun düzelmesi sabırla olmaz. Bu büyük hasarın onarılıp düzeltilmesi savaşımla ve göz yummayla yürümez. Öyle ki daha da beklenirse, her halde büyük fesatlıkların patlaması muhtemeldir. Şehzâde Ahmed'in durumu anlaşılmalıdır. Hükmü altındaki zavallılar her yönde ezilmektedir. Padişahlık gereklerini yerine getiremeyecek kadar acizdir.²⁷⁵ Hoca Sadeddin, bu durumu eserinde şu şekilde vermektedir:

*Fesadı önlemeye gücü yetmez
Talihi yar değil hükmü de geçmez.
Çünkü olmuştur o Şehzâde kısır
Anı şah itmek demek odur kusur
Saltanat Sultan Selim'in hakkıdır*

²⁷² İdris-i Bidlisî, vrk. 56a.

²⁷³ Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a.

²⁷⁴ TSMA, E 7052, "...Bu fakir bendeniz Sultan Ahmedle Divriği beraberî Kızıkbeline değin cemaatımla ehl-i beytümle bile vardım haliyen Karamandan evvelki beylerden gayri Turgudoğulları, Reyhanoğulları ve Midikoğulları gelüb tamam Mısır canibine gidelim derman bize ol canibden olur Mısıra varıcak heman hapsolursun deyu idlal eylediler hatta oğlu Sultan Muraddan Sivas altında iken mektub gelüb Şah Div Ali ile bize yirmi bin kadar asker koştı Erzincanda gelüb katılasın emir budur ki Üsküdar'a değin varıla deyu Sultan Ahmed dahi gelen mektubu pareleyüb ve ol canibe idlal eyleyene iltifat etmeyüb ol tarafa meyiletmedi Sultan Selim Rum canibine çıktığı gibi Alaüddevlü Beye varub müşavere edüb Kayseri yanından Karaman'a varalum ne olursak at üzerinde olalım deyu idlal eylediler..."

²⁷⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 421b; Münecceimbaşı, vrk. 440b; Solakzâde, vrk 341b.

*Köle, özgür herkes onun kuludur.*²⁷⁶

Nur Ali Halife ise taraftarları ve elde ettiği ganimetlerle birlikte Erzincan'a Şah İsmail'in yanına dönmüştür.²⁷⁷ Nur Ali Halife'nin daha sonra Çaldıran Savaşı'nda Şah İsmail'in ordusunda görev aldığı ile ilgili Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu'da bazı bilgiler mevcuttur.²⁷⁸ Bu süreçte Şehzâde Murad da Tebriz'e giderek Şah İsmail'e iltica etmişti.²⁷⁹ Şehzâde Selim, tahta çıkar çıkmaz onu Şah İsmail'den geri istediğine dair bir elçi göndermiş, Şah İsmail taraftarları, Şehzâde Murad'ı geri vermedikleri gibi giden elçiyi de öldürmüşlerdi. Şah İsmail Şehzâde Murad'a Fars eyaletinde bazı yerleri dirlik olarak vermiş, fakat o, dirliğine giderken ölmüş (1513) ve Şeyh Ali Sehl-i İsfahâni'nin merkadına gömülmüştür.²⁸⁰

Nur Ali Halife ayaklanması, Şahkulu ayaklanmasından bir yıl sonra II. Bâyezid'in son döneminde Şehzâdeler arasındaki taht kavgaları sırasında Şah İsmail'in bundan istifade ederek Anadolu'ya yolladığı halifelerinden Nur Ali Halife tarafından Koyulhisar'da çıkarılmış bir nevi Şahkulu ayaklanmasının başka bir bölgede meydana gelmiş tezahürüdür. Ayaklanma kısa sürede genişleyerek Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekelü, Hamidellü Türkmenlerinden önemli bir taraftar kitlesi kazanarak Tokat işgal edilmiş ve burada Nur Ali tarafından Şah İsmail adına hutbe okunmuşsa da Yavuz Sultan Selim'in tahta geçiş süreciyle ayaklanma bastırılmıştır. Bu ayaklanmanın amacı, Anadolu'da Şah İsmail taraftarlığını yayarak, Osmanlı'nın otoritesini yıkmak ve Anadolu'yu Şah İsmail'in idaresindeki Safevî Devleti'ne bağlamaktı. Ayaklanmanın ortaya çıkışı ve yayılışına bakıldığında Nur Ali'nin Osmanlı hanedanı içerisindeki iktidar mücadelesini iyi takip ettiği ve bunu bir şekilde kullandığı, böylece kendi üzerine düşen görevi mükemmel bir şekilde yerine getirdiği görülmektedir.

²⁷⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 421b.

²⁷⁷ Hasan-ı Rumlu, vrk. 58a.

²⁷⁸ Hasan-ı Rumlu, vrk. 62b.

²⁷⁹ İdris-i Bidlisî, vrk. 60a.

²⁸⁰ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 36; Solakzâde, Şehzâde Murad'ın Şahın yanında dört yıl kaldıktan sonra öldürüldüğünü ve onu öldürenin kim olduğunun bilinmediğinden bahseder. Bkz., Solakzâde, vrk. 415a; Hoca Sadeddin, Şehzâde Murad'ın Şah İsmail'e sığındığından, üç dört yıl acem diyarında zaman geçirip bin bir üzüntü içinde öldüğünden bahseder. Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 440a-440b; bununla birlikte ölümünün uydurma olduğunu, Anadolu'ya girerek Amasya'ya geldiği ve etrafına birtakım adamlar toplayarak Anadolu'da bir ayaklanma çıkarmaya hazırlandığı konuşuluyordu hatta Celâli isyanının başında bu şehzâdenin bulunduğunu söyleyenler bile vardı. Tarihte bu olaya Düzmece Murad olayı denilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 503a-503b; Müneccimbaşı, vrk. 470b.

Bu süreçte konargöçer kesimdeki sosyo-ekonomik ve dinî-kültürel rahatsızlıkların Safevî propagandasına elverişli bir ortam hazırladığı görülmektedir. Anadolu'nun Safevî propagandasına açık hale gelmesinin arkasında, Selçuklu Devleti'nin sonunu hazırlayan Babaî hareketinden, Şeyh Bedreddin isyanına, II. Bayezid döneminde meydana gelen Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarına kadar pek çok dinî ve ideolojik hareketler ile sosyo-ekonomik sıkıntılardan bunalmış, Safevî propagandalarına ve mehdilik söylemlerine yenik düşen halkın merkezi yönetime karşı duyduğu nefret yatmaktadır.

Nur Ali Halife ayaklanmasında kullanılan söylemlere baktığımızda bu hareketin dinî-mezhebi bir mahiyette olmaktan ziyade siyasi gayelerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi Şahkulu'nun ayaklanma öncesinde bir mağarada inzivai bir hayat yaşayarak padişahın da lütfuna mazhar olup birçok kızılbaş Türkmen grubun saygı ve sevgisini kazanması ve ayaklanma sürecinde mehdici söylemlerle harekete geçip taraftar sayılarını artırması sahip olduğu dinî-mezhebî karizmanın gereği gibi gözükmekteydi. Ancak Nur Ali Halife'nin mehdici söylemlerden ziyade Şah İsmail'in desteği sonucu edinmiş olduğu karizma sayesinde bu harekete önderlik yaptığı anlaşılmaktadır. Osmanlı tarihlerine ve arşiv kayıtlarına baktığımızda hiçbir yerde Nur Ali Halife'nin mehdici söylemlerle harekete geçtiğine dair bilgi bulunmamaktadır. Kaldı ki mehdici söylemlerle harekete geçebilmesi için öncelikle halkın saygısını kazanabilmesi, halkın yakından tanıdığı birinin olması ve Anadolu'da kendine manevi bir çevre oluşturması için orada yaşaması gerekirdi. Ancak ayaklanma sürecine baktığımızda Nur Ali Halife'nin Şah İsmail tarafından Anadolu'ya sonradan taraftar toplamak için gönderildiği anlaşılmaktadır. Öte yandan Nur Ali Halife'nin Çaldıran Savaşı sonrası Kemah'ın fethi esnasında Osmanlı kuvvetlerine karşı koyması onun Şah İsmail'in askerlerine kumandanlık yapan bir başkomutan olduğunu ortaya koymaktadır. Sahip olduğu bu askeri kabiliyet mehdici söylemleri kullanmak suretiyle halkın saygı ve sevgisini kazanmayı gereksiz kılmaktadır.

Bu hareketin siyasî bir karakter taşıdığı ortaya çıktığı zamanlama ile de anlaşılmaktadır. Nitekim Şah İsmail, Şahkulu ayaklanmasına bilfiil destek olmasa da Osmanlı siyasal iktidarının bu süreçte almış olduğu darbeyi ve Anadolu'daki kızılbaş taraftar potansiyelini görmüştür. Bu yüzden olsa gerek II. Bayezid'in oğulları arasında

süre gelen taht mücadelesinden aldığı cesaretle Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndermiştir. Şah İsmail'in bu noktada II. Bayezid'den sonra yerine Yavuz Sultan Selim'in geleceğini tahmin etmiş olduğundan olsa gerek yeni dönemin II. Bayezid dönemi gibi olamayacağını anlamıştır. Bu noktada görevlendirmiş olduğu Nur Ali Halife'nin bir lider gibi hareket ederek taraftar toplarken mehdici söylemler veya halkın içine düştüğü sosyo-ekonomik sıkıntıları bertaraf edici ifadeler kullanmaması ve Şehzâde Murad'ın beraberindekilerle birlikte onlara katılıp kızılbaşlık tacı giymesi iktidar mücadelesinde Selim'in tahta geçmemesi için yapılan siyasî manevralardır. Bu noktada şunu söyleyebiliriz ki Nur Ali Halife'nin Şahkulu gibi söylemleri olmamasına karşın Şah İsmail'in bizzat desteği ile birçok kızılbâş Türkmen'i topladığı düşünülse de bu ayaklanma Şahkulu ayaklanmasının devamı niteliği taşıması Osmanlı siyasal iktidarına karşı hoşnutsuzlukları artmış birçok kızılbâş Türkmen grubun sosyo-ekonomik sıkıntılarının ortadan kaldırılması için büyük bir ümid olmuştur. Zira ayaklanmanın sonucunda çoğu kızılbâş Türkmenin Anadolu'yu terk ederek Safevî topraklarına kaçması Şah İsmail'den beklenen ümidi ortaya koymaktadır.

Nitekim ayaklanma sürecine baktığımızda eğer dinî-mezhebî bir çatışma olduğu düşünülseydi hem Osmanlı kaynaklarında hem de arşiv belgelerinde İslâm'a veya Sünnîliğe karşı ortaya çıkmış bir hareket olarak gözükmesi gerekirdi. Bunu doğrulayan herhangi bir bilgi mevcut değildir. Kaldı ki Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi bu ayaklanmada da Sünnî halk ile kızılbâş Türkmen çevreler arasında cereyan eden bir çatışmadan bahsedilmemiştir. Ancak şunu söyleyebiliriz ki her ne kadar Sünnî-Kızılbâş çatışması gibi gözükse de Osmanlı tarihleri ve arşiv vesikalarından edindiğimiz bilgilere göre Nur Ali Halife ve taraftarları siyasî gayelerle bu işe kalkışmış olsa da kendilerinden olmayan masum müslüman halkı öldürme konusunda hiç tereddüt etmemişlerdir. Sahabeye sövmeleri ve ilim ehli insanları acımadan öldürmeleri iktidara karşı hoşnutsuzluklarından ziyade kendilerinden olmayan Sünnî halka olan bakışlarını da göstermektedir. Muhtemeldir ki Tokat halkının ayaklanmanın başlarında Nur Ali Halife ve taraftarlarını iyi karşılayıp sonrasında ise onlara muhalefet etmeleri siyasî gayelerle ortaya çıkan bu ayaklanmanın yönünün kendilerinden olmayan Sünnîlere karşı uygulanan zulme dönüştüğünü anlamış olmalarındandır. Buna rağmen Nur Ali Halife ve taraftarlarının mezhebî bir ayaklanmadan ziyade siyasî amaçlarla bu ayaklanmayı sürdürmesi söylemlerinden ve fiillerinden anlaşılmaktadır. Nitekim birçok şehri ele

geçirip Tokat'ta Şah İsmail adına hutbe okutması mevcut Osmanlı siyasi iktidarını tanımayıp Şah İsmail'in önderliğinde yeni bir iktidarı savunduğunu göstermektedir. Bunun da ötesinde arşiv kayıtlarından ulaştığımız sonuçlara göre Nur Ali Halife'nin Şah İsmail'in halifesi ve vekili gibi hareket edip kendini devlet reisi gibi görerek ele geçirdiği yerleri emrindekilere vermesi, -örneğin, Kara İskender'e Çorum'a bağlı İskilip'i vermiştir- ayrıca Kara İskender ve İsa Halife ile Amasya'da bulunan kızılbaş Türkmen gruplara kırmızı taç giydirmesi, Şah İsmail adına bir devlet görevlisi gibi hareket edip mevcut siyasi düzene karşı yeni bir ordu kurmayı amaçlaması ayaklanmanın planlı bir hareket olduğunu ve siyasî gayelerle ortaya çıktığını göstermektedir.

Ayaklanmanın zamanlamasına baktığımızda 918/1512 yılında siyasi iktidarın II. Bayezid'den Yavuz Sultan Selim'e geçtiği süre içerisinde olmuştur. Bu süreç II. Bayezid'in saltanatının sonlarına doğru hastalığı ve yaşlılığından dolayı devlet işleriyle ilgilenememesi böylece Osmanlı Devlet yönetiminde zaafiyetin ortaya çıkması ile yaşanmıştır. Bu dönemde II. Bayezid, hastalığı nedeniyle devlet yönetiminde aksamalar olduğunu, ülkesinin sorunlarıyla ilgilenemediğine kanaat getirerek saltanatı bırakmayı düşünmüştür.²⁸¹ Durumu yakından takip eden Şehzâdeler babaları II. Bayezid'in saltanatı bırakmayı düşündüğünü öğrenmesiyle Türk devlet geleneğindeki "*devlet hanedan üyelerinin ortak malıdır*" ilkesine dayanarak her Şehzâdenin saltanat üzerindeki hakkı nedeniyle diğer kardeşlerinden önce İstanbul'a varmak ve padişah çekildiğinde yerine geçmek istediler. İşte bu süreçteki ilk boşluğu 1511 tarihinde Şahkulu değerlendirmiştir. Şehzâde Ahmed'in 1511 yılında padişah olacağı şayiası üzerine Şehzâde Korkud sorumlu olduğu Teke Sancağı'ndan ayrılarak Saruhan Sancağı'na yönelmiş idaredeki bu boşluğu fark eden Şahkulu ve taraftarları Osmanlı siyasi iktidarına karşı ayaklanmıştır. İkinci süreç ise Şehzâde Ahmed'in babası II. Bayezid'in tercihi ile padişah yapılması sürecinde gerçekleşmiştir. Bu süreçte hem saltanatı hak etmek hem de saygınlığını kazanmak için Şahkulu ayaklanmasının bastırılması sürecinde yer almış ancak görevlendirmiş olduğu paşaların başarısızlıkları kendisine mal edilince saltanat yolunun kapanmasına yol açmıştır. Şehzâde Ahmed artık bu durumda tahta geçmenin zor olduğunu anlayarak Anadolu'yu ele geçirip kul

²⁸¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 53a-53b.

taifesinin gönlünü aldıktan sonra tahta geçmeyi amaçlamıştır. Bu amaçla önce Karaman Vilayeti'ni ele geçirerek Şehzâde Mehmed'i kendisine tabi kıldıktan sonra bütün Anadolu'ya sahip olmaya niyetlenmiştir. İşte tam bu noktada 918/1512 tarihinde Amasya valisi Şehzâde Ahmed'in yeğeni Şehzâde Mehmed üzerine yürüdüğü sırada Nur Ali Halife toplamış olduğu kızılbaş Türkmen gruplarıyla iktidardaki bu boşluğu fark edip ayaklanmıştır. Ayaklanmanın zamanı kaynaklarda tam belirtilmemekle birlikte 1512 yılı başlarında başlamış Nisan 1512 yılında Yavuz Sultan Selim padişah olmadan önce sonlandırılmıştır. Görüldüğü üzere 3-4 ay kadar süren bu ayaklanma II. Bayezid'in oğulları arasındaki taht mücadelesi ile birlikte ülkenin karışık ve düzensiz olan durumunu daha da çarpık hale getirmekle kalmamış Anadolu üzerinde kötü emelleri olanlara ortam hazırlamıştır.

Hadisenin gerçekleştiği bölge ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz ki, Şah İsmail'in bu dönemdeki taht mücadelelerini iyi kullanıp Nur Ali Halife'yi Amasya ve çevresine göndermesinin arka planında bu bölgede yaşayan Kızılbaş Türkmen nüfusun çokluğu ile ilgili gözükmektedir. Nitekim bu bölgeye yerleşen nüfus Anadolu'nun fethi ve Türkmenlerin bu coğrafyaya yerleştirilmesi süreci ile başlamıştır. Bu süreçte Amasya bölgesi özellikle Oğuz boylarının yerleştiği alanlardan biri olarak görülmektedir. Günümüzde Amasya'da bazı Oğuz boylarının isimlerinin köy ya da yer adı olarak kullanılması bunu doğrulamaktadır. Örneğin, Oğuzlar'ın Bozok koluna mensup *Bey Dili oymağı* Amasya bölgesindeki Kızılbaşların bağlı oldukları Türkmen oymağıdır. Amasya'yı da içine alan Orta Anadolu coğrafyasında yaşayan Alevîler'in önemli bir kısmı bu oymaktan gelmiştir. Üstelik bu oymağın önemli çoğunluğu Osmanlı Devleti'nin kendilerine itibar etmemesi, devlet memurlarının haksız muameleleri karşısında XVI. Yüzyılın başlarında Safevî topraklarına geçerek Safevî Devleti'nin kurulmasına yardımcı olmuşlar ve yüksek memuriyetlere getirilmişlerdir.²⁸²

Öte yandan Oğuzlar'ın *Çepni* boyu da tüm oymaklarıyla birlikte Anadolu'ya gelmiş ve buranın bir Türk yurdu haline getirilmesinde önemli katkıları olmuştur. Faruk Sümer Çepniler'in Anadolu'daki dinî hareketlerin çoğunda yer aldıklarını ifade etmektedir. Nitekim Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve ilk müridlerinin Çepniler'den olması,

²⁸² Sümer, *Oğuzlar*, ss. 303-307; ayrıntılı bilgi için bkz., Yusuf Halaçoğlu, "Beydili", *DİA*, VI, ss. 56-57; Harun Yıldız, *Anadolu Aleviliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014, ss. 112-113.

Babaîler İsyânı'na Çepniler'in çoğunluğunun katılması ve sonraki süreçte de önemli ölçüde Safevîlerin hizmetinde yer almaları bunu doğrulamaktadır.²⁸³ Yine günümüzde Amasya'nın Gümüşhacıköy ilçesinde Çetmi isimli bir köyün varlığı Çepniler'in daha sonraki dönemlerde Amasya bölgesine yerleştiklerinin de göstergesidir.²⁸⁴ Bu bağlamda Amasya Tarihi yazarı Hüseyin Hüsameddin Efendi de Amasya'nın Hamamözü ilçesine bir miktar Çepni'nin yerleştirildiğini söyleyerek bu bölgedeki Çepniler'in varlığını ortaya koymaktadır.²⁸⁵ Öte yandan Çepniler'in yaşadığı yerler arasında sadece Amasya olmayıp Çorum'un da bulunduğu yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.²⁸⁶ Amasya, Tokat, Sivas, Bozok, Divriği, Canik, Arabkir bölgelerinden oluşan Eyâlet-i Rûm dediğimiz bu bölgeye XIV. Yüzyılın sonlarında katılan Çorum vilayeti bölgenin en önemli yerleri arasında bulunmaktadır. Özellikle bu yüzyılda Osmancık ve İskilip bölgesi stratejik konumları ile güçlü ve önemli yerleşim yerlerindedir. Öncelikle Safevî topraklarına uzanan yolun buradan geçmesi, ayrıca Karadeniz'e uzanan geçiş noktaları üzerinde bulunmaları sebebiyle askerî ve ticarî açıdan öneme sahip olmuşlardır.²⁸⁷ Zira Nur Ali Halife'nin, emrindeki Kara İskender'e İskilip'i vermesi bölgenin sahip olduğu konumdan ileri gelmektedir.

Diğer taraftan XI. Yüzyıldan itibaren Anadolu'nun fetih ve iskânında önemli yeri olan Oğuzlar'ın yarı göçebe boyu *Avşarlar* da kısmen kızılbaş Türkmen'lerden oluşup Amasya başta olmak üzere Tokat ve Sivas gibi yerlerde yaşamışlardır.²⁸⁸ Günümüzde Amasya merkeze bağlı olan Avşar köyünün ismi de bu boydan gelmektedir.²⁸⁹

Bunların dışında Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer alan oymaklardan *Rumlu* ve *Ustacalu* oymağı da Sivas, Tokat ve Amasya bölgelerindeki Kızılbaş Türkmen

²⁸³ Sümer, *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992, s. 6, 25; Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 50; Ocak, *Babaîler İsyânı*, s. 61.

²⁸⁴ Bkz., Yıldız, s. 115.

²⁸⁵ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, C. I, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927, s. 355.

²⁸⁶ Sümer, *Oğuzlar*, s. 326, 331.

²⁸⁷ Tayyip Gökbilgin, "15 ve 16. Yüzyıllarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, 6, İstanbul 1965, ss. 51-52; Üçler Bulduk, "Çorum Sancağı'nın Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 1992, s. 133, 141, 148.

²⁸⁸ Sümer, *Oğuzlar*, s. 270-289; Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, ss. 176-177; Cevdet Türkay, *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1979, s. 179.

²⁸⁹ Bkz., Yıldız, s. 118.

zümrelerden meydana getirilmiştir. Bununla birlikte Sivas'ın güneyinde yaşayan Şamlu oymağı da Şeyh Cüneyd'den beri Erdebil tarikatının en eski müridleri arasında yer alarak Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer aldığı gibi Şah İsmail, Şamlu oymağına mensup birçok kişiyi valiliklere atayarak onlara özel bir değer vermiştir.²⁹⁰ Nitekim konunun başında zikrettiğimiz gibi çağdaş Osmanlı tarihçilerinden Hoca Sadeddin ve Solakzâde'nin de bu bölge halkının çoğunluğunun kızılbaş olduğunu söylemesi tarihsel verilerle örtüşmektedir.²⁹¹ Görüldüğü üzere Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum çevreleri yoğun kızılbaş Türkmen nüfusa ve Safevî taraftarlığına ev sahipliği yapmakla birlikte bu bölgenin kızılbaş Türkmen çevreler için doğu sınırına yakın olması sebebiyle stratejik bir konumda yer almıştır. Sahip olduğu bu değer sadece Kızılbaş gruplardan ziyade Osmanlı siyasi iktidarı için de geçerli olmuştur. Zira Amasya bölgesi XVI. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı şehzâdelerinin idarî tecrübe kazanmak için gönderildikleri yerlerin başında yer almıştır. Bölgenin doğu sınırına yakın bir sancağın merkezi olması sebebiyle sınır boylarına yapılacak olan müdahalelerde elde edilen zaferlerin kazandırmış olduğu şan ve şeref ile birlikte taht yolununun açılmasını sağladığı için bu bölgede sancak beyi olarak bulunan birçok şehzâde kendisini tahta en layık kişi olarak görmüştür.²⁹² Sahip olduğu stratejik konumun farkında olan Şah İsmail, Anadolu'daki kızılbaş Türkmen grupları örgütlemesi için Nur Ali Halife'yi ilk olarak neden Amasya ve çevresine gönderip birçok taraftar kitlesine ulaştığı tarihsel süreçten kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Ayaklanmanın lideri ile ilgili kaynaklara bakıldığında Nur Ali Halife'nin isminden de anlaşılacağı üzere Şah İsmail'in halifesi olduğu ve Safevî Devleti'nin kurulması aşamasında Anadolu'dan Safevî topraklarına geçen Rumlu yani Anadolu kökenli bir kızılbaş olduğu anlaşılmaktadır. Şah İsmail'in onu Anadolu'ya asker toplaması için göndermiş olması bu bölgeyi iyi bildiğini gösterdiği gibi Şah İsmail'in halifeleri arasında üstün bir konumda olduğunu da ortaya koymaktadır. Öte yandan Şah

²⁹⁰ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, ss. 43-47.

²⁹¹ Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 421b; Solakzâde, vrk. 341a. Bu bölgelerin tarihsel süreçten gelen bir etkiyle günümüze kadar yapısını koruduğu görülmektedir. Bkz., Cenksu Üçer, *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010; Kıyasettin Koçoğlu, "Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 58, 2011, ss. 217-226; Ahmet Turan, Metin Bozkuş, "Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerde İnanç Esasları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25, 2007, ss. 11-31.

²⁹² Bkz., İlhan Şahin ve Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, III, ss. 1-2; M. Halil Yınanç, Besim Darkot, "Amasya", *İA*, I, ss. 394-395.

İsmail'in ona güvenerek vermiş olduğu bu görevde onun görevini en iyi şekilde yerine getirip birçok kızılbaş taraftar toplaması insanlar üzerinde ne derece etkiler bıraktığını göstermesi açısından da önemlidir. Nitekim emrindeki Kara İskender, İsa Halife gibi adamlarına görevler vererek aldıkları yerlere kendilerini ataması becerikli bir teşkilatçı olduğunu da ortaya koymaktadır. Bu onun karizmatik şahsiyetiyle ilgili olduğu gibi bizzat Şah İsmail tarafından görevlendirilmesiyle de ilgili gözükmektedir. Çünkü Nur Ali Halife'nin söylemlerine bakılırsa onun herhangi bir mehdici söylem kullanmaksızın bu kadar çok taraftar toplayabilmesi ondan ziyade Şah İsmail'e duyulan bağlılıkla ilgilidir. Sonuç olarak Şah İsmail'in hem kumandan hem de çok sadık halifelerinden biri olduğu anlaşılan Nur Ali Halife, Şah İsmail tarafından kendisine verilen görevi planlı bir şekilde yerine getirmiş ve Osmanlı kuvvetleri karşısında zor durumda kalacağını bildiğinden beraberindeki taraftarları ile birlikte Şah İsmail'in yanına dönmüştür.

Ayaklanmayı doğru değerlendirebilmek bu hareketi başlatan Nur Ali Halife'nin nasıl biri olduğunu ortaya koymakla çözülecek bir durum değildir. Bu harekete katılan sosyal tabanı ve tabanın toplumun hangi kesimlerinden oluştuğunu iyi bilmemiz gerekir. Nitekim ayaklanma sürecinde ortaya çıkan bu tabana baktığımızda diğer kızılbaş ayaklanmalarında mevcut olan farklı dinî-mezhebî etnik unsurların yerini bu ayaklanmada kızılbaş gruplara bırakmış olduğu gözükmektedir. Her ne kadar Şehzâde Murad ve yanındakiler Sünnî bir Osmanlı iktidarının üyesi olsa da siyasal iktidara karşı bir tavır gereği Şah İsmail ve Nur Ali Halife'nin yanında yer aldığını belirtip daha çok taraftar kitlesi ile harekete geçebilmek için kızılbaş olmuştur. Bu durum ayaklanmaya katılan unsurların neredeyse kızılbaş kesimlerden meydana geldiği gerçeğini ortaya koymaktadır. Katılanların sadece kızılbaş olmasının arka planında birkaç sebebin olduğu gözükmektedir. Birinci sebep yukarıda bahsettiğimiz üzere bölgenin tarihi süreçte Kızılbaş ve Safevî taraftarı olan zümrelerden oluşmasıdır. Nitekim çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemlerine baktığımızda katılan zümreler arasında Varsaklı, Turgutlu, Karamanlı, Avşarlı, Tekeli(Tekeili), Hamidelli Türkmenlerinin varlığı bunu doğrulamaktadır. Daha önce Karamanoğlu Mustafa hadisesinde bahsetmiş olduğumuz gibi hem tarihleri hem de sahip oldukları dinî ve mezhebî yapılarından dolayı Varsaklı, Turgutlu ve Karamanlı Türkmenlerin neden bu ayaklanmaya katıldıkları daha iyi anlaşılmış olmaktadır. Öte yandan Avşar oymağının kısmen de olsa kızılbaş Türkmen kesimlerden oluşması, kızılbaşların yoğun olduğu Tekeili ve Hamidili'nin Şahkulu

ayaklanmasının çıktığı ve yayıldığı bölgelerden olması ayaklanmaya katılan zümrelerin neden sadece kızılbaş gruplardan meydana geldiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Bununla birlikte bu saydığımız grupların en önemli ortak noktası Safevî Devleti'nin kurulması aşamasında yer almış oymaklardan olmalarıdır. Bir diğer sebep de Nur Ali Halife'nin söylemlerinde yatmaktadır. Nitekim Nur Ali Halife'nin söylemlerinde ezilmiş halkı harekete geçirecek mehdicî temaların olmayışı ve Sünnî halka yapılan zulümlerin olması katılan zümrelerin farklı mezhebî unsurlardan oluşmayışının bir nedeni gibi gözükmetedir. Bununla birlikte Şahkulu ayaklanmasında binlerce kızılbaş Türkmen ve farklı mezhebî unsurların Osmanlı kuvvetleri tarafından etkisiz hale getirilmesinin de katılan zümreleri belirlemede önemli etkileri olmuştur.

Ayaklanma sürecine baktığımızda Nur Ali Halife'nin Şehzâde Murad ile birleşmesinin ardından sürekli Şah İsmail tarafından desteklendiği bu sayede Osmanlı kuvvetlerine karşı çıkacak büyük boyutta bir kızılbaş Türkmen grup topladığı görülmektedir. Daha önceki ayaklanmaların aksine hem Osmanlı arşivleri hem de Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söz birliği etmişcesine vermiş olduğu rakamlar birbirini doğrular niteliktedir. Kanaatimizce Şahkulu ayaklanmasında binlerce kızılbaş Türkmen'in öldürülmesinden sonra bu denli bir kızılbaş topluluğun ortaya çıkması Nur Ali Halife ve Şah İsmail'in etkisinden ziyade Şehzâde Murad'ın kendisine bağlı onbin kişi ile birlikte kırmızı taç giymesi ile olmuştur. Nitekim ayaklanma sürecine baktığımızda Şah İsmail'in Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya göndererek kızılbaşları toplatmasını emrettiği ilk süreçte Çorum, Sivas, Yozgat ve Tokat bölgelerinden 3-4000 kişi ancak toplayabilmiştir. Bir Osmanlı Şehzâdesinin kendisine bağlı kişilerle birlikte siyasi gayelerle Nur Ali Halife taraftarlarına katılması olayın gidişatını değiştirmiş taraftar kitlesi birden çoğalmıştır. Bu aslında kızılbaşların daha önce elde edemedikleri başarının ve siyasal iktidara karşı olan hoşnutsuzluğun yeni bir ümide dönüşerek Şehzâde Murad ile birlikte Osmanlı iktidarına karşı koyuşu göstermektedir. Bu aynı zamanda farklı dinî ve etnik unsurların iktidarı ele geçirme niyetiyle siyasî nedenlerle birlik olduklarını gösterdiği gibi Şehzâde Murad ve beraberindeki onbinlerce insanın kızılbaş tacı giyerek kızılbaş olmasının dinî-mezhebî bir değişimden ziyade taraftarı belirleme çabaları olarak görülmelidir. Şunu da ifade etmek gerekir ki her ne kadar bu ayaklanmaya yirmibinin üstünde kızılbaş taraftar katılmış olsa da elimizdeki ölü sayısının azlığı ve Nur Ali Halife ile birlikte Safevî topraklarına gitmeleri bir nevi

kızılbaş Türkmen grupların Anadolu'yu terk ettikleri anlamına gelmektedir. Kaldı ki elimizdeki tapu tahrir kayıtları bu bölgenin nüfusunda önemli bir azalma olduğunu doğrulamaktadır.²⁹³ Bu durum Şah İsmail'in, Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlara olan bakışını bildiği, Anadolu'daki kendi taraftar grubunu koruyup kendi topraklarına götürdüğü şeklinde yorumlanacağı gibi aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in kendine yönelik askerî bir harekâta geçeceğinin farkında olup Anadolu'dan gelen bu kızılbaş Türkmen çevreleri savaşçı olarak kullanacağı şeklinde de değerlendirilebilir.

Sonuç olarak şunları söyleyebiliriz ki, II. Bayezid döneminin son 10 yılında Anadolu'yu sarsan gelişmeler, sadece Safevîlerin Anadolu'daki kızılbaşları harekete geçirmekle kalmamış, aynı zamanda Doğu ve Güney Anadolu sınırlarında Osmanlı'nın gücünün yetersiz olduğunu da ortaya koymuştur. Böylesi bir istikrarsızlık Safevîlerin o bölgelerdeki propagandalarının sonucu olduğu kadar, II. Bayezid'in Safevîlerle uzlaşmacı bir siyaset izlemesiyle de alakalı gözükmektedir. Ortaya çıkan ılımlı siyaset, II. Bayezid'in son dönemlerinde meydana gelen kızılbaş ayaklanmalarına ve yeni Osmanlı padişahının ortaya çıkışına ortam hazırlamış, akabinde Safevîlerle olan ilişkileri açık bir saldırganlık politikasına dönüştürmüştür.

Anadolu toprakları üzerinde Şah İsmail'in ortaya koyduğu Safevî taraftarı propagandalar, II. Bayezid döneminde Trabzon'da Şehzâde iken Selim tarafından fark edilmiş olmasına rağmen II. Bayezid tarafından yeterince ciddiye alınmamıştır. Nitekim Osmanlı ülkesinin büyük bir tehlike ile karşı karşıya olduğu tarihi kaynakların verdiği bilgiler ışığında rahatlıkla görülebilmektedir. Özellikle Şehzâde Ahmed'in kızılbaşlarla mücadelesinin başarısız görülmesi, Hoca Sadeddin'in ifadesiyle "*Anadolu Türk'ünden birkaç ayağı çarıklı hırsızlar, memleketin ortasında bunca fesadlık yapar, temiz ve efendi insanların ırzını çiğnerken, uzaktan durup bakan ve yüce kapıdan kalabalık bir ordu koşulup her bakımdan desteklenmişken, padişahlık namusunu korumayup birkaç ayağı yalın, başı kabaktan kaçan, halkın başına geçmekten korkan hak bulur. Saltanat makamında oturmaya ne yüzle kendini layık görür? Tatlı canına düşkün olan baş ve buğ olamaz. Gücünü ispatlamayan taca layık olamaz. Baş olmak isteyen kişi yönetimin getirdiği sıkıntılara sabır göstermelidir. Allah'ın bir emaneti olan saltanat hazinesinin*

²⁹³ BOA, TD, No: 199, s. 4, "...Ahalisi kızılbaş fetretinde perakende olup gitmek ile kura ve zevaya hali ve harab kalup...sabıku's-zikr olan bazı evkafın kuraları vadilerde vaki olub kızılbaş fetreti zamanından beru kırk altı yıl mikdarı hali ve harab kalub...".

*anahtarlarını, gaflet dōşegine yan gelip yatmış olan bir meraksız kişiye teslim razı olmak ki Osmanlı Devleti'ni yıkmak demektir. Nimet hakkı gereği budur ki Sultan Selim gibi soyluluk simgesi Şehzâde, saltanat ağacında olgun bir meyve gibi duruyorken onun mutluluğu artıran gölgesine sığınırız. Kardeşlerinden birini de Osmanlı tahtına oturtup başa geçirmeyiz” şeklinde değerlendirilmiştir.*²⁹⁴. Bu pasaj, kızılbaş ayaklanmalarını bastırmakla görevli kişilerin ve iktidarın başarısız oluşunun Şehzâde Selim'in padişah olarak ortaya çıkışına zemin hazırlaması açısından mükemmel bir zamanlama olduğunu ortaya koymaktadır.

Şah İsmail'in, Şahkulu ayaklanmasından sağ kalan ve Safevî Devleti'ne sığınan taraftarlarını, kervan soydukları bahanesiyle öldürtmüş olmasına rağmen ertesi sene Nur Ali Halife'nin çıkardığı Kızılbaş ayaklanmasına maddi ve manevî destekte bulunması Osmanlı'nın Safevî propagandalarına karşı önlem alacağı ve Osmanlı politasının yönünün batıdan doğuya doğru yöneleceği endişesiyle olmuştur. Nitekim korkulan olmuş, Yavuz Sultan Selim 8 Safer 918/ 24 Nisan 1512'de padişah olmuştur.²⁹⁵ Şehzâde Selim'in padişah oluşu, Şah İsmail ve kızılbaşlar açısından hiç de hayırlı bir olay değildir; zira onun Safevîler konusundaki saldırganlığı, daha kendisi Trabzon'da vali iken açıkça belli olmuştur. Padişah olduktan sonra da Selim, Safevîler karşısında aynı politikayı takip edecektir ve olayların akış yönünü Osmanlıların lehine çevirecektir.

2.2 Yavuz Sultan Selim Dönemi

Yavuz Sultan Selim'in II. Bayezid döneminde Trabzon'da Şehzâde iken Safevîlerle ve kızılbaşlarla olan mücadelesi, padişah olduğunda öncelikli hedeflerinin neler olduğ u konusunda bize bir fikir vermektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim tahta geçer geçmez etrafında bulunan âlimlere, vezirlere ve askerlere yaptığı konuşmada “Şah İsmail'in namerd-i rezil iken adını Şah koydu, artık onun üzerine yürümek istiyorum” demesi ve etrafındaki yeniçerilerden de destek alması²⁹⁶ Safevî meselesine verdiği önemi göstermektedir.

²⁹⁴ Hoca Sadeddin, vrk. 418b-419a.

²⁹⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 429b; Müneccimbaşı, bu tarihi 8 Safer 918 olarak vermektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 442a; Solakzâde ise 18 Safer 918 olarak vermektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 343b.

²⁹⁶ Âli, vrk. 239b.

Yavuz Sultan Selim tahta geçtikten hemen sonra kendi siyasi geleceğini sağlamlaştırmak için öncelikli olarak saltanata hak iddia eden Şehzâdeleri ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Daha sonra II. Bayezid ile diğer ülkeler arasında yapılmış sadakat ve uzlaşma antlaşmaları yenilenmiş²⁹⁷ Safevî Devleti dışındaki komşu müslüman devletlerin de kızılbaşlara karşı desteği alınmıştır.²⁹⁸ Ayrıca devlet adamlarının büyük bir çoğunluğu, Şah İsmail üzerine gitmesi için Selim'i teşvik etmiştir.²⁹⁹ Bundan sonra yapılacak tek şey, Safevîler üzerine yürümenin meşruluğunu ortaya koymak olmuştur. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail liderliğindeki Kızılbaşlık hareketini önemli bir tehdit olarak gördüğünü Padişah olmasının akabinde toplamış olduğu Divan'da yapmış olduğu konuşmadan anlamaktayız. Hoca Sadeddin Efendi'nin ifadesiyle şöyle söylemektedir:

...Hemen bed düşünceli Kızılbaş Şah İsmail sorununu çözüp, topluluğun bağlarını koparup, ülkenin eteklerini pis varlığı kirinden pak etmek gerekmektedir ki, zamanın yarattığı olanaklarla iyice güç bulup, Acem darasının eteklerine saldırgan ellerle yapışıp, mürid ve dostlarını artıra artıra genç yaşlı herkesin gönlüne girmiştir. Ermişlerin kaynağı ve ışıkların otağı olan Acem diyarı ki, haramlardan kaçınanların yetişip büyüdüğü ulular otağı ve yiğitler durağıydı. Bunlar Kisralar devleti tacını paralamışlardır. Azgın şahları yolunda can verirler ve cenk ateşine semender gibi girerler. Ne ölümden korkuları ne de uğraştan çekindikleri vardır. İnanç bağları çok güçlü ve saldırıları bir felakettir. İşleri zulüm gidişleri de dinsizliktir. Sevinç duyduğumuz başımızın tacı cevheri köklü dinin devamını sağlamak ve açık şeriat yolunda yürümek olup, Allah'ın desteğiyle gücümüz en yüksek derecede, cihanı tutan kılıcımız İslâm'ın nuruyla parıldamakta iken, o ayıpların kaynağı Şia topluluğu bağını paralamak, ad ve şanlarını varlık dünyasından gidermek işini üstlenmek akıl ve din kuralları gereğince boynumuza borç olmuştur. İşlerin sonuçlarını değerlendirenler bu kargaşanın giderilmesi gereğine varmıştır. Mademki o ayıplı mezhep ve geniş meşreplilerin baş ve buğlarının gücünün artması ve zararlarının bizlere de dokunması gün konusu olmuştur. Zira Anadolu illerinde yaşayan kavrama gücünden yoksun Türkler onlarla bağlantılar kurarak, tanımadan, bilmeden sapkınlık örneğine uymuşlar, çoluk çocuklarını, mal ve varlıklarını onun yoluna feda eder olmuşlardır. Gücü olanlar ölçsüz adak ve armağanlarla onu ziyarete giderler. Sapkınlıkta pişkin halifeleriyle her yıl sayısız adaklar gönderip, haramları helal sayan mubahinin yıkılasıca dergâhının gölgesini haşa hacet kapısı ve dilek kâbesi bilirler ve ergin kızların, belki kız kardeşlerini tepelencesice adamlarına peşkeş çekip, adını işitseler secde ederler. Salat ve selamların en değerlileri olsun o hazrete ki, insanların efendisidir. Kendine adanan makam-ı Mahmud'a salındıkları sırada Şam diyarının alınması ve Rum taifesi ile savaşa başlanması önlemleri tamamlanmışken ulu sahabelerin söz birliğiyle Ansî ve Müseylemetü'l-Kezzab gibi başkaldıran fesatçıların tepelenmeleri, Allah ondan hoşnut olsun Sıddık-i Ekber hazretlerinin ilk seçeneği olmuştu. Yine Allah'ın aslanı, doğru yolun göstericisi Allah'ın keremi yüzüne parlasın Hazreti Murtaza kendine biat ile bağlanmayanları alt etmek ve Nehrevan Haricilerini yok etmek girişiminde bulunmuştu. Bunlar, başkaldıranlara karşı savaşmak gereğini belirten en sağlam kanıtlar ve apaçık tanıklardır. Bu nedenledir ki, Hak yoldan sapanları

²⁹⁷ İdris-i Bidlisî, ss. 116-117.

²⁹⁸ Feridun Bey, I, ss. 374-377.

²⁹⁹ Lütü Paşa, vrk. 203a.

*cezalandırmak niyetiyle o sakinmasız kan dökücü üzerine yılmak bilmeyen askeri salup Tebriz'e yürümek artık gerekli olmuştur.*³⁰⁰

Yavuz Sultan Selim divana bu konuşmayı yaptıktan sonra orada bulunan âlimlerden Şah İsmail ve taraftarlarının küfrüne ve kanlarının helal olduğuna dair fetva istemiştir. Kızılbaşlık meselesini kökten çözüme kavuşturmak için gerekli fetva, dönemin en önemli âlimlerinden *Nureddin Hamza Saru Görez* (928/1522)'den gelmiştir.³⁰¹

Daha sonra Şeyhülislâmlık makamına getirilecek olan Kemalpaşazâde (940/1534)'nin fetvası da kızılbaşlarla ilgili çok ağır ifadelerle dolu olmakla birlikte,

³⁰⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 442a-444a.

³⁰¹ Müftü Nureddin Hamza, Balıkesir Karasili Yusuf Efendi'nin oğludur. Hoca Sinan Paşa'nın şakirdlerinden olup müderris ve Sahn müderrisliği yapmıştır. 917/1511'de İstanbul kadısı, 919/1513'te Anadolu kazaskeri, 921/1515'te Rumeli kazaskeri olmuş 922/1516'da Sultan Selim tarafından Rumeli kazaskerliğinden azledilerek günlük 120 dirhem karşılığında Sahn medresesinde müderrislik yapmıştır. 927 ya da 928/1521-1522'de vefat etmiş, İstanbul Fatih'te yaptırmış olduğu Yayla Camii'nde defnedilmiştir. Fıkıhta çeşitli konularda risaleler yazmış olup Mürteda isimli bir fıkıh kitabı vardır. Bkz., Taşköprülüzâde, *eş-Şakaiku'n-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabi, 1975, s. 181; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333, C. I, s. 341; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmani*, (Haz. Nuri Akbayar, Sad. Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, C. IV, s. 1267; Müftü Hamza fetvasında şunları dile getirmektedir. TSMA, E 12077 “ Huve'l-muin Bismillahirrahmanirrahim Elhamdulillahi nasır-ı evliyaihi ve kahir-i a'daihi ve's-salatu ala seyyidi enbiyaihi muhammedin ve alihi ve ashabihi Müslümanlar bilün ve agah olun şol taife-i kızılbaş ki reisleri Erdebiloğlu İsmaildür Peygamberimizin aleyhi's-salatu ve's-selam şeriatını ve sünnetini ve din-i İslâmı ve ilm-i dini ve Kuran-ı mübini istihfaf itdükleri ve dahi Allahu Teala haram kıldığı günahlara helaldür dedikleri ve istihfafları ve Kuran-ı azim ve mushafları ve kütüb-i şeriatı tahkir idub oda yakdıkları ve dahi ulemaya ve sulehaya ihanet idub kırub mescidleri yakdıkları ve dahi reisleri laini mabud yerine koyub secde ettikleri ve dahi Hazreti Ebu Bekr'e radiyallahu teala anhu ve Hazreti Ömer'e radiyallahu teala anhu sövüb hilafetlerini inkar ettikleri ve dahi Peygamberimizin Hatunu Ayşe anamıza radiyallahu teala anha iftira idub sövdükleri ve dahi Peygamberimizin aleyhi's-salatu ve's-selam şer'ini ve din-i İslâmı götürmek kasdın itdükleri bu zikir olunan ve dahi bunların emsali şer'i muhalif kulları ve fiilleri bu fakir katında ve baki ulema din-i İslâm katlarında tevatürle malum ve zahir olduğu sebebden biz dahi şeriatın hükmü ve kitaplarımızın nakli ile fetva verdük ki ol zikir olunan taife kafirlerdir ve mülhidlerdir ve dahi her kimesne ki anlara meyl idüb ol batıl dinlerine razı ve muavin olalar anlar dahi kafirlerdir ve mülhidlerdir bunları kırub cemaatlerin dağıtmak cemi' müslümanlara vacip ve farzdır müslümanlardan ölenler said ve şehid cennet-i aladadır ve onlardan ölenler hor ve hakir cehennem dibindedir bunların hali kafirler halinden eşed ve ekbahdır, zira bunların boğazladıkları ve dahi saydaları gerekse doğanla gerekse okla ve gerekse kelb ile olsun murdardır ve dahi nikahları gerekse kendülerden ve gerekse gayrılardan alsunlar batıldır ve dahi bunlar kimseden miras yemek yokdur ve bir nahiye ehli ki bunlardan ola Sultan-ı İslâm eazze'llahu ensarehu için vardır ki bunların ricallerin katl idub mallarını ve nisalarını ve evladlarını ğazat-ı İslâm arasında kismet ide bunların bade'l-ahz tövbelerine ve nedametlerine iltifat ve itibar olunmayub katl oluna ve dahi bir kimse ki bu vilayette olub anlardan iduki biline ve yahut anlara giderken tutula katl oluna ve bi'l-cümle bu taife hem kafirler ve mülhidlerdir ve hem ehl-i fesaddır iki cihetten katilleri vaciptir Allahummensur men nesara'd-din ve'h-zül men hazele'l-müslimin amin ya kahir ya nasır ya muin ketebehu efkaru'l-ibad Hamza.” Bu fetvanın farklı nüshaları için bkz., TSMA, E 6401; TSMA, E 5960.

aynı zamanda iki taraf arasındaki nefretin ne kadar ileriye gittiğini göstermektedir.³⁰² İki fetvada da karşımıza çıkan ortak unsurlar, kızılbaşların ülkelerinin darü'l-harp olduğu, savaş durumunda erkeklerinin katlinin vacip, kadın ve çocuklarının ise köle olarak İslâm gazileri arasında dağıtılıp paylaştırılabileceği olmuştur. Ayrıca, Şah İsmail'in, Peygamberin şeriatı, İslâm dini ve Kuran ile alay ettiği, Allah'ın haram kıldığı şeylere helal dediği; Kızılbaşların da, Kuran'ı yaktıkları, Şah İsmail'i ilah yerine koyup secde ettikleri fetvalarda gözümüze çarpan temel argümanlardır.

Görüldüğü üzere bu fetvalar Safevîlere karşı düzenlenecek savaşın alt yapısını hazırlarken halkı da bilgilendirme ve motivasyon amacı gütmektedir. Öte yandan fikir planında kalan bu fetvalar tam olarak uygulama safhasına dönüşmese de Anadolu'da yaşayan kızılbaş gruplar için ciddi bir içe kapanış sürecinin temel yapı taşları haline gelmiştir. Ayrıca devletin kendisini bu şekilde tanımlama yoluna gitmesi halk nazarında bir çatışma ortamı meydana getirmemiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Safevîlere yönelik hazırlıklarından biri ve çok tartışılanı da Anadolu'da Şah İsmail taraftarı olan kızılbaşların tespit edilip defterlere kaydedilerek katledilmesi olmuştur. Tarihe 40.000 Alevî'nin Yavuz tarafından katledilmesi şeklinde geçen bu olayın kaynağı Yavuz Sultan Selim'in yanında önemli hizmetlerde bulunmuş İdris-i Bidlisîdir.³⁰³ İdris-i Bidlisî'den sonraki tarihçiler de bu bilgileri esas alarak bu meselenin bu şekilde günümüze kadar aktarılmasına vesile olmuştur.³⁰⁴ Kanaatimizce kırk bin rakamı abartılı olmakla birlikte hapis cezası alan³⁰⁵, sürgüne gönderilenleri de kapsayan, zihinlerde çok sayıda insanı ifade etmek için yazılmış bir rakamdır. Kaldı ki

³⁰² Kemalpaşazâde'nin fetvasının son kısımları kızılbaşlara yönelik bakış açısını özetler niteliktedir. Şöyle ki; "...bu mesele beyanında ne buyurlar ki kızılbaş taifesinin şer'en kıtali helal olub asker-i İslâm'dan anları katl iden gazi ve ellerinde maktul olan şehid olur mu beyan buyurub müsab oluna el-cevab, olur, gaza-i ekber ve şehadet-i azimedir." Ayrıca Kemalpaşazâde bu fetvada Râfîzî olarak nitelendirdiği kızılbaşlarla yapılacak olan savaşı Hz. Ebu Bekir döneminde ortaya çıkan yalancı peygamber Müseylemet'ul-Kezzab ile ashab arasındaki savaşa ve Hz Ali'nin Haricilerle olan mücadelesine benzeterek dini bir hüviyet kazandırmaktadır. Bkz., Kemalpaşazâde, *Fetevây-ı Kemalpaşazâde der Hakkı Kızılbaş*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 3548, vrk. 46a.

³⁰³ Sadece İdris-i Bidlisî'nin bahsetmiş olduğu kızılbaşların teftişi ile alakalı arşiv belgesi niteliğinde elimizde bir belge bulunmamaktadır. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 65a-66b.

³⁰⁴ Kırkbin kızılbaşın öldürülmesi ile ilgili bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 445b; Âli, vrk. 230a-230b; Müneccimbaşı, vrk. 450a; Solakzâde, vrk. 360a-360b.

³⁰⁵ Hoca Sadeddin, vrk. 445b; Solakzâde, vrk. 360b; Zinkeisen, II, s. 410

Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu bile kızılbaşlara yönelik sistemli bir katliamın yapıldığından bahsetmemiştir.³⁰⁶

Bütün bu gelişmelere rağmen Safevî kaynaklarından Hasan-ı Rumlu, Yavuz Sultan Selim'in, Safevî Devleti üzerine yürümesinin sebeplerini Osmanlı'nın doğu sınırlarında yaşanan olaylara bağlamaktadır. Bu bağlamda Diyarbakır Beylerbeyi Muhammed Han Ustaclu'nun bölgede gerçekleştirmiş olduğu başarılarla dikkat çekerek, Nur Ali Halife'nin sınır vilayetlerini tahrip edip Tokat'ı yakmasını Osmanlı Safevî mücadelesinin başlama nedeni olarak gösterir.³⁰⁷

Yapılan bütün ön hazırlıklardan sonra Kızılbaşlarla savaşmayı kafasına koyan Yavuz Sultan Selim, Safevî Devleti'ne varmadan önceki son durağı olan Erzincan'a gitmek için 23 Muharrem 920/ 20 Mart 1514'de ordusu ile birlikte Edirne'den yola çıkmıştır.³⁰⁸ Sefer yolunda Şah İsmail'e bir mektup göndererek, kendisinin, müslümanların memleketlerine saldırdığını, günahsız müslümanlara zarar verdiğini, mescidleri ve türbeleri yıktığını, peygamber nesline ihanet ettiğini bu nedenle din adamlarının kesin delillerle öldürülmenin vacip olduğuna fetva verdiklerini söyleyerek, tövbe ve istiğfar etmek koşuluyla İslâm'a davet etmiş ve savaşa hazır olmasını birdirmiştir.³⁰⁹ Yavuz Sultan Selim bu mektubun cevabını beklemeden ikinci bir mektup yollayarak ilk mektubunda dile getirdiklerini tekrarladıktan sonra Şah İsmail'i pişmanlık duymaya davet etmiştir.³¹⁰

Osmanlı ordusu Sivas'tan çıkıp Erzincan'a vardığında Safevîlere ait bir iz belirmemişti. Bu arada, uzun yolculuğun verdiği yorgunluk, yiyecek darlığı, Şah İsmail'in askerlerinin henüz görülmeysi, Şah İsmail'in savaşı kabul edip etmeyişinin belli olmayışı gibi nedenler ordu içinde Şah İsmail lehine değişik propagandaların oluşmasına yol açmaktaydı.³¹¹

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'in ortaya çıkmaması ve kendi askeri arasında huzursuzluğun oluşması nedeniyle, Şah İsmail'i savaşa çekmek ve korkaklığına vurgu

³⁰⁶ Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 62a-68a.

³⁰⁷ Hasan-ı Rumlu, vrk. 62a.

³⁰⁸ Feridun Bey, I, s. 458.

³⁰⁹ Feridun Bey, I, s. 379-381.

³¹⁰ Feridun Bey, I, s. 382-383.

³¹¹ Hoca Sadeddin, vrk. 451b.

yapmak için kadın giysileri ile birlikte³¹² bir mektup göndermiştir. Mektupta tehdit ifadeleri yer almakla birlikte, korkmasının nedeni askerimizin çokluğu ise kırkbin askeri geride bıraktığı, cesareti var ise gelip askeri ile savaşmasını, gizlenmeye devam ederse zırh yerine çarşaf, miğfer yerine yaşmak kullanması gerektiğini bildirmiştir.³¹³ Bu mektup gönderildikten sonra Şah İsmail'den ilk mektup gelmiştir. Mektupta, II. Bayezid zamanındaki dostluğun neden bozulup düşmanlığa dönüştüğünü, Yavuz Selim'in mektuplarındaki üslubun doğru olmadığını, ancak afyon ile sarhoş olmuş kâtiplerin eserleri olabileceğini bildirdikten sonra savaşa hazır olduğunu yazmıştı.³¹⁴

Şah İsmail'in göndermiş olduğu mektup iki ordunun savaşmaya niyetli olduğunu göstermişti. Nitekim Osmanlı ordusu Çaldıran'a iki-üç konak mesafeye geldiği sıralarda Şah İsmail'in kuvvetlerinin Çaldıran'da kesin olarak toplandığı öğrenilmiştir.³¹⁵ Tarihler 23 Ağustos 1514'ü gösterdiğinde Safevî Devleti'nin kırk bin kişilik ordusunun saldırıya geçmesiyle savaş başlamıştı.³¹⁶ Yavuz Sultan Selim üçyüz topla birlikte yüzbin asker getirirken Şah İsmail kırkbin kişilik bir ordu toplamıştı.³¹⁷ Osmanlı ordusunun Allah Allah, Safevî ordusunun ise Şah Şah diyerek³¹⁸ başladığı savaş akşama kadar sürmüştür. Savaş sonunda Safevî ordusu dağılmaya başlamış artık bir ümit kalmadığını gören Şah İsmail savaş meydanını terk ederek önce Tebriz'e kaçmış burada emniyetli olamayacağını anlayınca da Dergezin'e çekilmiştir.³¹⁹ Sonuçta her iki taraftan birçok insan ölmüştür.³²⁰

Yavuz Sultan Selim'in büyük sıkıntılara rağmen elde ettiği bu başarı askerî açıdan çok önemli sonuçlar doğurmasa da siyasî, dinî ve psikolojik açıdan Anadolu'da ve İslâm dünyası üzerinde bir üstünlük kazanmasına vesile olmuştur. Böylece Anadolu'da Şah İsmail'in propagandaları sonucu meydana gelen dinî ve mezhebî belirsizlikler ortadan kaldırılarak Safevî yayılcılığının önüne geçilmiştir.

³¹² Hoca Sadeddin, vrk. 449b; Şükrî, vrk. 13b.

³¹³ Feridun Bey, I, s. 383-384.

³¹⁴ Feridun Bey, I, s. 399.

³¹⁵ Feridun Bey, I, s. 402; Şükrî, vrk. 15a; Hoca Sadeddin, vrk. 456b.

³¹⁶ Hoca Sadeddin, vrk. 459a.

³¹⁷ Müneccimbaşı, vrk. 450b.

³¹⁸ Âlî, vrk. 234b.

³¹⁹ Müneccimbaşı, vrk. 454a; Hasan-ı Rumlu, vrk. 65a.

³²⁰ Hasan-ı Rumlu Osmanlılardan üçbin, Safevîlerden ikibin kişinin hayatını kaybettiğini belirtmektedir. Bkz., Hasan-ı Rumlu, vrk. 65a.

Yavuz'un Çaldıran zaferinden sonra Doğu ve Güneydoğu'nun fetih kapıları açılmıştır. Osmanlı ordusu Çaldıran dönüşü yolunda Kemah Kalesi'ni fethetmiş³²¹ bununla da kalmayıp Yavuz'un emriyle gönderilen İdris-i Bidlisî Kürt beyleri ile toplantılar yaparak Kiğı, Hani, Bitlis, Siirt, Hizan, Hasan Keyf gibi yerler bir savaş olmaksızın Safevîlerin elinden alınarak Osmanlı idaresine katılmıştır.³²² Daha sonra Bıyıklı Mehmed Ali Paşa'nın yirmibinden fazla askeri ile Diyarbakır Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.³²³ Böylece Doğu Anadolu'da Erzincan, Erzurum ve Diyarbakır gibi bölgeleri de içine alan yerler Osmanlı sınırları içine girmiştir.

Çaldıran Savaşı'ndan sonra doğu sınırlarının denetim altına alınması ile ulaşım imkânları kısıtlandığından Kızılbaş Türkmen gruplar üzerinde bunun olumsuz etkileri olmuştur. Bu şekilde kızılbaşların Safevî halifeleri ile olan irtibatı engellenerek sınır ötesi ile bağlantıları koparılmıştır. Bu da Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevrelerin Safevî Devleti ile bağlantılarının kopmasına ve Safevî Devleti sınırları içindeki Şîleşme sürecinin dışında kalmalarına yol açmıştır.

Esasen bir iktidar mücadelesi olan Çaldıran Savaşı'nı doğuran sebeplere baktığımızda bu savaşı sadece Sünnî-Şîî çatışması olarak değerlendirmek yanlış olsa gerektir. Mezhepsel farklılıklar savaşın sebeplerinden bir tanesi olmakla birlikte, bu farklılığı oluşturan ortamın tarihi süreç içerisinde kızılbaşlık kavramına yüklenen dinî ve mezhebî kimliğin, kendi otantik kimliğinden sıyrılarak Osmanlı karşıtlığı anlamına gelmesinde görüyoruz. Mezhepsel odaklı ayrışmanın temelinde, Safevî propagandalarına alet olan Anadolu kızılbaşlarının ve ayaklanmaları çıkaran kızılbaş reislerinin kullandığı dinî ifadelerin etkisi olmakla birlikte, Osmanlı âlimlerinin de özellikle fetva makamında olan kişilerin vermiş olduğu fetvaların etkili olduğu tartışmasız bir gerçektir.

Çaldıran Savaşı, Osmanlı'nın doğu sınırını belirleyerek aslında Osmanlı-Safevî mücadelesi gibi gözükse de bu savaşın daha sonraları Memlukleri, Özbekleri, Hindistan Moğolları'nın sınırlarını da etkileyecek şekilde sonuçlanmasına sebep olmuştur. Öte yandan Anadolu'da Safevî propagandalarının yapıldığı yerlerin Safevî Devleti ile

³²¹ Münecimbaşı, vrk. 456b; Hasan-ı Rumlu, vrk. 67a.

³²² Münecimbaşı, vrk. 458a-458b.

³²³ Münecimbaşı, vrk. 460b; Hasan-ı Rumlu, vrk. 69b.

Avrupa arasındaki ticaret bağlantı yolları üzerinde olması Çaldıran'dan sonra Safevî Devleti'nin ekonomik sıkıntılar içerisine girmesine neden olmuştur.³²⁴

Çaldıran'da zafer kazanılmış fakat ne Safevî Devleti ne de Şah İsmail yok edilebilmişti. Bu sonuç, iki tarafın da Doğu Anadolu üzerinde mücadeleye devam edeceği anlamına geliyordu. İşte Yavuz'un, doğu ile bağlantılı bu mücadelelerden birisi olan Mısır Seferi'ne çıkması Osmanlı, Safevî ve Memlûk ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Nitekim Memlûk Sultanlığı ile Osmanlı arasındaki ilişkiler beylikler dönemine kadar gitmekle birlikte herhangi ciddi bir sorunun yaşanmadığı bir süreci kapsamaktadır.³²⁵

Yavuz Sultan Selim tahta çıktığında 1501 yılından beri tahtta oturan Memlûk Sultanı Kansu Gavri, Osmanlı-Memlûk ilişkilerinin dostane düzeyde kalmasına özen göstermiş bu münasebetle Yavuz Sultan Selim'in tahta geçişini tebrik etmek üzere bir elçi bile göndermiştir.³²⁶ Ancak bu samimi ilişkiler Şehzâde Ahmed'in oğullarının Yavuz Sultan Selim'den kaçarak Memlûklere sığınmasıyla bozulmaya başlamıştır.³²⁷ Öte yandan iki devlet arasındaki ilişkiler Dulkadiroğlu Alaüddevle'nin Çaldıran Seferi öncesi kendisine yapılan birlikte mücadele etme teklifini kabul etmeyerek kendi topraklarının çıkarını Memlûkler ve Safevîler'in kendisiyle dost olmasında bulmasıyla daha da zayıflamıştır.³²⁸ Zira bu süreçte Kansu Gavri, Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine birlikte hareket etme teklifini geciktirmekle kalmamış bir yandan da Alaüddevle'ye emirler göndererek Osmanlı ordusuna topraklarından geçerken zahire ve erzak yardımı yapılmamasını istemiştir.³²⁹ Diğer taraftan Alaüddevle'nin öldürülmesine karar veren Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'nin Anadolu'daki işbirlikçisini de ortadan kaldırmış olacaktı. Nitekim Alaüddevle'nin öldürülüp başının bir mektupla Kahire'ye yollanması Gavri'yi daha da endişelendirdiği gibi Yavuz Sultan Selim'in onun aleyhinde her an herşeyi yapabileceği anlamına geliyordu.³³⁰ Fakat Mısır Seferi

³²⁴ Anadolu'dan geçen Safevî ticaret yolları için bkz., Allouche, ss. 30-31.

³²⁵ Osmanlı-Memlûk ilişkileri için bkz., Tekindağ, "Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış", ss. 1-38; Tekindağ, "Fatih Devrinde Osmanlı Memlûk Münasebetleri", *İÜFTD*, 30, 1976, ss. 73-98.

³²⁶ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 108.

³²⁷ Uzunçarşılı, "Memlûk Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzâdeler", *Belleten*, XVII/68, Ankara: TTK Basımevi, 1953, ss. 531-532.

³²⁸ Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 143b-144a.

³²⁹ İdris-i Bidlisî, vrk. 102b.

³³⁰ İdris-i Bidlisî, vrk. 103b; Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 145a; Hoca Sadeddin, vrk. 476b; Münecimbaşı, vrk. 457a; Feridun Bey, I, s. 465.

öncesinde Osmanlı padişahının hazırlıklar yapıp yeni Safevî Devleti üzerine sefere çıkacağını söylemesi Gavri'nin endişelerini haksız bırakmak bir yana Osmanlı padişahına güvenmediğinin bir göstergesi olarak sınırlara yakın yerlere asker konuşlandırmasına sebep olmuştur.³³¹

Yavuz Sultan Selim, Çaldıran sonrası İstanbul'a gelip bir süre burada kaldıktan sonra Edirne'ye dönmüş burada Doğu Seferine çıkmak için yeni hazırlıklar yapmaya başlamıştır. Bu noktada Celâlzâde Mustafa, Selimnâme adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi sonrası İstanbul'a gelip bir süre burada kaldıktan sonra Edirne'ye döndüğü sırada Kansu Gavri'nin Şah İsmail ile mektuplaşarak ittifak girişiminde bulunduğunu öğrendiğini bu sebeple padişahın en güçlü düşmanımızın Mısır olduğunu söyleyerek sefer kararı aldığını ifade etmektedir.³³² Ancak İdris-i Bidlisî, padişahın Mısır seferine çıkmak için önceden plan yapmadığının bir göstergesi olarak Safevî topraklarına düşündüğü ikinci sefer öncesi Veziriazam Sinan Paşa'yı önceden yola çıkarıp bu süreçte dost ve düşmanın kim olduğunu belirlemek istediğini ifade etmektedir. Yazar'a göre, Sinan Paşa bu maksatla Memlûk Sultanı'na haberciler göndererek Safevî topraklarına yönelik fetih girişiminden bahsetmiş ancak Memlûk Sultanı dostluk göstermiş olsa da bu hareketin önüne geçmeyi düşündüğü cevabı kendilerine bildirilmiştir. Herhalde Safevî topraklarına yapılacak bir müdahalenin ardından sıranın kendisine geleceği düşünülmüştür. Bu endişelerle Kansu Gavri, Şah İsmail ile mektuplaşmaya başlamış ve aralarında bir ittifak girişimi olduğu öğrenilmiştir. Sinan Paşa bu durumu öğrenir öğrenmez derhal Yavuz Sultan Selim'e bildirmiştir.³³³

Yavuz Sultan Selim sefer hazırlıklarını tamamladığı sırada Mısır'dan gelen bir casus Kansu Gavri'nin hazırlık yaparak topladığı kuvvetlerle Halep'e geçtiğini bildirmiştir. Casus'a göre kendi emirleri ile istişare sonucu Yavuz Sultan Selim'in amacının Safevî topraklarını feth etme amacı taşıdığını ancak oranın ele geçirilmesinden

³³¹ Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 119; Feridun Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011, s. 191.

³³² Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 149b.

³³³ İdris-i Bidlisî, vrk. 123a.

sonra sıranın kendilerine geleceğini düşündüğünden yanındaki kuvvetlerle Halep'e geçmeye karar verdiklerinden bahsetmektedir.³³⁴

Bu durumu öğrenen Yavuz Sultan Selim, Kansu Gavri'nin haksız endişelerini gidermek için Rumeli Kazaskeri Zeyrekzâde Rükneddin Efendi ve Karaca Paşa'nın elçiliğinde kendisine bir mektup göndermiştir. Mektupta, yapılan bütün hazırlıkların Şah İsmail üzerine olduğu açık bir şekilde dile getirilerek Memlûk toprakları üzerine herhangi bir sefer düşünmediğinin teminatı verilmiştir. Şah İsmail'in yenilgiden ders almadığı hâlâ Anadolu toprakları üzerine propagandalarına devam ettiği bu maksatla Safevî topraklarının tamamen ortadan kaldırılması için ikinci bir sefere çıkıldığı ifade edilmiştir. Padişah mektupta, Safevî topraklarından Osmanlı tarafına geçişlerin yasaklanmasına rağmen hâlâ sınır ötesine geçenlerin olduğunu ve onların yakalandığını, amacının mülhidlerin küfrünü ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir. Ancak din düşmanları üzerine yaptığı sefere rıza göstermez muhalefet ederse Allah'ın takdirine sığınacağını da hatırlatmıştır.³³⁵

Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim, Sinan Paşa ile buluşmadan önce Malatya'nın Memlûk emirinden Fırat köprüsü üzerine köprü yapılması için izin istemiştir. Ancak bu izin verilmediği gibi Osmanlı kuvvetlerinin geçişine izin verilmemiştir. Nitekim bu bilgi Padişah henüz Elbistan'da iken huzuruna gelen casuslarından biri aracılığıyla teyit edilmiştir. Casusun verdiği bilgilere göre Memlûk Sultanı yanındaki Mekke ve Medine'nin ileri gelenleriyle birlikte barışı sağlamak için Halep'e hareket etmiş, öte yandan Malatya Bey'ine emir yollanarak Osmanlı kuvvetlerinin Memlûk topraklarından geçirilmemesi istenmiştir.³³⁶

Bu hareket Osmanlı ile Memlûk Devleti arasındaki iyi niyete dayalı ilişkilerin zayıflamasına sebep olduğu gibi Yavuz Sultan Selim'in casusları aracılığıyla Kansu Gavri'nin yaptığı herşeyden haberdar olduğu anlamına gelmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim Elbistan'dan hareket edip Malatya'ya vardığında Anadolu, Rum, Rumeli

³³⁴ Tansel, "Silahşor'un Fetihnâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri", *Tarih Vesikaları Dergisi*, Sayı 17(2), Ocak 1958, s. 301; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 198.

³³⁵ Feridun Bey, I, ss. 424-425.

³³⁶ Feridun Bey, I, s. 478, "...Arabdan casuslar gelüb Sultan-ı kudumun ve Mekke ve Medine sadatının ve ulemasının sulh için bile geldiğin ve arab yol virmedüğün ve kimse geçürmeyesiz deyu Malatya Begine menşur..."

ve Karaman beyleri ile yapmış olduğu divanda Kansu Gavri'nin üzerine yürünmesi kararlaştırılarak askerî kuvvetler Halep'e yönlendirilmiştir.³³⁷

Safevîler üzerine yapılan seferin Memlûk seferine dönüşmesi beraberinde bazı gereklilikleri de gündeme getirmiştir. Nitekim Memlûk Devleti'nin müslüman olması onunla savaşmayı imkânsız kıldığı için bu konuda fetva istenmiştir. Alınan fetvalarda “*anlar üzerine varmak şer'i olup kâtî'üt-tariklardır, anlar ile kıtal-ü muharebe cihad-u gazadır, katili gazi ve murabit maktuli şehid-i mücahid olur*” denilerek Mısır seferi önündeki şer'i engel de kaldırılmıştır.³³⁸ Aslında Yavuz Sultan Selim'in Mısır Seferi için Malatya'da iken fetva istemesi ilk hedefinde Safevîler'in olduğunu sonradan Mısır'a yöneldiğini ortaya koymaktadır. İdris-i Bidlisî yapılan bu sefer değişikliğini Kansu Gavri'ye duyulan güvensizlikte görerek öncelikli olarak Safevîler üzerine yürümenin yanlış olduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

*Her ne kadar şahane hareketin aslı ve mücahidane amacı İran topraklarına yönelip dinsiz Kızılbaş mülhitlerinin ve zındıklarının köklerini kazımak idiyse de Mısır ve Şam Çerkesleri mücahitler ordusunu engellemek için yol kesmeye yeltenmişlerdir ve Arap diyarından Acem diyarına geçerken ordunun arkasından saldırıların yapılacağı düşünülmekte ve beklenmektedir.*³³⁹

Yavuz Sultan Selim 6 Recep 922/5 Ağustos 1516'da ordularını Halep'e çevirdiğinde ordu savaş düzenine sokulup en mükemmel şekilde silahlanıp zırhlanmıştı. Yavuz bu durumdayken Gavri'ye tehdit dolu bir mektup göndererek kimseden korkmadıklarını, gizli bir niyetinin olmadığını, amacının şeriatın ihyası olduğunu belirttikten sonra Gavri'nin amacının mülhid ve müfsid kızılbaşlara yardım etmek olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir. Ayrıca mektupta, Gavri'nin bu tutumu yüzünden seferin onlar üzerine yöneltildiği, kendisinin Tucan Dere Boğazı'nda olduğu belirtildikten sonra savaşmaya hazır olduğu ifade edilmiştir.³⁴⁰

21 Ağustos 1516'da savaş hazırlıkları sürerken Memlûk Sultanı Kansu Gavri'nin Halep'ten çıkarak Mercidabık ovasında beklediği haberi gelmiştir. Bunun üzerine ordu

³³⁷ Feridun Bey, I, s. 478, “...divan-ı âlî olup umumen Rumili ve Anadolu ve Karaman ve Rum begleri divana davet olunup arab üzerine yürümesine meşveret olunup tasimim-i azm olundu”

³³⁸ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 156b.

³³⁹ İdris-i Bidlisî, vrk. 125a-125b.

³⁴⁰ Feridun Bey, I, ss. 426-427, “...zira bizim inayeti'l-lahi mukarenetiyle kimesnenin mekr ve hilesinden bakmaz ve kimesneden mahfi ve mestur ahvalimiz yoktur benim hûd azimet-i âlî niyetim ihyay-ı şeriat için diyar-ı şarka munsarif kılınmışken senin ol mülhid-i bîdîn ve müfsid-i bed ayineye takviyet kasdına...”.

teyakkuza geçirilerek Mercidabık ovasına doğru yönlendirilmiştir. 24 Ağustos 1516 sabahı iki ordu Mercidabık'ta karşı karşıya geldiğinde kuvvetleri eşit miktarlarda olup altmışbin civarında oldukları anlaşılmaktadır. Fakat Osmanlı ordusunun elinde bulunan ateşli silahlar ve sahra topları ayrıca sevk ve idare bakımından yetenekli oluşları onları Memlük ordusundan üstün bir konuma getirmiştir. Buna karşılık Memlük ordusunun süvari kuvvetleri meşhur ve çok kuvvetlidirler. Osmanlı topçu ateşiyle başlayan savaş Memlükler'in süvari taarruzu ile karşılık bulmuştur. Savaş başladıktan iki saat sonra Memlük orduları bozguna uğrayarak bütün Memlük karargâhı Osmanlılar'ın eline geçtiği gibi Memlük Sultanı Kansu Gavri hayatını kaybetmiştir. Durumu fark eden Memlükler'in Halep valisi Hayırbey de savaş sonrası kimin sultan olacağı konusundaki ayrılık ve tartışmalar sebebiyle Osmanlılar'a müracaat ederek savaş alanını terk etmiştir.³⁴¹

Bu savaş Osmanlı Devleti'ne dinî, siyasî ve iktisadî açıdan pek çok fayda sağlamıştır. Hilafetin Osmanlı'ya geçme yolu açılmakla birlikte Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Güneydoğu Anadolu'nun zaptedilmesi ile Anadolu Türk birliği sağlanmıştır.

Mercidabık Savaşı'ndan sonra ise Memlük Sultanlığı'nın başına Tomanbay geçmiştir. Bu haber bir süre sonra Yavuz Sultan Selim'e ulaştığında Kahire'ye yürüme yolundaki tereddütleri daha da artmıştır. İdris-i Bidlisî, Kansu Gavri'nin yeğeni olan Devatdar Emir Tomanbay'ı onun yerine sultanlık makamına oturttuklarında Hicaz yolunun Arap yol kesicilere teslim edildiğini belirtmektedir. Yazara göre, Mısır diyarının Gazze ve Remle çöllerinde su bulunmaması sebebiyle ulaşılması güç bir yerde olduklarını zannetdiklerini bu durumda Yavuz'un Şam'dan geriye dönerek o mülkü bir valiye bırakacağını ve başka çarelerinin olmadığını sandıklarını ifade etmektedir. Öte yandan Yavuz Sultan Selim'in bu durumu öğrenince Mısır'ın fethedilmesi için devlet erkânıyla istişare edildiğinden bahsetmektedir³⁴²

Yapılan bu istişarede bazı kimselerin varılacak yerin çok uzak olmasından dolayı ordunun bu kış vaktinde toparlanmasının ve sefere çıkmasının zorluğunu dile

³⁴¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 128a; Hoca Sadeddin, vrk. 451b.

³⁴² İdris-i Bidlisî, vrk. 131b-132a.

getirerek Mısır'a sefer düzenlemeyi uygun görmedikleri anlaşılmaktadır.³⁴³ Nitekim Haydar Çelebi Ruznâmesi'nde yapılan bu divan sonucu paşaların sıkıntı ile dışarı çıktıklarını ifade etmektedir.³⁴⁴

Divan sonucunda alınan karardan olsa gerek Yavuz Sultan Selim, Tumanbay'a bir elçi ile birlikte mektup göndermiştir. Celâlzâde bu mektubu eserine aktararak, adamlarıyla birlikte gelip itaat ederlerse yüksek makam ve görevlere getirileceklerini eğer gelmezlerse cezalandırılacaklarını belirtmiştir.³⁴⁵ İdris-i Bidlisî de bu mektupta Yavuz Sultan Selim'in Beytullah'ın donatılıp tertip edilmesi işinin kendilerine verildiğinin ifade edildiğini söyleyerek İslâmî işleri düzenlemek için Halep ve Şam'a yönelindiğinden bu nedenle şer'i açıdan Yavuz Sultan Selim'e itaat etmeleri gerektiğine dair nasihatlerde bulunulduğundan bahsetmektedir.³⁴⁶ Ancak Tomanbay bu elçiyi iyi karşılamak yerine öldürmeyi tercih etmesi Yavuz Sultan Selim'in Mısır'a yönelme kararı almasına sebep olmuştur.³⁴⁷

Nitekim Gazze ve Kudüs üzerinden Mısır'a yönelen Yavuz Sultan Selim ve orduları Mısır ve Filistin arasındaki aşmak zorunda oldukları en büyük engel olan Sina Çölü'nü 13 gün içerisinde (3-16 Ocak 1517) aşarak Kahire'nin kuzeyindeki Ridaniye bölgesinde Memlük Orduları ile karşılaştılar (22 Ocak 1517).³⁴⁸

Memlük ordusunun mevcudu otuz bin civarındaydı. Osmanlı ordusunun mevcudu ise altmış bin olup, üç yüz de top vardı. Topların bir kısmı yivli olup, bazıları arka arkaya beş, on gülle atabilme gücüne sahipti.³⁴⁹ 21 Ocak 1517 gecesine Kahire'nin doğusundaki el-Mukattam Dağı'nı dolaşarak Memlük ordularının arka tarafına topları yerleştiren Yavuz Sultan Selim, 22 Ocak sabahı Memlük orduları ile savaşın başlamasıyla bu topları devreye sokarak Memlük ordularını şaşkına çevirmiş, bu taktik onların ordularının iki ateş arasında kalmasına sebep olmuştur. Neticede 22 Ocak 1517

³⁴³ İdris-i Bidlisî, vrk. 132a.

³⁴⁴ Feridun Bey, I, s. 482.

³⁴⁵ Celâlzâde, *Selinnâme*, vrk. 159b-160a.

³⁴⁶ İdris-i Bidlisî, vrk. 132b.

³⁴⁷ Feridun Bey, I, s. 482; İdris-i Bidlisî, vrk. 132b.

³⁴⁸ Feridun Bey, I, s. 484; Hoca Sadeddin, vrk. 471a-471b.

³⁴⁹ Feridun Bey, I, ss. 427-430, 484-485; Hoca Sadeddin, vrk. 472a-473b.

akşamına kadar süren bu savaşta Memlük orduları mağlup olup Osmanlı Devleti büyük bir zafer kazanmıştır.³⁵⁰

Osmanlı Devleti'ne maddi ve manevi birçok fayda sağlayan Ridaniye Savaşı ile birlikte Mısır ve Arabistan Yarımadası Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Kızıldeniz ve Hind Okyanusu'na inilerek Kuzey Afrika hâkimiyet yolu açılmış, Osmanlı sınırları, Atlas Okyanusu'na kadar dayandırılmıştır. Hicaz ve Orta Doğu'daki kutsal emanetler Osmanlı Devleti'nin güvencesi altına alınarak Halifeliğin Yavuz Sultan Selim'e geçmesine sebep olmuştur. Bu aynı zamanda dünyevî otoriteyi temsil eden bir iktidarın müslüman dünyada dinî bir güce sahip olduğunu da ortaya koymuştur. Halifeliğin bu aşamadan sonra Osmanlı padişahları tarafından temsil edilmesi bu başlangıcın devamı olmuştur.

Yavuz Sultan Selim 9 Eylül 1517'de sekiz aya yakın kaldığı Mısır'dan idareyi Hayırbey'e bırakması ile ayrılmıştır.³⁵¹ Bu kadar süre kalması kalıcı bir idare sağlamak istediğini göstermesi açısından önemlidir. Padişah geliş yollarındaki rotasını takip ederek 23 Eylül 1517'de Gazze'ye 7 Ekim 1517'de Şam'a gelerek burada kışlamıştır.³⁵² Burada kaldığı süre boyunca bazı tedbirler alarak Mısır'daki asker sayısının azaltılmasına karar vermiştir. Bu durum Osmanlı'nın Doğu sınırındaki Şah İsmail ve askerlerinin hareketliliği için düşünülmüş olmalıdır. Nitekim 11 Kasım 1517'de gelen ulaklar, Diyarbakır Beylerbeyi Bıyıklı Mehmed Paşa'nın, onikibin kişilik Safevî askerlerinin Musul'a geldiği ve Diyarbakır'a geçeceği haberini bildirmiştir. Öte yandan bir başka Safevî askerî gücünün Bayburt'a doğru geçtiğini haber vererek Şah İsmail'in padişahın yokluğundan hareketle bazı işlere kalkıştığını bildirmiştir.³⁵³ Ancak bu haberin doğru olmadığı 16 Şubat 1518 tarihli Şah İsmail'in göndermiş olduğu mektuptan anlaşılmaktadır. Nitekim Şah İsmail mektupta, Yavuz Sultan Selim'in ele geçirdiği yerlerin Osmanlı Devleti'ne ait olduğunu kabul etmekte Tebriz'in payitahtı olması sebebiyle kendisine bırakılmasını istemektedir.³⁵⁴ Ancak Şah İsmail'in topraklarını ele geçirme niyeti olan padişah bu mektubu ciddiye almayıp elçinin

³⁵⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 473b.

³⁵¹ Hoca Sadeddin, vrk. 497a.

³⁵² Hoca Sadeddin, vrk. 497b-498a.

³⁵³ Feridun Bey, I, s. 456; Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 171b.

³⁵⁴ Feridun Bey, I, s. 496.

hapsedilmesini emretmiştir.³⁵⁵ Diğer taraftan 22 Şubat 1518'de Şam'dan ayrılan Yavuz Sultan Selim 21 Nisan 1518'de Halep'e döndüğünde ok ve yay temini için Anadolu kadılarına hükümler gönderilmiştir.³⁵⁶ Ridaniye savaşından sonra Mısır, Şam ve Halep gibi yerlerde kalıp hemen Anadolu'ya dönülmemesi, yapılan ok ve yay hazırlıkları ve Şah İsmail'in mektubuna verilen olumsuz cevap Yavuz Sultan Selim'in hali hazırda mevcut ordusu ile Şah İsmail üzerine yürümede kararlı olduğunu göstermektedir. Zira 1 Mayıs 1518'de Şah İsmail ile bağlantıları olduğu düşünülen Bolu Kadısı Mevlana İsa'nın cezalandırılması için Hüseyin ve İskender isiminde iki kapıcının görevlendirilmesi ve akabinde 5 Mayıs 1518'de Diyar-ı Şark'a Şah İsmail üzerine yürünmesi bu kararlılığın bir sonucudur.³⁵⁷ Ancak padişahın bu fikrinde kararlı olmadığı sonradan anlaşılmaktadır. Herhalde ordunun yorgun oluşu ve batıdan gelen tehlikelere karşı önce İstanbul'a yönelerek tekrar Doğu Seferine çıkmayı hedeflemiş olmalıdır. Bu amaçla 19 Mayıs 1518'de yerine Pîrî Paşa'yı bırakıp Halep'ten ayrılarak Bursa üzerinden İstanbul'a gelip Topkapı Sarayı'na girmiş (25 Temmuz 1518) on gün sonra ancak Edirne'ye hareket edebilmiştir.³⁵⁸ Halep bölgesinde orduları ile yaklaşık yedi ay bekleyen bekleyen Pîrî Paşa 20 Aralık 1518'de Edirne'ye gelerek padişahın huzuruna çıkmak istemiştir. Ancak padişahın Gümölcine'de avda oluşu sebebiyle 29 Ocak 1518'de bu mümkün olabilmiştir.³⁵⁹ İşte tam bu dönemlerde Osmanlı kuvvetlerinin Mısır seferi sonrasını fırsat bilen Bozoklu Şeyh Celâl adlı bir kızılbaş Türkmen lideri beraberindeki taraftarları ile birlikte Sivas ve Tokat bölgelerinde bir ayaklanma başlatarak Osmanlı-Safevî ilişkilerinin tekrar gündeme gelmesine neden olmuştur.

2.2.1 Bozoklu Şeyh Celâl Ayaklanması

Bozoklu Şeyh Celâl'in öncülük ettiği bu ayaklanma, 5 Rebiulevvel 925/7 Mart 1519 yılında Yavuz Sultan Selim Mısır seferinden döndükten sonra meydana gelmiştir.³⁶⁰ Bozok (Yozgat) Türkmenlerinden, Tokat'ın Turhal kasabası halkından Celâl adlı bir kızılbaş şeyhi abdal kisvesine bürünüp kendisini mecnunluğa vurarak

³⁵⁵ Feridun Bey, I, s. 457; Hoca Sadeddin, vrk. 500b.

³⁵⁶ Feridun Bey, I, s. 497; Hoca Sadeddin, vrk. 501a.

³⁵⁷ Feridun Bey, I, s. 497.

³⁵⁸ Feridun Bey, I, s. 498; Hoca Sadeddin, vrk. 501a.

³⁵⁹ Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 196a.

³⁶⁰ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 197a; Solakzâde, vrk. 470b; Âlî, vrk. 254a; Keşfi, *Selîmnâme*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2147, vrk. 117b.

Turhal civarında bir mağaraya yerleşmiştir.³⁶¹ Burada onu gizlice ziyaret eden kızılbaşlar onun “mezcub-i ilahi” olduğunu etrafa duyurmaya ve mağarada şeytanca tasarılar düzenlemeye başladılar.³⁶² Bozoklu Celâl, mesken olarak burayı neden seçtiğini soranlara, “burası evliyanın makamıdır” diyordu. Bir süre sonra ise “biz burayı kendi başımıza seçmedik, abdallar ve gayb adamları, Mehdi’nin pek yakında bu mağaradan çıkacağına dair bana taahhütte bulundular. Zaman yaklaşmıştır” demeye başladı.³⁶³ “Mehdi bu gardan âşikar olsa gerektir ve ben intizarla me’murum” diyerek o tarihlerde bölge halkının çoğunluğu kızılbaş veya kızılbaşlığa³⁶⁴ meyilli olduğundan devlet idaresinden rahatsız olan köylüleri onlara mutluluk getirme gayesiyle buna inandırdı. Yine kendisini kılıcın kesmeyeceğini iddia ederek bana ok batmaz ve üstümden Yavuz yel esmez *Halife-i zaman ve mehdi-i devran* benim demeye başladı.³⁶⁵ Bu arada Bozoklu Celâl, şeriatın bütün yasaklarının helal olduğuna dair fetva veriyor ve “Mehdi’den böyle öğrendik” diyordu. Bu sebeple birçok insan aileleriyle birlikte onun çevresinde toplanıp ona biat etmiştir.

Bazıları daha da ileri giderek ona rükû ve secde etmeye bile başlamıştır.³⁶⁶ Ülkenin dağınık bir hale geldiğini belirten Şükrî-i Bidlisî, memleketin her yerine şamata ve velvelenin düştüğünü, herkesin bunu kıyamet alameti olarak yorumladığından bahsetmektedir. Bu şekilde düşünmesinin sebebi Celâl’in mehdilik iddiasıyla ortaya çıkması, fesatçıların ona tabi olup Anadolu’da korkusuzca gezerek bozgunculuk yapmasıdır.³⁶⁷ Dolayısıyla Şükrî-i Bidlisî’ye göre Celâl’in kullandığı *Mehdi, halife-i zaman, şeriat, fetva, kıyamet alameti* gibi kavramlar, bu ayaklanmanın dinî nitelikli olduğunu göstermektedir.

16. yüzyıl tarihçilerinin eserlerine ve arşiv kayıtlarına baktığımızda bu ayaklanmanın oluşum süreci ile ilgili birçok bilgi verdikleri görülürken ayaklanmanın sebebi konusunda çoğu sessiz kalmayı tercih ederek birkaç tarihçinin vermiş oldukları

³⁶¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 22b; Hoca Sadeddin, vrk. 502a; Solakzâde, vrk. 413b; Münecimbaşı, vrk. 470b.

³⁶² Hoca Sadeddin, vrk. 502a; Solakzâde, vrk. 413b.

³⁶³ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a-153b; Solakzâde, vrk. 413b.

³⁶⁴ Yöre halkı İdris-i Bidlisî’nin Selimşahname adlı eserinde *İsmailî Râfızîler* olarak zikredilmektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Hoca Sadeddin’de Râfızîler olarak kaydedilmektedir. Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 502a.

³⁶⁵ Keşfî, vrk. 118a.

³⁶⁶ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a-153b; Şükrî, vrk. 53a.

³⁶⁷ Şükrî, vrk. 52a.

ile yetinmemizi sağlamışlardır. Ayaklanmanın sebebi ile ilgili özellikle kendisinden sonra birçok tarihçiye kaynaklık eden İdris-i Bidlisî, Azerbaycan Râfızîlerini defetmek için buradaki İsmailîyye mensuplarının tespit edilmesini emreden Yavuz Sultan Selim'in daha sonra Anadolu'daki kızılbaşların da defterlere kaydedilip kırk bin kadar kişinin bu şekilde öldürüldüğünü söyleyerek Bozoklu Celâl'in ayaklanmasını da bu çerçevede değerlendirmiştir. İdris-i Bidlisî'ye göre durumun farkında olan Celâl, Bozok'tan kaçarak Amasya ve Tokat vilayetlerine gelip Tokat Kalesi civarına yerleşmiş mehdilik iddiasıyla etrafına birçok taraftar toplayarak ayaklanmıştır.³⁶⁸

Celâlzâde Mustafa ise Selimnâme adlı eserinde “*Diyar-ı Rumda yağî ve bağî Celâlî dimekle maruf ehl-i isyanın hurucu anın defî fesadı için asakir-i zafer measir ile Ferhad Paşa gönderildiği beyanındadır, vilayet-i Türkman ki mukaddema Alaüddevle tasarrufunda olup sonra Şehsuvaroğlu Ali Bege inayet olunmuşdı ol cevanib tavayif-i müteferrika olub kadimden kavanin-i mukarrere üzre mazbut olmayub daima içlerinde fesad-u şenaat zuhur ide gelüb fi nefsi'l-emr ol vilayet maden-i eşkiya ve müfsidin idi haliya mezbur Ali Beg ol diyara hâkim ve vali olmağla adavet-i kadimesi olanlara nevan gûşmal kasdin itmiş ola ol ecluden Türkman taifesi içinden Celâlî dimekle maruf bir kavm-i dalalet pişe ve fesad endişe daire-i itaat huruc idüb*” diyerek Celâl'in ortaya çıktığı yeri, dağınık grupların, sürekli bozgunculuk ve eşkiyalık yapmış oldukları bir yer olarak nitelemektedir. Ayrıca ona göre bu bölgenin idaresi Alaüddevle'den sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verildiği için bu bölgede Şehsuvaroğlu'nu hâkim ve vali olarak istemeyen ve eski düşmanlığı olanlar, kızılbaş Türkmen grubu içinden Celâlî diye bilinen bozuk düşünceli bir toplulukla birlikte taat çemberinden çıkıp fitne ve bozgunculuk yoluna gitmişlerdir.³⁶⁹ Bu nedenle Celâlzâde Mustafa, bu olayı dini nitelikli bir ayaklanma olarak görmemekte ayaklanmanın sebebini idari bir çekişmeye dayandırmaktadır.

Diğer taraftan Hoca Sadeddin de İdris-i Bidlisî ile aynı görüşte olup, ayaklanmayı Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine yürümeden önce yaptırmış olduğu Kızılbaş tespitinin bir sonucu olarak değerlendirmektedir. Hoca Sadeddin, kızılbaşlar listesinin başında yer aldığını bilen Celâl'in sıranın kendine geldiğini

³⁶⁸ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Solakzâde, vrk. 413b.

³⁶⁹ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 197a.

düşündüğünden olsa gerek, yaşadığı yer olan Bozok'tan kaçıp Tokat'a yerleştiğinden, yöre halkının Râfızîliğe yatkın olması sebebiyle mehdilik iddiasında bulunup o bölgeden birçok taraftar toplayarak ayaklandığından bahsetmektedir.³⁷⁰ Âlî ise çağdaş tarihçilerden farklı olarak “*Bozok Türkmenleri meyanında bir dirliğinden bizâr mülk ve devlete tum'ekâr hain nâ üstüvar celâli namına zuhur eyledi*” diyerek, dirlik sahibi yani tımarlı bir Türkmen'in dirliksiz kalması sebebiyle ayaklandığını söylemektedir.³⁷¹ Dolayısıyla Âlî de bu ayaklanmanın dinî veya mezhebî kaygılardan ortaya çıktığını söylemekten ziyade sosyo-ekonomik bir mahiyet taşıdığını ifade etmektedir.

Solakzâde de birkaç kelime farklılığıyla Hoca Sadeddin ile aynı görüşü paylaşarak Celâl'in Yavuz Sultan Selim'in tespit ettirmiş olduğu kızılbaşlar arasında olduğunu bildiğinden Bozok'tan Tokat'a kaçıp kendini mecnun ve abdal kisvesine sokarak mehdilik iddiasında bulunduğunu ifade etmektedir. Bu süreçte etrafına birçok taraftar toplayan Celâl'in, Osmanlı siyasal iktidarı tarafından fark edildiği ve üzerine Osmanlı kuvvetlerinin gönderildiğini söylemektedir.³⁷²

Müneccimbaşı ise Yavuz Sultan Selim'in kızılbaş tespitine değinmeksizin Bozok ilinde ortaya çıkan Celâl'in taraftarları ile birlikte Tokat'a gelerek Turhal kalesi civarındaki bir mağarada gizli bir şekilde faaliyetlerine devam ettiklerini Celâl'in daha sonra mehdilik iddiasında bulunarak taraftarlarının sayısını artırdığını bunun üzerine bölgeyi muhafazaya memur olan askerlerin gizlenmekten başka bir şey yapmayıp durumu padişaha arz ettiklerini, padişahın da Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı Celâl ve taraftarlarının üzerine gönderdiğinden bahsetmektedir.³⁷³

Görüldüğü gibi Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran öncesi Şah İsmail üzerine yürümeden önce yaptırmış olduğu kızılbaş tespiti Anadolu'da birçok kızılbaşın bu takipten kurtulması için kaçarak farklı bölgelere gitmelerine neden olmuştur. Bozoklu Celâl de bu süreçte yaşamış olduğu Bozok bölgesinden Amasya ve Turhal civarına gelerek münzevî bir hayat yaşamaya başlamıştır. Yöre halkının çoğunun kızılbaş olması sebebiyle gizli gizli faaliyetlerine devam eden Bozoklu Celâl, daha sonraki süreçte

³⁷⁰ Hoca Sadeddin, vrk. 502b.

³⁷¹ Âlî, vrk. 254a.

³⁷² Solakzâde, vrk. 413b.

³⁷³ Münecimbaşı, vrk. 470b.

propagandasına mehdilik iddiasını da ekleyerek etrafındaki taraftar kitlesini oldukça çoğaltarak bu ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Ayaklanmanın gelişim sürecine geçmeden önce bu ayaklanmanın lideri olan Bozoklu Celâl'in kimliğini kaynaklar ölçüsünde burada belirtmemiz gerekmektedir. Birkaç çağdaş Osmanlı tarihçisi ve arşiv kaydı dışında verilen bilgilerin bazı kelime farklılıklarıyla birbirinin aynı olduğu görülmektedir. Örneğin, İdris-i Bidlisî, “*Zikr huruc-i melahide-i Celâlî*” başlığıyla bu ayaklanmadan bahsederken ayaklanmanın liderini İsmailîyye mühlidlerinden Râfızî Celâl olarak nitelemektedir. İdris-i Bidlisî'nin vermiş olduğu bu bilgi, Celâl'in mezhebî eğiliminin İsmailî olabileceğini ortaya koymaktan ziyade Anadolu'da yaşayan bu Türkmen kesimlerin Safevî sempatizanı kızılbaşlar olduğunu ortaya koymak içindir. Nitekim İdris-i Bidlisî'nin Yavuz Sultan Selim'in Azerbaycan Râfızîlerini ve mühlidlerini defetmek için hareket geçmeden önce Anadolu'daki İsmailîyye mühlidlerinin araştırılmasının hükmünün sadır olduğunu ve bu hükme göre yaklaşık kırkbin kişinin tespit edilip siyaset edildiğini söylemesi ve ayaklanmanın çıktığı bölgede yaşayan insanlar için çoğunluğu İsmailîyye Râfızîlerinden ve mühlidlerden olan yöre halkı şeklinde bir ifade kullanması, İsmailîyye tabirini kızılbaş kavramı yerine kullandığını göstermektedir.³⁷⁴ Yaşadığı yerle ilgili herhangi bir bilgi vermeyen Bidlisî, vatanından firar ederek Amasya ve Tokat'a gelip bir mağarada yaşadığından bahsetmektedir.³⁷⁵ Celâlîzâde Mustafa ise Selimnâme adlı eserinde “*Diyar-ı Rumda yağî ve bağî Celâlî dimekle maruf ehl-i isyan*” ve “*Türkman taifesi içinden Celâlî dimekle maruf bir kavm-i dalalet pişe ve fesad endişe*” diyerek, onun isminden ziyade bağlı bulunduğu zümrenin Celâlî olduğunu söyleyerek sapık ve bozuk düşünceli bir topluluk olduğunu ifade etmektedir.³⁷⁶ Diğer taraftan Celâlîzâde, Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik adlı eserinde de “*...bu esnada diyarı Türkman'dan Celâlî dimekle maruf bir taife huruc idüp*” diyerek ayaklanmanın liderinin kim olduğunu belirtmekten ziyade yine ayaklanan grubun tamamına Celâlî şeklinde bir isim vermektedir.³⁷⁷

³⁷⁴ İsmaililik için bkz., Muzaffer Tan, İsmaililiğin Teşekkül Süreci, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005; Muzaffer Tan, Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri, *EKEV Akademi Dergisi*, Ankara 2009, XIII/39, ss. 73-86.

³⁷⁵ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a.

³⁷⁶ Celâlîzâde, *Selimnâme*, vrk. 197a.

³⁷⁷ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 22b.

Öte yandan çağdaş diğer Osmanlı kaynakları da Bozoklu Celâl'in kim olduğu konusunda hemfikirdirler. “*Bozok eşkiyasından Celâl nam bir müfsid Tokat semtlerinde mehdilik davasıyla huruc idüp*” diyen Lütü Paşa (971/1564) ayaklanmanın liderini Celâl olarak vermekte, bu ayaklanmadan sonra Anadolu’da ortaya çıkan bu tür ayaklanmalara Celâl adından izafetle Celâli ayaklanmaları denildiğini aktarmaktadır.³⁷⁸ Celâl'in ayaklanması başlığıyla ayaklanmadan bahseden Hoca Sadeddin de ayaklanmanın liderini dinsiz ve sapkın Celâl olarak niteleyerek yaşadığı yerin Bozok vilayeti olduğunu ve buradan Tokat yöresine kaçarak Turhal kalesinin yakınlarındaki bir mağarada yaşadığından bahsetmektedir.³⁷⁹ Âli ise ayaklanmanın ayrıntılarına değinmeksizin ayaklanmanın liderini hain ve güvenilmez biri olan Bozok Türkmenlerinden Celâl olarak vermektedir.³⁸⁰ Ayaklanmanın liderini Celâl olarak veren Müneccimbaşı ise onun Bozok’ta ortaya çıktığını ve Kalenderî eğilimli bir mülhid olduğunu söylemekle yetinmektedir.³⁸¹

Solakzâde ise *Huruc-i Celâli-i mekhur* başlığıyla vermiş olduğu ayaklanmanın liderini diğer tarihçilerden farklı olarak Celâlî adlı bir mülhid olarak vermekte yaşadığı yerle ilgili Bozok’tan kaçarak Tokat bölgesine yerleştiğinden bahsederek kendinden önceki çağdaşları ile aynı görüşü paylaşmaktadır.³⁸² Haydar Çelebi, Yavuz Sultan Selim’in Çaldıran ve Mısır seferlerinin günlüğü olan Ruznâme’sinde ayaklanmadan bahsederken “*Celâli demekle maruf bir mülhid zuhur idüp yanına hayli erbab-ı fesad cem’ oldi...*”diyerek, ayaklanmanın liderini Celâli şeklinde vermesi Solakzâde ile hemfikir olduklarını göstermektedir.³⁸³ Öte yandan Şükrî de “*Bozok vilayetinden bir sahib-i huruc Celâlî zuhur eyledi*”diyerek, Haydar Çelebi ve Solakzâde’nin vermiş olduğu lider ismiyle örtüşmektedir. Görüldüğü üzere ayaklanmanın lideri ile ilgili olarak çok ayrıntıya girmeyen tarihçiler onun ismini ve yaşadığı yerin neresi olduğu bilgisini vermekle yetinerek ayrıntıya girmemişlerdir.

Çağdaş tarihçilerden Keşfi (935/1525), yukarıda verilen biyografik bilgilerin dışında bize çok farklı bir bilgi sunmaktadır. Keşfi ayaklanmadan bahsederken

³⁷⁸ Lütü Paşa, vrk. 283a.

³⁷⁹ Hoca Sadeddin, vrk. 502b.

³⁸⁰ Âli, vrk. 254a.

³⁸¹ Müneccimbaşı, vrk. 470b.

³⁸² Solakzâde, vrk. 413b.

³⁸³ Feridun Bey, I, s. 499.

“...Karaman beglerbegi Hüsrev Paşa’dan ulaklar gelüp Şah Veli nam bir dâl-u mudillinin ve muhtel-u muhtillinin ki Celâlîler dimekle meşhur ve maruf bir taifenin rezilliğinden ve rüsvalığından haber getirüb dedi ki Celâli nâm bir hizb-i şekavet-i encam erazil-i etrakden bir nîce etrak-i bî idrakî laklaka-i lisanla idlal-u perişan-ı hâl idüp...” diyerek, ayaklanmanın liderini Şah Veli olarak vermektedir.³⁸⁴ Çağdaş diğer tarihçilerden farklı olan bu bilgi sadece elimizdeki iki arşiv belgesi ile örtüşmektedir. İlk belgede geçen “Sızir nam kariyede Şah Veli babası Şeyh Celâlün tekkesi var Şeyh Celâl oğlu Şah Veli Şeyh olmuş idi eyle olsa devletlü hüdavendigar hazretleri Mısırda iken Şah Veli bugün Tekeden çıkup Şah İsmâile varmış idi” ifadesinde, ayaklanmanın lideri olan kişi, Şeyh Celâl’in oğlu Şah Veli olarak verilmektedir. Şah Veli’den, Sızır adlı bir köyde tekkesi olan babası Şeyh Celâl’in yerine geçmiş ve Şah İsmail ile sürekli iletişim halinde kalarak onun emriyle Anadolu’yu karıştırması için görevlendirilmiş biri olarak bahsedilmiştir.³⁸⁵ Diğer belgede ise Şehsuvaroğlu Ali Bey’in oğlu Üveys Bey’in evini basıp binlerce taraftar toplayan kişi olarak Şah Veli’nin ismi zikredilmekle yetinilmiştir.³⁸⁶ Görüldüğü üzere Bozoklu Celâl’in hayatı hakkında elde ettiğimiz bilgiler genelde ayaklanmanın liderinin ismi ve vasıflarıyla alakalı bilgilerden oluşurken onun Anadolu’ya nereden geldiği ilişkide bulunduğu kişiler ve çevreler konusunda elimizde veriler mevcut değildir.

Bozoklu Şeyh Celâl’in hayatı ile ilgili bilgilerin sınırlı olmasına karşın onun karizmatik şahsiyetiyle alakalı bazı bilgilere sahip bulunmaktayız. Osmanlı tarihçilerinden İdris-i Bidlisî, Bozoklu Şeyh Celâl için işsiz güçsüz insanların onun etrafında toplanarak ona sorular sorduğunu, onu bir evliya olarak gördüklerini, daha sonra ise abdallar ve gayb adamlarının mehdinin bu mağaradan çıkacağına kendisine söylendiğinden bahsetmektedir. Daha da ileri giderek şeriatın bütün yasaklarının helal olduğuna dair fetva verdiğini bunu ise mehdiden öğrendiğini söylemektedir. Bu sebeple

³⁸⁴ Keşfi, vrk. 118a.

³⁸⁵ TSMA, E 2044; ayrıca bkz., Jean-Louis Bacque-Grammont, “Etudes Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl”, *Archivum Ottomanicum*, VII, Wiesbaden 1982, ss. 17-20

³⁸⁶ TSMA, E 5293, “Dergah-ı muallaya ve bargah-ı alaya la zelalet-i aliya arz-ı bende-i bi mikdar oldur ki bundan evvel Şah Veli dimekle maruf mülhid izhar-ı isyan edüb Ali Beg oğlu Üveys Begün evin alub üzerine münafikinden üç dört bin mikdarı adem cem’ edüb...”; ayrıca bkz., Jean-Louis Bacque-Grammont, “Etudes Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl, ss. 31-33.

binlerce insan onun çevresinde toplanarak ona biat etmiştir. Hatta ona bağlılıkta öyle ileri gidilmiştir ki halk bir defasında ona rükû ve secde etmeye bile başlamıştır.³⁸⁷

Öte yandan Hoca Sadeddin de İdris-i Bidlisî ile aynı görüşte olup onun mehdilik iddiasında bulunarak etrafındaki taraftarlarını artırdığını ifade etmektedir. Ona göre Celâl, işsiz güçsüz insanlarla birlikte mağarada şeytanca tasarılar yaparak cahil gönülleri Deccal gibi kandırması, gücünün arttığını fark edince de mehdi olduğunu söylemeye başlamıştır.³⁸⁸ Solakzâde de Celâl'in yaşamış olduğu inzivâî hayatın etrafındaki insanları etkilemede işe yaradığını, buna mehdilik iddialarının eklenmesiyle taraftar kitlesinin doruğa çıktığını söyleyerek İdris-i Bidlisî ve Hoca Sadeddin'in ifadelerini tekrarlar nitelikte bir ifade tarzı kullanmıştır.³⁸⁹ Müneccimbaşı ise Bozoklu Şeyh Celâl'in karizmatik şahsiyetiyle ilgili olarak etrafına toplanan eşkiya ile birlikte Bozok'tan çıkıp Tokat'a vararak Turhal kalesi yakınlarındaki bir mağarada faaliyetlerine devam ettiklerinden bahsetmektedir. Yöre halkının Râfîzîliğe ve sapıklığa meyilleri olduğundan Celâl'in faaliyetlerinin duyulmaması için çaba sarf ettiklerini de dile getirmektedir. Daha sonra kendisini mehdi ve *sahib-i zaman* ilan edip etrafına toplanan taraftar sayısının yirmibini bulduğunu söyleyerek sahip olduğu gücün etkisini göstermektedir.³⁹⁰

Ayaklanmanın oluşum sürecine değinecek olursak, Bozoklu Celâl, kendisine inananlara ve Şah İsmail'e güvenerek "Âlemi men serbeser alsam gerek. Cümle münkir gitse ben kalsam gerek"³⁹¹ diyerek Yavuz Sultan Selim'in padişahlığını tanımadığını, kendisinin asıl otorite olduğunu ifade etmiş ve etrafına binlerce kızılbaş toplamıştır.³⁹² Topladığı bu kişilerle Vezir-i azam Pîrî Paşa'nın, Fırat kıyısından ayrılıp Padişah'ın yanına gidişini fırsat bilerek Şah İsmail'den aldığı emirle Bozok vilayetinde köylere ve kasabalara saldırarak ayaklanmayı başlatmıştır.³⁹³

³⁸⁷ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a.

³⁸⁸ Hoca Sadeddin, vrk. 502b.

³⁸⁹ Solakzâde, vrk. 413b.

³⁹⁰ Müneccimbaşı, vrk. 470b.

³⁹¹ Şükrî, vrk. 52b.

³⁹² İdris-i Bidlisî taraftar sayısını ellibin olarak vermektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Hoca Sadeddin ve Solakzâde ise bu sayıyı yirmibin olarak vermektedir. Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 502a; Solakzâde, vrk. 413b.

³⁹³ Hoca Sadeddin, vrk. 502a; Hacı Yekta Ahmed, vrk. 119a; Şükrî bu olayı anlatırken şu ifadelere yer vermektedir: "Yüridi Bozok ile ceng eyledi, Başlarına alemi teng eyledi, Geldi basdı Veysün ordusun

Celâl'in yakalanan müritlerinden Zile Kazasına bağlı Eymir köyünden Derviş Zaif, Bozoklu Celâl'in ortaya çıkışı ile ilgili olarak sorguda şu bilgilere yer vermiştir;

Kazıyye oldur ki Zile kazasında Eymir nam köyinden Derviş Zaifeye örf olundukda cevab verdi ki Ali Beg oğlu Veys Beg sancağında Sızır nam kariyede Şah Veli babası Şeyh Celâlün tekkesi var Şeyh Celâl oğlu Şah Veli Şeyh olmuş idi eyile olsa devletlü hüdavendigar hazretleri Mısırdaki Şah Veli bugün Tekeden çıkup Şah İsmail varmış idi varup kendü Şah İsmail ile buluşacak anda nakir kıtmir mesalihati göricek gene Tekeye gelüp birkaç gün oturdu andan sonra bazı evkate birkaç mürid ile Erzincana ve Kara Keçiliye ve Ruma ve Malatyaya ve gayrı yerlere varurdi ve'l-hasıl ne söylemek gerek Şah İsmail ittifak edüp Koca nam Babayı Şah İsmail gönderüp haberleşürdi bundan evvel altı ay mikdarı var Koca Babayı Şah İsmail ile göndermiş idi bir ay var Koca Baba gelüp cevap verdi ki Şah İsmail size selam etdi ayıttı ti sen ki Celâl oğlu Şah Velisin imdi göreyin seni Safer ayun on beşinde onda olan halifeleriyle müridleriyle pür yarağ olup çıkasız o memleketi birbirine karıştırup biz dahi bundan asker çeküp ol tarafa varavuz Şah Veli bu haberi işidecek babayı gene Şah İsmail gönderdi işde biz dahi çıkdık diyecek dört tarafa zıkr halifelere adem gönderdi anlar gelicek kendü dahi Tekeden huruc eyledi ol gün gök oğlu Veliyi Şah İsmail gönderdi ve şimdi Celâl oğlu Şah Veli bu fesadı karışduruyordur dört tarafa halifelere adem gönderüp adem cem' etmekdedur Malatyada Selmanlı bir boy var anlara haber gönderdi ve Misis önünde Kurise bir boy var anlara dahi haber gönderdi Canike dahi haber gönderdi bazı kimesnelere var anlar gelsun ve Osmancıkta Arkud suyi yüzinde bazı kimesnelere dahi haber gönderdi ve İskilibe doğru bir yirmak üzerine olanlara haber gönderdi ki gelsunler dedi bundan gayri nesne dimedi.³⁹⁴

Bu ifadeler, Celâl'in Tokat'tan değil Sızır adlı bir yerden ortaya çıktığını gösterdiği gibi, Malatya, Misis(Adana-Ceyhan), Canik ve Çorum'a kadar geniş bir taraftar kitlesine de sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan yakalanan bir casustan hareket ederek verilen bilgilerin doğru olup olmadığını anlayabilmemiz için, bu bilgilerin başka bir kaynakla teyit edilmesi gerekmektedir. Maalesef bu bilgilerin tamamını teyit edebilecek elimizde farklı bir kaynak yoktur.

Şeyh Celâl öncelikle yanındaki yaklaşık 4000 kişilik bir kuvvetle Bozok valisi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys Bey'in evini basıp yağmalamıştır. Celâl'in kuvvetleri artınca Rum Beylerbeyi Şadi Paşa, Zile'ye asker toplamaya giderken yolda Celâl'in baskınına uğramış sabahtan akşama ertesi gün öğlene kadar süren savaşta çok kayıplar verilmiştir. Defterdar, Tokat Çeribaşısı ile kardeşleri, Dulkadiroğullarından Zünnun Bey ve askerlerin çoğu şehit düşmüştür. Şadi Paşa da ağır yaralı bir şekilde Amasya'ya kaçmış³⁹⁵ sonra tekrar kuvvet toplayarak Celâl'in üzerine yürümüş fakat

revan, Kendü zannında şeh-i sahib-i zaman, Gareth oldi urdı vardı şöyle mal, Nice başlar kesdi zülm ile Celâl" Bkz., Şükri, vrk. 52b.

³⁹⁴ TSMA, E 2044.

³⁹⁵ TSMA, E 5293, "Dergah-ı muallaya ve bargah-ı alaya la zelalet-i aliya arz-ı bende-i bi mikdar oldur ki bundan evvel Şah Veli dimekle maruf mühid izhar-ı isyan edüb Ali Beg oğlu Üveys Begün evin

Keçeci ve Çanağı denilen mühlit taifesinden çok yardım aldığı için Celâl'e karşı bir şey yapamamıştır.³⁹⁶ Böylece Celâl'in kazandığı bu şöhret Şah İsmail'in adını neredeyse unutturmuştur.³⁹⁷

Padişah, Şehsuvaroğluna tabi bu bölgede çıkan ayaklanmayı Şadi Paşa'nın mektubuyla öğrenince gereken tedbirlerin alınması için sert emirler yollamış ve Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'ya vezirlik payesi vererek bu ayaklanmayı bastırmakla görevlendirmiştir.³⁹⁸ Ferhad Paşa sipahi oğlanları bölüğüyle, üç bin tüfekli yeniçeri ve sekban başılarla yola çıkmış³⁹⁹, Bu arada Karaman Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya, Rum Beylerbeyi Şadi Paşa ve Dulkadir Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'le birlikte harekete geçmesi için emirler gönderilmiştir.⁴⁰⁰

alub üzerine münafikinden üç dört bin mikdarı adem cem' edüb fitne-ü fesada mübaşeret etdükte bu bende-i bi-mikdar dahi def'i ve zabtı için Zileye varub asker cem etmek için etrafa ulaklar perakende edüb asker cem etmek tedarükünde olub askerün bazı gelüb ve ekseri gelmedin zikr olunan mühlid ilkar edüb Zilede üzerimize geldükde öninden ayrılmak münasib olmamagın bi-ihhtiyar cenge ve muharebeye şuru' olunub bir gün sabahtan ahşamadegin ceng olub yarında yine zuhur vaktine degin ceng olub bu bende-i bi-mikdar ziyade mecruh olub olanca ulufecilerimiz ile oğlanlarımız alınub ve defterdar dahi şehid olub ve Tokat çeribaşısı karındaşları ile ve Zülkadir oğlu Zünnun Beg ve Rumun yarar subaşılardan ve kadimlerinden hayli yiğid şehid olub ve ekseri dahi mecruh olub bu babda cedd-ü cehdde kusur kalmayub amma takdir-i rabbani tedbir-i insaniye müvafik gelmeyüb hezimet vaki olub Amasyaya gelinüb tekrar asker halkından ve sair atlu ve yayadan mümkün oldukça adem cem' edüb ol mühlidün üzerine varılıb ne tarik ile mukavemet mümkün ise ol tedbir üzerine olundu..."

³⁹⁶ TSMA, E 5293, "...Amma zikrolunan mühlidün bu diyarlarda Keçeci ve Çanağı demekle maruf melahide taifesinden ve Kızılbaştan ziyade ehıbbası olub yevmen fe yevmen terakkidedür, sair-i adadan ahkar degüldür, tamam fitne ve fesada mübaşirdür, cüz-i tasavvur olunmaya baki ferman dergah-ı muallanundur".

³⁹⁷ Şükrî, eserinde bu olayı şu şekilde kaydetmektedir: "Göçdi yurdundan revan ol baht-şum, Vardı Tokat üzre gösterdi hücum, Kondı bir menzilde ol sahib lecac, İstedı Tokat şehrinde harac, Bindi bindürdi mübariz leşkerin, Aldı çıkdı Zü'l-kadarlunun erin, Zemherir kalbinde kim çok dur fesad, Berf ü baran oldı esdi tünd-bad, Zü'l-kadarlu tağların bend etdi berf, her girive oldı bir kuh-ı şigerf, Berfın kuş aşmaz oldı belleri, Ol şubet vakti derdi elleri, Çün kim agah oldı bundan güruh, Cünbüs etdi menzilinde canlu kuh, Karşu geldi ol saadetsiz ferik, Kalmadı mabeyninde bir fersah tarik, Bunda bunlar onda ol turdi karar, Geldi Hüsrev Paşa ol çabuk süvar, Bir yere dirildi Türk ü ehl-i Rum, Vakıf oldı bundan ol akvam-ı şuum", Bkz., Şükrî, vrk. 52b.

³⁹⁸ İdris-i Bidlisî, vrk. 153a; Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 197a; Hoca Sadeddin, vrk. 502b; Solakzâde, vrk. 413b; Münecimbaşı, vrk. 470b; Şükrî, Padişah'ın Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bu olayı neden bastıramadığını sormasına cevaben Ali bey'in hasta ve kötü durumda olduğuna dair mazeretini bildirdiğini kaydeder. Bkz., Şükrî, vrk 52b.

³⁹⁹ Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 197a; Lütfi Paşa, vrk. 283a.

⁴⁰⁰ TSMA, E 3295, "Dergah-ı mualla ve bargah-ı ala refaaul-lahu Teala fevke's-semavati'l-ulyaya arz-ı bende-i ahkar oldur ki bundan evvel bu bendenüze hükm-i şerif varid olub fehva-yi hümayunında Celâliyye sofıları peyda ü zahir olub def' için Karaman askerini cem' edüb cenab-ı sadaret imaret meab-ı saadet nişab hazret-i Ali Beg dame ikbaluhu ile ve Rum beglerbegisi Şadi Paşa ile mülakat olub hüsn-i tedbir ü feraset nise ise görüb def' edesüz deyu emr olunmuş..."; ayrıca bkz., Celâlzâde, *Selimmâme*, vrk. 197a; Âlî, vrk. 254a; Jean-Louis Bacque-Grammont, "Etudes Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl, ss. 41-42.

Gelen emir üzerine acele Kayseri'ye gelen Hüsrev Paşa, Şehsuvaroğlu Ali Bey'le 23 Nisan 1519'da Şadibey köprüsü denilen bir yerde buluşmuştur.⁴⁰¹ Ayaklanmacılar ise çok yakında olmalarına karşın savaşmak için değil Celâl'in casusları aracılığıyla Ferhad Paşa'nın üzerine gönderildiği haberini alır almaz ellerinde bulunan ağır yükleri atarak taşınabilir kıymetli mallarını aldıkları ve geride bıraktıkları her şeyi yakarak Turhal ve Zile'den Artukabad ve Sivas'a doğru harekete geçmişlerdi.⁴⁰² Ferhad Paşa ise henüz Ankara civarlarındaydı. Onu beklemeden Hüsrev Paşa ve Şehsuvaroğlu düşmanın kaçtığını duyup Karahisar'da olduklarını öğrendiğinde Bozoklu Celâl ve kuvvetlerine gecenin ilk saatlerinde yanındaki ağırlıkları bırakarak saldırmaya karar verdiler. Davullar çalarak tekbirler getirerek 24 Nisan 1519'da kuşluk vaktinde Erzincan Akşehir civarlarında yatsı vaktine kadar süren bir savaş meydana geldi.⁴⁰³ Şehsuvaroğlu Ali Bey'in çok fedakârâne savaştığı bu savaş sonunda kızılbaşların çoğu öldürülüp kadın ve çocukları esir alınmıştır.⁴⁰⁴ Celâl ise yanındaki birçok ayaklanmacı ile birlikte kaçmayı başarmıştır.⁴⁰⁵ Bu arada Şehsuvaroğlu Ali Bey'in oğlu Üveys, Celâl'i takip için görevlendirilmiş, aynı zamanda Vilayet-i Rum'a bağlı cemaatlere onun yakalanması için mektuplar gönderilmiştir. Sonunda onu ve etrafındakileri yörük taifesinden Cunkar cemaati yakalamış ve Şadi Paşa'ya teslim etmek için yola çıkmıştır.⁴⁰⁶ Üveys Bey onlarla karşılaşınca Celâl'i ellerinden alarak babasına götürmek

⁴⁰¹ TSMA, E 3295, "...bu bendenüz dahi asker ile nefis-i Kayseriyede hazır bulunub müşarun ileyh Ali Beg dame culuvvuhu hazretleri dahi yürüyüb Şadi Beg köprisine gelüb..."; Şükrî, Şehsuvaroğlu Ali Bey'in zorlu kış şartlarında ayaklanmayı bastırmaya gittiklerinden bahseder. Ayrıca ayaklananların Zazar adlı bir yerde Ali Bey'in ordusunu beklediklerini ve savaşın orada olduğunu ifade eder. Celâl'in kaçışından bahsederken onun elleri ve kollarından bağlı bir şekilde yakalanarak getirildiği, ağlamaklı ve yaralı bir şekilde af dilediği fakat kellesinin kesilerek padişaha gönderildiğinden bahseder. Ayrıca bkz., Şükrî, vrk. 52b.

⁴⁰² İdris-i Bidlisî, vrk. 153b; Hoca Sadeddin, vrk. 502b.

⁴⁰³ TSMA, E 3295, "...bu bendeyi agah edicek kulunuz dahi yürüyüb bu mübarek rebiu'l-evvel ayının yigirmi birinci ki ruz-i yekşenbedür mülakat olub ferda ki ruz-i duşenbedür 'aduvv üzerine yürüyüb ziyade muharebe olunub 'ışa vaktında tağa karib mevzu olub..."; Ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 502b; Hacı Yekta Ahmed, vrk. 119a; Münecimbaşı, vrk. 470b; İdris-i Bidlisî, Ferhad Paşa'nın Amasya civarlarında olduğundan ve ayrıca Bozoklu Celâl ile yapılan savaşın yarım saat sürdüğünden bahsetmektedir. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 153b.

⁴⁰⁴ Münecimbaşı, vrk. 470b; Şükrî, "Tiğden geçti er u avret bi't-tamam, kalmadı kimse adûdan ve's-selam" diyerek kadınların da öldürüldüğünü söylemektedir. Bkz., Şükrî, vrk. 53a.

⁴⁰⁵ TSMA, E 3295, "...kendü tarik bulub münhezim oldı amma hıyn-i muharebede cenab-ı sadaret imaret meab muma ileyh Ali Beg dame mecduhu hazretleri geregi gibi enva'-ı dilaverlikler ve esnaf-ı şecaatler etdi ki kabil-i şerh-ü tahrir ve mümkin-i takrir degüldür şol ki vaki-i haldür dergah-ı muallaya inha olundu baki ferman dergah-ı saadet destgahundur."; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 502b; ayrıca İdris-i Bidlisî, Celâl'in çakal gibi kaçtığından bahseder. Bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 153b.

⁴⁰⁶ TSMA, E 6384/2, "Dergah-ı muallaya ve bargah-ı alaya lazalet aliyyen arz-ı bende-i bi mikdar oldur ki el haletü hazihi Celâli taifesi hususunda asitane-i saadetden hükm-i şerif varid olub emr-i şerif mucibince ol taife-i habisenun vucud-i na-paklarının def'i babında dakika fevt olunmayub reisleri ele

istemiş⁴⁰⁷ bu durumdan üzüntü duyan Rumular, Üveys Bey ile çatışmaya girmek istedilerse de Şadi Paşa bu olaya mani olmuştur. Celâl'in Şehsuvaroğlu Ali Bey'e teslim edildiği bir mektupla padişaha bildirilmiştir.⁴⁰⁸ Aynı mektupta yakalananlar arasında bulunan ve ayaklananların her bir durumunu bilen Hamza halifenin Padişah'a gönderildiği, Hisar Bey'in iki karısı, üç kızı, dört oğlu ve bir gelininin hapsedildiği ve bunlar hakkında ne gibi bir işlem yapılması gerektiği, ayaklanmanın bizzat Şah İsmail veya Şehzâde Murad'ın önderliğinde olduğu söylentilerinden de bahsedilmektedir.⁴⁰⁹

Şehsuvaroğlu Ali Bey'e canlı olarak teslim edilen Bozoklu Celâl, halkın nazarında ölümsüz bir varlık olarak şöhret bulduğundan kendisine ok batıp batmadığını, onu kılıç kesip kesmediğini söyleyenlere bir nevi ibret olması için vücudu kendi kulağı büyüklüğünde parçalara ayrılarak kafası kesik bir şekilde Padişah'a gönderilmiştir.⁴¹⁰ Yakalanan taraftarları ise âlimlerin fetvaları gereğince kâfir hükmüne tabi tutulup esir olarak Trabzon'a ve çeşitli beldelere gönderilip satılmıştır.⁴¹¹ Müneccimbaşı,

girmeyüb hayli adem ile kaçub gidicek akebince ziyade yarar ademler gönderilüb ve yürük taifesine dahi istimalet olunub mektublar irsal olundukda vilayet-i Ruma müteallık yürük taifesinden Cunkar cemaati kethüdasıyla ol müfsidi tutub..."

⁴⁰⁷ TSMA, E 6384/2, "...bu bendelerine getirürken Ali Beg oğlu Üveys Beg cebr ile ellerinden alub Ali Bege getirürken Rumlu ceng edüb ellerinden almak kasd ettüklerinde..."

⁴⁰⁸ TSMA, E 6384/2, "...mebada bu manadan hatır-ı 'atır-ı padişahi ki cam-ı cihannümadur ğubar tari ola deyü tevehhüm edüb ceng etmege komayub ol müfsid sahih salim eser-i cerahatdan nesnesi yok Ali Bege teslim olundı ol dahi sahih salim asitane-i saadete irsal etse gerekdür..."; ayrıca bkz., Âli, vrk. 254a.

⁴⁰⁹ TSMA, E 6384/2, "...ve taife-i mezburun benam müfsidlerinden Hamza Halife tutulub ol taifenün hakikati haline vakıf kimesne olmağın bi-nefsihi der-i devlete irsal olundı ve Hisar Beg oğlu ki Ali Begün akrabalarından imiş anun dahi iki avreti ve bir gelini dört oğlu ve üç kızı dutlub habs olundı ve Cora kadı nam benamları dahi tutlub habs olundı bunların haklarında dahi her ne vechile emr olunur ise anun ile amel olunur ve taife-i mezburdan şol kadar adem katl olundı ki nihayeti yokdur amma mezbur taife ibtida huruc etdüğü vakit kim idüğü hakikatı ile malum olmayub efvahda kimi Şah İsmail kimi Sultan Muraddur deyu dürlü dürlü haberler söylenüb ol esnada bu bendelerine bir vech ile hayret vaki olmuş idi ki bir saat aklüm başumda karar etmez idi eger Hakk subhanehu ve Teala bu bendelerin paye-i serir-i alaya erişdürmek müyesser eder ise bu hususda neler çekildüğü takrir olunub bu bendelerinün başından geçen huzur-ı padişahide bi tamam malum ola idi hele el-hamdü li'llah ve'l-minne padişah-ı alem penah-ı zillü'llah hazretlerinin eyyam-ı devletinde aduvv makhur olub cemi murad üzerine olunub ırk-ı fitne bi'l-küllüye munkatı olundı baki ferman dergah-ı muallanundur."

⁴¹⁰ TSMA, E 6942, "...Dergah-ı muallaya ve bargah-ı alaya lazale aliyyen ve an nikebatı'd-dehr haliyyen maruz-i bende-i fakir budur ki sabıka Celâliyye namına zahir olan melain ki inayet-i bari ve himmet-i padişahi birle kırılıb ser leşker olan mülhid evi ve cemaatı ile alınub katl olunub başı südde-i saadete irsal kılındı; ayrıca bkz., Keşfi, vrk. 120b; Hoca Sadeddin, vrk. 502b; Solakzâde, vrk. 413b.

⁴¹¹ İdris-i Bidlisî, vrk. 153b.

ayaklanmayı bastıran Şehsuvaroğlu Ali Bey için padişah tarafından takdir edilerek murassa bir kılıç hediye edildiğinden bahsetmektedir.⁴¹²

İdris-i Bidlisî, bu yaşanan olaylar sırasında Ferhad Paşa'nın Egecik⁴¹³ denilen bir yaylada kaldığını bildirmektedir. Burada Ferhad Paşa'nın yanına gelen birinin Şehzâde Murad'ın ölmediğini şu anda acem diyarından gelip Anadolu diyarına ulaştığını ve oranın âyânıyla fitne çıkarmak üzere olduğundan bahseder. Ferhad Paşa bu haberi derhal Padişah'a haber verir. Padişah, eğer doğruysa bu olaya karışan memleket ayanını öldürsünler, diye cevap buyurur. Bu yüzden birçok müslümanın katledildiği ve büyük bir vebal hâsıl olduğundan bahseden İdris-i Bidlisî, Ferhad Paşa'yı kusurlu bularak âlemin çıkarına hareket etmediğinden bahseder.⁴¹⁴ Celâlîzâde Mustafa ise, bu olaydan bahsederken Ferhad Paşa'nın, ileride Padişah'a sıkıntı çıkarır düşüncesiyle Şehzâde Murad'ın öldürülmesi emrini Amasya'da bulunan yalancı ve bozguncu olarak bilinen bir beye bildirmesinden bahseder. Bu bey, Şehzâde Murad ile görüşenleri derhal yakalayarak katletmesine dair padişah emrini bahane olarak kullanmış ve bu gerekçe ile mal ve mülk sahibi zengin ve güçlü Müslümanlara iftira edip cezalandırarak zulüm yapmıştır. Bu olayın müsebbibini Ferhad Paşa olarak gören Celâlîzâde Mustafa, onun Allah'ın kahrına uğradığını ifade etmektedir.⁴¹⁵

Görüldüğü üzere Celâl, Bozoklu kızılbaş bir Türkmen olup Tokat'ta Turhal kalesinde inzivaî bir hayat yaşayan bir şeyhtir. Bölgedeki kızılbaşlar tarafından oldukça saygı ile karşılandığı ona atfedilen ifadelerden rahatlıkla anlaşılmaktadır. Kızılbaş Türkmen kesimler üzerinde uygulanan baskılar, merkezileşmenin getirmiş olduğu ağır vergiler, Yavuz Sultan Selim'in Anadolu'daki kızılbaşları tespit etmek için girişimlerde bulunması, bölgede yaşayan kızılbaşları olumsuz yönde etkilemiştir.

Ayaklanmanın ortaya çıkışına bakıldığında Bozoklu Şeyh Celâl'in Yavuz'un Mısır seferinden dönüşünü iyi bir şekilde değerlendirdiği ve bunu fırsat bilerek ayaklanmayı başlattığı görülmektedir. Bozoklu Celâl'in önderliğinde binlerce kızılbaş Türkmen'in Bozok valisi Üveys Bey'in evini basmasıyla ayaklanma tam manasıyla başlamıştır. Sivas Beylerbeyi Şadi Paşa'nın Zile civarında bozguna uğratılması

⁴¹² Münecimbaşı, vrk. 470b.

⁴¹³ Hoca Sadeddin'de Egecek olarak geçmektedir. Bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 503a.

⁴¹⁴ İdris-i Bidlisî, vrk. 153b.

⁴¹⁵ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 20b-21a.

ayaklanmayı kızılbaşlar lehine çevirerek aldıkları galibiyetin gücü ile kendilerine olan güvenleri artmıştır. Yavuz Sultan Selim ayaklanmayı haber alır almaz Rumeli Beylerbeyi Ferhad Paşa'yı ayaklanmayı bastırmak üzere görevlendirmiş ancak haberi duyan Bozoklu Celâl ve taraftarları Safevî Devleti sınırlarına doğru çekilmeye başlamışlardır. Durumu öğrenen Dulkadir Beylerbeyi Şehsuvaroğlu Ali Bey, onlara yetişerek onları bozguna uğratarak ayaklanmayı bastırmıştır.

Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasında tıpkı Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi mehdilik vurgusunun oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Şahkulu ayaklanmasında bahsettiğimiz üzere tarihsel süreçte Kızılbaş Türkmen zümreye yabancı olmayan bu ideolojiyi iyi bir şekilde kullanan Bozoklu Şeyh Celâl mehdilik iddiası dışında buna *sahib-i zaman* kavramını da ekleyerek Osmanlı siyasal iktidarına karşı bir duruş ve onun meşruiyetini sorgulayıcı bir tavır takınmıştır. Menşei itibarıyla İslâm öncesi İran Mistik kültürü ve Eflatuncu düşüncelerin etkisiyle tasavvuf düşüncesinde teşekkül etmiş olması gereken *sahib-i zaman* veya *kutb-i zaman* da denilen bu anlayış, kâinatı Allah adına idare eden her türlü maddi manevi tasarruf yetkisine sahip velîler piramidinin en üst noktasındaki kişiyi ifade etmektedir. IX. Yüzyılda kendi içinde bir mertebelenmeye tabi tutulan bu velîler piramidinde en alt tabakadan başlayıp sayıları gittikçe azalan *Recebiyyun, Müfredun, Asaib, Nukeba, Nüceba, Abdal, Efrad, Evtad, İmaman* ve *Kutb* dereceleri bulunmaktadır. Dolayısıyla yeryüzünde velîlerin en büyüğü olan *Kutb*, otoritesi altındaki diğer velîler ile birlikte kâinatı yönetmektedir. Bu anlayışın örneğini klasik tasavvuf kaynaklarında da görmek mümkündür. Örneğin, 17. yüzyıl Melâmîler'inden La'lîzâde Abdülbâki'nin eserinde *sahib-i zaman* ve *kutb-i zaman* için şunlar yazılmıştır:

*İmdi bizzât pîr ve mürşid-i fukaray-ı Melâmîyye ruh-i Muhammedî'dir.
Vahiden ba'de vahid zahir olan aktab-ı zaman anların mürşididir, bi'-ş-şahs
Sahibu'z-zaman malumlarıdır, esrar-ı kaza ve kaderden bir sırr-ı ilahi dahi oldur ki
irade-i rabbani ruy-i arzda kangı iklimin imaretine taaluk iderse evvela kutb-i
zaman ve halife-i nefsi-i Rahman ol iklimde zahir ve nümayan olup...*⁴¹⁶

Görüldüğü gibi *kutb* ve *sahib-i zaman* profilinde, insana üstün bir kutsallık atfedilerek Allah'ın vasıtasız bir şekilde tecellisi olarak görülmüştür. Nübüvvet ve velayeti şahsında temsil etmiş yeryüzündeki bütün işleri adaletli bir şekilde yönetmek

⁴¹⁶ Ayrıntılı bilgi ve örnekler için bkz., Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: TTK Basımevi, 1997, ss. 4-8; Ocak, *Zındıklar*, ss. 309-310;

üzere Allah tarafından halife ve hakem kılınmıştır. Ancak bu sırf İslâmî köklere dayalı bir anlayış olmayıp Yeni Eflatunculuk ve Gnostisizm gibi bazı mistik etkilerin de rolü bulunmaktadır. Hristiyan mistisizmindeki Saint düşüncesiyle İslâm tasavvufunda ve Alevîlik'teki Velî telakkisi örneği birçok farklılıkları olmakla beraber benzer noktaları olan bu etkinin sonucudur. Anadolu'nun fethedilmeye başladığı XI. Yüzyıldan itibaren çoğunluğunu Oğuzlar'a mensup boyların oluşturduğu Türkmen toplulukların beraberinde getirdikleri bu Velî telakkisinin bilhassa Ahmed Yesevî tarafından kurulan Yesevîlik'le birlikte göçebe ve yerleşik Türkmen çevrelerine yayılmaya başlayarak Alevîlik ve Bektâşîlik'te kendine yer edindiği dikkat çekmektedir.⁴¹⁷

Farklı mertebelerden oluşan bu velîler, belli merhalelerden geçerek bu konuma yükselmişlerdir. Örneğin ait olduğu zümrenin toplumsal, dinî ve ahlakî değerlerinin temsilcisi konumuna yükselerek tabir caizse insan olarak değil inandığı değerler bütünüdür kendisi olmuştur. Bununla birlikte Velî, dinî ve ruhani güçlerle donanmış olduğu için artık toplum tarafında korku ile karışık bir saygı duygusu hâkim olmaya başlamıştır. Buna paralel olarak sahip olduğu insanüstü hüviyetin etkisiyle bazı fevkaladelikler göstermiştir. Nihayet dünyada sağladığı menfaatler uğruna öbür dünyada da Allah katında yardımcı olması için onu memnun etme çabasına girilmiştir.⁴¹⁸ İşte bu inancın bir sonucu olarak kutb, yalnızca manevî değil dünyevî otoriteyi de kendisinde barındıran mehdilik kavramıyla da birleşip yani zamanın gerçek sahibi, sahib-i zaman olarak ortaya çıkmıştır.

İşte hem mehdici hem de sahib-i zaman söylemleriyle ortaya çıkan Bozoklu Şeyh Celâl'in hem dinî hem de dünyevî farklı iki görevinin olması Osmanlı siyasal iktidarına neden böyle bir ayaklanma ile karşı koyduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır. Çünkü sahip olduğu bu anlayış gereği Osmanlı iktidarının hem dinî hem de dünyevî otoritesi gayri meşru sayılmakta, dünyayı yönetmesi gereken asıl otoritenin kendisi olduğuna inanmaktadır. İşte Bozoklu Şeyh Celâl'in arkasında Şah İsmail'in desteği olsa bile Yavuz Sultan Selim döneminde büyük cesaretle mehdilik düşüncesiyle

⁴¹⁷ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, ss. 163-180; Ocak, *Babaîler İsyanı*, ss. 69-73; Köprülü, "Ahmed Yesevi", *İA*, I, s. 210-215.

⁴¹⁸ Ocak, *Menakıbnameler*, s. 4-8; Ocak, *Zındıklar*, s. 309-310; I. Goldziher, "Ebdal", *İA*, IV, s. 3-4; Ahmed Subhi Furat, "Velî", *İA*, XIII, s. 287-292.

birleşmiş sahib-i zaman iddiasıyla ortaya çıkmasının arka planında bu anlayış yatmaktadır.

Hatırlanacağı üzere kendisini abdal kisvesine bürüyüp evliyanın makamında görerek, kendisini kılıcın kesmeyeceğini, üstünden Yavuz'un yelinin esemeyeceğini söylemesi kendisine ilahî bir güç katarak Osmanlı siyasi otoritesini yok sayması, şeriatın yasaklarının helâl olduğuna dair fetva vererek mevcut dinî otoriteyi tanımaması belli merhalelerden geçerek sahip olduğu sahib-i zaman ve kutb telakkisi ile ilgilidir. Öte yandan taraftarlarının kendisini Tanrı gibi görerek ona rükû ve secde etmeleri Hurûfliğin kızılbashlığa etkisi olarak düşünüleceği gibi bahsi geçen sahib-i zaman anlayışının devamı olarak da değerlendirilmelidir.

Bu noktadan sonra karşımıza şu çıkmaktadır; *Bozoklu Şeyh Celâl'in mehdilik ve sahib-i zaman söylemleri gerçekten de sahip olduğu dinî ve mezhebî anlayışının gereği için mi yoksa siyasî gayelerle mi ortaya çıkmıştır?* Ayaklanma sürecini dikkatle takip ettiğimizde görülmektedir ki, bu ayaklanma her ne kadar dinî-mezhebî söylemlerle ortaya çıkmış olsa da bu söylemlerin arkasında yatan temel etken Osmanlı siyasal iktidarından memnun olmayan kitleleri bir araya getirmektedir. Çoğunluğu kızılbashlardan oluşan bu gayr-i memnunlar zümresini harekete geçiren temel ortak unsur ise mehdilik ve sahib-i zaman söylemleri olmuştur. Taraftar toplamada kullanılan bu söylemler süreç içerisinde gerçek manasından uzaklaşarak siyasi bir boyut kazanmıştır.

Nitekim neredeyse tüm çağdaş Osmanlı tarihçileri Bozoklu Şeyh Celâl'in dinî-mezhebî söylemler kullandığını söylemesine karşılık ayaklanmanın siyasî gerekçelerle ortaya çıktığı konusunda aynı fikri paylaşmaktadır. Özellikle Celâlîzâde Mustafa'nın ayaklanma sürecinde olup bitenleri anlatırken “...evbaşdan bir nice bin müfsidler, haînler isyan-u tuğyan eylediler ol vilayetde hâkim ve kadı olan ehl-i şer'i katl-u siyaset ile reayanın evlad-u ezvacını seby idüb dahl itdiler istedikleri ademleri katl-u siyaset ile mâl-u menallerin garet idüb”⁴¹⁹ diyerek ayaklananların hakim, kadı, çoluk çocuk demeden önlerine geleni öldürdüklerini söylemesi bu harekete mehdilik iddiasıyla ortaya çıkmış dinî-mezhebî bir boyut kazandıramamaktadır. Nitekim Celâl'in yakalanan müridinin anlattığına bakılırsa Şah İsmail desteğiyle bu harekete kalkışması, bu ayaklanmanın siyasî olduğunu kolaylıkla göstermektedir. Öte yandan ayaklanma

⁴¹⁹ Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 197a.

sürecine baktığımızda her ne kadar katılan zümreler kızılbaş Türkmen çevrelerden oluşmuş olsa da Celâl'in köylere ve kasabalara saldırarak, Tokat şehrinden haraç isteyerek bu ayaklanmaya başlaması gerçek manada mehdilik düşüncesiyle ortaya çıkmadığını göstermektedir. Zira Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine hareket etmezden önce kızılbaşların öldürülmesine yönelik fetvalar istemesine karşın Sünnî halk ile kızılbaşlar arasında herhangi bir teolojik tartışma veya çatışma olmamıştır. Eğer Bozoklu Şeyh Celâl'in ayaklanması dinî-mezhebî nitelikli olmuş olsaydı alınan fetvalar gereği halkın da buna karşı bir tavrının olması gerekirdi. Bunu gösterir herhangi bir bilgi elimizde mevcut değildir. Görüldüğü üzere Bozoklu Şeyh Celâl'in mehdi ve sahib-i zaman olduğunu iddia ederek başlatmış olduğu bu ayaklanma Sünnîliğe karşı ortaya çıkmış ideolojik bir dinî ayaklanma olmaktan ziyade osmanlı siyasal iktidarının sahip olduğu gücü ve otoriteyi hedef alan, Osmanlı-Safevî çekişmesinin Çaldıran'dan sonra devam eden siyasî başka bir boyutudur.

Diğer taraftan Celâlîzâde'nin bölgenin idaresinin Alaüddeve'den sonra Şehsuvaroğlu Ali Bey'e verilmesi ile ayaklanmanın ortaya çıktığını söylemesi gerçekten de bu ayaklanmaya siyasî bir nitelik kazandırmaktadır. Nitekim tarihsel sürece baktığımızda 1479'da Osmanlı'nın yardımı ile Dulkadiroğulları Beyliği valisi olan II. Bayezid'in kayınpederi ve Yavuz Sultan Selim'in büyük babası Alaüddeve, bölgeyi idaresi sürecinde Memlükler, Osmanlılar ve Safevîler arasında fırsatçı ve ikiyüzlü bir siyaset izleyerek genelde Osmanlı'yı aldatma yoluna gitmiştir. Safevî tarihçilerinden Hasan-ı Rumlu, Alaüddeve'nin her ortama uyduğu, Osmanlılar ile Memlükleri idare ettiğini belirtmek için onun "*iki tavuğum var biri altın diğeri gümüş yumurtlar*" dediğini ifade etmektedir.⁴²⁰

Yavuz Sultan Selim bu durumu Trabzon'da Şehzâde iken fark etmiş olsa gerek ki, birgün Trabzon'da arkadaşlarını topladığı bir esnada Alaüddeve için "*ol fitne ulus ki Türk yavîsi Alaüddeve didikleri habisdir*" şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁴²¹ Yavuz Sultan Selim, padişah olduktan sonra Alaüddeve'nin nasıl biri olduğunu teyit etmek ve vereceği cevabı bildiği halde öğrenmek için Çaldıran Seferi öncesi Şah İsmail'e karşı birlik olmaya davet ederek onu sınamıştır. Celâlîzâde Mustafa, Selimnâme adlı eserine

⁴²⁰ Hasan-ı Rumlu, vrk. 68a.

⁴²¹ Şükrî, vrk. 4b.

bu mektubun tam metnini eklemiştir. Allah'ın yüce yardımına muhtac emmim Alaüddeve şeklinde mektubuna başlayan Yavuz Sultan Selim, kendisinin zaferle ülkesine dönmesi için hayır duasını talep etmiş, kendisinin topraklarında ordugâh kuracağını bildirip zahire istemiş ve Şah İsmail üzerine yapılan sefer için destek ricasında bulunmuştur. Fakat Alaüddeve hastalığını bahane ederek bu teklifi reddetmiştir.⁴²² Bu durum Şah İsmail ile işbirliği içinde olduğunu da ortaya çıkarmıştır.

Bununla beraber Osmanlı kuvvetleri Çaldıran seferinde erzak temin etmek için Dulkadir topraklarına girdiklerinde iyi muamele ile karşılaşmadıkları gibi⁴²³ Alaüddeve ilişkileri daha da ilerleterek kızılbaşlarla ittifak girişiminde bulunmuştur.⁴²⁴ Yavuz Sultan Selim durumun farkına varıp daha da ileri gitmesini engel olmak için Dulkadir Beyliği'ni ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Bu şekilde hem Osmanlılarla Memlûkler arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olan bir kişiyi ve de Osmanlılar'ın doğu veya güneye yapacakları bir savaş esnasında ortaya çıkacak tehlikeyi bertaraf etmek için önemli bir adım atılmıştır. Bu adımın zamanlamasının neden önce değil de şimdi olması Safevîler'in Çaldıran'da aldıkları mağlubiyetle açıklanabilir. Memlûkler'in bu konuda Alaüddeve yanlısı bir harekete kalkışması beklense de Safevîler için hazırlanmış hazır bir ordunun varlığı bu tehditi önemsiz kılmıştır. Nitekim Rumeli Beylerbeyi Sinan Paşa ve Şehsuvaroğlu Ali Bey Dulkadir topraklarına gönderilerek 29 Rebiulahir 921/17 Mayıs 1515'te iki tarafın karşılaşması ile savaş başlamıştır.⁴²⁵ Ne Safevî tarafından ne de Memlûk tarafından herhangi bir destek gelmeyerek bir nevi ihanete uğrayan Alaüddeve, savaş sonucunda savaşı kaybetmekle kalmamış hayatını da kaybetmiştir.⁴²⁶ Bu savaştan sonra şehrin anahtarları padişaha sunulmuş ve onun adına hutbe okunmuştur. Padişah da şehrin idaresini Şehsuvaroğlu Ali Bey'e bırakmıştır.⁴²⁷

⁴²² Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 143b-144a; ayrıca bkz., Hoca Sadeddin, vrk. 475a; Müneccimbaşı, vrk. 456b.

⁴²³ İdris-i Bidlisî, vrk. 102b; Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 144a; Hoca Sadeddin, vrk. 475b; Âlî, vrk. 238b.

⁴²⁴ Feridun Bey, I, s. 465 “Alaüddeve-i fitne-i cünun kızılbaşlarla ittifakı ve ittihadı istima olunub lazım oldu ki anın def'ine ikdam ve ihtimam gösterile...”; ayrıca bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 103a.

⁴²⁵ İdris-i Bidlisî, vrk. 103a; Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 144a; Hoca Sadeddin, vrk. 476a; Müneccimbaşı, vrk. 457a.

⁴²⁶ TSMA, E 5461 “... Sinan Ağa hazretleri geçüp Alaüddeve Beg akabinde irişüp bazı muharebe ve tarik-i kir ü zâre süluk eyledikte kuvvet-i cazibe-i saltanat-ı padişah âda mağlub olup cem-i serdarları kayd ü bend ve Alaüddeve hâk ile yeksan başını göğdesinden cüda edip...”; ayrıca bkz., İdris-i Bidlisî, vrk. 103b; Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 145a; Hoca Sadeddin, vrk. 476b; Müneccimbaşı, vrk. 457a; Feridun Bey, I, s. 465.

⁴²⁷ Celâlîzâde, *Selîmnâme*, vrk. 145b; Âlî, vrk. 239a.

Görüldüğü üzere tarihsel süreç Celâlzâde'nin Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının siyasi gerekçelerle ortaya çıktığı konusundaki ifadelerini haklı çıkarmaktadır. Zira Alaüddeve'nin Osmanlı'ya karşı Safevî ve Memlûklerle ittifak arayışları bölgedeki kızılbaş Türkmen kesim ve Şah İsmail tarafından desteklenmesinin sonucunda gerçekleşmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından bölgeyi ele geçirilmesi için gönderilen Şehsuvaroğlu Ali Bey'in hem Alaüddeve'yi yakalayıp öldürmesi hem de bölge idaresinin başına getirilmesi bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen kesim için olumsuz bir durum meydana getirmiştir. Üstelik Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Hacı Bektâş Tekkesi ile ilişkisinin olduğu, tekkeye önemli miktarlarda bağışlar yaptığı da bilinen bir gerçektir.⁴²⁸ Ancak onun bu ayaklanmada takındığı tavra bakıldığında ayaklanmanın mezhebi bir çekişmeden kaynaklanmadığı kolaylıkla anlaşılmaktadır. Neticede bu süreç, rahatsız olan kızılbaş Türkmen çevrelerin, hem Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlara yönelik siyaseti hem de Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye'de almış olduğu galibiyetin etkisiyle Şah İsmail'in desteği ve Bozoklu Şeyh Celâl'in önderliğinde siyasî gayelerle ayaklandığı gerçeğini ortaya koymaktadır.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı dönemi tahlil ettiğimizde karşımıza şunlar çıkmaktadır. Öncelikli olarak genelde çağdaş Osmanlı tarihçilerinin ittifak ettiği ve arşiv belgelerinden edindiğimiz bilgilere göre zorlu kış şartlarında ortaya çıkan bu ayaklanma, 925/1519 yılının Mart ayı başlarında ortaya çıkıp Nisan ayının sonlarına kadar devam etmiştir. Diğer taraftan ayaklanmanın çıktığı döneme baktığımızda böyle bir zamanda çıkması çok anlamlı gözükmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'dan sonra ikinci defa düşündüğü doğu seferi, Şah İsmail'in topraklarını tamamen ele geçirmeyi düşündüğünü göstermektedir. Bu maksatla yapılan seferde Alaüddeve'nin Şah İsmail ve Memlûk yanlısı hareketleri önceliğin kendisine verilmesine neden olduğu gibi Şah İsmail üzerine bir an önce gidilmesini ve onun potansiyel bir tehdit oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan doğu seferine çıkmadan önce Memlûk Sultanı'nın Osmanlı kuvvetlerinin destek talebini reddetmesi ve akabinde Şah İsmail ile ittifak girişiminde bulunması sefer yönünün Mısır'a kaymasına sebep olmuştur.

⁴²⁸ İrene Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998, ss. 208-209.

Şah İsmail'in kendi üzerine düzenlenen sefer öncesinde Osmanlı ile ilişkilerinde problemlili olan kişilerle ittifak içerisine girmesi, üzerine yapılacak seferi ya engellemek istediği ya da kendisine destek arayışı içerisinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in Mercidabık ve Ridaniye'de kazanmış olduğu zaferler Şah İsmail'in endişelerini haklı çıkarmış her ne kadar barış dolu mektuplar yazmış olsa da üzerine yapılacak sefer düşüncesini engelleyememiştir. Öyle ki Mısır'daki asker sayısının azaltılıp Anadolu'ya gönderilmesi, padişahın Halep'te iken ok ve yay temini için Anadolu kadılarına emirler göndermesi bu düşüncesini gerçekleştirmede kararlı oluşunu ortaya koymuştur. Ancak padişahın bu düşüncesini biraz erteleyip batıya yani Edirne'ye dönmesi Şah İsmail'in işine yaramış olsa gerek ki Anadolu'daki kızılbaş taraftarlarını Bozoklu Şeyh Celâl önderliğinde toplayarak Osmanlı'nın yorgun askeri gücünden istifade etmek istemiştir. Aslında ortaya çıkan bu ayaklanma sıranın kendisinde olduğunu bilen Şah İsmail'in, Anadolu'daki taraftar gücünü belirleme ve Osmanlı siyasal iktidarını mümkün mertebe zayıflatma amacı taşımaktadır. Ayrıca Doğu ve Güneydoğu sınırlarının hac vazifesi ile de olsa kapatılıp siyasî ve ekonomik ambargoların uygulanması Safevî Devleti'nin ticari hayatını olumsuz etkilemiştir. Ticarî olarak darbe alan Şah İsmail, askerî açıdan da bir darbe yemeden önce son bir hamle yaparak Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümreyi oradaki düzeni bozup ayaklandırarak zaman kazanmaya çalışmıştır.

Ayaklanmanın çıktığı koşullarla ilgili olarak birçok devlet görevlisinin açılan seferleri fırsat bilerek halka zulmettiği görülmektedir. Nitekim Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden dönerken halktan ve askerden birçok şikâyetnâme almıştır.⁴²⁹ Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasını daha önce bastırıldığı için Ferhad Paşa'nın iftiralara kurban giden Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi de kendisine isnad edilen halka zulüm ve yapılan şikâyetlerdir.⁴³⁰ Ferhad Paşa'nın durumu da çok farklı değildir. Nitekim Ferhad Paşa'nın, Sivas vilayetinde mal toplama hırsı ile halka zulm etmesi ve altıyüz kişiyi öldürmesi Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasının böyle bir zamanda ortaya çıkışının en büyük nedenlerinden biri olması pek tabiidir.⁴³¹ Diğer taraftan 1511 ve 1512 yılında ortaya çıkan Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarından yaklaşık yedi-sekiz sene

⁴²⁹ Feridun Bey, I, s. 498.

⁴³⁰ Âli, vrk. 276a.

⁴³¹ Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 74.

geçmesine rağmen bu tür fırsatçı bir düşünce ile ayaklanmanın ortaya çıkışı, Anadolu'daki kızılbaş Türkmen grupların aynı zihin yapısını taşıdıklarını ve Safevî propagandalarına ne denli bağlı olduklarını da göstermektedir.

Hadisenin gerçekleştiği bölgeye değinecek olursak, çağdaş Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilerin aksine arşiv belgelerinden elde ettiğimiz bilgilere göre ayaklanmanın Tokat-Turhal bölgesinden ziyade bugünkü Sivas'ın Gemerek ilçesine bağlı Sızır adlı bir yerden başlayarak Tokat bölgesine yayıldığı görülmektedir. Öte yandan Bozoklu Şeyh Celâl'in Malatya, Adana, Canik ve Samsun bölgelerine halifelerini göndermesi ayaklanmanın cephesini oldukça genişletmiştir. Genel olarak bundan önceki ayaklanmalara da baktığımızda ayaklanmaların ortaya çıktığı Teke, Sivas, Tokat, Amasya ve Çorum gibi yerlerin Orta Anadolu bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Bunun sebebi daha önceki Şahkulu ve Nur Ali Halife ayaklanmalarında da ifade ettiğimiz gibi bu bölgelerin tarihsel süreç içerisinde yoğun bir kızılbaş Türkmen nüfusa sahip olmalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bölgenin sahip olduğu stratejik konumunun Safevî topraklarıyla sınır ve komşu oluşu Şah İsmail'in tahriklerinin ve halifelerinin propagandalarının buralarda yoğunlaşmasına sebep olmuştur. Osmanlı toprakları içerisindeki kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının batıdan ziyade daha çok orta ve iç kesimlerde olmasının nedeni bu durumdur.

Ayaklanmanın lideri Bozoklu Şeyh Celâl hakkında bir değerlendirme yapmamız gerekirse öncelikli olarak şunu söylememiz gerekir ki Bozoklu Şeyh Celâl ile Şah Veli bazı çağdaş tarihçiler tarafından farklı isimlerde verilmiş olsa da bahsedilen olayların aynı zaman diliminde oluşundan hareketle aynı kişiler olduklarını söyleyebiliriz. Genelde ayaklanmanın lideri konusunda modern tarihçiler⁴³² aynı fikirde olmalarına karşın Faruk Sümer bu konuda farklı bir görüşü gündeme getirmektedir. Yazar, çağdaş Osmanlı tarihçilerinde Celâl ismi yerine Celâli adının kullanıldığını söyleyerek o döneme ait bütün Osmanlı tarihçilerinin söylemlerini görmezden gelmiştir. Yukarıda kaynaklar vererek bahsettiğimiz üzere birçok kaynakta Bozoklu Celâl'in adı Celâl olarak da yer almıştır. Sümer, bahsettiğimiz ayaklanma sürecini Şah Veli karakteri üzerinden sürdürerek Bozoklu Celâl'i farklı bir tarih diliminde yaşıyormuş gibi göstermektedir. Bu görüşü ortaya koyarken çağdaş Osmanlı kaynaklarından

⁴³² Uzunçarşılı, II, s. 297; Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, s. 94-95; Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, s. 331.

Aşıkpaşazâde'nin tarihinde geçen bir ifadeyi kullanmaktadır. Eserde geçen “*Haydar dört beş yaşına girdiği vakitte Şeyh Cüneyd'e benzer Tokat'ta bir kişi zahir oldu. Şeyh Cüneyd'in müridleri, “Şeyh Cüneyd'dür” dediler. Ana uydular. Ol kişiyi Sultan Mehmed getirdi. Şeyh Cüneyd'in hocası Hayreddin, Sultan Mehmed'e hoca olmuş idi; ona gösterdi. Ol eyitti: “Cüneyd degüldür” dedi. Ol kişi dahi: “Ben Cüneyd degülem. Bana Celâl derler” dedi. Ol kişiyi salıverdiler, gitti. Gider iken Cüneyd'in müridleri: “Niçin Cüneyd degülüm dedün” deyu burunun kestiler. Ol kişiyi daşa basturdular. Öldü deyü kodular gitdiler. Celâlin müridleri daş altından çıkarıb aldılar gitdiler. Gâh Cüneyd, gâh Celâl'dür derler idi*”⁴³³ ifadelerini kullanan Sümer, Celâl'i Şeyh Cüneyd'le aynı dönemde yaşamış biri olarak göstererek Yavuz Sultan Selim döneminde yaşayan Bozoklu Celâl'i görmezden gelmiştir.⁴³⁴ Nitekim çağdaş dönem eserlerine bakıldığında bunu görmemek mümkün değildir. Bu karışıklığa düşülmesinin sebebi herhalde Şah Veli'nin babasının Şeyh Celâl olarak verilmesinden kaynaklanmaktadır. Görüldüğü üzere ayaklanmanın ortaya çıkış şekli ve zamanı osmanlı kaynaklarında ve arşiv vesikalarında anlatılmasına karşın ayaklanmanın lideri konusunda bazen Celâl, bazen Celâli, bazen de Şah Veli ismi kullanılarak aynı olay anlatılmak istenmiştir.

Padişah olmazdan önce bile kızılbaşlara yönelik tavrı bilinen Yavuz Sultan Selim'in padişah olduktan sonra Çaldıran öncesi yaptırmış olduğu kızılbaş teftişinde suçsuz olan kızılbaşlara dokunulmamakla birlikte birçok isyankâr kızılbaş öldürtmesi, birçoğunu hapsedmesi ya da sürgüne göndermesi durumu karşında Bozoklu Şeyh Celâl'in ayaklanması, inandığı dava uğrunda samimi olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim böyle bir dönemde taraftarlarının fazla oluşu ve binlerce taraftarının hayatlarını kaybetme pahasına ona destek olması kendisine güvenildiğini ve ona ilahî bir kurtarıcı gözüyle bakıldığını göstermektedir. Bu duruma gelmesi tıpkı Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi yaşadığı bölgede sahip olduğu inzivaî hayat tarzı ile bağlantılı görülmektedir.

Kazanmış olduğu bu karizmatik şahsiyet sonraki süreçte mehdi olduğunu iddia etmesi ile daha da güçlenmiştir. Kendisini kılıcın kesmeyeceğini, kendisine okun

⁴³³ Aşıkpaşazâde, s. 267.

⁴³⁴ Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, ss. 73-74.

batmayacağını iddia ederek Yavuz'dan korkmadığını ifade etmesi ve mehdi olduğunu iddia etmesi belki de böyle bir dönemde Yavuz Sultan Selim'e karşı taraftar toplayabilmenin tek yoluymuştu. Nitekim mehdici söylemleri olmayanların uygulamış oldukları yöntemlere baktığımızda taraftar kitleleri ya az olmuş ya da daha yüksek karizmatik bir şahsiyetin desteği ile bu işe kalkışmışlardır. Diğer taraftan Bozoklu Şeyh Celâl'in yakalanan müridinin Şah İsmail'in bu ayaklanmada desteğinin olduğunu söylemesi Celâl'e ayrı bir güç katmıştır. Ancak Celâl'in mehdilik söylemleri ve Şah İsmail'in desteğini almış olmasına karşın her ne kadar çağdaş tarihçiler yüksek katılımlı bir ayaklanma olduğunu söyleseler de arşiv belgelerinde verilen rakamların tarihçilerin verdiği bilgilerden az oluşu, Celâl'in sahip olduğu taraftar sayısının bundan önceki diğer kızılbaş ayaklanmalarına göre az olduğunu göstermektedir. Bu durumun Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye'de kazanmış olduğu zaferin sonucunda Safevî yayılcılığının önünün kesilmesiyle ilgili olduğu düşünülebilir.

Öte yandan Bozoklu Celâl'in Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi Malatya, Adana, Canik ve Çorum'a halifelerini göndererek onlara yetkiler vermesi onun sahip olduğu liderlik vasfını ortaya koyduğu gibi Çaldıran'da alınan mağlubiyetin etkisiyle olsa gerek bu ayaklanmayı daha önce Şah İsmail ile birlikte planladığını da ortaya koymaktadır. Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferinden döndükten sonra böyle bir hareketin ortaya çıkması da bu ayaklanmanın planlı oluşunu doğrular niteliktedir.

Ayaklanmayı doğru anlayabilmek adına bu harekete katılan sosyal tabanı da iyi değerlendirmemiz gerekir. Nitekim ayaklanmayı oluşturan sosyal tabana baktığımızda katılanların çoğunluğunun kızılbaş Türkmen kesimlerden olması Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlar üzerine uygulamış olduğu doğu siyasetinin sonucudur.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran öncesi kızılbaşları tespit ettirmek için yaptırmış olduğu teftiş, Çaldıran'da aldığı galibiyet, Safevî ve Memlûk Devleti yanlısı Alaüddevle'nin öldürülmesi, ikinci doğu seferi düzenlenmesi niyeti ve Şah İsmail ile ittifak içerisinde olan Memlûk ordularına karşı kazanılmış zafer Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümre üzerinde yüksek bir baskı oluşturmuştur. Bunun sonucunda Şah İsmail'in desteğiyle ayaklanan kızılbaş şeyhi Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftarlarının çoğunun kızılbaş olması çok normal gözükmemektedir. Kaldı ki ayaklanmanın ortaya çıktığı ve yayıldığı bölgeleri de dikkate aldığımızda daha önce bahsedildiği üzere tarihi

süreç içerisinde Safevî Devleti'ni kuran oymakların bulunduğu yerlerden olması ve yoğun bir kızılbaş yerleşiminin olduğu yerler olması Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftar kitlesinin ana unsurunun kızılbaşlardan meydana geldiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ancak şunu burada söylememiz gerekir ki; XIV. Yüzyıldan itibaren Anadolu'daki mehdilik algısı ile ortaya çıkmış kızılbaş zümrelerin gerçek anlamda tasavvufî düşünceden yoksun, zamanla bozulan sosyo-ekonomik şartların da etkisiyle yozlaşmış bir hayat tarzı ile karşı karşıya kalmış olduklarını görülmektedir. Ahmet Yaşar Ocak'a göre Şahkulu ve Bozoklu Celal gibi derviş hayatı süren ve içlerinde bulundurduğu kimlik gereği ayaklanmaya müsait bu insanlara, suç işlediği için idam edilmekten korkan veya hapse girmekten endişe eden suçlular, başıboş gezen levendler, tımarı az veya tımarsız kalmış sipahiler, evini barkını terkedip kaçan gençler ve eşkiya grupları intisap etmek suretiyle bu zümreler arasında tebdil-i kıyafet yaşamışlardır. Dolayısıyla gerçek tasavvufî düşünceye sahip olmayan bu insanların anarşik faaliyetlere eğilimli olmaları çok tabiidir.⁴³⁵

Her ne kadar Bozoklu Şeyh Celâl'in söylemlerinde mehdilik iddiası olmuş olsa da ayaklanmanın ortaya çıkış şeklinde izlenen yöntemler, halka yapılan zulümler katılan zümreler arasında farklılığın oluşmasına engel olmuştur. Diğer taraftan Yavuz Sultan Selim'in kızılbaşlar için izlemiş olduğu siyasetin bilinmesi ve bu uğurda kazanmış olduğu zaferler kaybedecek bir şey olmayan ve bütün ümitlerini Şah İsmail'e bağlayan kızılbaş Türkmen zümreler haricinde katılımı olumsuz etkilemiştir. Nitekim Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftar toplamak için etrafa haberciler gönderdiğinde bazı taraftarlarının gelip çoğunun gelmediği arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.

Bu süreçte Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin, katılımcıların sayısını belirtmek için vermiş olduğu rakamlar, her ne kadar yirmibin ile ellibin arasında olmuş olsa da bunun gerçek bir rakam olduğu kanaatinde değiliz. Nitekim arşiv belgelerine bakıldığında ayaklanan kızılbaş taraftarların üçbin-dörtbin kişilik bir askeri kuvvete sahip olduğu buna karşılık aynı sayıya yakın Osmanlı kuvvetinin onları bastırmak için gönderildiği belirtilmiştir. Ayrıca ayaklanmanın kısa bir sürede sonuçlanması yukarıda verilen rakamların abartılı olduğunu ortaya koymaktadır. Nitekim kendinden sonraki tarihçilere

⁴³⁵ Ocak, *Kalenderiler*, s. 132.

kaynaklık eden ve bu ayaklanmada ellibin katılımcının olduğunu söyleyen İdris-i Bidlisi'nin, Şahkulu ile Nur Ali Halife ayaklanmalarında ve Çaldıran öncesi öldürülen kızılbaşlarla ilgili verdiği rakamları dikkate aldığımızda bunun doğru bir yaklaşım olduğu görülecektir.

İdris-i Bidlisi'nin Şahkulu ayaklanmasından itibaren vermiş olduğu rakamlara baktığımızda yedi sekiz sene içerisinde yaklaşık yüzellibin kızılbaş Türkmen'in öldürüldüğü ortaya çıkmaktadır ki bu oldukça abartılı bir sayıdır. Genelde yazarın kullandığı bu metotta hem Osmanlı hem de Kızılbaş Türkmen cephesinde verilen rakamların çokluktan kinaye olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca daha önce de söylediğimiz gibi öldürülen kızılbaş Türkmen zümrelerin sayısının fazla gösterilmesi o dönemde uygulanan yanlış bilgilendirme amaçlı bir siyasettir. Bu siyasetin amacı, hem kendi halkı hem de kızılbaş Türkmen zümre nazarında Osmanlı kuvvetlerinin gücünü göstermek olduğu gibi Safevî propagandalarının önüne geçebilmektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'da şehzâde iken başlattığı ve padişah olduktan sonra devam ettiği kızılbaş siyaseti beraberinde Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye galibiyetlerini getirmiştir. Bu süreci iyi takip eden Şah İsmail, Yavuz'un almış olduğu bu galibiyetlerde öncelikli hedefinin kendisi olduğunu bilmektedir. Sıranın kendisine geleceğini anlayan Şah İsmail her ne kadar barış teklifine yanaşmış olsa da kabul görmemiş Anadolu'daki kızılbaş taraftarları ile bu süreci yavaşlatma veya engelleme yoluna gitmiştir. İşte Şah İsmail'in desteğiyle Bozoklu Şeyh Celâl'in çıkarmış olduğu bu ayaklanmayı Osmanlı-Safevî mücadelesinin bir sonucu olarak değerlendirmemiz gerekir. Her ne kadar mehdici söylemlerle ortaya çıkmış bir ayaklanma olsa da hem Şah İsmail'in desteğinin varlığı hem de katılan kişilerin kızılbaş oluşu ve yeterince taraftar kitlesine ulaşamaması bunun siyasî gayelerle ortaya çıktığını göstermiştir. Öte yandan Osmanlı siyasal iktidarı bu ayaklanmayı inanç yönünden ziyade kendi bağımsızlığına karşı bir tehdit olarak gördüğü için bu hareketleri mahkûm ederken inanç noktasından yola çıkmıştır. Bunun örneklerini Çaldıran, Mercidabık ve Ridaniye savaşlarında alınan fetvalarda görmek mümkündür. Diğer taraftan bu ayaklanmada kullanılan mehdici söylem her ne kadar

orijinal bir söylem ortaya koymasa da her iki tarafın dini ne kadar da siyaset için bir araç olarak kullandığını göstermiştir.⁴³⁶

2.3 Kanuni Sultan Süleyman Dönemi

Bu dönemdeki kızılbaş Türkmen çevrelerin ayaklanmalarına geçmeden önce ayaklanmaları hazırlayıcı faktörler bağlamında Osmanlı Safevî ilişkilerine göz atmamız gerekir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi Osmanlı Safevî ilişkilerine baktığımızda, herşeyden önce Yavuz Sultan Selim dönemi kadar şiddetli ve gergin olmadığı görülmektedir. Öyleki bu dönemde Türklerin uzun süredir uzak kaldığı Batı'ya yönelme politikası Kanuni'nin tahta geçişi ile yeniden ele alınmıştır. İzlenen bu politika Doğu'nun ihmal edildiği anlamını taşımamaktadır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman başa geçtiği zaman Batı Avrupa'da V. Şarlken'in yeni bir haçlı seferi için oluşturmuş olduğu askerî ve siyasî gücü karşısında, Doğu'daki Kızılbaş tehlikesinin farkında olunmasına rağmen Batı ile savaşmak ve uğraşmak durumunda kalınmıştır.

Kanuni'nin tahta geçişiyle birlikte Yavuz Sultan Selim döneminin aksine Safevîlere yönelik olarak uygulanan politikada büyük bir yumuşamanın olduğu görülmektedir. İlk olarak Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'den İstanbul'a sürgüne gönderdiği altıyüz evin, istemeleri halinde vatanlarına dönmelerine izin verilmiştir. İbrişim yasağı denilen ipek ticareti boykotu kaldırılmış bu yasaktan dolayı zarar gören ve malları ellerinden alınan tüccarların zararları devlet hazinesinden tazmin edilerek ödenmiştir. Safevî devleti ile ticaret yapılmasının yasak olmasına rağmen ticaret yapıp yakalanan ve hapse atılan tüccarlar serbest bırakılarak devlet hazinesinden çıkarılan on milyondan fazla akçe ile zararları karşılanmıştır.⁴³⁷

Osmanlı ile yapılan ticaret, Safevî Devleti için önemli bir gelir oluşturmaktadır. Yavuz Sultan Selim buna engel olabilmek için bakır, demir, altın ve gümüş madenleri ile ateşli silahların sınır dışına çıkarılmaması kararını almıştır. Bu minvalde gelen elçiler

⁴³⁶ Şahkulu, Nur Ali Halife ve Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmalarının hazırlayıcı faktörleri, ideolojik zemini, zaman ve mekânı, yöneticileri, katılan zümreleri konusunda yapılmış genel tahliller için bkz., Ahmet Yaşar Ocak, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesiyani Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler 21-25 Ağustos 1989*, Ankara 1990, ss. 817-825; ayrıca bahsi geçen ayaklanmaları genel çerçevede aktaran bir çalışma olarak bkz., Ahmed Refik, "Anadolu'da Dinî Kıyamlar Karabıykoğlu, Nur Ali, Celâli", *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, ss. 137-140.

⁴³⁷ Bostan Çelebi, *Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya Kol., No: 3317, vrk. 6b; Münecceimbaşı, vrk. 476a; Hüseyin G. Yurdaydın, *Kanuni'nin Cülusu ve İlk Seferleri*, Ankara: TTK Basımevi, 1961, s. 5.

öldürülmüş ya da hapsedilmiştir. Kanuni döneminde ise Yavuz'un almış olduğu bu karar yürürlükten kaldırılmış ve sınır ötesi alış-veriş serbest bırakılmıştır.⁴³⁸

Kanuni, Yavuz Selim'in bu uygulamalarını kaldırıp Safevî Devleti ile ilişkileri iyi bir seviyeye getirmesiyle birlikte ileri bir adım daha atarak kendisinin cülusu münasebetiyle Şah İsmail'e gönderdiği mektubunda Batılı kâfir kuvvetlere karşı birlikte hareket etmeyi teklif etmiştir. Padişahlara mahsus lakap ve ünvanlarıyla başlayan 927/1521 tarihli bu mektupta; "...*Nitekim her devirde bir halife vardır ve onun vazifesi, İslâmı savunmak, kâfirlere karşı cihad etmektir...*" diyordu.⁴³⁹ Şah İsmail ise bu iyi niyetli yaklaşıma karşı aynı hoşgörüyü hemen karşılık vermemiştir. Macaristan üzerine yapılan Belgrad seferi (927/1521) ve Rodos'un fethi (928/1522), Kanuni'nin gücünü göstermiş olsa gerek ki Şah İsmail tam iki yıl sonra 929/1523 sonbaharında Tacüddin Hasan Halife'yi gösterişli beşyüz kişilik bir grupla Kanuni'nin cülusunu tebrik ve Yavuz'un vefatının taziyesi için İstanbul'a elçi olarak göndermiştir. Bu durum Kanuni'yi teskin etmekten ziyade, bu kadar kalabalık heyete gerek olmadığını düşünerek daha da öfkelenmiştir. Bunun üzerine heyetten sadece yirmi kişi İstanbul tarafına geçirilip diğerleri Üsküdar'da alıkonulmuştur.⁴⁴⁰

İstanbul'a gelen Safevî elçisinin Kanuni'ye verdiği mektupta; Şah İsmail, Kanuni Sultan Süleyman'ın cülusunu tebrik ederek kazandığı zaferleri İslâmiyete hizmet olarak niteliyor ve Yavuz Selim'in vefatından dolayı başsağlığı diliyordu.⁴⁴¹ Şah İsmail'in mektubuna ise cevap gecikmeden gelmiş 14 Muharrem 930/23 Kasım 1523 tarihli mektupta; Kanuni, Şah İsmail'in ilgisine teşekkür edip hiçbir zaman Allah yolundan ayrılmadan kâfirlerle cihad edeceğini bildirmiştir.⁴⁴²

Şah İsmail'in göndermiş olduğu mektuba verilen cevaptan çok kısa bir süre sonra ise 19 Recep 930/23 Mayıs 1524'te Şah İsmail vefat etmiştir.⁴⁴³ Kanuni Sultan Süleyman, Şah İsmail vefat haberini doğrulamak için Gilan ve Şirvan şahlarına mektuplar göndermiştir.⁴⁴⁴ Bu mektuplarda, Şah İsmail İslâm dininin haini olarak

⁴³⁸ Feridun Bey, I, s. 498; Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 27a.

⁴³⁹ N. Ahmet Asrar, *Kanuni Sultan Süleyman ve İslâm Alemi*, İstanbul: Hilal Yayınları, tsz., s. 94.

⁴⁴⁰ Bostan Çelebi, vrk. 82a; Uzunçarşılı, II, s. 448.

⁴⁴¹ Feridun Bey, I, ss. 525-526.

⁴⁴² Feridun Bey, I, ss. 526-527.

⁴⁴³ Hasan-ı Rumlu, vrk. 81a-81b.

⁴⁴⁴ Feridun Bey, I, ss. 540-541.

nitelenmiş ve onun yarattığı fesat ve nifaka vurgu yapılarak onun ve onun yolundan gidenlerin mühlid olduğuna işaret edilmiş ve Şah İsmail'in ölümünden memnun olduğundan bahsedilmiştir. Kanuni'nin, Şah İsmail'in potansiyel bir tehlike arz ettiğini bilmesine rağmen hedefinde Doğu'dan ziyade Batı'nın olduğu mektuplardaki yazışmalardan anlaşılmaktadır. Yavuz Sultan Selim devrine göre Osmanlı-Safevî ilişkilerinde çok olumlu değişiklikler olmasına rağmen Kanuni Sultan Süleyman, olumlu tavırlarına aynı düzeyde bir karşılık bulamayacaktır.

Şah İsmail'in vefatı üzerine, Safevî Devleti'nin başına büyük oğlu Abdu'l-Muzaffer Tahmasb Bahadır Han'ın (1524-1576) geçmesiyle⁴⁴⁵ Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevî Devleti'ne karşı tutumu yumuşamaktan ziyade daha da sertleşmiştir. Şah Tahmasb'ın tahta geçişi haberi Kanuni'ye elçilikle bildirilmediği için Kanuni Sultan Süleyman onu tebrik etmek yerine hakaret dolu uzun bir tehditname göndermiştir (1525). Kanuni, bu tehditnamede şunları söylemiştir:

*...Niçin dergâhuma elçini gönderip kulluğunu bildirmedin. Bundan sonra Tebriz, Azerbaycan, İran, Semerkand ve Horasan topraklarına kurulmak en önemli görevimdir. Dünya'nın en mükemmel iki zorlu kalesi olan Belgrad ve Rodos'a karşı düzenlediğim muzaffer seferler, sana karşı yapacağım seferi geciktirdi. Şimdi kendini kolla dizginlerimi senin üzerine çevirdim. Kahramanların düşmanlarına önceden savaş ilan etmesi âdet olduğundan seni uyarıyorum. Atalarının derviş elbiselerini giyin, başından tacını çıkar, dervişlerle inzivaya çekil aksi takdirde karınca gibi toprağın içine girsen veya kuş gibi uçup gitsen seni her yerde arar bulurum. Ecel gibi üzerine çöken bu fermana kulak ver ve olanlardan ders al... ”.*⁴⁴⁶

Kanuni'nin Mohaç seferine çıkmadan önce Türk illerini bir bayrak altında toplamak ve Kızılbaş tehlikesinin sonlandırmak için Doğu'ya bir sefer yapmayı düşündüğü I. Tahmasb'a yazdığı bu tehdit dolu mektuptan kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Mektuplardan anlaşıldığına göre Kanuni'nin dostane tavırlarına rağmen Osmanlı-Safevî ilişkileri Yavuz Sultan Selim dönemine benzer bir hal almaktadır. Kanuni'nin Şah Tahmasb'a en son göndermiş olduğu tehditname karşı tarafı ciddi anlamda korkutmuş olsa gerek ki Şah Tahmasb ona cevap vermek yerine Alman İmparatorundan, Macaristan ve Portekiz krallıklarından yardım isteyerek Osmanlı'lara karşı birlikte ittifak yapılmasını istemiştir.⁴⁴⁷ Bu durum Osmanlı-Safevî ilişkilerine

⁴⁴⁵ Hasan-ı Rumlu, vrk. 82b.

⁴⁴⁶ Feridun Bey, I, ss. 541-543.

⁴⁴⁷ Uzunçarşılı, II, ss. 449.

farklı bir yön vererek önceliğin Doğu'dan Batı'ya doğru kaymasının önündeki engelleri kaldırmıştır.

Şah Tahmasb'ın Osmanlı'ya yönelik tavırları ve ittifak girişimi, Osmanlı açısından Safevîler üzerine yapılması gereken sefer için en uygun ortamı oluşturmuş olmasına karşın daha önce Mohaç seferi için Macaristan ve Avusturya'ya gönderilen askeri kuvvetlerin yola çıkarılmış olması Safevî Devleti üzerine yapılacak olan seferin ertelenmesine sebep olmuştur.⁴⁴⁸ Kanuni'nin Şah Tahmasb üzerine yapılacak olan seferi erteleyip Batı'ya yönelmesi Osmanlı'ya karşı ittifak arayışı içinde olan Şah Tahmasb'ın alacağı destekleri de etkisiz hale getirmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran'da Şah İsmail'e vurduğu ağır darbenin etkisiyle bundan sonra askerî bir harekâta kalkışmamışsa bile Anadolu'daki kızılbaş taraftarları ve halifeleri tarafından sürekli Şîî-Safevî propagandası yapılarak Osmanlı Devleti zayıflatılmak ve bu topraklar, Safevî Devleti'ne katılmak istenmiştir. Şah Tahmasb'ın tahta geçişi ile birlikte bu siyaset devam ettirilmiş Kanuni'nin Mohaç Seferine çıkmasını fırsat bilen Anadolu'daki kızılbaşlar ayaklanmalar çıkarmışlardır. Bu ayaklanmalar, Şîî-Safevî propagandalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı gibi, tahta yeni geçen Kanuni'nin yeniden tahrir yaptırması sebebi ile vergilerin artırılmasından ve tahrir memurlarının yaptıkları haksızlıklardan kaynaklanmaktadır. Görüldüğü üzere tarihi bir sürece dayalı Osmanlı-Safevî ilişkilerinin, devletlerarası boyuttan çıkıp halka yansımaları ile Osmanlı idarecilerinin ve memurlarının bazı uygulamalarının sonucu olarak Anadolu'daki kızılbaşlar arasında Süklün ve Baba Zünnun, Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnun oğlu Halil, Şah Kalender ile Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmaları ortaya çıkmıştır.

Kanuni, Batı'ya karşı kazanılan zaferden ve Anadolu'daki kızılbaş ayaklanmalarını bastırdıktan sonra, geciken Doğu seferi ile ciddi bir şekilde ilgilenmeye karar vermiştir. Nitekim Sadrazam İbrahim Paşa komutasında ve Kanuni'nin bizzat katıldığı 1533-1535 yılları arasında İrakeyn seferi tertip edilerek Bağdat fethedilmiş, Doğu Anadolu'nun Osmanlı'ya ait olduğu Şah Tahmasb'a gösterilmiştir. Bu sefer iki

⁴⁴⁸ Uzunçarşılı, II, ss. 449.

yıldan fazla sürmesine rağmen Safevî ordusu, Osmanlı ordusunun karşısına hiç çıkamamıştır.⁴⁴⁹

Kanuni Sultan Süleyman'ın bizzat katıldığı bu seferin Anadolu'nun bütünlüğünü sağlamada ve birçok şehrin Osmanlı'ya bağlanmasında maddi-manevi birçok faydası olmuştur. Bunların yanısıra Safevî Devleti'nin coğrafi şartları nedeniyle ortadan kaldırılamayacağı anlaşılmış, Safevî Devleti belli bir bölgenin dışında tutulmaya gayret edilmiştir.⁴⁵⁰

Kanuni, 1547'de Şah Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın kendisine sığınması ve kendisinin tahta geçirilmesi için Safevî topraklarına sefer yapılmasını istemesi üzerine, hem Anadolu'da yapılan Şîî propagandasını kesmek hem de Elkas Mirza'yı Safevî tahtına oturtmak gayesiyle 1548-1549 yılları arasında Safevî toprakları üzerine yeni bir sefer düzenlemiştir. Şah Tahmasb, Kanuni'nin savaşa davet eden mektupları olmasına rağmen kaçmayı tercih etmiştir. Bu seferle Van Kalesi fethedilmiş, Şirvanşahları bağımsızlığına kavuşturmuştur.⁴⁵¹

Kanuni'nin İstanbul'a dönüşünü fırsat bilen Şah Tahmasb Doğu Anadolu üzerine kanlı bir sefer düzenlemiş, bu sefer sonucunda Bitlis, Muş, Van ve Erzurum gibi şehirlerimiz büyük zarar görmüştür. Şah Tahmasb bunlarla da yetinmeyip 1551-1552 yılları arasında Doğu Anadolu'daki halk üzerine askerlerini göndererek binlerce insanı katletmiştir.⁴⁵²

Bunları duyan Kanuni, Şah Tahmasb'a büyük bir ders vermek için 1554'de üçüncü sefer olan Nahçıvan Seferi'ne karar vermiştir. Yine kaçmayı tercih eden Şah Tahmasb ve ordusu, Osmanlı askerleri ile karşılaşmamıştır. Ancak Osmanlı kuvvetleri bu seferde Nahçıvan ve Revan'da bulunan Şah Tahmasb, oğulları ve valilerine ait köşk ve sarayları yakıp yıkmışlardır.⁴⁵³

⁴⁴⁹ Bostan Çelebi, vrk. 143a-170a; Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 244b-276a.

⁴⁵⁰ Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 65.

⁴⁵¹ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 312a-312b; Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi, *Kitab-ı Süleymannâme*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Kol., No: 4823, vrk. 150a; Müneccimbaşı, vrk. 498a-498b; Solakzâde, vrk. 509a-517b.

⁴⁵² Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 350a-350b; Karaçelebizâde, vrk. 159a-159b; Müneccimbaşı, vrk. 500b-501a.

⁴⁵³ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 354a-364b; Karaçelebizâde, vrk. 164b; Müneccimbaşı, vrk. 503b-504a.

1555'te Osmanlı ordusu Nahçıvan seferinden dönüp Erzurum'da konakladığı esnada Şah Tahmasb'ın barış elçisi gelerek barış antlaşması yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Kanuni Sultan Süleyman, Osmanlı'nın aldığı yerler kendisinde kalması, Safevî topraklarından Anadolu üzerine saldırı ve Şîî propagandası yapılmaması şartı ile Safevî Devleti ile *Amasya Antlaşması* imzalanmıştır.⁴⁵⁴ Bu antlaşmayla elli beş yıldır kabul edilmeyen Safevî Devleti resmen kabul edilmiş, Doğu Anadolu bölgesi Safevîlerin ellerinden alınarak bugünkü sınırlarımız kesinleşmiştir. Yapılan bu barış antlaşması Kanuni Sultan Süleyman'ın ve Şah Tahmasb'ın vefatından sonra 1578 yılına kadar tam 23 yıl devam etmiştir.

2.3.1 Süklün ve Baba Zünnun Ayaklanması

Safevî propagandaları Şah İsmail döneminde devam ettiği gibi o öldükten sonra yerine geçen oğlu Şah Tahmasb tarafından da devam ettirilmiştir. Bunun sonucu olarak Kanuni'nin Mohaç seferine çıkıp Budin'e ilerlediği sırada Bozok Bölgesinde meydana gelen Süklün ve Baba Zünnun ayaklanması, II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinden beri Anadolu'da Safevî Devleti'nin kışkırtmaları sonucu ortaya çıkmış ayaklanmaların devamı niteliği taşımaktadır. Bu ayaklanmada da bazı mahalli yöneticilerin yanlış uygulamalarının ayaklanmayı hazırlayıcı etkenler arasında olduğu söylenebilir.

1522 yılında Rodos Seferi'ne çıkıldığı esnada Dulkadirli beyliğinin başında bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey, halkına zulmettiği, yapılan şikâyetleri teftişe memur olanları öldürdüğü ve Dulkadir beyliğini Osmanlı topraklarına katma gayesi içerisinde olduğu gerekçesiyle dört oğlu ile birlikte Kanuni'nin buyruğu üzerine gizlice öldürülmüştür. Bu olay, Anadolu'da "Osmanlı, yiğit basandır" sözünün ortaya çıkmasına ve yöre halkının büyük tepkisine yol açmıştır. Ali Bey'in öldürülmesi, Dulkadir beyliğini bir Osmanlı eyaleti, Bozok'u da bir Osmanlı sancağı haline getirmiş ise de bu devlete pahalıya mal olacak ayaklanmaların çıkmasına sebebiyet vermiştir.⁴⁵⁵

⁴⁵⁴ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 398a; Karaçelebizâde, vrk. 169b; Solakzâde, vrk. 527a-532b.

⁴⁵⁵ Âli, vrk. 276a; Münecçimbaşı, vrk. 478a; TSMA, E 7097, "...Şabanın on altıncı günü Perşembe günü Artukabada vusul bulub Şehsuvaroğlu gelüb envai istimalet eyleyüb Şehsuvaroğlunun celbedildiği ve yanında Üveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender nam oğullariyle ve sekiz bin adamı bulunduğu fermanı âl-i şân mucibince kendünün ve oğulları mezkurun Üveys'in Veled'in ve Pir Ahmed'in haklarından gelindiği..."; ayrıca bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 75.

Yine bu süreçte, Kanuni Sultan Süleyman tahta geçtiğinde para darlığına çare bulmak için arazi tahririni yenileme ve hazine gelirini artırma yoluna gitmişti. Bu olay, Anadolu'daki tımarlı sipahilerin ve çiftçilerin zararına yol açmıştır. Köylerin vergi gelirlerini eski defterdekenden fazla gösterme emrini almış bulunan il yazıcıları, çiftçilerin vergilerini ağırlaştırmışlar bununla da yetinmeyip çiftlik tavanını aşmış buldukları toprakları da geri almışlardır.⁴⁵⁶ İşte 1526 yılında Osmanlı ordusu Mohaç'ta Macarlar'a karşı parlak bir zafer kazanırken, arazi yazımı sırasında meydana gelen bu rahatsızlıklar, Süklün ve Baba Zünnun önderliğinde ayaklanmalara dönüşmüştür.⁴⁵⁷

Ayaklanmadan bahseden Osmanlı tarihçilerine baktığımızda ayaklanmanın ayrıntılarına değinmelerine rağmen ortaya çıkış sebebi konusunda çok ayrıntılı bilgi vermedikleri görülmektedir. Bu noktada istifade ettiğimiz çağdaş Osmanlı tarihçilerinden Kemalpaşazâde ayaklanmanın sebebini Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Osmanlı Devleti tarafından öldürülmesine bağlamaktadır. Nitekim o öldürüldükten sonra Dulkadirli eyaletinde idarenin Türkmenlerin elinden alınıp bu bölgede yaşayan Bozok halkının isimleri kaydedilerek fişlenmiş ve vergileri arttırılmıştır. Öte yandan Kemalpaşazâde, bu ayaklanmayı çıkaran kişinin ismini vermeden "...Bozoklu didikleri cemaat-i Türkmen ki kefil-i maişetleri hüsam ü sinan vekil-i maslahatları tîr ü kemandur divan-ı kitabete hazır u nazır olub yoklanur tururiken ol fasid seriret-i bed siretler sayir behayim gibi bayirede vü sayirede sayim ü sayir gezeyürürken başları yulara geçüb boyunları boyundırığa girmek raiyet-i tumar gidüb kalan raiyetler gibi hizmetkâr olub çift harcın u bağ haracın virmek ağır geldi ..." ⁴⁵⁸ diyerek Osmanlı toprak vergisi düzenine bağlanmayı kabul etmeyen bu kişilerin tumar ehli ve kalan raiyyet gibi hizmete girip vergi vermeyi kabul etmediklerini dile getirmektedir.

Bu noktada Âlî de Kemalpaşazâde ile aynı fikirde olup 1522 yılında Rodos Seferi'ne çıkıldığı esnada Dulkadirli beyliğinin başında bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in, halkına zulmettiği, yapılan şikâyetleri teftişe memur olanları öldürdüğü ve

⁴⁵⁶ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 118.

⁴⁵⁷ Bu noktada Peçevi, Nişancı Mehmed Paşa(979/1572) ile aynı tarihi vererek diğer Osmanlı tarihçilerinden farklı bir şekilde ayaklanmanın 932/1526 tarihinde meydana geldiğini söylemektedir. Bkz., Peçevî, vrk. 46a; Nişancı Mehmed Paşa, *Târîh-i Nişancı Paşa*, Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötügen Kol., No: 997, vrk. 92a; ayrıca Karaçelebizâde Abdulaziz Efendi de bu ayaklanmanın Zilkade 932'de olduğunu söylemektedir. Bkz., Karaçelebizâde, vrk. 94b; Celâlzâde, Âlî, Solakzâde ve Müneccimbaşı ise ayaklanmanın Zilkade 933'de başladığını ifade etmektedir. Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 159a; Âlî, vrk. 285b; Solakzâde, vrk. 461b; Müneccimbaşı, vrk. 482a.

⁴⁵⁸ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, ss. 342-343.

Dulkadir beyliğini Osmanlı topraklarına katma gayesi içerisinde olduğu gerekçesiyle dört oğlu ile birlikte Kanuni'nin buyruğu üzerine gizlice öldürüldüğünden bahseder. Âlî'ye göre bu olaydan sonra bölgedeki tımarların devlet hazinesine alınması yöre halkının büyük tepkisine yol açmıştır. Ali Bey'in öldürülmesi, Dulkadir beyliğini bir Osmanlı eyaleti, Bozok'u da bir Osmanlı sancağı haline getirmiş olsa da bu hareketin devlete pahalıya mal olacak ayaklanmaların çıkmasına sebebiyet vereceğinden bahsetmiştir.⁴⁵⁹

Tarihsel arka planı ortaya koyan Âlî, ayaklanmanın sebebinin daha iyi anlaşılması noktasında oldukça değerli bilgiler vermektedir. Ona göre, Osmanlı topraklarına katılan Bozok sancağının tahriri yapılırken, Bozok Kızılbaş Türkmenlerinden Kadri Hoca Baba namında Süklün'ün tasarrufunda olan mezraya iki yüz akçe fazla vergi yazarlar. Her ne kadar o bu paradan yüz akçesinin bağışlanmasını ve yalnız yüzünün alınmasını rica ederse de dinlemezler. Süklün isteğinde direnir. En sonunda öfkelenen görevliler, Süklün'ün adamlarından birini yakalayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler. İşte bu yüzden Süklün, oğlu Şah Veli ve Zünnun adlı bir kızılbaş Türkmen kendilerine katılmayanları öldürerek mallarını yağma ederek ayaklanmıştır. Öldürdükleri kişilerden aldıkları eşyalarla, tuğ ve sancak kaldırıp, taraftarlarına zurna çaldırarak etrafa saldırmaya başlamışlar ve Sivas vilayetine doğru çekilmişlerdir.⁴⁶⁰

Solakzâde de kendinden önceki tarihçiler gibi ayrıntıya girmeden “...*Hazret-i padişah-ı hümayun saadet ve ikbal ile Engüris-i menhus seferine teveccüh buyurup ol canibin feth-i teshirine meşgul iken serir-i şehinşahi vucud-i mesudlarından tahiy olucak vilayet-i Anatolida Bozok sancağında Baba Zünnun nâm müfsid huruc idüp*” diyerek ayaklanmanın sebebinin padişahın Macaristan seferine çıkmasının ardından padişahlık tahtında oluşan boşluğa bağlamıştır.⁴⁶¹

⁴⁵⁹ Âlî, vrk. 276a; ayrıca bkz., Müneccimbaşı, vrk. 478a; TSMA, E 7097, “...Şabanın on altıncı günü Perşembe günü Artukabada vusul bulub Şehsuvaroğlu gelüb envai istimalet eyleyüb Şehsuvaroğlunun celbedildiği ve yanında Üveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender nam oğullariyle ve sekiz bin adamı bulunduğu fermanı âl-i şân mucibince kendünün ve oğulları mezkurun Üveys'in Veled'in ve Pir Ahmed'in haklarından gelindiği...”.

⁴⁶⁰ Âlî, vrk. 285b.

⁴⁶¹ Solakzâde, vrk. 461b.

Peçevî (1060/1650) ise ayaklanmanın nedenlerini ve ayrıntılarını Âlî'den alıntılararak eserinde onun ifadelerine yer vermiştir. Bunun dışında ayaklanan bu kişilerin Bozok Türkmenleri'nden olduğunu belirtmiş, dinin koruyucusu padişahın muzaffer İslâm askeri ile bir süre kâfir ülkelerini talan ve yakıp yıkma işleriyle uğraşırken bu eşkiyanın ayaklanıp önce o bölgedeki görevli olan Muslihüddin adındaki kadıyı, onun kâtibi Mehmed'i ve Hersekzâde Ahmed Paşa'nın oğlu Sancakbeyi Mustafa Bey'i öldürdüklerini söyleyerek tıpkı Solakzâde gibi ayaklanmanın ortaya çıkışını Padişah'ın ülkede olmayışına bağlamıştır.⁴⁶²

Karaçelebizâde (1065/1658) de ayaklanmanın sebebini padişahın Mohaç'ta oluşuna bağlayarak "...arazil-u evbaş-u gariban isyan çıkarup köşe başu işgal itdükleri ateş-i fitne-u fesad iştiğal buldi" ifadesini kullanmıştır.⁴⁶³ Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde 13 Temmuz 1539 - Nisan 1541 tarihleri arasında sadrazamlık yapmış olan Osmanlı devlet adamı ve tarihçi Lütfi Paşa, Tevarih-i Âl-i Osman adlı eserinde bu ayaklanmanın sebebi ile ilgili çok ayrıntıya girmeden "...Sultan Süleyman Engürüs seferine teveccüh idecek Zülkadir vilayetinde Celâli belürdi..."⁴⁶⁴ diyerek diğer bazı tarihçiler gibi ayaklanmanın sebebini padişahın ülke dışında oluşuna bağlamaktadır.

Öte yandan Mustafa Akdağ da bu ayaklanmanın ekonomik sıkıntılardan kaynaklandığını ifade etmek için Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçtiğinde para darlığına çare bulmak için arazi tahririni yenileme ve hazine gelirlerini artırma yoluna gittiğinden bahsetmektedir. Bu olayın Anadolu'daki tımarlı sipahilerin ve çiftçilerin zararına yol açtığını ifade eden Akdağ, köylerin vergi gelirlerini eski kayıtlardan fazla gösterme emri almış olan il yazıcılarının bununla yetinmeyip çiftlik tavanını aşmış buldukları toprakları da geri aldıklarından bahsetmektedir.⁴⁶⁵

Görüldüğü üzere ayaklanmanın sebeplerine değinen bir kısım tarihçi bu hareketin meydana gelişini bölgede yapılan tahrir sonucu ortaya çıkan ağırlaştırılmış vergilere bağlarken diğer bir kısmı da ana sebebe değinmeksizin padişahın ülke dışında oluşuna bağlamaktadır. İşte 932/1526 yılında Osmanlı ordusu Mohaç'ta Macarlar'a

⁴⁶² Peçevî, vrk. 46a.

⁴⁶³ Karaçelebizâde, vrk. 94b.

⁴⁶⁴ Lütfi Paşa, vrk. 331a.

⁴⁶⁵ Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 118.

karşı parlak bir zafer kazanırken, arazi yazımı sırasında meydana gelen bu rahatsızlıklar, Süklün ve Baba Zünnun önderliğinde ayaklanmalara dönüşerek Kanuni Sultan Süleyman döneminde kızılbaş Türkmen zümrelerin tekrar ayaklanmalarına sebep olmuştur.

Hadisenin oluşum sürecine geçmeden önce bu harekete liderlik yapan kişi ile lider kadronun kimlikleri ile ilgili bilgi vermemiz gerekir. Öncelikle daha önce ifade ettiğimiz ayaklanmalardan farklı olarak bu hareketin liderinin tek kişi olmadığını, lider kadronun birden fazla kişiden meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu kişiler genellikle Osmanlı tarihlerinde ya farklı isimlerle verilmiş ya da bazı isimler görmezden gelinmiştir. Örneğin, ayaklanmadan bahseden Kemalpaşazâde, ayaklanmanın lideri hakkında herhangi bir bilgi vermeden “...*Bozoklu didikleri cemaati Türkman...*”⁴⁶⁶ ifadesini kullanarak onun Bozok’ta yaşayan Türkmenlerden biri olduğunu belirtmekle yetinmiştir. Aynı şekilde Karaçelebizâde de bu konuda “...*arazil-u evbaş-u gariban isyan çıkarup...*” diyerek ayaklanmanın gariban kızılbaş reziller tarafından çıkartıldığını söyleyip ayaklanmanın liderinin kim olduğu konusunda herhangi bir bilgi vermemektedir.⁴⁶⁷ Diğer taraftan yukarıda bahsettiğimiz üzere dönemin önemli şahsiyetlerinden olan Lütü Paşa da çağdaş tarihçilerden farklı olarak “*Zülkadir vilayetinde Celâli belürdi*”⁴⁶⁸ diyerek daha önce belirtmiş olduğu “Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasından sonra çıkan bu tür ayaklanmalara Celâli denildi” ifadesini burada kullandığı görülmektedir.

Öte yandan Âlî ise “...*bunların baş ve buğları namında Kadri Hoca Baba nâm bir cahil koca kendusi Süklün dimekle mulakkab ve kızından halefi Süklünoğlu Şah Veli nâm bir bed mezheb ve Zünnun nâm fasık...serdârlarından olan Zünnun...*”⁴⁶⁹ diyerek ayaklanmanın liderini lakabı Süklün olan Kadri Hoca Baba şeklinde vermekte ve ona kızının oğlu Süklünoğlu Şah Veli ile Zünnun adlı birinin destek olduğundan bahsetmektedir. Bu noktada Celâlzâde’nin bize vermiş olduğu bilgiler Âlî’nin vermiş olduğu bilgilerle birleştirilince karşımıza şu çıkmaktadır. Nitekim Celâlzâde “...*taife-i melahide serdarları olan Baba nâm müfsid ile Zülkadirlüden Zünnun nâm âsi ve*

⁴⁶⁶ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, ss. 342-343.

⁴⁶⁷ Karaçelebizâde, vrk. 94b.

⁴⁶⁸ Lütü Paşa, vrk. 331a.

⁴⁶⁹ Âlî, vrk. 285b, 286a.

Süklanoğlu Musa nâm belîd-i bî din”⁴⁷⁰ diyerek ayaklanmanın liderini tam olarak belirlememize yardımcı olmaktadır. Bu bilgilerden Zünnun’un Bozoklu olduğu Süklün’ün oğluna Musa da denildiği anlaşılmaktadır.

Bostan Çelebi ise bu noktada dikkat çekici bir bilgi vererek bahsi geçen Musa’nın Süklan oymağı beyi olduğunu ifade etmektedir.⁴⁷¹ Nişancı Mehmed Paşa (979/1572) ise “...Zülkadırlüden Süklanoğlu ve Atmaca nâm müfsidler...”⁴⁷² diyerek ayaklanmanın iki kişi kontrolünde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu bilgilerden ayaklanmaya liderlik yapan kişinin Süklanoğlu olduğu diğer tarihçilerin Zünnun diye verdiği şahsiyetin ise diğer bir lakap veya isminin Atmaca olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada ayaklanmanın adını “...isyan ve huruc-i Süklün Koca ve Süklünoğlu Şah Velî ve de Zünnunoğlu”⁴⁷³ diye koyan Peçevi, Âlî’nin vermiş olduğu bilgileri teyit etmektedir. Solakzâde ve Müneccimbaşı ise ayaklanmaya liderlik yapan bir tek kişiden bahsederek Bozok Sancağı’nda Baba Zünnun adlı bir müfsid ve mülhidin ayaklandığından bahsetmektedir.⁴⁷⁴ Görüldüğü üzere ayaklanmaya liderlik yapan asıl kişinin Süklün veya Baba lakabıyla anılan *Kadri Hoca* olduğu anlaşılmaktadır. Ona destek veren kişiler ise kızının oğlu Şah Velî veya diğer bir ismi ile Musa’dır. Öte yandan diğer bir destekçisi ise Atmaca da denilen Baba Zünnun adlı bir kızılbaş Türkmendir. Tüm bu bilgiler liderlerin ya ismi ile ilgili ya da vasfı ile alakalı bilgilerdir. Öte yandan bir kısım çağdaş Osmanlı tarihçisinin vermiş olduğu bilgilerden ayaklanmaya liderlik yapan kişilerin Bozoklu olduğu anlaşılmaktadır. İşte ayaklanmaya liderlik yapan kişi veya kişiler hakkında elde ettiğimiz biyografik bilgiler bundan ibarettir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine geçecek olursak arazi yazımı için Bozok bölgesine gönderilen Kadı Muslihuddin, kâtibi Mehmed ve Sancakbeyi(Vali) Mustafa Bey Bozok Kızılbaş Türkmenleri’nden Kadri Hoca Baba namında Süklün’ün tasarrufunda olan mezraya yüz akçe fazla vergi yazmıştır. Ancak Süklün, bu paranın yüz akçesinin bağışlanmasını ve yalnız yüzünün alınmasını rica etmişse de sözü dinlenmemiştir. Süklün isteğinde direnmişse de öfkelenen görevliler, Süklün’ün

⁴⁷⁰ Celalzâde, *Tabakât*, vrk. 159a-159b.

⁴⁷¹ Bostan Çelebi, vrk. 96b.

⁴⁷² Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a.

⁴⁷³ Peçevî, vrk. 46a.

⁴⁷⁴ Solakzâde, vrk. 461b; Müneccimbaşı, vrk. 482a.

adamlarından birini yakalayıp uzun sakalını kesmişler ve işkence etmişlerdir.⁴⁷⁵ Bunun üzerine Süklün, oğlu Şah Veli(Musa) ve Baba Zünnun adlı kızılbaş Türkmenlerle yukarıda bahsi geçen devlet memurlarını öldürerek ayaklanmayı başlatmıştır.⁴⁷⁶ Bununla birlikte öldürdükleri kişilerden aldıkları eşyalarla tuğ ve sancak kaldırıp, taraftarlarına zurna çaldırarak etrafa saldırmaya ve Sivas'a doğru çekilmeye başlamışlardır.⁴⁷⁷

Bu gelişmeler Kanuni Sultan Süleyman'a Mohaç seferindeyken bildirilmiş ve derhal üzerine Karaman Beylerbeyisi Hürrem Paşa gönderilmiştir. Hürrem Paşa eyalet askeriyle varıp Kayseri yakınlarındaki Kurşunlu⁴⁷⁸ denilen yerde Süklün ve Baba Zünnunla karşılaşmıştır. Yapılan savaşta Hürrem Paşa, İçel Sancakbeyi Bostancı Ali Bey, Kayseri Hâkimi Behram Bey ve askerinin çoğu şehit olup askerlerden bir kısmı da esir edilmiştir.⁴⁷⁹ Peçevi, ayaklanmayı bastırmak için çevredeki beylere durumu bildiren ve yardım talep eden Hürrem Paşa'nın aceleci davranarak onları beklemeden kızılbaşlar üzerine saldırıya geçtiğini hem kendinin hem de diğer beylerin şehit oluşuna sebep olduğunu söylemektedir.⁴⁸⁰

İyice kuvvet kazanan Süklün ve Baba Zünnun, yol üzerindeki Artukabad ve Kazabad'ı yakıp yıkmış⁴⁸¹ beyleri olan Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesi sebebiyle kırgın olan Dulkadirli Türkmenleri'nden üçbin beşyüz kişinin katılımıyla ayaklanma daha da büyümüştür.⁴⁸² Çarpışmada canlarını kurtaran Osmanlı beyleri ve askerleri ise Kayseri'ye gelmiştir. Adana Sancağı Beyi Pîrî Bey, Tarsus Sancağı Beyi Hüseyin Bey

⁴⁷⁵ Bostan Çelebi, vrk. 96b; Âlî, vrk. 285b; Peçevî, vrk. 46a.

⁴⁷⁶ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 159a; Âlî, vrk. 285b; Bostan Çelebi, vrk. 96b; Peçevî, vrk. 46a; Müneccimbaşı, vrk. 482a; Karaçelebizâde, vrk. 94b; Lütfî Paşa, vrk. 331a.

⁴⁷⁷ Âlî, vrk. 285b; Kemalpaşazâde, ayaklanmanın büyümesi üzerine birçok Süklün taraftarının Azerbaycan'a gittiklerini şu şekilde aktarır “...ol bed siret şumlar bumlarından çıkdılar kaçdılar Nar-ı hasreti diyarile can-ı bed gümanları pür azer olub kişver-i Azerbaycan'a kasd itdiler. Gözler yaş ü bağırları baş tolub ol gümrah-ı ru-siyahlar kızılbaşa gıtdiler...”, bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 346; ayrıca bkz., Bostan Çelebi, vrk. 96b.

⁴⁷⁸ Celâlîzâde ve Solakzâde, bu yeri Kurşunlu Beli olarak zikreder. Bkz., Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 160a; Solakzâde, vrk. 461b.

⁴⁷⁹ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 160b; Bostan Çelebi, vrk. 97a; Âlî, vrk. 286a; Peçevî, vrk. 46a; Müneccimbaşı, vrk. 482a; Karaçelebizâde, vrk. 94b; Lütfî Paşa, vrk. 331a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 344.

⁴⁸⁰ Peçevî, vrk. 46a; ayrıca Kemalpaşazâde, Hürrem Paşa'nın karşısındaki kuvvetleri ciddiye almadan onlarla savaşa girdiğini ve şehit olduğunu, akabinde kendi askerlerinin de kararsız kaldıklarını “Gerçe kim başa ayakdurur tayak, baş gidicek pay-dar olmaz ayak” diyerek komutansız savaşamadıklarını dile getirir. Bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 345.

⁴⁸¹ Âlî, vrk. 286a; Müneccimbaşı, vrk. 482a; Karaçelebizâde, vrk. 94b; Solakzâde, vrk. 461b.

⁴⁸² Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 160b.

ve Sis Meliku'l-Umerası Mustafa Bey durumu buradan padişaha yazarak bildirmişlerdir.⁴⁸³ Padişah gelen bu bilgi üzerine ayaklanmayı ciddiye almış olmalı ki bu sefer ayaklanan kızılbaş Türkmen çevreler üzerine yeni ve güçlü bir kuvvet düzenleyerek 5 Zilhicce 932 tarihinde Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Maraş Hâkimi Mahmut Bey ve Malatya Sancakbeyi Yularkısdıoğlu İskender Beyi bin sipahi ile ayaklanan Kızılbaşların durumunu öğrenmek üzere göndermiştir.⁴⁸⁴ Bunun üzerine İskender Bey kızılbaşları ele geçirmek için bir pusu kurup içine yeterli miktarda askerini yerleştirerek onları pusuya çekmeye çalışmış ama yaptığı bu plan işe yaramamakla birlikte dörtüye yakın adamının ölümüne neden olmuştur.⁴⁸⁵ Bununla birlikte 19 Zilhicce 932 Çarşamba günü Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Adana Sancak Beyi Pîrî Bey'in yardımıyla kızılbaşlar üzerine yürümüştür. Höyükü⁴⁸⁶ denilen yerde ikinci vakti kanlı bir savaş olmuş düşmandan bini atlı ve yaya telef olmuştur. Böylece kızılbaş Türkmen gruplar ilk ciddi yenilgiyi almışlardır. Ölenler arasında Baba Zünnun olmakla birlikte geri kalan taraftarları sarp bir dağa kaçarak saklanmışlardır. Ölenlerin geri kalan eşyaları, ağırlıkları, çadır ve otağları alınmıştır.⁴⁸⁷ Ardından dağa kaçan Süklün ve taraftarları, bir gece ansızın Hüseyin Paşa ve Pîrî Bey üzerine saldırmış, bu ani saldırıdan birçok Osmanlı askeri şehit olmakla birlikte Hüseyin Paşa ağır yaralanarak vefat etmiştir. Bu olay, kızılbaş Türkmen çevreler için rövanş anlamına gelmektedir. Geride kalanlar günlerce bölgedeki kasaba ve köylere musallat olmuşlardır. Sonuçta Padişahın isteği üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa askerleriyle kızılbaşların üzerlerine gönderilmiş ve Düzcuma⁴⁸⁸ denilen yerde yapılan savaşta kızılbaş ve taraftarlarından hiçkimse sağ kurtulamamıştır.⁴⁸⁹ Elde edilen sonuç İstanbul'a bildirildiğinde artık herkesin yerli yerine gönderilmesi ferman buyrulmuştur.⁴⁹⁰

⁴⁸³ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 161a; Âlî, vrk. 286a; Karaçelebizâde, vrk. 94b; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 345-346.

⁴⁸⁴ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 161a; Peçevî, vrk. 46b; Müneccimbaşı, vrk. 482b; Karaçelebizâde, vrk. 94b; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 346.

⁴⁸⁵ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 161b; Peçevî, vrk. 46b; Müneccimbaşı, vrk. 482b; Solakzâde, vrk. 461b.

⁴⁸⁶ Solakzâde'de Hunbeli olarak geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 461b.

⁴⁸⁷ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 162a; Peçevî, vrk. 46b; Müneccimbaşı, vrk. 482b; Karaçelebizâde, vrk. 96a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 347; Âlî, Baba Zünnun'un başı kesilerek öldürüldüğünü söylemektedir. Bkz., Âlî, vrk. 286a; Lütfî Paşa ise, Celâli olarak nitelendirdiği ayaklanmanın elebaşısı için Kızılbaş gitti diyerek ölmediğini iddia etmektedir. Bkz., Lütfî Paşa, vrk. 331a.

⁴⁸⁸ Bostan Çelebi, Düzcuma denilen yeri Cemre olarak vermektedir. Bkz., Bostan Çelebi, vrk. 98a

⁴⁸⁹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163a; Bostan Çelebi, vrk. 98a; Peçevî, vrk. 46b; Müneccimbaşı, vrk. 482b; Karaçelebizâde, vrk. 96a; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 347; Nişancı Mehmed

Anadolu Beyliklerinde tımar sisteminin olduğu Osmanlı'nın bu beyliklerin tımar sahiplerini yerlerinde bırakarak beratlar verdiği Osmanlı siyasetinin bir parçası olarak bilinmektedir. Ancak bölgelerde mevcut olan örf ve adetler, kabilelerin göçebe veya yarı göçebe oluşuyla alakalı uygulamaları, Osmanlı'nın merkezileşme siyasetinin benimsenmesine engel olmuştur. Tımar sahibi eski yerli beyler, kölelikten veya devşirme sisteminden gelen idarecilerin yüksek gelirli tımarları ellerine geçirmeleri veya bunların başkalarına verilmesinden hoşnutsuzluk içinde olmuşlardır. Bu süreçte Osmanlı-Safevî ilişkileri çerçevesinde gelişen mücadeleler, onlar için büyük bir cesaret kaynağı olmuş, bu da Osmanlı'ya karşı ayaklanmaların büyümesine sebep olmuştur.

16. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı İmparatorluğu fetihlerle sürekli genişlediği için devletin hukuki, askeri, mali ve sosyal yapısında da değişimler yaşanmıştır. Buna bağlı olarak her yerde tek bir vergi düzeni uygulamak mümkün olmamış, bölgenin coğrafi şartları, ırkî ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak ayrı ayrı düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemeler, devletin gelir gider dağılımını kontrol edebildiği sürece devam etmiştir. Ancak 1523-1596 tarihleri arasındaki bütçe gelir ve giderleri, artan kamu giderleri karşısında yetersiz kalmış, bu yüzden bütçe, sürekli açık vermiştir. Bunun en büyük nedenlerinden biri de, devletin gelir elde etmek için taşradan vergi toplama ve bu gelirlerin merkeze aktarılması sürecinde ortaya çıkan güçlüklerdir.⁴⁹¹

Süklün ayaklanmasında kullanılan propaganda yöntemine baktığımızda bu süreçte dinî-mezhebî söylemlerden çok, önemli ölçüde ekonomik sıkıntı ve taleplerin dile getirildiği görülmektedir. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesi ile birlikte Osmanlı-Safevî ilişkilerinde yumuşama olması daha sonraki dönemlerde aradaki bu yumuşamanın bozularak Yavuz Sultan Selim dönemine benzer bir hale gelmesi ve Mohaç Seferi'nin yapılacak olan Doğu seferini geciktirmesine rağmen aradan geçen altı yıl içerisinde herhangi bir ayaklanma olmayışı ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde yeni bir tahrir yapıldıktan sonra böyle bir ayaklanmanın ortaya

Paşa, Süklünoğlu ve Atmaca'nın Safevî ülkesine kaçıp giderken beylerbeyiler tarafından yakalanıp başlarının kesildiğinden bahsetmektedir. Bkz., Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a.

⁴⁹⁰ Âlî, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 46b; Solakzâde, vrk. 461b; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 347.

⁴⁹¹ Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985, s. 17.

çıkması bu harekete dinî-mezhebî bir nitelik kazandırmaktan ziyade iktisadî nitelikli bir ayaklanma hüviyeti kazandırmaktadır. Dikkat edilirse Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidara gelmesi ile birlikte yaptığı uygulamalar ekonomik kalkınmayı amaçlar niteliktedir. Yavuz döneminde yapılan seferler ve harcamalar yeni iktidarı bu yönde önlemler almaya itmiş görünmektedir. Nitekim Kanuni'nin göreve gelir gelmez ibrişim yasağını kaldırması, Safevî Devleti ile ticarete izin vermesi ve Safevî tüccarlarını serbest bırakması, Osmanlı-Safevî ilişkilerini düzeltmeyi amaçlamakla birlikte ekonomik kalkınmayı amaçlayan bir niyet de taşımaktadır. Diğer taraftan Belgrat'ın ele geçirilmesinden sonra Rodos adasının alınması, coğrafi olarak Anadolu'ya yakın olmasının dışında Türk ve Müslüman ticaretine engel olan bir konumda olmasındandır.⁴⁹² Dolayısıyla Kanuni'nin buradaki amacı, ticari faaliyetlerin yürütülüp ekonomik kalkınmadır. Görüldüğü üzere alınan ekonomik önlemler ortada var olan bir sorunu ortaya koyduğu gibi yeni bir tahrir ihtiyacını da gündeme getirmiştir.

Dikkat edilirse var olan ekonomik problemleri çözme sürecinde Belgrat ve Rodos seferine çıkılması, yapılan sefer harcamaları ve alınan savaş vergileri, mevcut ekonominin daha da bozulması anlamına geleceğinden Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının tam da bu süreçte ortaya çıkması oldukça manidardır.

Bu dönemdeki ekonomik sıkıntıların en önemlisi para darlığı meselesidir. Osmanlı Devleti'nde ortaya çıkan para meselesi ve uygulanan politikalara baktığımızda kendisine özgü istikrarlı bir para sistemi kurmaya çalışıldığı görülmektedir. Bunun amacı devletin bağımsızlığını ortaya koymak olduğu gibi ülke içindeki vergi ve diğer devlet gelirlerinin toplanması ve ödemelerinin yapılmasında kendi parasının kullanılmasının gurunu yaşamaktır. Bu amaçla farklı dönemlerde mevcut kıymetli madenlerden sikkeler bastırıldığı gibi ülkeye değerli madenlerin girişi teşvik edilmiş çıkışı ise engellenmeye çalışılmıştır. Böylece para arzının yeterli seviyede tutulması amaçlanmıştır.⁴⁹³ Ancak fetihlerin devam etmesi ile merkeze uzak bölgelerde Osmanlı'nın kendi para sisteminin uygulanması pek mümkün olmamış o bölgelerde eskiden kullanılan para birimlerine dokunulmadan kullanılmıştır. Hatta diğer ülkelerin kullandıkları para birimlerinin ülke içinde kullanımı altın ve gümüş miktarını artırmak

⁴⁹² Uzunçarşılı, II, s. 313.

⁴⁹³ Ahmet Tabakoğlu, "İktisat Sistemi", *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, s. 199, 205.

maksadıyla özendirilmiştir. Ancak bu noktada Osmanlı akçesinin değeri diğer ülkelere oranla daha yüksek ayarda olduğu için genellikle yurt dışına kaçırılmaya çalışılmıştır. Her ne kadar bu engellenmeye çalışılsa da çok başarılı olunamamıştır.⁴⁹⁴ Bu tür engellemeler rüşvet, kaçakçılık ve fiyatların yükselmesi gibi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir. Bu durumda sorunu çözmeye yönelik altın ve gümüş gibi kıymetli madenler darphaneye gönderilerek paraya dönüştürülse de pek sonuç alınamamıştır.⁴⁹⁵ Akçenin ağırlığı ve değerinin düşmesiyle birlikte bölgeden bölgeye yüzde altıyüzlere varan fiyat artışları görülmüştür. Aslında para darlığının ve bunun yol açtığı sorunların kaynağında akçenin değerinin düşmesinin yanında devletin fetih politikalarının gereği olarak harcamalarını artırması buna mukabil bu duruma kaynak sağlayacak gelir kaynaklarını yeterince oluşturamaması yatmaktadır.

İşte bu amaçla Kanuni Sultan Süleyman para darlığına çözüm bulmak için ülke gelirlerini artırma gayesiyle yeni bir tahrir yapımına gitmiştir. Osmanlı Devleti'nde ziraî ekonomiyi düzenleyen kanunlar yapılmadan önce toprağın mülkiyeti ve tasarruf şekli devlet kontrolünde sistemleşmesi gerekmektedir. Devletin malî ve askeri gücünün ziraî arazilerin sürekli ekilmesine bağlı oluşu hem nüfusun hem de arazilerin sürekli kontrol edilmesini gerektirmektedir.⁴⁹⁶ Ayrıca toprağa bağlı hale getirilen köylü ve yarı göçebe unsurlar mümkün mertebe yerleşik hale getirilerek nüfus ve arazi sayımlarıyla denetim altına alınmaya çalışılmıştır. Mevcut bu nüfusu yerinde tutabilmek için ise köylüye bir tarım alanı verilerek o bölgede istihdam edilmeye çalışılmıştır. Görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nde arazi rejiminin uygulanabilmesi nüfus ve arazi tahrirleri vasıtasıyla olmuştur. Yapılan bu tahrirler çeşitli zamanlarda ortaya çıktığı gibi ihtiyaç hâsıl olduğunda belirlenmiş zaman beklenmeden de yapılmıştır. Yeni bir tahrirde amaç devlet gelirlerinde ortaya çıkan artışları tespit etmenin yanında son tahrirden bu yana geçen zaman içinde ortaya çıkan suistimalleri ve aksaklıkları gidermektir.⁴⁹⁷ Her vilayet ve sancağın kanunnamesinde o çevre için bir tarlanın kaç dönüm topraktan oluştuğu

⁴⁹⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara: Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1979, ss. 275-278.

⁴⁹⁵ Ali Akyıldız, *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 23.

⁴⁹⁶ Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, s. 1002; Ömer Lütfi Barkan, "H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, 1953, ss. 251-260.

⁴⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2, 1940-1941, s. 36.

belirtilmektedir. Bu durumda köylü üzerinde kayıtlı tarlanın kapsadığı toprağın o sancak için tayin edilen dönüm miktarından fazla olmaması gerekmektedir. Ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın yaptırdığı bu tahrirde herkesin elindeki toprakların dönüm miktarı mevcut resmi kayıtlarla karşılaştırıldığında oldukça az oldukları görülmüştür. Çünkü belirli zaman aralıklarında yapılan bu tahrirlerde kişinin sahip olduğu arazinin tam olarak ölçülmesi mümkün değildir. Bu işlem hem zaman aldığı gibi yapılması çok zor bir iş olarak görülmektedir. İşte bu noktada Kanuni Sultan Süleyman'ın tahta geçmesi ile her hangi bir Kanunname değişikliği yapmadan köylünün elindeki tarla ya da arazinin tam ölçüsü alınmıştır. Bir nevi günümüzdeki kadastro çalışması gibi köylünün ödemekte olduğu verginin az olduğu ve vermesi gereken miktarın mevcut halinden bir buçuk ya da iki kat fazla vermesi gerektiği ortaya çıkarılarak yeni bir gelir elde etme yoluna gidilmiştir. Ancak bu durum köylünün daha fazla vergi vermesini, bu da daha çok çalışmasını gerektirdiği gibi bu işle görevlendirilmiş il yazıcılarının yapmış oldukları hoşnutsuzluklar da halkı iyice kızdırmıştır.⁴⁹⁸ Bununla birlikte kızılbaş Türkmen kesimler dışında Rumeli'de Kanuni'nin saltanatının ilk yılı olan 1520'den itibaren fazla vergi koyma ve ayrıca dirlik erbabının ve ehl-i örfün de kendilerine ait vergileri kanunnamenin belirttiğinden fazla istemeleri neticesinde Ohri, Avlonya, Yanya, Manastır gibi yerlerde Hristiyan köylülerin de kanunsuz vergilere ayaklanmalarına sebep olmuştur.⁴⁹⁹

Diğer taraftan köylünün tarlasına yazılan dönüm fazlası, tımarlı sipahileri de oldukça zarara sokmuştur. Çünkü bu fazlalık miktar köyün vergi gelirini yükselteceği için örneğin onikibin akçelik tımarı karşılığı dört köyü bulunan bir tımarlı sipahinin bu köylerinin geliri, dönüm fazlasının beyanıyla onaltıbin akçeye çıkmış ise fazlalık olan miktar kendisinden alınarak elinde mevcut dört köyün, üç köye inmesine sebep olmuştur. Bu durum tımarlı sipahileri de oldukça rahatsız etmiştir.⁵⁰⁰

Görüldüğü üzere devletin gelir elde etmek için başvurduğu tahrir uygulamasında mevcut arazilere uygulanan vergilerin artması, tımarlı sipahilerin elinden tımarlarının alınması ve vergi memurlarının haksız uygulamaları bu dönemde Süklün ve Baba

⁴⁹⁸ Akdağ, *Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, s. 423.

⁴⁹⁹ Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, s. 473; ayrıca bkz., Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, s. 119.

⁵⁰⁰ Akdağ, *Türkiyenin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, ss. 424-425.

Zünnun, Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnun oğlu Halil, Şah Kalender, Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmaları Şeklinde bir dizi ekonomik nitelikli ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim Süklün’un arazisine fazladan yk akçenin yazılmasının ve il yazıcısının Süklün’un yanındaki kızılbaş Türkmen dedelerinden birinin sakalının kesilmesinin akabinde böyle bir ayaklanmanın ortaya çıkışı bu ayaklanmayı dini olmaktan ziyade siyasi ve gayri ahlakı bir uygulamanın sonucunda ortaya çıkan bir hareket olarak görmemize sebep olmaktadır.

Daha nceki dönemlerde ortaya ıkmiŐ ayaklanmalardan farklı olarak Osmanlı tarihçilerinin üzerinde ittifak ettikleri Őeylerden biri, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının dini sebeplerden ziyade sadece ekonomik sebeplerle ortaya ıkmiŐ olduğudur. Nitekim ayaklanmadan bahseden tarihçiler, ayaklanmayı çıkaran kişilerden bahsederken kızılbaş Türkmen ifadesini kullanmakla birlikte, bunların ortaya çıkarmış oldukları kargaŐayı mfsidlik ve eşkiyalık diyebileceğimiz türde ifadelerle anlatmıŐlardır. Dikkat edilirse önceki ayaklanmalarda kullanılan rfızı, mülhid gibi dini nitelikli vasıflandırılmalar, bu olayda birkaç tarihçi dışında pek kullanılmamıŐtır.⁵⁰¹ öte yandan ayaklanmanın ekonomik sebeplerden kaynaklanmış olduğunu söylemelerine rağmen bazı Osmanlı tarihçilerinin ayaklanmayı çıkaran kişiler için “ *bed mezheb, fasık, zemimu’l-meŐreb, taife-i melahide, mülhid* ” gibi dinı vasıflar⁵⁰² kullanmaları, Osmanlı tarihçilerinin o bölgede yaşayan kızılbaşlara potansiyel bir tehdit gözüyle baktıklarının açık delilidir.

Bu dönemde ekonomik sıkıntılara zemin hazırlayan faktörlerden biri de ayaklanmaların olduğu dönemde önemli bir nüfus artışı yaŐanmasıdır. Kanuni’nin tahta geçiŐinin ilk on yılında (1520-1530) bütün Osmanlı topraklarını kapsayan tahrirlere göre nüfusun 11.357.000’den 30 milyon civarına ulaştığı tahmin edilmektedir. Aynı

⁵⁰¹ Osmanlı tarihçileri ayaklanmayı çıkaran kişiler için Şu ifadeleri kullanmışlardır. Örneğin, KemalpaŐazade’de “...ol fasid seriret-i bed siretler...” Şeklinde geçmektedir. Bkz., KemalpaŐazade, *Tevrih-i l-i Osmn X. Defter*, s. 343; Peçevi’de “ ...Bozok Türkmenlerinden adları geçen eşkiya...” Şeklinde kullanılmıştır. Bkz., Peçevi, vrk. 46a; Solakzade’de “...Baba Zünnun adlı bir müfsid huruc eyledi...” Şeklinde ifade edilmiştir. Bkz., Solakzade, vrk. 461b; Karaelebizade’de, “...Zünnun nam bir Őakı...” Şeklinde geçmektedir. Bkz., Karaelebizade, vrk. 94b; Nişancı Mehmed Paşa’da “...Süklünoğlu ve Atmaca nam müfsidler...” Şeklinde kullanılmıştır. Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a.

⁵⁰² örneğin, l’de, ayaklananlar için “...sklnoğlu nam bed mezheb ve zünnun nam fasık ve zemimu’Ő-meŐreb...” ifadesi kullanılmıştır. Bkz., l, vrk. 285b; Cellzade’de “...taife-i melahide serdarları olan baba nam asi...” olarak geçmektedir; Müneccimbaşı’da ise “...Baba Zünnun denen bir mülhid...” olarak zikredilmektedir.

dönemde Anadolu ve İstanbul nüfusunun ise 5-6 milyondan 8-9 milyona çıktığı görülmektedir.⁵⁰³ Bu nüfus artışı topraksız ve işsiz bir kalabalığın oluşmasına neden olmakla birlikte yine bu kişiler, uzun süre iş bulamadıkları zamanlarda eşkiyalığa başvurmuşlar ya da farklı sebeplerden ayaklanma başlatan kişilere destek olmuşlardır.

Diğer taraftan ayaklanma sürecine baktığımızda Süklün ve Baba Zünnun'un kendilerine katılmayanları öldürüp etrafi yağmalayarak Sivas'a doğru çekilmeleri mevcut siyasal iktidarı ele geçirme amaçlı olmaktan ziyade mevcut ekonomik düzeni ve yerel görevlilere olan hoşnutsuzluğu dile getirmek için uygulamış olduklarını göstermektedir. Nitekim Sivas'a çekilmeleri Anadolu topraklarından kaçmaya meyilli olduklarını ve büyük bir hezimete uğrayacaklarını bildikleri anlamına gelmektedir.

Burada şunu da söyleyebiliriz ki her ne kadar bu ayaklanma ekonomik gayelerle çıkmış gibi gözükse de siyasî bir anlam da taşımaktadır. Nitekim Kanuni'nin Safevîlerle ilişkileri düzeltmek istemesine rağmen karşı taraftan aynı niyeti göremeyişi ve üstüne Safevîler'in Alman, Macaristan ve Portekiz Kralları ile ittifak girişiminde bulunması yeni bir Doğu Seferi'ni gerekli kılmıştır. Ancak ordunun Avusturya ve Macaristan'a gönderilmesi bunu ertelemiştir. İşte tam bu noktada ordu Mohaç'ta iken Şah Tahmasb'ın bu seferden sonra kendi üzerine sefere çıkılacağını düşündüğünden olsa gerek Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevreleri ayaklandırma ihtimali akla gelebilir. Her ne kadar düşük katılımlı bir ayaklanma olsa da buradaki amaç Anadolu'nun huzurunu bozup ve oradaki taraftarları ile birlikte Safevî topraklarına geçerek Kanuni'nin düzenleyeceği sefer için asker temin etme düşüncesi olabilir.

Hadisenin ortaya çıktığı dönemle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak, Osmanlı tarihi kaynaklarında farklı tarihler verilmiş olsa da hem Kanuni Sultan Süleyman'ın 932/1526'da yaptırdığı tahrirden hem de bir kısım çağdaş Osmanlı tarihçilerinden ayaklanmanın 20 Ağustos 1526'da başlayıp 26 Eylül 1526'da bittiği anlaşılmaktadır. Yaklaşık bir ay kadar süren bu ayaklanma Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç Seferi'ndeyken yani 1520 yılında iktidara gelişinden tam altı yıl sonra ortaya çıkmış olduğunu görüyoruz. Hem Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının hem de bu dönemde bundan sonra ortaya çıkan diğer kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının bu süreç içerisinde neden iktidarın başında değil de altı ya da yedi yıl sonra ortaya çıkmış olması

⁵⁰³ Ömer Lütfi Barkan, *Tarihi Demografi Araştırmaları*, İstanbul: Yalçın Matbaası, 1953, s. 11.

Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevîlerle olan olumlu ilişkilerine bağlı olduğu bir gerçektir. Ancak bu iyi niyetin karşılığının istenilen şekilde olmaması bu ilişkilere zarar vermiş ve yeni bir Doğu Seferi düşüncesi gündeme gelmiştir. Eğer bu Doğu düşüncesi olmamış olsaydı bu ayaklanmanın ortaya çıkış zamanı hiç olmamakla birlikte belki de bu döneme denk gelmeyebilirdi. Çünkü Yavuz Sultan Selim döneminde Safevîler'in ve Anadolu'daki kızılbaş Türkmen grupların almış olduğu büyük darbeler hem Anadolu'da hem de sınır ötesi Safevî topraklarında uzun bir süre Anadolu toprakları üzerindeki propagandaları ve kötü emelleri oldukça azaltmıştır. Ancak ilişkilerin bozulması beraberinde yeni bir Doğu Seferi'ni gündeme getirmekle beraber önceki siyasal iktidarlar döneminden kalma yeni ekonomik sorunları da ortaya koymuştur.

İşte zamanlama olarak Doğu Seferi düşüncesi netleşmiş olmakla beraber ordunun daha önceden Batı'ya kaydırılması ve beraberinde ortaya çıkan para darlığı ile alakalı sıkıntıları çözmek için yapılan tahrir bölgedeki kızılbaş Türkmen zümrelerin ayaklanması için büyük bir fırsat oluşturmuştur. Ortaya çıktığı zamanlama açısından Şah Tahmasb'ın bilgisi dâhilinde olduğunu düşündüğümüz bu ayaklanma, aynı zamanda geciken Doğu Seferi'nin Osmanlı açısından öncelikli hale gelmesine sebep olduğu gibi Safevî Devleti için de kendine taraftar toplama imkânı sağlamıştır.

Ayaklanmanın çıktığı Bozok bölgesinin tarihsel süreçteki konumuna baktığımızda ayaklanmanın neden bu bölgede çıktığı rahatlıkla anlaşılmış olacaktır. Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra Oğuzların Bozok koluna mensup Dulkadirli Türkmenlerinin bu bölgeyi yurt tutması bölgeye Bozok denilmesine sebep olmuştur.⁵⁰⁴ Bölge Osmanlı idari teşkilatında Dulkadir eyaletine bağlı Maraş, Elbistan, Bozok, Kırşehir ve Kars-ı Maraş sancaklarından biri olarak gözüken yoğun kızılbaş göçebe Türkmen nüfusunun yaşadığı yerlerden birisidir.⁵⁰⁵ Öte yandan kızılbaş Türkmen yoğunlaşmasının temelinde bu bölgenin XIII. Yüzyılda Babaî İsyanı'nın merkezlerinden birisi olmasının da önemli etkileri olmuştur. Nitekim Yesevî şeyhi olmakla birlikte, Babaî çevrelerde ilişkileri olan Emirci Sultan'ın Anadolu'ya göç ederek Bozok'ta bir zaviye açması Babaî hareketinin bu bölgede yoğunlaştığını doğrulamaktadır.⁵⁰⁶ Diğer taraftan Elvan Çelebi'nin

⁵⁰⁴ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 72.

⁵⁰⁵ Bkz., BOA, TD, No: 998, s. 418; BOA, TD, No: 402, s. 414.

⁵⁰⁶ Ocak, *Babailer İsyanı*, s. 72.

Menakıbu'l-Kudsiyye ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin Velâyetnâme adlı eserinde verilen bilgilere göre Babaî hareketinin öncülerinden Baba İlyas'ın, onun şeyhi Dede Garkın'ın ve halifesi Hacı Bektâş-ı Velî'nin Anadolu'ya gelerek Dulkadir Eyaleti'ne yerleşmesi özellikle Hacı Bektâş-ı Velî'nin Bozok bölgesini tercih ederek insanları celbeden bir iskân mahalli haline gelmesi bölgenin ne tür bir dinî-mezhebî alt yapıya sahip olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.⁵⁰⁷

Safevî Devleti'nin kurulmasında yer alan Dulkadirli eyaletine bağlı Bozok Sancağı'ndan önemli bir topluluğun Alaüddeve'nin kayıtsız kalmasıyla Safevî topraklarına geçmesi bölgenin Safevî propagandaları arasında yer almasında önemli bir etken olduğu gibi⁵⁰⁸ Alaüddeve'nin oğullarından Bozok Valisi Şah Ruh'un oğullarının Şah İsmail'in yanına giderek kendilerine emirlikler verilmesi bu bölgenin Safevîler açısından değerli bir bölge olduğunu da göstermektedir.⁵⁰⁹

Diğer taraftan 16. yüzyıl çağdaş Osmanlı tarihçileri bölgede çokça göçebe Türkmen yaşamasından dolayı *Vilâyet-i Türkman* da denilen bu bölge halkına hiçbir zaman iyi gözle bakmayıp burayı eşkiyalığın merkezi olarak görmüşlerdir. Örneğin, Celâlzâde Mustafa, Selimnâme adlı eserinde "...vilayet-i Türkman ki mukaddema Alaüddeve tasarrufunda olup sonra Şehsuvaroğlu Ali Bege inayet olunmuşdı ol cevanib tavayif-i müteferrika olub kadimden kavanin-i mukarrere üzre mazbut olmayub daima içlerinde fesad-u şenaat zuhur ide gelüb fi nefsi'l-emr ol vilayet maden-i eşkiya ve müfsidin idi" diyerek Bozok bölgesini dağınık grupların, sürekli içlerinde bozgunculuk ve eşkiyalık olaylarının olduğu bir yer olarak nitelemiştir.⁵¹⁰ Nitekim bu bölgenin çoğunluğunun yarı göçebe unsurlardan oluşması belirli bir sancak merkezinin bile olmamasına sebep olmuştur. Evliya Çelebi, "*Mamur şehri yoktur, mirliva cemi nevahisini deveren eder*" diyerek XVII. Yüzyıldaki durumun da aynı şekilde olduğunu ifade etmiştir.⁵¹¹

⁵⁰⁷ Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbu'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Basımevi, 1995, ss. 15-19; Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, Haz. Hamiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s. 165; Ocak, *Babaîler İsyanı*, ss. 98-100, 116; İlhan Şahin, "Hacım (Hacıbektaş) Köyü'nün Sosyal ve Demografik Tarihi (1485-1584), *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, s. 34.

⁵⁰⁸ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 19, 48, 71.

⁵⁰⁹ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 31.

⁵¹⁰ Celâlzâde, *Selimnâme*, vrk. 197a.

⁵¹¹ Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, Dersâadet: İkdâm Matbaası, 1896, s. 236.

Bu dönemde Dulkadir eyaletindeki 350.000 kişilik nüfusun yaklaşık 245.000'inin yarı göçebe Türkmenlerden meydana geldiği düşünülürse bölgenin yapısal olarak bağımsız hareket eden, özgür bir psikoloji içerisinde olmasında ve Anadolu ve sınır dışındaki topraklardan bu bölgeye geçme noktasında önemli teşvik edici bir unsur olmuştur. Sahip olunan bu psikolojinin dışında Alaüddevle'nin hatırlanacağı üzere Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı karşıtı, Safevî ve Memlûk yanlısı hareketleri Osmanlı ile problemlili olan kızılbaş Türkmen kesimler için bu bölgeyi cazip hale getirmiştir. Nitekim Alaüddevle'nin öldürülüp yerine Şehsuvaroğlu Ali Bey'in geçirilmesi mevcut yapıyı kontrol altına alma amaçlı olduğu kadar devletin egemenliği için sorun çıkaracak unsurların bastırılmasının hızlı olmasını da amaçlamaktadır.⁵¹²

Görüldüğü üzere ayaklanmanın çıktığı bölgenin yarı göçebe Türkmen nüfusunun en yoğun yaşadığı yerlerden biri olması ayrıca ekonomik, siyasî ve dinî yönden hassas bir bölgeden oluşması, bölgedeki kızılbaş Türkmen grupların neden bu bölgede ayaklandığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Elimizde mevcut veriler ışığında ayaklanmaya öncülük yapan Süklün ve destekçileri hakkında bir değerlendirme yapacak olursak, şu sonuca varmamız mümkün olacaktır. Bizce Süklün daha önceki ayaklanmalarda olduğu gibi her hangi bir mehdici-dinî söylem veya karizmatik bir şahsiyet niteliğinde ortaya çıkmadığı için yeterince taraftar kitlesine ulaşamamıştır. Onun sahip olduğu bu güç bağlı bulunduğu oymaktan ileri gelmekte olup ona destek veren Musa'nın veya Şah Veli'nin bu oymağın beyi oluşunun da bunda önemli katkıları olduğunu düşünmemiz gerekir. Nitekim Süklün oymağı birçok kızılbaş lider yetiştirerek Safevî Devleti'nde önemli yerlere gelmelerine sebep olmuştur.⁵¹³ Diğer taraftan bu kadar taraftarı toplayabilmesinin ardında kızılbaş bir dedenin sakalının kesilmesinin geride bırakmış olduğu aşığılayıcı bir durum söz konusu olsa da Süklün, kendini kızılbaş Türkmen kesimlere onları Osmanlı siyasal iktidarının temsilcileri olan yerel memurların zulmünden ve haksızlıklarından kurtaracak bir kişi olarak kabul ettirmiştir ki bu yüzden etrafında toplanmışlardır. Nitekim ayaklanma sürecine baktığımızda Süklün'ün yerleşik bir hayata sahip, tarlası olan ve bu tarladan vergisini veren bir kızılbaş Türkmen olduğu görülmektedir. Bu

⁵¹² Dulkadir ve Bozok bölgeleri için bkz., İlhan Şahin, "Dulkadir Eyaleti", *DİA*, IX, ss. 552-553; Ahmet Yaşar Ocak, "Bozok", *DİA*, VI, ss. 321-322.

⁵¹³ Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, ss. 178-179.

durum onun bu ana kadar siyasal iktidarla barışık bir hayat yaşadığını gösterdiği gibi kalkışmış olduğu ayaklamayı planlamadığını da göstermektedir. Ayaklanmanın plansız olduğu Süklün'ün ricalarına rağmen vergi memurunun vergisini iki katına çıkarmasının ardından ortaya çıkışıyla anlaşılmaktadır. Nitekim yapılan zulme başkaldırması onu kızılbaş Türkmen zümreler gözünde önemli bir konuma yükselttiği gibi bu noktadan sonra destekçi sayısının artmasına sebep olmuştur. Ancak bu desteğin anlık bir öfke patlamasından kaynaklandığı ayaklanan kızılbaşların oradaki devlet görevlilerini öldürdükten sonra etrafı yağmalayıp sınır ötesine kaçma arzusu içerisinde olduklarından anlaşılmaktadır. Nitekim Kemalpaşazâde'nin kızılbaş Türkmen grupların bu hareketlerinde yaşamış oldukları pişmanlığı belirtmek için bağrılarına taş basarak yaşadıkları yere hasret bir şekilde Azerbaycan tarafına yöneldiklerini söylemesi bunu doğrulamaktadır.⁵¹⁴

Öte yandan Faruk Sümer, Zünnunoğlu ile ilgili olarak Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki bir belgeye atıf yapıp onun Yavuz Sultan Selim döneminde ölmüş olduğunu iddia etmektedir.⁵¹⁵ Ancak incelediğimiz kadarıyla ilgili belgede geçen Zünnun Bey ile Süklün ayaklanmasındaki Baba Zünnun'un aynı kişiler olmadığı görülmektedir. Nitekim dikkatle bakıldığında Yavuz Sultan Selim dönemine ait Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasına ait belgede⁵¹⁶ geçen Zünnun Bey, Osmanlı tarafında yer alan bir kişi olarak gözükmektedir. Bunun dışında neredeyse tüm çağdaş Osmanlı tarihçileri Zünnun veya Baba Zünnun denilen kızılbaş Türkmen'in Süklün ayaklanmasında başı kesilerek öldürüldüğü noktasında aynı fikri paylaşmaktadır.

⁵¹⁴ Bkz., Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 346.

⁵¹⁵ Bkz., Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu*, s. 73.

⁵¹⁶ Bkz., TSMA, E 5293, "Dergah-ı muallaya ve bargah-ı alaya la zelalet-i aliya arz-ı bende-i bi mikdar oldur ki bundan evvel Şah Veli dimekle maruf mülhid Bozok içinde izhar-ı isyan edüb Ali Beg oğlu Üveys Begün evin alub üzerine münafikinden üç dört bin mikdarı adem cem' edüb fitne-ü fesada mübaşeret etdükde bu bende-i bi-mikdar dahi def'i ve zabtı için Zileye varub asker cem etmek için etrafa ulaklar perakende edüb asker cem etmek tedarükünde olub askerün bazı gelüb ve ekseri gelmedin zıkr olunan mülhid ilkar edüb Zilede üzerimüze geldükde öninden ayrılmak münasib olmamağın bi-ihiyar cenge ve muharebeye şuru' olunub bir gün sabahtan ahşamadegin ceng olub yanında yine zuhur vaktine degin ceng olub bu bende-i bi-mikdar ziyade mecruh olub olanca ulufecilerimiz ile oğlanlarımız alınub ve defterdar dahi şehid olub ve Tokat çeribaşısı karındaşları ile ve Zülkadir oğlu Zünnun Beg ve Rumun yarar subaşılardan ve kadimlerinden hayli yiğid şehid olub ve ekseri dahi mecruh olub bu babda cedd-ü cehdde kusur kalmayub amma takdir-i rabbani tedbir-i insaniye müvafık gelmeyüb hezimet vaki olub Amasyaya gelinüb tekrar asker halkından ve sair atlu ve yayadan mümkün oldukça adem cem' edüb ol mülhidün üzerine varilub ne tarik ile mukavemet mümkün ise ol tedbir üzerine olundı...".

Ayaklanmanın ortaya çıkış şekline baktığımızda asıl çekirdek tabanı kızılbaş Türkmen zümreler oluşturmakla birlikte zamanla farklı dinî ve etnik unsurları bir araya getiren ortak bir taban yarattığı görülmektedir. Bu zümreleri bir araya getiren temel etkenin dinî veya mezhebî olmaktan ziyade hiç kuşkusuz siyasî ve ekonomik kaygılardan oluştuğu aşikârdır. Öncelikli olarak şunu söyleyebiliriz ki ayaklanmanın tabanında kızılbaş Türkmen çevrelerin oluşu daha önce bahsettiğimiz üzere tarihsel süreçte yoğun kızılbaş yerleşiminin ve Safevî propagandalarının merkezi olan yerlerden biri oluşu ile ilgilidir. Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin de bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen gruplar hakkında söyledikleri bunu doğrulamaktadır. Bölgenin yapısı dışında ayaklanma sürecinde Kanuni'nin yaptırmış olduğu tahrir için görevlendirilen il yazıcılarının Süklün'ün adamlarından birinin sakalını kesmesi kızılbaş Türkmen kesimler için önemli bir değeri ve saygınlığı olan bir kültürü aşağılamak anlamına geldiğinden katılan zümrelerin kızılbaşlardan oluşmasına önemli bir etken olarak gözükmektedir.

Bölgenin yoğun kızılbaş Türkmen nüfusa sahip olmasına rağmen katılan kızılbaş zümrelerin önceki ayaklanmalara göre sayısının fazla olmayışı, mevcut siyasal iktidarın her ne kadar olumlu ilişkiler kurmaya çalışmış olsa da, muhtemel olarak yeni bir Doğu Seferi'ne çıkacağı söyleminin oluşu ile ilgili görülmektedir. Öte yandan II. Bayezid döneminden başlamak üzere Yavuz Sultan Selim döneminde zirvesine çıkan kızılbaş Türkmen zümrelere uygulan siyasete rağmen bu hadisede kızılbaş Türkmen katılımı oldukça sınırlı kalmıştır. Diğer taraftan Süklün ve Baba Zünnun'un yeterince karimatik bir şahsiyete sahip olmaması ve söylemlerinde haksızlığa uğramış halkı harekete geçirecek her hangi bir dinî veya mezhebî söylemi kullanmayışı katılan kızılbaş Türkmen zümreleri oldukça kısıtlamış görünmektedir. Bununla birlikte siyasî ve ekonomik bir amacı olan bu ayaklanmanın çıkış şekline baktığımızda kendilerinden olmayanları öldürüp insanların mallarını yağma etmeleri yapılan bu hareketi bir hak arayışından çıkarıp bir tür eşkiyalık faaliyetine dönüştürmesi, kızılbaş Türkmen çevrelerin katılımını olumsuz etkilediği görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken diğer husus ise, kızılbaş olmayan zümrelerin bu ayaklanmaya neden katıldıklarıdır. Bu dönemde görüldüğü üzere ortaya çıkan siyasi ve ekonomik sıkıntılar bölgedeki kızılbaş Türkmen topluluklar dışında yöre halkını oldukça etkilemiştir. Bunun ana sebebi yukarıda bahsettiğimiz üzere yapılan yeni

tahririn getirmiş olduğu ağır vergiler ile birlikte tımarların tımarlı sipahilerin ellerinden alınmalarıdır. Şahkulu ayaklanmasında da gündeme gelen tımarlı sipahilerin tımarlarının ellerinden alınması meselesinin burada da gündeme geldiği görülmektedir. Nitekim daha önce bahsetmiş olduğumuz üzere, tımarların alınması savaşa katılmama durumunda olacağı gibi bazen de devlet kademesinde maddi gücü yüksek kişilerin yaptığı haksızlıklarla da ilgilidir. Ancak buradaki durum verilen koşulların aksine Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinden sonra bölgenin Osmanlı eyaleti haline getirilip Bozok'un da bir sancak haline gelmesi ile ilgili gözükmetedir. Bu süreçte bölgenin Osmanlı'nın hâkimiyetine tam olarak geçmesi tımarların devlet hazinesine alınmasına sebep olduğu için gelirleri ellerinden alınan halkın ortak bir tabanda buluşmasına sebep olmuştur. İleride bahsedeceğimiz Şah Kalender ayaklanmasında bahsi geçen bu uygulamanın ayaklanmaya katılımı oldukça etkilediği görülecektir. Bu ortak tabanı oluşturan psikolojik unsurun arka planında bölgenin çoğunluğunun yarı göçebe Türkmenler'den oluşmasının da önemli bir katkısı vardır.

Netice olarak, hem Osmanlı'nın içinde bulunmuş olduğu mali sıkıntılar sonucu gelirleri artırma yoluna gitmesi ve bunu uygulayan devlet görevlilerinin halka karşı hoşnutsuzluk oluşturacak hareketleri hem de Dulkadiroğlu Eyaleti'nin tam olarak Osmanlı'nın idaresine girmesi ile birlikte Osmanlı'nın merkezileşme sürecine alışmamış göçebe kültürle yetişmiş Kızılbaş Türkmen grupların bu dönemde gerçekleşen uygulamalara sessiz kalmayışları, bu tür bir ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu noktada Osmanlı idaresinin bu ayaklanmaların ortaya çıkış sebeplerini iyi teşhis edip çözüm üretmek yerine, hemen bastırma yoluna gitmesi, mali sıkıntılarının ve buna bağlı hoşnutsuzlukların devam etmesi ile tekrar buna benzer ayaklanmaların farklı bölgelerde ortaya çıkmasına yol açmıştır.

2.3.2 Donuzoğlan ve Beyce Ayaklanması

Bozok bölgesinde Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları ile aynı yılda ortaya çıkan ve onların devamı niteliğindeki bu ayaklanma, Kanuni'nin tahta geçtikten sonra ekonomik sıkıntılara engel olabilmek için vergilerin artırılması yoluna gitmesi ve vergi memurlarının halka karşı zalimâne tavırları sonucu Adana ve Tarsus bölgelerinde ortaya çıkmıştır. Nitekim ayaklanmanın ortaya çıkış sebebi olarak Celâlzâde'nin söylemleri bunu doğrulamaktadır. Celâlzâde, Süklün ve Baba Zünnun'u kastederek "...melahide-i

*mesfurenin isyan ve tuğyanları sair eşirra ve eşkiyaya sirayet eyllüyüp...*⁵¹⁷ şeklinde bir ifade kullanması Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının bu ayaklanmayı etkileyerek farklı bir bölgede ortaya çıktığını göstermektedir. Müneccimbaşı ise ayaklanmanın sebebine değinmeksizin “...*bu esnada Tarsus sancağında Yenice Bey ve Dolgun Oğlan zuhura geldi...*”⁵¹⁸ diyerek bu ayaklanmayı Süklün ayaklanmasının bastırılmasının akabinde ortaya çıkan bir ayaklanma olarak nitelendirmekle yetinmektedir. Öte yandan ayaklanmanın ortaya çıkış sebebi konusunda diğer tarihçilerden farklı bir söylemi olmayan Solakzâde de bu ayaklanmayı Süklün ayaklanmasının devamı olarak görüp aynı yıl içerisinde farklı bir yerde ortaya çıkan bir ayaklanma olarak görerek Kanuni Sultan Süleyman’ın yaptırmış olduğu arazi tahririnin bir sonucu olduğunu ifade etmektedir.⁵¹⁹

Ayaklanmaya liderlik yapan Donuzoğlan ve Beyce’nin kim olduğunu kaynaklar ölçüsünde açıklığa kavuşturmadan hadisenin oluşum sürecine geçmemek gerekir. Kanuni Sultan Süleyman dönemi kızılbaş Türkmen ayaklanmalarından bahseden çoğu çağdaş Osmanlı tarihçisi bu ayaklanmaya ya hiç değinmemiş ya da çok fazla ayrıntıya girmeden Süklün ayaklanmasının farklı bir bölgedeki devamı olduğunu ifade etmiştir. Hal böyle olunca ayaklanmaya liderlik eden şahsiyetler hakkında elde ettiğimiz bilgiler birkaç tarihçinin verdiği sınırlı bilgilerden ibaret olmaktadır. Bununla birlikte liderler hakkında verilen bilgiler genelde onların isimlerine yönelik olmakla beraber kısmen liderlerin vasıflarıyla ilgili olduğu gözükmektedir. Dolayısıyla ayaklanmanın liderlerinin ne menşei ne de ayaklanma öncesi hayatlarına dair bilgiler elimizde mevcut değildir. Örneğin, Celâlzâde “...*bu esnada Adana Sancağı’nda Berendi nahiyesinde Donuzoğlan dimekle maruf bir belîd-i şekavetle mevsuf...*” ve “...*Tarsus Sancağı’nda Ulaş nahiyesinde Bekce Bey dimekle meşhur bir şerîr-i ukûr...*” diyerek Adana Sancağı’nda ortaya çıkan ayaklanmanın liderini Donuzoğlan olarak verirken Tarsus Sancağı’ndakini ise Bekce Bey şeklinde vermektedir.⁵²⁰ Solakzâde ise “...*Donuzoğlan nâm bir bed fial ve Tarsus Sancağı’nda Yenice Bey dimekle maruf bir harici zuhur idüp...*” diyerek ayaklanmanın liderlerinden biri olan Donuzoğlan’ın ismi konusunda Celâlzâde ile aynı görüşü paylaşmakla birlikte diğer liderin isminin Yenice Bey

⁵¹⁷ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b.

⁵¹⁸ Müneccimbaşı, vrk. 482b.

⁵¹⁹ Solakzâde, vrk. 463a.

⁵²⁰ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b.

olduğunu söyleyerek farklı bir görüş ortaya koymakta ayrıca onu harici olarak nitelendirmektedir.⁵²¹ Bununla birlikte Müneccimbaşı ise ayaklanmanın liderlerini “...Yenice Bey ve Dolgun Oğlan nâm eşkiya...” şeklinde vererek çağdaş diğer tarihçilerden farklı bir söylem kullanmaktadır.⁵²² İşte çağdaş Osmanlı kaynaklarında ayaklanmanın liderleri hakkında bilinenler kısa da olsa bulabildiğimiz bu bilgilerden ibarettir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine değinecek olursak, 932/1526’da Adana Sancağı’nın Berendi bölgesinde (Bugünkü Ceyhan kazası) Donuzoğlan ve Tarsus sancağının Ulaş nahiyesinde Beyce⁵²³ adlarındaki iki kızılbaş Türkmen, etrafında toplanan beş-altıyüz kızılbaş Türkmen ile ayaklanarak etrafı yağmalamış ve önlerine gelen herşeyi tahrip etmişlerdir.⁵²⁴ Celâlzâde, yapılan yağma ve tahribat sonucu halkın karşılaştığı bu durumu nazım şeklinde şöyle dile getirmiştir:

*Yine aşub ve fitne oldi zahir
Reaya da perişan oldi hazir
Müslümanlar dağıldılar cibale
Şurur ehli mübaşirler kıtale
Mübah oldu dem ve emvali halkın
Mükedder oldu cümle hali halkın.*⁵²⁵

Ayaklanmanın kendi bölgesinde çıkması sebebiyle ayaklanmayı bastırmakla sorumlu olan Adana Beyi Pîri Bey, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasını bastırmak için görevlendirilmiş olduğundan o sırada Adana bölgesinde değildir. Her ne kadar Pîri Bey, Bozok’taki kızılbaş Türkmen çevrelerinin ayaklanmasının bastırılması ile meşgul olmuş olsa da kendi bölgesinde çıkan farklı bir ayaklanma haberini duyunca canı fena halde sıkılmış, geride bıraktığı adamlarına güvenmekten başka çaresi kalmamıştır. Bu yüzden ayaklanan kızılbaşlarla ilk karşılaşan sancağın asayişini temin etmek için geride bırakılan askerler olmuştur.⁵²⁶ Nitekim geride bırakılan askerler derhal ayaklanan kızılbaş Türkmen gruplar üzerine yürüyerek Kargu Kapı denilen bir yerde karşılaşmışlardır. Bu karşılaşmanın sonucunda Donuzoğlan ve taraftarları ile yapılan savaşta kızılbaşların tamamı öldürülerek ayaklanma bastırılmıştır.⁵²⁷ Ardından bu

⁵²¹ Solakzâde, vrk. 463a.

⁵²² Müneccimbaşı, vrk. 482b.

⁵²³ Solakzâde’de Yenice Bey demekle maruf bir Haricî olarak geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 463a.

⁵²⁴ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b; Peçevî, vrk. 46b-47a; Müneccimbaşı, vrk. 382b; Solakzâde, vrk. 463a.

⁵²⁵ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b.

⁵²⁶ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b; Peçevî, vrk. 46b-47a; Müneccimbaşı, vrk. 382b; Solakzâde, vrk. 463a.

⁵²⁷ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 163b; Peçevî, vrk. 46b-47a; Müneccimbaşı, vrk. 382b; Solakzâde, vrk. 463a.

çarpışmada öldürülen Donuzoğlan'ın cesedi İstanbul'a yollanmak üzere Kayseri'ye gönderilmiştir.⁵²⁸ Bu arada Osmanlı kuvvetleri tarafından sıkıştırıldığını farkeden Beyce yakaladığı ilk fırsatta savaş alanından kaçarak bir dağa sığınmıştır. Her ne kadar saklansa da üzerine gönderilen Osmanlı askerlerinin onu canlı yakalamalarına mani olamamıştır. Bunun üzerine yakalanan Beyce, Adana'ya getirildikten sonra İstanbul'a gönderilerek idam edilmiştir (11 Ekim 1526).⁵²⁹

Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarının devamı niteliğinde ortaya çıkan ve Donuzoğlan ve Beyce önderliğinde gerçekleşip birçok taraftar toplayarak büyüyen bu ayaklanma çok kısa bir sürede Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılarak etkisiz hale getirilmiştir.

Çağdaş Osmanlı tarihçilerinin çok fazla üzerine düşmediği yaklaşık dört-beş satırla bahsederek geçtikleri Donuzoğlan ve Beyce ayaklanması, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının devamı niteliğinde olan bir ayaklanma olduğu için, onun gibi herhangi bir mehdici veya dinî-mezhebî bir söylem kullanılmayan sosyo-ekonomik sıkıntılarla ortaya çıkmış bir ayaklanmadır. Süklün ayaklanmasında ayrıntılı bir şekilde ifade ettiğimiz üzere tekrara kaçmamak adına özetle Kanuni'nin iktidara gelir gelmez almış olduğu ekonomik önlemler, bu amaçla yaptığı Batı Seferi ve yaptırmış olduğu yeni bir tahrir beraberinde bir dizi ekonomik sıkıntıyı ortaya çıkarmış bunun yansıması olarak Adana ve Tarsus sancaklarında yaklaşık altıyüz kızılbaş Türkmen'in Donuzoğlan ve Beyce önderliğinde ayaklanmalarına sebep olmuştur.

Ayaklanmadan bahseden Osmanlı tarihçilerinin ifadelerine bakılırsa bu ayaklanmayı çıkaranları fesad ve bozgunculuk çıkaran eşkiyalar olarak nitelemiş olmaları, bu ayaklanmanın dinî ya da mezhebî bir niteliğinin olmadığını göstermiştir. Öte yandan Donuzoğlan ve Beyce hakkında bilgi verirken bazen onların farklı şekillerde vasıflandırılmaları, ayaklanmanın ortaya çıkış sebebi konusunda bize fikir vermektedir. Örneğin, Celâlzâde, Donuzoğlan için *şekavet ehli belid* (ahmak eşkiya) derken Beyce için *şerîr* demekle birlikte farklı yerlerde *mülhid* kavramını kullanmıştır.⁵³⁰ Ayrıca Solakzâde de bu ayrımı yapmaktadır. Donuzoğlan için *bed fiâl*

⁵²⁸ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164a.

⁵²⁹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164a.

⁵³⁰ Celâlzâde, ayaklanan kişiler için "...Donuzoğlan dimekle maruf bir belid şekavetle mevsuf dahi huruc eyledi... Beyce Bey dimekle meşhur bir şerîr..." ifadelerini kullanmıştır. Bkz., Celâlzâde,

(yaptığı işleri kötü olan) ifadesini kullanırken Beyce için *Haricî* ifadesini kullanmıştır.⁵³¹ Konudan bahseden çağdaş Osmanlı tarihçilerinin, iki kızılbaş Türkmen liderin ortak bir şekilde başlattığı bu ayaklanmayı genel olarak dinî kavramlar kullanmadan vasıflandırmaları da, olayın oluş sebebine değinmemelerine rağmen dinî özellikli bir ayaklanmadan ziyade sosyal ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle ortaya çıkmış bir ayaklanma özelliği taşıdığını göstermektedir.

Nitekim Donuzoğlan ve Beyce'nin ayaklanma sürecinde çağdaş Osmanlı tarihçilerinin de ifade etmiş olduğu eşkiyalık türünden yaptıkları yağmalama hareketleri ve önlerine gelen herşeyi tahrip etmeleri mevcut siyasal iktidara yönelik rahatsızlığın bir sonucu olup her hangi bir dinî-mezhebî kaygının olmadığını da apaçık bir göstergesidir.

Hadisenin ortaya çıktığı dönemle ilgili çağdaş Osmanlı tarihçilerinden edindiğimiz sonuçlara göre Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarının 20 Ağustos 1526'da başlayıp 26 Eylül 1526'da sona erdiğini dikkate aldığımızda Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasının aynı yıl içerisinde bahsi geçen aylar arasında gerçekleşmiş olduğunu görmekteyiz. Nitekim Celâl-zâde'nin, Beyce'nin yakalanarak İstanbul'a idama gönderilme tarihini 4 Muharrem 933 olarak vermesi yukarıda vermiş olduğumuz Zilhicce-Zilkade 932/1526 tarihleri arasında bu ayaklanmanın gerçekleşmiş olduğunu doğrulamaktadır. Öte yandan Adana Sancağı Pîrî Bey'in Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasını bastırmakla görevli olduğu için kendi sancağında olmayışı ve bu ayaklanmayı orada mevcut askerlerinin bastırması bu durumu bir kez daha teyit etmektedir.

Diğer taraftan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarını doğuran zamansal etkenlerin daha önce bahsettiğimiz üzere burada da etkili olduğu bir gerçektir. Nitekim Kanuni'nin iktidara gelişinden altı yıl sonra bu tür bir ayaklanmanın ortaya çıkışı, yapılan yeni ekonomik önlemler ve bunun ortaya çıkardığı sorunlardan kaynaklı olmakla birlikte, Osmanlı-Safevî mücadelesinin yeniden başlayacağı yönünde alınan sinyallerle de ilgili olduğu gözükmektedir.

Tabakât, vrk. 163b; Müneccimbaşı'da ise "...Donuzoğlan ve Yenice Bey nam eşkiya zuhura gelüb..." şeklinde geçmektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 382b.

⁵³¹ Solakzâde, vrk. 463a.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı bölge olan Adana ve Tarsus Sancakları'nın tarihine baktığımızda bu bölgenin kızılbaş Türkmen çevreler için ne denli önemli olduğu anlaşılmış olacaktır. Nitekim ismini Tarsus bölgesindeki Türkmen oymaklarından alan Varsak oynağının Safevîlerle olan ilişkisine bölümün başındaki Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasında değinmiştik. Hatırlanacağı üzere Adana ve Tarsus sancaklarının 1360 yılında Varsaklar tarafından fethedilmesi bölgedeki ağırlıklarının hissedilmesini sağladığı gibi bu bölgeden Safevî topraklarına yapılan göçlerle Safevî Devleti'nin kurulmasına destek olmuşlardır. Öte yandan Babaî hareketi mensuplarından Nûre Sûfi'nin Karamanoğlu Beyliği'nin temelini atarak tarihi süreç içerisinde Osmanlı'ya karşı sürekli mücadele içerisinde olduğu bu süreçte ise en büyük destekçilerinin Varsaklar olduğunu belirtmiştik. Konuyu tekrar etmeme adına kısaca değindiğimiz bu tarihi süreçte bölgedeki Varsakların Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer almaları ve önemli mevkilere getirilmeleri kızılbaş Türkmen psikolojisine en yakın oymaklardan biri olduklarını gösterdiği gibi, yine Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapılan 1526 tarihli tahrir göre Adana ve Tarsus bölgesindeki birçok Varsak oynağının kızılbaşlığı kabul ederek Safevî Devleti'ne gitmeleri bunu doğrular niteliktedir.⁵³² Ancak Osmanlı'nın uygulamış olduğu iskân siyaseti ve Varsak Türkmenlerini kazanma isteği galip gelerek devlet kavramına yabancı bu göçebe Türkmen boylarının Osmanlı idaresi altına girmesine sebep olmuştur. Görüldüğü üzere Kanuni döneminde Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasının bu bölgelerde çıkmasının arka planında bölgenin sahip olduğu göçebe kültürün önemli bir etkisi olmakla birlikte devlet ve vergi kavramına yabancı bu Türkmen zümrelerinin her hangi bir sıkıntı durumunda devlete isyan psikolojisi içerisinde oldukları tarihi süreç içerisinde anlaşılmaktadır. Zira savaşçı ve isyancı bir psikolojiye sahip olan bu Türkmenler'in Safevî topraklarında hassa askeri olarak görevlendirilip Safevî kültüründe önemli yer bulmaları sahip oldukları bu özelliklerinden kaynaklanmaktadır.⁵³³

Diğer taraftan Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasında sıklıkla duyduğumuz bölgede yaygın olarak kullanılan *Bolgar* ifadesi o bölgedeki bir dağ temsil ettiği gibi yörede kullanılan şahıs adlarına da etkisi olmuştur. Zira Safevî Devleti'nin kurulması

⁵³² İlgili tahrir defterindeki kayıtlardan anlaşıldığına göre yapılan yoklamada bazı kişilerin isimlerinin üzerine mevcut anlamına gelen "mîm" harfi yazılmış bazı isimlerin üzerine ise "Surhser şodend" yani "kızılbaş oldular" diye not düşülmüştür. Bkz., BOA, TD, No: 450, ss. 222-223, 236-239.

⁵³³ İlgili bölümler için tezimizin Karamanoğlu Mustafa ayaklanması ile ilgili kısmına bakınız.

üzerine Adana Sancağı'ndan ayrılarak Safevî tarafına geçen *Bulgar Halife*, Şah Tahmasb'ın halefi İsmail Mirza (1576-1578) zamanında sözüne itibar edilen kişilerden biridir.⁵³⁴

Öte yandan kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının yoğunlaştığı 1526 tarihinde yapılan tahrir kayıtlarına baktığımızda özellikle Adana ve Tarsus Sancakları'nda kızılbaş Türkmen nüfus olmakla birlikte kızılbaşlığa meyilli kişilerin oldukları da anlaşılmaktadır. Örneğin bahsi geçen tahrir kaydına göre Adana Sancağı'na bağlı Karaisalı cemaatinden⁵³⁵ olan Bedir Viranı, Eğrek, Asmacık köylerindeki Türkmenler, köylerini terk ederek kızılbaş oldukları için köyleri mezraya dönüşmüştür.⁵³⁶ Yine aynı tahrir defterine göre Karaisalı nahiyesinde önceden ikamet eden Mevlana Muhyiddin veled-i Şeyh Mahmud adlı beratlı bir Kadı'nın, oğulları Mahmud, Davud ve Süleyman ile birlikte Safevî topraklarına geçerek kızılbaş olmaları bunu doğrular niteliktedir.⁵³⁷ Bununla birlikte bölgedeki kızılbaş taraftarlığı dinî-mezhebî olmaktan ziyade Osmanlı karşıtlığı gibi siyasî bir görüşü temsil etmektedir. Nitekim 1526 tarihli tahrirde Adana Sancağı'nın Kınık nahiyesinde Yavaş Bükü isimli mezrada halkın sadakalarıyla geçimini sağlayan *Abdâlân-ı Hacı Bektâş Cemaati*'nin farklı mezhebî bir yapıya sahip olmasına karşın gariplerden ve fakirlerden sayılarak bütün vergilerden muaf tutulması, mevcut siyasal iktidarın mezhebî farklılıklara tehdit gözüyle bakmaktan ziyade mevcut düzeni bozmaya yönelik her türlü hareketi bir tehdit olarak görüp bastırma yoluna gitmesi ile ilgili gözükmemektedir.⁵³⁸ Diğer taraftan Adana Sancağı'na bağlı Karaisalı nahiyesinde *Budandı* isimli bir bölgeye 22 kişiden oluşan bir Derbent ailesi yerleştirilerek bu bölgenin yeni yerleşim yeri haline getirilmesi ve yol emniyetinin sağlanması amaçlanmış ve bu ailelerden vergiler muaf tutulmuştur. Ancak görüldüğü üzere bahsi geçen bu aileler 1526 tarihli tahrirde kendilerine verilen yerlerde mevcut olmayıp buradan ayrılarak kızılbaş olmuşlardır.⁵³⁹

Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasının Adana'ya bağlı Berendi nahiyesinde ortaya çıkmasına karşın civar nahiyeleri de olumsuz etkilediği bölgede önemli ölçüde

⁵³⁴ Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 29.

⁵³⁵ Karaisalı nahiyesine ismini veren Karaisalı Cemaati Varsaklardan sayılmaktadır. Bkz., Sümer, "Çukurova Tarihi", s. 29.

⁵³⁶ BOA, TD, No: 450, ss. 222-223, 236-239.

⁵³⁷ BOA, TD, No: 450, s. 237.

⁵³⁸ BOA, TD, No: 450, s. 17.

⁵³⁹ BOA, TD, No: 450, s. 238.

küçük göçlere sebep olduğu yine tahrir kayıtlarından anlaşılmaktadır. 1521 yılı tahririne göre Adana Sancağı'na bağlı Kınık nahiyesinde Karacaviran, Sakızcık, Sucak ve Mercin adlı köyler olmasına karşın⁵⁴⁰ 1526 yılında yapılan tahrirde bu köylerin nüfusunun azalarak mezraya dönüşmesi ve köy sayılarının 43'ten 18'e inmesi bölgedeki kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının etkisiyle köylerdeki nüfusun daha güvenli köylere veya Safevî topraklarına geçmesinden kaynaklanmıştır.⁵⁴¹

Görüldüğü üzere Adana Sancağı'ndaki nüfusun çoğunun yarı göçebe Türkmenlerden oluşması ekonomik ve sosyal hayatın sonucu olmakla birlikte Çukurova'nın dümdüz alanlarının bataklıkla kaplı yaşamaya elverişli olmayışı ve bölgede yaşayan kızılbaş taraftarı aşiretlerin veya yağma ve talan içinde bulunan cemaatlerin halkın canına ve malına zarar vermesi ile ilgilidir. Nitekim onların toprağa yerleşerek evler kurması yazın hayvan sürüleri ile birlikte Toroslar'a çıktıklarında geride bıraktıkları köyleri korumasız bırakmaları anlamına gelecektir.⁵⁴² Bu durum yarı göçebe Türkmen psikolojisinin içinde bulunduğu hâlet-i ruhiyyeyi gösterdiği gibi kızılbaş Türkmen ayaklanmalarının neden bu bölgede ortaya çıktığını da anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ayaklanmanın liderleri hakkında bir değerlendirme yapacak olursak şunları söyleyebiliriz. Osmanlı siyasal iktidarının kızılbaş Türkmen çevreler üzerine uygulamış olduğu siyaset bilinmesine karşı Donuzoğlan ve Beyce'nin etrafına toplananların beş-altıyüz kişiden ibaret olması liderlerin mehdici ve karizmatik bir şahsiyete sahip olmadıklarını göstermektedir. Öte yandan ayaklanmanın liderleri ve taraftarlarından oluşan bu grubunun sayısal olarak az olmalarına ve akıbetlerinin ölümle sonuçlanacağını bilmelerine rağmen mevcut siyasal iktidarın yapmış olduğu siyasi ve sosyo ekonomik düzenlemelere karşı ayaklanmaları davalarında ısrarlı olduklarını da göstermektedir. Sahip oldukları bu ısrarlı sürecin güçlenmesinde Süklün ayaklanmasında bahsettiğimiz üzere başta padişah olmak üzere Osmanlı idarecilerinin menfi baskıları ve vergi memurlarının da eziyetleri oldukça etkili olmuştur. Bu durum aynı zamanda Donuzoğlan ve Beyce'nin ülkedeki sosyo-ekonomik sıkıntılardan

⁵⁴⁰ Kurt, s. XXXIV.

⁵⁴¹ Bkz., BOA, TD, No: 450, ss. 352-419; Kurt, s. XXXIV.

⁵⁴² Halaçoğlu, *İskân Siyaseti*, s. 16, 45-46.

haberdar olduğunu ve mevcut durumu düzeltmeyi düşündüklerini ortaya koyduğu gibi böyle bir durumu lehlerine çevirebildiklerini de göstermektedir.

Ayaklanmanın asıl kitlesini oluşturan sosyal tabanı ile ilgili kaynaklarda çok net bilgiler bulunmamasına karşın bunların kızılbaş zümrelerden meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz üzere bölgenin tarihsel süreçte Safevî taraftarlığı içerisinde olması ve yoğun bir kızılbaş göçebe Türkmen nüfusa sahip olması katılımın kızılbaş Türkmen kesimlerden oluşmasında en önemli faktördür. Bunun dışında göçebe Türkmen psikolojisinin gereği olarak Kanuni döneminde uygulanan tahririn beraberinde getirdiği vergi artırımları gibi herhangi bir siyasi ve sosyo-ekonomik bir darlık anlarında ayaklanmaya meyilli oluşları bunun en önemli etkenlerindedir. Her ne kadar bu ayaklanmaya kızılbaş Türkmen gruplar katılmış olsa da katılımcı sayısının az oluşu yoğun bir nüfusa sahip olmalarına rağmen herkesin aynı şekilde tepki ortaya koymadığını göstermektedir. Bu durumun sebebi Osmanlı siyasal iktidarlarının bu bölgede uygulamış olduğu iskân siyasetinin gereği bir kısmının yerleşik hayata geçerek göçebe psikolojisinden kurtulması ile açıklanabilir. Bunun dışında Süklün ayaklanmasında da belirttiğimiz gibi Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasının bir dava olmaktan çıkıp eşkiyalık faaliyetine dönüşmesi ve Osmanlı'nın mevcut siyasal iktidarı ortadan kaldırmaya yönelik her türlü ayaklanmayı şiddetli bir şekilde bastırma yoluna gidişi katılımcı sayısının azlığında önemli bir etkidir.

Yukarıda bahsettiğimiz üzere bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen zümrelere yakın farklı dinî-mezhebî zümrelere uygulanan vergi muafiyetleri siyasal iktidarla sorunları olmayanlar için önemli bir faktör olup bu tür ayaklanmalara katılımı oldukça azaltmıştır. Diğer taraftan tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre bölgedeki göçebe veya yerleşik Türkmen zümrelerinin bir kısmının sonradan kızılbaşlığı tercih ederek bölgeden ayrılmaları siyasal iktidarın uygulamış olduğu siyasetin gücünü ortaya koymuştur. Nitekim mevcut siyasi ve sosyo-ekonomik ortamdan rahatsız olan bu zümrelerin tek çıkış yolu olarak Anadolu topraklarından ayrılarak Safevî topraklarını tercih etmesi ayaklanan kızılbaş Türkmen zümrelerinin sayısının neden az olduğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki Kanuni Sultan Süleyman'ın ekonomik sıkıntılara çare bulmak için yaptırmış olduğu tahrir ile birlikte başlayan kızılbaş

Türkmen ayaklanmaları aynı yıl içinde farklı bir yer olan Adana ve Tarsus bölgelerinde Donuzoğlan ve Beyce önderliğinde mevcut siyasal iktidara bir tepki hareketi haline dönüşmüştür. Bölgenin tarihsel süreç içerisinde sahip olduğu Osmanlı karşıtlığı, Safevî yanlılığı ve kızılbaş taraftarlığı bu hareketin bir ayaklanmaya dönüşmesinde etkili olmuştur.

2.3.3 Mustafa Oğlu Veli Halife Ayaklanması

Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmalarının olduğu tarihte ortaya çıkmış bu ayaklanma kendinden önceki ayaklanmaların devamı niteliğindeki bir kızılbaş ayaklanmasıdır. Donuzoğlan ayaklanmasının meydana geldiği Adana sancağında ortaya çıkmıştır. Genelde bu ayaklanmanın sebebi konusunda her hangi bir bilgi vermeden ayaklanmadan bahseden çağdaş Osmanlı tarihçileri, bu ayaklanmayı bölgede çıkan diğer ayaklanmalarla aynı dönemde ortaya çıktığı için onların devamı niteliğinde görmüşlerdir. Nitekim Peçevî, ayaklanmanın ortaya çıkış sebebine değinmeden “...*liva-i Adana’ya tabi Karaisalu cemaatinden rafz ile ilhad ile meşhur mezkur Veli Halife Şah-ı Surhseran canibinden halife namına olmağla bir nice na halef yanına cem’ olup...*” diyerek Karaisalı cemaatinden olan kızılbaşların başı olduğu anlaşılan Veli Halife’nin Şah Tahmasb’in halifesi olması sebebiyle etrafına birçok kişiyi toplayıp bu ayaklanmayı çıkardığını ifade etmektedir.⁵⁴³

Solakzâde ise “...*der âkeb viva-i Adana’ya tabi Kayalu kavminden Veli Halife namı ile şöhrat ve iştihar bulan bir mülhîd bed kirdâr nâgehan kaza-i asumân ve bela-i nâgehan gibi huruc idüp...*”⁵⁴⁴ diyerek ayaklanmanın sebebini kendinden önceki ayaklanmaya bağlamaktadır. Ancak Solakzâde, eserinde yanlışlıkla olsa gerek Karaisalı cemaatini Kayalu olarak vermiştir.

Müneccimbaşı da ayaklanmanın sebebini Kanuni Sultan Süleyman’ın yaptırmış olduğu tahrirle birlikte sosyo-ekonomik sıkıntılar yüzünden ayaklanan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarının devamı niteliğinde görüp “...*bu esnada Tarsus sancağında Karaisa nâm eşkiya zuhura geldi...*”⁵⁴⁵ diyerek bu ayaklanmayı Süklün ayaklanmasının

⁵⁴³ Peçevî, vrk. 47a.

⁵⁴⁴ Solakzâde, vrk. 463a.

⁵⁴⁵ Müneccimbaşı, vrk. 482b.

bastırılmasının akabinde ortaya çıkan bir ayaklanma olarak görmekte Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmaları ile aynı zamanda ve aynı bölgede ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Bu noktada Celâlzâde diğer çağdaş tarihçilerden farklı bir görüşü ortaya koyup “...Adana’ya tabi Karaisa kadılığında Mustafa Halife oğlu Veli Halife nâm müfsid kızılbaş olup huruc eyledi...”⁵⁴⁶ diyerek Adana’nın Karaisa bölgesinin kadısının oğlunun sonradan kızılbaş olup böyle bir ayaklanma başlattığını ifade etmekte ayaklanmanın sebebini önceki ayaklanmalara bağlamaktadır.

Ayaklanma liderinin kimliği ile ilgili bilgi vermemiz gerekirse ayaklanmadan bahseden tarihçilerin az olduğunu da dikkate alırsak bu bilgilerin oldukça sınırlı olacağı aşikârdır. Nitekim ayaklanmayı “...huruc-i Veli Halife bin Mustafa ve katli...” şeklinde veren Peçevî, ayaklanma liderinin ismini Veli Halife şeklinde vermekte babasının ise Mustafa olduğunu ortaya koymaktadır. Öte yandan onun Şah Tahmasb’ın halifesi olduğunu söyleyerek bölgede rafz ve ilhad ile tanınan biri olduğunu ifade etmektedir.⁵⁴⁷ Bu noktada Solakzâde’nin vermiş olduğu bilgilere baktığımızda “...liva-i Adana’ya tabi Kayalu kavminden Veli Halife namı ile şöhret ve iştihar bulan bir mülhid...”⁵⁴⁸ diyerek Peçevî’nin verdikleri ile uyduğu görülmekte ancak babasının kim olduğu ile ilgili herhangi bir ifade kullanmamaktadır. Bununla birlikte Müneccimbaşı ve Celâlzâde’nin vermiş olduğu bilgilerin diğer tarihçilerden farklı olduğu görülmektedir. Nitekim Müneccimbaşı ayaklanmanın lideri için “...Karaisa nâm eşkiya...”⁵⁴⁹ diyerek Veli Halife’nin bağlı bulunduğu Karaisalı cemaatinden hareketle onun adını tam olarak vermeyip bu şekilde bir tanımlama yoluna gitmiştir. Bu noktada Celâlzâde farklı olmakla birlikte çok değerli bilgiler vermektedir. Celâlzâde’ye göre ayaklanmanın lideri Adana’ya bağlı Karaisalı bölgesinin kadısı olan Mustafa Halife’nin oğlu Veli Halife’dir.⁵⁵⁰ Celâlzâde ve Peçevî’nin vermiş olduğu biyografik bilgiler aynı zamanda Veli Halife’nin kadı olan babası ve Şah Tahmasb’ın halifesi olması hasebiyle kazanmış olduğu karizmatik şahsiyetle böyle bir ayaklanmayı nasıl rahatlıkla başlattığını göstermektedir. Görüldüğü üzere Veli Halife’nin hem biyografik hem de karizmatik şahsiyetiyle alakalı bilgiler bunlardan ibarettir.

⁵⁴⁶ Celâlzâde, vrk. 164a.

⁵⁴⁷ Peçevî, vrk. 47a.

⁵⁴⁸ Solakzâde, vrk. 463a.

⁵⁴⁹ Müneccimbaşı, vrk. 482b.

⁵⁵⁰ Celâlzâde, vrk. 164a.

932/1526 tarihinde⁵⁵¹ ortaya çıkan bu ayaklanmanın gelişim sürecine geçecek olursak, Adana Sancağına bağlı Karaisalı cemaatinden Veli Halife isimli bir kızılbaş Türkmen önderi beşyüz civarında kişi ile ayaklanarak Karaisalı pazarını ve Kusunlu bölgesini yağmalamıştı.⁵⁵² Daha sonra Tarsus üzerine yürüyen Veli Halife, Tarsus köprüsüne geldiğinde kendisini bin kadar adamıyla Tarsus Köprüsü'nde bekleyen Tarsus Sancağı Beyi Hüseyin Bey'le savaşmıştır. Burada kızılbaş Türkmen gruplar, sayısal olarak az olmalarına karşın Hüseyin Bey hezimete uğramıştır. Hüseyin Bey hezimete uğramakla birlikte halkın tepkisi ile karşılaşan Veli Halife bu tepkiyi dikkate almayarak Tarsuslu'ları da bozguna uğratmıştır. Bunun üzerine Hüseyin Bey beraberindeki askerler ve Tarsus halkı ile birlikte şehre kaçıp şehrin kapılarını onararak buradan muharebeye devam etmişlerdir. Adana Sancak Beyi Pîrî Bey ise olayı duyar duymaz yardım etmeye bölgeye yönelmiştir. Pîrî Bey'in geldiğini duyan kızılbaş Türkmen gruplar dağlara kaçmaya çalışsalar da ayaklanma bastırılmıştır. Her iki taraftan birçok kişi ölmüş Veli Halife dâhil olmak üzere ayaklananlardan hiç kimse sağ kalmamıştır.⁵⁵³

Görüldüğü üzere Adana Sancağı'nda kızılbaş Türkmen kesimlerin şahının halifesi sıfatıyla ortaya çıkan Veli Halife, etrafına topladığı adamlarıyla etrafi yağmalayarak ayaklanmayı başlatmış fakat bu hareketi çok uzun sürmeden Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılarak sonlandırılmıştır.

Ayaklanmaya katılan kızılbaş Türkmen çevreleri harekete geçiren propaganda yöntemine baktığımızda çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemlerinde her ne kadar dinî veya mezhebî ifadeler kullanılmış olsa da bu ayaklanmanın Adana ve Tarsus Sancakları'nda ortaya çıkmış Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasının devamı niteliğinde olduğundan hareketle tamamen dinî veya mezhebî söylemlerden uzak sosyo-ekonomik ve siyasî gayelerle ortaya çıkarılmış olduğu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar Veli Halife'nin Şah Tahmasb'ın halifesi olması gibi bir özelliği olsa da hem bölgedeki kızılbaş Türkmen potansiyeline rağmen katılan kişilerin azlığı hem de Tarsus bölgesinde halka yapılan zulümler bu harekete dinî olmaktan öte siyasî bir boyut

⁵⁵¹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164a; Peçevî, vrk. 47a; Solakzâde, vrk. 463a.

⁵⁵² Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164a; Peçevî, vrk. 47a; Solakzâde Veli Halife'yi tanıtırken onun Kayalı kavminden olduğunu belirtmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 463a.

⁵⁵³ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164a; Peçevî, vrk. 47a; Solakzâde, vrk. 463a; Müneccimbaşı, vrk. 482b.

kazandırmaktadır. Bununla birlikte bölge kadısının oğlunun kızılbaş olmadığı halde sonradan Osmanlı siyasal iktidarının uygulamış olduğu siyasete karşı bir tavır almak ve bölgede yaşayan kızılbaş Türkmen zümrelerden destek bulabilmek için kızılbaşlığı tercih etmesi ayaklanmanın siyasî gayelerle ortaya çıktığını bir kez daha ortaya koymaktadır. Farklı iki grup tarihinin vermiş olduğu bilgileri birleştirdiğimizde bölgede kadılık yapan bir kişinin oğlu olan Veli Halife'nin sonradan kızılbaş olarak Şah Tahmasb'ın halifesi namıyla bölgede kaldığı ve orada Râfızilik ve mülhidlikle meşhur biri haline geldiği görülmektedir. Sahip olduğu bu özelliği kullanan Veli Halife, aynı bölgede ortaya çıkan Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmasını da fırsat bilip yaptığı propaganda ile taraftar toplama yoluna gitmiştir. Yaptığı propagandaya bakılırsa dinî veya mezhebî bir dava uğruna böyle bir harekete kalkışmaktan ziyade Adana ve Tarsus Sancakları'nda ortaya çıkan diğer ayaklanmalardan destek bularak bölgede mevcut yarı göçebe kızılbaş Türkmen çevrelerin sosyo-ekonomik sıkıntılarda isyana meyilli oluşlarını ve sahip oldukları kabile asabiyetini kullanma yoluna gittiği ancak umduğu desteği bulamadığı görülmektedir.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı döneme baktığımızda Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmaları ile aynı zamana denk gelmesi ve Adana Sancak Bey'i Pîrî Bey'in sonradan katılarak ayaklanmayı bastırması 1526 senesi Ağustos ayının sonlarında ortaya çıktığını göstermektedir. Öte yandan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarından itibaren Mohaç Seferinde olan Kanuni Sultan Süleyman'ın bu ayaklanma bastırıldıktan sonra 1526 senesi Ekim ayında Macaristan'dan ayrılarak Edirne'ye doğru yöneldiğini⁵⁵⁴ dikkate alırsak Mustafa oğlu Veli Halife ayaklanmasının 1526 senesinin sonlarında olduğu kesinlik kazanmaktadır. Diğer taraftan daha önce ifade ettiğimiz üzere tekrara kaçmamak adına Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları ile Donuzoğlan ve Beyce ayaklanmalarının aynı zaman diliminde oluşu bu ayaklanmanın zamansal olarak neden böyle bir dönemde ortaya çıktığını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı yer olan Tarsus Sancağı'na baktığımızda Donuzoğlan ve Beyce ile Karamanoğlu Mustafa ayaklanmalarında bahsettiğimiz tarihsel sürecin ne denli etkili olduğu anlaşılmış olmaktadır. Özellikle 1526 tarihinde yapılan tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz sonuçları bir önceki ayaklanmada

⁵⁵⁴ Bkz., Celâlzâde, vrk. 164b.

zikretmiştik. Orada görüldüğü üzere yapılan propagandaların Tarsus bölgesinde neden ortaya çıktığı kolaylıkla görülmektedir.⁵⁵⁵

Ayaklanma sürecinden edindiğimiz bilgilere göre Veli Halife'nin ayaklanmadaki liderlik vasıfları ile ilgili bir tahlile tabi tuttuğumuzda sahip olduğu bu taraftar kitlesini her hangi bir mehdicî veya siyasî söylemden ziyade babasının kadı ve kendisinin Şah Tahmasb'ın halifesi olmasıyla kazandığı görülmektedir. Daha önce ifade etmiş olduğumuz üzere Adana Sancağı'nın ve Karaisalı bölgesinin tarihsel süreçte kızılbaş Türkmen gruplar için ne denli bir öneme sahip olduğunu dikkate aldığımızda Veli Halife'nin her ne kadar belirli oranda bir karizmaya sahip olsa da yeterince taraftar toplayamadığı rahatlıkla görülmektedir. Diğer taraftan mevcut siyasal iktidarlar döneminde uygulanan kızılbaş siyasetine bakıldığında böyle bir zamanda Veli Halife'nin etrafında az da olsa birçok kişinin toplanması onun insanlar nezdinde sahip olduğu değeri göstermekle birlikte onun uğrunda hayatlarını kaybetmeyi göze aldıklarını da göstermektedir. Öte yandan Karaisalı cemaatine mensup Veli Halife'nin Tarsus Sancağı Beyi Hüseyin Bey'i hezimete uğratıp şehre ele geçirmesi, Hüseyin Bey'in bu hareketi ciddiye almadığını veya beceriksizliğini göstermesinin yanında Karaisalı cemaatinin Varsak oymaklarından oluşmasının da önemli bir etkisi vardır. Nitekim bu oymağın askeri olarak üstün kabiliyetlere sahip olması sebebiyle hem Osmanlı hem de Safevî Devleti tarafından en iyi şekilde değerlendirildiğini daha önce ifade etmiştik.

Ayaklanmaya katılan zümreleri bir araya getiren tabana baktığımızda kaynaklarda değinilmemekle birlikte kızılbaş Türkmen çevrelerden meydana geldiği görülmektedir. Daha önce bahsettiğimiz üzere bölgenin tarihsel süreçte içinde bulunmuş olduğu yapı ve yarı göçebe kızılbaş Türkmen kesimlerden oluşan nüfusun etkisi katılımın kızılbaş Türkmen topluluklardan oluşmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Bütün bunların dışında tarihsel süreçte sürekli Osmanlı karşıtlığı ve Safevî taraftarlığı ile anılan Varsakların, Karaisalı cemaatinde önemli bir yekünü teşkil ettiği düşünülürse katılan zümrelerin kızılbaş Türkmen kesimlerden oluşmasını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Ancak katılımcı sayısının az oluşu daha önce ifade ettiğimiz üzere siyasal iktidarların mevcut baskısı ile birlikte ortaya çıkan Osmanlı karşıtlığının sonucu

⁵⁵⁵ Bkz., Karamanoğlu Mustafa ile Donuzoğlan ve Beyce Ayaklanmaları.

olarak Safevî topraklarına çıkmalarından kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Karaisalı cemaatini oluşturan Varsaklar'ın Osmanlı'nın izlemiş olduğu kazanma siyaseti gereği Osmanlı'nın idaresi altına ve yerleşik bir düzene girmesiyle daha önce süre gelen Osmanlı karşıtlığı ve Safevî yandaşlığı izlemelerinin önüne geçilmesine sebep olduğu gibi bölgede çıkan ayaklanmalarda katılımcı sayısının oldukça azalmasını da sağlamıştır.

Görüldüğü üzere Adana ve Tarsus Sancağı'nda Donuzoğlan ve Beyce ile aynı zamanda ortaya çıkan ikinci ayaklanma olan Veli Halife ayaklanması her ne kadar tarihçiler tarafından dinî bir kimlik kazandırılmaya çalışılmış olsa da ortaya konan propaganda tarzından siyasî ve sosyo-ekonomik nitelikli bir ayaklanma olduğu anlaşılmaktadır. Bölgenin içinde bulunduğu yapının bu hareketlerin ortaya çıkmasında önemli bir rolü olmakla birlikte bölgede yaşayan insanların tamamının da bu tür uygulamalara destek olmadığı görülmektedir. Osmanlı'nın uygulamış olduğu ekonomik politikalarla birlikte iskân siyasetinin veya baskısının bir sonucu olarak düşünebileceğimiz bu hareketler, mevcut siyasal iktidarın bağımsızlığını ortadan kaldırmaya yönelik bir tehdit olarak görüldüğünden diğer ayaklanmalarda olduğu gibi bastırılma yoluna gidilmiştir. Diğer taraftan Tarsus Sancağı'nda ortaya çıkan böyle bir ayaklanmanın sonucunda Osmanlı askerlerinden birçok kişinin ölmesi, Osmanlı siyasal iktidarının ortaya çıkan sorunun asıl sebebinin iyi tahlil edemeyip buna göre çözüm üretmekten ziyade, sadece olayları bastırarak halletme yoluna gittiğini ayrıca mahalli yöneticilerin önceki ayaklanmalardan ders almayıp karşısındaki kızılbaş Türkmen grupları ciddiye almadıklarını, bu yüzden de birçok Osmanlı askerinin hayatını kaybettiğini göstermiştir.

2.3.4 Zünnun Oğlu Halil Ayaklanması

932/1526 yılında Osmanlı ordusu Mohaç'ta Macarlar'a karşı parlak bir zafer kazanırken, Bozok sancağında arazi yazımı sırasında meydana gelen rahatsızlıklar ve idarecilerin icraatları sonucu ortaya çıkan ve bastırılan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının devamı niteliğinde ortaya çıkan bir ayaklanmadır.

933 yılında Mustafa oğlu Veli Halife ayaklanmasının bastırılmasından kısa bir süre sonra ardı arkası kesilmeyen baskılar nedeniyle Bozok sancağında olaylar yeniden patlak vermiştir. Celâlzâde, ayaklanmanın ortaya çıkış sebebi olarak "...Anadolu

caniblerinde ale't-tevali fitneler zuhur idup tekrar Bozok ve Rum vilayetlerinde Hâricîler zuhur itti...” diyerek Anadolu’da ortaya çıkan kızılbaş Türkmen çevrelerin çıkarmış olduğu ayaklanmaların devamı olduğunu ifade etmekte ve Bozok Sancağı’nda ikinci defa meydana geldiğini aktarmaktadır.⁵⁵⁶ Kemalpaşazâde ise “... *Melik-i melek-sîret ve perî-sûret, dîv-serîret hidivlerin eşer-i şirretinden ugraduğı yeri beri idüb öteden beri gelüb gidetururken berîden berîd-i saîd vardı irdi Bozokludan keman gibi eğrilik iden bed gümanlar hedef-i tîr ü alef-i şîr olub azer-i pür şerer-i şerr-i Türkman âb-ı tiğ-i miğtab-ı kahramanı söyündürdüğün haber viridi...*” diyerek padişahın Macaristan’dan dönerken gelen habercilerin Bozok bölgesinde kötülük düşünen bir Türkmen grubunun ayaklandığını haber verdiklerinden bahsetmekte, ayaklanmanın ortaya çıkış sebebine ve ayrıntılarına ise değinmemektedir.⁵⁵⁷ Diğer taraftan Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi adlı eserinde Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasını bastıran Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa’nın Diyarbakır’a dönmesini fırsat bilen Zünnun’un oğlunun, etrafında birçok kişiyi toplayarak bir nevi rövanş alma gayesiyle önceki ayaklanmayı devam ettirdiklerini ifade etmektedir.⁵⁵⁸

Görüldüğü üzere az da olsa ayaklanmadan bahseden tarihçiler, bu ayaklanmayı Kanuni Sultan Süleyman’ın tahta geçmesinden altı yıl sonra Bozok bölgesinde ortaya çıkan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının bir devamı olarak görerek ayaklanmanın sebebini Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarını ortaya çıkaran siyasî ve sosyo-ekonomik etkenlere bağlamakta ve Osmanlı kuvvetleri tarafından bastırılan ilk ayaklanmanın rövanşını alma amacıyla ortaya çıktığını ifade etmektedirler.

Ayaklanmanın oluşum sürecine geçmeden bu ayaklanma liderinin kimliğine değinmemiz gerekir. Bu noktada Osmanlı tarihçilerinden Celâlzâde, liderin ismini vermeden “...*Bozok ve Rum vilayetlerinde Hâricîler zuhur itti sabıkan maktul olan Zünnun oğlu bî nihaye müfsidlere baş olup...*” diyerek ayaklanmanın liderini daha önce bu bölgede ortaya çıkan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasında öldürülen Zünnun’un oğlu olarak vermekte onu Hâricî olarak vasıflandırmaktadır.⁵⁵⁹ Bununla birlikte ayaklanmanın liderinin kim olduğuna değinmeyen Kemalpaşazâde, “...*Bozokludan*

⁵⁵⁶ Celâlzâde, vrk. 164b.

⁵⁵⁷ Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 349.

⁵⁵⁸ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, III, ss. 295-296.

⁵⁵⁹ Celâlzâde, vrk. 164b.

keman gibi eğrilik iden bed gümanlar...” diyerek ayaklanan kızılbaş Türkmen grupları fenalık ve kötülük düşünen insanlar olarak nitelendirmektedir. “...*Huruc-i Zünnun oğlu...*” başlığıyla ayaklanmadan kısaca bahseden Nişancı Mehmed Paşa, ayaklanmanın liderinin ismini vermeden onun Zünnun’un oğlu olduğunu ifade etmekle yetinmektedir.⁵⁶⁰ Görüldüğü üzere bu ayaklanmanın bahsi geçen kaynaklarda önceki ayaklanmayla bağlantılı olduğu düşünüldüğü için genelde babasının ismi verilerek liderin kimliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu noktada farklı ve dikkat çekici bilgiyi bize Bostan Çelebi vermektedir. Bostan Çelebi, Bozok Sancağı’nda yeniden bir ayaklanma meydana geldiğini bu sefer ayaklananların başında Dulkadirli Zünnun’un oğlu olduğunu söyleyerek onun aynı zamanda Hisar Beğlü oymağının da beyi olduğunu ifade etmektedir. Ancak liderin ismi veya menşei konusunda her hangi bir bilgi vermemektedir.⁵⁶¹ Öte yandan ayaklanmanın lideri konusunu farklı bir şekilde ele alan diğer bir kişi ise Abdizâde Hüseyin Hüsameddin olmuştur. Yazar görünüşe göre, bugün bizce bilinmeyen veya kaybolmuş bir takım kaynaklardan faydalanmış görünmektedir. Eserinde hiçbir kaynak vermeksizin Amasya Sancak Beyi Abda Bey’den bahsederken, onun ölümünün Bozok’ta ortaya çıkan Zünnun’un oğlu Halil Bey ve taraftarları tarafından olduğunu aktarmakta ve ayaklanmaya liderlik yapan kişinin ismini zikretmektedir. Bununla birlikte meşhur Hubyar Abdal’ın⁵⁶² aynı bölgede ortaya çıkan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarında bahsi geçen Baba Zünnun’un halifesi olduğunu, o öldükten sonra ise Zünnun’un oğlu Halil’e danışmanlık yaptığını ifade etmektedir.⁵⁶³ Diğer taraftan daha

⁵⁶⁰ Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a.

⁵⁶¹ Bostan Çelebi, vrk. 103b.

⁵⁶² Hubyar Abdal ile ilgili bilinenler yazılı olmaktan ziyade sözlü kültüre dayanmaktadır. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre XIII. veya XIV. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Hubyar Sultan’ın torunu olduğu bilinmektedir. Hubyar Sultan, Hoca Ahmed Yesevî dergâhında yetişip Anadolu’ya gelerek kendi ocağını kuran bir dervişti. Hubyar Sultan’ın soyu, oniki imamlardan Musa Kazım’a dayandırılmakla birlikte onun Oğuz boylarından olan Beydili Türkmenleri’nden olduğuna inanılmaktadır. Öte yandan onun Hacı Bektâş-ı Velî’nin halifelerinden olduğu ve Anadolu’ya birlikte geldiği de söylenmektedir. Bununla birlikte Hubyar Abdal ise Hubyar Sultan’dan devam eden gelen ocağın XVI. yüzyıldaki lideridir. Bu nedenle Hubyar Sultan ile Hubyar Abdal’ın zaman zaman karıştırıldığı görülmektedir. Zünnun oğlu Halil ayaklanması bastırıldıktan sonra Hubyar Baba ile birlikte ayaklanmadan kurtulanlar bölgenin en yüksek dağına sığınarak yaşamlarını buralarda devam ettirmişlerdir. Bkz., Fikri Karaman, “Hubyar Sultan”, *Alevilik*, Haz. İsmail Engin, Havva Engin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004, s. 222; Ali Kenanoğlu, “Anadolu İnanç Önderlerinden Hubyar Sultan”, *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi 23-28 Ekim 2001*, Ankara: Tüksev Yayınları, 2002, ss. 541-544; Ali Kenanoğlu ve İsmail Onarlı, “Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Toplulukları”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 23, 2002, ss. 31-33, 41-41, 103.

⁵⁶³ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, III, ss. 295-296.

önce Kanuni Sultan Süleyman dönemi kızılbaş Türkmen ayaklanmalarına değinmeyen Safevî tarihçilerinden Şerefhan Bidlisî, bu yıl içinde Zülkadirli Zünnun'un oğlunun Sultan Süleyman'a karşı ayaklanıp o memlekette çok fesat çıkardığını söyleyerek bir kısım çağdaş Osmanlı tarihçileri gibi ayaklanmanın lideri konusunda çok ayrıntıya girmemektedir.⁵⁶⁴ Görüldüğü üzere Zünnun oğlu Halil hakkında elde ettiğimiz bilgiler onun menşei veya ailesinden ziyade onun ismi, vasıfları yahut Hisar Beğli oymağının Beyi olması sebebiyle sahip olduğu karizma ile ilgili olduğu görülmektedir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine değinecek olursak, Diyarbakir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasını bastırıp Diyarbakır'a dönmesini fırsat bilen Zünnun oğlu Halil, yanında kendi oymağından başka Çiçeklü, Ağca Koyunlu, Mesudlu ve diğer oymaklardan beş altı bin kişi daha olmakla birlikte⁵⁶⁵ etrafı yağma ve talan ederek Turhal üzerinden Amasya'ya kadar ilerlemiştir. Durumu öğrenen Amasya Beyi Abda Bey ise yanına aldığı kuvvetlerle Zünnun oğlu Halil ve taraftarlarını Artukabad'a kadar takip ederek onlara yetişmiş ve orada kanlı bir savaş meydana gelmiştir. Yapılan bu savaş sonucunda Zünnun oğlu Halil'in kuvvetleri galip gelerek Abda Bey şehit düşmüştür.⁵⁶⁶ Aldığı galibiyetin de etkisiyle kısa sürede sayıları binlerce kişiye ulaşan ayaklanmacılar, Unavur denilen yerde Rum (Sivas) Beylerbeyi Yakup Paşa öncülüğünde üstlerine gelen Osmanlı güçlerini de yenilgiye uğratmıştır. Olayı bastırma görevi bu nedenle yeniden Diyarbakir Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya verilmiştir. Hüsrev Paşa'ya karşı koyamayacaklarını anlayan ve kurtulabilmek için Safevî topraklarına geçmeye çalışan ayaklanmacıların önünü Hüsrev Paşa Pasin ovasında kesmeyi başarmıştır. Çıkan çatışmada Osmanlı ordusu karşısında Zünnun oğlu Halil ve taraftarları ağır bir yenilgiye uğramıştır. Bastırılan bu ayaklanmanın elebaşısı Zünnun oğlu Halil'in kaçarak kurtulmayı başarmasına rağmen taraftarları öldürülmüştür.⁵⁶⁷

⁵⁶⁴ Şerefhan Bidlisî, s. 157.

⁵⁶⁵ Bostan Çelebi, vrk. 103b.

⁵⁶⁶ Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a; Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, III, s. 296.

⁵⁶⁷ Bostan Çelebi, vrk. 103b. Zünnunoğlu Halil'in akıbeti konusunda Nişancı Mehmed Paşa ve Şerefnâme yazarı Şerefhan Bidlisî, Bostan Çelebi'den farklı bilgiler vermektedir. İkisi de Sivas Beylerbeyi Yakup Paşa'nın Zünnun oğlu Halil'i Pasin ovasında öldürdüğünden bahseder. Bkz., Nişancı Mehmed Paşa, vrk. 92a-92b; Şerefhan Bidlisî, s. 157; ayrıca Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, Amasya Tarihi adlı çalışmasında Zünnunoğlu Halil'in üzerine gönderilen Amasya Beyi Abda Bey'in şehit düşmesi nedeniyle yerine görevlendirilen Amasya Beyi Seydi Ahmed Bey'in Zünnun oğlu Halil'i takip ederek yalnız başına olduğu bir anda öldürdüğü ve bu yüzden ödüllendirilip Mirliva

932/1526'da Bozok Sancağı'nda gerçekleşen Süklün ve Baba Zünnun Ayaklanması'nın bir nevi rövanşı özelliği taşıyan ve aynı bölgede 933 yılında Baba Zünnun'un oğlu Halil önderliğinde gerçekleşen bu ayaklanma birçok taraftar toplamasına karşın Osmanlı kuvvetleri tarafından yine bastırılmıştır.

Bu dönemde gerçekleşen olaylara baktığımızda sosyo ekonomik sıkıntılarla birlikte yerleşik hayata alışmamış ve üstelik Kanuni'nin getirmiş olduğu yeni vergi düzeninin etkisiyle idareye karşı bir hoşnutsuzluğun akabinde ayaklanmaların ortaya çıktığı görülmektedir. Daha önce söylemiş olduğumuz gibi eğer bu ayaklanmalar tamamen dinî nitelikli bir ayaklanma olmuş olsaydı Sünnî halk ile Şîf Safevî taraftarı kızılbaş Türkmen çevreler arasında bir kavga ve savaşın olması gerekirdi. Böyle bir kaydın olmaması olayları dinî nitelik kazandırmaktan uzaklaştırıp mevcut idarenin uygulamış olduğu siyasete karşı gerçekleştirilen ayaklanmalar biçimine dönüştürmüştür. Fakat Zünnun oğlu Halil ayaklanmasına baktığımızda daha önce söylediklerimizin aksi istikametinde olaylar ortaya çıkmıştır. Yalnızca Osmanlı idaresine karşı yapılan bir ayaklanma olmaktan çıkıp özellikle Sünnî halka yönelik olumsuz hareketlerin de ortaya çıktığına şahit oluyoruz. Celâlzâde'nin bu noktada bize vermiş olduğu bilgiler tarihi bilgileri saptırmak gayesiyle verilmiş yanlış bilgiler olabileceği şeklinde bir kanaata sahip olursak daha önce de böyle bir saptırmayı yapabileceği düşüncesini de göz ardı etmememiz gerekir. Nitekim Celâlzâde daha önce Sünnî-Şîf karşıtlığı oluşturacak buna benzer bir bilgi vermemiştir. Bu noktada Zünnun oğlu Halil ayaklanması ile ilgili Celâlzâde'nin vermiş olduğu bilgileri aynen aktarmak gerekirse karşımıza ilginç bir tablo çıkmaktadır: “...Bozok ve Rum vilayetlerinde Haricîler zuhur etti sabıkan maktul olan Zünnunoğlu bi nihaye müfsidlere baş olup evbaş-ı delalete meaş cem' eyledi memalik-i İslâmiyede olan Sünnîlere taaruz eyleyüb emval-i raiyyeyi talan ve târâc etdiler her canibde kanlar dökülüb ezvac u evlad-ı berayayı yağma kılub her tarafı aşub kıyamet uslub oldu...”⁵⁶⁸

Görüldüğü üzere Zünnun oğlu Halil ve taraftarları, Celâlzâde'nin anlatımıyla Sünnî halka karşı zalimâne bir tavır takınmıştır. Olay örgüsü içerisinde aynı tarihçinin

olduğundan bahsetmektedir. Bkz., Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, III, s. 297-298; Celâlzâde ise Zünnun oğlu Halil'in akıbeti konusunda çok ayrıntıya girmeden onun öldürüldüğünden bahseder. Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164b.

⁵⁶⁸ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 164b-165a.

verdiği bilgilere bakılırsa Sünnî halktan onlara karşı bir karşı duruş veya çatışma olayından bahsedilmemiştir. Daha önceki ayaklanmalarda ortaya çıkan yağma ve talan olaylarında halka yönelik dinî bir vasıflama kullanılmaması ve Celâlîzâde'nin aktarmış olduğu bu bilgiler oldukça dikkate şayandır. Bu durum Sünnî düşüncüyü temsil eden mevcut siyasal iktidara karşı duyulan öfkenin bir yansıması da olabilir.

Diğer taraftan ayaklanmanın Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasının olduğu yerde bir nevi rövanş veya intikam alma gayesiyle ortaya çıkması ayaklanmaya siyasî bir boyut kazandırmaktadır. Nitekim Zünnun oğlu Halil'in ayaklanma sürecinde bölgedeki kızılbaş Türkmen çevrelerin desteğini alarak bölge valisi Abda Bey'in kuvvetlerini etkisiz hale getirerek Safevî topraklarına doğru çekilmeleri bunu doğruladığı gibi önceki ayaklanmaların sonuçlarından dolayı tecrübeli oldukları da ortaya koymaktadır. Ayrıca bu ayaklanmayı bir hak arama mücadelesinden çıkarıp mevcut iktidarın almış olduğu siyasî ve sosyo-ekonomik önlemlere karşı bir tavır olarak değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Süklün ayaklanmasında da ifade ettiğimiz gibi Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan bu tür ayaklanmalar her ne kadar siyasî ve sosyo-ekonomik nitelikli olsalar da Osmanlı-Safevî ilişkilerinin olumsuz bir şekilde tekrar gündeme geleceğinden hareketle Şah Tahmasb'ın zaman kazanma amacıyla Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümreleri örgütleyerek ayaklanma çıkarması veya ileride düşünülen Doğu Seferi için Anadolu'daki siyasal iktidarla sorunları olan kızılbaş Türkmen kesimleri oradan uzaklaştırıp kendi yanına çekmesi ile de ilgilidir. Ayrıca Zünnun oğlu Halil önderliğinde ortaya çıkan kızılbaş Türkmen gruplarının her ne kadar siyasal iktidardan hoşnut olmadıklarını göstermek amacıyla yapmış oldukları bu hareket, istedikleri şeylerin yerine getirilmesini sağlamayacaksa da Anadolu toprakları dışında büyük ümitlerle yöneldikleri Safevî topraklarında daha adaletli ve kendi göçebe Türkmen yapılarına uygun yeni bir ortamı gerçekleştirmeye dönük bir hedefin olduğu da söylenebilir.

Her ne kadar çağdaş Osmanlı kaynaklarında veya konudan bahseden diğer eserlerde tam olarak belirtilmese de ayaklanmanın Mustafa oğlu Veli Halife ayaklanmasından sonra Kanuni Sultan Süleyman'ın Muharrem ayında Mohaç'tan dönmek üzereyken meydana gelmesi ayaklanmanın Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasından yaklaşık on gün sonra Muharrem 933 tarihinde ortaya çıktığını göstermektedir. Öte yandan ayaklanmanın zamanlama olarak bu tarihlerde ortaya

çıkması daha önce Süklün ayaklanmasında ifade ettiğimiz gibi Kanuni'nin iktidara gelişi ile birlikte almış olduğu ekonomik önlemler ve Osmanlı-Safevî ilişkilerinin olumsuz bir duruma dönüşünden kaynaklı gözükmele birlikte bölgede çıkan ve önderliğini Halil Bey'in babasının yani Baba Zünnun'un yaptığı kızılbaş Türkmen liderinin öldürülmesi ile de ilgilidir. Bu noktada öne çıkan bir durum var ki o da şudur. Aynı bölgede on gün önce bir ayaklanma çıkmasına ve birçok Osmanlı Bey'i ve askeri ölmesine karşın Amasya Bey'i Abda Bey'in öldürülmesi ve sonrasında Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın ayaklanmayı bastırması bölge idarecilerinin kızılbaş Türkmen çevrelerin gücünü küçümsedikleri ve düzensiz bir askeri güç karşısında yeterli etkiyi gösteremediklerini ortaya koymaktadır.

Ayaklanmanın çıktığı Bozok Sancağı'na baktığımızda, daha önce ifade ettiğimiz gibi, tarihsel süreç içerisinde yoğun bir kızılbaş göçebe Türkmen nüfusuna sahip olmakla birlikte Baba İlyas'ın, Dede Garkın'ın ve Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve Hubyar Abdal'nın bu bölgeye gelerek zaviyeler açıp faaliyetlerine devam etmesi bölgenin kızılbaş Türkmen zümreler açısından cazip hale gelmesinde önemli bir etken olduğunu Süklün ayaklanmasında ifade etmiştik. Yine orada bahsettiğimiz üzere Safevî Devleti'ni kuran kızılbaş Türkmen çevrelerin yaşadığı yerler arasında bu bölgenin de yer alması Safevî propagandalarının bu bölgede yoğunlaşmasını anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Diğer taraftan bölgenin sahip olduğu manevî atmosferi değerlendiren işsiz güçsüz eşkiya nitelikli diyebileceğimiz türden kişilerin halkın ve devletin sevgisini kazanmış bu tür zaviyelerden beslenmeleri Osmanlı siyasal iktidarının onlara uygulamış olduğu vergi muafiyetinin sonucu olduğu gibi onların gerçek tasavvufi bir düşünce ile bu tür yerlere intisab etmediklerini de göstermektedir. Dolayısıyla bu tür anarşik faaliyetlerin, zaviyelerin yoğunlaştığı yerlerde kolaylıkla ortaya çıkması kızılbaş Türkmen kesimlerin sahip olduğu göçebe Türkmen psikolojisi ile de ilgili gözükmektedir.

Ayaklanmaya liderlik yapan Zünnun oğlu Halil Bey ile ilgili bir değerlendirme yapacak olursak şunları söylememiz gerekir. Bizce Zünnun oğlu Halil ayaklanmada dinî veya mezhebî bir söylem kullanmamakla birlikte binlerce taraftar kitlesine ulaşabilmiş olması onun kızılbaş Türkmen gruplar nezdinde sahip olduğu etkiyi göstermektedir. Nitekim bölgede daha önce bastırılarak Halil Bey'in babasının ölümüne sebep olan bir ayaklanmanın varlığını düşündüğümüzde mevcut siyasal iktidarın gücü karşısında farklı bir kişi önderliğinde böyle bir ayaklanmanın ortaya çıkması bu etkinin gücünü ortaya

koymaktadır. Kaldı ki sahip olduğu bu gücün arkasında bağlı bulunduğu oymağın Beyi oluşunun da önemli bir etkisi vardır. Nitekim Hisar Beğli oymağına baktığımızda tıpkı Süklün oymağı gibi Safevî Devleti ile mutlaka bir bağlantısının olduğu görülmektedir. Daha önce Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasında bahsettiğimiz üzere Celâl'in yakalanarak Şehsuvaroğlu Ali Bey'e teslim edilme sürecinde yakalananlar arasında Hisar Beğli oymağının Bey'inin karısının ve çocuklarının olması Şah İsmail ve Safevî Devleti ile olan bağlantılarından kaynaklanmaktadır.⁵⁶⁹

Diğer taraftan Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'in ifadelerinden yola çıkarak Hubyar Abdal'ın hem babasının halifesi hem de kendisine ayaklanma sürecinde destek olması sahip olduğu liderlik vasfını güçlendireceği anlamına gelmekle birlikte ayaklanmaya katılan taraftar kitlesinin o kadar da çok olmadığını da dikkate aldığımızda verilen bu bilgiye temkinli bakmamız gerekmektedir. Nitekim Hubyar Ocağı'nın Anadolu'da bulunan Alevî Ocakları içerisinde Hacı Bektâş Ocağı'ndan sonra nüfus bakımından en fazla ve en aktif ocak olduğu bilinmektedir.⁵⁷⁰ Ayaklanmanın çıktığı dönemde bu ocağın başında Hubyar Abdal'ın olduğunu dikkate aldığımızda eğer Zünnun oğlu Halil'e destek vermiş olsaydı katılımcı sayısının oldukça fazla olması gerekirdi. Yine bizzat Hubyar Abdal'ın desteği olmuş olsaydı, Zünnun oğlu Halil Bey yerine manevî şahsiyeti yüksek bir ocak liderinin bu ayaklanmaya öncülük etmesi gerekirdi. Ancak bunu gösterir bilgi veya belge elimizde mevcut değildir. Diğer taraftan Hubyar Sultan üzerine yapılan çalışmalara baktığımızda Hubyar Abdal ile Zünnun oğlu Halil arasındaki bağlantı sadece Abdizâde Hüseyin Hüsameddin'in eserinden yola çıkılarak yapılmaktadır. Bu kaynakta geçen “ *Zünnun oğlu Halil Bey riyasetinde ihtilale devam ettiler Zünnun'un halifesi olan meşhur Hubyar Abdal, Halil Bey'in müsteşarı idi...* ” ifadesine baktığımızda Hubyar Abdal'ın bizzat ayaklanmaya destek olduğu kesin olarak anlaşılmamaktadır. Nitekim Halil Bey'in Hisar Beğli oymağının Bey'i olması sebebiyle böyle bir danışmanlık görevinde olması çok tabiidir. Diğer taraftan Hubyar

⁵⁶⁹ Bkz., TSMA, E 6384/2, “...ve taife-i mezburun benam müfsidlerinden Hamza Halife tutulub ol taifenün hakikati haline vakıf kimesne olmağın bi-nefsihi der-i devlete irsal olundu ve Hisar Beg oğlu ki Ali Begün akrabalarından imiş anun dahi iki avreti ve bir gelini dört oğlu ve üç kızı dutulub habs olundu...”İlgili belgede Hisar Beğli Oymağı'nın Bey'inin eşleri ve çocukları zikredilmekle birlikte isminin belirtilmemiş olması nedeniyle sadece bağlı bulunduğu oymak açısından Zünnun oğlu Halil ile irtibatlandırılmaya çalışılmıştır.

⁵⁷⁰ Bkz., Kenanoğlu, “Anadolu İnanç Önderlerinden Hubyar Sultan”, s. 547; Yıldız, “Amasya Yöresi Alevî Ocakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, Güz 2011, s. 235.

Abdal'ın Tokat'ta yaşadığı dönemlerde burada bir zaviye kurarak kervancılara, yolculara, yoksullara yiyecek ve içecek verdiği onları barındırdığı bilinmekte bu nedenle 972/1562 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın emriyle kendisine bir ferman verilerek yaptığı bu hizmetlerinden dolayı kendisinden vergi alınmadığına dair bir belge, elimizde bulunmaktadır. Buna göre 1578 tarihli Sivas Mufassal Tahrir Defteri'nde Gürgençukuru bölgesinde yaşayan Hubyar Abdal'ın tekkesini buraya inşa ettiği ve bu yerin kendisine ait bir mülk olduğu belirtilmektedir. Kanuni Sultan Süleyman döneminde Hubyar Abdal ve tekkesine gösterilen bu saygının III. Murad döneminde de devam ettiği verilen fermanlardan anlaşılmaktadır. Bu noktada 990/1582 yılına ait Hubyar Abdal'ın oğlu Mustafa'ya verilen bir fermanla diğer fermanlarda olduğu gibi Gürgençukuru ve bölgesinin mülkünün Hubyar evladına vakfedildiği ve buradan elde edilecek gelirlerden vergi alınmadığı ifade edilmektedir.⁵⁷¹ Görüldüğü üzere Kanuni ve daha sonraki dönemlerde devlet desteğini alan bir dervişin Zünnun oğlu Halil'e danışmanlık yapsa bile ayaklanmasında ona destek olduğu tarihsel verilere ters düşmektedir.

Hadisenin ortaya çıktığı bölgeyi dikkate aldığımızda bu hareketi oluşturan asıl tabanın kızılbaş Türkmen çevrelerden meydana geldiğini söylememiz gerekir. Bu tabanı oluşturan ana etken bölgenin tarihsel süreçte kazanmış olduğu yoğun kızılbaş Türkmen nüfusudur. Bununla birlikte daha önce de ifade ettiğimiz üzere Süklün ayaklanmasını başlatan il yazıcılarının yapmış olduğu haksızlıkların kızılbaş Türkmen psikolojisini derinden etkilediği ve sosyo-ekonomik sıkıntılarla birlikte bu ayaklanmaya ciddi bir zemin hazırladığı görülmektedir. Diğer taraftan kızılbaş Türkmen katılımını etkileyen en büyük unsurlardan bir diğeri de Zünnun oğlu Halil'in Hisar Beğli oymağının Bey'i olmasının yanında Çiçekli, Ağca Koyunlu oymaklarının da katılımıdır. Çiçekli ve Ağca Koyunlu oymaklarına baktığımızda Safevî Devleti ile bağlantılarının olduğu ve önemli yerlerde görev aldıkları görülmektedir. Örneğin, Şah İsmail'in Şiraz Valiliğine getirdiği Korucubaşı İzzeddin'in Çiçekli oymağından olması bunu doğrulamaktadır.⁵⁷² Diğer taraftan Ağca Koyunlu oymağı da Safevî Devleti'ni oluşturan Kaçar Oymağı'nın

⁵⁷¹ Bkz., Ali Kenanoğlu ve İsmail Onarlı, *Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Türkmenleri*, İstanbul: Hubyar Kültür Derneği Yayınları, 2003, ss. 80-152, 155; Kenanoğlu, "Anadolu İnanç Önderlerinden Hubyar Sultan", s. 544.

⁵⁷² Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, s. 49, 81.

kollarından biri sayılmaktadır.⁵⁷³ Bütün bu oymakları dikkate aldığımızda ayaklanmanın neden kızılbaş Türkmen kesimlerden oluştuğu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte katılımın gitgide artması bölgede daha önce ortaya çıkan Süklün ve Baba Zünnun'un sahip olduğu taraftar kitlesi ile açıklanabileceği gibi ayaklanmanın bastırılmasından sonra mevcut siyasal iktidara karşı duyulan öfke ile de ilgilidir. Öte yandan Zünnun oğlu Halil ve taraftarlarının Abda Bey'e karşı kazanmış oldukları zaferde katılan zümrelerin sayı olarak artmasına yol açmıştır. Ancak bu katılımın Anadolu topraklarını terkedip Safevî Toprakları'na geçme niyetiyle yapıldığı aşikârdır.

Görüldüğü üzere Kanuni Sultan Süleyman'ın iktidara gelişi ile birlikte Safevî Devleti'ne karşı gösterilmiş olan olumlu siyasetin karşılık bulmaması, bölgedeki Dulkadir Beyliği'nin Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinin ardından Osmanlı eyaleti haline getirilip Bozok'un da bir sancak haline getirilmesi tımarları ellerinden alınan tımarlı sipahilerin hoşnutsuzluğunu ortaya koyduğu gibi çoğunluğu göçebe Türkmenlerden oluşan kızılbaş zümrelerin yapılan tahrir sonucunda hem maddi hem de manevi olarak ezilmeleri bölgede Süklün ile başlayan Zünnun oğlu Halil ile devam eden ayaklanmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Önceki ayaklanmalardan alınan destek ve tecrübe ile belirli bir kuvvete erişen Zünnun oğlu Halil ve taraftarları Osmanlı kuvvetlerini kısmen etkisiz hale getirirse de Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın devreye girmesiyle hadisenin daha da gelişmesi önlenmiştir. Görüldüğü üzere Osmanlı siyasetini oluşturan devletin yapısını ve bekasını herşeyden üstün tutan anlayış, kimi zaman kardeş katline cevaz verdiği gibi kimi zaman da devlet düzenini bozan her türlü harekete çözüm bulmak yerine, bastırarak ortadan kaldırmıştır.

2.3.5 Şah Kalender Ayaklanması

Şah Kalender⁵⁷⁴ ayaklanması bu yüzyılda Orta Anadolu'da ortaya çıkıp geniş bir katılım kazanarak Osmanlı Devleti'ni ve yöneticilerini ciddi anlamda uğraştıran bir kızılbaş ayaklanması olmuştur. Anadolu'da artan malî sıkıntılar ve yeni vergi düzenlemelerinin de etkisiyle bu durumdan memnun olmayan ve yoğun Safevî propagandasından etkilenen kızılbaş Türkmen çevrelerin desteğiyle Şah Kalender

⁵⁷³ Sümer, *Safevî Devleti'nin Kuruluşu*, ss. 183-186.

⁵⁷⁴ Genelde Osmanlı veya Alevî-Bektâşî tarihiyle uğraşanlar Kalender Çelebi şeklinde bir kullanımı tercih ederken bizim ise Şah Kalender şeklinde bir tercihte bulunuşumuz döneme ait eserlerde bu şekilde kullanılışından kaynaklanmaktadır.

önderliğinde çıkan bu ayaklanma, Kanuni'nin Mohaç'ta olduğu bir sırada ortaya çıkmıştır.

Ayaklanmadan birçok çağdaş Osmanlı tarihçisi bahsetmekle birlikte, ayaklanmanın sebepleri ile ilgili çok fazla ayrıntıya girmedikleri görülmektedir. Örneğin, Kemalpaşazâde, ciddi anlamda Osmanlı idari teşkilatını uğraştıran ve binlerce katılımcı sayısına ulaşarak görülmemiş bir ayaklanmaya dönüşen bu ayaklanmaya çok kısa değinmekte "...*Hazret-i Hüdevendigâr hengâm-ı bahar-ı fursatta ezhar-ı gül-zâr-ı feth ü nusreti dirmişiiken gönli goncası gül gibi handan u şadan olub gülistan-ı cinan-ı nişan-ı gaza-yı garra-yı cihan arayın seyranı sürur u hübur virmişiken Türkman diyarında bedkirdâr bagîlerin hurucu ol tağilerin isyan ü tuğyan dağına 'uruci haberi geldi irdi zamir-i münir-i câm-ı cihannüma nazirlerine gerd-i melal ve hatır-ı atırlarına keder-i infial virdi eğlenmeyüb ol bed fercamların meksur ü makhur oldukların peyamu geldi hüddam-ı sidre makama ilam olub hüsrev-i behram gulama vasıl vü terah zayil olub ferah hâsıl oldı...*" diyerek ortaya çıkan bu ayaklanmanın Mohaç'ın fethinden dönerken padişaha bildirildiğini aktarmaktadır. Bununla birlikte padişahın sayıları gittikçe artan bu grubun bastırılması için Behram Paşa'yı görevlendirerek ayaklanmanın bastırıldığını ifade etmekte, ancak ayaklanmanın sebebi konusunda her hangi bir bilgi vermemektedir.⁵⁷⁵

Bu noktada Celâlzâde'nin, Sadrazam İbrahim Paşa'nın divan kâtibi olması sebebiyle verdiği bilgiler oldukça önemlidir. Celâlzâde, Şah Kalender ile ilgili olarak çok farklı bir yaklaşım tarzı sergilemiştir. Nitekim o, "...*merhum Hacı Bektâş kuddise sirruhu ki ekabir-i evliya-i Rûm 'uzma-i şuyuh menkıbet-i rusumdan olub kuddise asarları metaf-ı rical ve mevkıf-ı abdalân pîr hal derler evlad-ı hidayet reşadları zübde-i eslaf olub saadet-i aşıyanları murecce-i fukara ve dervişan u penahgâh-ı mücerredan ve perişan-ı bakiyye-i evladından zaviye-i neşayin olan Kalender nâm şerir-i şekavet bed ihtar müfsid-i dalalet pîşe dimağ-i fesad-i ankizi menba-i şer maden-i delal-i fesad idi evbaşan dervişan kalaşan tezvîr-i nişan ile sevda-i saltanat ve kamranî heva-i hilafet kişver-i sitaniye düşüb huruc ittiler...*" diyerek Anadolu'daki en önde gelen evliyadan Hacı Bektâş-ı Veli'nin, hayatında birçok hizmetleri olduğu fakat o öldükten sonra onun tekkelerinin fesat ocağına dönüştüğü ve o tekkelerden birinde oturan Şah Kalender'in de

⁵⁷⁵ Kemalpaşazâde, *Tevârîh-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 352.

etrafına cahilleri toplayarak fesat ve azgınlığı teşvik ettiğini, saltanat davasına düşerek ayaklanmayı çıkardıklarını ifade etmektedir.⁵⁷⁶

Celâlîzâde, ayaklanmanın ortaya çıkış sebeplerinden bir diğerini tekkedeki dervişlere bağlamaktadır. O eserinde “...zaviyelerinde olan dervişlere sancaklarını kaldırub kösler nefirler çaldırub zamir-i masiyet pezirleri fesada mayil hatır-ı fitne-i tesirleri dalale kabil idi...” diyerek tekkedeki kızılbaş dervişlerin fitne ve fesada meyilli oldukları için Şah Kalender’in önderliğinde sancaklarını kaldırarak, davullar ve boynuzdan borular çalarak içlerindeki fesadı dışarıya çıkardıklarından bahsetmektedir.⁵⁷⁷ Öte yandan Celâlîzâde’ye göre “...füruc-i muharreme katlarında helal dima-i na meşrua mezheblerinde mübah...” yani ayaklananların kendi mezheblerince her kadınla temasta bulunmaları ve haksız yere adam öldürmeleri mübah olduğundan etrafı yağma ve talan ederek ayaklanmayı başlatmışlardır.⁵⁷⁸ Yazara göre bölgede durum o kadar vahimdir ki Hz. Peygamber’in sünnetini ve şeriatini uygulama imkânı ortadan kalkmış(şer’-i nebevî muattal) memlekette güven yerine zulüm ortaya çıkmıştır(memlekette emn u eman ve insaf yerine cevr ve itisaf zuhur eyledi).⁵⁷⁹

Diğer taraftan Celâlîzâde, “...fesadın ekseri Zülkadırlu taifesi olub mukaddemen ol memleketler Türkman elinden feth olunduk da taife-i mezburenin tımarları ve dirlikleri alınub havas-ı hümayun için zabt evbaş-ı memleket esbab-ı maaşdan mahrum olmanın bi’z-zaruri fesada ikdam ve mübaşeret eylemişlerdir...” diyerek, ayaklanmanın büyüüp gelişmesinde tımar ve dirlikleri ellerinden alınan Dulkadiroğulları’nın da etkili olduğunu, intikam almak geyesiyle Şah Kalender’e katıldıklarını ifade etmektedir. Ekonomik sıkıntılar nedeniyle de ayaklanmanın geniş çaplı bir hale geldiğini düşünen Celâlîzâde, Şah Kalender ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen İbrahim Paşa’nın Dulkadiroğulları’nın boy beylerinin gönlünü kazanarak, kendi soylarından olan Türkmen eşkiyasını ötekilerden ayırt ettiğini, tımar ve dirliklerinin iade edilmesi ile ayaklanmacıların sayısının azaldığından bahsetmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁶ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 165a.

⁵⁷⁷ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 165a.

⁵⁷⁸ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 165a-165b.

⁵⁷⁹ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 165b.

⁵⁸⁰ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 167a.

Ayaklanmayı Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan diğer ayaklanmaların devamı olarak gören Âlî, katılımcı sayısı ile ilgili olarak Celâlîzâde ile aynı görüşte olup “...vilayet-i Türkman feth-i padişah-ı cihanla saadet nişan oldukta çok kimesnenin tımarları alınmışdı ve dirlikleri gidüp iflasta kalmışlardı ve ol makule evbaşlar ittifak-ı pür nifakla Kalender yanına varmışlardı Şah Kalender yoluna elbette kelleimizi feda ederiz deyu hizmetinde kalmışlardı...” diyerek ayaklanmanın tımarları ve dirlikleri ellerinden alınmış tımarlı sipahilerin katılımıyla büyüdüğünü bu nedenle bu ayaklanmanın dinî olmaktan ziyade siyasî ve sosyo-ekonomik sıkıntılar sebebiyle ortaya çıktığını belirtmektedir.⁵⁸¹

Ayaklanmanın sebebine değinmeyen Peçevî, durumun ne kadar büyük bir sorun oluşturduğunu aktarmak için “...Kalender Şah bir derece kuvvet ve kudret ve bir mertebe cemiyet işi olduki şimdiye degin bir Hâricîye nasip olmamışdır...” diyerek Kalender Şah’ın güç ve itibar kazandıktan sonra hiçbir Hâricîye nasip olmayan kalabalık bir topluluğun başına geçtiğini ifade etmektedir. Bu kadar kalabalık bir topluluğa ulaşmasının sebebini “...ne kadar Işık ve Abdal namına akidesi nâpâk bed mezheb var ise yanına cem olmağla...” şeklinde ifade eden Peçevî, Işık ve Abdal gibi inancı bozuk kimselerin ayaklanmanın büyümesinde etkili olduğunu belirtmektedir. Peçevî’nin bu söylemi çağdaş tarihçilerin tam olarak zikretmediği farklı grupların da bu harekete dâhil olduğunu görmemize imkân tanımaktadır.⁵⁸²

Müneccimbaşı da Celâlîzâde ile aynı görüşte olup Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süklün ve Baba Zünnun ile başlayan ayaklanmalar zincirinin devamı olarak gördüğü bu ayaklanmayı “...bundan sonra Hacı Bektâş-ı Velî evladından Kalender nâm bir kalender zuhura gelüp dava-i saltanat ile başına vafır eşkiya cem’ eyledi...” şeklinde ifade ederek Kalender’in, etrafına eşkiyayı toplayarak saltanat davası uğruna bu ayaklanmayı çıkardığını belirtmektedir.

Solakzâde, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasını başlatan sebeplerin sonucunda *vak’â-i diğer* başlığıyla verdiği bu ayaklanmayı önceki ayaklanmaları başlatan etkenlerin devamı olarak görmekte ve “...Kalender nâm gümrah Işık namında bazı bed mezheblerin ve divâne meşreblerin iğvasıyla başına nice müfsidler aşırub ve

⁵⁸¹ Âlî, vrk. 286b.

⁵⁸² Peçevî, vrk. 47a.

mehdi-i zamanım deyu kenduyi halkın diline düşürüb alemler kaldırub ve tabl ve nakkareler çaldırub yürüdü...etraf ve eknafdan abdal ve torlaklar ve mülhid meşrebler ve bî mezhebler ve bed fialler hevasına mütabaat idüp...” diyerek yanına Işık, Abdal, Torlak ve kötü mezheplilerden kişiler toplanıp zamanın mehdisi olduğunu iddia ederek ve bayraklar kaldırarak davul ve zurnalar eşliğinde ayaklanmayı çıkardığını aktarmaktadır.⁵⁸³ Çağdaş tarihçiler arasında mehdilik iddiasıyla ayaklanmanın ortaya çıktığını söyleyen tek tarihçi olan Solakzâde, Peçevî'nin vermiş olduğu katılan zümrelere ek olarak Torlak'ların da ayaklanmaya destek olduklarını ifade ederek ayaklanmanın ne tür gruplardan oluştuğunu anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Bununla birlikte Kanuni Sultan Süleyman'ın saltanatı döneminde sadrazamlık yapmış olan Osmanlı devlet adamı ve tarihçi Lütfi Paşa, “...*Anadoluda Hacı Bektâş oğullarından Kalender nâm kimesne huruc idüp hayli fitne ve fesad idüp...*” şeklinde bir ifade kullanarak Anadolu'da Kalender'in bir ayaklanma çıkardığından bahsetmekte, ancak ayaklanmanın ortaya çıkış sebebine değinmemektedir.⁵⁸⁴ Safevî tarihçilerinden Şerefhan Bidlisî ise tıpkı Celâlzâde ve Müneccimbaşı gibi Hacı Bektâş'ın soyundan gelen Kalender Şah isimli birisinin çıkıp saltanat iddiasında bulunduğunu ve birçok kişinin ona katıldığını belirtmektedir.⁵⁸⁵

Görüldüğü üzere ayaklanmanın sebebini Kanuni Sultan Süleyman döneminde Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarını ortaya çıkaran sebeplere bağlayan tarihçiler ayaklanmanın büyüyüp gelişmesinde Hacı Bektâş-ı Velî'nin soyundan gelen ve onun postnişinliğini yapan Kalender'in mevcut tekkeyi fitne ve fesada meyilli olanların barındığı bir ocağa çevirmesine bağlamaktadırlar. Bunun dışında Kalender'in bu hareketi mehdilik iddiası ve saltanat davası uğruna yapması katılımcı sayısının artmasına sebep olmakla birlikte ayaklanmanın büyüyüp gelişmesinde asıl etkenin tımarlı sipahiler olduğu anlaşılmaktadır. Bunlara bir de haksız yere adam öldürmenin kendilerince mübah olduğu inancı da eklenince Bozok Sancağı'ndaki kızılbaş Türkmen grupların tekrar ayaklanmalarına sebep olmuştur.

Ayaklanmanın oluşum sürecine geçmeden önce ayaklanmaya liderlik yapan Şah Kalender'in kimliğini açıklığa kavuşturmamız gerekir. Ayaklanmanın liderinden

⁵⁸³ Solakzâde, vrk. 463b.

⁵⁸⁴ Lütfi Paşa, vrk. 331b.

⁵⁸⁵ Şerefhan Bidlisî, s. 157.

bahseden neredeyse tüm tarihçiler bu ayaklanmanın Hacı Bektâş-ı Velî soyundan gelen Kalender öncülüğünde başlatıldığı konusunda hemfikirdirler. Bu konuda Peçevî ve Solakzâde dışındaki tüm tarihçiler Kalender'in soyu ile ilgili ayrıntıya girmeden onu Hacı Bektâş-ı Velî'ye dayandırmaktadırlar. Örneğin Celâlzâde, Kalender'in Hacı Bektâş-ı Velî'nin soyundan geldiğini ifade ettikten sonra “...*perişan-ı bakiyye-i evladından zaviye-i neşayin olan Kalender nâm şerir-i şekavet bed ihtar müfsid-i dalalet ...mülhid olan mezbur Kalender...*” diyerek Kalender'i fesad çıkarıcı bir mülhid olarak vasıflandırmaktadır.⁵⁸⁶ Münecimbaşı da eserinde ayaklanmanın liderinden bahsederken “...*bundan sonra Hacı Bektâş-ı Velî evladından Kalender nâm bir kalender...*” diyerek onun soyunu Celâlzâde gibi Hacı Bektâş-ı Velî'ye dayandırmakta ve isminin Kalender olduğunu ifade etmektedir.⁵⁸⁷ Diğer taraftan bu ayaklanmadan kısa da olsa bahseden Nişâncı Mehmed Paşa ve o dönemin önemli şahsiyetlerinden Lütfi Paşa ayaklanmanın lideri konusunda Münecimbaşı'nın ifadesine benzer bir ifade kullanmaktadır.⁵⁸⁸ Safevî Tarihçileri'nden Şerefhan Bidlisî de ayaklanmanın liderini Hacı Bektâş-ı Velî'nin soyuna dayandırarak Osmanlı tarihçileriyle aynı görüşü paylaşmaktadır.⁵⁸⁹ Ayaklanmayı ayrıntılarıyla aktaran Âlî, Kalender'in soyuna değinmeden ondan “...*Kalender yoluna varmışlardı...Şah Kalender yoluna...Kalender hizmetinden...Şahları Kalender ola...*”⁵⁹⁰ şeklindeki ifadelerle bahsederek onun isminin Kalender olduğunu ifade etmekle yetinmiş hakkında ayrıntıya girmemiştir. Bu noktada Peçevî ve Solakzâde, ayaklanmanın lideri konusunda oldukça değerli bilgiler sunmaktadır. *Huruc-i Kalender* başlığıyla ayaklanmadan bahseden Peçevî, Kalender'in, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Kadıncık Ana'dan doğma öz oğlu olan Habib Efendi'nin soyundan gelen torunlarından olduğunu, Hacı Bektâş-ı Velî'nin Kadıncık Ana'dan burun kanı damlasıyla doğma öz oğlu olan Habib Efendi'nin soyundan geldiğini ifade etmektedir. Yine Peçevî'ye göre onların inançlarınca Şah Kalender'in babası İskender, İskender'in babası Balım Sultan, Balım Sultan'ın babası Resul Çelebi, Resul Çelebi'nin babası da Habib Efendi'dir.⁵⁹¹ Nitekim Hacı Bektâş-ı Velî'nin evlenip evlenmediği konusu elde mevcut bilgiler ışığında henüz netlik kazanmış durumda değildir. Bu

⁵⁸⁶ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 165a.

⁵⁸⁷ Münecimbaşı, vrk 482b.

⁵⁸⁸ Nişâncı Mehmed Paşa, vrk. 92a; Lütfi Paşa, vrk. 331b.

⁵⁸⁹ Şerefhan Bidlisî, s. 157.

⁵⁹⁰ Âlî, vrk. 286b-287a.

⁵⁹¹ Peçevî, vrk. 47a.

belirsizlik Bektâşîleri *Babagân* ve *Çelebiler* kolu olmak üzere ikiye ayırmıştır. Babagân kolu Hacı Bektâş-ı Velî'nin bekâr bir şekilde öldüğünü, Çelebiler kolu ise Kadıncık Ana ile evlendiğini kabul etmektedir.⁵⁹² Buna göre Peçevî'nin vermiş olduğu bilgiler Bektâşîlerin Çelebiler kolu ile yakın bir ilişkisinin olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Solakzâde ise kendinden önceki bir kısım çağdaş tarihçiler gibi ayaklanmanın liderini Kalender şeklinde zikretmekte Peçevî gibi onun Hacı Bektâş-ı Velî'nin Kadıncık Ana'dan burun kanı damlasıyla olan Nefes oğlu Habib Efendi evladından geldiğini belirtmektedir.⁵⁹³

Her ne kadar Peçevî, Kalender'in soyunu aktarmış olsa da bu konuda tam netlik söz konusu değildir. Nitekim günümüzde bazı Alevî araştırmacılar Peçevî'nin vermiş olduğu soy bilgisini doğru bulmazken onun soy bilgisini şu şekilde vermektedirler: Hacı Bektâş, Seyyid Ali Sultan (Kızıl Deli Sultan), Seyyid Ali Sultanoğlu Resul Bali, Seyyid Ali Sultanoğlu Mürsel Bali, Mürsel Balioğlu Balım Sultan, Mürsel Balioğlu Şah Kalender.⁵⁹⁴ Görüldüğü üzere Alevî araştırmacılar Şah Kalender ile Balım Sultan'ı kardeş sayarken, Peçevî Şah Kalender'i Balım Sultan'ın torunu olarak vermektedir. Bahsi geçen Alevî araştırmacılara göre 1476 yılında doğan Şah Kalender, ayaklanma sırasında öldürüldüğünde 51 yaşındadır. İskender Çelebi ve Yusuf Bali Çelebi ismindeki iki oğlu ise Şah Kalender öldürüldükten sonra sırasıyla onun yerine postnişinlik yapmışlardır.⁵⁹⁵ Bununla birlikte Alevî araştırmacılar arasında da tam bir fikir birliği söz konusu değildir. Nitekim Ali Haydar Avcı, eserinde hem Osmanlı kaynaklarında hem de yukarıda bahsettiğimiz araştırmacıların çıkarmış olduğu soy kütüğünde yanlışlıklar ve eksiklikler olduğunu söylemektedir. Yazara göre Şah Kalender ile Balım Sultan'ın kardeş olması imkânsızdır. Nitekim Ulusoy ve Yürükoğlu'nun vermiş oldukları soy listesinde Kalender ile Balım Sultan arasında en azından bir kişinin olması gerekmektedir. Dolayısıyla kardeş olmaları zorlaşmaktadır. Avcı'ya göre Peçevî'nin Şah Kalender'i Balım Sultan'ın torunu yani İskender Çelebi'nin oğlu olarak göstermesi tarihsel verilerle örtüşmemektedir. Çünkü 1473'de

⁵⁹² Hacı Bektâş-ı Velî, *Velâyetnâme*, s. 31; ayrıntılı bilgi için bkz., Melikoff, *Hacı Bektaş Efsanesinden Gerçeğe*, ss. 204-205.

⁵⁹³ Solakzâde, vrk. 463b.

⁵⁹⁴ Celalettin Ulusoy, *Hünkâr Hacı Bektaş Velî ve Alevî Bektâşî Yolu*, Hacıbektaş, 1980, ss. 67-70; R. Yürükoğlu, *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır Tarihte ve Günümüzde Alevîlik*, İstanbul: Alev Yayınları, 3. Basım, 1992, s. 219.

⁵⁹⁵ Ulusoy, s. 67-70; Yürükoğlu, s. 219.

doğan Balım Sultan'ın 1476'da doğan Şah Kalender'in amcası olması mümkün değildir, bu nedenle Balım Sultan'ın doğum tarihinin düzeltilmesi gerekmektedir diyerek Balım Sultan'ın gerçekte Şah Kalender'in amcası olduğunu söyleyerek kanaatimizi paylaşmaktadır.⁵⁹⁶ Şah Kalender'in soy silsilesi konusunda farklı rivayetler olsa da onun soyunun Hacı Bektâş-ı Velî'ye dayandığı ve ayaklanmanın çıktığı dönemde dergâhın postnişinliğini yaptığı bütün kaynaklarca kabul edilmektedir.

Balım Sultan'ın 1516'da öldürülmesiyle 39 yaşında kızılbaş Türkmen çevrelerin en üst pirlük makamı olan postnişinlik makamına oturan Şah Kalender⁵⁹⁷ aynı zamanda bir şair olup bugün bize kadar ulaşan şiirlerinde Alevî-Bektâşî anlayışının sorunlarına değinmektedir. Özellikle oniki imam üzerinde durmuş ve Bektâşî geleneğini sürdürmüştür.

*Dün gece seyrimde batın yüzünde
Hünkâr Hacı Bektâş Velî'yi gördüm
Elif taç başında nikap yüzünde
Aslı imam nesli Ali'yi gördüm*

dizeleriyle başlayan şiiri uzun yıllar tekkelerde çalgılar eşliğinde söylenmiştir.

*Bilmeyen insan değil billah bu canın kadrini,
Gitmeden bilmek gerek rûh-ı revanın kadrini
Lütf-u ihsan eyleyen dâr-ı fena içre müdâm
La cerem odur bilen dârü'l-beka'nın kadrini
Serteser cismini viran etmeyen ta aşk ile
Bilmemiştir gevher-i genc-i nihanın kadrini
Çekmeyen derd-ü belâ vü mihnet-ü hicran gamin
Ol ne bilsün dermend-i nâtüvanın kadrini
İsteme her şûm-i namerd ile nadandan kerem
Hem yine merdan bilür merd-i Hüda'nın kadrini
Bunca devran geldi geçti bilmedi münkir henüz
Derviş-i biçare-i ehl-i duanın kadrini
Ey Kalender razını keşfetme her nâ mahreme
Değme can bilmez bilirsün bu beyanın kadrini*

dizelerinde insanın yeryüzündeki görevi, insanın değeri, özünü bilmeyen kişilere içini açmamanın, sır vermemenin yararı, kişinin manevî varlığının önemi üzerinde durulmuştur.⁵⁹⁸

*Kim ki hemdem olmadı irfan ile
Geçti anın sohbeti ömrü telef.⁵⁹⁹
Dilberin vechine Bismillah oku*

⁵⁹⁶ Ali Haydar Avcı, *Alevi Tarihinden Bir Kesit Şah Kalender Ayaklanması*, Ankara: AAA Yayınları, 1998, s. 37.

⁵⁹⁷ Ulusoy, ss. 67-70; Yürükoğlu, s. 212.

⁵⁹⁸ Özmen, 2, s. 23, 27.

⁵⁹⁹ Özmen, 2, s. 30.

*Gör bu hüsn-i hulku sunu'ullah oku
Fâ ü dâd ü lamdan iste Rabbini
Ey Kalender ilm-i ehlullah oku.*⁶⁰⁰

dizeleriyle ise ilim ve irfan sahibi olduğu okumaya ve öğrenmeye önem verdiği anlaşılmaktadır.

Ayaklanmanın gelişim sürecine değinecek olursak Şah Kalender'in zamanla oldukça fazla güç ve itibar kazandığından bahsedilmektedir. Yanına toplanan taraftarlarının sayısının şimdiye dek hiçbir ayaklanmada görülmediği, böylesi bir sayının kendisinden önce hiçbir ayaklanmacıya nasib olmadığı belirtildikten sonra etrafında ne kadar inancı bozuk Işık, Abdal, Torlak gibi gayr-i Sünnî/Heterodoks çevre varsa, hepsinin toplandığı ve sayılarının yirmi-otuzbine yaklaşacak seviyeye ulaştığından bahsedilmektedir.⁶⁰¹ Solakzâde bu durumu nazım şeklinde şöyle dile getirmektedir:

*Bir yere geldi nice bin eşkiya
Mülhid-i mezburu edip pişvâ
Her biri şemşirini sertiz edip
Hançer-i pürrânını hunrîz edip
Oldular ol taife-i bed nihad
Cümle kemer beste-i semt-i fesad.*⁶⁰²

Nitekim Şah Kalender'in yirmi-otuzbin'e yakın bir taraftar toplayarak ayaklandığı, 2 Muharrem 933/9 Ekim 1526'da Varadin yakınlarında bulunan Kanuni Sultan Süleyman'a bildirilince, durumun ciddiyetinin farkına varmış olsa gerek Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa hemen o gece yola çıkarıldı. Daha sonra Kanuni'nin 5 Rebiülevvel 933/10 Aralık 1526'da⁶⁰³ İstanbul'a dönmesiyle Sadrazam İbrahim Paşa da ayaklanmayı bastırmak için görevlendirildi. Üç bin yeniçeri ve iki bin sipahi ile

⁶⁰⁰ Özmen, 2, s. 29.

⁶⁰¹ Âli, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 47a; Solakzâde, vrk. 463b; Şah Kalender'in müridlerinden olup kendisi ile birlikte ayaklanmaya katılan Koyun Abdal(?)'ın yazmış olduğu nefeste ayaklanmaya kırkbin kişinin katıldığı bunların onbinin atlı olduğu ifade edilmektedir.

“Gözüm Şah yolunda kaldı

Kırkbin rum abdalı geldi

Onlar ikrara bend oldu

Baktı gider Şah'a doğru

Benim dilediğim özür

Önümde Bozatlı Hızır

Geldi onbin atlı hazır

Kalktı gider Şah'a doğru”. Bkz., Özmen, 2, s. 562.

⁶⁰² Solakzâde, vrk. 463b.

⁶⁰³ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 165b. Feridun Bey, I, ss. 565-566.

Üsküdar yakasına⁶⁰⁴ geçip ayaklanmanın çıktığı bölgeye yönelen İbrahim Paşa, ayaklananların bulunduğu yere yakın Aksaray sancağına varınca Şah Kalender ve taraftarları Safevî topraklarına kaçır endişesiyle⁶⁰⁵ Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'yı Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ve Rum vilayetinin yeni Beylerbeyi Yakup Paşa ile birleşmek üzere Sivas'a gönderdi. Farklı yönlerden hareket ederek buluşma yerine varmaya çalışan Osmanlı kuvvetlerinden ilk olarak Behram Paşa, Sivas'ın Kara Çayır bölgesinde Şah Kalender ve taraftarlarıyla karşılaşarak bozguna uğramıştır. Aldığı mağlubiyetin etkisiyle Mahmud Paşa ile buluşmak üzere Tokat'a çekilmiştir.⁶⁰⁶ Güçlerini birleştiren Osmanlı kuvvetleri Ramazan ayının sekizinde Tokat'a bağlı Cincife (Çamağzı)⁶⁰⁷ denilen yerde ayaklanmacılarla karşılaşmış yapılan savaşta Şah Kalender ve taraftarları yine galip gelerek Osmanlı kuvvetleri yenilmiştir. Osmanlı ordusunda büyük kayıplar yaşanmakla birlikte Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa, Alaiyye Beyi Sinan Bey⁶⁰⁸, Amasya Beylerbeyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey,

⁶⁰⁴ Celâlzâde, 28 Recep 933 tarihinde İbrahim Paşa'nın bir miktar tüfekçi askeri alarak saraya geldiği ve hareket edeceğini bildirdiği bu nedenle adet üzere Paşaya sancak verildiğinden bahseder. Ayrıca bütün vezirler ve diğer devlet adamları ile iskeleye kadar gidilerek Sadrazam İbrahim Paşa'nın büyük bir gemiye binip Anadolu yakasına geçtiğini, O gün Üsküdar ovasının çadırlarla dolduğunu ifade etmektedir. Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 165b.

⁶⁰⁵ Şah Kalender'in Safevî topraklarına kaçmaya niyeti olduğu Karaman Beylerbeyi Mahmud Paşa'nın saraya gönderdiği arzdan anlaşılmaktadır. TSMA, E 6369, "...Kızılbaş Kaz Gölü(Tokat'a bağlı) nam mahalden kalkub Artukabad (Tokat'a bağlı Artova) canibine müteveccih olduğu haber arz olunub şimdiki halde beglerbegi hazretleri canibinde olan ademlerümüzden Veys nam ademümüz Artukabad ayağında Silis Özi(Tokat'a bağlı) nam mahalden gelüb şöyle haber verdi ki Kızılbaş-ı lain Artukabada kondugi haber istima olub nefsi Sivası ihrak etmek niyyetin istima edicek Rum beglerbegisi hazretleri dahi ılgayub Sivası kondukda Kızılbaş-ı mahzul dahi Artukabaddan Yıldıza dönüb Sivas ile Tokat arasından geçüb Yıldıza konub andan Gökçe Belden aşub kara kurayı bıragub ağzını çithane eyleyüb diyar-ı şarka gitmege müteveccih oldukda beglerbegi hazretleri dahi mahruse-i Sivasdan kalkup Sivasun Tahta Köpri nâm köpriye konup andan Koçhisara varmak tedarik oldukda..."; ayrıca bkz., Jean-Louis Bacque-Grammont, "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *Belleten*, LI/199, Ankara: TTK Basımevi, 1987, ss. 113-117. Diğer taraftan, Koyun Abdal'ın nefesinde de Şah Kalender'in Safevî topraklarına gitme niyeti olduğu anlaşılmaktadır.

"Seni Şaha gider derler, Gel gitme güzel Kalender
Atan anan yüzün suyun, Terk etme güzel Kalender
Hacı Bektâş değil mi atan Hünkar Veli değil mi öten
Kerbela'da mekân tutan Gel gitme güzel Kalender
Sen Hacı Bektâş gülüsün şu aleme dopdolusun
Sen bir erin oğlusun gel gitme güzel Kalender
Yedilmez oldu yedekler kurulmaz oldu otaklar
Harb oldu kaldı çıraklar gel gitme güzel Kalender
Bölük bölük oldu beğler dikildi sayvanlar tuğlar
Koyun Abdal durmuş ağlar gel gitme güzel Kalender". Bkz., Özmen, 2, s. 561.

⁶⁰⁶ Bostan Çelebi, vrk. 103b.

⁶⁰⁷ Müneccimbaşı'da Sımna olarak geçmektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 482b; Solakzâde'de Sahife olarak geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 463b.

⁶⁰⁸ Solakzâde'de Alaiyye Beyi, Mustafa Paşa olarak geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 465a.

Anadolu Tımar Defterdarı Nuh ve Karaman Defter Kethüdası Şeyh Mehmed gibi önemli mahalli yöneticiler bu savaşta şehit düşmüştür. Şah Kalender ve taraftarları, yenilen Osmanlı kuvvetlerine ait silahlar ve savaş malzemelerini ele geçirmiştir.⁶⁰⁹ Solakzâde bu durumu aktarırken “...ve bi’l cümle Torlaklar külliyat-ı yarağ ve bâr u bengâh ve hayme u hergâh sahibi oldiler ve uryan ve püryan iken giyinüb kuşandiler ve elbise-i fahire ile donandiler...” diyerek bütün Torlaklar’ın silahları ve çadırları sahiplendiğini, çıplak ve perişan iken giyininip kuşandıklarını, övünülecek elbiseler ile donandıklarını ifade etmektedir.⁶¹⁰ Celâlzade de bu durumu “...Haricîler hazain ve esbaba malik olub at ve don edindiler...” şeklinde vermektedir.⁶¹¹ Aldıkları bu galibiyetin de etkisiyle tımarları ellerinden alınan Dulkadiroğulları da onlara katılınca sayıları oldukça çoğalmıştır.⁶¹²

Artık bu süreçte Sadrazam İbrahim Paşa olayın vehametini öğrenince hemen ayaklanmacılar üzerine yürümüş ve Elbistan’a varınca tamamlayıcı bilgiler almıştır. İbrahim Paşa ilk olarak Karaman Beylerbeyliği’ne, Koca İbrahim Paşaoğlu İsa Bey’i ve diğer beyliklere de Padişahın uygun gördüğü kişilerden bazılarını atadı. Şimdiye kadar hiçbir komutanın aklına gelmeyen bir karar alarak önceki savaşta bozguna uğrayan askerlerden tek bir askerin bile ordusuna katılmasına izin vermedi. Şayet gelen olursa onu yakalayıp divan önüne çıkaranlara ödül vaadinde bulunmuş, yakalanıp getirilenler arasında bulunup da yenilgi üzerine konuşanları asker arasında kargaşaya yol açar endişesiyle idam etmiştir.⁶¹³ Solakzâde, İbrahim Paşa’nın almış olduğu bu tedbiri nazım şeklinde şöyle dile getirmektedir.

*O re’y hikmet ârâ Hakk bu kim tedbir-i saibdir
Muhannesler erenler ile koşmak nâ münasibdir
Sananlar cüret-ü ikdamını vasfeyler a’danın
Bu kavle itimad eyler kim anın hayfı galibdir
Zafer maksud idenler merdler kavliyle âmildir
Velî korkakların güftârı terk-i harbe râgıbdır.⁶¹⁴*

⁶⁰⁹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 166a; Âlî, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 47a; Solakzâde, vrk. 463b; Karaçelebizâde, vrk. 98a.

⁶¹⁰ Solakzâde, vrk. 465a.

⁶¹¹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 166b.

⁶¹² Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 167a; Âlî, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 47b; Solakzâde, vrk. 465a.

⁶¹³ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 166a; Âlî, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 47b; Solakzâde, vrk. 465a; Münecceimbaşı, vrk. 484a.

⁶¹⁴ Solakzâde, vrk. 465a.

Yine bu noktada İbrahim Paşa'nın savaşın gidişatını değiştirecek en önemli kararı ise Dulkadiroğullarının en tanınmışlarından Beşanlı ve Karacalu boy beyleri ile birlikte o civarda sözü ve nüfuzu geçenler ile görüşüp daha önce ellerinden alınan tımarların geri verilmesi olmuştur.⁶¹⁵ Solakzâde, İbrahim Paşa'nın almış olduğu bu kararı tek başına vermeyip bunun diğer askerlerle birlikte yaptıkları müzakereler sonucunda verildiğinden bahsetmektedir.⁶¹⁶ İbrahim Paşa, bu ayaklanmanın bir mezhep çekişmesi olmayıp Dulkadiroğullarının Şah Kalender ve taraftarlarına neden katılmış olduğunu anlamış olmalı ki aldığı bu karar neticesinde Dulkadiroğulları, Şah Kalender'in oluşturmuş olduğu ayaklanmacı gruptan ayrılmış ve onları sayıca az durumda bırakmıştır.⁶¹⁷

Aldığı bu tedbirlerle Şah Kalender ile taraftarlarının sayılarının azaldığını öğrenen İbrahim Paşa saray çarşıgırlarından Bilal Mehmed Ağa ve Divane Pervane⁶¹⁸ adlı iki adamını beş yüz kadar askerle ayaklanmacılar üzerine yolladı. Neticede 22 Ramazan 933/22 Haziran 1527 Cuma günü Başsaz⁶¹⁹ denilen yaylakta ayaklanmacılara yapılan ani bir baskınla Şah Kalender'in de içinde bulunduğu tüm kızılbaşlar başları kesilerek öldürülmüştür.⁶²⁰ Kanlı bir şekilde bastırılan olay yine kanlı bir şekilde devam etmiştir. Nitekim askerler kızılbaşların kafalarını mızrakların uçlarına takarak ordugâha gelmişler davullar çalmak suretiyle şenlik yaparak bu haberi padişaha bildirmişlerdir. Kanuni Sultan Süleyman, ulufeci başı Ahmed Ağa'yı çağırıp İbrahim Paşa'ya gidecek

⁶¹⁵ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 166a; Âlî, vrk. 286b; Peçevî, vrk. 47b; Münecçimbaşı, vrk. 484a; Solakzâde, vrk. 465b.

⁶¹⁶ Yapılan müzakereler Solakzâde'de şu şekilde geçmektedir: Ol guruh-i mekruha zafer ne yüzden müyesser olur ki bin tedbir sad leşker şikesti mezmuni ile amel ederiz ve aklen tevcih ettiği semte gideriz fela cürm bizcümleden ol ehem olan bağı-i mezburun tevabiini eksiltmeğe himmet ve yanına cem' olan haşerati dağıtmağa sa'y ve dikkat gerekdir zira ki vilayet-i Türkman ve Karaman ferman-i şehinşah-ı cihan ile feth olundukda çok kimesnenin tımarları ellerinden alınmış ve dirlikleri çalınmış ve ahara verilmiştir bir bölük seruba evbaşlar emr-i maaşlarından aciz kalan kalaşlar naçarlıklarından varub Kalender'e arz-ı inkiyad ve irtikab-ı fesad etmişlerdir şöyle ki bade'l yevm kadimi tımarları yine kendülerine mukarrer olsa varub uslub-u sabık üzere her biri kendü gediğinde bulunsa bila şübhe Haricîlerden müfarakat belki nusret iderlerdi deyu azim müşavere edüb ale'l-ittifak bu sıyak üzere karar verdiler. Bkz., Solakzâde, vrk. 465b.

⁶¹⁷ Celâlîzâde ve Münecçimbaşı, Şah Kalender'in yanında üç-dört bin kişi kaldığını söylemektedir. Bkz., Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 167b; Münecçimbaşı, vrk. 484a; Âlî, bu rakamı bin olarak vermektedir. Bkz., Âlî, vrk. 287a, Bostan Çelebi ise Şah Kalender'in yanında beş yüz kişi kaldığını aktarmaktadır. Bkz., Bostan Çelebi, vrk. 104b.

⁶¹⁸ Peçevî'de Deli Pervane olarak geçmektedir. Bkz., Peçevî, vrk. 48a.

⁶¹⁹ Celâlîzâde'de Başsarız olarak geçmektedir. Bkz., Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 167b; Solakzâde'de ise Başsan yaylası şeklinde geçmektedir. Bkz., Solakzâde, vrk. 465b.

⁶²⁰ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 167b; Âlî, vrk. 287a; Peçevî, vrk. 48a; Münecçimbaşı, vrk. 484a; Solakzâde, vrk. 465b; Şerefhan Bidlisi, s. 157; Şah Kalender'in mezarı bugünkü Hacı Bektâş Dergâhı'ndaki Balım Sultan Türbesi'nin batı bölümündeki özel bölümdedir. Bkz., Özmen, 2, s. 23.

hediyeleri ayarlamasını istemiş ve kendisine yıllık ödenek olarak iki milyon akçe verilmesini buyurmuştur. Yine bu savaşta yararlılık gösteren Bilâl Mehmed'e kapıcılar kâhyalığı ve Divane Pervane'ye de günde yüz akçe zam yapılarak ağalık payesi verilmiştir. Diğer askerlere de rütbelere verilip hediyeler dağıtılmıştır.⁶²¹

Burada bir değerlendirme yapmamız gerekirse, Kanuni'nin iktidara gelişi ile birlikte para darlığına çözüm bulmak için yeni bir tahrir yapma ve hazine gelirlerini artırma gayesiyle yeni vergi düzenlemeleri ortaya koyması, halkı rahatsız etmiş vergi memurlarının haksız uygulamaları da bunlara eklenince bu dönemde Süklün ile başlayan bir ayaklanmalar zinciri oluşturmuştur. Görüldüğü üzere Şah Kalender ayaklanması da bu zincirin büyük halkalarından biridir.

Orta Anadolu'da başlayıp geniş bir alana yayılan bu ayaklanma, önceki kızılbaş ayaklanmalarına göre oldukça büyük bir taraftar kitlesi toplamıştır. Şah Kalender önderliğinde toplanan kızılbaşların başlattığı tımarlı sipahilerin de destek verdiği Osmanlı kuvvetlerine ciddi manada kayıp veren bu ayaklanma, Sadrazam İbrahim Paşa'nın farklı bir siyaset izlemisiyle kolaylıkla bastırılarak sonlandırılmıştır.

Şah Kalender ayaklanmasında kullanılan söylemlere genel çerçeveden baktığımızda mezhebî nitelikli olarak gösterilse de topladığı taraftar grubuna ve ayaklanmanın gidişatına bakılırsa, dinî olduğu kadar siyasi ve ekonomik nedenlerle ortaya çıkmış bir ayaklanma olarak gözükmektedir. Ayaklanmanın lideri Şah Kalender, Safevî propagandaları sonucu Hacı Bektâş-ı Velî'nin ocağında yetişmiş, onun tekkesinde postnişinlik yapmış, ardından “*zamanın mehdisiyim*” diyerek etrafına Abdal, Işık ve Torlak gibi gayr-i Sünnî olup Osmanlı yönetimine karşı çıkma eğiliminde olan muhalif bir taraftar kitlesini de toplamıştır. Esasen Şah Kalender'in müridlerinden olup bu ayaklanmaya katılan Koyun Abdal'ın nefeslerindeki⁶²² ifadeler, hadisenin mezhebî

⁶²¹ Celâlîzâde, *Tabakât*, vrk. 167b; Peçevî, vrk. 48a; Müneccimbaşı, vrk. 484a; Solakzâde, vrk. 465b; Şah Kalender ayaklanması ile ilgili ayrıca bkz., Ahmed Refik, “Kalenderoğlu ve Âl-i Osman”, *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, ss. 47-50.

⁶²² “Hakka giden bezirganlar
Ulaştılar hana bugün
Muhipler pirini sevmiş
Can kattılar cana bugün
Şah dolusundan içelim
Kalkıp meydana geçelim
Şah'ın yurduna göçelim
Kervanımız kona bugün

nitelikli olduğunu gösterse de mevcut siyasal iktidara duyulan hoşnutsuzluğun, adaleti ortaya çıkaracak yeni bir saltanat davasına dönüşmesi ve ayaklanmaya katılan Dulkadiroğulları ve İbrahim Paşa'nın onlara tımarlarını geri vermesiyle ayaklanmadan ayrılmaları gibi gelişmelere bakıldığında, hadisenin siyasi ve ekonomik nitelikli olduğu daha iyi görülmektedir.

Kullanılan söylemlerde ihtilalci mehdicî bir ideolojinin olmasının arka planında Şahkulu ayaklanmasında da ifade ettiğimiz gibi Şiiliğin etkisinin olduğu kadar Hurûfliğin de oldukça etkisi bulunmaktadır.⁶²³ Nitekim Şah Kalender'in şiirlerine baktığımızda bu etkiyi görmek mümkündür.⁶²⁴ Mehdici anlayış, tarihsel süreçte kızılbaş Türkmen kesimlerin yabancı olmadığı ve dinin yeniden ihyasını amaçlamayan bir anlayış olmakla beraber genelde ezilen ve haksızlığa uğrayan kitleleri kolaylıkla harekete geçirebilmek için kullanılmıştır. Şah Kalender'in hatırlanacağı üzere mehdilik iddiası ile harekete geçip etrafına binlerce taraftar toplaması onun sahip olduğu dinî kimlikle beraber mehdici söylemlerle ancak açıklanabilir. Zira mehdilik iddialarını sadece döneme ait tarihçiler dışında Pir Sultan Abdal'ın⁶²⁵ deyişlerinde de bulmak

Şahın dolusundan kanın
Pervaz vurup samah dönün
Erenler niyaza inin
Canlar dolu suna bugün
Şah'ın katarı çekilir
Meydana sancak dikilir
Dört yanda delil yakılır
Yolcular uyana bugün
Aşıklar beladan dönmez
Dost meyinden içer kanmaz
Yürekte od yanar sönmez
Dertli dertli yana bugün
Çoşkun ırmaklara daldım
Ol Şah'ımdan niyaz aldım
Eşiğine turab oldum
Uğradım sultana bugün
Koyun Abdal oldu tamam
İşte geldi sahib zaman
Yardımcımız oniki imam

Geçtiler meydana bugün". Bkz., Özmen, 2, s. 562.

⁶²³ Mehdilik algısı ve Hurûflik için tezimizin Şahkulu ayaklanması ile ilgili kısmına bakınız.

⁶²⁴ "Harf-ı nutka Cavidan'dan al sebak

Asl-u fer'i nakş-ı Arşullah oku

Fâ ü dâd ü lâmdan iste Rabbini

Ey Kalender ilm-i ehlullah oku". Bkz., Özmen, 2, s. 29.

⁶²⁵ Alevî-Bektâşî edebiyatının en büyük ozanlarından olan Pir Sultan Abdal'ın şöhretinin yaygınlığına rağmen yaşamı hakkında elde edilen bilgiler kendisine ait olduğu düşünülen şiirlerinden öğrenilmektedir. Şiirlerinden anlaşıldığına göre 1502-1576 tarihleri arasında yaşadığı

mümkündür. Pir Sultan Abdal, Şah Kalender'in bu ayaklanmasından o kadar umutlanmıştır ki ona göre her dönem beklenen mehdi artık hayal olmaktan çıkmış Anadolu topraklarında harekete geçmiştir. Nitekim mehdiye olan hayranlığı şiirlerinde görmek mümkündür.⁶²⁶ Hacı Bektâş-ı Velî'nin soyundan gelip onun pirlük makamında postnişinlik yapan ve o yüzyılda ilim ve irfan sahibi olarak bilinen bir kişinin böyle bir ayaklanmayı başlatması için kendi kimliğinin yeterli olması gerekirdi. İşte kendi kimliği ile beraber mehdici söylemleri kullanması farklı zümreleri harekete katabilmek için olmuştur. Bunda başarılı da olunmuş, çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemlerine göre Abdal, Torlak, Işık gibi gayri Sünnî/Heterodoks çevrelerin dışında Tımarlı sipahileri de onlarla biraraya getiren bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Bunun dışında çağdaş tarihçilerin söylemlerinden farklı olarak Pir Sultan Abdal ve Koyun Abdal'ın şiirlerinde Şah Kalender'in ayrıca *sahib-i zaman*⁶²⁷ olduğunun iddia edilmesi,⁶²⁸ kendi şiirlerinden anladığımız kadarıyla Hurûfilik ve Vahdet-i Vücûd düşünceleri ile birleşerek mevcut

düşünülmektedir. Sivas'ın Yıldızeli ilçesine bağlı Banaz köyündendir ve asıl adı Haydar'dır. Alevilerce yedi ulular olarak adlandırılan Fuzuli, Hatayi, Nesimi, Yemini ve Kul Himmet arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz., Sadettin Nüzhet Ergun, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Yayınları, 1929, ss. 5-10; Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010, ss. 7-11; Cahit Öztelli, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1984, ss. 30-38.

⁶²⁶ “Kırk yılın başında bir nur doğuyor

Oniki İmam mehdi ile geliyor
Düldül eğerenmiş Ali biniyor
Oniki İmam mehdi ile geliyor
İstanbul'da aşkın kazanı kaynar
Onu içer cümle yoksullar baylar
Al yeşil giyinmiş yükünü taylor
Oniki İmam mehdi ile geliyor
Sorarsanız bir elmadan çıkiptir
Kâfirlerin kal'asını yıkıptir
Sancakları Kazovaya dikiptir

Oniki İmam mehdi ile geliyor”. Şiirin devamı için bkz., Ali Haydar Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Değişleri*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012, s. 98.

⁶²⁷ Sahib-i zaman anlayışı için tezimizin Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanması ile ilgili kısmına bakınız.

⁶²⁸ “Karşı karşı karlı dağlar

İndi Şah'a secdeyledi
Mülk iyesi ulu beyler (Bahsedilen beyler tımarları ellerinden alınan boybeyleridir)
İndi Şah'a secdeyledi

Pir Sultanım oldu tamam

İşte geldi sahib-i zaman

Dahi indi Oniki İmam

İndi Şah'a secdeyledi”. Devamı için bkz., Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Değişleri*, s. 477.

“Koyun Abdal oldu tamam

İşte geldi sahib zaman

Yardımcımız oniki imam

Geçtiler meydana bugün”. Bkz., Özmen, 2, s. 562.

siyasal iktidara karşı yeni bir saltanat düşüncesinin oluşmasına sebep olmuştur. Vahdet-i Vücûd telakkisi ile birleşmiş sahib-i zaman anlayışı bütün işleri adaletli bir şekilde yönetmek üzere Allah tarafından hakem kılınmış bir önder olarak karşımıza çıkmasını sağlamıştır. Nitekim Allah'ın insan yüzünde görüldüğü, Allah'ın bütün başarılarının insan yüzünde yazıldığı, insanın özünde Allah'ın özünün bulunduğu, insan ile Allah anlam ve gövde bakımından bir olduğu gibi Vahdet-i Vücûd'u andıran temaları Şah Kalender'in şiirlerine yansımıştır.⁶²⁹ Ortaya konan bu anlayışta herşey ilahi bir temele dayandırılarak siyasal iktidara karşı konulmuştur. İşte Kanunî döneminde binlerce taraftar toplayarak önceki tecrübelerin ve alınan darbelerin farkındalığıyla bu şekilde mevcut siyasal iktidara karşı konulması asıl otoritenin kendisi olduğuna inanmasından kaynaklanmaktadır. Bu anlayış daha önce ifade ettiğimiz gibi hepsi birer şeyh olan Şahkulu ve Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmalarında da kendisini göstermiştir. Ancak ayaklanma sürecinde yapılanlara baktığımızda dinî söylemlerin bir amaç olmaktan çıkıp bir araç haline gelerek siyasi bir nitelik taşıdığı, farklı zümreleri bir araya getirmenin yanında mevcut taraftar grubuna bu hareketi meşru gösterme ve propagandalarında başarılı kılmayı amaçlar niteliktedir.

Öte yandan Osmanlı siyasal iktidarının Şah Kalender'in taraftarları arasında olan Işık ve Torlak gibi muhalif zümrelere yönelik tavrını Osmanlı'nın Safevî propagandasına karşı uygulamış olduğu siyasetin bir parçası olarak değerlendirmek daha doğrudur. Nitekim 16. Yüzyılda gerçekleşen neredeyse tüm ayaklanmalara baktığımızda ayaklanmalara verilen dinî vasıflar, inançlarından ziyade Safevî yanlısı olduklarını belirtmek için kullanılmıştır.⁶³⁰

Ayaklanmanın ortaya çıktığı döneme baktığımızda Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmasından yaklaşık on gün sonra Muharrem ayının başında ortaya çıkan

⁶²⁹ “Dilberin vechine Bismillah oku
Gör bu hüsn-i hulku sunu'ullah oku
Çehre-i ruhsaresin Sebu'lmesan
Allemel esma Kelamullah oku
Ver salevat görse aynın aynını
Kaşların hem kudret-i Allah oku
Ol beyan-ı beyinat-ı zat-ı Hak
Suret-i insandır eyvallah oku
Gel dilersen ehl-i nâci olmağa
Geç bu kesretten kitabullah oku”. Devamı için bkz., Özmen, 2, s. 29.

⁶³⁰ Örnek olarak bkz., Teber, ss. 152-162.

Zünnunoğlu Halil ayaklanması ile aynı tarihlerde ortaya çıktığı, Kanuni Sultan Süleyman'ın 2 Muharrem 933'te Varadin'deyken ayaklanmanın ona bildirilerek Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa'yı görevlendirmesi ile anlaşılmaktadır. Öyle anlaşılıyor ki Anadolu'da Süklün ile başlayan ayaklanmaların haberi, ilk başlangıcından yaklaşık kırk gün sonra padişaha bildirilmiştir. Bu durum, ayaklanma haberlerinin ulaştırılmasının gecikmesinden kaynaklanabileceği gibi Şah Kalender ayaklanmasının ciddi bir boyut kazanması ile de ilgili olabilir. Nitekim ayaklanmanın 1526 Ekim ayında başlayıp 22 Haziran 1527'de sona erdiğini hesaba kattığımızda yaklaşık dokuz ay süren bu ayaklanma bu dönemde ortaya çıkmış en uzun süreli ayaklanmadır. Olayın gelişim sürecinden anladığımız kadarıyla bu sürenin bu kadar uzun sürmesinin sebebi ayaklanmanın ilk başladığı anlarda İbrahim Paşa'nın Kanuni Sultan Süleyman'ın yanında oluşundan ve gönderilen Osmanlı askerlerinin bir kısmının İstanbul'dan yola çıkarılmasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan dokuz ay kadar sürüp birçok Osmanlı mahalli idarecisinin ölmesi ile sonuçlanan bu ayaklanma, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mohaç'tan dönerek sadrazamı İbrahim Paşa'yı görevlendirecek kadar önemli bir yer tutmaktadır. Zamanlama açısından Şah Kalender'in bu tarihlerde ayaklanması kendisinden yaklaşık kırk gün önce başlayan Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmalarını ortaya çıkaran zamansal etkenlerle ilgili olduğu aşikârdır. Bunun dışında Hacı Bektâş-ı Velî'nin soyundan gelen ve onun postnişini olan birinin hak ve adaletle dolu yeni bir saltanat davası uğruna ortaya çıkması şu ana kadar alınan mağlubiyetlerin ve ölümlerin bir sonucu olmakla birlikte mevcut siyasi iktidarın çözüm yerine baskı yolunu tercih etmesi ile de ilgili gözükmektedir. Bu süreçte artık bir çözüm beklemeyen Şah Kalender'in son çare olarak ayaklandığı ve kendileri gibi olmayan birçok insanın hak arama mücadelesiyle kendisine katıldığı görülmektedir.

Hadisenin ortaya çıktığı ve yayıldığı sahaya baktığımızda Şah Kalender ve taraftarlarının Tokat'a bağlı Kaz Gölü'nden kalkarak Artukabad tarafından Sivas ve Tokat arasında bulunan Yıldız bölgesine (Yıldızeli) oradan da kızılbaş topraklarına geçmek için Sivas'ın Karaçayır üzerinden Koçhisar (Hafik) tarafına geçtikleri görülmektedir. Ancak Osmanlı kuvvetleri tarafından yollarının kesilmesi, yeniden kuzeye çekilerek savaşmaya daha elverişli bir bölge olduğu düşünülen Cincife bölgesine çekilmelerine sebep olmuştur. Nitekim Şah Kalender'in bölgenin yapısını bildiği ve bunu göze alarak buraya çekildiği birçok Osmanlı Bey'i ve askerinin etkisiz hale

getirilmesinden anlaşılmaktadır. Hem çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemlerinden hem de arşiv kayıtlarından elde ettiğimiz ayaklanma rotasını, aynı dönemde yaşayan Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde de görmek mümkündür. Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde sıklıkla geçen Urum, Rum ili, Rum Abdalı ifadeleri Eyâlet-i Rûm anlamına gelmekte olup şiirlerinde geçtiği üzere sancağın Tokat'a bağlı Kazova'ya dikilmesi⁶³¹ ve Yıldız dağında konaklandığını söylemesi⁶³² elimizdeki verilerle örtüşmektedir. Ayaklanmanın yayıldığı saha, hadisenin Amasya, Tokat, Sivas, Bozok, Divriği, Canik, Arabkir ve Çorum bölgelerinden oluşan Eyâlet-i Rûm dediğimiz bir bölgede ortaya çıktığı ve özellikle Tokat ve Sivas bölgelerinde etkili olduğunu göstermektedir. Daha önce ifade ettiğimiz gibi bölgenin tarihsel süreçte sahip olduğu yapı ayaklanmanın bu bölgelerde ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Nitekim bu bölgelerin özellikle Safevî Devleti'nin kuruluşunda yer alan kızılbaş Türkmen gruplardan oluştuğu ve devlet kademesinde önemli yerlere getirildikleri bilinmektedir. Bu durum daha önce ifade edildiği üzere birçok Osmanlı tarihi kaynağında gündeme getirilerek bölge halkının çoğunluğunun kızılbaş olduğu ifade edilmiş bölge halkına hiçbir zaman iyi gözle bakılmamıştır. Nitekim bu ayaklanmada da Celâlzâde, bölge ile ilgili olarak "...menba-i şer maden-i delal-i fesad..." diyerek bunu teyit etmektedir. Ayaklanmanın yayıldığı sahaya baktığımızda bölgenin kızılbaş yarı göçebe Türkmenler'in yaşadığı yerler olmasının dışında doğu sınırına yakın yerler arasında yer almasının da etkili olduğunu daha önce ifade etmiştik. Bunun dışında XIII. yüzyıldan itibaren Babaî hareketi ile önem kazanan bu bölgelerin tarihi süreç içerisinde birçok manevi önderin bu bölgeye gelerek tekke ve

⁶³¹ "Sorarsanız bir elmadan çıkiptir
Kafirlerin kal'asını yıkıptir
Sancakları Kazova'ya dikiptir
Oniki İmam mehdi ile geliyor". Bkz., Avcı, *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Değişleri*, s. 98.

⁶³² "Benim Şahım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden Şah'ın ili görünür
Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın
Ben de bildim bu dağların şahısın
Gerçek erenlerin nazargahısın
Pir Sultan Abdal'ın seyrangahısın
Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın"

"O yıldız dağında çıktım pire
Ermedi ayağım zerrece yere
Orda pirim nazar etti bizlere
Oniki İmam Şah-ı Merdan diyerek". Bkz., Avcı, ss. 125-126, 128.

zaviyeler açmasının ve bunun sonucunda Hacı Bektâş-ı Velî dergâhının bu bölgede yer almasının etkili olduğunu zikretmiştik.⁶³³

Görüldüğü üzere ayaklanmanın yayılmış olduğu sahanın tarihsel süreçle birlikte yarı göçebe kızılbaş Türkmen nüfusunun yoğunlaştığı yerlerden oluşması siyasî ve sosyo-ekonomik sıkıntılarla birleşince bu tür bir ayaklanmanın bu bölgelerde ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Şah Kalender'in karizmatik şahsiyetiyle alakalı öncelikle şunu söyleyebiliriz ki hatırlanacağı üzere tarihçilerin söylemiyle ayaklanmaya katılan zümrelerin hiçbir ayaklanmacıya nasip olmayışı Şah Kalender'in kendisini kızılbaş Türkmen kesimlere ve tımarlı sipahilere Osmanlı'nın haksızlıklarından kurtaracak bir kurtarıcı şahsiyet olarak kabul ettirdiğini göstermektedir. Nitekim Âlî'de geçtiği üzere “*Şah Kalender yoluna elbette kelleimizi feda ederiz*” ifadesinden taraftarlarının onun uğruna ölümü göze almaları bunu ortaya koymaktadır. Bütün bunlar Şah Kalender'in insanlar üzerinde ne denli etkili olduğunu ve dinî şahsiyetinin gücünü göstermektedir. Şah Kalender'in sahip olduğu bu imajın Hacı Bektâş-ı Velî soyundan gelmesi ve onun makamında oturan en saygın postnişin olmasından kaynaklandığı aşikârdır. Öte yandan Şah Kalender'in etkili ve yönlendirici kişiliği yanında mürşidlik vasfıyla da Anadolu'daki kızılbaşlar üzerinde oldukça etkili olduğu şiirlerine yansımaktadır. Ayrıca ayaklanmada kazanmış olduğu saygının temelinde kullanmış olduğu mehdicî söylemlerin de önemli bir yeri vardır. Nitekim Şah Kalender'in şiirlerinden anlaşıldığı üzere Hurûflük ve Vahdet-i Vücûd telakkileri ile birleşmiş mehdicî söylemlerin onun manevî bir güce sahip olduğunu ortaya koyduğu gibi kendisini sâhib-i zaman olarak görmesi ve Osmanlı siyasal iktidarının meşruiyetini sorgulayan yeni bir saltanat davası gütmesi, kendisini yeryüzünde Allah adına hareket eden her türlü maddi manevi tasarruf yetkisine sahip bir şekilde gördüğünü göstermektedir.

Şah Kalender'in sahip olduğu manevî şahsiyet her ne kadar güçlü ise de siyasî konuda başarı sağlayamadığı görülmektedir. Ne garip tecellidir ki ayaklanma sırasında kendisine destek verip ama kendilerine vaat edilen topraklar karşılığında ihanet etmekte sakıncaya görmeyen yine tımarlı sipahilerdir. Böylece taraftarlarının büyük bir kısmını

⁶³³ Ayaklanmanın yayıldığı bölgeler hakkında yapılmış değerlendirmeler için tezimizin Şahkulu, Nur Ali Halife, Bozoklu Şeyh Celâl, Süklün ve Baba Zünnun ayaklanmaları ile ilgili kısımlarına bakınız.

kaybeden Şah Kalender, kızılbaş taraftarlarıyla kalakalmış, onlar kanlarının son damlasında kadar Şah Kalender'e sadakat göstermişlerdir. Şah Kalender'in belki de tımarlı sipahileri kendi saflarına çekmek için kullandığı bu yöntemi, hiç beklemediği bir anda İbrahim Paşa'nın kullanması onu hayal kırıklığına uğratmış olmalıdır. Bu ihanet, bir bakıma ayaklanmanın iyi organize olmadığını, Şah Kalender'in kendini güvenceye alacak tedbirler konusunda dikkatsiz davrandığını göstermektedir.

Ayaklanmada kullanılan ihtilalci mehdicî söylem ile sahib-i zaman anlayışına eklenmiş saltanat davası düşüncesine baktığımızda farklı kesimleri biraraya getiren ortak bir taban oluşturduğu görülmektedir. Oluşan bu ortak tabanın mezhebî nitelikli çekirdek kadrosu kızılbaş Türkmen çevrelerden oluşmaktadır. Ayaklanma liderinin Hacı Bektâş-ı Velî'nin dergâhında postnişinlik yaptığını düşündüğümüzde ona destek verenler arasında onun müridleri olan Bektâşîlerin, kızılbaş Türkmen grupların ve çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemiyle *Işık ve Abdallar'ın* olması pek tabiidir. Çalışmamızın birinci bölümünde ifade ettiğimiz üzere Işık tabirinin genelde arşiv belgelerinde belirli bir dergâha bağlı Kızılbaşlık propagandalarına eğilimli sufi çevreleri işaret etmek amacıyla kullanılması bahsi geçen zümrelerin Şah Kalender'in müridleri olduğunu doğrulamaktadır. Bunun dışında ayaklanmaya katılan zümreler arasında Celâlzâde'nin "...fesada mayil hatır-ı fitne-i tesirleri dalale kabil..." sözleriyle ifade ettiği gerçek tasavvufi düşünceden yoksun fesada meyilli kişilerin yani *Torlaklar'ın* bulunması bu hareketin mezhebî bir dava olmaktan çıkıp siyasî bir ayaklanmaya dönüşmesine yardımcı olmuştur. Nitekim Torlaklar'a baktığımızda onların okuma yazma bilmeyen cahil insanlardan olduğu, insanları kandırarak mallarına göz diktiği ve esrar kullanan kaba insanlar oldukları anlaşılmaktadır.⁶³⁴ Dolayısıyla Bektâşî tekkesinin postnişinini olan Şah Kalender'in kendilerine bağlı görünürde Bektâşî gibi gözükten bu unsurların Işık ve Torlak diye tabir edilen farklı grupları temsil ettiği ortaya çıkmaktadır. Bu tür insanların Şah Kalender'in yanında yer alması onlara bir nevi sığınma ve saklanma ortamı sağlarken aynı zamanda fırsatını bulur bulmaz her türlü anarşik faaliyete katılmalarını mümkün hale getirmektedir. Katılan ana zümrenin Şah Kalender'in müridleri olan Bektâşîler ile kızılbaş Türkmen kesimlerden oluşması daha önce ifade ettiğimiz gibi bölgenin yapısı ile birlikte göçebe kızılbaş Türkmen psikolojisi

⁶³⁴ Ocak, *Babailer İsyamı*, ss. 115-116.

ile de ilgili gözükmetedir. Bunun dışında Şah Kalender'in manevî şahsiyeti bu katılımın oldukça fazla olmasında önemli bir etken olarak görünmektedir. Hatırlanacağı üzere “*Kalender yoluna elbette kellemizi feda ederiz*” ifadesi onun manevî şahsiyetinin gücünü ve ona karşı duyulan saygıyı göstermektedir. Her ne kadar asıl zümreyi kızılbaş Türkmen zümreler oluşturmuş olsa da tımarlı sipahilerin ayaklanmadan çekildikten sonra geride kalan kızılbaş Türkmen kesimlerin üzerine beşyüz kadar bir asker gönderilmesi onların sayılarının oldukça azaldığını ve ortaya çıkan bu sayısal kitle Şah Kalender'in kendi taraftarını toplamada çok da etkili olamadığını göstermektedir. Bu durum aynı zamanda Osmanlı ile sorunları olmayan ve onun askerî gücünü teşkil eden Bektâşî varlığının bu hareketi desteklemediğini ortaya koymaktadır. Daha önce bahsettiğimiz üzere Şehsuvaroğlu Ali Bey'in Hacı Bektâş Tekkesi ile ilişkisinin olup tekkeye önemli miktarlarda bağışlar yapması ve Adana Sancağı'na bağlı *Abdalan-ı Hacı Bektâş Cemaati*'nin fakirlerden ve gariplerden sayılarak vergi muafiyetine uğraması Bektâşîlerin, Osmanlı Devleti açısından konumunu ortaya koymaktadır. Bu nedenle Şah Kalender'in kendi Bektâşî müridlerini ve bölgede bulunan kızılbaş Türkmen çevreleri ayaklanmaya katma çabası içerisinde olduğu ancak çok da başarılı olamadığı Mahmud Paşa'nın saraya gönderdiği arzın devamından anlaşılmaktadır.⁶³⁵

Ayaklanmanın bu kadar geniş çaplı bir hal almasında Dulkadiroğulları'nın parmağının olduğu aşikârdır. Nitekim Kanuni Sultan Süleyman, 1522 yılında Dulkadirli beyliğinin başında bulunan Şehsuvaroğlu Ali Bey'i halkına zulmettiği, yapılan şikâyetleri teftişe memur olanları öldürdüğü gerekçesiyle dört oğlu ile birlikte gizlice öldürtmüştür.⁶³⁶ Bunun üzerine Dulkadiroğulları'nın tımarları ellerinden alınmış ve hazine-i hümayuna devredilmiştir.⁶³⁷ İbrahim Paşa bu durumu bildiğinden kızılbaşlıkla ilgileri olmayan Dulkadiroğulları ile birlikte Şah Kalender'in taraftarlarının artması ve

⁶³⁵ TSMA, E 6369, “...inşallahu'l aziz padişah-ı alem penah hazretlerinün eyyamı-ı saadetlerinde envai yüz aklıkları hasıl ola ve melain-i mezkure dahi eski kızılbaşdan kimesne tabi olmayub ve bazı yerlere ki fitne ü fesad bıragub yer yer huruc etdirmek tedarik etmişler idi ol fitneleri dahi rast gelmeyüb yer yer bozulub ve Bozok taifesinden dahi ümizvar olduğu kimesneler dahi kendülere tabi olmayub bu nahif yanına gelüb ve andan gayri her gün bölük bölük içlerinden ademler kaçub ve kaçub...”

⁶³⁶ Âli, vrk. 276a; Müneccimbaşı, vrk. 478a; TSMA, E 7097, “...Şabanın on altıncı günü Perşembe günü Artukabada vusul bulub Şehsuvaroğlu gelüb envai istimalet eyleyüb Şehsuvaroğlunun celbedildiği ve yanında Üveys, Veled, Pir Ahmed ve İskender nam oğullariyle ve sekiz bin adamı bulunduğu fermanı âl-i şân mucibince kendünün ve oğulları mezkûrun Üveys'in Veled'in ve Pir Ahmed'in haklarından gelindiği...”

⁶³⁷ Müneccimbaşı, vrk. 382b; Kemalpaşazâde, *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, s. 342.

ilk almış oldukları galibiyetlerin de etkisiyle yapılacak olan savaşta kaybedeceklerini anlamış olmalı ki onun taraftarlarını azaltmak için Dulkadiroğulları'nın boy beyleri ile görüşüp tımarlarının onlara geri verilmesini karar almıştır. Burada Osmanlı yönetimi farklı bir yöntem izlemiş ve daha önce ortaya çıkan ayaklanmalarda görmüş olduğumuz ayaklanmaların ortaya çıkış sebeplerini incelemeyen ve çözüme kavuşturmadan yapılan müdahaleler bu ayaklanmada olmamıştır. İbrahim Paşa'nın almış olduğu tedbirler savaşı kazanma amaçlı bir taktik gibi gözükse de ortada var olan siyasi ve ekonomik bir sorunu ortadan kaldırma amaçlıdır.

Osmanlı idaresi de bu ayaklanmanın büyümesinin nedenlerinden biri olarak tımarlara el konulmasını ve bu durumun bazı sipahileri ayaklanmaya katılmaya sevk etmiş olduğunu düşünerek ortaya çıkan bu memnuniyetsizliği ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bu bağlamda bu bölgede yaptırılmakta olan bir nüfus ve arazi tahriri nedeniyle tahrir eminine verilen 30 Receb 933/2 Mayıs 1527 tarihli bir hüküm, bunun örneği olarak görülmelidir. Zira bu hükme göre, bu defa huruc ve ayaklanan müfsidlerin ve onlara tabi olup giden boy beyleri ve sipahilerin tımarlarından açıkta kalan dirliklerin yararlı kişilere dağıtılması, vaktiyle Alaüddevle Bey veya Ali Bey'in beratıyla tasarruf ederken ilhaktan sonra ellerindeki dirlikleri padişah haslarına katılmak ve diğer emir ve sipahilere dağıtılmak üzere, zaptedilmiş olan Dulkadirli sipahilerin tımarları her kimde bulunursa bulunsun geri alınıp eski sipahilerine önceki halleriyle aynen iade edilmesi ve gerek boy beyi ve gerek sipahilerin eski dirliklerinin önceden tasarruf ettikleri üslup üzere deftere kaydedilmeleri emredilmiştir.⁶³⁸ Nitekim tımarların yeniden verildiği, tımar tevcihi yapılırken tımar beyleri ile ilgili kullanılan ifadelerden anlaşılmaktadır. Örneğin, *Ali Beyden tassarruf edüb, Ali Bey sipahilerinden olup, Dulkadirlü olup, Dulkadirlü sipahilerinden olup* ifadeleri bunu doğrulamaktadır.⁶³⁹ Ayrıca İbrahim Paşa'nın Kalenderoğlu ayaklanmasının bastırılmasından kısa bir süre sonra Dulkadirli Beylerine, Rumeli ve Anadolu'nun çeşitli yerlerinde beylerbeyliği ve sancak beyliği

⁶³⁸ *Mecmua*, Süleymaniye Ktp., Veliyüddin Efendi Kol., No: 197, vrk. 77.

⁶³⁹ Alaaddin Aköz, XVI. Asırda Maraş Kazası, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002, s. 153.

gibi görevler vererek asayişî sağlamaya çalışması, ortada var olan bir sorunu çözme amaçlıdır.⁶⁴⁰

Son dönem tarihçilerinden İsmail Hâmi Danişmend, bu ayaklanmayı değerlendirirken devşirme Osmanlı idarecilerinin Fatih devrinden itibaren İstanbul'un fethinin veya mensup oldukları yabancı milliyetlerin intikamını almak gayesiyle hareket ettiği, Karamanoğullarının, Şifilerin ve Dulkadir Beylerinin tenkili bahanesiyle bu serserilerin işlemedikleri cinayet kalmadığı, bu nedenle Anadolu'da yaşayan Türkmenleri Osmanlı idaresinden soğutarak böyle bir ayaklanmanın ortaya çıkışına sebep olduğundan bahseder.⁶⁴¹ Her ne kadar devşirme Osmanlı idarecilerinin yapmış olduğu yanlış uygulamalar varsa da Şah Kalender ayaklanmasında yine bir devşirme olan Sadrazam İbrahim Paşa'nın almış olduğu tedbirlerin ve kararların varlığı, olayların büyüyüp binlerce insanın ölümüne sebep olmaktan ziyade ortada var olan siyasi ve ekonomik bir meseleyi ortadan kaldırma amaçlı olduğu aşikârdır.

Öte yandan tüm bu tedbirlere rağmen, İbrahim Paşa'nın Dulkadiroğulları beyleri ile yapmış olduğu anlaşma neticesinde Şah Kalender'in yanında sadece kızılbaşların kalmadığı aşikârdır. Nitekim kanlı bir şekilde bastırılan ve Şah Kalender'in ölümüne neden olan ayaklanmada, onunla birlikte cezalandırılan sadece kızılbaş Türkmen gruplar olmamış, aralarında Dulkadiroğulları beylerinden Veli Dünder'in de elindeki tüm silah ve eşyalar alınarak öldürülmüş ve başı at eğeri üzerindeki heybeye asılmıştır.⁶⁴² Bu durum, Dulkadiroğulları beylerinden Veli Dünder'in İbrahim Paşa'nın teklifini kabul etmediği anlamına gelebileceği gibi, İbrahim Paşa'nın sadece en tanınmış ve taraftarı çok olan boy beylerini çağırarak Şah Kalender'in taraftarlarını azaltmak ve savaşı kazanma gayesiyle yapılmış bir manevra olarak da değerlendirilebilir.

Kaynaklarda farklı sayılar verilmesine karşın İbrahim Paşa'nın Dulkadiroğulları'na tımarlarını geri vermeleri sonucu Şah Kalender'in yanında çok az bir grubun olduğu anlaşılmaktadır. Neredeyse tüm kaynakların ittifak ettiği üzere

⁶⁴⁰ Örnek olarak, Şehsuvar Bey'in oğlu Kasım Bey 936/1530 yılında Eskişehir Sultanönü Sancak Beyliğine atanmıştır. Bkz., Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanözü Sancağı*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992, s. 55; Alaüddeve Bey'in torunu Mehmed Han ise 942/1535 yılında Erzurum Beylerbeyliğine atanmıştır. Bkz., İsmet Miroğlu, *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: TTK Basımevi, 1990, s. 21.

⁶⁴¹ İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. II, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971, s. 124.

⁶⁴² Peçevî, vrk. 48a.

İbrahim Paşa'nın Bilal Mehmed Ağa ve Divane Pervane önderliğinde göndermiş olduğu beşyüz kişilik bir askerî ordu, Şah Kalender'in yanında çok az kişi kaldığını göstermektedir.

Yaşanılmış tecrübelerle rağmen Sadrazam İbrahim Paşa tarafından Şah Kalender üzerine gönderilen Osmanlı beylerbeylerinin iki kere bozguna uğraması dikkate şayandır. Bu durum, Şah Kalender taraftarlarının çok oluşundan kaynaklanabileceği gibi, daha önceki ayaklanmalarda olduğu gibi, ayaklanan kızılbaşları ciddiye almayıp Osmanlı kuvvetlerinin kayıplar vermesi ile de açıklanabilir. Nitekim Şah Kalender'in ve taraftarlarının öldürülmesinden sonra İbrahim Paşa'nın Osmanlı kuvvetlerinin bozguna uğramasının nedenlerini öğrenmek için bir divan kurdurup sorumlu şahısları sorguya çekmesi kızılbaş Türkmen grupları küçümdedikleri ve ciddiye almadıkları sonucunu ortaya koymuştur.⁶⁴³

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki bu ayaklanma ne kadar dinî nedenlere dayandırılırsa dayandırılınsın, ortada mezhebî bir kavganın olmadığı görülmektedir. Aksi halde Anadolu'da büyük bir savaşın çıkması ve Sünnî halk ile kızılbaş Türkmen toplulukları arasında kanlı çatışmaların olması gerekirdi. Bunu gösteren her hangi bir bilgi ve belge elimizde mevcut değildir. Kaldı ki aralarında kızılbaşlar olmadığı halde ayaklanan otuz bin insanın dinî nedenlerle ayaklandığını söylemek ve tamamına eşkiya gözüyle bakmak doğru olmasa gerektir. Her ne kadar Celâlzâde, Şah Kalender ile taraftarlarını Sünnîlerin kanlarını akıtmalarını helal gören kızılbaşlar olarak gösterse de yapılan savaş ve çatışmalara baktığımızda kızılbaş Türkmen çevrelerin, Sünnî halktan ziyade Osmanlı kuvvetlerine yönelik saldırılarda bulduklarını ortaya koyduğu gibi bu ayaklanmadaki Osmanlı-Kızılbaş mücadelesinin mezhebî bir ayrılığa dayanmadığını göstermektedir.

2.3.6 Seydi Bey ve İnciryemez Ayaklanması

Seydi Bey ve İnciryemez Ayaklanması, Şah Kalender ayaklanmasından iki yıl sonra ortaya çıkmış küçük çaplı bir ayaklanmadır. Şah Kalender ayaklanmasının bastırılmasından sonra Sadrazam İbrahim Paşa ile birlikte İstanbul'a dönen Adana

⁶⁴³ İbrahim Paşa yaptığı bu sorgu sonucunda sorumlu olan Paşaları idam etmekten vazgeçip affetmiştir. Kendisi üstün yararlılıkları olan Adana Sancağı Bey'i Pîrî Bey'i de yanına alarak Zilkade'nin ortasında İstanbul'a varıp padişahın huzuruna kabul olunmuştur. Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 168b-170b; Âlî, vrk. 287a-287b; Peçevî, vrk. 48a-48b.

Sancak Beyi Pîrî Bey İstanbul'da bulunduğu süre içinde hastalanması sebebi ile uzun süre burada kalmıştır. Adana bölgesi'ndeki bu idari boşluktan faydalanan ve fırsatı iyi değerlendiren Seydi isminde bir kızılbaş etrafına topladığı insanlarla ayaklanma çıkarmıştır.⁶⁴⁴ Ayaklanmanın sebebi olarak kaynaklarda fazla bilgi olmamasına karşın çıktığı bölge ve katılan zümrelere baktığımızda, hadisenin diğer ayaklanmalar gibi, mezhebî olmaktan ziyade Kanuni'nin yapmış olduğu tahrir ve vergi uygulamalarının hoşnutsuzluğunun yansıması olduğu görülmektedir.

Celâlzâde, bunu destekler mahiyette Şah Kalender ayaklanmasını bastıran İbrahim Paşa'nın üstün yararlılıkları görülen Adana Sancağı Bey'i Pîrî Bey ile birlikte İstanbul'a gidip padişahın elini öptüğünü ve sancağına döndüğünü ifade ettikten sonra "...Pîrî Beyun mizac-ı itidal-i imtizaclarında nev'i futur zuhur idüb bazı emraz aruzi ile bi huzur ve sahib-i firaş oldukları ecilden bazı evbaş u fitne-i fâş baş kaldırub..." diyerek Adana Sancağı Bey'i Pîrî Bey'in hastalandığını ve bunu fırsat bilen kızılbaş Türkmen zümrelerin ayaklanma çıkardığını söylemektedir.⁶⁴⁵

Bu noktada Âlî, Celâlzâde'den bir noktada ayrılarak "... Pîrî Bey bazı emraza mübtela olmağla bir zaman pay-i taht-ı aliyede meks-i iktiza itmegin...başlarına surhserana kızıl taçlar koyup vakt-i fırsattur deyu huruc iylediler..." diyerek Pîrî Bey'in hastalığından dolayı İstanbul'da kaldığını bu süre zarfında idarede doğan boşluktan istifade eden kızılbaş Türkmen grupların ayaklandığını ifade etmektedir. Görüldüğü üzere Âlî, Celâlzâde'nin aksine bu ayaklanmayı Adana Sancak Bey'i Pîrî Bey'in sancağında olmayışına ve hasta oluşuna bağlamaktadır.

Peçevî de tıpkı Âlî gibi "...Adana hakimi Pîrî Bey sadrazam mürafakatiyle der-i devlete geldugi beyan olunmuşdi hikmet-i hüda bazı emraza ibtila olmağla hayli direng idüb ol semtler hali kalmagın..." diyerek Pîrî Bey'in hastalığından dolayı Adana Sancağında olmayışını bu ayaklanmanın ortaya çıkmasının sebebi olarak görmektedir.

Müneccimbaşı ise zamansal olarak ayaklanmayı Şah Kalender'in akabinde aynı yıl içerisinde ortaya çıkan bir ayaklanma olarak değerlendirdikten sonra diğer tarihçiler

⁶⁴⁴ Peçevî, vrk. 49b.

⁶⁴⁵ Celâlzâde, vrk. 171a.

gibi Pîrî Bey'in hastalağından kaynaklı idarede oluşan boşluğa bağlayarak bu tür bir ayaklanmaya kalkışıldığını belirtmektedir.⁶⁴⁶

Ayaklanmanın sebebi olarak kaynaklarda fazla bilgi olmamasına karşın çıktığı bölge ve katılan zümrelere baktığımızda, Kanuni'nin yapmış olduğu tahrir ve vergi uygulamalarının hoşnutsuzluğunun yansıması ve Adana Sancağı'nda ortaya çıkan idari boşluğun fırsata dönüşmesi ile ilgili olduğu görülmektedir.

Bu noktada ayaklanmanın ayrıntılarına girmeden bu harekete liderlik yapan kişilere baktığımızda bu ayaklanmadan bahseden tüm tarihçiler ayaklanmanın asıl lideri Seydi Bey'in bir Osmanlı sancağı Bey'inin torunu olduğu konusunda hemfikirdirler. Bu konuda Celâlzâde, ayaklanmanın liderlerinden Seydi Bey'i tanıtırken “...*Adana muzafatından Uzeyr Sancağı Beyi Ahmed Beyun karındaşı oğlu Seydi nâm müfsid...mezbur Seydi'nin karındaşı Cihan Şah...*” diyerek onun Adana'ya bağlı Üzeyr Sancağı Beyi'nin kardeşinin oğlu olduğunu, Cihan Şah isminde bir kardeşinin olduğunu ifade etmekte bu ayaklanmaya ismini veren İnciryemez için ise “...*melahideden İnciryemez nâm müfsid...*” diyerek onu dinden çıkmış bir fesad ehli olarak tanıtmakla yetinmektedir.⁶⁴⁷

Öte yandan çağdaş diğer Osmanlı tarihçileri de ayaklanmanın lideri Seydi Bey hakkında birkaç kelime farklılığıyla bilgi verme noktasında hemfikirdirler. Örneğin, Âlî de ayaklanmanın lideri ile ilgili olarak “...*liva-i Adana muzafatından Uzeyr Sancağı Beyi Mîr Ahmedin karındaşı oğlu Seydi nâm müfsid...*” diyerek Celâlzâde ile aynı görüşü paylaşmaktadır. Âlî, ayaklanmanın diğer lideri İnciryemez için “...*Kars kasabasının kutta-i tarikinden İnciryemez nâm müfsid...*” diyerek onun Dulkadir bölgesine bağlı Kars kasabasından olduğunu ifade etmekte ve onu yol kesici bir kişi olarak vasıflandırmaktadır.⁶⁴⁸

“*Huruc-i Seydi ve İnciryemez*” başlığıyla bu ayaklanmadan bahseden Peçevî ile Müneccimbaşı ise ayaklanmanın liderlerinin kimliği konusunda kendinden önceki

⁶⁴⁶ Müneccimbaşı, vrk. 484a.

⁶⁴⁷ Celâlzâde, vrk. 171a.

⁶⁴⁸ Âlî, vrk. 288b.

Celâlzâde ve Âlî ile aynı bilgileri paylaşarak çağdaş Osmanlı tarihçilerinden elde ettiğimiz biyografik bilgileri bu noktaya getirmektedir.⁶⁴⁹

Ayaklanmanın oluşum sürecine baktığımızda, 2 Cemaziyelahir 935/11 Şubat 1529 tarihinde⁶⁵⁰ Adana'nın Üzeyr(İskenderun-Payas-Dört Yol bölgesi) Sancağı Beyi Ahmed Bey'in kardeşinin oğlu Seydi adlı bir kişi başına kızıl taç giyerek Kızılbaş olmuş ve bir gün sonra amcası Ahmed Bey'in bilmediğimiz bir gerekçe ile başını keserek öldürmüş ve ayaklanmayı başlatmıştır.⁶⁵¹ Ertesi gün Adana Sancağı'na bağlı Kınık kasabasını basarak zemet almakta olan Yusuf Bey'i ve Kınık Emîni Hüseyin Bey'i öldürüp mallarını yağmalamıştır.⁶⁵² Yine ayın beşinci günü gözünü mal hırsı bürümüş etrafına toplanan dört-beşbin eşkiya ve asi ile birlikte Berendi nahiyelerini tahrip etmiş ertesi gün ise Ayas üzerine yürüyerek Ayas kasabasını yakmıştır.⁶⁵³

Adana Sancak Beyi Pîrî Bey bu ayaklanmayı duyunca hastalığına bakmaksızın kendi adamlarından binbeşyüz asker ve vilayet ahalisinden dörtbin kadar yaya ve okçu ile birlikte ayın yedinci günü Seydi Bey ve taraftarlarının üzerine yürümüştür.⁶⁵⁴ Pîrî Bey, Çaliçe denilen bir yerde konaklayarak onlara yaklaşmıştır.⁶⁵⁵ Seydi Bey ise çoktan Ayas'tan ayrılmış eskiden Dulkadir eyaletinin bir bölgesi olup bu eyaletin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle Maraş Sancağı'na bağlanan Kars(Kadirli) kasabasına geçmişti. Burada İnciryemez adlı bir müfsid beşyüz kadar kızılbaş Türkmenle kendilerine katılmıştır. Bunlar dışında Kars sipahilerinden ve boy beylerinden birçok kişi de onlara katılarak Seydi Bey'in taraftar sayısını artırmıştır.⁶⁵⁶

Ayın dokuzunda Seydi Bey ve İnciryemez kuvvetleri Kars kasabasını yakarak Adana sancağına bağlı Sis ve Kozan'a yürümüş Sis Sancak Bey'i kaleye sığındığı için kaleyi alamamış fakat Sis kasabasını yakarak yağma ve talan etmiştir. Adana Sancak Beyi Pîrî Bey'in Sis bölgesinde onlara yetişmesiyle saldırması çok kısa bir sürede

⁶⁴⁹ Peçevî, vrk. 49b; Müneccimbaşı, vrk. 484a.

⁶⁵⁰ Celâlzâde'de 2 Cemaziyelahir 935 olarak geçmektedir. Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171a; Âlî'de ise gün verilmeksizin Cemaziyelahir 935 şeklinde geçmektedir. Bkz., Âlî, vrk. 288b; Peçevî de Cemaziyelahir 935 olarak geçmektedir. Bkz., Peçevî, vrk. 49b; Müneccimbaşı ise herhangi bir tarih vermeksizin Şah Kalender ayaklanması ile aynı yılda olduğunu ifade etmektedir. Bkz., Müneccimbaşı, vrk. 484a.

⁶⁵¹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171a; Âlî, vrk. 288b; Peçevî, vrk. 49b; Müneccimbaşı, vrk. 484a.

⁶⁵² Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171a; Peçevî, vrk. 49b.

⁶⁵³ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171a; Âlî, vrk. 288b.

⁶⁵⁴ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171b; Âlî, vrk. 288b; Peçevî, vrk. 49b.

⁶⁵⁵ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171b.

⁶⁵⁶ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171b; Âlî, vrk. 288b; Peçevî, vrk. 49b.

gerçekleşmiştir. Ancak vilayet ahalisinden yanına aldıkları kişiler savaşa dayanamayıp dağlara kaçmışlardır. Fakat Pîrî Bey hiç telaşa kapılmadan yanındaki diğer askerlerle birlikte Seydi ve İnciryemez kuvvetlerini bozguna uğratarak iki kısma ayrılmasına neden olmuştur.⁶⁵⁷ Bir kısmı, Üzeyroğullarından Urkmas, İskender, Şahruh⁶⁵⁸ ve Kubad adlı ayaklanmacılarla birlikte Üzeyr bölgesine, Seydi ve taraftarlarını da içeren diğer kısmı ise, Sis dağları'nda Derbend denilen yere kaçmıştır.⁶⁵⁹ Seydi Bey ve taraftarları Sis'te Pîrî Bey'in askerleriyle savaşa tutuşmuş, bu saldırıda Seydi Bey canlı olarak yakalanmış ve kardeşi Cihan Şah başta olmak üzere yakalanan herkes ölümle cezalandırılmıştır. Ertesi gün Üzeyr bölgesine kaçan Seydi Bey taraftarları üzerine bir grup asker gönderilmiş ve ayın ondördüncü günü ayaklananların hepsi yakalanarak ölümle cezalandırılmışlardır.⁶⁶⁰ Canlı olarak yakalanan Seydi Bey ise İstanbul'a gönderilerek idam edilmiştir.⁶⁶¹

Ayaklanmanın Şah Kalender ayaklanmasından sonra ortaya çıkması ve Üzeyr Sancağı Beyi'nin öldürülerek ayaklanmaya başlanması, akabinde Dulkadir bölgesine bağlı bir kasabanın sipahi ve boybeylerinin katılımı bu ayaklanmanın her hangi bir dinî-mezhebî söyleme dayanmayan ekonomik sebeplerle ortaya çıkmış bir ayaklanma olduğunu göstermektedir. Nitekim daha önce ifade ettiğimiz gibi Kanuni döneminde Dulkadir toprakları üzerine izlenen siyasetin her ne kadar çözüme kavuşturulması amaçlanmış olsa da tam olarak memnun olmayan boybeylerinin varlığının devam ettiğini göstermektedir.⁶⁶²

Kızılbaş ayaklanmaları içinde görülmemiş bir taraftar kitlesi topladığı halde kanlı bir şekilde bastırılan Şah Kalender ayaklanmasından iki yıl sonra böyle bir ayaklanmanın ortaya çıkması var olan bir sorunu da ortaya koymaktadır. Bu sorunun ortaya konulmasında Celâlzâde dışındaki Osmanlı tarihçileri, Seydi Bey ve taraftarlarına fesad çıkarıcı eşkiya gözüyle bakarken Celâlzâde'nin ayaklanmacılar için mülhidler ve Haricîler⁶⁶³ diyerek olayları mezhebî bir ayaklanma gibi göstermesi doğru

⁶⁵⁷ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171b-172a; Âlî, vrk. 288b-289a; Peçevî, vrk. 50a.

⁶⁵⁸ Âlî'de Şahruc olarak geçmektedir. Bkz., Âlî, vrk. 289a.

⁶⁵⁹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 172a; Âlî, vrk. 289a.

⁶⁶⁰ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 172a; Âlî, vrk. 289a; Peçevî, vrk. 50a.

⁶⁶¹ Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 172a; Münecimbaşı, vrk. 484a.

⁶⁶² Tezimizde Şah Kalender ayaklanması ile ilgili bölümüne bakınız.

⁶⁶³ Celâlzâde'nin Seydi Bey için kullandığı ifadeler: "...mülhid-i mezbur hucum-u sipahtan âgâh olup...", "...Haricîlere hucum eylediler..." Bkz., Celâlzâde, *Tabakât*, vrk. 171b.

değildir. Kaldı ki Seydi Bey Sünnî Osmanlı Devleti'nin bir sancağının Bey'inin torunudur ve sonradan kızıl taç giyerek kızılbaş olmuştur. Seydi Bey'in kızılbaş oluşu mezhebî olmaktan ziyade Safevî propagandalarının savunucusu olma ve Osmanlı yönetimine bir karşı duruşu sergilemektedir. Kaldı ki sonradan kızılbaş olma uygulamasının bölgede uygulana gelen bir durum olduğunu daha önce tahrir kayıtlarından elde ettiğimiz bilgilerle ifade etmiştik.⁶⁶⁴ Öte yandan ayaklanmaya katılan Dulkadir bölgesine bağlı Kars bölgesinin sipahileri ve boybeylerinin varlığı bu ayaklanmayı mezhebî faktörlere dayalı bir ayaklanma olmaktan çıkarmaktadır.

Diğer taraftan Celâlzâde'nin, Seydi Bey'in Yusuf Bey'i ve Kınık emini Hüseyin Bey'i öldürüp mallarını yağma ettiğini söylemesinin ardından“...*mübalâğa mala malik olub fi'l-hal yanına dörtbinbeşyüz mikdarı eşirra cem' olup...*” demesi Seydi Bey'in ele geçirdiği malların çokluğundan dolayı yanına birçok adamın toplandığını göstermektedir. Bu da ayaklanmaya katılan kişilerin dinî veya mezhebî bir dava uğruna olmaktan ziyade çoğunun ganimet elde etme amacıyla ayaklanmaya katıldıklarını ortaya koymaktadır. Aynı ifadeyi kelime farklılıklarıyla Âlî'nin de kullanması, tespitimizi teyit eden bir başka veridir.⁶⁶⁵ Bununla birlikte ayaklanan bu zümrelerin önlerine gelen kasabaları yakıp yıkmaları bahsi geçen tarihçilerin söylemlerini güçlendirmektedir.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı dönemle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak bu konuda farklı bilgilerin bulunduğu görülmektedir. Her ne kadar çağdaş Osmanlı tarihi kaynakları bu ayaklanmadan çok bahsetmese de bu ayaklanma ile ilgili Celâlzâde'nin vermiş olduğu tarihsel bilgilerin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim eserine baktığımızda bu konudan bahseden diğer kaynaklara göre zamansal sürece daha ayrıntılı bir şekilde yer verdiği görülmektedir. Gün gün ayaklanmadan bahseden Celâlzâde'nin vermiş olduğu bilgilerden 2-14 Cemaziyelahir 935/11-23 Şubat 1529 tarihleri arasında gerçekleşen bu ayaklanmanın yaklaşık 12 gün sürerek bu dönemde gerçekleşmiş en kısa süreli son ayaklanmalardan biri olduğu anlaşılmaktadır. Ayaklanmanın seyrine bakılırsa Seydi Bey ve İnciryemez'in bu süreyi değerlendirerek idaredeki boşluğu fırsata çevirdiği ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan ayaklanmanın böyle bir zamanda ortaya çıkmasının arka planında tarihi kaynaklarda belirtilmemekle

⁶⁶⁴ Tezimizin Donuzoğlan ve Beyce ayaklanması ile ilgili bölümüne bakınız.

⁶⁶⁵ Bkz., Âlî, vrk. 288b.

birlikte önceki ayaklanmalarda alınan mağlubiyetin etkisinin olduğu açıktır. Bir nevi rövanş alma amacıyla ortaya çıkan bu ayaklanmaya Üzeyr Sancak Beyi'nin öldürülmesiyle başlanması ve Adana Sancak Bey'i Pîrî Bey'in bölgede olmayışı bunu teyit etmektedir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi ayaklanmanın çıktığı bölge olan Adana Sancağı'nın tarihsel süreçteki konumuna baktığımızda bu bölgenin kızılbaş Türkmen çevreler için önemli bir konumunun olduğu görülmektedir. Bununla birlikte bölgede yer alan oymaklardan Varsaklar'ın Safevî yanlısı hareketlerinden ziyade kızılbaş Türkmen psikolojisine çok yakın olduklarını, daha önce ifade etmiştik. Öte yandan 1526 tarihinde yapılan tahrir kayıtlarından anlaşıldığına göre bölgenin yapısı gereği kızılbaş Safevî propagandalarına maruz kaldığı bu yüzden birçok kişinin kızılbaşlığı tercih ederek bölgeyi terk ettiği görülmüştür.

Varsaklar'dan önemli bir zümrenin XVI. yüzyılda Maraş Sancağı'na bağlı Kars bölgesinde yaşadığı ve bunların da farklı cemaatlere ayrıldıkları ayrıca Üzeyr, Adana ve Sis Sancakları'nda kışladıkları görülmektedir.⁶⁶⁶ Bu durum kış mevsiminde ortaya çıkan Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmasının bölgede kışlayan Varsaklar'dan destek aldığı ihtimalini ortaya koymaktadır. Bölgedeki Varsakların varlığı kendisini o kadar hissettirmiştir ki ayaklanmalarda gösterdiği üstün başarılarından dolayı Adana Sancağı'ndan ayrılarak sırasıyla Karaman, Halep ve Şam Beylerbeyliği'ne getirilen Pîrî Bey'in tekrar sancağına gönderilmesi, kendisinden sonra bölgeye gönderilen Sancak Beyleri'nin Varsaklardan oluşan yol kesicilerle baş edemeyişinden kaynaklanmıştır.⁶⁶⁷

Görüldüğü üzere hem sınıra yakın olması sebebiyle stratejik öneme sahip olması hem de bölgede devlet kavramına yabancı bir kısım yarı göçebe Türkmen zümrelerinin konar-göçerlik psikolojisi içinde Osmanlı karşıtlığı ve Safevî taraftarlığı içerisinde oluşu Seydi Bey ve İnciryemez liderliğinde ortaya çıkan kızılbaş Türkmen ayaklanmasının neden bu bölgelerde ortaya çıktığını anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Ayaklanma sürecinden elde ettiğimiz sonuçlara göre mevcut lider veya liderlerin elde ettiği taraftar kitlesi onların mezhebî bir söylem kullanmasından ziyade sahip oldukları kimlikleri gereğidir. Zira Seydi Bey'in Üzeyr Sancağı Bey'inin torunu oluşu

⁶⁶⁶ Sümer, "Çukurova Tarihi", ss. 84-85.

⁶⁶⁷ Sümer, "Çukurova Tarihi", ss. 57-58.

bu karizmatik yapıyı güçlendirdiği gibi sonradan kızılbaşlığı tercih etmesi de bölgedeki kızılbaş Türkmen gruplar arasında saygınlığını artırmıştır. Nitekim Seydi Bey'in kızılbaş giyerek kızılbaş olması kendisinin artık Osmanlı siyasal iktidarını tanımadığını ve Safevî yanlısı olduğunu göstermekte ve mevcut siyasal iktidara karşı bölgedeki kızılbaş Türkmen grupların etrafına toplanmasını amaçlamaktadır. Bunda bir nebze de olsa başarılı olduğu görülmektedir. Kaldı ki kendisinden önce gerçekleşen geniş katılımlı Şah Kalender ayaklanmasında, katılan zümrelerin akıbeti bilindiğine göre, kendisinin bir kurtarıcı olarak görüldüğü aşikârdır. Diğer taraftan ayaklanma sürecine baktığımızda Dulkadir bölgesine bağlı Karanlı sipahilerin ve boybeylerinin katılımı Seydi Bey'in ve İnciryemez'in bölgenin etnik yapısını iyi bildiğini gösterdiği gibi her ne kadar çağdaş tarihçiler zikretmese de ekonomik sıkıntıları olan Dulkadir bölgesinin boybeylerinin katılımını amaçlayan bir söylem geliştirdiğini de ortaya koymaktadır.

Ayaklanmaya katılan zümrelere baktığımızda asıl tabanı oluşturan zümrelerin kızılbaş Türkmen kesimlerden meydana geldiği bunun yanında bölgedeki bir kısım tımarlı sipahinin de onlara destek verdiği görülmektedir. Daha önce ifade ettiğimiz üzere bölgenin yapısı gereği ana tabanı oluşturan zümrelerin kızılbaş Türkmen çevrelerden oluşması çok tabii görülmektedir. Bunun dışında bu ayaklanmanın bölgede çıkan üçüncü ayaklanma oluşu önceki ayaklanmalarda alınan mağlubiyetin etkisiyle katılımı kızılbaşlar lehine etkilemiştir. Diğer taraftan Üzeyr Sancağı Beyi'nin torununun bu ayaklanmaya liderlik etmesi diğer önemli etkenlerden biridir. Yukarıda ifade ettiğimiz gibi çağdaş tarihçilerin söyleminden yola çıkarak ayaklanma sürecine baktığımızda şehirlerin yağma ve talan edilerek ayaklanmaya başlanması katılımın boyutunu oldukça etkilemekle birlikte özellikle mal hırsının bu hareketin etkileyici gücü olduğunu göstermektedir. Bu durumun arka planında bölgedeki zümrelerin daha çok yarı göçebe bir hayat yaşamasının etkili olduğu düşünülebilir. Zira elverişsiz topraklar yüzünden yarı göçebe bir hayatın bu bölgede tercih edildiğini daha önceden ifade etmiştik.⁶⁶⁸ İşte bu göçebe Türkmen psikolojisi ile kış mevsiminde ortaya çıkan bu tür bir harekete mal kazanma hırsı ile destek olduklarını anlamak zor değildir.

Kaynaklarda neden katıldıkları tam olarak belirtilmemekle birlikte zeamet alınırken ayaklanmanın geniş bir boyut kazandığını dikkate alırsak Maraş Sancağı'na

⁶⁶⁸ Tezimizin Donuzoğlan ve Beyce ayaklanması ile ilgili kısmına bakınız.

bağlı Kars kasabasının sipahi ve boybeylerinin katılımının arka planında daha önce Dulkadir eyaletinin Osmanlı hâkimiyetine girmesiyle devam eden tımar meselesinin olduğu anlaşılmaktadır. Her ne kadar tımarların eski sahiplerine geri verilmesi ile ilgili yeni bir hüküm çıkarılmış olsa da eskiden Dulkadir eyaletine bağlı Kars bölgesindeki tımarlı sipahilerin bu durumdan hoşnut olmadıkları görülmektedir. Bu hoşnutsuzluğun yeni bir durum olmadığı, Şah Kalender ayaklanmasında tımarların geri verileceği bildirildiği halde öldürülenler arasında Dulkadirli boybeylerinin olması ile anlaşılmaktadır.

Adana Sancağı'nda üstüste ortaya çıkan ayaklanmalar zincirinin üçüncüsü olan Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanması her ne kadar bir kısım tarihçiler tarafından dinî bir nitelik kazandırılmaya çalışılsa da 932/1526 senesinde Adana bölgesinde çıkmış olan Donuzoğlan ve Beyce ayaklanması ile Mustafaoğlu Veli Halife ayaklanmalarının devamı sayılabilecek siyasî ve sosyo-ekonomik nitelikli bir ayaklanma olduğu görülmektedir. Hadiseye öncülük eden Seydi Bey ve taraftarlarının başlatmış olduğu bu hadisede birçok yer yağma ve talan edilmiş olmasına rağmen Adana Sancak Beyi Pîrî Bey'in kuvvetlerinin zamanında müdahalesi ile Kanuni Sultan Süleyman döneminde ortaya çıkan en son ayaklanma da böylece bastırılmıştır.

2.4. III. Murad Dönemi

Kanuni döneminde Safevî Devleti üzerine yapılan iki seferden sonra Osmanlı ve Safevî Devleti arasında yapılan Amasya Antlaşmasına göre devletlerarası ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu suretle Safevî topraklarından Anadolu üzerine yapılan sınır tecavüzlerinin önüne geçilmiş, yapılan propagandaların yavaşlaması sağlanarak bu sayede Şîliğin Anadolu'da güçlenmesine müsaade edilmemiştir. İmzalanan bu antlaşmanın getirmiş olduğu barış süreci Kanuni'nin ve Şah Tahmasb'ın ölümünden sonra da devam etmiştir.

Şah Tahmasb'ın elli dört yıllık iktidarının sonlarında yaşlılığından kaynaklı yönetimde boşluklar oluşmuştur. Bu boşluktan istifade eden Gürcü, Çerkes ve Kızılbaş Türkmen kesimler arasında iktidar mücadelesi başlamıştır. Şah Tahmasb, oğullarından Haydar Mirza'yı tahtın varisi olarak belirlemiş, hatta Haydar Mirza'nın tahta geçişini hızlandırmak için Haydar'ın Gürcü olan annesi tarafından Şah Tahmasb

zehirlenmiştir.⁶⁶⁹ Ancak, Haydar'ın tahta geçmesiyle Türkmenler ve Afşarlar ayaklanmışlar Haydar'ı tahttan indirerek II. Şah İsmail'i hükümdar ilan etmişlerdir. II. Şah İsmail'in tahta geçişiyle Amasya antlaşmasının ortaya çıkardığı barış sürecinde bozulmalar meydana gelmiştir. II. Şah İsmail özellikle Anadolu kızılbaşları üzerinde tahriklerini artırmış ve Osmanlı'nın sınır beylerini Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtmaya çalışmıştır. Osmanlı hükümeti de II. Şah İsmail'in sulh ihlallerine karşı yalnız müdafaa ve tedbir almakla yetinmeyip Safevî topraklarından Anadolu'ya ubudiyet gösterip gelmek isteyenler için teşvikler yapılmasını emretmiştir.⁶⁷⁰

Özellikle bu dönemde Safevî topraklarından Anadolu'ya gönderilen kızılbaş halifelerinin önemli roller oynadıkları görülmektedir. Bu kızılbaş halifelerin Anadolu'daki kızılbaşlar arasında nezir ve sadaka adı altında toplayıp sınır ötesine

⁶⁶⁹ Selânikli Mustafa Efendi, *Selânikî Tarihi*, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi Kol., No: 2259, vrk 67b; Şerefhan Bidlisî, s. 220.

⁶⁷⁰ BOA, MD, 32-659 "...Fi 7 Ramazanü'l Mübarek sene 985 sahib-i sa'adet hazretlerine virildi fi't-tarihi'l mezbur Van beglerbegisine mektub-ı şerif ki hâlâ südde-i seniyye-i saadet-medara mektublar varid olup Şah Kuli oğulları ile Kubad Beğin karıdası Behram nam müfsid yukaru canibe varup itaat etdügin bildirmisin mektubunuzda dahi her ne demiş isenüz cümlesi paye-i serir-i sa'adet masir-i şahaneye arz olunup ilm-i şerif alem-i şümül hüsvaneleri muhit u şamil olmağla lazım ve münasib olduğu üzere Ekrad beğlerine dahi hükümler tesvid olunup canib-i şarka dahi ferman-ı hümayun-ı padişahi mucibince hüküm-i alişan yazılıp irsal olunup saadetlü padişahımıza eazza'llahu ensarehu ve zaikat-ı iktidar hazretlerinin ecdad-ı azamları zamanlarından berü serhadlerde sadakat u ubudiyet ve şecaat ve hüsn-i feraset ve kiyaset üzere hıdmet idegelmiş umur-ı dinde yarar ve ihtiyar olduğımıza binaen hıdmat-ı hümayunlarında vaki olan vüfur-ı ikdam ve hüsn-i ihtimamınız kabul-i hümayunları olmağla defaatle hayır dualarına mazhar olmuş beyne'l-akran ve'l-emsal sahib-i rey kullarisız halen saadetlü ve izzetlü padişahımız hazretlerinin dahi ol serhadlerde külli hıdmet ve yoldaşlık ve dilaverlik itmenüz memulleridir mektub-ı muhalesat vusul buldukda min ba'd dahi cibilliyet-i şeriflerinizde merkez olan vüfur-ı celadet ü sehamet ve hüsn-i firaset ü kiyaset ve vüfur-ı ikdam ve hüsn-i ihtimamınız mucibince serhad ahvaline mukayyed olup Ekrad beglerine enva-ı mülazemet ü mülâyemete ve hüsn-i müdara ile istimaletler virüp din babında ve devlet-i hümayun-ı ebed-peyvend-i hüsvaneyeye müteallik hususlara enva-ı ikdam u ihtimamları babında mesai-i cemilünüz zuhura getirüle ve bundan esbak Bitlis beği olup fevt olan şark beğinin oğlu Şemseddin Şaha gidüp tabi olmağla Çaldıran ülkesi sancak tarihiyle virilüp bi'l-fiil ol canibden olup lakin südde-i saadetime meyl ü muhabbet ve teveccüh olduğu istima olunur ol babda dahi mukayyed olup fi'l-vaki mezkurun atabe-i ulya canibine teveccühü feth olunursa babası ülkesi olan Bitlis sancağı sair Ekrad beğlerine virildüğü üzere ocak tarihiyle virmek babında ferman-ı padişahi sadır olmuşdur kendüne ilam idüp babası ülkesi üzerine gelmesine terğib eylesesin anın gibi inayet-i Hak ile Rafz ve ilhadları terk idüp gelmesi mukarrer olursa tehir itmeyüp babası ülkesi yurdruk ve ocak tarihiyle arz eylesesin ki berat-ı hümayun gönderile ve'l-hasıl ol vilayetin cümle-i hususı sizin re'y-i şerifinize tefviz olmuşdur ol canibden ahde mugayir bir vecih sadır olunca bu taraftan dahi kafz-ı ahd olur hususlardan ictinab olunup basiret üzere oluna ve Selemasda olan Şah Kuli oğullarına dahi mektub ve adem gönderüp enva'-ı istimalet virüp bu canibe gelmelerine terğib eylesesin inşaallahu teala geldiklerinde babaları yurdı ülkenin tarihiyle virilmesi babında ferman-ı cihan-muta-ı padişahi sadır olmuşdur kalblerine havf-ı haşyet getirmeyüp bu canibe gelesin anın gibi bu canibe geldiklerinde tehir itmeyüp babaları yurdları da ülkenin tarihiyle i'lam eylesesin ki paye-i serir-i padişahiye arz olunup ol babda berat-ı alişan yazdırılıp irsal oluna ki sair ümera kulları gibi muhassilü'l-amal olup devam-ı devlet-i ebed-peyvend-i padişahiyeye meşgul olasin..."; ayrıca bkz., BOA, MD, 32-656; 32-657; 32-658; 32-673; Kütükoğlu, ss. 14-22.

çıkardıkları paraların önlenmesi için Osmanlı siyasal iktidarı birçok sınır beyine hükümler göndererek bu tür işler yapanların gizli bir şekilde takip edilerek sorumluların cezalandırılması şeklinde birçok tedbir almıştır.⁶⁷¹ Bunların da ötesinde, kızılbaşların şifahi telkinler yaptığı ve kızılbaş akaidini ihtiva eden kitaplar getirip dağıttığı da görülmüş⁶⁷² bu nedenle Safevî topraklarıyla ilişkisi olup yakalanan Kızılbaşlar ya aileleriyle birlikte sürgün edilmiş ya da hırsızlık, eşkiyalık yaptıkları bahaneleriyle idam edilmişlerdir.⁶⁷³ Osmanlı Devleti II. Şah İsmail'in tahta geçişiyle başlayan devletlerarası olumsuz ilişkileri, bununla birlikte Anadolu'daki kızılbaşların sulh ihlallerini ve

⁶⁷¹ BOA, MD, 31-32 "...Rum beğlerbeğisine hüküm ki Vilayet-i Sivas'dan Veled-i Babai dimekle maruf kimesne ve sulbi oğlu Pir Civan nam kimesneler rafz ve ilhadlarıyla meşhur olub ve Yukaru Canib'e daima nuzur ve sadakat cem' edip alub gidip ve vakıf oldukları ahbarı muttasıl Yukaru Canib'e bildirirler deyu ilam olunmağın mezburların ahvallerin hafıyyeten tafahhus olunmasını emr edip buyurdum ki vardukda mezburların ahvallerin hafıyyeten ehl-i vukuf ve bi-garaz mutemedü'n-aleyh kimesnelerden onat vechile hakk üzere teftiş edip göresiz fi'l-vaki mezburlar Yukaru Canib'e varub gelüb nuzur ve sadakat cem' edip alub getürdükleri vaki midir nicedir tamam gavırına ve hakikate muttali olub dahi vukuu üzere yazub arz eyleyesiz sonradan emrim ne vecihle sadır olur ise mucebince amel eyleyesiz Kethüdası Kaya'ya verildi fi't-tarihi'l-mezbur"; ayrıca bkz., BOA, MD, 7-1984; 12-674; 29-488

⁶⁷² Örnekle olarak bkz., BOA, MD, 28-883 "...Çorum beğine ve Ortapare kadısına hüküm ki Casus Kara Yakub bundan akdem Râfizi ahz olunan Baş Fakih nam kimesne tarafından arzuhal getürüb Ortapare Kazası'na tabi Haman Cemaatinden Veli Fakih nam kimesne Kızılbaşdan geldüğü zamanda otuzdört aded mücellid Râfizi kitablari getürüb benim yanımda emanet koyub badehu fevt oldukda mezkur Kara Yakub beni tutub habs eyleyüb lakin zikr olunan kitablari şimdiki halde benim yanımda olmayub yine cemaat-i mezbureden Ekinözü nam kışlakda Selim Fakih nam kimesneye virüb ol dahi Yunus ve Gülabi'ye virüb haliya memleketi idlal itmek üzere oldukların haber virmeğın mezkurlar ve zikr olunan kitablari hafıyyeten ele getirilüb südde-i saadetime arz olunmasını emr edip buyurdum ki hükm-i şerifimle mezkur Casus Kara Yakub vardukda bu babda gereği gibi mukayyed olub mezkurları hüsn-i tedarikle hafıyyeten ele getirüb fi'l-vaki zikr olunan kitablari mezkur Baş Fakih mezburun Selim Fakih ve Yunus ve Gülabi'ye virdüğü sahih midir yoksa gayri vaki midir netice tamam gavırına irişüb zikr olunan kitablari her kangıda ise ele getürüb mezkurları habs edip vukuu üzere yazub arz idesiz amma bu babda tamam hakk üzere olub bu bahane ile kimesneye zulm ve teaddi ve ahz ve celb olunmaktan ve hilaf-ı vaki kazıyye arz olunmaktan ziyade ihtiraz üzere olası mezkur Kara Yakub'a verildi fi 19 Ramazan sene 984".

⁶⁷³ Bkz., BOA, MD, 29-488 "...Yukaru Canib ile muamelesi olduğu sabit olmayub ancak vasi mezheb olmasıyla Yukaru Canibe mail olub rafz ve ilhad ile iştiharları olursa ol asılları dahi birer tarikile ele getürüb bir aher töhmet ile habs edip adların yanında sabit olduğu üzere südde-i saadetime mufassal yazub arz eyleyesiz ki ol yerlerden alakaları kat olunub ehl-ü ıyalleriyle Kıbrıs'a sürgün olalar...", BOA, MD, 29-491 "...Yukaru Canib ile muameleleri ve adamları varub gelüb alakaları olduğu sabit olanları birer tarikile ele getürüb dahi aher töhmet ile haklarından gelüb vücud-ı habaset olduğın sahife-i rüzgardan mahv nabud eyleyesiz amma Yukaru Canib ile muameleleri ve adamları varub geldüğü sabit olmayub ancak rafz ve ilhadlarıyla ve yukarı canibten meyl ile iştiharları olursa ol ahvalleri ahar bir bahane ile ele getürüb dahi başka töhmet ile habs eyleyüp ...", BOA, MD, 33-413, "Rum beğlerbeğisine hüküm ki mektub gönderip makeddema varid olan emr-i şerif mucebince Kızılbaş namına olanların haklarından gelinürse külli telef-i nefis olmak lazım gelür deyu ilam eylediğın ecilden buyurdum ki vusul buldukta anun gibi Sünnî mezheb olmayub mülhid ve Râfizi olan Kızılbaşları evleri ve barklarıyla alakaların kat' edip hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün eyleyüb halife namına olanların haklarından geldiresiz...", BOA, MD, 35-911, "...Dersaadete arz olundukda anın gibi mülhid ve rafiz olanları evleri ve barklarıyla alakaların kesüb hisar erlerine koşub Kıbrıs'a sürgün edip ve halife namına olanların haklarından gelesin...".

Osmanlı'nın Safevî topraklarından ubudiyet göstererek gelenlere teşvik edici söylemlerini iyi değerlendirmiş, bu değerlendirmeler Osmanlı'nın Safevî Devleti ile savaşa karar vermesinin alt yapısını hazırlamıştır.

Osmanlı-Safevî ilişkilerinin gergin olduğu ve savaşın her an çıkması noktasında Şevval 985/Aralık 1577'de Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa, padişaha bir arz göndererek II. Şah İsmail'in vefat ettiğini, yerine gözleri görmeyen Muhammed Hüdabende'nin Şah olduğunu bildirmiş fırsatın kaçırılmamasını düşmandan öç alma vaktinin geldiğini yazısına eklemiştir. Durum padişaha arz olununca III. Murad, hiç vakit kaybetmeden bir serdar atanmasını ve sefer tedariki görülmesini ferman buyurmuştur. Ancak Sadrazam Mehmed Paşa yapılacak olan bu sefere kul taifesinin azacağı, ödeneklerin ve harcamaların artacağı, vergilerin ve askerın sarkıntılıklarından halkın sıkıntı çekeceği, Safevî toprakları fethedilse bile Şîî olan bölge halkının Osmanlı hâkimiyetini kabul etmeyeceği, sefer giderlerinin dışarıdan tahsil olunacak para ile karşılanamayacağı gerekçeleri ile karşı çıkmıştır. Ancak bu gerekçeler dikkate alınmamış ve ordunun başına Lala Mustafa Paşa serdar tayin edilmiştir.⁶⁷⁴ Lala Mustafa Paşa'nın ilk hedefi, Gürcistan üzerinden Şirvan'ı fethetmek olacaktır.

Şirvan Şahlarının Erdebil Sofilerine karşı takip ettikleri Sünnî siyaset ve Ehl-i Sünnet dairesinden çıkmama politikası, Şirvan'da Kızılbaş hâkimiyeti yerleşik olsa bile devam etmiştir. Nitekim Tahmasb'ın ölümünden sonra Safevî Devleti'nde ortaya çıkan taht mücadelelerini fırsat bilen Şirvan halkı, Kızılbaşlara karşı ayaklanmışlardır. Birçok kızılbaşın öldüğü bu ayaklanmada Şirvan halkı İstanbul'a gelerek kendilerinin Kızılbaş tasallutundan kurtarılmasını rica etmiştir. Bu nedenle Safevî Devleti üzerine yapılacak olan sefer Gürcistan üzerinden Şirvan'a doğru yönelmiştir.⁶⁷⁵ Bu noktada barış

⁶⁷⁴ Âlî, vrk. 484a-484b; Selânikî, vrk 68b.

⁶⁷⁵ BOA, MD, 32-665 "...Bu makule asakir-i feyz-measure vüzera-i alem yekdarlarından Mustafa Paşa hazretleri gibi bir vezir namdarları serdarıma tayin buyrulmağla anlar dahi kendü ademlerinden ve tevabilerinden nice bin iş bu mâh-ı Muharremü'l-Haramın yigirmi yedinci gününde bir mübarek zeminde Üsküdar'a geçüp derya misal fevc fevc diyar-ı şarka teveccüh ü azimet üzre olalar inşaallahu teala asakiri bi-sümar ile varup irişmek mukarrer olmuşdur ümidir ki Hakk celle ve ala enva-ı yüzaklıkları müyesser etmiş ola ahd ü eman muradı olup eyledüğü ilam u ilan olmuş bundan akdem vilayet-i Şirvan ehl-i sünnet ve'l cemaat altında iken Şah Tahmasb ile varup ol vilayete müstevli olup ehl-i İslâm'dan kimesnenin hasarat itmegin ol zamanda Şirvan Şah evladından bazı kimesneler atabe-i aliyyeye gelüp iktisas u iltica eyledüklerinde inşaallahu teala zamanı geldikde muavenet ü müzaheret olunur deyü tayin olunup riayet olunmuşlar idi halen ol Ebu Bekir Mirza ve karındaşı dahi südde-i seniyye-i sa'adet ve atabe-i aliyyeye kemal-i ubudiyet ü ihlas üzre olan cenab-ı emaretme'ab devlet-nisab Kırım Hanı Mehmed Giray Han damet mealiyehu hazretleri yanında olup olmağla

sürecinden kaynaklanan ilişkilerin bozulmasını II. Şah İsmail'in kızılbaşları tahrik konusunda gösterdiği faaliyetlerin sonucu olarak görmek mümkündür. İşte bu faaliyetler II. Şah İsmail vefat ettikten sonra da görülmekle birlikte Düzmece Şah İsmail ayaklanmasının ortaya çıkışını bu faaliyetlerin devamı olarak görmemiz gerekir.

2.4.1 Düzmece Şah İsmail Ayaklanması

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Anadolu topraklarında daha çok sosyo-ekonomik, kısmen de mezhebî sıkıntılardan kaynaklanan birçok kızılbaş Türkmen ayaklanması ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri de 986/1578 yılında Sultan Üçüncü Murad döneminde Serdar Lala Mustafa Paşa komutasındaki Osmanlı kuvvetlerinin Gürcistan ve Şirvan'ın fethi amacıyla harekete geçtiği sırada Maraş ve Bozok bölgelerinde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail Ayaklanmasıdır. Bu ayaklanma Anadolu'da yaşayan kızılbaş Türkmen halkın sevgisini ve saygınlığını kazanmış Şah İsmail'in adını kullanarak II. Şah İsmail'in ölümü üzerine ortaya çıkmıştır.

Sebeplerini III. Murad dönemindeki Osmanlı-Safevî ilişkilerinin sonucuna bağladığımız ve II. Şah İsmail'in ölümünden bir yıl sonra ortaya çıkan bu ayaklanma Şam Bayadı⁶⁷⁶ Türkmenlerinden Şah İsmail adlı birinin önderliğinde ortaya çıkmıştır. Ayaklanmanın lideri hakkında yeterince bilgiye sahip olmamakla birlikte Vilayet-i Acem'den Anadolu'ya geldiği ve böyle bir harekete kalkıştığı anlaşılmaktadır.⁶⁷⁷ Ancak Acem'den kastedilen yerin Safevî toprakları mı Arabistan tarafı mı olduğu tam netlik kazanmamaktadır. Zira bazı belgelerde onun Arabistan'dan veya Arabistan tarafından geldiği belirtilmektedir.⁶⁷⁸ Menşeinin Anadolu toprakları dışından olduğu anlaşılan Düzmece Şah İsmail'in, belgelerden anlaşıldığına göre orta boylu, gözü-teni sarı ve

her vecihle mahsuslarından olmuşlardır halen diyar-ı Acem böyle düşdüğü mesmuları olmak dergah-ı nusret-penaha mektublar gönderüp Demürkapu semtinden varup Şirvanı feth ü teshir etmekte ol babda ruhsat-ı hümayunları erzani kılınmıştır..."; ayrıca bkz., Âlî, vrk. 484b; Selânîkî, vrk 69a-70b.

⁶⁷⁶ Şam Bayadı cemaati, Oğuzlar'ın Bayat boyunun bir devamı niteliğinde olan Bozulus aşiretinden olup, konar-göçer Türkmen yörüklerindedir. Genelde Rakka, Konya, Sivas, Niğde, Adana, Halep, Tarsus, Bozok, Maraş, Karaman ve Yeniil bölgelerinde yaşamaktadırlar. Bkz., Sümer, *Oğuzlar*, s. 241-254; Cevdet Türkay, s. 693.

⁶⁷⁷ BOA, MD, 35-445, "...mezbur müfsid Vilayet-i Acemden Şah İsmail namına gelüb...".

⁶⁷⁸ BOA, MD, 32-392, "...Şâm Bayâd nâm Türkmân tâ'ifesinin içinden bir kimesne ben Şâh İsmâilim deyü Arabistan cânibinden bu vilâyete gelüb...", BOA, MD, 35-445, "...Yeniile tabi Kemertü ve Pehlivanlu cemaatlerin içinde sakin olub Arabistandan yaylağa zikr olunan cemaatler ile bile geldüğü...".

köse sakallı olduğu ve farsça konuştuğu anlaşılmaktadır.⁶⁷⁹ Nitekim elde mevcut verilere göre Farsça konuştuğunu dikkate alırsak Vilayet-i Acem'den kastedilen yerin Safevî Devleti olma ihtimali yüksektir. Ancak onun Şam Bayadı Türkmenlerinden olduğunu ve bu topluluğun Rakka, Konya, Sivas, Niğde, Adana, Halep, Tarsus, Bozok, Maraş, Karaman ve Yeniil gibi yerlerde yarı göçebe bir hayat yaşadığını ve 16. Yüzyılın ortalarından itibaren ise Anadolu dışına çıkmadığını⁶⁸⁰ dikkate aldığımızda onun Safevî topraklarından Anadolu'ya gelme durumunun düşük bir ihtimal olduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında Düzmece Şah İsmail ile ilgili elde ettiğimiz bilgiler genelde onun vasıflarına yönelik olup Osmanlı siyasal iktidarının ona bakış açısını yansıtmaktadır. Örneğin, belgelerde Düzmece Şah İsmail ve taraftarları ile ilgili olarak “...*Elbistan halkının eşkiyadan küllî hayfı olup... Düzmece Şah İsmail Şah İsmâlim diyen müfsidin ve yanında olan ehl-i fesadın...Şah İsmâil namına zuhûr iden bed-bahtın...mezburın emsali halife namına olan eşkiyayı... şaki-i mezbur... ehl-i fesad cem' olub...fasid mezheblerine mütabaat şeklinde görünmek... Şam Bayadı Cemaatinden Yunus Halife ve Cemaat-i Pehlivanludan Cevşidoğulları nam mülhidler kendülere muvafık bir nice melahide...*” ifadeleri kullanılıp kendisine ve taraftarlarına bozgunluk çıkarıcı eşkiya gözüyle bakılarak onların bozuk mezhepli ve dinden çıkmış oldukları ifade edilmiştir.⁶⁸¹ Görüldüğü üzere ayaklanmadan bahseden belgelerde Düzmece Şah İsmail'in, az da olsa Anadolu'ya nereden geldiğine değinilmekte ve sahip olduğu niteliklere atıf yapılmaktadır. Bunun dışında elde edilenler onun vasıflarından ibarettir. İşte Düzmece Şah İsmail'in ayaklanma öncesi ve sonrası hayatına dair bilinenler bunlardan ibarettir.

Ayaklanmanın oluşum sürecine baktığımızda Serdar Lala Mustafa Paşa, Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için İstanbul'dan hareket edip Sivas'a geldiğinde, Dulkadir Beylerbeyi ve Elbistan kadısı, 8 Cemaziye'l-ahir 986/12 Ağustos 1578 tarihinde Lala Mustafa Paşa'ya, Şam Bayadı Türkmenlerinden birisinin “*Ben Şah İsmail'im*” deyip Arabistan tarafından, Elbistan taraflarına gelerek etrafına iki yüz kadar atlı taraftar topladığını, toplanan bu kişilerin Sultan Korusu(Maraş'a bağlı) mevkiinde geceleri bir araya gelerek yöre halkına çeşitli sıkıntılar çıkardığını, yolları keserek insanları soyduklarını, daha fazla taraftar toplamak için *Ashabu'l Kehf'e* yönelip orada kurban

⁶⁷⁹ BOA, MD, 35-997, “...keyfiyet-i hali soruldukda orta boylu gözü gönü sarı köse sakallu kimesne olub farisi tekellüm idüp üzeri giysuli olup...”

⁶⁸⁰ Bkz., Sümer, *Oğuzlar*, ss. 241-254.

⁶⁸¹ BOA, MD, 32-392; 35-473; 35-997; 35-528.

kestiklerini ardından Bozok'da bulunan kızılbaş halifesine ve Hacı Bektâş'a giderek kurbanlar kesip büyük bir ayaklanma çıkarmaya niyetli olduklarını bildirmiştir.⁶⁸² Bunun üzerine Serdar Lala Mustafa Paşa, Türkmen Sancak Beyi Şah Murad Bey'e, Bozok Beyi Çerkes Bey'e, Ayntâb Beyi Keyvân Bey'e ve Kırşehir Beyi Memi Şâh'a hükümler göndererek Düzmece Şah İsmail ve taraftarlarıyla Bozok'ta bulunan kızılbaş halifenin yakalanarak haklarından gelinmelerini emretmiştir. Bu hükümlerde Düzmece Şah İsmail ve taraftarlarının bölgedeki huzuru bozduğu bildirilmiş, halkın emniyetinin sağlanması için yöredeki Türkmen ve idarecilerle birlikte hareket ederek onların diğer eşkiyaya ibret olması için etkisiz hale getirilmeleri istenmiştir.⁶⁸³

Düzmece Şah İsmail bir yandan kendine taraftar toplarken bir yandan da kızılbaş halifelerinin bölgedeki bazı cemaatler tarafından korunduğu görülmektedir. Bozok Bey'ine yazılan bir hükümden Şam Bayadı cemaatinden Yunus Halife ve Pehlivanlu cemaatinden⁶⁸⁴ Cevşidoğlu isimindeki halifelerinin kendilerine bağlı kızılbaş Türkmen

⁶⁸² BOA, MD, 32-392, "Fi 8 Cumade'l-ahir 986...Türkmân sancacı begi Şâh Murâd dâme izzühuya hüküm ki Elbistân kadısı Mahmûd mektûb gönderüp nefsi-i Elbistân a'yân-ı meclis-i şer'a gelüp Şâm Bayâd nâm Türkmân tâ'ifesinin içinden bir kimesne ben Şâh İsmâilim deyu Arabistan cânibinden bu vilâyete gelüp Sultân Korusu câniblerinde sa'ab yerlerde otuz mikdârı ev peydâ idüp iki yüz mikdârı atlu gice cem'iyet idüp gündüz nâ-bedîd olup etrâfında yollar kesüp âdemler soyup nice müfsidler dahi cem' itmek üzere varup Ashâbü'l-Kehfde kurbân kesüp Bozokda bir halîfe varmış ana varup kurbân kesüp andan Hâcî Bektâşa varup anda dahi kurbân kesüp andan kalkup fitne u fesâda mübâşeret itmege niyet etdiklerini bildirüp...".

⁶⁸³ BOA, MD, 32-392, "...Dulkadir beglerbegisi Ahmed dame ikbaluhu dahi mektub gönderüp bazı kimesneler Elbistana varup gelürken Türkman taifesi üzerlerine gelüp ellerinde bulduklarını alup soyup uryan etdiklerini haber virmegin bazı ele getirilüp haklarından gelinüp lakin Elbistan halkının eşkiyadan küllî havfı olup şimdiden fesada mübâşeret idüp asakir gitdikden sonra vilayetin halî kalup yine fesad itmeleri ihtimali vardır deyu senin muhafazada kalman münasib oldugını arz itmegin ol caniblerin hıfz u hirasetiçün seferden kalup mühim mal-ı mîri tahsîlinde olmanı emr idüp ve ol Şah İsmâilim diyen müfsidin ve yanında olan ehl-i fesadın ve sa'ir bunların emsali halife namına olan eşkiyanın ele getirilüp haklarından gelinmek için muhafazaya tayin olunan ümeradan Bozok begi, Çerkes ve Ayntab begi Keyvan ve Kırşehri begi Memi Şah dame izzühuma dahi müekkid ahkam-ı şerîf gönderilmiştir buyurdum ki vusûl buldukda emrim mücebince seferden kalup muhafaza hıdmetinde ve mal-ı mîri tahsîlinde olup mahûf u muhata olan mahalleri geregi gibi hıfz u hiraset ve zabt u sıyanet eyleyüp kimesnenin malına ve canına zarar u gezend irişdirmekten ziyade hazer idesin ve Şah İsmâil namına zuhûr iden bed-bahtın eman virmeyüp Türkman taifesi ile ve il eri ile üzerine varup yanında olan ehl-i fesadı ele getirüp hakkından gelmege say idesin eger mustakilen ele getürmege kadir olamazsan müşarün-ileyhim begler ile müşavere eyleyüp dahi müfsid-i mezbûri tevabî ile hüsn-i tedbîr ü tedarükle beher-hal ele getürüp ve mezbûrin emsali halife namına olan eşkiyayı dahi muhafazaya ta'yîn olunan sipahi taifesiyle ve il eri ile ele getürüp bir vecihle haklarından geldüresin ki sa'ir eşkiyaya mücib-i ibret ü nasîhat vakı' olan amma bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahl u taaddî olunmaktan ziyade ihtiyat eyleyesin".

⁶⁸⁴ Pehlivanlu Cemaati, Maraş, Karaman, Halep, Adana, Urfa, Rakka, Kilis, Sivas, Bozok, Niğde, Çankırı, Kayseri, Çorum bölgelerinde yaşayan konar-göçer Türkmenlerdendir. Ayrıca, Pehlivanlu Cemaati ile ilgili olarak Bozok Kadısına yazılan bir hükümden, cemaat hakkında şu bilgiler verilmektedir: "Yeniil hası türkmanından olan Pehlivanlu cemaati beher üç sene üç ay kışlaklarında ve bir ay yaylaklarında meks üzere olup, sekiz ay dahi gerek yaylağa azimet ve gerek kışlağa

gruplar ile kırk evde toplandıklarının tespit edilmesine rağmen bağlı buldukları cemaatler tarafından korunup verilmediği görülmüştür.⁶⁸⁵

Cemaatlerin desteği olsa da Düzmece Şah İsmail'in halifelerinden Cevşidoğlu Hüseyin ile ilk karşılaşan Bozok Beyi olmuştur. Yapılan çatışmada Hüseyin sağ olarak ele geçirilmiş daha sonra ise padişahın emri gereği ölüm cezasına çarptırılmıştır.⁶⁸⁶ Bu arada Anadolu'yu karış karış arayan Osmanlı kuvvetleri Düzmece Şah İsmail'in diğer bir kızılbaş halifesine ise Yeniil Kazasına tâbi Boybeyli Yaylağı'nda rastgelmiştir. Ayaklanmaya hazırlık yaparken yakalanan Köse Yunus adındaki kızılbaş halifesinin verdiği bilgilere göre, Düzmece Şah İsmail, Acem Vilayeti'nden Şah İsmail olduğunu

avdetlerinde üç dörtbin miktarı evleriyle kazalarımız derunlarına uğrayıp azimetlerinde gök ekinlerimizin ve avdetlerinde vakt-i hasada mevsul ekinlerimizin içine konup devap ve mevasileri ayağı altında payimal ve telef ve biçilmiş ekinlerimizin sünbüllerini kesüb döğüb hasıl olan danesin ahz ve bigayr-i hakkın devab ve mevasilerizi mehb-ü gaaret eylemişlerdir.” Bkz., Türkay, ss. 625-626.

⁶⁸⁵ BOA, MD, 35-528, “Bozok beği Çerkeş Beğe hüküm ki Yeniil kadısı müfettiş Abdulmuhyi ile Yeniil hasları zabiti olan Kasım mektub gönderip Şam Bayadı Cemaatinden Yunus Halife ve Cemaat-i Pehlüvanludan Cevşidoğulları nam mülhidler kendülere muvafık bir nice melahide ile cümle kırk miktarı evinde cem' olub havas-ı hümayun dahilinde Mescidlü Akdere nam mevzide onbeş onaltı miktarı evleri olub mahall-i mezbura gelince yüz miktarı ehl-i fesad cem' olub etraftan muttasıl dahi cem' olmak üzere olmağla reayadan kendü hallerinde olanlar havf-ı tari olub dahi Gemici Ali nam kimesne bazı cemaatden emr-i şerif mucebince avarız cem' iderken üzerlerine uğrayub ışık şeklinde şarki adlu kimesneler görüb ne idersiz deyu sual eylemek sadedinde iken otuz kırk nefer adam silah ile hücum edip mezkuru bağlayub akıbet-i halası için fasid mezheblerine mütabaat şeklinde görünmek ile halas olduğu haber vasıl olmağın mevcut bulunan adamlar ve sipahiler ve sipahizâdelerden ve emr ile hass-ı hümayun hizmetinde olan İskender ve İsmail ve sair ile varub Düşeroğullarıyla Yunus Halife ve Pehlüvanlu Cemaati içine girüb şairi etrafa perakende olub Pehlüvanlu Cemaati'nden mezburlar talep olundukda virmeyüb Arab beği Mehmed Beğ yirmi otuz nefer miktarı atlu ve nice piyade ile karşı gelüb virmeziz deyu cevap virüb külli fesada mübaşeret eylemek ihtimali olmağın emr-i şerif olmadan ikdam olundu deyu bildirmişsin imdi zikr olunan ehl-i fesad beherhal ele gelüb haklarından gelinmek mühimmatdan olmağın bu babda sabıkan dahi hükmi hümayunum yazılıb irsal olunmuşdur buyurdum ki vusul buldukta mukayyed olub emr-i şerifim mucebince ol taraflarda muhafazaya kalan sipahiler ve sipahizâde ve adamlarınla ve bi'l-cümle il erinden müstevfa adam ile zikr olunan ehl-i fesadın üzerine varub dahi melahidei talep eyleyüb ele virürlerse alub haklarından gelesin virmeyüb cenge mübaşeret iderlerse demleri hederdir her ne tarik ile olursa ehl-i fesadı ele getürüb hükmi sabıkım mucebince haklarından gelüb ol cevanibi şer' ve tathir ve pak itdiresin Beğ kethüdası Ali'ye verildi fi 21 Receb sene 986”.

⁶⁸⁶ BOA, MD, 35-433, “Bozok beğine hüküm ki mektub gönderip Şah İsmail namına zuhur eyleyen ehl-i fesadı ele getürmek için adamlar gönderildiği Şah İsmail namına olan müfsidin halifesi adına olan Cevşidoğlu Hüseyin nam müfside rast gelüb muhkem cenk edip mezburu ele getürüb kayd-u bend ile sana getürdüğün bildirmişsiz ol babda her ne dimiş isen malum oldu imdi halife namına olub ele gelen Cevşidoğlu Hüseyine siyaset emr edip buyurdum ki vardukda mezkuru emrim üzere siyaset eyleyüb hakkından gelesiz ve emrim yerine varduğun yazub bildiresiz ve Şah İsmail namına olan müfsidi dahi ele getürmeğe sa'y idersiz Kethüdası Ali'ye verildi”.

söylerek geldiği, Yeniil'e tâbi Kemerlü ve Pehlivanlu cemaatleriyle birlikte yaylağa çıktığı anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Malatya Beyi'ne gönderilen bir hükümden bölgedeki bazı cemaatlerin Düzmece Şah İsmail'e maddi olarak da destek oldukları anlaşılmaktadır. Hükme göre, bölgedeki İzlü⁶⁸⁸, Rişvan⁶⁸⁹, İskanlu⁶⁹⁰, Solaklu⁶⁹¹, Şeyh Hasanlu⁶⁹², Soysalu⁶⁹³, Eğribüklü⁶⁹⁴, Adaklu, Kalaçaklu⁶⁹⁵, Bezki, Çakalu⁶⁹⁶, Mihran⁶⁹⁷, Karasaz ve Kömürlü⁶⁹⁸ adlı cemaatlerin Şah İsmail adına ortaya çıkan bu kişiye sadaka ve nezir gönderdikleri, yakalanarak dergâh-ı muallaya gönderilen Mehmed adlı şahsın itirafından anlaşılmıştır. Bunun üzerine ismi geçen cemaatlerin bahsedildiği gibi Düzmece Şah İsmail'e yardım

⁶⁸⁷ BOA, MD, 35-445, “Şah İsmail olduğunu iddia eden birisine dair Bozok beğine Yeniil ve Türkmen kadılarına hüküm ki sen ki Bozok beğisin mektub gönderip Türkmen taifesinden Şah İsmail namına zuhur iden müfsidin bazı tevabii olan eşkiya ile ele götürmen için irsal olunan hükme-i şerif mucebince Yeniil Kazasına tabi Boybeyli Yaylağında Köse Yunus nam bir mühlid dahi yanlarına bazı eşirrayı cem' edip fitne ve fesad üzere huruc eylemek kasdında iken ılgar ile üzerine adam gönderirlerken haber alub cümlesi perişan olub vilayet emn-ü eman üzere olduğun bildirmişsiz imdi mezbur müfsid Vilayet-i Acemden Şah İsmail namına gelüb Yeniile tabi Kemerlü ve Pehlivanlu cemaatlerin içinde sakin olub Arabistandan yaylağa zikir olunan cemaatler ile bile geldiği ilam olunmağın mezkur cemaatlerin kethüdalarından ve cemaatbaşlarından ve sair yatak ve duraklarından bulunub zuhura getirülmek mühimmatdan olmağın buyurdum ki vusul buldukta tehir itmeyüb bizzat bu hususa mukayyed olub zikir olunan cemaatların kethüdaların ve cemaatbaşlarının ve sair yatak ve durakların izhar eyleyüb mezbur müfsidi ve sair tevabilerin taleb eyleyüb beherhal ala eyyi tarikin kan zuhura getürdüb anun gibi mezburlardan ele getirmek babında enva-i ikdam eyleyesiz Beğın kethüdası Ali'ye verildi”.

⁶⁸⁸ İzlü cemaati, genelde Malatya, Rakka, Erzurum Sancakları, Hisn-ı Mansur, Kâhta, Harput, Mardin ve Diyarbakır bölgelerinde yaşayan konar-göçer taifedendir. Bkz., Türkay, s. 442.

⁶⁸⁹ Rişvan cemaati, Rakka, Maraş, Bozok Sancakları, Hisn-ı Mansur, Behisni ve Harput bölgelerinde yaşayan konar-göçer bir taifedir. Bkz., Türkay, s. 635; Öte yandan Rişvan cemaati Anadolu'ya yazın gelmekte Suriye çöllerini kışlak yer olarak kullanmaktadır. Bkz., Orhonlu, s. 19.

⁶⁹⁰ İskanlu cemaati, Rakka bölgesinde yaşayan Türkmen taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 440.

⁶⁹¹ Solaklu cemaati, Tarsus, Bozok, Maraş, İçel, Halep, Rakka, Ergani ve Kilis bölgelerinde yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 681.

⁶⁹² Şeyh Hasanlu cemaati, Erzurum, Malatya, Harput, Adana, Sis, İçel, Erzincan ve Diyarbakır bölgelerinde yaşayan konar-göçer ekrad taifesindedir. Nitekim Şeyh Hasanlu taifesi eşkiyalığı ile bilinen bir taifedir. Bkz., Türkay, s. 701.

⁶⁹³ Soysalu cemaati, Maraş bölgesinde yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 681.

⁶⁹⁴ Eğribüklü cemaati, Seydişehir, Bozok ve Maraş Sancaklarında yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 344.

⁶⁹⁵ Kalaçaklu cemaati, Maraş Sancağı'nın Göksun kazasında yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 452.

⁶⁹⁶ Çakalu cemaati, Adana, Zülkadriye kazası, Halep, Rakka, Maraş ve Hama bölgelerinde yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 287.

⁶⁹⁷ Mihran cemaati, Rakka, Hasan Keyf, Kars, Erzurum, Çıldır ve Göle'de yaşayan konar-göçer ekrad taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 536.

⁶⁹⁸ Kömürlü cemaati, Rakka, Sivas, Kilis, Niğde, Yeniil bölgelerinde yaşayan konar-göçer yörük taifesindedir. Bkz., Türkay, s. 540.

edip etmediğinin kızılbaşlıkla ilgilerinin olup olmadığının araştırılması, suçları sabit olanların ise gerekli cezalara çarptırılmaları istenmiştir.⁶⁹⁹

Bölgedeki valilerin gerekli bilgi ve gayretlerine rağmen Düzmece Şah İsmail'in yakalanması mümkün olamamıştır. Bozok Bey'ine gönderilen bir hükümde Şah İsmail namına ortaya çıkan bu kişinin ve yanındaki halifelerinin her nerede ise yakalanıp haklarından gelinmesi ve diğer eşkiyaya da ibret olunması istenmiştir.⁷⁰⁰ Nitekim Osmanlı kuvvetlerinin ısrarlı takipleri sonuç vermiş ve Düzmece Şah İsmail'in veziri Han Pîrî yakalanmıştır. Vermiş olduğu bilgilere göre Şam Bayadlı Şah İsmail Bozoktan üçyüz kızılbaş Türkmen ile Adana adlı köyden hareket ederek Ciyelüoğlu obasında birkaç gün kaldıktan sonra Arguvan'a gitmiştir. Burada kaldığı süre boyunca obalarda bulunanlara kızılbaş taçlarını dağıtıp Rışvan, Bezki ve Cihanbeyli cemaatlerinin desteği ve topladığı taraftarlarıyla Malatya'yı yağmaladıktan sonra Elmalı köyü civarlarında iken Malatya kadısının adamlarından Abdi Kethüda ile aralarında büyük bir çatışma çıkmıştır. Bu çatışmada Şah İsmail'in adamlarının birçoğu öldürülmüş diğerleri de kaçımayı başarmıştır.⁷⁰¹ Şah İsmail ve yanındaki taraftarları Fırat nehrini geçerek

⁶⁹⁹ BOA, MD, 35-473, "Malatya beğine hüküm ki liva-i mezbura tabi İzlü ve Rışvan ve İskanlu ve Solaklu ve Şeyh Hasanlu ve Soysalu ve Eğribüklü ve Adaklu ve Kalaçaklu ve Bezki ve Çakalu ve Mihran ve Karasaz ve Kömürlü nam cemaatler Şah İsmail namına zuhur iden şakiye nezir gönderip mütabaat iderler deyu içlerinden ele getirülüb Dergâh-ı Muallama gönderilen Mehmed tazir edip içlerinden nezir gönderenler kimlerdir ben bilürem dimeğın mezbur Mehmed kayd u bend ile ol canibe gönderilmişdir buyurdum ki vusul bulduka tehir itmeyüb zıkr olunan cemaatlerin içlerinden rafz ve ilhad ile maruf olub şaki-i mezbura sadakat ve nezir gönderenler her kimler ise tamam malumun oldukdan sonra ele getirüb dahi ahvallerin toprak kadılarıyla hakk üzere teftiş edip göresin rafz ve ilhadları ve nezir gönderdikleri şer'le sabit olursa sicil itdirdükden sonra siyaset itdirüb dahi emrim yerine varduğun yazub bildüresin ve amma bu bahane ile kendü hallerinde olanlara dahi itdirmeyesin Müşarünileyhin kethüdası Pir Ali'ye verildi".

⁷⁰⁰ BOA, MD, 35-583, "Bozok beğine hüküm ki Şah İsmail namına zuhur iden bedbaht nice kimesneleri idlal edip hâlâ ol caniblerde gaybet üzere olduğu ilam olunmağın buyurdum ki vusul bulduka müfsid-i mezburu her kande ise hüsnü tedbir ve tedarikle ele getirüb muhkem habs eyleyüb dahi halife namına olanları bade's-sübut kadı marifeti ile mecal virmeyüb gereği gibi haklarından gelesin ki sair eşkiyaya mucib-i ibret ola Halil Voyvodaya verildi".

⁷⁰¹ BOA, MD, 35-1023, "Diyarbakır beglerbegisine hüküm ki...Şah İsmail namına birkaç ehl-i fesad ile zuhur eden müfsidin veziri namına olan Hân Piri'den havidir nam-ı müfsidler ki gelüb mezbur Şah İsmail namına...Bozoktan üçyüz Türkmen ile Adana nam karyeden ehl-i İsmail olup göçer Türkmen obasından Ciyelüoğlu obasına varup kaç gün mütemekkin olup andan Arguvan'da sakin olub...cemiyet-i dava için taife-i Rışvanda ve Bezki ve Cihanbeyli'da...huruc idüb üzerinden çıkan taçları mezburine verdi...asker cem' eylemekte iken kadının adamlarından Abdi Kethüdanın askerleri gelüb külli cenk olup bazı adamları katl olunub...adamlarından biri mezkur Şah ile bile gelmişdi İskanlu obasına varup az kalınub kaçın dedikleri ecilden kaçtık Rışvan taifesinden Rışvanlu bir tarafa gidüb Şaha tabi olmayub...".

Siverek'e doğru kaçmıştır. Bu olaydan sonra Düzmece Şah İsmail'in izine rastlanılmamıştır.⁷⁰²

Osmanlı tarihlerinde rastlamadığımız Düzmece Şah İsmail ayaklanması hakkında elde ettiğimiz bilgiler çoğunlukla Mühimme defterlerinden elde edildiği için diğer ayaklanmalara göre verilen bilgiler çok sistematik değildir. Bu bilgilerden anlaşıldığına göre Düzmece Şah İsmail ve taraftarlarının eylemleri henüz büyük bir ayaklanmaya dönüşmeden Osmanlı askerleri tarafından bastırılmış, bu süreçte birçok kızılbaş Türkmen öldürüldüğü gibi birçoğu da kaçarak izlerini kaybettirmiştir.

1555 yılında Osmanlılarla Safevîler arasında yapılan Amasya Barış Antlaşmasının 23 yıl sürmesinden sonra Safevîlerin Osmanlı toprakları üzerindeki propaganda ve tecavüzlerinin bir sonucu olarak değerlendirebileceğimiz Düzmece Şah İsmail olayında, Osmanlı siyasal iktidarının çözüm siyaseti yerine baskı siyaseti uygulamış olduğunu görmekteyiz. Bu dönemde Kızılbaşlar ve onlara her türlü yardımı yapanlar sıkı takibe uğramış birçoğu Mühimme kayıtlarında görüldüğü üzere ya öldürülmüş ya da sürgün edilmiştir. Osmanlı yönetiminin dinî-mezhebî nitelikli olarak gördüğü bu ayaklanmayı Râfızîlik ve Mülhidlik yapmakla suçlanan kızılbaşların, kızılbaş halifelerinin ve onlara yardım eden cemaatlerin yakalanıp ele geçirilmeleri ve sonucunda öldürülmeleri şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Bunun dışında Düzmece Şah İsmail ayaklanmasında kullanılan propagandaya ve ortaya konan eylemlere baktığımızda bu hareketin dinî-mezhebî olmaktan ziyade siyasi ve sosyo-ekonomik gayelerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayaklanma sürecine baktığımızda Düzmece Şah İsmail ve taraftarlarının genelde eşkiya ve bozguncu olarak nitelendirilmeleri, yaptıkları bu hareketin yağma ve gasba dönüşmesinden kaynaklı olduğu görülmektedir. Nitekim ayaklanma sürecinin başlarında hatırlanacağı üzere Elbistan'a gidip gelen yolcuların bütün eşya ve paralarının alınması ile başlanması bunu doğrulamaktadır. Her hangi bir dinî-mezhebî söylem kullanmayan Düzmece Şah İsmail'in farklı dini-mezhebî etnik unsurları kendi bünyesinde barındırması, bu oluşumun daha farklı saiklerle ortaya çıktığını göstermektedir. Daha önce Adana Sancağı'nda ortaya çıkan ayaklanmalarda da gördüğümüz gibi bu hadisenin meydana

⁷⁰² BOA, MD, 35-997, "Fi 8 Şevval 986...Malatyadan Çalab karyesine varup andan...Fıratın Siverek'e geçüb gitmişdi deyu haber verüldügi bildirüb mezkur ki ele getürülememiş...".

geldiği ve destek bulduğu yerlerde yaşayan insanların yarı-göçebe bir hayat tarzına sahip oluşu ve her türlü eşkiyalık faaliyetine yatkın oluşu bu hareketi dinî olmaktan çıkarıp siyasal iktidarın iskân politikalarına, yerleşik düzene ve vergi vermeye yönelik bir yaşam mücadelesine dönüştürmüştür.

Diğer taraftan bu ayaklanmanın Gürcistan ve Şirvan üzerine yapılan bir sefer esnasında ortaya çıkması ve birçok bölge idarecisinin sefere gönderilmeyip bölgesinde kalarak yöre halkının emniyetinin sağlanmasının istenmesi, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin tekrar bozulmasının sonucu olarak Safevî destekli bir ayaklanma olduğunu ortaya koymaktadır. Zira Düzmece Şah İsmail bu hareketi bölgesel bir hadise olmaktan çıkarıp Anadolu'nun farklı yerlerine gönderdiği halifeleri aracılığıyla iyi bir organize içinde yapması ve bu ayaklanmadan önce II. Şah İsmail döneminde ortaya çıkan kızılbaş halifelerin Anadolu'ya gönderilerek nezir ve sadaka toplamaları Osmanlı ve Safevî Devleti arasında ortaya çıkacak olan savaşın ön hazırlıklarını oluşturduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Safevî destekli olduğu görülen bu hareketin amacının Anadolu'daki kızılbaş Türkmen zümrelerini kışkırtmak ve sefer öncesi Anadolu'da huzursuz bir ortam oluşturmak olduğu görülmektedir. Nitekim belgelerden anlaşıldığına göre Düzmece Şah İsmail'in niyetinin ne olduğu anlaşılınca birçok taraftarının yanından ayrılması ve kendisinin kaçarak izini kaybettirmesi bu hareketin dinî-mezhebî bir dava uğruna olmaktan ziyade siyasî gayelerle ortaya çıktığını göstermektedir.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı dönemle ilgili bir değerlendirme yapacak olursak Kanuni Sultan Süleyman döneminde Şah Tahmasb ile aralarında imzalanan Amasya Barış Antlaşmasından 23 yıl sonra ortaya çıkması, Osmanlı-Safevî ilişkilerinin II. Şah İsmail döneminde eskisi gibi olamacayağını göstermekle birlikte Anadolu'da yeniden yoğun bir propagandanın başlayacağını habercisi olmuştur. Bu propaganda çalışmalarından biri olduğunu düşündüğümüz Düzmece Şah İsmail ayaklanması Şah Tahmasb'ın yaşlılığından kaynaklanan taht değişiminin ve akabinde ortaya çıkan siyasî ve askerî Osmanlı karşıtlığının bir sonucudur. Ayaklanma sürecine arşiv belgelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla Serdar Lala Mustafa Paşa'nın Gürcistan ve Şirvan'ın fethi için İstanbul'dan hareket edip Sivas'a geldiğinde kendisine haber verilmesiyle yani 8 Cemaziyelahir 986/12 Ağustos 1578'de başladığı görülmektedir. Yine 8 Şevval 986/16 Aralık 1578 tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre Düzmece Şah İsmail'in Anadolu'daki propagandalarının bir sonuç vermeyişinin ortaya çıkmasıyla Malatya

üzerinden Fırat'ı geçerek Siverek'e doğru hareket etmesi bu ayaklanma girişiminin beş ay gibi bir sürede gerçekleştiğini ortaya koymaktadır. Diğer taraftan ayaklanmanın zamanlamasına baktığımızda yeni bir Doğu Seferi'ne çıkılmış olmasına rağmen yapılan yazışmalardan anlaşıldığına göre mevcut siyasal iktidarın önceki dönemlerde elde edilen tecrübelerden olsa gerek bu süreci çok iyi bir şekilde takip ettiği farklı birçok yerdeki Düzmece Şah İsmail'in halifesini yakalayarak bu hareketin daha da büyümesine engel olduğu görülmektedir.

Ayaklanmanın Şam Bayadı Türkmenleri arasında ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail önderliğinde başlayarak halifeleri aracılığıyla Bozok, Maraş, Hacı Bektâş ve farklı cemaatlerin yaşadığı yerlere yayılması, bu bölgelerin kızılbaş Türkmen ve yarı göçebe Türkmen nüfusunun yoğun olduğu yerler olmasındandır. Nitekim Hacı Bektâş-ı Velî'nin ve onun soyundan gelen postnişin Şah Kalender'in Hacı Bektâş bölgesinde yer alması ve bu bölgelerde birçok tekke ve zaviyenin olmasının kızılbaş Türkmen yoğunluğunun bu bölgelerde yoğunlaşmasına neden olduğunu daha önce zikretmiştik. Bunun dışında daha önce ifade ettiğimiz üzere, Bozok bölgesinin tarihsel süreçteki konumuna baktığımızda kızılbaş Türkmen zümrelerin yaşayabileceği dinî-mezhebî bir konumunun olduğu, yarı-göçebe kızılbaş Türkmen çevrelerin eşkiyalık faaliyetleri arasında yer aldığı görülmektedir. Bu durum birçok ayaklanmada karşımıza çıktığı gibi çağdaş Osmanlı tarihçilerinin söylemlerinde de doğrulanmıştır.

Bununla birlikte Osmanlı karşıtlığı ve Safevî taraftarlığı ile tanınan Varsaklar'ın ana yurtları Çukurova bölgesi olmakla birlikte başta Karaman, Kırşehir olmak üzere Maraş ve bu bölgeye bağlı Kars-ı Zülkadriye taraflarına yerleştiğini dikkate alırsak ayaklanmanın yayıldığı bölgeler arasında bu bölgelerin olmasını daha rahat anlayabiliriz.⁷⁰³ Diğer taraftan Kanuni Sultan Süleyman döneminin sonlarında ortaya çıkmış Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmalarına baktığımızda İnciryemez adlı asinin Maraş Sancağı'na bağlı Kars bölgesinden olduğu ve bu süreçte o bölgeden birçok kızılbaş Türkmen'i etrafına toplayarak bölgenin talan edilmesine sebep olduğu da bilinmektedir.

Ayaklanmanın ortaya çıktığı bölgelere baktığımızda yoğun bir yarı göçebe nüfusun olduğu görülmekte bunların mevsimden mevsime yaylak ve kışlakları arasında

⁷⁰³ Bkz., Sümer, "Çukurova Tarihi", ss. 81-87.

bir hareket halinde oldukları bilinmektedir. Her ne kadar Osmanlı siyasal iktidarları bu zümreleri merkezîyetçi idare tarzı ile devamlı kontrol altına almaya çalışsa da kısmen de olsa varlıklarını konar-göçer bir yapı şeklinde devam ettirmişlerdir.⁷⁰⁴ Nitekim ayaklanma sürecine destek olan Şam Bayadı, Pehlivanlu, İzli, Rişvan, Şeyh Hasanlu gibi cemaatlere baktığımızda hepsinin konar-göçer cemaatler olduğu görülmektedir. Örneğin, Kömürlü cemaatinin yaşadığı yerler arasında olan Yeni-il kazasına baktığımızda burada kalan cemaatlerin yazın yaylak olarak Anadolu sınırlarını kışın ise kışlak olarak sıcak bir bölge olan Şam taraflarını tercih ettikleri görülmektedir.⁷⁰⁵ Bu tür yarı göçebe Türkmen zümrelerinin göçebe oluşlarından kaynaklanan birçok problem yüzünden vergi verme noktasında veya iskân edilmeye çalışıldığı durumlarda vergi ve iskân memurlarına kendilerinin seyyid yahut asker olduklarını iddia ederek vergi ve iskân uygulamalarından kaçtıkları ya da her türlü eşkiyalık faaliyetine destek oldukları da bilinmektedir.⁷⁰⁶ Nitekim yukarıda örneğini verdiğimiz konargöçer Pehlivanlu cemaatinin yaylaklarına giderken ve dönerken yollarda vermiş oldukları rahatsızlıklar ve Şeyh Hasanlı cemaatinin eşkiya olarak görülmesi, bunun örneklerindedir. Bu tür konar-göçer Türkmenlerin hem devletin iskân siyasetine karşı her an teyakkuz halinde oluşları, hem de karşılaştıkları zorluk anlarında isyana meyilli bir tabiata sahip oluşları, ayaklanmanın bu tür konar-göçerlerin yaşadığı yerlerde çıkmasını anlamamızı kolaylaştırmaktadır.

Hadisenin ortaya çıkış sürecine baktığımızda bu hareketi asıl planlayan ve bi'l-fiil çalışan zümrelere baktığımızda Düzmece Şah İsmail ve kızılbaş halifelerinin süreçte etkili bir rol oynadığı görülmektedir. Diğer taraftan ayaklanmaya destek olan bölgelere baktığımızda tarihsel süreçte yoğun bir kızılbaş yerleşiminin ve Safevî propagandalarının merkezi olan yerlerden oluşması katılımın çoğunluğunun kızılbaş Türkmen topluluklardan olduğunu ortaya koymaktadır. Nüfusun bu denli bir zümreyi temsil ediyor oluşu daha önce de ifade edildiği gibi hem tarihsel süreçten kaynaklanmakta hem de bölgelerin sınır ötesine olan yakınlığından ileri gelmektedir.

⁷⁰⁴ Osmanlı'nın iskân siyaseti için bkz., Halaçoğlu, *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, ss. 14-15; Orhonlu, ss. 13-39.

⁷⁰⁵ Faruk Sümer, "XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak'ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1952, s. 512; İlhan Şahin, *Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653), (Yayınlanmamış Doktora Tezi)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980, s. 155.

⁷⁰⁶ Ahmed Refik, *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, s. 67; Orhonlu, s. 26.

Diğer taraftan ayaklanmanın II. Şah İsmail ile başlayan yoğun kızılbaş propagandalarının ve yeni bir Doğu Seferi'nin ortaya çıktığı bir anda ortaya çıkması en önemli etkenlerden biridir. Zira bu süreçte kızılbaşların Anadolu'da ne tür faaliyetler içerisine girdiklerini bölümün başında zikretmiştik.

Bununla birlikte ayaklanmaya hem maddî hem de manevî destek olan cemaatlere baktığımızda, yukarıda ifade ettiğimiz üzere, yaşadıkları bölgelerin yoğun bir kızılbaş Türkmen nüfusunun yerleştiği bölgeler arasında yer almasının yanısıra sahip oldukları göçebe Türkmen psikolojisinin de etkisi çoktur. Nitekim belgelerden anlaşıldığına göre Şam Bayadı ve Pehlivanlu cemaatleri arasında eşkiyadan ziyade kızılbaş Türkmen kesimler olarak zikredilenlerin olması bunu doğrular niteliktedir. Diğer taraftan Safevî Devleti'ne yapılması düşünülen sefer öncesi, Sadrazam Mehmed Paşa'nın III. Murad'a vergilerden dolayı halkın sıkıntı içine gireceğini öngördüğü halde bu fikrin kabul edilmeyişi, ayaklanmaya katılan zümrelerin vergi kavramına alışık olmayan yarı göçebe Türkmenlerden oluştuğunun bir göstergesidir.

Ayaklanmaya liderlik yapan Düzmece Şah İsmail'in şahsiyetiyle alakalı bir değerlendirme yapmamız gerekirse karşımıza şunlar çıkmaktadır. Öncelikle şunu söyleyebiliriz ki Düzmece Şah İsmail bağlı bulunduğu Şam Bayadı Türkmenleri'nden olması hasebiyle kendi cemaati gibi diğer farklı cemaatlerden destek bulması göçebe Türkmen psikolojisini iyi bildiğini göstermektedir. Kaldı ki ona destek veren cemaatlere ve bölgelere baktığımızda, bunların yoğun bir yarı göçebe Türkmen nüfusuna sahip olduğu görülmektedir. Bu durumda Düzmece Şah İsmail'in taraftar toplamak amacıyla halkın dinî, mezhebî ve etnik yapısını kullanıp bu amaçla Ashab-ı Kehf'e, Bozok ve diğer bölgelerdeki halifelerine ve Hacı Bektâş'a gitmesi bu bölgeleri bildiğini ve bu ayaklanmayı önceden planlamış olduğunu göstermektedir. Bunun dışında farklı bölgelerde faaliyet içinde olan halifelerine rastlanması, siyasal iktidara karşı geniş bir cephe oluşturduğunu anlamamıza imkân tanımaktadır. Bu durum aynı zamanda kendisine gösterilen saygı gereği halifelerinin kendisine itimat ettiğini ve onun emrinde hareket ettiklerini göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan kazanmış olduğu bu karizmatik şahsiyetin arkasında kendisini Acem vilayetinden gelen Şah İsmail olarak tanıtmalarının da etkili olduğu bir gerçektir. Zira bu durumu kendi halife ve taraftarlarına o denli kabul ettirmiştir ki kendisinin bir vezirinin olması ve taraftarlarına kızılıtaç giydirmesi ona duyulan bağlılık ve inancın gereğidir. Öte yandan halifeleri aracılığıyla

propagandalarına devam eden Düzmece Şah İsmail'in birçok cemaatten maddi destek alması, onun taraftarları üzerinde yine güçlü bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

Düzmece Şah İsmail ayaklanmasının Alevîlik tarihi açısından değerlendirmemiz gereken diğer bir yönü de Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde ayaklanma hazırlığından bahsedilmiş olduğu iddiasıdır. Saim Savaş'a göre Pir Sultan Abdal ya da onun sevenleri tarafından söylenen dörtlükler, Düzmece Şah İsmail ile Pir Sultan Abdal arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.⁷⁰⁷ Saim Savaş'ın Abdülbaki Gölpınarlı ile Mehmed Bayrak'ın Pir Sultan Abdal adlı eserlerinden⁷⁰⁸ alıntılanarak vermiş olduğu deyişlerde geçen ifadeler Düzmece Şah ayaklanmasından bahsedildiğini göstermektedir. Örneğin;

*Uçurdular Pir Sultan'ın kuşunu
Seyrangâh eyledi Yıldız başını
Hub gösterdi toprağını taşını
Mevlam kismetini verdi orada
Şah Yıldız dağında sema eyledi
Bir ayak üstünde bin bir kelim söyledi
İndi Banaz'ı hoş vatan eyledi
Haylı devr ü zaman geçti orada
Koca Şah Urum'a bir elma saldı
Dolandı Urum'u Banaz'a geldi
Pir Sultan elmaya bir tekbir kıldı
İnsan taaccupta kaldı orada.⁷⁰⁹*

Öte yandan Savaş'a göre Pir Sultan Abdal'ın şiirlerinde geçen "Hama'dan Mardin'den Sivas'a göçen" ifadesi, Düzmece Şah İsmail'in Şam Bayadı Türkmenlerinden olup Anadolu'da ortaya çıkardığı ayaklanmayı anlatır.

*Kızılırmak gibi bendinden boşan
Hama'dan Mardin'den Sivas'a döşen
Düldül eğelendi Zülfikar kuşan
Ali'm ne yatarsın günlerin geldi.⁷¹⁰*

Ayrıca, deyişlerde geçen ifadeleri ve bazı yer isimleri, Pir Sultan'ın Düzmece Şah İsmail ile görüştüğünü, onu misafir ettiğini ve ayaklanma çağrısına katıldığını göstermektedir.

*Benim Şahım al kırmızı bürünür
Dost yüzün görmeyen düşman bilinir
Yücesinden Şah'ın ili görünür
Niçin gitmez Yıldız Dağı dumanın*

⁷⁰⁷ Bkz., Savaş, ss. 77-85.

⁷⁰⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, Pertev Naili Boratav, *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010; Mehmet Bayrak, *Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar*, Yorum Yayınları, 1984.

⁷⁰⁹ Bkz., Savaş, s. 77.

⁷¹⁰ Bkz., Savaş, s. 78.

*Sarıkaya derler Şah'ın korusu
Konalım gaziler İmam aşkına
Şah Yıldız Dağı'nda sema eyledi
Bir ayak üstünde binbir kelam eyledi
İndi Banaz'ı vatan eyledi
Hayli devr ü zaman geçti orada.*⁷¹¹

Bununla birlikte Düzmece Şah İsmail'in veziri Han Pîri'nin obalara dağıttığını söylediği kızıl taçlarla ilgili olarak aşağıdaki şu beyitler örnek olarak gösterilmektedir.

*Yeryüzünü kızıl taçlar bürüye
Münafık olanın bağı bürüye.*⁷¹²

Her ne kadar deyişlerde geçen ifadeler, Düzmece Şah İsmail ayaklanmasına işaret ediyor, bunu çağrıştırıyor ise de Pir Sultan Abdal ile ilişkisi bir varsayımdan öteye gitmemektedir. Düzmece Şah İsmail ayaklanmasını Pir Sultan Abdal ile ilişkilendirenlere baktığımızda, ilk ana kaynağın Bekir Kütükoğlu'nun Osmanlı-İran Siyasî Münasebetleri adlı eserinin olduğu ve orada kullanılan mühimme defterlerindeki kısa bilgilere dayandığı gözükmektedir.⁷¹³ Dolayısıyla Pir Sultan'ın deyişlerinde geçen Düzmece Şah'ın Yıldız dağına kadar gelmesi, Banaz'ı vatan eylemesi, Hama'dan Sivas'a geçmesi gibi bilgilere belgelerde rastlayamadığımız için Düzmece Şah İsmail ile ilişkilendirmek zor olsa gerektir. Kaldı ki, Düzmece Şah İsmail'in Şam Bayadı Türkmenlerinden oluşu, onun Suriye'den kalkıp Anadolu'da bir ayaklanma çıkardığı anlamı taşımamaktadır. Nitekim Şam Bayadı Türkmenleri Bayat boyunun Maraş civarlarındaki küçük bir oymağıdır. Suriye'nin kuzeyindeki Bayat'ların bir kısmı Dulkadirli oymaklarıyla birlikte Bozok'a gelerek yerleşmiş bu yüzden Bayat boyunun bu kolu Şam Bayadı olarak tanınır olmuştur. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise artık Suriye'ye gitmeyi bırakıp Anadolu'da kalmışlar ve yerleşik hayata uyum sağlamaya başlamışlardır.⁷¹⁴

Görüldüğü üzere Düzmece Şah İsmail ayaklanması ile 16. yüzyılda ortaya çıkmış son Kızılbaş ayaklanması da Osmanlı kuvvetlerinin ısrarlı takipleri sonucu bastırılmış, ayaklanmanın önderinin akıbeti bilinemese de sonuçta ayaklanmaya katılan ve yakalanan asiler etkisiz hale getirilmiştir.

⁷¹¹ Bkz., Savaş, s. 80.

⁷¹² Bkz., Savaş, s. 80.

⁷¹³ Bkz., Kütükoğlu, ss. 12-14.

⁷¹⁴ Bkz., Sümer, *Oğuzlar*, ss. 241-254.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

X. yüzyılda İslâmiyeti kabul etmeye başlayan Türkmen gruplar tarafından bir başlık olarak kullanılmaya başlanan Kızılbaş kavramı, Safevîlerin dinî propagandaları sonucu oniki imam inancı ile birlikte Hz. Ali ve Ehl-i Beyt anlayışı ile Kerbelâ matemini de içine alarak Şîî bir renk kazanmaya başlamıştır. Safevîye tarikatının devletleşme süreci ile birlikte Şah İsmail ile Osmanlı mücadelesinin bir sonucu olarak bu kavram daha çok siyasî ve dinî belirli grupları ifade etmek için kullanılmıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinde yaşayan kızılbaş Türkmen gruplar, Osmanlı siyasal iktidarının Safevî propaganları ile mücadelesinin merkezinde yer almışlardır. Bu mücadelede kendi düşünce yapısını benimsemeyen her türlü muhalif zümre, nizam-ı alem prensibi çerçevesinde kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak görülmüş ve devletin bekâsı bu prensible mümkün kılınmıştır. Diğer taraftan İslâm'ın temsilcisi konumuna yükselen Osmanlı kendisine karşı ortaya çıkan her türlü tehdidi İslâm'a karşı çıkış olarak görerek bu şekilde değerlendirmiştir. Bu itibarla Safevî Devleti, Sünnî Osmanlı Devleti için en büyük siyasal rakip haline gelmiştir. İki devlet arasındaki bu mücadele, gerçekte Sünnîlik-Şîîlik mücadelesi olmayıp Sünnîlik ve Şîîliğin siyasal bir araç olarak kullanıldığını ortaya koymuştur.

Osmanlı'nın dinî ve siyasî düşüncesinin şekillenmesinde etkili olduğu Kemalpaşazâde'nin kızılbaş Türkmenlere yönelik vermiş olduğu fetvalar sahip olduğu Maturidî ve Razî ekolünden geldiğini göstermiştir. Osmanlı siyasal iktidarlarının dinî alanı düzenleme çabasının etkisiyle Kızılbaş karşıtlığı keskin bir boyut kazanmıştır. Döneme ait eserler ve fetvalarla pekiştirilen bu anlayışın arkasında Maturidî makâlât ve fırak geleneğinin olduğu ortaya çıkmıştır. Nureddin Hamza Saru Görez'in, Kemalpaşazâde'nin ve Ebu's-Suud'un fetva ve risaleleri bu geleneğin temsilcileri olduklarını ortaya koymuştur. Kemalpaşazâde mezheplerle ilgili yaptığı tasnifte Râfizî Kızılbaşları altı ana koldan biri olarak belirleyerek onların mürted olduğu görüşüne vararak onları tekfir etmiştir. Bu bakış tarzı Osmanlı Devleti'nin Şîî eğilimlere ve kızılbaşlara yönelik sert politikasının bir ayağı olmuştur. Ebu's-Suud Efendi de kızılbaşlarla savaş yapmayı en büyük gaza olarak görerek onları 73 fırka içinde Ehl-i Sünnet inancı dışında olan diğer fırkalar arasına sokmuş onların cehennemlik

olduklarını ifade etmiştir.⁹⁵⁵ Bu durum kızılbaşları kötüleme adına her türlü ithamlara maruz kalmalarına neden olmuştur. Şah İsmail ve kızılbaş taraftarları İslam ve Ehl-i Sünnet karşıtı söylem ve fiilleriyle her türlü cezayı hak eder konuma gelmiştir. Bunun sonucunda Osmanlı siyasi iktidarı Şîi Safevî Devleti'ni İslâm'dan sapmış, küfre girmiş Râfîzî terimiyle nitelendirilerek onu gayri müslim ülkelerle aynı çerçevede değerlendirmiştir. Artık Osmanlı merkezi yönetimi bu yöntemle yalnız Anadolu'da yaşayan halka değil aynı zamanda Müslüman dünyaya da Râfîzî ve Sünnî şeklinde bakarak dış siyasetini belirlemiş, böylece Safevî destekli her türlü faaliyet takip edilerek, sorumlular çeşitli şekillerde ithamlara ve cezalara maruz kalmıştır.

Safevî tarikatının Anadolu halkı ile olan ilişkileri tarikatın kurucusu Şeyh Safiyüddin döneminde başlamasına rağmen Osmanlı Devleti ile Safevî ilişkileri Şeyh Hoca Ali zamanında başlamış, bu zamana kadar Sünnî bir çizgide olan Safevîler, Şîileşme yönünde bir değişime uğramışlardır. Özellikle Şeyh Haydar dönemi ile başlayıp Şah İsmail ile devam eden süreçte Osmanlı Devleti'nin egemen olduğu bölgelerde Safevî propagandaları ağırlığını göstermeye başlamıştır. Bu durumda II. Bayezid bir takım önlemler alarak bu propagandaların etkisini azaltmaya çalışmıştır. Ancak Modon ve Koron'un fethiyle uğraşan II. Bayezid'in aldığı bu önlemler, hem bu propagandaların etkisini azaltamamış, hem de Safevî Devleti'nin kurulmasını engelleyememiştir.

Bu süreçten sonra Anadolu toprakları üzerinde yoğun bir Safevî propagandası etkisini göstermiş bunun sonucunda II. Bayezid Dönemi'nde *Karamanoğlu Mustafa, Şahkulu ve Nur Ali Halife* ayaklanmaları ortaya çıkmıştır. Bu ayaklanmaların ortaya çıkış sebebine baktığımızda, özellikle Padişah'ın ülke dışında oluşunu fırsat bilmelerinden kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Bu fırsatın çok iyi bir şekilde değerlendirilerek Anadolu'da bir huzursuzluk ortamı oluşturulmak istendiği

⁹⁵⁵ 73 fırka hadisinin fırkaların tasnifine etkisi için bkz., Ignaz Goldziher, *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton: Princeton University Press, 1981, s. 167; Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev., Ethem Ruhi Fırlalı, Ankara: Umran Yayınları, 1981, s. 2; Fırlalı, "Çevirenin Önsözü", *Mezhepler Arasındaki Farklar*, ss. XXIII-XXVI; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul: Nün Yayınları, 1996, ss. 21-28; Sayın Dalkıran, "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 1/1, Ankara 1997, ss. 97-116; Kutlu, "İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Mes'elesi", ss. 408-411; Büyükkara, "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", ss. 451-453; Kadir Gömbeyaz, "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, 2005, ss. 147-160.

anlaşılmaktadır. Karamanoğlu Mustafa ayaklanmasının arka planına bakıldığında 13. Yüzyılın ortalarında ortaya çıkan Babaîler isyanının Karamanoğlu Devleti'nin kurulmasına zemin hazırlayıp Osmanlı Devleti'ne karşı mücadele eden Karamanoğulları ile ona destek veren gruplar arasında da dinî ve mistik bir alt yapı oluşturulmasına sebep olduğu görülmektedir. Bu oluşumun amacının Karamanoğulları'nın Selçuklular'dan kalan mirası sahiplenerek Anadolu'yu ele geçirme siyasetinden kaynaklandığı aşikârdır.

19 Nisan 1511 tarihinde ortaya çıkan *Şahkulu ayaklanmasının* ise II. Bayezid'in sağlığının yerinde olmayışından kaynaklı olarak devlet işlerini vezirlere bırakıp yönetimden uzaklaşması nedeniyle ortaya çıktığı görülmektedir. Diğer taraftan II. Bayezid'in öldüğü söylentilerinden etkilenen, Şah İsmail hareketine de sempati duyan kesimlerin dinî-mezhebî yoğunluğu yüksek bir ayaklanma ile Osmanlı tahtını ele geçirme düşüncesinden kaynaklanmıştır. Bu düşüncenin harekete dönüşmesinin arka planında Şahkulu'nun sahip olduğu mehdilik iddialarının yanında Hurûflik'teki Tanrı'nın insan biçiminde tecelli etmesi inancı ile örtüşen Allah ve Peygamber olduğunun söylenmesi ve hesap gününün onun huzurunda olacağı ifade edilmesidir. Kızılbaş Türkmen kesime yabancı olmayan bu mehdici düşünceyi, Şahkulu ve daha sonra aynı yüzyılda ortaya çıkan Bozoklu Celâl ve Şah Kalender ayaklanmalarında diğer kızılbaş liderler çok iyi bir şekilde kullanmıştır. Her ne kadar Şahkulu ayaklanmasında mehdici bir düşünce yapısı kullanılmış olsa da bu düşüncenin özellikle siyasî gayelerle ortaya çıktığı görülmektedir. Nitekim, Şahkulu ayaklanmasında İslâm'a ve Sünnîliğe karşı yöneltilmiş herhangi bir teolojik itirazın olmaması ve ayaklanmaya katılan zümreler arasında Osmanlı siyasal iktidarıyla sorunları olan tımarlı sipahilerin ve bir kısım Sünnî köylünün olması bunu doğrulamıştır.

Bu dönemde ortaya çıkan bir diğer ayaklanma da *Nur Ali Halife* ayaklanmasıdır. Şahkulu ayaklanmasının ortaya çıkması ve beraberinde birçok Osmanlı Beyi'nin hayatını kaybetmesi II. Bayezid'in bu konuda yetersizliğini ortaya koymuş ve evlamları arasında taht mücadelesinin başlamasına sebep olmuştur. İktidar boşluğundaki bu karışıklıklar Anadolu toprakları üzerinde kötü emelleri olanlar için bir zemin ortaya koymuştur. Bu fırsatı en iyi değerlendirenlerden birisi de Şah İsmail olmuştur. Nitekim Şah İsmail, Şahkulu ayaklanmasından aldığı cesaretle halifelerinden Nur Ali Halife'yi Anadolu'ya asker toplamak için göndermiş ve ayaklanmayı başlatmıştır. Ayaklanma kısa sürede genişleyerek Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekelü,

Hamidellü Türkmenlerinden önemli bir taraftar kitlesi kazanarak Tokat işgal edilmiş ve burada Nur Ali tarafından Şah İsmail adına hutbe okunmuşsa da Yavuz Sultan Selim'in tahta geçiş süreciyle ayaklanma bastırılmıştır. Bu ayaklanmanın amacı, Anadolu'da Şah İsmail taraftarlığını yayarak, Osmanlı'nın otoritesini yıkmak ve Anadolu'yu Şah İsmail'in idaresindeki Safevî Devleti'ne bağlamaktır. Şahkulu ayaklanmasının devamı niteliği taşıyan bu ayaklanma Osmanlı siyasal iktidarına karşı hoşnutsuzlukları artmış birçok kızılbaş Türkmen grubun sosyo-ekonomik sıkıntılarının ortadan kaldırılması için büyük bir ümit olmuş olsa da sonuçta başarılı olunamamıştır. Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi bu ayaklanmada da Sünnî halk ile kızılbaş Türkmen çevreler arasında herhangi bir çatışma olduğu görülmemiştir. Ancak Nur Ali Halife ve taraftarlarının kendilerinden olmayan masum müslüman halkı öldürme konusunda hiç tereddüt etmemeleri, Sahabeye sövmeleri ve ilim ehli insanları acımadan öldürmeleri iktidara karşı hoşnutsuzluklarından ziyade kendilerinden olmayan Sünnî halka olan bakışlarını göstermektedir. Diğer taraftan bu ayaklanmanın Şah İsmail'in kontrolünde gerçekleşmiş olması, taht mücadeleleri sonucunda Yavuz Sultan Selim'in tahta geçerek Safevî propagandalarına karşı önlem alacağı ve Osmanlı siyasal iktidar politasının yönünün batıdan doğuya doğru yöneleceği endişesiyle yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır.

Yavuz Sultan Selim'in tahta geçmesi ile birlikte Şah İsmail liderliğindeki Kızılbaş hareketi önemli bir tehdit olarak görülmüştür. Bu yüzden Şah İsmail ve taraftarlarının küfrüne ve kanlarının helal olduğuna dair fetva istemiş, gerekli fetva, dönemin en önemli âlimlerinden Nureddin Hamza Saru Görez'den gelmiştir. Bu fetvalar Safevîlere karşı düzenlenecek savaşın alt yapısını hazırlarken halkı da bilgilendirme ve motivasyon amacı gütmüştür. Diğer taraftan fikir planında kalan bu fetvalar tam olarak uygulama safhasına dönüşmese de Anadolu'da yaşayan kızılbaş gruplar için ciddi bir içe kapanışı beraberinde getirmiştir.

Bu süreçte gerçekleşen Çaldıran Savaşı, Osmanlı siyasal iktidarının üstünlüğü ile sona ermişti. Bu zaferin belki Anadolu coğrafyası açısından en önemli sonucu, kızılbaş Türkmen çevrelerin Erdebil Tekkesi ile olan irtibatının kopması, dolayısıyla Safevî yayılcılığının önüne geçilmesi idi. Çaldıran'da zafer kazanılmış olmasına rağmen Safevî Devleti ve Şah İsmail ele geçirilememiştir. Yavuz Sultan Selim'in bu süreçte Memlûk Sultanı Kansu Gavri'den Şah İsmail üzerine yapılacak yeni bir seferde yardım istemesi Osmanlı, Safevî ve Memlûk ilişkilerine yeni bir boyut kazandırmıştır.

Ancak istenilen bu birliktelik teklifi Kansu Gavri tarafından geciktirilmekle kalmamış bir yandan da Dulkadiroğlu Beyi Alaüddevle'ye mektuplar göndererek Osmanlı ordusunun topraklarından geçerken zahire ve erzak yardımı yapılmamasını emretmiştir. Diğer taraftan Kansu Gavri'nin, Şah İsmail ile mektuplaşmaya başladığının ve aralarında bir ittifak girişimi olduğunun öğrenilmesi Safevîler üzerine yapılan seferin Mısır seferine dönüşmesine sebep olmuştur. Mısır üzerine düzenlenen Mercidabık ve Ridaniye savaşları Osmanlı Devleti'ne dinî, siyasî ve iktisadî açıdan pek çok fayda sağlamıştır. Hilafetin Osmanlı'ya geçme yolu açılmış, Suriye, Lübnan ve Filistin Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu aynı zamanda dünyevî otoriteyi temsil eden bir iktidarın müslüman dünyada dinî bir güce sahip olduğunu da ortaya koymuştur.

Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinden döndükten sonra Anadolu'da *Bozoklu Şeyh Celâl* önderliğinde yeni bir kızılbaş Türkmen ayaklanması ortaya çıkmıştır. Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran öncesi Şah İsmail üzerine yürümeden önce yaptırmış olduğu kızılbaş tespiti ve Anadolu'da birçok kızılbaşın bu takipten kurtulması için kaçarak farklı bölgelere gitmeleri Bozoklu Celâl'in de bu süreçte yaşamış olduğu Bozok bölgesinden Amasya ve Turhal civarına gelip münzevî bir hayat yaşamasına sebep olmuştur. Yöre halkının çoğunun kızılbaş olması sebebiyle gizli gizli faaliyetlerine devam eden Bozoklu Celâl, daha sonraki süreçte propagandasına mehdilik iddiasını da ekleyerek etrafındaki taraftar kitlesini oldukça çoğaltmış, bu ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Diğer taraftan Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftar kitlesini artırmada Alaüddevle'nin öldürülerek yerine Şehsuvaroğlu Ali Bey'in getirilmesinin önemli bir etkisi olmuştur. Nitekim bu bölgede Şehsuvaroğlu'nu hâkim ve vali olarak istemeyen ve eski düşmanlığı olanlar, Bozoklu Şeyh Celâl'in etrafında toplanmışlardır. Bozoklu Şeyh Celâl ayaklanmasında tıpkı Şahkulu ayaklanmasında olduğu gibi mehdilik vurgusunun oldukça fazla kullanıldığı görülmektedir. Bu düşünce yapısı kendisine taraftar toplamada ve Yavuz Sultan Selim gibi kızılbaşlara bakışı belli bir kişiye karşı korkmadığını göstermede oldukça işe yaramakla birlikte buna eklenen Sahib-i zaman kavramı da Osmanlı siyasal iktidarının meşruluğunu sorgulayıcı bir tavır takınmasına yardımcı olmuştur. Nitekim menşei itibariyle İslâm öncesi İran Mistik kültürü ve Eflatuncu düşüncelerin etkisiyle tasavvuf düşüncesinde teşekkül etmiş bu anlayış, kâinatı Allah adına idare eden her türlü maddi manevi tasarruf yetkisine sahip bir gücü oluşturmaktadır. Öte yandan Hurûfliğin kızılbaşlığa etkisi olarak

düşünebileceğimiz Bozoklu Şeyh Celâl'in taraftarlarının kendisini Tanrı gibi görerek ona rükû ve secde etmeleri, Bozoklu Şeyh Celâl'in hem dinî hem de dünyevî farklı iki otoritesinin olduğunu ve sahip olduğu bu gücün etkisi ile Osmanlı siyasal iktidarına karşı ne tür bir güçle karşı koyduğunu anlamamızı sağlamıştır. Ancak ayaklanan bu kitlenin kadın ve çoluk çocuk demeden önlerine geleni öldürmeleri, dinin ihyâsı için ortaya çıkmış bir mehdilik iddiasından ziyade bu düşünce yapısının siyasî bir araç olarak kullanıldığını gösterir.

Kanuni'nin tahta geçişiyle birlikte Yavuz Sultan Selim döneminin aksine Safevîlere yönelik büyük bir yumuşama görülmüştür. Bu durum, kendinden önceki siyasal iktidarların yapmış oldukları savaş harcamaları ve ekonomik sıkıntılar nedeniyle ticarî ilişkilerin iyileştirilerek giderilmeye çalışılmasından kaynaklanmıştır. İşte bu amaçla Kanuni Sultan Süleyman, döneminde ortaya çıkan para darlığına çözüm bulabilmek için yaptırmış olduğu yeni bir tahrir uygulaması ve hazine gelirlerini artırmaya çalışması, bölgede sosyo-ekonomik sıkıntılar çeken çoğu yarı göçebe ve vergi kavramına yabancı kızılbaş Türkmen zümreler üzerinde olumsuz bir etki yaratmıştır. Bu duruma vergi toplayıcılarının yapmış oldukları haksızlıklar da eklenince bu dönemde çeşitli yerlerde birçok ayaklanmanın çıkmasına sebep olmuştur. Bir kızılbaş Türkmenin mezrasına iki yüz akçe fazla vergi yazılmasından kaynaklanan hadiseler, Süklün ve Baba Zünnun, Donuzoğlan ve Beyce, Mustafaoğlu Veli Halife, Zünnun oğlu Halil, Şah Kalender, Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmaları şeklinde bir dizi ekonomik nitelikli ayaklanmanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Üç yıllık bir süre içerisinde bu denli ayaklanmaların ortaya çıkmasının arka planında ekonomik sıkıntılar varmış gibi gözükse de Kanuni Sultan Süleyman'ın Safevî Devleti üzerine yapmayı düşündüğü yeni bir Doğu Seferi'nin olduğu aşikârdır. Kanuni'nin Mohaç'ta olduğu bir esnada bu türden hadiselerin cereyan etmesi, Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın bu seferden sonra kendi üzerine sefere çıkılacağını düşündüğünden Anadolu'daki kızılbaş Türkmen çevreleri ayaklandırma girişimi gibi görülmektedir.

Bu dönemde ayaklanmaların yoğunlaştığı bölgelerin yoğun kızılbaş göçebe Türkmen nüfusunun olduğu yerler arasında olması çağdaş tarihçilerin söylemiyle bölgede yaşayan halklara hiçbir zaman iyi bir gözle bakılmamasını sağlamış, bu türden bölgeler eşkiya yatağı olarak ifade edilmiştir. Nitekim siyasî ve ekonomik bir amacı olan bu ayaklanmaların çıkış şekline baktığımızda kendilerinden olmayanları öldürüp

insanların mallarını yağma etmeleri yapılan bu hareketi bir hak arayışından çıkarıp bir tür eşkiyalık faaliyetine dönüştürmüş ve kızılbaş Türkmen grupların katılımını olumsuz etkilemiştir. Özellikle Süklün ve Baba Zünnun ayaklanması başta olmak üzere Şah Kalender ayaklanmasına katılan zümrelere baktığımızda tımarlı sipahilerin de kızılbaş Türkmen kesime destek olduğu görülmektedir. Bu durum ortada var olan sosyo-ekonomik sıkıntının sonucudur. Şah Kalender ayaklanmasına kadar mevcut siyasi iktidarın, ortada var olan ekonomik sorunu çözmek yerine baskı ile halletme yoluna gitmesi devletin ayaklanma çıkaran her türlü muhalif unsuru potansiyel bir tehdit olarak görüşünden kaynaklanmıştır. Ancak Şah Kalender ayaklanmasında Sadrazam İbrahim Paşa'nın mevcut bu ekonomik sorunu ortadan kaldırma yollu izlemiş olduğu yöntem, Şah Kalender'in toplamış olduğu taraftar kitlesinin çokluğu ile ilgili olduğu kadar kızılbaş Türkmen zümrelerden olmayan grupları belirleme amaçlı olmuştur. Nitekim Şehsuvaroğlu Ali Bey'in öldürülmesinden sonra bölgenin Osmanlı eyaleti haline getirilip Bozok'un da bir sancak haline gelmesi ile tımarları ellerinden alınan boybeylerinin tımarları geri verilince Şah Kalender'in taraftar kitlesi oldukça azalmış, Osmanlı siyasal iktidarının baskısı ile ayaklanan kızılbaş Türkmen kesimler etkisiz hale getirilmiştir. Diğer ayaklanmalardan farklı olarak yirmi-otuzbin civarında taraftar toplayan Şah Kalender'in etrafındaki çoğunluğun ekonomik sıkıntıları olan gayr-i kızılbaş zümreler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Şah Kalender'in Hacı Bektâş-ı Velî'nin dergâhında postnişin olması, mehdilik ve sahib-i zaman düşüncesi ile harekete geçmesi, bu sonucun çıkmasında oldukça etkili olmuştur. Bu dinî ve dünyevî güç, mevcut siyasal iktidara karşı asıl otoritenin kendisi olduğuna inanmasından kaynaklanmıştır. Ortaya çıkan çatışmaya baktığımızda Sünnî halktan ziyade Osmanlı kuvvetlerine karşı konulması bu ayaklanmadaki Osmanlı-Kızılbaş mücadelesinin mezhebî bir ayrılığa dayanmadığını ortaya koymuştur. Nitekim bu ayaklanmadan sonra Adana'nın Üzeyr Sancağı Beyi'nin öldürülerek Seydi Bey ve İnciryemez ayaklanmasının ortaya çıkması, akabinde Dulkadir bölgesine bağlı bir kasabanın sipahi ve boybeylerinin bu hadiseye katılımı bu ayaklanmanın da herhangi dinî-mezhebî bir söyleme dayanmayan bir ayaklanma olduğunu göstermiştir. Nitekim dikkatle bakıldığında bölgenin hem sınıra yakın olması sebebiyle stratejik öneme sahip olması, hem de bölgede devlet kavramına yabancı bir kısım yarı göçebe Türkmen zümrelerinin

konar-göçerlik psikolojisi içinde Osmanlı karşıtlığı ve Safevî taraftarlığı içerisinde oluşu, bu tür bir hadisenin bu bölgede ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde Safevî hükümdarı Şah Tahmasb ile imzalanan Amasya Barış Antlaşması ile devletlerarası ilişkilerde yeni bir dönem başlayarak Safevî topraklarından Anadolu üzerine yapılan sınır tecavüzlerinin önüne geçilmiş, yapılan propagandaların yavaşlaması sağlanarak bu sayede Şiîliğin Anadolu'da güçlenmesine müsaade edilmemiştir. Bu barış süreci Kanuni ve Şah Tahmasb'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Ancak II. Şah İsmail'in tahta geçişiyle Anadolu kızılbaşları üzerinde Safevî propagandaları artmış ve Osmanlı'nın sınır beyleri Osmanlı Devleti aleyhine kışkırtılmaya çalışılmıştır. Özellikle bu dönemde Safevî topraklarından Anadolu'ya gönderilen kızılbaş halifelerin Anadolu'daki kızılbaşlar arasında nezir ve sadaka adı altında para toplayarak sınır ötesine çıkardıkları görülmüştür. Ortaya çıkan bu tablo, Osmanlı Devleti ile Safevî Devleti arasında yeni bir gergin sürecin başlamasına yol açmıştır. İşte bu süreçte III. Murad döneminde Osmanlı kuvvetlerinin Gürcistan ve Şirvan'ın fethi amacıyla harekete geçtiği sırada Maraş ve Bozok bölgelerinde Düzmece Şah İsmail adında bir kişi çıkarak ayaklanma girişiminde bulunmuştur. Ancak bu ayaklanmada her hangi bir dinî-mezhebî söylem kullanmayan Düzmece Şah İsmail'in farklı dini-mezhebî etnik unsurları kendi etrafında toplaması ve ortaya çıkan bu hadisenin bir yağma ve gasba dönüşmesi, destek bulduğu yerlerde yaşayan insanların yarı-göçebe bir hayat tarzına ve her türlü eşkiyalık faaliyetine yatkın oluşundan kaynaklanmıştır. Böylece bu hareket dinî olmaktan çıkıp siyasal iktidarın iskân politikalarına karşı, yerleşik düzene ve vergi vermeye itiraz eden muhalif bir yaşam mücadelesine dönüşmüştür.

XVI. yüzyılda ortaya çıkan kızılbaş Türkmen ayaklanmalarına genel olarak baktığımızda, bu kızılbaş zümrelerin dinî ve mezhebî bir grubu temsil etmiş olmalarına karşın, ayaklanmaların dinî ve mezhebî olmadığı dolayısıyla Sünnî halk ile kızılbaş Türkmen zümreler arasında dinî bir mesele ve dinî bir çatışmanın olmadığı görülmektedir. Dinî ve mezhebî söylemler, ayaklanmalarda etkili olan bir taraftar grubunun oluşturulmasında araç olarak kullanılmış, katılan zümreler bu şekilde motive edilmiştir. Ortaya çıkan hadiseler baktığımızda başlangıç aşamasını dinî ve mezhebî öğeler oluşturmasına karşın sonraki süreçte siyasî hareketlere dönüştükleri görülmektedir. Diğer taraftan Osmanlı siyasal iktidarı da bu gücün farkında olarak

kızılbaş Türkmen gruplara yönelik her türlü müdahaleyi dinî argümanlarla temellendirmeye çalışmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 3, Sıra No: 73.

BOA, MD, 3-239.

BOA, MD, 3-413.

BOA, MD, 3-418.

BOA, MD, 3-473.

BOA, MD, 3-477.

BOA, MD, 3-1143.

BOA, MD, 3-1422.

BOA, MD, 3-1644.

BOA, MD, 5-103.

BOA, MD, 5-1070.

BOA, MD, 5-1142.

BOA, MD, 5-1401.

BOA, MD, 6-247.

BOA, MD, 6-261.

BOA, MD, 6-424 .

BOA, MD, 6-897.

BOA, MD, 6-1312.

BOA, MD, 7-312.

BOA, MD, 7-578.

BOA, MD, 7-1345.

BOA, MD, 7-1590.

BOA, MD, 7-1687.

BOA, MD, 7-1835.

BOA, MD, 7-1984.

BOA, MD, 7-1988.

BOA, MD, 7-2067.
BOA, MD, 7-2073.
BOA, MD, 7-2131.
BOA, MD, 7-2263.
BOA, MD, 7-2624.
BOA, MD, 9-102.
BOA, MD, 9-129.
BOA, MD, 10-279.
BOA, MD, 12-619.
BOA, MD, 12-674.
BOA, MD, 12-816.
BOA, MD, 12-833 .
BOA, MD, 12-880.
BOA, MD, 14-709.
BOA, MD, 16-532.
BOA, MD, 19-330.
BOA, MD, 24-478.
BOA, MD, 26-422.
BOA, MD, 27-398.
BOA, MD, 27-403.
BOA, MD, 27-957.
BOA, MD, 28-772.
BOA, MD, 28-859.
BOA, MD, 28-883 .
BOA, MD, 29-49.
BOA, MD, 29-488 .
BOA, MD, 29-489.
BOA, MD, 29-490.

BOA, MD, 29-491.
BOA, MD, 29-500.
BOA, MD, 30-319.
BOA, MD, 30-488.
BOA, MD, 30-514.
BOA, MD, 31-32 .
BOA, MD, 31-266.
BOA, MD, 31-459.
BOA, MD, 31-517.
BOA, MD, 32-392.
BOA, MD, 32-443.
BOA, MD, 32-596 .
BOA, MD, 32-656.
BOA, MD, 32-657.
BOA, MD, 32-658.
BOA, MD, 32-659.
BOA, MD, 32-665.
BOA, MD, 32-673.
BOA, MD, 33-413.
BOA, MD, 33-452.
BOA, MD, 35-390.
BOA, MD, 35-433.
BOA, MD, 35-445.
BOA, MD, 35-473.
BOA, MD, 35-528.
BOA, MD, 35-583.
BOA, MD, 35-911.
BOA, MD, 35-997.

BOA, MD, 35-1023.

BOA, MD, 36-393.

BOA, MD, 36-669.

BOA, MD, 36-734.

BOA, MD, 36-735.

BOA, MD, 36-779.

BOA, MD, 42-420.

BOA, MD, 42-78.

BOA, MD, 42-781.

BOA, MD, 43-70.

BOA, MD, 46-300.

BOA, MD, 47-78.

BOA, MD, 47-116.

BOA, MD, 48-1050.

BOA, MD, 49-423.

BOA, MD, 52-217.

BOA, MD, 52-607.

BOA, MD, 53-753.

BOA, MD, 58-683.

BOA, MD, 58-893.

BOA, MD, 69-115.

BOA, MD, 69-185.

BOA, MD, 69-445.

BOA, MD, 71-239.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Ahkâm Defteri, No: 27.

BOA, AD, No: 71.

BOA, AD, No: 72.

BOA, AD, No: 111.

BOA, AD, No: 113.

BOA, AD, No: 114.

BOA, AD, No: 240.

BOA, AD, No: 281.

BOA, AD, No: 330.

BOA, AD, No: 332.

BOA, AD, No: 453.

BOA, AD, No: 454.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tahrir Defteri, No: 450, s. 222-223, 236-239.

BOA, TD, No: 402, s. 414.

BOA, TD, No: 998, s. 418.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Evrak No: 77.

TSMA, E 632.

TSMA, E 2044.

TSMA, E 2667.

TSMA, E 2829.

TSMA, E 3062.

TSMA, E 3192.

TSMA, E 3197.

TSMA, E 3295.

TSMA, E 5035.

TSMA, E 5293.

TSMA, E 5451.

TSMA, E 5460.

TSMA, E 5461.

TSMA, E 5483.

TSMA, E 5590.

TSMA, E 5877.

TSMA, E 5881.

TSMA, E 5960.
TSMA, E 5970.
TSMA, E 6185.
TSMA, E 6186 .
TSMA, E 6187.
TSMA, E 6316.
TSMA, E 6352.
TSMA, E 6369.
TSMA, E 6384/2.
TSMA, E 6401.
TSMA, E 6522.
TSMA, E 6636.
TSMA, E 6664.
TSMA, E 6942.
TSMA, E 7052.
TSMA, E 7097.
TSMA, E 7292.
TSMA, E 12077.

2. Yazma Eserler

ÂLÎ, Gelibolulu Mustafa; *Künhü'l-Ahbâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Nuruosmaniye Kol., No: 3406.
ANONİM; *Mecmua*, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kol., No: 197.
AZİZ MAHMUD HÜDÂÎ; *Tezâkîr-i Hüdâî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kol., No: 2572.
BOSTAN ÇELEBÎ; *Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kol., No: 3317.
CELÂLZÂDE MUSTAFA; *Selimnâme*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Revan Kol., No: 1274.
_____; *Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kol., No: 4423.
EBU'S-SUUD EFENDÎ; *Fetevây-i der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Özel Kol., No: 626, vrk. 1a-10a.

- HACI YEKTA AHMED; *Vakay-i-Sultan Bayezid ve Selim Han*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, No: 1416.
- HADÎDÎ; *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2081.
- HASAN-I RURLU; *Ahsenu't-Tevârih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2157.
- HOCA SADEDDİN EFENDİ b. Hasan Can; *Tâcü't-Tevârih*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ayasofya Kol., No: 3041.
- HULVÎ, Cemaleddin Mahmud Efendi; *Lemezât*, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Kol., No: 291.
- İDRİS-İ BİDLİSÎ; *Selimşahnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Kol., No: 348.
- İSHÂK ÇELEBÎ; *Selimmâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisulküttâb Kol., No: 655.
- KARAÇELEBİZÂDE ABDULAZİZ Efendi; *Kitab-ı Süleymannâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Kol., No: 4823.
- KEMALPAŞAZÂDE, Şemseddin Ahmed b. Sultan; *Fetevây-ı kemalpaşazâde der hakkı kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 3548, vrk. 45b-47a.
- _____ ; *Risâle fi beyân-ı firâk-ı dâlle*, Süleymaniye Kütüphanesi, Kılıç Ali Paşa Kol., No: 1028, vrk. 297b-298a.
- _____ ; *Selimmâme*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Hazine Bölümü, No: 1424.
- KEŞFÎ, Mehmed Çelebi; *Selimmâme*, Şemseddin Ahmed b. Sultan, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2147.
- LÜTFÎ PAŞA; *Tevârih-i Âl-i Osmân*, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kol., No: 4269.
- MÜNECCİMBAŞI, Derviş Dede Ahmed b. Lütfullah; *Sahâifu'l- Ahbâr fi Vekayii'l- Asar*, Süleymaniye Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi Kol., No: 4046.
- NAHCIVANÎ, Küçük Kasım; *Risâle fi tekfir-i kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Murad Molla Kol., No: 1829, vrk. 54a-56a.
- NİŞÂNCI Mehmed Paşa; *Târîh-i Nişancı Paşa*, Ankara Milli Kütüphane, Adnan Ötüken Kol., No: 997.
- PEÇEVÎ, İbrahim; *Tarih-i Peçevî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2094.
- SARI ABDULLAH EFENDÎ; *Münşeât-i Farisi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kütüphanesi, No: 3333.
- SELANİKLİ Mustafa Efendi; *Selanikî Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2259.
- SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemi Çelebi; *Solakzâde Tarihi*, Süleymaniye Kütüphanesi, Zühdü Bey Kol., No: 315.

- SUNKURÎ, El-Hac Hasan b. Ömer; *Elsine-i Nasda Kızılbaş Dimekle Maruf Taife-i Rezilenin Hezeyanlarını Mübeyyen bir Risale-i Mustakledir*, Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi Kol., No: 261, s. 89-94.
- SÜHEYLÎ, Ahmed b. Hemdem; *Târih-i Şâhî*, Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih Kol., No: 4356.
- ŞİRVANÎ, Hüseyin b. Abdullah; *Risâle fi tekfiri fırkati kızılbaş ve beyani dalaletihim*, Süleymaniye Kütüphanesi, Reisulküttab Kol., No: 1206, vrk. 105b-158b.
- ŞÜKRÎ; *Selimnâme*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 2148.
- YAHYA BEY; *Kaside-i der hakk-ı Kızılbaş u evbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 3436, vrk. 88a-88b.
- _____; *Risâle fi beyani mezheb taife-i kızılbaşıye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi Kol., No: 3720, vrk. 99a-104a.
- YAZARSIZ; *Fetevây-i Kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Ahmed Paşa Kol., No: 362, vrk. 69a-70a.
- YAZICIOĞLU ÂLÎ; *Tevârih-i Âl-i Selçuk*, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan Köşkü Kol., No: 1391.
- YENİŞEHİRLİ, Abdullah Efendi; *Risâle fi'l-fark beyne ehli's-sünne ve'l-kızılbaş*, Süleymaniye Kütüphanesi, Giresun Yazmalar Kol., No: 114, vrk. 50a-53a.

3. Matbu Eserler

- AHMED REFİK; *Anadolu'da Türk Aşiretleri (966-1200)*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- AKDAĞ, Mustafa; *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası Celali İsyancıları*, Ankara: Barış yayınları, 1999.
- _____; *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, Ankara: Tekin Yayınevi, 2. Baskı, 1979.
- AKGÜNDÜZ, Ahmet; *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri Yavuz Sultan Selim Devri Kanunnameleri*, İstanbul: Fey Vakfı, 1991.
- AKYILDIZ, Ali; *Osmanlı Finans Sisteminde Dönüm Noktası: Kağıt Para ve Sosyo-Ekonomik Etkileri*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- ALLOUCHE, Adel; *Osmanlı-Safevî İlişkileri Kökenleri ve Gelişimi*, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.
- ANONİM; *16. Asırda Yazılmış Grekçe Anonim Osmanlı Tarihi*, Haz. Şerif Baştav, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1973.
- ARIKAN, Zeki; *XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı*, İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1988.
- ASRAR, N. Ahmet; *Kanuni Sultan Süleyman ve İslâm Alemi*, İstanbul: Hilal Yayınları, tsz.
- AŞIKPAŞAZÂDE, Derviş Ahmed b. Şeyh Yahya; *Tevârih-i Âl-i Osmân*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332.

- ATİK, Kayhan; *Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osmân*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- AVCI, Ali Haydar; *Alevi Tarihinden Bir Kesit Şah Kalender Ayaklanması*, Ankara: AAA Yayınları, 1998.
- _____ ; *Osmanlı Gizli Tarihinde Pir Sultan Abdal ve Bütün Deyişleri*, Ankara: Barış Kitap Yayınları, 2012.
- AYDINLI, Osman; *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İslam Mezhepleri Tarihi Yazıcılığı*, Ankara: Hititkitap Yayınevi, 2008.
- BALLI, Hasan Hüseyin; *Hurûfiliğin Doğuşu ve Fazlullah Hurûfi*, İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.
- BARKAN, Ömer Lütfi; *Tarihi Demografi Araştırmaları*, İstanbul: Yalçın Matbaası, 1953.
- _____ ; *XV ve XVI inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1943.
- _____ ; Enver MERİÇLİ; *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defteri*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- BAYRAK, Mehmet; *Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar*, Yorum Yayınları, 1984.
- BELDİCEANU, Nicoara; *Osmanlı Devleti'nde Tımar: XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Ankara: Teori Yayınları, 1985.
- BİDLİSÎ, Şerefhan; *Şerefnâme*, Çev. Osman Aslanoglu, C. 2, İstanbul: Nubihar Yayınları, 2011.
- BİLGİLİ, Ali Sinan; *Osmanlı Döneminde Tarsus Sancağı ve Tarsus Türkmenleri: Sosyo-Ekonomik Tarih*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- BURSALI MEHMED TAHİR; *Osmanlı Müellifleri*, C. I., İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- CEBECİOĞLU, Ethem; *Hacı Bayram Velî*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.
- CELÂLZÂDE MUSTAFA ÇELEBİ; *Kanuni'nin Tarihçisinden Muhteşem Çağ, Kanunî Sultan Süleyman Tabakâtü'l-Memâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik*, Haz., Ayhan Yılmaz, İstanbul: Kariyer Yayınları, 2011.
- CELÂLZÂDE MUSTAFA; *Selim-nâme*, Haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.
- CHOKR, Melhem; *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, Çev., Ayşe Meral, İstanbul: Anka Yayınları, 2002.
- ÇELENK, Mehmet; *16-17. Yüzyıllarda İnan'da Şiiliğin Seyri*, Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- DANIŞMEND, İsmail Hâmi; *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C. I-II, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

- DÂVUD, Cürçus Dâvud; *ez-Zendeka ve'z-Zenadika fi'l-Edebi'l-Arabî mine'l Cahiliyye ve hatte'l-Karni'l-Hicriyyi*, Beyrut: el-Müessetu'l-Camiiyye li'd-Diraseti ve'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1425/2004.
- DEMİR, Ahmet İshak; *Klasik Dönem Mezhepler Tarihi Kaynaklarının Objektifliği (İmâmiyye Şi'ası Örneği)*, Rize: STS Yayınları, 2011.
- DOĞAN, İsa; *Türklük ve Alevîlik*, Samsun: Kardeş Ofset, 1998.
- _____; *İmam Zeyd b. Ali*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- DOĞRU, Halime; *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanözü Sancağı*, İstanbul: Afa Yayınları, 1992.
- EBU NASR TACEDDİN İbnü's-Sübki Abdülvehhab b. Ali b. Abdilkafi Sübki, *Matüridi'nin Akide Risalesi ve Şerhi*, Çev., Saim Yeprem, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2000.
- el-BAĞDADÎ, Abdulkahir; *el-Fark beyne'l-firâk ve beyânü'l-firkati'n-nâciyeti minhüm*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 1995.
- _____; *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev., Ethem Ruhi Fığlalı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.
- el-KUMMÎ, Sa'd b. Abdillâh Ebû Halef el-Eş'âri; *Kitâbu'l-makâlât ve'l-Fırak*, thk., Muhammed Cevad Meşkur, Tahran 1963.
- en-NEVBAHTÎ, Hasan b. Mûsâ; *Fıraku'ş-Şîa*, thk., el-Allame es-Seyyid Muhammed Sâdık Al-i Bahr el-Ulûm, Necef 1936.
- er-RAZÎ, Fahreddin; *İtikâdâtü fırakı'l-Müslimîn ve'l-Müşrikîn*, thk., Muhammed el-Mutesim Billah el-Bağdadî, Beyrut, 1986.
- EKİNCİ, Mustafa; *Anadolu Aleviliği'nin Tarihsel Arka Planı*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2010.
- ELİADE, Mircea; *Şamanizm*, Çev. İsmet Berkan, Ankara: İmge Kitabevi, 1999.
- ELVAN ÇELEBÎ; *Menakıbu'l-Kudsiyye Fî Menâsıbu'l-Ünsiyye*, Haz. İsmail E. Erünsal, Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- EMECEN, Feridun, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2011.
- ERGUN, Sadettin Nüzhet; *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Türkiyat Enstitüsü Yayınları, 1929.
- ERÖZ, Mehmet; *Türkiye'de Alevîlik Bektâşîlik*, İstanbul: Otağ Yayınevi, 1977.
- EŞ'ARÎ; *Makâlâtü'l-islâmiyyîn ve'htilâfü'l-musallîn*, tahk.: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, Kahire: Mektebetü'n-Nahdati'l-Mısriyye, 1950.
- EVLİYA ÇELEBÎ; *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, Dersâdet: İkdâm Matbaası, 1896.
- FİRDEVSÎ-İ RUMÎ; *Kutbnâme*, Haz. İbrahim Olgun, İsmet Parmaksızoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 2011.

- FERİDUN AHMED BEY; *Münşeatü's-selâtin*, C. I-II, İstanbul: Dârü't-tıbâati'l-âmire, 1858.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, İzmir: Selçuk Yayınları, 1990.
- _____; *İmamiyye Şiası: Caferiyye Mezhebi doğuşu gelişmesi ve görüşleri*, Ankara: Selçuk Yayınları, 1984.
- FİŞHER, Sidney Nettleton; *The Foreign Relations of Turkey: 1481-1512*, Urbana: University of Illinois Press, 1948.
- GAYBÎ, Seyyid Hüseyin İbn seyid; *Şerhu Hutbeti'l-Beyân*, Haz. M. Saffet Sarıkaya, Isparta: Fakülte Kitabevi, 2004.
- GELİBOLULU MUSTAFA ÂLÎ; *Künhü'l-Ahbar*, Dördüncü Rûkn: Osmanlı Tarihi C. I Tıpkıbasım, Ankara: TTK Basımevi, 2009.
- GOLDZİHER, Ignaz; *Introduction to Islamic Theology and Law*, Princeton: Princeton University Press, 1981.
- GÖKBİLGİN Tayyib; *Osmanlı Paleografya ve Diplomatik İlmî*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, Pertev Naili BORATAV; *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Derin Yayınları, 2010.
- _____; *Alevî-Bektâşî Nefesleri*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1963.
- _____; *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*, Ankara: TTK Basımevi, 1973.
- _____; *Mevlânâ Celâleddin: hayatı, felsefesi, eserleri, eserlerinden seçmeler*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1959, 3. Basım.
- _____; *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1982.
- _____; *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1961.
- GÜMÜŞÇÜ, Osman; *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara: TTK Basımevi, 2001.
- HACI BEKTÂŞ-I VELÎ; *Velâyetnâme*, Haz. Hamiye Duran, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- HADÎDÎ; *Tevârîh-i Âl-i Osmân (1299-1523)*, Haz., Necdet Öztürk, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1991.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; *XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi*, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- HASAN-I RURLU; *Ahsenü't-Tevârîh*, Çev., Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Basımevi, 2006.
- HİNZ, Walter; *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi*, Çev. Tefik Bıyıkoğlu, Ankara: TTK Basımevi, 1992.
- HÜSEYİN HÜSAMEDDİN, Abdizâde; *Amasya Tarihi*, C. I, İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1927.
- İBN BÎBÎ; *Selçuknâme*, Çev. Mükrimin Halil Yınanç, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2010.

- İBN-İ MANZUR; *Lisanu'l-Arab el Muhit*, I, Beyrut, tsz.
- İLHAN, Avni; *Mehdilik*, İzmir: Akyay Kaynak Yayınları, 1976.
- İNALCIK, Halil; *An Economic and Social History of the Ottoman Empire Volume One 1300-1600*, London: Cambridge University Press, 1994.
- _____; *Hicri 835 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-i Arnavid*, Ankara: TTK Basımevi, 1987.
- İNAN, Abdülkadir; *Makaleler ve İncelemeler*, Ankara: TTK Basımevi, 1968.
- _____; *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara: TTK Basımevi, 1995.
- İSFERÂYİNÎ; *et-Tebşîr fi'd-dîn ve temyîzü'l-fırkati'n-nâciyeti ani'l-fırakı'l-hêlikîn*, tahk.: Kemal Yûsuf el-Hût, Beyrut: Âlimü'l-Kütüb, 1983.
- KALAYCI, Mehmet; *Tarihsel Süreçte Eşarilik-Maturidilik İlişkisi*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- KAPLAN, Doğan; *Erkânâme I*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- _____; *Yazılı Kaynaklarına Göre Alevilik*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010.
- KARACA, Behset; *XV. ve XVI. Yüzyıllarda Teke Sancağı*, Isparta: Fakülte Kitapevi, 2002.
- KEMALPAŞAZÂDE; *Tevârih-i Âl-i Osmân I. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1970.
- _____; *Tevârih-i Âl-i Osmân II. Defter*, Haz. Şerafettin Turan, Ankara: TTK Basımevi, 1983.
- _____; *Tevârih-i Âl-i Osmân VII. Defter*, Ankara: TTK Basımevi, 1954.
- _____; *Tevârih-i Âl-i Osmân VIII. Defter*, Haz. Ahmet Uğur, Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- _____; *Tevârih-i Âl-i Osmân X. Defter*, Haz. Şerafettin Severcan, Ankara: TTK Basımevi, 1996.
- KIRLANGIÇ, Hicabi; *İdrîs-i Bidlisî Selim Şah-nâme*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*, Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- KOMİSYON; *el-Mu'cemu'l-Vasît*, I, Mısır, 1972.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad; *Anadolu'da İslâmiyet*, Haz., Metin Ergun, Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
- _____; *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, 3. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1988.
- _____; *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 4. Baskı, 1981.

- KREUTEL, Richard F.; *Haniwaldanus Anonimi'ne göre Sultan Bayezid-i Veli (1481-1512)*, Çev. Necdet Öztürk, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
- KUMMÎ/NEVBAHTÎ; *Şiî Fırkalar Kitâbu'l-Makâlât ve'l-Fırak, Fıraku's-Şia*, Çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.
- KURT, Yılmaz; *Çukurova Tarihinin Kaynakları I 1525 Tarihli Adana Sancağı Mufassal Tahrir Defteri*, Ankara: TTK Basımevi, 2004.
- KUTLU, Sönmez; *Mezhepler Tarihine Giriş*, İstanbul: Dem Yayınları, 2008.
- _____ ; *Alevîlik-Bektâşîlik Yazıları Aleviliğin Yazılı Kaynakları Buyruk, Tezkire-i Şeyh Saîf*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- _____ ; İmam Maturidi ve Maturidilik: Tarihi Arka Plan, Hayatı, Eserleri, Fikirleri ve Maturidilik Mezhebi, Ankara: Avrasya Yayınları, 2003.
- _____ ; *Tarihsel Din Söylemleri Üzerine Zihniyet Çözümlemeleri*, Ankara: Otto Yayınları, 2012.
- _____ ; *Türklerin İslamlaşma Sürecinde Mürcie ve Tesirleri*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- KÜTÜKOĞLU, Bekir; *Osmanlı-İran Siyâsî Münâsebetleri (1578-1612)*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1993.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî Semerkandî; *Kitâbu't-Tevhid Tercümesi*, Çev., Bekir Topaloğlu, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- MELİKOFF, Irene; *Hacı Bektaş Efsaneden Gerçeğe*, İstanbul: Cumhuriyet Kitap Kulübü, 1998.
- _____ ; *Uyur İdik Uyardılar*, Çev. Turan Alptekin, 3. Basım, İstanbul: Demos Yayınları, 2006.
- MEŞKÛR, Cevad; *Mezhepler Tarihi Sözlüğü*, Çev. M. Mahfuz Söylemez vd., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2011.
- MİROĞLU, İsmet; *Kemah Sancağı ve Erzincan Kazası (1520-1566)*, Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- MÜNECCİMBAŞI Ahmed Dede; *Müneccimbaşı Tarihi I-II*, Çev., İsmail Erünsal, İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları, tsz.
- OCAK, Ahmet Yaşar; *Babaîler İsyanı*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. Baskı, 1996.
- _____ ; *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menakıbnameler Metodolojik Bir Yaklaşım*, Ankara: TTK Basımevi, 1997.
- _____ ; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII yüzyıllar)*, Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- _____ ; *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İstanbul: İletişim Yayıncılık, 6. Baskı, 2002.
- _____ ; *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler 15-17. Yüzyıllar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

- ONAT, Hasan; *Emevîler Dönemi Şîî Hareketleri ve Günümüz Şîîliği*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- _____; *Türkiye'de Din Anlayışında Değişim Süreci*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2003.
- ORHONLU, Cengiz; *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1987.
- ÖZ, Baki; *Osmanlı'da Alevi Ayaklanmaları*, İstanbul: Ant Yayınları, 1992.
- ÖZ, Mustafa; *Mezhepler Tarihi ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2012.
- ÖZLER, Mevlüt; *İslâm Düşüncesinde 73 Fırka Kavramı*, İstanbul: Nûn Yayınları, 1996.
- ÖZMEN, İsmail; *Alevi-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, C. 2, Ankara: TTK Basımevi, 1998.
- ÖZTELLİ, Cahit; *Pir Sultan Abdal*, İstanbul: Milliyet Yayınları, 1984.
- PAKALIN, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, III, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.
- PEÇEVÎ İbrahim Efendi; *Peçevi Tarihi I-II*, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.
- RUMLU HASAN; (*Ahsenü't Tevârih*) *Şah İsmail Tarihi*, Çev., Cevat Cevan, Ankara: Ardıç Yayınları, 2004.
- SANUDO, Marin; *Sah Isma'il I nei Diarii*, I, Roma: Istituto per L'Oriente, 1979.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet; *Anadolu Aleviliğinin Tarihi Arka Planı (XI-XIII. Asırlar)*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- SARIKÇIOĞLU, Ekrem; *Dinlerde Mehdi Tasavvurları*, Samsun: Sidre Yayınları, 1997.
- SAVAŞ, Saim; *XVI. Asırda Anadolu'da Alevilik*, Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- SELÂNİKÎ Mustafa Efendi; *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, Haz., Mehmet İpşirli, Ankara: TTK Basımevi, 1999.
- SOLAKZÂDE Mehmed Hemdemî Çelebî; *Solak-zâde Tarihi*, Haz., Vahid Çabuk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989.
- SÜMER, Faruk; *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1992.
- _____; *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.
- _____; *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 2. Baskı, Ankara: TTK Basımevi, 1990.
- _____; *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, C. I, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1999.
- SÜREYYA, Mehmed; *Sicill-i Osmani*, C. IV, (Yay. Haz. Nuri Akbayar, Sad. Seyit Ali Kahraman), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ŞAH TAHMASB-I Safevî; *Tezkire*, Çev. Hicabi Kırlandıç, İstanbul: Anka Yayınları, 2001.

- ŞAHİN, İlhan, Feridun Emecen; *II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1994.
- ŞAPOLYO, Enver Behnan; *Mezhepler ve Tarikatlar Tarihi*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1964.
- ŞEHRİSTÂNÎ; *el-Milel ve'n-nihal*, C. I., tahk.: Ahmed Fehmî Muhammed, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- ŞİKÂRÎ; *Karaman Tarihi*, Nşr. Mesut Koman, Konya, 1946.
- ŞÜKRÎ-İ BİTLÎSÎ; *Selim-nâme*, Haz., Ahmet Uğur, Mustafa Çuhadar, Ahmet Gül, İstanbul: İsis Yayınları, 1995.
- TABAKOĞLU, Ahmet; *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1985.
- TANSEL, Selahattin; *Sultan II. Bayezit'in Siyasi Hayatı*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1966.
- _____; *Yavuz Sultan Selim*, Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1969.
- TAŞKÖPRÜLÜZÂDE; *eş-Şakaiku'n-numaniyye fi ulemai'd-Devleti'l-Osmaniyye*, Beyrut: Daru'l Kitabu'l Arabi, 1975.
- TEBER, Ömer Faruk; *Bektâşî Erkânnâmelerinde Mezhebî Unsurlar*, Ankara: Aktif Yayıncılık, 2008.
- TURAN, Osman; *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Turan Neşriyat, 1971.
- TÜRKAY, Cevdet; *Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatler*, İstanbul: Garanti Matbaası, 1979.
- UĞUR, Ahmet; *Yavuz Sultan Selim*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü Yayınları, 1989.
- ULUSOY, Celalettin; *Hünkâr Hacı Bektâş Velî ve Alevî Bektâşî Yolu*, Hacıbektaş, 1980.
- UNAN, Fahri; *İdeal Cemiyet İdeal Hükümdar İdeal Devlet*, Ankara: Lotus Yayınevi, 2004.
- _____; *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara: TTK Basımevi, 2003.
- UYAR, Mazlum; *İmâmiyye Şiâsî'nda Düşünce Ekolleri Ahbârîlik*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2000.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Osmanlı Tarihi*, C. I-II, Ankara: TTK Basımevi, 2011.
- ÜÇER, Cenksu; *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- ÜZÜM, İlyas; *Tarihsel ve Kültürel Boyutlarıyla Alevîlik*, İstanbul: İSAM Yayınları, 2007.
- WATT, Montgomery; *İslâmi Hareketler ve Modernlik*, Çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- YILDIZ, Harun; *Anadolu Alevîliği Amasya Yöresi Bağlamında Bir İnceleme*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.

YÜRÜKOĞLU, R.; *Okunacak En Büyük Kitap İnsandır Tarihte ve Günümüzde Alevîlik*, İstanbul: Alev Yayınları, 3. Basım, 1992.

ZAHİR, İhsan İlahî; *Şia'nın Kuran İmamet ve Takiyye Anlayışı*, Çev., Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Ankara: Afşaroğlu Matbaası, 1984.

ZİNKEİSEN, Johann Wilhelm; *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, C. II, Çev. Nilüfer Epçeli, Edt. Erhan Afyoncu, İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, 2011.

4. Yayınlanmamış Tezler

AKMAN, Elif Gül; Onaltıncı Asır Osmanlı Toplumunda Belli Başlı Kızılbaş İsyanları, (*Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

AKÖZ, Alaaddin; XVI. Asırda Maraş Kazası, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2002.

SARI, Serkan; XV-XVI. Yüzyıllarda Menteşe, Hamid ve Teke Sancağı Yörükleri, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

ŞAHİN, İlhan; Yeni-il Kazası ve Yeni-il Türkmenleri (1548-1653), (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1980.

TAN, Muzaffer; İsmaililiğin Teşekkül Süreci, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

TEBER, Ömer Faruk; XVI. Yüzyılda Kızılbaşlık Farklılaşması, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

TOPALOĞLU Fatih; Şia'nın Oluşumunda İran Kültürünün Etkisi, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

ÜSTÜN, İsmail Safa; Heresy and Legitimacy in the Otoman Empire in the Sixteenth Century, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*), University of Manchester, 1991.

5. Makale ve Maddeler

AHMED REFİK; “Anadolu’da Dinî Kıyاملar Karabıykoğlu, Nur Ali, Celâlî”, *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, 2011.

_____ ; “Kalenderoğlu ve Âl-i Osman”, *Anadolu Mecmuası*, Haz. Arslan Tekin, Ahmet Zeki İzgöer, Ankara: TTK Basımevi, ss. 47-50.

_____ ; “Osmanlı Devrinde Râfizilik ve Bektâşîlik”, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, IX/2, Nisan 1932, ss. 21-59.

AKDAĞ, Mustafa; “Osmanlı Müesseseleri Hakkında Notlar”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XIII/1-2, 1955, ss. 27-51.

AKSU, Hüsametdin; “Hurûfilik”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, ss. 408-412.

ARMAĞAN, A. Latif; “XVI. Yüzyılda Teke Sancağındaki Konar-Göçerlerin Demografik Durumu Üzerine Bir Araştırma”, *AÜDTCF*, 19/30, 1997, ss. 1-35.

- ARSLAN, Ali; "Osmanlılar'da Coğrafi Terim Olarak "Acem" Kelimesinin Mânâsı ve Osmanlı-Türkistan bağlantısındaki Önemi (XV-XVIII. Yüzyıllar)", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 8, 1997, ss. 83-87.
- ATALAN, Mehmet; "Hz. Ali Cenknâmelerinde Mâturîdîlik ve Hanefîlik ile İlgili Unsurlar", *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 2010, ss. 65-103, (www.emakalat.com).
- BACQUE, Jean-Louis Grammont; "1527 Anadolu İsyanı Hakkında Yayınlanmamış Bir Rapor", *Bulleten*, LI/199, Ankara: TTK Basımevi, 1987, ss. 107-117.
- _____ ; "Études Turco-Safavides, III. Notes ET Documents Sur La Revolte De Şah Veli B. Şeyh Celâl", *Archivum Ottomanicum*, VII, Wiesbaden 1982, ss. 5-69.
- BALCI, İsmail; "Zû Kâr Savaşı ve Arap-Sâsânî İlişkilerindeki Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26-27, Samsun 2008, ss. 55-72.
- BARKAN, Ömer Lütfi; "H. 933-934 (M.1527-1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15/1-4, 1953, ss. 251-329.
- _____ ; "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, X, İstanbul 1953, ss. 1-26.
- _____ ; "Timar", *İA*, XII/I, İstanbul 1979, ss. 286-333;
- _____ ; "Türkiye'de İmparatorluk Devirlerinin Büyük Nüfus ve Arazi Tahrirleri", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 2, 1940-1941, ss. 24-59.
- BAYRAMOĞLU, Fuat, Nihat Azamat; "Bayramiyye", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 270.
- BENLİ, Yusuf; "Rafıza Adlandırılmasının İlk Kullanımına İlişkin Değerlendirmeler", *Hikmet Yurdu*, 1/1, 2008, ss. 31-69
- BULDUK, Üçler; "Çorum Sancağı'nın Osmanlı İdari Teşkilatındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3, 1992, ss. 128-167.
- BULUT, Halil İbrahim; "Osmanlı-Safevî mücadelesinde Ulemanın rolü: Kemalpaşazâde Örneği", *Dinî Araştırmalar Dergisi*, 7/21, 2005, ss. 179-195.
- BÜYÜKKARA, Mehmet Ali; "Bir Bilim Dalı Olarak İslâm Mezhepleri Tarihi İle İlgili Metodolojik Problemler", *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'elesi 1*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 441-493.
- CAFEROĞLU, Ahmet; "Türk Onomastiğinde Başlık Yahut Serpuş", *Sekizinci Türk Dili Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1957*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1960, ss. 113-125.
- DALKIRAN, Sayın; "Yetmişüç Fırka Hadisi ve Düşündürdükleri", *EKEV Akademi Dergisi*, 1/1, Ankara 1997, ss. 97-116.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi; "Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine (Mezhepler Tarihi Açısından Bir Bakış)", *AÜİFD*, XXV, 1981, ss. 179-214.
- _____ ; "Şiîliğin Doğuşu ve Gelişmesi", *Milletlerarası Tarihte ve Günümüzde Şiîlik Sempozyumu 13-15 Şubat 1993*, ss. 33-46.

- FURAT, Ahmed Subhi; "Velî", *İA*, XIII, İstanbul 1986, ss. 287-292.
- GOLDZİHER, Ignaz; "Acem", *İA*, I, İstanbul 1978, ss. 117.
- _____ ; "Ebdal", *İA*, IV, İstanbul 1987, ss. 3-4.
- GÖKBİLGİN, Tayyip; "15 ve 16. Yüzyıllarda Eyâlet-i Rûm", *Vakıflar Dergisi*, 6, İstanbul 1965, ss. 51-61.
- _____ ; "Celâl-Zâde", *İA*, III, İstanbul 1997, ss. 61-64.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki; "Kızılbaş", *İA*, VI, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1977, ss. 789-795.
- GÖMBEYAZ, Kadir; "73 Fırka Hadisinin Mezhepler Tarihi Kaynaklarında Fırkaların Tasnifine Etkisi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14/2, 2005, ss. 147-160.
- GÖRGÜN, Tahsin; "Osmanlı'da Nizâm-ı Âlem Fikri ve Kaynakları Üzerine Bazı Gözlemler", *İslâmî Araştırmalar*, XIII/2, Ankara 2000, ss. 180-188.
- HAKYEMEZ, Cemil; "Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine", *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III/5, 2004, ss. 133-141.
- HALAÇOĞLU, Yusuf; "Beydili", *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 56-57.
- HUART, Cl.; "Haydar", *İA*, V/I, İstanbul 1987, s. 387.
- İNALCIK, Halil; "1431 Tarihli Tımar Defterine Göre Fatih Devrinden Önce Tımar Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları, İncelemeler*, İstanbul: Eren Yayınları, 1993, ss. 110-118.
- _____ ; "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara 1976, ss. 974-990.
- İVANOV, Pavel Petrovich; "Karakalpakların Tarihine dair Materyaller", Çev. H. Ortekin, *Ülkü Mecmuası*, XI/65, Temmuz 1938, ss. 417-424
- KARAİSMAİLOĞLU, Adnan; "Acem", *DİA*, I, İstanbul 1988, ss. 321.
- KARAMAN, Fikri; "Hubyar Sultan", *Alevîlik*, Haz. İsmail Engin, Havva Engin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004, ss. 222.
- KAYA, Nevzat; "Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001, ss. 381-383.
- KENANOĞLU, Ali, İsmail Onarlı; "Hubyar Sultan Ocağı ve Beydili Sıraç Toplulukları", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Velî Araştırma Dergisi*, 23, 2002, ss. 27-111.
- _____ ; "Anadolu İnanç Önderlerinden Hubyar Sultan", *Uluslararası Türk Dünyası İnanç Önderleri Kongresi 23-28 Ekim 2001*, Ankara: Tüksev Yayınları, 2002, ss. 541-556.
- KOÇOĞLU, Kıyasettin; "Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik", *Türk Kültürü ve Hacı Bektâş Veli Araştırma Dergisi*, 58, 2011, ss. 217-226.
- _____ ; "Matüridiyyenin Temel Kaynaklarında Rafıza ve Rafızı Fırkalar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 2012, ss. 215-248.

- KOHLBERG, Etan; “İmâmiyye Şiası Geleneğinde “Râfızî” Terimi”, Çev., Halil İbrahim Bulut, *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 2/2, 2004, ss. 117-124, (www.kelam.org/kader).
- KORKMAZ, Sıddık; “İslâm Mezhepleri Tarihinde Metodoloji Problemi Toplantısı Üzerine” , *Dinî Araştırmalar*, VI/18, 2004, ss. 285-292.
- KÖPRÜLÜ, Mehmed Fuad; “Ahmed Yesevi”, *İA*, I, İstanbul 1978, ss. 210-215.
- _____ ; “Âzeri”, *İA*, II, İstanbul 1979, ss. 119-151.
- KUTLU, Sönmez; “Alevîliğin Dinî Statüsü: Din, Mezhep, Tarikat, Heterodoksi, Ortodoksi veya Metadoksi”, *İslâmiyât*, 6/3, 2003, ss. 31-54.
- _____ ; “İlk Mürci Metinler: İrca Kasidesi(I) ve İrca Kasidesi(II)”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39, Ankara 1999, ss. 239-252;
- _____ ; “İlk Mürcii Metinler Ve Kitabül-İrca”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37, Ankara 1997, ss. 317-331.
- _____ ; “Salim b. Zekvan'ın Sire Adlı Eserindeki Mürcie İle İlgili Kısmın Tercümesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 35, Ankara 1996, ss. 467-475.
- _____ ; “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes'alesi I*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005, ss. 391-440.
- OCAK, Ahmet Yaşar; “Bektâşîlik”, *DİA*, V, İstanbul 1992, ss. 373-379.
- _____ ; “Bozok”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, ss. 321-322.
- _____ ; “Din”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, II, IRCICA: İstanbul 1998, ss. 109-158.
- _____ ; “Kutb ve İsyân: Osmanlı Mehdicî(Mesîyanik) Hareketlerinin İdeolojik Arkaplanı Üzerine Bazı Düşünceler”, *Toplum ve Bilim Dergisi*, 83, Ankara 2000, ss. 48-56.
- _____ ; “Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Hâricî, Râfızî, Mülhid ve Ehl-i Bid'at Terimlerine Dair Bazı Düşünceler”, *İUEFTED*, 12, ss. 507-520.
- _____ ; “XVI. Yüzyıl Osmanlı Anadolu'sunda Mesîyanik Hareketlerin Bir Tahlil Denemesi”, *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler 21-25 Ağustos 1989*, Ankara 1990, ss. 817-825.
- ONAT, Hasan; “Şîî İmamet Nazariyesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32, Ankara 1992, ss. 89-110.
- _____ ; “Şîîlik ve Günümüz Şîîliğinde Bazı Yeni Yaklaşımlar Üzerine”, *İslamî Araştırmalar Dergisi*, III/3, 1989, ss. 122-138.
- _____ ; “Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'an'ın Rolü”, *I.Kur'an Sempozyumu*, Ankara 1-3 Nisan 1994, ss. 415-437.
- _____ ; “Türkiye’de İslam Mezhepleri Tarihi’nin Gelişim Sürecinde Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı’nın Yeri” *Ethem Ruhi Fığlalı’ya Armağan*, Ankara 2002, ss. 236-254.
- _____ ; Kerbela’yı Doğru Okumak, *Akademik Orta Doğu Dergisi*, 2/1, 2007, ss. 1-9.

- _____; Şifliğin Doğu Meselesi, “Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi”, 36, Ankara 1997, ss. 79-117.
- _____; “Kızılbaşlık Farklılaşması Üzerine”, *İslâmiyat*, VI/3, Ankara 2003, ss. 111-126.
- ÖZ, Mustafa; “Zındık”, *DİA*, İstanbul 2013, XLIV, ss. 390-391.
- ÖZCAN, Abdülkadir; “Aşıkpaşazâde”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, ss. 6-7.
- _____; “Mehmed Çelebi, Ramazan-zâde”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, ss. 449-450.
- SARIKAYA, Mehmet Saffet; “Anadolu Alevîliğinin Oluşumu”, *EKEV Akademi Dergisi*, 1/1, Ankara 1997, ss. 81-96.
- _____; “Türklerin İslâmlaşma Sürecinde Mezheplerin ve Tarikatların Yeri”, *Türkler*, V, Ankara 2002, ss. 498-508.
- SAVAŞ, Hamdi; “İshak Çelebi, Kılıçzâde”, *DİA*, İstanbul 2000, ss. 528-529.
- SAVORY, Roger M.; “The Consolidation of Safavid power in Persia”, *Der Islam*, 41, 1965, ss. 72-82.
- _____; “Kizilbâsh”, *EI*, V, Leiden 1979, ss. 243-245.
- SERTOĞLU, Mithat; “Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Toprak Dirliklerinin Çeşitli Şekilleri”, *VI. Türk Tarih Kongresi (Ankara 20-26 Ekim 1961), Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara: TTK Basımevi, 1967, ss. 281-293.
- SİNANOĞLU, Mustafa, İlhan Kutluer, Kenan Gürsoy; “İlhad”, *DİA*, XXII, İstanbul 2000, ss. 90-98.
- SÜMER, Faruk; “Çukurova Tarihine Dair Araştırmalar (Fetihten XVI. Yüzyılın Yarisına Kadar)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, I/1, Ankara 1963, ss. 1-98.
- _____; “Turgutlular”, *İA*, XII/II, İstanbul 1988, ss. 120-122.
- _____; “XVI. asırda Anadolu, Suriye ve Irak’ta Yaşayan Türk Aşiretlerine Umumi Bir Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XI, 1952, ss. 509-522.
- ŞAHİN, İlhan, Feridun Emecen; “Amasya”, *DİA*, III, İstanbul 1991, ss. 1-4.
- _____; “Dulkadir Eyaleti”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, ss. 552-553;
- _____; “Hacım (Hacıbektaş) Köyü’nün Sosyal ve Demografik Tarihi (1485-1584)”, *Osmanlı Araştırmaları*, VI, İstanbul 1986, ss. 31-38.
- _____; “Timâr Sistemi Hakkında Bir Risâle”, *İÜEFTD*, 32, 1979, ss. 905-935.
- ŞAHİNOĞLU, Ahmet; “İslam Mezhepleri Tarihi’nde Karizmatik Liderlik Anlayışı: Hz. Ali Örneği”, *Milel ve Nihal: İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, VII/3, 2010, ss. 167-188.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet; Osmanlı Taşra Teşkilatında Rûm Beylerbeyliği, *Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5, 1989, ss. 289-293.
- TABAKOĞLU, Ahmet; “İktisat Sistemi”, *Osmanlı Dünyayı Nasıl Yönetti*, İstanbul: İz Yayıncılık, 1999, ss. 159-242.

- TAN, Muzaffer; Erken Dönem İsmaililik ve Temel Görüşleri, *EKEV Akademi Dergisi*, Ankara 2009, XIII/39, ss. 73-86.
- _____; Ömer Faruk Teber, Mehmet Kalaycı; “A Short Treatise in the Context of Ottoman-Safavid Conflict”, *The Islamic Quarterly*, 52/4, 2008, ss. 359-373.
- TANSEL, Selahattin; “Silahşor'un Fetihnâme-i Diyar-ı Arab Adlı Eseri”, *Tarih Vesikaları Dergisi*, 17/2, 1958, ss. 294-320.
- TEBER, Ömer Faruk; “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”, *Dinî Araştırmalar*, X/28, 2007, ss. 19-38.
- _____; “Osmanlı Belgelerinde Alevilik İçin Kullanılan Dini-Siyasi Tanımlamalar”, *Anadolu'da Aleviliğin Dünü ve Bugünü*, 2010, ss. 69-80.
- TEKİNDAĞ, Şehabettin; “Fatih Devrinde Osmanlı Memlûklu Münasebetleri”, *İÜEFTD*, 30, 1976, ss. 73-98.
- _____; “II. Bayezid Devrinde Çukurova'da Nüfuz Mücadelesi”, *Belleten*, XXX/123, Ankara: TTK Basımevi, 1967, ss. 345-373.
- _____; “Karamanlılar”, *İA*, VI, İstanbul 1977, ss. 316-330.
- _____; “Memlûk Sultanlığı Tarihine Toplu Bir Bakış”, *İÜEFTD*, 25, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1971, ss. 1-38.
- _____; “Son Osmanlı-Karaman Münasebetleri Hakkında Araştırmalar”, *İÜEFTD*, XIII/17-18, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1963, ss. 43-76.
- _____; “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 3, Aralık 1967, ss. 34-39
- _____; “Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 4, Ocak 1968, ss. 54-59.
- _____; “Teke-eli veya Teke-ili”, *İA*, XII/I, İstanbul 1979, ss. 124-128.
- _____; “XIV. Asrın Sonunda Memlûk Ordusu”, *İÜEFTD*, XI/15, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1960, ss. 85-94.
- TIZLAK, Fahrettin; “Teke Sancağı Türkmenlerine Osmanlıların Bakışı”, *XIV, Türk Tarih Kongresi Kongreye Sunulan Bildiriler*, II/I. Kısım, 2005, ss. 481-499.
- TOPALOĞLU, Fatih; “Şia'da Mehdi İnancının Oluşumunda Fars Kültürünün Etkisi”, *e-Makâlât Mezhep Araştırmaları Dergisi*, V/2, 2012, ss. 109-148, (www.emakalat.com).
- TURAN, Ahmet, Metin Bozkuş; “Günümüzde Sivas ve Çevresinde Yaşayan Alevilerde İnanç Esasları”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24-25, 2007, ss. 11-31.
- TURAN, Osman; “Cihan Hakimiyetinin İlahî Menşei”, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi*, II, İstanbul 1969, ss. 88-106.
- UĞUR, Ahmet; “Selim-nâmeler”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22/1, 1978, ss. 367-379.
- _____; “Selimnâme”, *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, ss. 440-441.

- ULUÇAY, Çağatay; “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu ?”, *İÜEFTD*, 6/9, 1954, ss. 53-90.
- _____; “Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu ?”, *İÜEFTD*, 7/10, 1954, ss. 117-142.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; “Memlük Sultanlarının Yanına İltica Etmiş Olan Osmanlı Hanedanına Mensup Şehzâdeler”, *Belleten*, XVII/68, Ankara: TTK Basımevi, 1953, ss. 531-532.
- ÜNAL, A. Bülent; “Mezhepler Tarihi Araştırmalarında Semantik Yöntem”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 2007, ss. 1-18.
- ÜZÜM, İlyas; “Kızılbaş”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, ss. 546-557.
- YAVUZ, Yusuf Şevki; “Mehdi”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, ss. 371-374.
- YILDIZ, Harun; “Amasya Yöresi Alevî Ocakları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/19, Güz 2011, ss. 235.
- YINANÇ, M. Halil, Besim Darkot; “Amasya”, *İA*, I, İstanbul 1978, ss. 392-396.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi; “Bostan’ın Süleymannâmesi” (Ferdî’ye Atfedilen Eser), *Belleten*, XIX/74, Ankara: TTK Basımevi, 1955, ss. 137-202.

ÖZGEÇMİŞ

Ümit ERKAN, 30 Ekim 1981 tarihinde Rize’de doğdu. İlk (1993), orta (1996) ve lise (1999) tahsilini İstanbul’da tamamladı. 2003 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Rize İlahiyat Fakültesini bitirdi. 2005 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde İslâm Tarihi ve Sanatları bölümüne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2007 yılında “1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili Işığında Rize’de Sosyal Hayat” adlı çalışmasıyla Yüksek Lisans eğitimini tamamladı. Hâlen Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslâm Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalı’nda Araştırma Görevlisi olan ERKAN, evli olup, Arapça ve İngilizce bilmektedir.

İletişim Bilgileri

E-mail : umit.erk@erdogan.edu.tr

Telefon : 0535 927 55 54

Bildiriler / Yayınlar

Kitaplar:

1. *Rize Şer’iyye Sicilleri 1 (1509 No’lu Sicil Metin ve Tahlil)*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.

Makaleler:

1. “Osmanlı Hukuk Sisteminde Fıkhn Belirleyiciliği (1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili Boşama Kayıtları Örneği)”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 2012, ss. 241-259.

2. “Osmanlı’nın Son Döneminde Rize’de Sosyal Hayat”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, 2012, ss. 27-53.

Bildiriler:

1. “Hicri 1330-1332 (M. 1911-1913) Tarihli 1509 No’lu Rize Şer’iyye Sicili Defteri ve Önemi”, *Karadeniz Tarih Sempozyumu (25-26 Mayıs 2005)*, II, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2005, ss. 829-839.

2. “1509 no’lu Rize Şer’iyye Sicili Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısıyla Alakalı Bulgular (XX. Yüzyıl Başı)”, *1. Rize Sempozyumu 16-17-18 Kasım 2006*, Rize, 2006, ss. 607-615.

